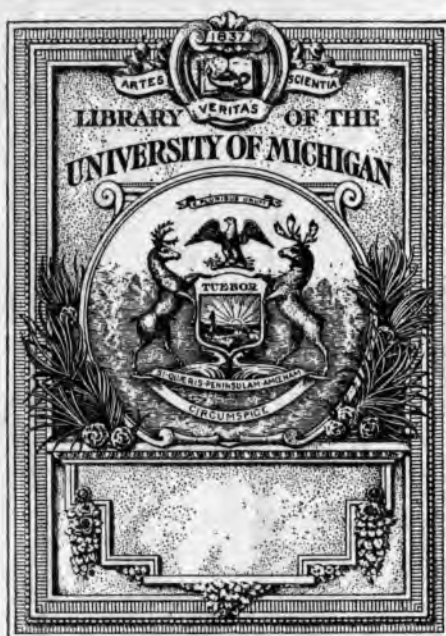

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN OUDHEIDKUNDE.

X.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. IS. AN. NIJHOFF en P. NIJHOFF,

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

NIEUWE REEKS.

TIENDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1880.

INHOUD

VAN HET

TIENDE DEEL.

Bladz.

Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster en de goederen der regulieren te Rugge. Door H. DE JAGER. . . . . 1.

Herman van Kuik en graaf Floris I. Door Dr. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH . . . . 29.

Bijdragen tot de geschiedenis onzer middeleeuwsche koloniën, bijzonder die in Holstein. Door J. A. M. MENSINGA, te Frederikstad. 34.

Het privilegie der Semeinen. Door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH. 71.
Zie ook op blz. 118.

Otto voogd van Holland. Door Dr. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH . . 75.

Eene aanteekening betreffende Oldenbarnevelt. Door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH . . . . 80.

Erasmiana. Door Dr. R. FRUIN . . . . 85.

Verbeteringen in Sloet's Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen. Door Mr. L. A. J. W. Baron SLOET . . . . 119.

Over de dubbele ebbe in het jaar 1672. Door R. FRUIN . . . . 125.

Amsterdamsche aanteekeningen uit 1672. Door J. F. GEBHARD Jr. 139.

De Lijmers. Door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH . . . . . . 253.

Gerrit van Bevervoorde schaakt iure militari juffer Anna Magdalena van Rheden in het jaar 1589. Door Mr. L. A. J. W. Baron SLOET. 259.

De Post van den Neder-Rhyn. Door Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT . 293.

Verslag van de voornaamste werken over Vaderlandsche geschiedenis, in 1877, 1878 en 1879 in Nederland verschenen. Door Jhr. J. E. H. HOOFT VAN IDDEKINGE . . . . 1.

Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling letterkunde. Dl. VI—VIII . . . 2.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. 1e dl. . . . . 4.

Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren, door R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. 4e deel . . . . 7.

Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, door Dr. J. P. AREND, voortgezet door Mr. O. VAN REES, Dr. W. G. BRILL en Dr. J. VAN VLOTEN. 4e deel, 1e en 2e stuk . . . . 9.

Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen volks, door Dr. W. J. P. NUYENS . . . . 10.

Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden, door Dr. W. G. BRILL, 3e deel, 1e stuk . . . . 11.

De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië, door Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, deel 9 en 10 . . . . 12.

Bladz.

Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote, door Dr. W. PLEYTE. afl. 1—5 . . . . 14.

De rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, door Dr. H. G. HAMAKER. 3e deel . . . 16.

Amersfoort, 777—1580, door W. F. N. VAN ROOTSELAAR. 2 deelen. 18.

Gesta abbatum orti Sancte Marie. Gedenkschrift van de abdij Mariëngaarde in Friesland, door AEM. W. WYBRANDS . . 19.

Albergensia. Stukken betrekkelijk het Klooster Albergen . . . 20.

Oorkonden der Geschiedenis van het Sint-Anthony-Gasthuis te Leeuwarden, door W. EEKHOFF . . . . 22.

Het hoogadelijk vrij wereldlijk stift te Bedbur bij Kleef en zijne juffers, door Mr. L. A. J. W. Baron SLOET. . . . 23.

Werken der Marnix-Vereeniging. Serie III. dl. II. 1. 2. III. Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen, uitg. door H. Q. JANSSEN. Brieven uit kerkel. archieven, d. H. Q. JANSSEN en J. J. VAN TOORENENBERGEN. . . . . 25.

Godsd. en kerkel. geschriften van Philips van Marnix van St. Aldegonde, door J. J. VAN TOORENENBERGEN. Aanhangsel. . 26.

Johannes Wtenbogaert en zijn tijd, door H. C. ROGGE . . . 28.

Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, 2e dl. . . . 29.

Overblijfsels van Geheugchenis, door C. DROSTE. Uitgegeven met aantt. d. Dr. R. FRUIN . . . . 31.

Missio Foederati Belgii seu Missionis Batavae descriptio, edidit A. VAN LOMMEL . . . . 33.

Laurens Pieter Van de Spiegel en zijne tijdgenooten (1737—1800), door Mr. G. W. VREEDE . . . . 34.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll, door Mr. W. H. DE BEAUFORT . . . . 35.

De eerste Coalitie en de republiek der Vereenigde Nederlanden, door THEOD. JORISSEN . . . . 37.

Mr. Hendrik van Stralen. Aanteekeningen uit zijne nagelaten geschriften, uitg. door Jhr. Mr. D. VAN AKERLAKEN . . . 38.

Ambts-brieven van A. R. Falck. 1802—1842 . . . . . 39.

Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude, door C. J. DE LANGE VAN WIJNGAERDEN. 3e deel. . . . . . . 41.

Geschiedenis van Amsterdam, door J. TER GOUW. Dl. I. . . 42.

Geschiedenis en beschrijving van Haarlem, door F. ALLAN. Dl. I-III. 44.

Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem. 5e, 6e en 7e deel. . . . . 45.

Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Dl. III. 2e en 3e st. . . . . 47.

Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. Dl. II—VII. . . . . 49.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, uitg. door Mr. J. I. VAN DOORNINCK. Dl. IV. V. VI. 1. 2. . . . . . . 50.

Overijsselsche stad-, dijk- en markerechten . . . . . . 54.

Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda, door J. B. KRÜGER. Dl. I en II. . . . . 56.

Bladz.
Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché de Limbourg. Tome XIII, XIV et XV. . . . . . 59.
Catalogus van het Oud Synodaal Archief, door H. Q. JANSSEN. 62.
Inventaris van het Archief der provincie Utrecht, door Dr. P. J. VERMEULEN . . . . 63.
Register op ket oud-archief van Ootmarsum, door Mr. R. E. HATTINK . . . . 65.
Register van het archief van Groningen, door Mr. H. O. FEITH. 2e vervolg . . . . 66.
Inventaris van het oud archief der gemeente Sittard, door MARTIN JANSSEN . . . . 68.
Inventaris van het oud-archief der provincie Zeeland, door J. P. VAN VISVLIET. Dl. II. 2e afl. . . . . 69.
Register op de onderwerpen behandeld in de Kronijk enz. v. h. Histor. Genootschap, door P. A. TIELE . . . . . . 70.
Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker, door Mr. W. B. S. BOELES. Dl. I. II. 1. . . . . . . 71.
Bannerheeren en Ridderschap van Zutphen, door Mr. W. J. Baron D' ABLAING VAN GIESSENBURG . . . . 72.
Beschrijving der vroegere Nederlandsche gemeente-zegels in het Rijksarchief en ook elders bewaard, door Mr. L. Ph. C. VAN DEN BERGH . . . . 74.
Sint Autbaertus, De bakkers en het brood te Rotterdam, 1400—1850, door J. H SCHEFFER . . . . 75.
De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, door Mr. JACOB DIRKS 77.
De Nederlandsche Geschiedenis in Platen, door F. MULLER. Dl. III. 78.
Wandelingen door Nederland met pen en potlood, door J. CRAANDIJK en P. A. SCHIPPERUS. Dl. I—V. 1. 2. . . . 79.
Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht, I, II, III en IV, door Mr. S. MULLER Fz. . . . . 81.
Catalogus van het Stedelijk Museum te Leiden, d. W. PLEYTE. 83.
Heraldieke Bibliotheek. Tijdschrift voor Geslacht- en Wapenkunde, uitg. door J. B. RIETSTAP. Nieuwe reeks. Dl. I. II. 84.

Overzigt der werken over Nederlandsche geschiedenis in het buitenland verschenen, in de jaren 1877—1879.

Geschichte der Niederlande, von K. Th. WENZELBURGER . . 85.
First to Seventh Report of the R. Commission on historical manuscripts . . . . 90.
La Belgique et les Pays-Pas avant et pendant la domination romaine, par A. G. B. SCHAYES. Tome IV. . . . . . . 92.
Die Freiheit der Friesen im Mittelalter und ihr Bund mit den Versammlungen beim Upstallsbom, von OKKO LEDING . . . 93.
Table des chartes imprimés conc. l'histoire de la Belgique, par ALPHONSE WAUTERS. Tome V. . . . . 93.
The Libell of English Policye 1436. Herausg. v. WILH. HERTZBERG 94.
Felipe II rey de Espana, p. L. CABRERA DE CORDOBA . . . 95.
Les Pays-bas sous Philippe II, par MAX GOSSI . . . . 97.

Bladz.

Correspondance de Philippe II, par M. GACHARD. Tome V. . 97.

Histoire des troubles religieux de Valenciennes, 1560—1565, par CHARLES PAILLARD. — Les grands prêches Calvinistes de Valenciennes, 7 Juillet — 18 Août 1566, par CHARLES PAILLARD. — Le procès de Pierre Brully, par CHARLES PAILLARD. — Huit mois de la vie d'un peuple, par CHARLES PAILLARD . . . . 98.

Troubles religieux du 16e siècle dans la Flandre, par ED. DE COUSSEMAKER . . . . 100.

Correspondance du cardinal de Granvelle, par M. EDMOND POULLET. Tome I. . . . . 101.

Extraits sommaires des Mémoires de La Huguerie, par M. LE COMTE LÉONEL DE LAUBESPIN. — Mémoires inédits de Michel de La Huguerye, par le baron A. DE RUBLE. . . . . . 103.

L'Espagne au 16e et au 17e siècle. Documents histor. publ. p. A. MOREL—FATIO . . . . 105.

Commentario del coronel FRANCISCO VERDUGO de la guerra de Frisia . . . . 106.

Commentarios de las cosas sucedidas en los Paises Baxos de Flandes desde el año de 1594 hasta el de 1598, compuesto por D. DIEGO DE VILLALOBOS Y BENAVIDES. . . . 107.

Philipp's II. Abschied von den Niederlanden, von H. SCHMOLKE. 108.

Lettres de Louise de Colligny, par PAUL MARCHEGAY. — Louise de Coligny. Lettres par AUG. LAUGEL . . . . 108.

Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. Bd. III. u. IV. . . . . 109.

Geschichte des dreissigjährigen Krieges von ANTON GINDELY. Bd. II. III . . . . 110.

Histoire politique et diplomatique de Pierre-Paul Rubens, par M. GACHARD . . . . 111.

Colleccion de documentos inéditos para la historia de España. Tom. 59, 67 . . . . 111.

History of the administration of John de Witt, bij JAMES GEDDES. Tom. I. — Leven en bestuur van Johan de Witt, door JAMES GEDDES. Dl. I. . . . . 112.

Das Leben des Generals Dumouriez, von A. v. BOGUSLAWSKI . 112.

Le Jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas, par le Dr. J. F. DUGNIOLLE. Tom. I—III. . . . . 113.

Description des méreaux etc. des gildes des Pays—Bas, par MINARD V. HOOREBEKE. 3 vol. . . . . 114.

Histoire de Danemarc, par C. F. ALLEN. . . . . 115.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET KLOOSTER EN DE GOEDEREN DER REGULIEREN TE RUGGE.

DOOR

H. DE JAGER.

Op den 27sten Aug. 1566, ruim een jaar nadat de »wybisschop" van Utrecht te Brielle geweest was, om zich te vergewissen van der Briellenaren gezindheid ten aanzien van »het sacrament van confirmatie" [1], maakte de Regeering der stad het volgende aan de burgerij bekend:

»Es geordonneert bijden bailliu, oudt ende nijeu gerechte deser stede vanden Brijelle, omme alle seditie, vproer ende andere inconuenienten te schouwen, dat voort aen nijemant, wije hij zij, en sal hem moeghen auancheren om aen eenige kercken, cloesters, gasthuijsen ende andere geestelijcke ofte waerlijcke plaetsen ofte persoenen te aentasten, rouen, smijten, worpen ofte spolieren, voor ende alleer vande ouerheijt ofte vanden Houe anders daer inne versijen ende geremedieert sal sijn, ende dat all vp peijne ende straffijnge vander galge."

Dat deze publicatie het gewenschte gevolg niet had, is

reeds door Van Wijn medegedeeld [2]. Van hetgeen elders plaats had, bleef Brielle niet vrij, en ook het klooster der Regulieren te Rugge, dat enkele jaren geleden nog door de stad met een »glas" was vereerd [3], kreeg zijn deel.

Dit is mij gebleken uit het Memoriaelbouck, begonnen 7 Jan. 1568, waarin men op blz. 7 verso leest, dat op den 11den October 1568 Yeman Huygez., burgemeester, en Jacop Pietersz., schepen van Brielle, werden gecommitteerd om te spreken met den president Mr. Boudewyn Jacobsze, Raad ordinaris in den Hove van Holland en Mr. Jan van Treslong, den stadsadvocaat, »hoemen best ende gevouchgelicxst" zou »handelen inder saecke vant conuent vande Regulieren tot Rugge nopende de reparatie ende restauratie van huerl. conuent." [4]. Eerst ten jare 1570 sprak de Brielsche Regeering haar laatste woord in de zaak der reparatie van het convent. In hetzelfde Memoriaelbouck staat op blz. 18 vso. deze resolutie: »Up huyden (20 Jun. 1570) soe is byden Burgemeesters, out ende nyeuv gerechte der stede vanden Brielle geresolueert, datmen den prior van Rugge sal aduerteren, datter geresolueert is by henluyden upte missiue vant generael concilium van haerluyder oirde, datmen van stadtz wegen vuyt goede vruntschap hen presentere tot voldoeninge van een hondert wageschot die somme van twintich ponden grooten vls., gelyck tanderen tyden hen gepresenteert is geweest, alzoe inde macht vande stadt nyet en es vorder presentatie te doene; ende dat die vande stadt verhoepen alle missiuen vanden Houe van Hollandt, dese saecke beroerende, beantwoert te hebben. Ende om dit aduertissement te doen, zyn daer thoe gecommitteert Willem Cornelisze brouwer, burgemeester, ende Mr. Seruaes Verdstein, secretaris der voors. stede"

Of de reparatie met kracht is begonnen, en of het convent in den aanvang van 1572 geen sporen meer vertoonden van den aanval, waaraan het blootgestaan had, kan ik niet zeggen. Bekend is alleen, dat het klooster der Regu-

lieren te Rugge in het genoemde jaar werd verbrand [5].

Op den 20sten Juli 1573 verscheen er een publicatie [6], die aan ieder de vrijheid gaf, om van hetgeen er van het klooster was blijven staan weg te nemen wat van zijn gading mocht zijn, en de Brielsche Regeering moedigde anderen daartoe aan door haar voorbeeld. Ter reparatie zoowel van de Zuidpoort als van de »huysinge den leprosen int Clarenclooster geordonneert", liet zij steenen en materialen gebruiken, van het verwoeste klooster afkomstig [7].

Over het klooster der Regulieren te Rugge, dat aan de Heilige Elisabeth gewijd was en eene treurige vermaardheid gekregen heeft door den marteldood der Gorcumsche geestelijken, zijn door onderscheiden schrijvers bijzonderheden medegedeeld [8]. De auteur van Batavia Sacra putte uit een bron, die gelukkig bewaard is gebleven. In het Brielsche Archief berust nog het door hem gebruikte, goed geconserveerde Manuscript in klein folio, waaraan tot titel gegeven is: Origo, fundatio, progressus et monumenta Monasterii Canonicorum Regularium Ste. Elisabethae in Rugge in Zelandia [9]. Dit Handschrift werd op aanwijzing en voorstel van den pensionaris Van Wijn, die te kennen gegeven had, dat »het MS. waarschijnlijk tot opheldering van stads privilegien veel zou kunnen bijzetten", in het jaar 1776 met goedkeuring van de Brielsche Vroedschap ten behoeve van de stad voor *f* 90.— gekocht op de auctie der boeken, nagelaten door Johan Baptist Verdussen te Antwerpen [10].

Dat Plokker aan de uitgave van zijn boek, getiteld: »Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving van Voorne en Putten enz., weinig bronnenstudie heeft laten voorafgaan, blijkt duidelijk uit hetgeen hij over het klooster der Regulieren te Rugge en over de goederen van dat klooster vermeldt [11]. Wat er met de goederen der Rugsche Regulieren tot omstreeks het midden der 17de eeuw gebeurd is, zou hem bekend zijn geworden bij inzage van

de nog aanwezige Rekeningen. De eerste dier Rekeningen (de 4de, welke door Joos van Alblas werd gedaan) loopt over 1578 en heeft het volgende aan haar hoofd:

»Rekeninge Joos van Alblas, byde regierders der stede vanden Brielle gecommitteert tot den ontfanghe vanden jaerlicxen innecommen vanden Conuente der Regulijeren tot Rugge buijten der zeluer stede, dvoors. regijerders ende heurluyder ingesetenen mitzgaders de stadt vander Goedereede ende tplatte landt van Voorne, Heenvlijet, Abbenbrouck ende Westvoorne bijden Staten slans van Hollandt in pantschappe gegeuen, omme vuyten seluen innecommen henluyden betaelt te werden tjaerlicx interest ofte renten vande hooftpennijngen, by henluyden tot ontset van Haerlem, Leijden, Ziriczee ende becomminge van Crimpen opgebracht, ter tijt toe dselue leeningen bijden Staten voornoompd affgelost sullen wesen, alles naer breeder innehouden der voors. brieuen vant pantschappe in date den XXVIIen Nouembris anno 1574; vuyt crachte vande welcke de voors. regijerders desen ontfanger gestelt ende gecommitteert hebben te ontfangen als vooren by heurluyder commissie in de eerste gedane reeckeninge van woorde te woorde transschreuen etc."

Bij eene acte van 27 Nov. 1574 [12] werden alzoo de inkomsten van het convent der Regulieren voor het genoemde doel in pandschap gegeven aan Den Briel c. s., totdat de leeningen zouden afgelost zijn. Toen dat laatste geschied was, trokken de Staten de inkomsten van het convent niet aan zich. De goederen werden »van nyeus verbonden voort inruymen vande Engelse guarnisoenen." In de nog aanwezige Rekening van Joos van Alblas over 1600 is zulks door den

ontvanger vermeld. Aan het hoofd dier Rekening leest men o. a.: »welcke voors. pantschappe (d. w. z. de in 1574 aangegane) affgelost zijnde, zijn de voors. goederen bijden voorn. Alblas de novo vuyt crachte zijnder eerste commissie [13], in zijn eerste Rekeninghe transchreven, geaenuaert ende geadministreert; dan alsoo d' voors. Regierders vanden Brielle de Heeren Staten verthoont hebben, dat alle de geestelijcke goederen ende oock de domeijnen henluyden verbonden ende geaffectueert waeren voorde indempnite vande Eijngelsche garnisoenen ende daeromme vande Heeren Staten vercregen hebben seecker acte, dat onder andere ontfangers vande geestelijcke goederen van heurluyder respective ontfangen souden rekenen als tot dier tijt toe es gebruijct, naer breeder innehouden vande voorn. acte inde XXe Rekeninge vanden voorn. Alblas vanden jare ende ougst 1594 geinsereert, vuyt crachte van welcke acte van verclaeringe den voorn. Alblas mijnnen Heeren den Burghemeesteren ende Regierders deser Stede doende es zijnne Rekeninghe, als hij tot noch toe opt stadthuijs deser Stede gedaen heeft."

Het bovenstaande geeft het gewenschte licht. Toen Brielle in 1585 aan de Engelsche kroon werd verpand, werd er op den 11den October van dat jaar ten behoeve der stad eene acte van indemniteit [14] gearresteerd, waarbij de Staten van Holland voor de betaling der »Eijngelsche garnisoenen verbonden ende in handen van de Burgemeesteren ende Regierders van den Briele" stelden »alle des gemeene Lants incomsten ende middelen binnen de voors. Stede, den Lande van Voorne ende Putten, met haer aencleven, vervallende ende incomende, midtsgaders de domeijnen ende andere incomen aldaer, egeene uitgesondert, omme de penningen daer van

procederende ofte incomende, of te procederen ende intecomen, daer voren aen te tasten ende t' emploijeren, sonder yemants becroon ofte tegenstant." Op grond dezer acte achtten de »Burgemeesteren ende Regierders van den Briele" ook de goederen der Regulieren »henluyden verbonden ende geaffectueert voorde indempnite vande Eijngelsche garnisoenen", en toen in de maand October van het jaar 1594 te Brielle »verscheyde Landen ende Goederen van den Convente, Capittelen ende andere Geestelijcke Inkomsten, gelegen binnen de Heerlijckheydt van Voorn, verkocht waren"[15], richtten zij zich tot de Staten van Holland met het gevolg dat zij eene geruststellende verklaring ontvingen. Zij brachten in herinnering, dat de »geestelijcke inkomsten, gelegen binnen de Heerlijckheydt van Voorn, verbonden waren voor de lasten tot betalinge van de Engelsche Guarnisoenen; dat de selfde geaffecteert ende verbonden moesten blyven voor het jaerlijcks onderhoudt van de Predicanten, Schoolmeesteren ende andere behoorlijcke lasten", en dat de goederen door hunne voorouders »tot den dienst der Kercken in voorlede tyden waren gegeven ende gedestineert." Met het oog op het een en ander stelden de Staten aan de Brielsche Regeering eene acte [16] ter hand, i. d. 29 Oct. 1594, o. a. het volgende inhoudende: »Wy verklaren, beloven ende ordonneren by desen, dat de Renten, die gehouden zyn op de verkochte Landen, in desen gheroerdt, in de plaetse van de voorgaende pachten der selver Landen, verbonden sullen zyn als vooren, ende bekeert, verstreckt ende geemployeert sullen worden tot betalinghe van de lasten ten behoeve van de Predicanten, ende andere daer op alreede gheassigneert, ende vorder by ons te ordonneren alleenlijck op den Ontfanger ofte Ontfangers, die binnen der voornoemde Stede van den Brielle sullen resideren, ende voorts dat in gevalle

eenige opstallen ofte renten, op de voornoemde landen gehouden, in toekomende tyden sullen worden ghelost, de hooft-somme van dien wederom van onsent wegen op vaste goederen aengheleydt sullen worden, die tot betalinghe der voorsz. lasten, in de plaetse van de geloste renten, mede sullen blyven geeygent ende gedestineert, niet tegenstaende eenige Ordonnantien ende Resolutien ter contrarie."

Wat op den 29sten Oct. 1594 door de Staten verklaard werd, bevestigden zij bij een acte i. d. 4 Maart 1595, [17] o. a. met de bijvoeging, dat »geduyrende 't pandtschap geen vordere verkoopinge van de Domeynen en Geestelijcke of Capittels en Convents Goederen, van de Capittelen ende Conventen van Voorne, in de Heerlijckheyt van Voorne gelegen, sonder bewillinge van die van den Briele gedaen zoude werden", en de ontvangers van de inkomsten der goederen van de Regulieren deden geregeld ten stadhuize te Brielle rekening en verantwoording van hunne administratie.

Van de Rekeningen, die in het Brielsche Archief bewaard zijn gebleven, is die van Mr. Gillis de Gerbode over 1652 de jongste, en deze was de laatste, die aan Brielles Stedelijk Bestuur werd overgeleverd. Ziehier de reden daarvan.

Op den 24sten Febr. 1652 kwamen te Brielle »de heeren Dirrick Meerman, Gedeputeerde uit Collegye vande Ed: Mo: Gecommitteerde Raden, mitsgaders Anthonis van Mierop, Commys vande finantie." Zich bij den burgemeester De Gerbode vervoegd hebbende, vorderden zij van hem »vutten naem ende van wegen de Gecommitteerde Raden overleveringhe van alle sijnne reeckeningen, bij hem in qualiteyt als Ontfanger vande Regulyere goederen gedaen." De Gerbode, niets willende doen dan »met voorgaende kennisse vanden Vroetschappe", berichtte op denzelfden dag wat de heeren hadden geëischt, en na deliberatie werd »verstaen datmen sulcx in aller manieren behoorde tegen te staen ende de

Stadt in sijn recht ende ememoriale possessije te mainctineren, die sij tot het opnemen ende sluijten vande voors. reeckeningen altijt gehadt had, sonder te gedoogen dat de selue Stadt dies aengaende yets werde onttrocken." Diensvolgens vaardigde de Vroedschap eene commissie af, bestaande uit de Heeren Schrobbelingh, burgemeester-thesaurier, Van der Goes, Van Aelmonde, Van der Poth en den Pensionaris, met den last »omme haer ter stont te vervougen aende voors. Commissarissen ende te versoucken dat haere E: noch voor een dach twee a drije met het overleveren vande voors. reeckeningen gelijeffden te supercederen, ter tijt ende wijlen toe de Gedeputeerdens deser Stede haer daer over aen meer gemelte Heeren Gecommitteerde Raden souden hebben geadresseert, alsoo sij vertrouwden haeren Ed: Mo: soodanighe redenen te sullen geuen, dat de selue daer mede eenichsints souden nemen contentement." De Commissie kweet zich van hare taak; maar de Commissarissen namen met hetgeen hun van wege de Vroedschap gezegd was »geen contentement", en »bleven insisteren op de voldoeninghe van haren last", zeggende te weten wat hun te doen stond, als er niet aan hunnen eisch werd voldaan. Het had ten gevolge, dat »eyntelycken om alle gevouchel. wille ende om de Gec. Raden hijer inne bij prouisie te gelijeuen in non prejuditie vant recht vande Stadt de voors. reeckeningen ofte eenighe der seluer aen haere E: werden overgelevert." Op den volgenden dag, 25 Febr., verzocht en verkreeg De Gerbode »tot synner dechargie in qualiteijt als Rentmeester vande Regulijere ende Conventuale goederen eene acte van indempniteijt" [18].

De Brielsche Gedeputeerden ter Statenvergadering, Cornelis Briel en de Pensionaris, werden weldra door Gec. Raden ontboden, en »int Collegye" verschenen, werd hun gevraagd: »wat recht ende titule de Stadt vanden Briel was pretenderende opde Regulijere goederen tot Rugge, tot noch toe gestaen hebbende ter dispositie vande selue Stede?" De Gedeputeerden deelden daarvan mede wat zij wisten en

namen aan »omme t' voors. recht binnen den tijt van veerthijen dagen soo mondelinghe als bij geschrijfte naerder te deduceren ende bewijsen." De Brielsche Vroedschap, op den 2den Maart 1652 bekend gemaakt met hetgeen er was voorgevallen, besloot »alles te doen opsoucken dat tot mainctinue van t' recht vande Stadt geoordeelt conde werden eenichsints dienstich te sijn", waarna zij aan de Heeren »Johan Schrobbelingh, burgemeester-thesaurier, Pieter van Aelmonde, outburgemeester, mitsgaders Mr. Cornelis Briel, Vroetschappen ende Mr. Adriaen van Aelmonde, pensionaris", opdroeg »omme de stucken ende documenten ten gestelden daghe aen Gecommitteerde Raden over te leveren ende voorts alles bij te brengen ende te deduceren," wat zij meenen zouden eenigszins dienstig te zijn. De genoemde Heeren kregen tevens »last ende bevel omme ter decisie van de voors. questie met Gec. Raden op naerder raport ende approbatie te mogen comen in bespreck ende minnelijcke conferentie."

In afwachting van de dingen, die komen zouden, bleef de Brielsche Vroedschap zich gedragen als rechthebbende. Wat zij ieder jaar had gedaan, deed zij ook in 1652: zij vaardigde den Ontvanger en Commissarissen af om te gaan »opde vercoopinge vande Regulijere thijenden inden eijlande van Overflacque" [19], en op den 9den Nov. 1652 werd »ten behouve vanden affgegaenen Burgemeester-thesaurier Aert van Riele geaccordeert ordonnantie van vijff hondert ponden te XL grooten t' pont, te betalen bijden heere Gerbode vut sijnnen ontfanck vande Regulijere goederen de anno 1650". Weinige weken daarna moest zij echter eene onaangename tijding vernemen. Op den 15den December berichtte de Pensionaris aan de Vroedschap, »dat eenighe heeren vutte Gecommitteerde Raden de Gedeputeerdens vande Stede hadden bekent gemaect, dat wel gemelte heeren Gec. Raden waren geresolveert omme de landen, aencomende de Regulijeren tot Rugge eerst daechs te vercoopen ende dat sij mitsdien aen henluijden hadden versocht het advijs vande heeren vande

Regieringhe deser Stede hoe ende in wat vougen de voors. vercoopinghe best soude mogen geschijeden." De Vroedschap, het een en ander gehoord hebbende, gaf na deliberatie den stadsgedeputeerden in last zich aan Gec. Raden »te addresseren ende alles te deduceren ende inne te brengen, dat tot mainctinue van Stadts gerechticheijt ende tot steutinghe vande vercoopinge eenichsints van noode wesen ende behooren" zou.

Het gevolg was dat door de Gecommitteerde Raden werd voorgeslagen in conferentie te treden met gecommitteerden uit Brielle. De voorslag daartoe werd aangenomen, en de eerste conferentie had plaats op Woensdag, 22 Jan. 1653 [20]. Voor de onderhandelingen, die sedert gevoerd werden, liet de Vroedschap twee staten maken, één »van de schaden ende interesten bij de Stadt vanden Briel geleden door het Engelsche Guarnisoen ten tijde de selue Stadt bij de Engelsen in pantschap beseten" was, en een' anderen »van alle t' gene de Stadt vut den innecomen vande Regulijeren tot Rugge t' sedert den jaere 1579 tot den jaere 1647 inclujjs getrocken" had; maar den stadsgecommitteerden werd gelast den laatsten staat zoolang mogelijk achter te houden en niet over te leveren, »voor ende aleer haere Ed: Mo: daerop naeder souden mogen insisteren." [21] Op den 18den April 1653 werd den Pensionaris opgedragen om »yets opt papier te stellen, waer op de Stadt soude desisteren ende affstant doen vanden innecomen vande Regulijere goederen". De »geconsipieerde conditien werden den 27sten April in de vroedschapsvergadering gelezen en goedgekeurd, waarna de gecommitteerden »geaucthoriseert" werden om met Gec. Raden »absolutelijck te mogen tracteren ende handelen ende soo veel nopende den voors. affstant te bedingen, als sijluyden souden connen ende mogen doen." De HH. Van den Berge, burgemeester, Pieter van Aelmonde, Johan Schrobbelingh, oud-burgemeester, en Mr. Cornelis Briel traden, van die volmacht voorzien, in overleg met Gec. Raden en de uit-

slag was, dat er op den 2den Mei 1653 een accoord werd getroffen, hetwelk op den 7den Mei door de Brielsche Vroedschap geapprobeerd werd. Dat accoord, door Van Alkemade wel vermeld (Deel I. blz. 51 en 136), maar niet medegedeeld, berust, ofschoon defect, in originali in het Brielsche Archief en luidt aldus:

»Op huijden den IIen Maij a°. MDCLIII sijn de Gecommitteerde Raden vande Staten van Hollandt ende Westvrieslandt overgecomen ende geaccordeert mette Heeren Gedeputeerden der stede vanden Brielle, volgens acte van aucthorisatie van henluijden principalen in date den XXVIIen Aprilis lestleden, noopende de vergoedinge vande gepretendeerde schade, bij de voors. stede vanden Brielle geleden door het Engelsche guarnisoen, ten tijde dat de selve stede bijde Engelschen in pantschap is beseten, tot verseeckeringe van welcke alsmede vande opgelichte hooftsomme van Xm XLVII £ X sc. IX d., tot ontset vande steden Haerlem ende Leijden, henluyden inden jare 1575 (men leze 1574; zie Res. Holl. 1572—1574, blz. 216 en 217) onder anderen in pantschap sijn gegeven de goederen, eertijts gecomen vande Regulieren tot Rugge, ende dat in manieren hijer naer volgende, te weten, dataendevoorn. stede vanden Brielle in voldoeninge van alle pretensien betaelt sal werden een somme van thijen duijsent ponden van XL grooten t'pondt, tsij in gelde ofte bijobligatie tot laste vant Comptoir vande gemeene middelen aldaer, te lossen den penn. XX; dat aen henluyden gecedeert sullen werden de interessen ofte renten van DXCVI £ IV sc. sjaers, bijden ontfanger

vande voors. gemeene middelen aenden rentmeester vande voors. Regulieren tot noch toe betaelt; dat de welgemelte Heeren Gecommitteerde Raden sullen treden int besit ende administratie vande voors. goederen, gespecteert hebbende totte voors. Regulieren tot Rugge, met het begin ende aenvangh vanden loopenden jare 1653, sonder dat haer Ed: Mog: hen mette administratie ofte incomen vande voorgaende jaren ofte mette reeckeningen vandijen eenichsints sullen bemoeÿen, soo dat de voors. stede vanden Brielle, de administratie vande selve goederen totten jare 1652 incluÿs hebbende gehadt, directelÿcken noch indirectelÿcken, nochte ook den rentmeester der selver, oÿet bÿ hare Ed: Mog: ofte t' gemeene landt sullen mogen werden aengesproocken overt' geene sÿ uÿt het incomen vande voors. goederen soude mogen hebben genoten ende ter dispositie vande selve is betaelt; ende dat de Rekeningen vande voors. goederen totten jare 1652 incluÿs aldaer sullen blÿven gedaen sonder eenig recherch, midts aen haer Ed: Mo: overleverende copÿe auctentÿcq vande selue reeckening, mitsgaders den blaffaert ende alle de huÿrcedullen, waer op de goederen vande voors. Regulieren laest sÿn verpacht, ende voorts alle papieren, deselve Regulieren raeckende, omme te dienen naer behooren; dat de huÿren vande selve landen ende goederen, bÿ Burgemeesteren ende Regierders vanden Brielle alreede gedaen, sullen werden gecontinueert ende blÿven van waerde tot de expiratie vande loopende jaren; dat in cas van vercoopinge vande

landen ende goederen vande voors. Regulieren het Weeshuijs in discretie sal werden bedacht in plaetse van rantsoen, ende dat den rentmeester Mr. Gillis de Geerbode sijn leven langh geduijrende sal blijven behouden sijn tractement van vijer hondert ponden van XL grooten t' pondt jaerlijcx boven gelijcke CCC £ s'jaers, die hij als rentmeester vande Conventuale goederen binnen den Brielle is genietende, ende dat naer desselffs overlijden den rentmeester vande Conventuale goederen alleenlijck drije hondert gelijcke ponden s'jaers tot gaiges sal ontfangen sonder meer. Alles ter goeder trouwe. Gedaen inden Hage, ten dage ende jare als boven.

Ter ordonnantie vande Gecommitteerde Raden,

HERBT. VAN BEAUMONT."

1653.

Ten jare 1657 werden, te gelijk met landen, die vroeger hadden toebehoord aan de »Capittelen ten Briel ende Oostvoorne ende het Convent van St. Catharina", de landen en goederen der Regulieren verkocht. Dat die verkoop geen kwaad bloed zette en men te Brielle tevreden was over den afloop, mag men opmaken uit de Magistraatsresolutie i. d. 28 April 1657, luidende: »Es goet gevonden omme de Heeren Schaep ende Goere, Gedeputeerden vut het collegye van Gec. Raden op het vercoopen vande geestel. landen ende goederen, gespecteert hebbende tot de pastorye mitsgaders de Regulijeren tot Rugge ende Capittel, door de Heeren vande Magistraet inde herberge vande Toelast met een maeltijt te tracteren etc."

Bij inzage van de overgebleven Rekeningen van de ontvangers der goederen van de Regulieren, merken wij op, dat er over 1578 een ontvangst was van ruim 3973 £,

waarvan ruim 2067 £ van landpachten in Voorne en »Maeslant", ruim 1279 £ van pacht van landerijen, »gorssingen" en drooge dijken in Overflakkee en van het veer op Herkingen met den Korenmolen aldaar, ruim 605 £ van verkochte tienden in Voorne en Overflakkee (waaronder »lammerthyenden, kerckethyenden ende vlasthyenden), en ruim 21 £ van renten. De uitgaven over dat jaar beliepen ruim 4344 £, waarvan ruim 2127 £ aan hen, die gelden hadden geleend voor Haarlem, Leiden etc., en ruim 284 £ aan »alimentacie van conuentualen". Die »conuentualen" waren mannen, welke vroeger in het klooster der Regulieren hun verblijf gehad hadden. Om uit de inkomsten van de goederen der Regulieren alimentatie te erlangen, zonden zij een request aan de Staten van Holland, en in den regel werd dan het advies van de Brielsche Regeering, soms ook dat van den ontvanger, gevraagd. In 1578 adviseerde de Brielsche Regeering ongunstig [22], maar op den 10den Maart 1579 en later sprak zij steeds ten voordeele van de requestranten. Het eerste gunstige advies, hetwelk geboekt staat, is dat van 10 Maart 1579. In 't Memoriaelbouck, beg. bamis 1574, blz. 58, is het aldus genotuleerd: »Upte requeste, den Staten van Hollant gepresenteert van weghen Mr. Anthonis Aelbrechtsze, eertijts procurator vanden conuente der Regulieren tot Rugge, ende vpt aduijs aldaer gerequireert, hebben mijn Heeren geaduijseert, dat nadijen sij des suppliants te kennen geuen warachtig beuinden, daer beneffens alsoe hij een out man es, belast mit wyff ende kinderkens, hem seluen altijts nade gereformeerde religie gedragen hebbende, ende in regardt dat den anderen conuentualen van Rugge, aldaer van minder conditie geweest zijnde als den suppliant, bij mijnen Heeren den Staten toegevoucht es hondert car. guldens sjrs., datmen den suppliant gelijcke hondert car. guldens behoort te accorderen, ingaende ten tijde vande pacificatie, ten eynde den suppliant voors. beter middel mochte hebben hem seluen te behelpen ende onderhouden ende vuijt zijn schulden (daer

inne hij deur eerlycke armoede gevallen es) mochte geraecken."

Het vermelde »Memoriaelbouck" en de aanwezige Rekeningen maken melding van 13 gealimenteerde conventualen [23]. Duurde het wel eens lang, vóór er fiat kwam op het ingediende request, men was dan niet ongezind aan den suppliant vergoeding te schenken [24], en naar mate de toestand der kas het gedoogde [25], werd de jaarlijksche toelage verhoogd. Joost Joostensze, »eertijts leeckenbroeder inden convente", ontving in 1582 50 £, in 1600 en later 100 £. De toelage aan Cornelis Pouwelsze, »eertijts conventuael", bedroeg 50 £ in 1582, 100 £ in 1587, 200 £ in 1600 en 250 £ in 1605 [26]. Hooger dan 250 £ klom de toelage niet [27]. De »leste overgebleevene geprofesside Conventuael van Rugge" was Jan van Tendeloe, die tot aan zijnen dood (in of kort vóór 1618) jaarlijks f 150.— trok [28].

Dat uit de inkomsten der goederen van de Regulieren misschien reeds vóór 1590, maar althans in en na 1590, nog andere personen dan conventualen werden bedacht, blijkt zoowel uit de overgebleven Rekeningen als uit de Memoriaelboeken. In de eerste plaats maak ik melding van Rochus Meeusze. In zijn Byv. en Aanm. op Wagenaar, Deel VI. blz. 88, spreekt Van Wijn van 72 £ jaarl. door de Staten van Holland aan Rochus Meeusze geschonken. Dat die gelden uit de inkomsten der goederen van de Regulieren werden betaald, zegt ons o. a. de Rekening over 1600, waarin vermeld staat: »Betaelt Rochus Meeusze d'somme van twee en tzeventich ponden te XL grooten over een geheel jaer subsidie hem vande E: Heeren Staten toegevoucht ende gegunt zijn leven lanck geduijrende, te betalen aen twee termijnnen, blijckende bij ordonnantie in voorgaende Reeckening overgelevert etc" [29].

Uit dezelfde bron, die de jaarlijksche toelage voor Rochus Meeusze leverde, werd geput ter ondersteuning van studeerende jongelingen [30]; tot »onderhoudinge" van predikan-

ten [31], van armen [32], van het weeshuis [33] en het pesthuis [34]; ter betaling van den klokkenist [35], van »des stadts noodige wercken'' of schulden [36], en andere zaken [37]. Zoo leest men, dat uit de inkomsten der Regulieren bij besluit van 4 Jan. 1618 aan Mr. Carel »voor de dedicatie van zijn bouckgen, genaempt Maenttafel vanden interest, geaccordeert'' werd f 100.—; dat daaruit betaald werden ruim 622 ponden »ouer de verteerde oncosten, gevallen opte maeltijt, gegeuen opt incoemen ende wellecom van heere goeverneur Sr. Franchoys Veer", [38] enz. enz. [39].

De laatste Rekening, welke ten stadhuize werd overgeleverd, die over 1652, vermeldt een ontvangst van ruim 7970 £ en een uitgave van ruim 5371 £.

Wat de ontvangers of rentmeesters betreft, zij werden aangesteld door de Staten van Holland of door de Ridderschap, Edelen en Steden van Holl. representeerende de Staten van Holl. De eenige, die ook door de »Regierders der Stede vanden Brielle" [40] werd gecommitteerd, is Joost van Alblas. In 1597, den 13den Maart, werd op zijn verzoek zijn zoon Jacob van Alblas door de Staten gecommitteerd [41] als »ontfanger vande Inkomsten en Goederen vanden Convente vande Regulieren van Rugge buyten den Briele, ende de Susteren van Catharinen binnen der selver Stede, midsgaders van de Capittulairen vanden Briele ende Oostvoorne'', met genot van dezelfde »weddens, profijten [42], eeren ende nutschappen als sijn predecesseur'', en met de verplichting »te stellen cautie suffisant ter somme van 1000 ponden van XL grooten Vlaems 't pondt"; maar den vader werd overeenkomstig zijne begeerte vergund het ontvangerschap »selver te mogen bedienen, soo lange hij door ouderdom of impotentheyt niet belet werdt" zulks te doen. Dientengevolge bleef Joost van Alblas ook na 1597 in functie, weldra zelfs met verhoogd tractement [43], en, bijgestaan door den procureur C. Molenyser en den advocaat Meerman, trad hij als ontvanger op zijn' ouden dag nog in rechten op zoo-

wel »teghens den Heere ende Vrouwe van Middelharnis" als »tegens den bailliuw van Wassenaer ende sijne susters" (zie Resol. Holl. 24 Febr. 1601, blz. 39). In de laatste helft van 't jaar 1602 of in de eerste helft van 1603 [44] droeg hij het ontvangerschap over aan zijnen zoon. Evenals de vader administreerde de zoon niet alleen de geestelijke goederen te Rugge enz., maar ook »de gemeene Middelen"; hij deed het echter met het gevolg dat er in 1611 in zijn kas een zeer aanzienlijk tekort was. Gelukkig voor hem sprongen de borgen bij [45], maar hij werd toch in 1614 [46] door de Gecommitteerde Raden gedeporteerd, en Mr. Aert van Couwenhoven, door genoemde Raden »by provisie tot de administratie van de Geestelycke Goederen" gecommitteerd, ontving in hetzelfde jaar van de Staten zijne aanstelling als administrateur dier goederen (Res. Holl. 1614, blz. 73). Reeds in 't jaar zijner benoeming stierf de jeugdige man. »Omme te beter het jaer 1614, by synen Soon wylen Mr. Aert van Couwenhoven bedient, te mogen redderen," werd door de Staten den 18den Maart 1615 »tot den ontfangh van de Geestelijcke Goederen in het Quartier van Voorn voor den loopenden jare 1615 gecommitteert Jacob Allaertsz. van Couwenhoven", en ten zelfden dage verkozen zij »tot den selven ontfangh op de gewoonlijcke Commissie en Instructie" den burgemeester Jacob Jansz. van Velsen [47]. Deze bekleedde de betrekking tot in 1627. In de maand Februari van dat jaar werd door hem aan de Brielsche Vroedschap »voorgedraegen, alsoo hij was een oudt ende bedaecht man, dat hem mitsdien de bedieninge vant ontfangerschap voortaen swaer soude vallen". Van plan zijnde »het offitie wederomme te stellen in handen vande Staten," zou hij evenwel gaarne zijn' zoon in zijn plaats gekozen zien, en hij verzocht daarom aan de Vroedschap »Jan van Velsen sijnnen soone van stadts wegen te verleenen fauorable brieuen van recommandatie aende Heeren Staten". Daartoe werd besloten, »te meer alsoo den seluen Jan van Velsen een lidt vande Vroetschap"

was, en in Maart 1627 had de aanbevolene zijne benoeming. Geen enkele rekening mocht echter door hem ingediend worden. De Rekening over 1627 werd overgeleverd door »de weduwe ende erffgenaemen van wijlen Johan van Velsen." Den laatsten Mei van 1627 werd in de plaats van Van Velsen »Francoeys van Gellinchuysen" gekozen, en deze werd den 5den Sept. 1642 vervangen door Mr. Gillis de Gerbode [48], die tengevolge van het gesloten contract mocht aftreden met behoud van zijn tractement.

Ten slotte zij nog vermeld, dat in Van Wijns dagen geen enkele rekening gemist werd. De eerste, die hij kende, was »vanden jaere ende ougst 1575; de laatste »vanden jaere ende augst 1652." Tengevolge van hetgeen er onder het bestuur van den Maire De Roo van Alderwerelt geschied is (zie het Voorbericht van het Eerste Stuk van mijn' Naoogst, uitgegeven onder den titel »Het Brielsche Archief"), zijn er in het Gemeente-archief van Den Briel slechts 14 Rekeningen overgebleven [49].

AANTEEKENINGEN.

[1] De komst van den bisschop werd op den 21sten Juli 1565 met deze woorden door de Brielsche Regeering gepubliceerd: „Alzoe up ghisteren den Eerwaerdigen Heere, den Wybisschop, hem zeluen getransporteert ende gevonden heeft alhyer binnen der stede vanden Bryelle, ten fine hy allen den gheenen zal moeghen vormen ende met het sacrament van confirmatie beuestigen, die het zelffde zullen begeeren te ontfangen ende alsulcx hem informeren offer yemandt van quade ende heretycque opinie zy jeghens het selffde sacrament, soe wordt geordonneert ende belast byden bailliu ende gerechte der stede vanden Bryelle, dat een yegelyck vanden burgers deeser stede sullen huere kinderen ende familie doen bevestighen met het voorn. sacrament, die het selffde alsnoch nyet ontfangen en hebben, ende dat zyluyden sonder eenige insolencie ende petulancie te bedrijuen het selffde procureren gedaen te werdden, alsmen naerde geestelycke ende kerckelycke constitutie daer inne behoort te procederen." — In het Memoriaelbouck, begonnen 19 Aug. 1543, leest men omtrent het verblijf van den bisschop het volgende: „Up huyden (21 Jul. 1565) soe hebben die burgermeesters, oudt ende nyeu gerechte geordonneert, datmen den wybisschop van Vuytrecht eerlycken tracteren sal binnen den conuente van Sinte Catharinen binnen den Bryelle, des zoe salmen van weege der stede betaelen den pater van Sinte Catharinen alle die costen, die byden zeluen wybisschop aldaer verteert sullen werdden." — „Geordonneert (25 Jul. 1565) by baillin, oudt ende nyeu gerechte, dat die burgermeestertrechaurier van stadtsweegen den wybisschop scheyncken sal int affscheyden tot een gratuiteyt acht ponden seuen scellingen grooten vlaems, ende zyne dieners int gemeen ses conincx daelders."

[2] Byv. en Aanmerkingen op Wag. Deel VI. blz. 58 en 59.

[3] In de Rekening van den burgemeester-thesaurier Korstiaen Jacobsze, expireerende bamis 1558, komt deze post voor:

„Betaelt den XIXen Octobris voor een glas, groot synde vier percken, dat de voors. stede gesconken heeft int conuendt vande Regulieren tot Rugge vp haeren reuenter . . . . 11 £ VI sc. VIII gr."

— Wie toen rentmeester van het convent was, zegt ons de in dezelfde Rekening onder de ontvangsten voorkomende post :

„Van Willem Jacobsze Heerman als rentmeester van tconuent vande Regulieren tot Rugge ter cause vanden coop van vier hoet seuen sacken rogge, de sack III sc. IIII gr. etc."

[4] In de Rek. van Jacob Pieterssoen, burgemeester-thes., exp. 30 Sept. 1570, vindt men onder de uitgaven: „Betaelt oudt ende nyeuv gerechte, die vergadert waeren vpt presenteren ende visiteren vande requeste byde Regulieren van Rugge an deser stede ouergegeuen omme haere kercke weder gerepareert te hebben etc." — „Betaelt den XXVIIIen Maerte oudt ende nyeuv gerechte, die vergadert waren, omme de voors. requeste vande Regulieren tot Ruggen met mynen heere den bailliu te communiceren ende visiteren ende omme te syen offmen met henl. coste accorderen etc." — „Betaelt den XXen Junius oudt ende nyeuv gerechte, die vergadert waeren omme antwoerdt te geuen upte requeste ende peticie byde voors. Regulieren aende stede ouergegeuen ende gedaen nopende de voors. reparatie etc."

[5] Dat de kerk te Rugge mede verbrandde, blijkt uit de Rekening van „Jan Commerssoon, ontfanger vande pastorie-, vicarie-, memorie- ende getye goederen, gelegen binnen den lande van Voorne etc.", exp. 30 Sept. 1579, waarin men onder de rubriek „Incommen der pastorie van Rugge" het volgende geschreven vindt:

»Alzoo de kercke van Rugge staende dese tjegenwoordige oorloghe es affgebrant ende dat dinwoonders van Rugge bequamelick inde stadt ter kercken moeghen commen, zoo dat apparentel. nyet te verwachten is, dat de zelue weder opgetimmert zal werden, zoo zyn de ghoederen deser kercke onder de pastoriegoederen aldaer vermengt ende indistincte al tzamen voor pastoriegoederen alhyer gestelt."

Andere gebouwen hadden hetzelfde lot. In de Rekening van Jan Commersze, boekhouder van het Ziekenhuis over het jaar 1576-1577, vindt men onder den „ontfanck van losrenten" dezen post: „van Pieterken Engels X sc. gr. verseeckert op het huijs ende erue van Jan Piers Troetge ant Rucxe stractge; dan alsoe het huijs affgebrant is ten incommen vanden graue vander Marck ende derue voorde renten noch onuercocht, ergo voor dit jaer . . . . nyet."

Dat ook binnen Den Briel destijds niet alle huizen werden gespaard, leert ons de Rekening van Caerl Gans, rentmeester van den H. Geest te Brielle, exp. 13 avond 1573, die onder den „ontfanck van huysrenten" heeft:

„Van Pouwels Steursze wed. gaende vuyt haer huys vpten timmerwerff siaers II sc III gr., mar alsoet by tyde vanden graue vander Marck affgebrant es, ergo hier . . . . nyet."

[6] De Publicatie luidde aldus: „Gheordonneert bijden Gouuerneur, Borgemeesteren, oude ende nyeuwe gherechte der stede vanden Bryel, dat een yegelycke, diet gelyeuen zal, zullen moegen de ouergebleuene opstaende mueren vant Cloester van Rugge buyten de zuijtpoorte mitten eersten affbreken ende de steenen ende materialen vanden zeluigen mueren wechuoeren ende vor zyn eyghëne behouden."

[7] In de Rekening van Jan Commersze, boekhouder van 't Ziekenhuis, exp. 13 avond 1574, vindt men onder de rubriek „Ander vuijtgeeff tot reparatie vande huijsinge den leprosen int Clarenclooster geordonneert" dezen post: „Betaelt van vijff wagen tegelen vuijt het Rugse Clooster te haelen etc." — In de Rek. van Jan Lenaertsze, burgem.-thes., exp. bamis 1574, leest men: „Betaelt Gerrit Pietersze Coucketer voor 1820 witte steenen vanden wech voor trugsche clooster gebroocken geleuert voorde zuytpoorte tot II sc. II gr. thondert etc." — „Betaelt den zeluen voor IX blauwe steenen vande poorte vant rugsche clooster met noch twee groote steenen, dat den dorpel vande poorte geweest hadde voorde zuytpoorte geleuert etc." — De Rekening van den burgem.-thes. Cornelis Jacobsse, exp. 30 Sept. 1575, heeft deze posten: „Betaelt Meus Centsse ouer den coop van een hoop straetsteens, die hy int clooster te Rugge ende elders vergadert hadde etc." — „Betaelt Cairle Claesze van seeckere straetsteen by hem vuyte conuenten te Rug vergaidert etc." — Dat er nog in 1579 materialen te halen waren, blijkt uit de „Rekeninge Joos vau Alblas vanden ontfanck ende Incomen vanden convente der Regulieren tot Rugge vanden jaere ende ougst 1579", waarin, evenals in die van 1578, te lezen staat: „Tvoors. conuent heeft noch leggende twee gemeten schodtbaer landts, daer tzelue conuent op gestaen heeft, leggende alsnoch zeer verwoest met des zelffs conuents materialen ende wert geoccupeert byde leproosmeesters voornt. dus hier . . . . Memorie."

In de Rekening van 1582 komt deze post niet meer voor.

[8] Zie Van Alkemade, Beschr. van Briele, I. blz. 59 en vooral Dr. Römer, Geschiedk. Overzigt van de kloosters enz. I. blz. 342—346.

[9] Dezelfde hand, die dezen titel schreef, voegde er nog bij: olim in monasterio S. Martini Lovanii. Martyres Gorcomienses in hoc monasterio martyrium passi sunt; vide eorum acta; Delineatio hujus monasterii, Acta Martyrum folio II.

[10] Zie Resol. Mag. 28 Sept. 1776, bl. 203 vso, en Resol. Vroedsch. (Stadszaken) 29 Juni 1776, bl. 88 en 91. Het HS. is ter inzage gegeven aan Prof. J. W. L. Smit te Warmond, die in 1869 eene brochure in 't licht heeft gegeven onder den titel: De ware ligging der voormalige kloosterschuur van St. Elisabeth te Rugge. Mocht de auteur van Batavia Sacra niet al het wetenswaardige, dat het HS. bevat, hebben medegedeeld, dan mogen wij van genoemden Hoogleeraar verwachten, dat hij hetgeen niet werd vermeld zal publiceeren.

[11] Zie bl. 118.

[12] Resol. Holl. 1572—1574, blz. 216 en 217. Zie ook ald. bl. 162 en 163.

[13] Voordat de goederen van de Regulieren aan Brielle c. s. in 1574 in pandschap waren gegeven, was J. van Alblas door de Staten gecommitteerd tot de ontvangst der pachten en renten. Deze commissie is hier de eerste commissie genoemd.

[14] Men vindt deze acte bij Van Alkemade, I. blz. 134 en 135.

[15] Die verkooping had waarschijnlijk plaats, toen de leeningen, door J. van Alblas in zijne Rekening over 1578 vermeld, afgelost waren. Van de aanwezige Rekeningen is die over 1590 de laatste, welke gewaagt van

betaling van renten der opgebrachte gelden, en deze Rekening heeft ook een' post van ruim 37 L. betaald voor vacatiën aan personen, die in Den Haag geweest waren „nopende de leeninghe ende afflossinge vande goederen vanden conuente, daer toe die vanden Brielle bijde Gec. Raeden beschreuen waeren." — Dat die van Den Briel vroeger niet onvoorwaardelijk tegen het verkoopen van geestelijke goederen waren, blijkt uit de volgende Ress., vervat in 't Memoriaelbouck, begonnen bamis 1574: „Up huyden (18 Dec. 1585) soe hebben myn Heeren die burgemeesters ende regierders der Stede vanden Brijelle geauctoriseerdt ende gecommitteerdt Mr. Joost van Alblas, ondtfanger int quartier van Voorne, omme te solliciteren aende Heeren Staeten ende die vande reeckeninge omme te hebben authorisatie te mogen vercoopen de landen, leggende int Cleijn Oosterlandt, aencoemende de Regulieren ende tcappittel, met andere geestelicke landen." — „Up huyden (20 Sept. 1589) soe es geresolveerdt by die vanden ouden ende nyeuwen gerechte dat indyen van wegen Willem Jansze indt Paternoster versocht worde aenden Staten de landen in Maeslandt (de monnickelanden) te vercoopen.... syn mynnen Heeren te vreden daer inne te aduijseren, mitzs dat de vercoopinge sal geschieden ten ouerstaen vande gecommitteerden vanden Briele ende dat de ouerschietende penningen sullen commen ten proffijte vande voors. Stede."

[16] Zie Resol. Holl. 1594, blz. 435, en Van Alkemade, II. blz. 197.

[17] Zie Resol. Holl. 1595, blz. 65. Vgl. Resol. Holl. 1594, blz. 563—565.

[18] Deze acte hield het volgende in: „Wij Burgemeesteren ende Vroetschappen der Stadt vanden Briel verclaeren, dat den Burgemeester Mr. Gillis de Gerbode, Rentmeester vande Reguliere goederen tot Rugge ende vande Capittelen ten Briel, Oostvoorne ende t' Convent van Ste Catharina, synne reeckeningen vanden ontfanck vande voors. Reguliere goederen door onse expresse ordere ende last aen ons heeft gepresenteert ende gedaen, gelijck sijnne voorsaten int selue officie d' selue aen ons hadden gedaen; dat oock de posten, in vutgeven sijnner voors. reeckeningen gebracht, op onse ordonnantie, last ofte kennisse ofte van die vande Magistraet deser Stede ofte onse ofte haere Gecommitteerde aldaer sijn gepasseert; dat mede de verhuyringen vande landen ende thienden als oock vande voors. Capittelen ende Convente door de voors. Magistraet ofte haere Gedeputeerde sijn gedaen, ende de rantsoenen daer van door onse ordere bedongen ende ontfangen volgens onse last sijn vutgekeert ende betaelt, belouende derhalven, indien den voors. rentmeester De Gerbode ter saecke voors. daer over eenighe moijelicheijt wierde gedaen, dat wij den seluen daer van costeloos ende schadeloos sullen indemneren ende bevrijden; dat wij oock hem de posten in sijnne gedaene reeckeninghen op ordre ende kennisse voors. gebracht ende die noch daer naer volgens de voors. ordere souden mogen sijn betaelt, sullen doen valideren ende goede betalinghe verstrecken, gelijck wij hem oock mede ter saecke vande voors. rantsoenen, soo ten behouve vant Weeshuys als Magistraet ende anders volgens de ordre vande selue ofte haere Gedeputeerde verstreckt, sullen guaranderen ende doen valideren, alsoo het behoort; verbindende daer

vooren, gelijck wij verbinden mits desen, alle der voors. Stede goederen ende innecomen, jegenwoordighe ende toecomende, onder t' verbant als nae rechten. Des t' oirconde soo hebben wij Burgemeesteren ende Vroetschappen voornt. onse Stadtssegel hyer onder op gedruct."

[19] „Tot beter betrachtinge vande mesnaghe" werd er den 8sten Jul. alleen besloten, dat „den ontfanger ende Commissarissen, gaende opde vercoopinge, voortaen geen defroy genieten, maer in plaetse van dijen voor haere vacatien ende teercosten hebben" zouden „elcx de somme van XXX car. guldens bouen hare reijscosten, de teercosten vanden bode mede daer inne gereeckent, sonder dat den ontfanger ter saecke van dijen yets meer in reeckening" zou mogen brengen. Op den 13den Jan. 1580 was bepaald geworden, dat zij die gecommitteerd zouden worden naar Overflakkee „bouen haer costen XX st. sdaechs" zouden hebben.

[20] Door Brielle waren met de stadsgedeputeerden ter Statenvergadering gecommitteerd de HH. Pieter van Aelmonde en Johan Schrobbelingh, oudburgemeesters, en de burgemeester Van Riele.

[21] Den 22sten Maart 1653 werden de gedeputeerden der stad gelast „omme te urgeren ten fine de reeckeningen vande Regulijere goederen volgens de oude observantie bijde Regieringe alhijer souden mogen werden opgenomen ende gesloeten totten jaere 1652 incluijs; item dat de verpachtinge vande landen tot noch toe alreede gedaen ende waer van de huijerjaren als noch waren lopende ter expiratie vande selue huijren toe souden mogen werden gehouden ende gemainctineert, ende dat voorts den jegenwoordighen ontfanger vande voors. Regulijere goederen sijn leven langh geduijrende soude mogen blijven behouden sijn tractement."

[22] In 't Memoriaelbouck, beg. bamis 1574, leest men: „Upte requeste mijnen Heeren den Staten van Hollandt gepresenteert van wegen zekere conuentualen van Rugge buyten dese stede vanden Brijele, is geaduyseert, alsoe die vanden Brijele verstaen, dat de supplianten wel voorsijen zijn ende onderhouden werden in andere diergelycke conuenten ende geestelycke plaetzen, dat die vanden Brijele voorn. onder correctie voor alsnoch inder saecke nijet en weten ofte cunnen aduijseren, ten ware de voors. supplianten wettelicken deden blycken van haere residentie ende qualiteijten. Actum coram omnibus den XVIen Augustij 1578." — Op den 17den Febr. 1579 besloot men te persisteeren bij 't advies van 16 Aug. ll. — Misschien hebben tot de supplianten behoord „Jacob Heyndricxsze, eertijts conventuael, Anthonis Laurensze Cock" en „Cornelis Claesze, eertijts conventuael", die in 't Memoriaelboek niet vermeld zijn, maar voorkomen als gealimenteerden, de twee eerste reeds in de Rekening over 1578, en de laatste in de Rek. over 1579.

[23] De Rekening over 1590 gewaagt van 50 L. door Burgg. en Regg. van Brielle geaccordeerd aan de weduwe van wijlen Anthonis Aelbrechtsze. De alimentatie beperkte men dus niet tot de conventualen.

[24] Den 27sten Febr. 1580 conformeerden zich die van Brielle met het advies van Mr. Joos van Alblas, om aan Steven Ghijsbrechtsze Cruijff, „eertijts conuentuael" of „religieus geprofessijt tot Rugge", te beginnen met 1 Jan. ll. te geven f 100 in 't jaar, en „voorden voorleden tijt eens

vijfftich Car. guldens, alsoe hij ouer lange int solliciteren geweest was ende costen daeromme gedaen" had.

[25] Dat die toestand niet altijd gunstig was, blijkt ook uit een paar adviezen van 1580. Die van Brielle ontvingen de requesten van Pieter Anthonisse, eertijds procurator, en Nicolaes Gerritsse, „eertijts conventuael" of „geprofesside religieulx tot Rugge", met de apostillen, dat aan den eersten jaarl. f 150.— en aan den tweeden f 100.— zouden worden gegeven. Burgg. en Regg. van Brielle accordeerden het, doch slechts bij provisie. „Mijnen Heeren", dus lezen we, „hebben de zelue bij prouisie geaccordeert de voors. alimentacie wt de goederen vanden conuente, die bouen de jaerlicxe renten (daer vooren de voors. vanden Bryelle de zelue goederen in pantschappe hebben) ouerblyuen zullen, betaelt te werden, mits condicie indien hier naemaels beuonden werde tsurplus voors. de zelue alimentacie nyet te moigeu verstrecken, dat zij dan pacientie zullen hebben ende aenden Staten hen daer zullen moeten beclagen omme andersins byden Staten van gelycke alimentacie versien te mogen werden. Act. XV Aprilis 1580." — Op den 21 Mei 1580 verklaarden die van Brielle zich er voor, om aan Cornelis Gerritsze, „eertijts geprofesside religieux ofte regularis tot Rugge", te geven f 100.— jaarl., te betalen door den ontvanger van de „geannoteerde" goederen, ingeval de middelen van het convent der Regulieren „insouffisant" bevonden zouden worden. — Op 't request van Jan Willemsse van Waeldijck, „eertijts priester ende religieux tot Rugge", werd door „burgemeesters ende gerechte geaduijseert" evenzeer als door den ontvanger van 't Convent, dat men hem tot f 100.— jaarl. behoorde te verstrekken, maar zij besloten hun advies met deze woorden: „dan alzoe de ontfanger verclaert tzelue conuents ghoederen meer belast te zijn dan dincomen vandijen mach wtbreijngen ende oversulcx qualicken betaelt zoude moeghen werden, duncken daeromme mijnen heeren (onder correctie) dat, ingeualle byde thoecomende rek. beuonden wert tincomen vanden conuente nijet bestand genouch te zijn, omme de lasten dair wt te betaelen, dat de reste betaelt zoude moeten werden wt andere geestelicke goederen, daer van de voorn. ontfanger d'administratie heeft. Act. 26 Oct. 1580."

[26] Tot de gealimenteerden, die de vette jaren niet beleven mochten, behoorden Jacob Woutersse, „eertijts conuentuael", en Gijsbrecht Harmansze, „eertijts leecke int convent."

[27] Claes Gerritsze vroeg in plaats van 200 ponden 300, en hij ontving 250 ponden. Zie Res. Holl. 10 Mei 1599, blz. 177.

[28] Blijkens eene MS. Notitie van Van Wijn heeft er in het Brielsche Archief berust een request „van mater en zusteren des Convents van Ierico binnen Brussel", verzoekende aan de Staten van Holland, „omme, alzoo zij mater enz. onderhouden hadden tot zijnen dood toe eenen Jan van Tendeloe, te ordonneeren den Rentmeester van de goederen der Regulieren tot Rugge, de Supplianten te laten volgen boven de alimentatie bij 't leven van den voors. Tendeloe vervallen een jaar gagie na sijn dood ter somme van f 150.—, in reguard dat de voors. Jan van Tendeloe is geweest de leste overgebleevene geprofesside Conventuael van Rugge; op welk Request den 1 Junij 1618 werd geappoincteert fiat."

[29] Deze post komt ook voor in de Rekeningen over de jaren 1605, 1607 en 1608; niet meer in die over 1622. Waren alle rekeningen aanwezig, dan zou met zekerheid het sterfjaar van Rochus Meeusze kunnen worden bepaald.

[30] Zoo gewaagt de Rekening over 1590 van ruim 143 ponden, betaald aan Nicolaes Stochius, prof. te Leiden, „over een jaer montcosten van Theophilus Ryckewaert, deser stede alumnum". — Ter aanvulling van hetgeen ik elders (Het Br. Archief, Gesch. en Letterkundige Naoogst. Eerste Stuk, bl. 101—104) over Theoph. Ryckewaert heb medegedeeld, meld ik hier nog, dat hij en zijn broeder Caerlus Ryckewaert, die in 1608 mede te Brielle woonde, zonen waren van Caerlus Ryckewaert „in zijn leven woonachtich tot IJperen in Vlaenderen" en gehuwd met „Franchijntgen Grondels." Deze bijzonderheid vond ik vermeld in een, in het Memoriaelbouck, beg. 1 Oct. 1625, overgeschreven acte, i. d. 12 Mei 1608, waarin de twee broeders „Pieter de Vos, coopman, woonende tot Amsterdamme, getrout hebbende Franchijntgen Grondels, weduwe wijlen Caerlus Ryckewaert," machtigen om van hunnentwege „te ontfangen alsulcke pachten, landen, huijren ende renten, als zy staende hebben op seeckere landen, huijsen ende schuijren, gelegen tot Beusigen ende Wijnschade in Vlaenderen ontrent IJperen; item te eijschen alsulcke meubelen ende andere goederen als den voors. Caerlus Ryckewaert in zijn leven aldaer thoebehoort hebben ende bij eenige persoonen zijn aengeslaegen, de voors. landen, huijsen, schuijren ende andere goederen te vercoopen etc.

— Het huwelijk van Theophilus Ryckewaert en Magdaleentje van Dam, te Brielle gesloten den 24 Maart 1602, was niet ongezegend. Den 31 Jan. 1603 werd een dochter uit dat huwelijk, Louise, en 14 Dec. 1605 een zoon, Joost, gedoopt.

[31] De Rekening over 1590 vermeldt dat 400 £ „ouer een jaer subsidie" gegeven werden aan „Jan Commersze, ontfanger vande pastorie ende vicarie goederen, gedestineert tot betaelinghe vande predicanten in Voorne." — Volgens de Rekening over 1600, werden 6400 £, en volgens de Rekening over 1608, 6000 £ „ouer een jaer subsidie" betaald aan Abraham Jansze Commersteijn, „ontfanger van de gemeene middelen, gedestineert tot onderhouding vande predicanten." Zie ook de Rek. over 1627, die melding maakt van gelden voor Grol „tot weder opbouwinge van haere kercke, door de laeste belegeringe beschadicht."

[32] Zie Res. Mag. 29 Jan. 1650.

[33] De Rekening over 1622 gewaagt van 1000 £, betaald aan Pieter Jansz. van Schoor, „ontfanger vanden innecoemen vande godshuijsen, ten behouve vant weeshuijs tot vervallinge vande lasten der voors. huijs ten opsien vande veelvuldige weeskinderen van Eyngelsche ouders binnen deser Stede gestorven, als die bij de lossinge vande cautie binnen dese landen in guarnisoen sijn gecoemen." — Meer dan eens leest men van ordonnantiën „opte Regulieren" voor 't Weeshuis.

[34] De Rekk. over 1622, 1634 en 1652 hebben ieder een post van 1000 £., betaald aan Burgg. en Regg. van Brielle, „over een jaer subsidie ten behouve vant pesthuijs der zeluer stede."

[35] Zie Rekening over 1652.

[36] Zie o. a. Rekk. over 1627 en 1652, alsmede Resol. 16 Maart 1626 en 23 Aug. 1650.

[37] Dat Den Briel niet altijd ongemoeid putte uit de inkomsten van de Regulieren, blijkt uit de Notulen van 10 Jan. 1627. Op dien dag werd door den burgemeester Van Schoor gerapporteerd aan de Magistraten, „dat de Gec. Raden den ontfanger Jacob van Velsen hadden gelast aenden voorn. collegie binnen behoorlijcken tijt ouer te leueren sommieren staet vanden ontfangh ende uijtgeuen van sijn comptoyr, soo wel vanden innecoemen vande Reguliere goederen tot Rugge," waer van de rekeningen voor burgemeesteren ende vroetschappen deser stede werden gedaen ende geen cleene baten ende subsidien jaerlijcx ten behouve vande voorn. stede ofte opden naem van haere Godtshuijsen werden genoten ende geproffijteert, als vande Capittele goederen. De vraag deed zich voor: hoe men zich gedragen zou, „ingevalle de Gec. Raden souden willen sustineren de stadt vanden Brielle niet gerechticht te wesen, omme sulcke notable sommen van penningen uijt den innecoemen vande voors. Reguliere goederen jaerlijcx te trecken, als wesende tgemeenlants middelen, waer op die vanden Brielle niet hadden te pretenderen." Na deliberatie besloot men Van Velsen dadelijk te ontbieden en hem te verzoeken zijne rekeningen van de Regulieren-goederen in orde te maken, „omme de selue te doen sluijten"; aan de Gecommitteerden ter dagvaart op te dragen met den secretaris Van der Wolff te spreken, „ten eijnde hij de heeren Magistraten deser stede gelieue te waerschouwen, in gevalle naeder instantie opte overleveringe vanden voors. staet bijde heeren Gec. Raden soude werden gedaen"; en „soo wanneer de rekeningen vande Reguliere goederen souden sijn geslooten ende de heeren Gec. Raden begeerden visie ende lecture vande voors. rekeningen", alsdan met den ontvanger twee gedeputeerden uit de vergadering te laten gaan naar Den Haag met den last de rekeningen „van stadts wegen te verantwoorden, mitsgaders met alle glimp ende decxteriteijt te soucken te defenderen", dat „tgunt bij de stadt uijt de Reguliere goederen is getrocken, wel ende te rechte getrocken is, alsoo de goederen vant capittel ten Brielle ende den convente van Ste. Catrijna binnen deser stede gelegen ten proffijte vant gemeen lant werden verantwoort." — De ontvanger Van Velsen was er niet gerust op, en hij vroeg eene acte van indemniteit, welke hem op den 12 Febr. 1627 geschonken werd en in 't Brielsche Archief berust. Of de heeren „met glimp ende decxteriteijt" de hun opgedragen zaken hebben gedefendeerd, is mij niet gebleken. Er staat niets meer van de questie geboekt. Men mag het er dus voor houden, dat de Gec. Raden de zaken in orde hebben bevonden.

[38] Zie Rekening over 1605.

[39] Uit dezelfde bron betaalde men de onkosten „gedaen opte compste vanden ambassadeur des Coninghs van Vrancrijk", en „een vat rinschen wijn, geschoncken aenden luijtenant-gouverneur over eenige courtoisien bij hem aen tland ende de Stadt gedaen", te zamen ruim 209 £ (zie Res. 29 Mei 1608 en de Rekening over 1607); voorts een som van 72 £, „van twee tierssen fransche wijn, den luijtenant-goeverneur Sr. Eduwaert

Conwaije vereert, ouer eenighe diensten bij hem de stadt ende bij consequentie den lande gedaen" (zie Rek. over 1608); en 1600 £ „tot coopinge vant huijs van Ghijsbrecht Willemsze voor den heere Luijtenant (Res. 3 Jan. 1615).

40 Zie het op blz. 4 medegedeelde hoofd der Rekening over 1578.

41 Zie Res. Holl. 1597, blz. 89—93. Den 15 April 1597 deed Jacob van Alblas den eed in handen van de Gec. Raden. Den 16 April leverde hij de „cautie" over van 1000 ponden (later moest zij gebracht worden op f 2000, — zie Res. Holl. 1606, blz. 308). Zijne borgen waren zijn zwagers Willem Gans, Raad en Rentmeester van de Domeinen van Voorne en Mr. Harman Verbies, advocaat te 's Gravenhage. De laatste trad in 1592 te Brielle in het huwelijk met jonkvrouwe Catharina van Alblas. In de Verhandeling over De Logementen der stemhebbende steden te 's Gravenhage, in 1876 uitgegeven door de Vereeniging ter beoefening van de geschiedenis van 's Gravenhage, staat op blz. 10 (van den overdruk), dat de gedeputeerden van Brielle in 1622 logeerden ten huize van mej. Catharina Verbies, en in een noot aldaar is vermeld, dat in een resol. van Burgg. en Regg. van Brielle van 17 Oct. 1623 gemelde mej. genaamd wordt mej. Catharina van Alblas. Hoe mej. Verbies aldus genoemd kon worden, verzuimde ik te onderzoeken, vóór ik de gegevens betreffende het logement der Brielsche Gedeputeerden aan de Vereeniging deed toekomen, maar blijkt thans uit bovenstaande mededeeling. W. Gans trad in Jan. 1594 in den echt met Johanna van Alblas.

42 „Wat alzoo tot de „profijten" behoorde, blijkt uit eene resol. i. d. 15 Jan. 1580, welke na de bepaling, dat de goederen van 't convent van Rugge voortaan niet verpacht of overgegeven zullen worden dan in presentie van de dienende Magistraten, 't volgende bevat: „ende dat de rantsoenen van nv voortsaen zullen comen tot proffijte zoe wel vande Magistraet als den rentmeester vande voors. goederen porcie porcijs gelijcke." — Aan Joos van Alblas werd den 15 Jan. 1579 en 27 Jun. 1587, telkens voor 8 jaren, geaccordeerd „in huijere een thyendeken, eertijts byden conuente in erffpachte vande Co. Mat. vercregen ende onder de goederen vande Regulijeren begrepen, genaempt den monickenhouck." Aan zijn zoon werd dat niet geaccordeerd. Uit de „Rekeninge Caerl Gans, bouchouder vanden H. Geest vanden Brielle ende den weeshuyse," over 1599—1600, blijkt, dat toen „seeckere block tiende genaempt den monyckenhouck" van de Staten van Holl. door tusschenkomst van Burgg. en Regg. van Brielle in erfpacht verkregen was voor het weeshuis.

43 Van f 200. — werd zijn „gagie" den 27 Febr. 1598 op f 300.— gebracht. Zie Res. Holl. 1598, blz. 84.

44 Joost van Alblas komt 't laatst als ontvanger voor in Juli 1602 (Res. Holl. 1602, blz. 240), Jacob van Alblas 't eerst in Mei 1603 (Res. Holl. 1603, blz. 145.)

45 Wie meer van de zaak wil weten, kan zijn weetgierigheid bevredigd vinden in Ress. Holl. 30 Maart 1611, bl. 56; 10 April 1611, bl. 59—61; 12 April 1611, bl. 62—68; 16 April 1611, bl. 69; 8 Juni 1611, bl. 126 en 127; 2 April 1612, bl. 98; 13 Dec. 1619, bl. 287 en 14 Dec. 1619, bl. 290.

[46] Nog eens werd zijn advies gevraagd over een Request van Willem Baudewijnsz. van Steenhuysen, burger van Brielle, betreffende een vicarie op het convent van Rugge. Zie Resol. Holl. 1611, bl. 260.

[47] Zie Res. Holl. 1615, bl. 6. Door „out ende nieu gerechte vanden Brielle" was reeds „den lesten December 1614 de administratie vande Reguliere goederen geaccordeert aenden burgemeester Velsen". Zie Memoriaelbouck, begonnen 19 Sept. 1613, blz. 51 vso.

[48] Dat De Gerbode de onmiddellijke opvolger van Van Gellinchuysen was, blijkt uit eene stedelijke resolutie i. d. 9 Aug. 1642, die gewaagt van den ontvanger van Gell. De Ress. van de Staten van Holl. maken van de aanstelling der 3 laatste ontvangers geen gewag.

[49] Van de 14 nog aanwezige Rekk. zijn er 6 van Joos van Alblas over de jaren 1578, 1579, 1582, 1587, 1590 en 1600; 3 van Jacob van Alblas, over de jaren 1605, 1607 en 1608; 1 van Jacob Jansz. van Velsen, over 't jaar 1622; 1 van de weduwe en erfgenamen van wijlen Johan van Velsen, over 1627; 1 van Francoeys van Gellinchuysen, over 1634; 2 van Mr. Gillis de Gerbode, over 1643 en 1652. De eerste dezer 2 is slechts voor de helft aanwezig.

HERMAN VAN KUIK EN GRAAF FLORIS I.

DOOR

Dr. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH.

Nadat Johannes Beka (ed. Buch. p. 47) verhaald heeft, dat Andries van Kuik in 1128 tot bisschop van Utrecht was verkozen, gaat hij aldus voort:

> His diebus Theodericus comes proavum suum in Hammert occisum ulcisci desiderans, Heremanno de Kuyck ubique terrarum hostiles tetendit insidias, ita quod nullo pacificatore mediante treugarum obtinere posset inducias. Andreas autem episcopus per continuam interpellationem demum intercepit antiquam altercationis invidiam, et per hunc modum in utramque partem firmissimam elaboravit amicitiam, ut Heremannus pro anima Florentii comitis monasterium construeret, et etiam per competentes praediorum possesiones dotare promitteret. Igitur eodem anno fundatum est monasterium in Insula beatae Mariae virginis.

Beka is de eerste die verhaald heeft, dat Dirk VI Herman van Kuik heeft beoorloogd om den moord aan zijn voorvader Floris I te wreken, en dat daarop Marienweerd door Herman tot een zoen is gesticht. Alle geschiedschrijvers van Holland hebben het hem naverteld, en toch is van dat alles geen woord waar. Voor eenige jaren is een cartularium van

Marienweerd voor den dag gekomen, beginnende met de stichtingsoorkonde van den jare 1129. Die oorkonde is uitgegeven door Baron Sloet in het Oorkondenboek van Gelre en Zutfen (nr. 249). Er blijkt uit, dat die abdij is gesticht door Alveradis, weduwe van Hendrik van Kuik, met toestemming en zelfs op verzoek van hare zonen Godfried en Herman, — annuentibus immo petentibus filiis suis Godefrido et Herimanno — doch niet als een zoen voor het doodslaan van Floris I. Dit wordt dan ook door den geleerden bewerker van het Oorkondenboek terecht verworpen.

Beka heeft zich vergist en er komen meer vergissingen voor in boven uitgeschreven regelen. Dat kon licht, want Beka schreef zijn werk meer dan twee eeuwen na den leeftijd van bisschop Andries.

In de oorkonde van 1129 komt Florentius comes Hollandiae als getuige voor. In dat jaar, zal men zeggen, regeerde in Holland graaf Dirk VI. Juist, en toch is deze oorkonde echt en ook niet in dit opzicht vervalscht. Deze Floris en Dirk VI waren broêrs. Nu lagen zij met elkander overhoop en de eerste betwistte den laatste de gravenkroon. Hun oom, Keizer Lotharius, deed alle moeite om de broêrs met elkander te verzoenen, hetgeen hem eindelijk ook gelukte, licet magna cum difficultate, zeggen de Annalen van Egmond. Floris komt ook in eene oorkonde van Lotharius zelven van 8 Maart 1129 als graaf van Holland voor (Oork. van Gelre nr. 253). In eene andere oorkonde van Lotharius, nr. 260 in het Oork. van Gelre, gegeven te Luik, 29 Maart 1131, komen onder de getuigen voor: Comes de Hollant et frater ejus. Graaf Dirk en Floris moeten bedoeld zijn, en dan waren zij nu met elkander verzoend. »Deze oorkonde is, wat haar vorm althans aangaat, zeer verdacht", zegt de heer Sloet, en andere diplomatici zeggen hetzelfde. Doch Lotharius toefde dien dag werkelijk te Luik; daar waren verder paus Innocentius II, 3 kardinalen, Bernard van Clairvaux, 30

of 40 aartsbisschoppen en bisschoppen en bijna alle hertogen en graven van Nederduitschland. Het is meer dan waarschijnlijk dat graaf Dirk ook op deze beroemde rijksvergadering is tegenwoordig geweest. In allen gevalle de broeders waren omstreeks dezen tijd weêr verzoend.

Die strijd tusschen graaf Dirk en Floris wordt door al onze geschiedschrijvers verhaald, ook door Beka.

De Ann. Egm. zeggen, na die verzoening vermeld te hebben: modico tempore Florentius hac pace fruitus est. Zij verhalen dan, dat Floris verliefd werd op jonkvrouwe Aleida, eene zustersdochter van Godfried en Herman van Kuik. Hare ouders waren overleden, Herman was haar voogd en deze weigerde hardnekkig zijn toestemming tot een huwelijk tusschen Floris en Aleida. Floris hield nu als een dolleman huis in de landen der Kuiken en verwoestte alles, multisque eum adjuvantibus quia cognatus erat regis [1]. Godfried en Herman sloegen daarop Floris dood te Abstede bij Utrecht, den 26 Oct. 1133 [2], en toen begon graaf Dirk

---

[1] Eene nieuwe bijzonderheid lezen wij in een brief van aartsbisschop Adelbert I van Mentz aan bisschop Otto I van Bamberg, geschreven in het begin van 1134 (Jaffé, Bibliotheca Rerum Germanicarum, V, p. 451). Keizer Lotharius vierde het Kerstfeest van 1133 te Keulen. Daar had hij bisschop Andries en eenige heeren, die door dezen waren geëxcommuniceerd, en zich daarna op hem hadden beroepen, voor zich ontboden. Adelbert schreef:

»Venerabilis quoque frater noster Trajectensis episcopus inimicos ecclesiae suae, qui de ministerialibus erant et de monasterio sanctae Mariae postibulum et equorum suorum stabulum fecerant, judiciario ordine excommunicavit. Hos in curia Coloniensi princeps in familia sua habuit. Nec aliquo interventu fratrum vel aliorum principum episcopum in gratiam suam recepit, donec eum tanti sceleris auctores pro extrema eorum salute sine penitentia et omni ecclesiastica compositione compulit absolvere,"

Monasterium sanctae Mariae is Marienweerd, het klooster door de Kuiken gesticht. Geen wonder dat Godfried en Herman verbitterd waren op Floris, die tot de partij der kloosterschenners behoorde.

[2] Dit wordt ook vermeld door den Annalista Saxo ad ann. 1133: Consobrinus imperatoris Lotharii Florentius, filius Florentii comitis de provincia Hollant, occiditur Trajecti a Godefredo et fratre ejus Herimanno de Kuc. Deze annalist leefde korten tijd na de regeering van Lotharius,

de heeren van Kuik te beoorlogen om den doodslag aan zijn broêr te wreken.

Zoo, maar uitvoeriger, wordt de strijd van Floris en Dirk met de Kuiken in de Annalen van Egmond verhaald. Dit verhaal is later in het Chronicon Egmundanum overgegaan, en hieruit heeft Beka het in zijne bisschopskroniek opgenomen. Beka doet kennelijk eenige zaken tweemaal plaats hebben. Hij had vernomen dat Marienweerd in 1128 of 1129 was gesticht door Herman van Kuik tot zoen voor een doodslag aan Floris van Holland begaan, en dat Herman om dezen doodslag door graaf Dirk was beoorloogd. Nu vond hij in het Chron. Egm. op het jaar 1132 en verv. wel soortgelijke gebeurtenissen beschreven, maar deze waren later gebeurd, moesten dus iets anders zijn. Toen heeft hij, en dit was volstrekt niet ongerijmd, een vroegeren strijd van Dirk VI tegen Herman van Kuik aangenomen en naar een anderen doodgeslagen Floris omgezien. Dezen vond hij in het Chron. Egm. op het jaar 1061. Wij weten echter dat hij zich heeft vergist, en dat geen Herman van Kuik plichtig is aan het doodslaan van graaf Floris I te Hemert.

Floris was nu dood. Zijn lijk werd bijgezet in het klooster te Rijnsburg, kort te voren door zijne moeder gesticht, luidens het bericht in de Annales Egmundani:

> Cujus (Florentii) corpus in Rinesburch perlatum est, et confestim legatus qui hoc regi Lothario nunciaret missus est. Qui nimis egre mortem ejus accipiens Hermannum de Kuk et Godefridum de Arnesberch, adjuvante comite Holtlandense, domo et patria expulit, fugacesque et exules effecit, mortemque nepotis competenter ultus fuisset, si non mors eum ad magnam istorum felicitatem rapuisset. Statim enim ad sua reversi et homines comitis Theo-

doch hij had dit en het aanstonds mede te deelen bericht niet van hooren zeggen, maar heeft het overgenomen uit nu verlorene gelijktijdige Annales Patherbrunnenses, geschreven in het klooster Abdinghof.

derici facti in amiciciam et pacem ejus reversi sunt [1]. Lotharius overleed 3 Dec. 1137. Nu kwamen Godfried en Herman terug. Zij komen weer voor in oorkonden van bisschop Andries uit het begin van 1139. (Oorkondenboek van Holland, nr. 123, Oorkondenboek van Gelre, nr. 274.) Na hun terugkomst zijn zij met graaf Dirk verzoend. Is toen als voorwaarde van dien zoen door hen een klooster gesticht? Het is wel mogelijk. Marienweerd is het evenwel niet. De abdy van Bern, waarvan Beka in het leven van bisschop Andries spreekt, evenmin, zooals blijkt uit de stichtingsoorkonde (Oorkondenb. van Gelre, nr. 266). Is het misschien het S. Servaasklooster, dat te Abstede, de plaats zelve van den doodslag, stond, totdat bisschop Willebrand het naar de stad overbracht? De archiven van Utrecht kunnen hier misschien licht geven.

---

[1] Ann. Saxo ad ann. 1136: Hoc anno obsides numero duodecim Godefridi comitis de Kuc se in potestatem imperatoris tradunt. Ipse Godefridus cum fatre Herimanno ab imperatore proscribitur in terra ipsorum, scilicet Salica, more antiquorum.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS ONZER MIDDELEEUWSCHE KOLONIEN,

BIJZONDER DIE IN HOLSTEIN.

DOOR

J. A. M. MENSINGA, te FREDERIKSTAD.

Ons volk is, althans tegenwoordig, niet landverhuizig, bij lange na niet zoo als de Duitschers, Ieren, Engelschen. 't Heeft in dat opzigt veel meer van de Franschen, die ook zoo noode hun belle France opgeven, dat toch op verre na zoo schoon niet is, hoewel misschien vruchtbaarder, dan Duitschland. En toch heeft ons volk, als men alles te samen neemt, veel meer volkplantingen afgegeven, deels wel is waar kleine en kortstondige, toch veel meerdere als eenige andere natie. Zij verdeelen zich van zelf in twee kategorieën, oude en nieuwe, bepaalder: middeleeuwsche en moderne.

Van de moderne had een gedeelte ten doel: handel, meest verbonden met landbouw (plantaadje); die in het Kaapland, waar nog heden een deel der hollandsche bevolking onafhankelijk bestaat; die in het voormalige Nieuw-Nederland, waar de oude »knickerbockers" nog altijd prijs stellen op hunne afkomst; dan Suriname; — onze oostindische bezittingen waren echter geen koloniën; wie er heenging

deed het met oogmerk om, na rijk geworden te zijn, naar »patria" terug te keeren.

Een ander deel onzer koloniën zocht de vrijheid van godsdienst. Deze vallen in drie tijdpunten. De eerste ten tijde en ten gevolge der spaansche geloofsvervolging. Zij stichtten gemeenten: te Londen, waar nog altijd een hollandsch predikant aan de oude gemeente herinnert, te Norwich, te Emden, dat zijn opkomst en bloei aan onze gemeente te danken heeft, te Frankfort a. M., Bockenheim en vooral Hanau, waar, althans nog vóór 50 jaren, de godsdienst hollandsch was. — De tweede vallen in en kort na 1620; Gothenburg alwaar nog altijd herinnering is aan de hulp welke onze kleine gemeente bij het stichten der fraaie stad bood, ook nog enkele hollandsche namen; Glückstad, alwaar de kleine, sinds lang duitsch gewordene gereformeerde gemeente eerst in deze eeuw geheel verdwenen is; Altona, waar de voorlaatste predikant, Begemann, in den beginne nog in 't hollandsch gepredikt heeft, en vooral Frederikstad, alwaar, schoon het oude hollandsche bloed tot op één geslacht uitgestorven is, toch de gemeente den band met hare moederkerk vasthoudt, en behalve de hollandsche godsdienst, nog een menigte niet zoo ligt vergangłijke sporen bestaan. — De derde waren de »afgescheiden gereformeerden" welke de dwaze partijdigheid onzer regeering in en na 1836 noopte naar Noord-Amerika te verhuizen, waar zij het stadje Pella in Iowa stichtte.

Het derde deel van onze moderne kolonisten had enkel en alleen landbouw ten doel. Tot deze behoort de hollandsche kolonie op het eiland Amager, tegenover Kopenhagen, die zich in 1514, op uitnoodiging van Koning Christiaan II, bij zijn in Nederland gevierd huwelijk met Isabella, zuster van Karel V, daar gevestigd heeft. En dan die op het eiland Nordstrand, aan de westkust van Sleeswijk, die in en na 1654 het in den grooten stormvloed van 1634 verdronken eiland weder indijkten, deels Roomsch-Katholieken uit Bra-

bant, deels Jansenisten uit Holland, welke laatste zich nog heden ten dage in leerrede en gemeentegezang van de hollandsche taal bedienen. Die van Amager, ofschoon hunne taal verloren hebbende, vormen nog altijd een klein afgesloten volkje, met zijn eigen kleederdragt, zeden en gebruiken, meest wonende in het dorp Holländerbye. Zij zijn de groenteboeren van Kopenhagen.

Scherp gescheiden van alle deze modernen zijn onze oude, middeleeuwsche koloniën, al was 't alleen door de groote tijdruimte die er tusschen ligt. Deze toch behooren, met uitzondering van éene iets latere, uitsluitend aan de 12e eeuw, komen niet vroeger; en ook later niet meer voor. Zij rigtten zich alle naar Duitschland, de meeste naar het noordelijke middeldeel er van. De grootste was die welke Albrecht, bijgenaamd de Beer, de eerste markgraaf van Brandenburg, in en na 1150, in zijne nieuwe bezitting riep, bij Salzwedel, Arnsberg, Stendal, Gardelegen, in het destijds Balsamer- en Marschinerland, thans Alt- en Mittelmark genaamde land. Hier zullen zij, o. a. Keulen aan de Spree, thans het grootste en schoonste deel van Berlijn gesticht hebben. Behalve deze worden er nog een aantal plaatsen en steden genoemd waar zich in de 12e eeuw zulke kolonisten gevestigd hebben; Zaucha, Magdeburg, Anhalt, Naumburg, Meissen, zelfs in de Lausnitz. Ook in de »goldene Aue" zuidelijk aan den Harz, waar Kelbra nog lang »vlaamsch regt" had.

't Waren wel is waar niet enkel Hollanders; af en toe worden ook Westphalingers genoemd; dat zij echter hoofdzakelijk Nederlanders geweest zijn, blijkt niet alleen daaruit dat de meest gewone benaming »hollanders" is, maar ook dat afzonderlijk hollanders, friezen, zeeuwen, utrechtenaars, soms ook vlamingen genoemd worden Ze moeten wel zeer talrijk geweest zijn, schoon ook de woorden van Helmold, den voornaamsten en bijna gelijktijdigen berigtgever, zekerlijk overdreven zijn: [1] venerunt de finibus oceani populi

---

[1] Chronic. Slavor. Lib. 1 cap. 38.

fortes et innumerabiles (hij had ze vooraf Trajectinos, Hollandos, Seelandos, Flandros, dan nog eens speciaal Hollandicos, populum magnum nimis, genoemd) et obtinuerunt terminos Slavorum, et aedificaverunt civitates et ecclesias et increverunt divitiis super omnem aestimationem [1].

't Maakt een zonderling contrast dat deze groote landverhuizing in onze kronyken bijna in 't geheel niet vermeld, bij onze geschiedschrijvers genoegzaam geïgnoreerd wordt, terwijl ze daarentegen in de geschiedenis van dit deel van Duitschland een zeer gewichtig moment is, en van alle geschiedschrijvers die op eenige volledigheid aanspraak maken, meer of min uitvoerig gemeld wordt. Intusschen laat zich het eerste ligt begrijpen. Voor zooverre slechts geene gedeelten onzes lands er zoo beduidend door ontvolkt werden, dat er merkbare veranderingen in de uiterlijke omstandigheden der vorsten, der edelen of der steden door teweeg gebracht werden, zoo behooren ze werkelijk niet in het gewone raam der geschiedenis. Immers zelfs de kolossale landverhuizingen van onzen tijd naar Amerika vinden hunne plaats slechts in dagbladen en statistische opgaven, ten hoogste nog in nationaal-oekonomische discussiën, niet in de geschiedenis. Het stilzwijgen van onze geschiedschrijvers kan alleen bewijzen, dat geen bijzondere staatkundige omstandigheden tot deze verhuizingen genoopt hebben. Maar tevens bewijzen de landverhuizingen zelf, dat ons land en bepaaldelijk het platte land, destijds, naar evenredigheid van den bebouwbaren grond dien het aanbood, zeer sterk bevolkt moet geweest zijn, om zoo groote vermindering zonder in 't oog vallend nadeel te hebben kunnen verdragen Men kan met groote waarschijnlijkheid aannemen, dat er reeds overbevolking plaats gehad heeft, die door deze sterke aderlating voor eenen langen tijd ge-

---

[1] D. i. er zijn van de grenzen van den oceaan ontelbare dappere volken gekomen, die de grenslanden der Slaven ingenomen, en aldaar steden en kerken gebouwd hebben en boven alle berekening rijk geworden zijn.

licht werd, eerst na verscheidene generatiën wederkwam, en toen tot de groote droogmakerijen noopte, die voor eene lange reeks van jaren de gelegenheid boden om de te groote verdichting der bevolking tegen te werken, niet alleen in Noord- maar ook in Zuid-Holland (waar de Alblasser- en de Krimpenerwaard alleen meer oppervlakte aanboden als al de groote meeren van Noord-Holland.)

Welke de oorzaken waren die onze landlieden tot de verhuizing noopten, welke destijds met nog grootere bezwaren verbonden was dan tegenwoordig naar Amerika of Australië, of er zoo groote overbevolking was dat hare nadeelen door de landlieden ondervonden werden, of andere oorzaak die hunnen toestand ondragelijk maakte, of dat hun groote voorspiegelingen gemaakt zijn van de voordeelen die het gindsche land aanbood, of wel dat zij als onvrijen, hoorigen, eenvoudig derwaarts verplaatst zijn, misschien tegen eenige recognitie aan hunne heerschappen, moet onzeker blijven. Indien het een vrijwillige verhuizing geweest is, dat toch wel het waarschijnlijkste is, zoo schijnt uit de omstandigheid dat ze zich tot dit tijdperk bepaalt en later in die mate althans niet meer vertoont, te blijken dat het eene epidemie, eene landverhuizingskoorts geweest is, een verschijnsel dat bepaaldelijk aan landverhuizing eigen is en dikwijls voorkomt. En dit voert ons weder tot de opmerking, dat het de eeuw der kruistogten was. Alles stond door deze in het Westen op losse schroeven, de grond brandde den volkeren onder de voeten. Daarbij gold het hier wel niet eenen kruistogt tegen de Mohammedanen, maar toch de bezitneming van een land der ongeloovigen, zoo als wij dadelijk zien zullen, de uitbreiding van het christendom, van de magt der kerk. 't Blijkt ook uit enkele bijzonderheden dat ze eigene priesters met zich hadden. Ik geloof dat aan deze omstandigheid nog het meest van allen gewigt te hechten is, dat de verhuizing een afleiding geweest is of een zijdelingsch uitbreken van de kruistogtkoorts, die ook ons land vrij sterk

aangegrepen had. Naar haar oogmerk te rekenen behooren deze onze middeleeuwsche volkplantingen tot de »landbouwkoloniën"; om hare oorzaak zullen wij ze wel onze kruistochtkoloniën moeten noemen.

De oorzaak of het oogmerk van dit inroepen onzer kolonisten door de landsvorsten in Duitschland was tweederlei. Vooreerst waren deze landstreken destijds zeer zwak bevolkt. In de zesde eeuw, kort na de groote volksverhuizingen, wordt de streek tusschen midden-Elbe en midden-Oder, grootendeels de tegenwoordige pruissische provincie Brandenburg, eene »vasta solitudo" genoemd. Slechts kleinere slavische stammen zetten er zich in de volgende eeuwen neder. De groote en kleine oorlogen en krijgstogten tegen hen, die in de 10de eeuw begonnen, hadden de geringe bevolking nog verminderd. De duitsche vorsten die thans hun gebied over deze streken uitbreidden, verlangden natuurlijk hunne nieuwe bezittingen productief te maken, het getal hunner onderdanen, waarvan de grond er oneindig meer voeden kon, te vermeerderen.

De andere oorzaak was eene rein staatkundige, deels ook wel godsdienstige. Zoo als reeds gezegd, woonden hier destijds Slavische volksstammen, Sorben (Soraben), Wilzen, Hevellers, Rhedariers, Lutiziers. Zij bezaten in de zesde tot negende eeuw het geheele oostelijke Duitschland. Hunne grenzen vielen ongeveer op eene regte lijn, van Kiel tot Coburg, slechts met een inham voor Thüringen, tot aan Aschersleben en Naumburg, en dan van Coburg over Bayreuth naar het Boheemsche woud. Na de successive onderwerping dezer stammen was het gebiedend belang der vorsten en van het geheele duitsche rijk, ze van hunne nationaliteit te ontkleeden, te verduitschen, te christenen tevens. Zoo lang zij zich Slaven gevoelden was hun blik steeds naar het oosten gerigt, op hunne trouw niet te rekenen. Maar ook aan een vreedzaam te samenwonen met de duitschers, als verschillende natie, was niet te denken. De eigenschappen der beide volks-

stammen verschilden al te veel van elkander; taal, godsdienst, zeden, gewoonten, levenswijs, alles was regelregt tegenovergesteld. Hoe de Duitschers over de Slaven dachten moge blijken uit de woorden eener aloude kronyck, (in Holstein):

»Do deden se den Wenden alse se en gerne gedaan had»den unde was sonder tvivel eine schickinge Gades, dat de »Wende, de kindere des düwels, also scholden vorstöret wer»den, oppe dat de Düdeschen, de kindere Gades, dar mochten »wedder wanen Do sülvest was in alle Wentlande nicht eine »kerke, wente de christen dorsten eres namens nicht bekant wesen umme an weringe der Wenden, de de Düwele »anbeden."

En de Slaven dachten van hunne zijde gewis even zoo over de Duitschers.

De Slaven verdringen en hunne eigene volken voorwaarts schuiven lag noch in de magt, noch in den wil en 't belang der vorsten. Er bleef hun niets anders als hunne slavische onderdanen te germanizeeren. Dit was echter niet zoo gemakkelijk, ging althans niet van zelf. De Slaven zijn van natuur toch zóó buigzaam niet als velen geschreven hebben. Wat de taal aangaat, die naar de vlaamsche spreuk »gansch het volk" is, zoo vond Frederik, de eerste keurvorst van Brandenburg, in de 15e eeuw het nog noodzakelijk om het onderwijs in de slavische taal bij doodstraf te verbieden; in Mecklenburg werd in 't begin der vorige eeuw hier en daar nog wendisch verstaan, en nog heden ten dage heeft de bevolking van het zoogenaamd Spreewald, als een spraakeiland, zijn aloude taal en zeden behouden. Daar komt nog bij, dat het slavische volk, zoo als tegenwoordig ook door duitsche geleerden erkend wordt, destijds in beschaving de duitschers, althans de oostelijke, te boven ging.

De verchristelijking bragten de vorsten zooveel zij konden te weeg door het oprigten van bisdommen en kloosters; voor het overige namen zij de kolonisatie te baat. En met zeer juisten blik riepen zij deze uit die streken van

Duitschland, die niet alleen hoog stonden in beschaving, maar wier vlakke bodem ook 't meest overeenstemde met den grond dien zij zouden helpen bevolken en bebouwen.

Zonderling genoeg: deze bij ons zoo weinig bekende kolonisatie is een der merkwaardigste en gewigtigste momenten in de geschiedenis der wording van dezen duitschen volksstam, juist van dien welke tegenwoordig de overwigtige, en, zoo overwigt een bewijs is van energie en degelijkheid, de krachtigste van Duitschland is; al zijn het thans ook slechts weinige droppelen nederlandsch bloed meer die nog in hunne aderen vloeijen, toch is dat bloed het zuurdeeg geweest dat deze volken in gisting gebragt heeft, door hun hebben zij hunne nieuwe en van toen af permanente nationaliteit, hunne beschaving en welstand, voor een deel ook hunne godsdienst ontvangen.

't Is intusschen ligt te begrijpen dat er weinige of geene directe, tastbare sporen van deze kolonisatiën zijn overgebleven. Er zijn reeds zeven eeuwen over heen gegaan! En al zijn de kolonisten ook zeer talrijk geweest, al is het ook waarschijnlijk dat zij, in de verschillende streken waar zij geplaatst werden, zich zooveel mogelijk te samen gehouden hebben, toch waren zij al te dun gezaaid, over een al te groot terrein verspreid, om als volk of stam lang wederstand te kunnen bieden.

Men heeft eenige plaatselijke namen van hen willen afleiden, zoo als Niemeck (stadje en geslacht) van Nimwegen, Gräfenhainichen, van 's Gravenhage [1], Brück van Brugge, maar zij komen mij toch al te gezocht voor. De eenigste mogt de Fläming of Flemming zijn, eene hoogte noordelijk van de Elbe, bij Zerbst en Wittenberg. Indien de benaming »Land der Fläminger", welke zij draagt op eene kaart in Spruners Historischen Atlas, met oorkonden bewijsbaar is, zou deze afleiding althans zeker zijn.

[1] Volgens Büsching is Hainichen de aloude naam, Gräfen een later toevoegsel. Niemek klinkt mij meer slavisch dan hollandsch.

Men wil het, in den jongsten tijd veel genoemde, aanzienlijke marksche geslacht von Arnim van onze stad of geslacht Arnhem afleiden. Kneschke, (deutsches Adelslexicon, 1859, in voce) geeft afkomst uit de eerste als meening of overlevering; in het voor tamelijk officieel gehouden histor. herald. Handbuch der gräflichen Häuser, Gotha 1855 komt afstamming van het geslacht als zeker voor. Toch twijfel ik er sterk aan. Deels wijl het geslacht reeds in 926 in de Mark zal gekomen zijn, deels wegens het verschil in de wapens; dat van onze stad is, zoo als men weet, een dubbele keizerlijke adelaar, dat van de familie een enkele roode in zilver. Arnim heeft twee zilveren balken in rood. Ook de naam, oudtijds Arnimb, klinkt mij veeleer wendisch als geldersch. Bij ons is die nooit anders als Arnhem, Arnheim geweest

In Holstein zullen wij later hetzelfde verschijnsel althans ten deele vinden: geene van de kolonisten afkomstige familienamen. Wie dat zonderling vinden mogt, bedenke dat in de 12e eeuw bij onze boeren en ook bij de burgers in de steden erfelijke familienamen niet of hoogst zelden voorkomen. 't Zouden dus edelen hebben moeten zijn. Nu kan het zekerlijk zeer wel zijn dat er onder deze kolonisten ook edelgeborenen geweest zijn. 't Was destijds bij ons niet ongewoon dat jonger zonen of onbemiddelde edelen naar de spade en den mestvork grepen (wat zekerlijk bijgedragen heeft om onzen boerenstand hooger en zelfstandiger te houden dan hij in de meeste andere landen is. Breedvoerig handelt hierover H. van Rhijn. Inleiding tot de oudheden van Delfland, in zijn kerkel. Historie 3e deel.) En indien ze zoo rijk geworden zijn als wij boven uit Helmold berigt hebben, kunnen er ook wel uit den vrijen boerenstand tot dien der adelijke overgegaan zijn, dat destijds nog zoo zwaar niet was als het later werd. Maar in elk geval zijn zulke geslachten uitgestorven, of de overlevering is bij hen verloren gegaan.

Ten opzigte van de taal is een zijdelingsch gevolg aan te wijzen. De koloniën liggen namelijk voor een deel aan,

althans in de nabijheid van de grenzen tusschen den noord- (plat-) en middel-duitschen tongval [1]. 't Is wel te gelooven dat de koloniën invloed gehad hebben op het ontstaan van deze grenzen, te meer omdat de duitsche taal juist toen hier in hare geboorte, in kamp met de wendische was. Hunne taal toch, nog heden zoo na verwant met het platduitsch, was het destijds nog veel meer. 't Is wel aan te nemen, dat zoo zij niet daar geweest waren, de grenzen van het platduitsch merkelijk noordelijker zouden gelegen hebben.

Allen die over de geschiedenis der duitsche taal geschreven hebben stemmen daarin overeen dat zij aan onze kolonisatie eenen grooten invloed op den noordduitschen tak derzelve toekennen; Kinderling [2] vindt in haar in 't algemeen het meest gewichtige moment, dat ooit op de ontwikkeling der taal gewerkt heeft. Inderdaad, juist na de kolonisatie, reeds in 't begin der 13e eeuw, bekomt deze taal op eenmaal eene groote ontwikkeling, deels in 't algemeen in verrijking en regeling, deels bepaaldelijk in haar eigen nedersaksisch karakter, dat met het onze zooveel overeenkomst heeft; zij stoot van nu af de speciaal hoogduitsche vormen, die vroeger met de nederduitsche te samen gingen, van zich uit, vermeerdert en bevestigt daarentegen hare eigene. Men kan niet nalaten daarbij aan den invloed der nederlandsche kolonisten te denken.

Van zeden en volksgebruiken is mij niets bekend geworden, dat op nederlandsche herkomst duidt Ten opzigte der kleeding is mij alleenlijk opgevallen de korte en rijkelijke benedenkleeding der vrouwen in het Altenburgsche. Op zich zelf zou ze mij volstrekt niet doen denken aan hollandsche afkomst. Maar men treft hetzelfde verschijnsel, zoo al niet

[1] Zie de Völker- und Sprachenkarte von Deutschland, von H, Kiepert. Berlin. 1867.

[2] Geschichte der niedersächsischen oder sognannten plattdeutschen Sprache. S. 79 ff.

in zoo hoogen graad als in Altenburg, toch merkbaar genoeg in verscheidene andere oorden waar hollandsche kolonisatie zeker of waarschijnlijk en waar eene eigene kleederdracht behouden is, op Amager, in de na te melden Probstei, in de Vierlanden. 't Is dus wel mogelijk dat de Altenburger boerinnen nog een overblijfsel vertoonen van eene dragt die bij ons sedert lang reeds verdwenen is. Van hare zeden zou ik echter niet gaarne een gevolg op de aloude zeden van onzen landaard trekken.

Een deel der opgewekte verhuizingszucht richtte zich terzelfder tijd, in 't midden der 12e eeuw, naar het noordelijkste graafschap van Duitschland, naar Holstein, en wel voor een deel onder dezelfde omstandigheden als de zoo even vermelde. Hier had namelijk in het klein hetzelfde plaats gegrepen wat in middel-Duitschland in het groot gebeurd was: Slavische volksstammen, in 't noordoosten des lands, in Wagrien, de Wenden, in 't zuidoosten de Polaben, hadden iets later als in Duitschland, na 800, het oostelijke deel des lands in bezit genomen. De bovengenoemde lijn (Kiel—Coburg) geeft ook hier ongeveer hare grenzen. Ook hier, even als ginds later, geweldige worsteling tusschen het slavische en het duitsche (saksische) volkselement. Meer nog dan in Duitschland namen hier deze krijgen een godsdienstig karakter aan. Ze waren in den aanvang der 11e eeuw daarmede begonnen, dat de Slaven het van Duitschland (Bremen) hier gebrachte Christendom te vuur en te zwaard bekampten. De overhand bekwam het christelijk-duitsche deel eerst in het midden der 12e eeuw, als graaf Adolf von Schaumburg, graaf van het eigenlijk Holstein [1], van Hendrik den Leeuw ook Wagrien in leen bekomen had. Doch niet zonder strijd. 't Werd datgene wat een

[1] In 't Zuiden ligt het graafschap Stormarn; boven hetzelve, links, het toen ook graafschap genoemde Dithmarschen; tusschen dit en Wagrien lag het graafschap Holstein, welks naam later op het geheele, sinds tot hertogdom verhevene land overgegaan is.

rassenkrijg, die tegelijk godsdienstoorlog is, altijd wordt; de Holsteiners vochten met dezelfde verbittering als de Slaven die »pro aris et focis" vochten; ook gene worden in de kronyken van dien tijd als een wild, bloedgierig volk afgeschilderd; het grensland, het westelijke deel van Wagrien, werd tot eene woestenij. Slechts de oostelijke slip van hetzelve, het landschap Oldenburg ontging aan de algemeene verwoesting; hier verzamelden zich de overgeblevene Wenden, natuurlijk met onderwerping aan den graaf en aan de meest holsteinsche edelen, aan wie hij den grond en bodem schonk.

Wel trokken nu vele, vooral uit het naastgelegene, veel minder vruchtbare Holstein in het onbebouwd liggende land, maar toch bij lang na niet genoeg. Dit bracht den graaf op hetzelfde middel dat Albrecht in Brandenburg met goed gevolg aanwendde; hij riep kolonisten uit het Westen (er worden Hollanders, Friezen en Westphalingers genoemd) in het land. Ook van dezen wordt gemeld, dat zij zeer talrijk geweest zijn, 't geen daardoor schijnt bevestigd te worden, dat aan elk van hen een bijzonder woonoord aangewezen werd; den Hollanders de gau (pagus) van Eutin, den Friezen de zuidoostelijk daaraan palende van Süssel, den Westphalingers de pagus Dargunensis die, daar de naam niet meer bekend is, bij zeer waarschijnlijke gissing zuidelijk van de laatste gesteld wordt, langs den oostelijken oever van de Trave [1].

De hollanders hadden het beste, althans het schoonste deel. 't Is een liefelijk landje, het schoonste punt van de in 't geheel zoo schoone oostkust van het Cimbrische schiereiland, even zoo poëtisch als hun vaderland prozaïsch was, heuvelen

[1] Over dezen naam zijn verschillende gissingen. Ik vermoed dat, of voor dezen slavischen naam de gelijkbeteekenende duitsche in de plaats gekomen en de eerste vergeten is, 't geen hier meer gebeurd is, men denke b. v. aan Oldenburg, vroeger Stargard geheeten; of dat het in Meklenburg aan de grenzen van Pommeren gelegene klooster Dargun hier bezittingen gehad heeft, waarvan ook analogiën voorkomen.

en dalen, met woud en beemd en akkers, in de dalen eene menigte van meertjes (het oog van het landschap zoo als de spiegel het oog van de kamer is), zoo idyllisch als ik ze nergens anders, als alleen in het schoone Dalekarlië, en daar toch niet zoo vriendelijk gezien heb. Wie het poëtisch genieten wil, leze de Louise van Vosz, wier tooneel hier, in het liefelijk Malente ligt.

Schonk men hun eene liefelijke woonplaats, zoo bragten zij van hunnen kant eene kostelijke gave, wier waarde met den tijd niet af- maar toegenomen is, en die nog heden de beste schat van dit landje is, namelijk hunne voortreffelijke zuivelbereiding. Nog heden is de holsteinsche boter, en wel bepaald de »hofboter," die meest van de vruchtbare riddergoederen in Wagrie komt, het hoogstbetaalde puik van de noordsche botermarkt. -- Als tot een duurzaam dankbaar aandenken aan de leermeesters heeft de taal hier hunnen naam bewaard. De melkerij en zuivelbereiding draagt overal in Holstein, deels ook in Meklenburg en over de Elbe, bepaaldelijk den naam van Holländerei. »Die Holländerei" heet dat gedeelte van het landgoed 't welk daartoe ingerigt is; »ein Holländer" is een boer of bouwknecht die met dezelve weet om te gaan. Een bewijs tevens dat de thans hier te lande overal verbreide kunst werkelijk hier oorspronkelijk door de hollanders ingevoerd is. Overigens hebben de Friezen, wier boter reeds ten tijde van Karel den grooten beroemd was, hun aandeel, misschien het grootste aandeel aan deze verdienste gehad.

Daar de geschiedenis dezer kolonisten zoo uiterst arm is, zoo moge een enkel bewaard gebleven voorval hier nog zijne plaats vinden; 't zal dengenen wien ik belangstelling voor hen ingeboezemd heb, genoegen doen; 't bewijst dat zij hier in den vreemde niet uit den aard geslagen waren, en regtvaardigt het epitheet: »viri fortes et exercitati proeliis" dat Helmold hun geeft.

De magtige koning der Obotriten en oostelijke Wenden,

Niklot, deed hier eenen inval, voer met een groot getal schepen de Trave op, en verwoestte de koloniën te vuur en te zwaard, terwijl hij, om wat reden ook, de Holsteiners ongemoeid liet. Vrees voor zijne overmagt en voor de wreede behandeling, welke sommige der gevangenen ondergingen, deed de Westphalingen overal vlugten. Eerst voor de welversterkte hoofdplaats der Friezen, Süssel, stootte hij het hoofd. Intusschen begonnen ook de belegerden, die slechts honderd weerbare mannen telden, er van te spreken om het aanbod der Wenden van behoud van leven en lijf aan te nemen. Toen steekt hun priester Gerlach, zelf ook een fries, hun een hart onder den riem, werpt zich, slechts van éénen bijgestaan, op den vijand, die reeds de poort binnendringt, verslaat er verscheidene, en houdt in de poort stand, ofschoon in 't onderlijf gewond en één oog verliezende, totdat de anderen hun te hulp komen, en den aanval geheel afslaan. Zoo verhaalt, nog uitvoeriger, Helmold. Met regt noemt Dr. E. C. Kruse in zijn levensbeschrijving van bisschop Vicelinus (Altona 1824) Gerlach eenen waardigen tegenhanger van Horatius Cocles. [1]

Eenigzins anders is het met de kleine hollandsche of friesche kolonie, althans ik houd haar daarvoor, in de zoogenaamde Propstei. Wijl ze mij in sommige opzigten zeer interessant voorkomt, meer dan de andere, zal ik er langer bij stilstaan. Het is een district van ongeveer twee kwadraat mijlen, de noordwestelijke punt van Wagrien, voor meer

---

[1] Ook Beninga geeft, in zijne Hist. v. Oostfriesland, Cap. 32 (in Matthaei Anal. Dl. 4 blz. 101) het geval uitvoerig en gelijkluidend, overgenomen van Alb. Kranz, die het, blijkens deze overeenkomst, wel uit Helmold hebben zal. Alleen de naam der plaats is tot Sluese misvormd. (Opmerking verdient de wijze waarop hij het mededeelt. 't Is hem niet der moeite waard te onderzoeken, of zijnen lezers mede te deelen, in welk land, onder welke omstandigheden, met welke oogmerken de Friezen daar gekomen waren, — de kolonie heeft voor hem volstrekt geen belang, alleen de anecdote van den dapperen fries, die »eens ergens" deze daad volvoerde. Sprekende getuigenis over het licht in hetwelk deze kolonisten in het moederland stonden.

dan de helft door water, de Oostzee, de Kieler bogt, en een meertje, Passader see, begrensd. Het is even als Eutin reeds sedert de 13e eeuw kerkelijk gebied en wel van het klooster Preetz. [1] De inwoners hebben, wat slechts op Amager en misschien in de na te melden Vierlande, anders bij geene onzer overige middeleeuwsche koloniën voorkomt, hun bloed tamelijk rein bewaard, onderscheiden zich ook nog heden van de omliggenden door eigene kleeding, (alleen de vrouwen) vorm en voorkomen, karakter en sommige gebruiken. Van vreemde afkomst zijn zij zekerlijk, doch in geen geval van wendische. Geschiedkundig berigt over hunne afkomst is er niet. Zij zelve houden zich voor nakomelingen van hollanders. Indien ook niet alle, zoo vallen toch de meeste geleerden deze meening bij. Zoo ook de jongste, zeer bevoegde beoordeelaars, Jessen en Michelsen, die echter geenen anderen grond aangeven dan alleen dat ze niet wendisch zijn. [2]

Wat mij betreft, ik geloof dat ze Friezen zijn. Wel spreekt de kleeding daar niet voor, zij is met geene der talrijke volksdragten, die bij ons in gebruik zijn of geweest zijn (misschien in geen land zoo talrijk en verschillend) overeenkomstig, althans voor zoo ver die mij bekend zijn. Maar er kan in den loop der eeuwen veranderd zijn, misschien hier, zekerlijk bij ons te lande. Zoo lang niet aangewezen is, dat ze overeenkomt met die van eenig ander volk, is uit haar althans geen tegenbewijs te ontleenen. [3]

---

1 De kloosters waren in Holstein rijk met land begiftigd. Na de reformatie bleven de drie rijkste, als adelijke jonkvrouwenstiften, in stand en in bezit, zoo als zij het nog heden zijn, die van Itzehoe, Uetersen en Preetz.

2 Sohl. Holst. Kirchengeschichte, Kiel, 1873 vgg. Bd. 2, Seite 242.

3 Ter controle geef ik hier de kleeding op: De mannen hebben, als gezegd, niets bijzonders. De vrouwen hebben het haar glad weggestreken, achter in twee vlechten afhangend; geen hoed of muts; wanneer ze het hoofd dekken is het alleen met eenen omgeslagenen doek, die ook somwijlen als tulband gewonden is, dan meest van zijde. Over de borst een zwart geregen lijfje, met twee rijen zilveren knoopjes, 't welk den meestal zwart zijden halsdoek zigtbaar laat. Het gaat slechts tot over de schouders; de

Er zijn echter andere kenteekenen, die, te samen genomen, mij volkomen voldingend voorkomen.

Wat hun karakter betreft, ze zijn ontzaggelijk vasthoudend aan hunne gebruiken, zeden, meeningen, en hebben eenen afkeer van alle verandering daarin. Zij houden zich afgesloten en afgezonderd, waartoe ook hunne zoo even vermelde ligging hun goede gelegenheid geeft, trouwen bijna altijd onder elkander, nemen ongaarne vreemden in hunnen omgang op, noemen degenen die van uit de naburige adelijke goederen (Höfe) [1] zich onder hen nederzetten, met zekere minachting: Höffschen. Op hunne meerdere burgerlijke en gemeentelijke vrijheid en zelfstandigheid, die zij boven de naburige dis-

armen steken, meestal tot aan het handgewrigt, in hemdsmouwen van wit, fijn linnen. Om de taille een meestal geborduurde gordel, achter met zilveren gespen vastgemaakt, onder welken de rok uitkomt, niet lang, de bovenhelft rood, de onderste zwart, van damast, of andere fijne wollen stof, dikwijls ook van zijde; vóór een zwart zijden voorschoot. Dat deze dragt zeer goed staat, vooral bij wie van schoonheid niet ontbloot is, is wel mede eene reden waarom zij ze zoo laag behouden hebben. Of ze op eene der onzen gelijkt, beoordeele nu wie er door woonplaats of anderszins beter mede bekend is dan ik. Hoe was echter de dragt onzer vrouwen ten platten lande in de 12e of 13e eenw?? Indien er in de honderd jaren, die verloopen zijn sinds Le Francq van Berkhey in zijne „Natuurlijke historie van Holland" de kleeding ten lande uitvoerig beschreef, reeds zooveel veranderd is, hoeveel dan in die zes eeuwen? Wel gaf van Lennep in zijne Roos van Dekama eene fraaije beschrijving van hare kleeding (14e eeuw,) maar ik wilde hem toch wel naar zijn bronnen gevraagd hebben, en in alle geval was zijn heldin eene aanzienlijke jonkvrouw, geene boerin. Voorts heeft te dezen opzigte thans in de Probstei hetzelfde verschijnsel plaats, dat ik overal, waar ik gekomen ben, onlangs zelfs in 't binnenland van Zweden en hier zelfs zeer sterk, heb waargenomen, namelijk dat in dezen snellevenden tijd overal, waar de spoorwegen doordringen, de aloude volkskostumen, die zich eeuwen lang gehandhaafd hebben, nu ras verdwijnen. Zoo ook hier; nog ééne of twee generaties dan zal eene Probsteierin in vollen staat, hoe coquet ook, nog slechts eene maskerade figuur zijn.

[1] In Wagrien is nagenoeg al het land of kerkelijk of adelijk goed, dat evenwel, anders dan in Meklenburg, ook door niet-adelijken kan bezeten worden. 't Is hier nog, zoo als vroeger in Frankrijk, nulle terre sans seigneur. Aan de geheele westkust vlak het tegendeel, noch adel noch adelijk goed.

tricten vooruit hadden, ('t is thans alles gelijk,) legden zij groot gewigt. Is dat niet alles echt friesch!

Vele der vrouwen zijn schoon; allen hebben ze dien fijnen beenderenvorm, en die blank, doorschijnende huid, en daardoor zachteren blos die onze Friezinnen zoo kennelijk onderscheidt. In den omgang en in gezelschap zijn ze niet spraakzaam, veeleer tot stilzwijgen geneigd, vooral wanneer er vreemden bij zijn

Onder hunne bijzondere gebruiken zijn er twee die, hier vreemd, duidelijk op frieschen of noordhollandschen oorsprong wijzen. Het eene is de pinksterbloemendans. In de pinksterweek gaan jonge meisjes, met bloemen getooid, door de dorpen, treden in de te dien einde openstaande deuren der vermogenden, voeren hier in het ruime voorhuis (Diele) eenen dans uit en gebruiken van het onthaal dat voor hen gereed staat. Herinnert dit niet levendig aan het Pinksterfeestgebruik, vroeger algemeen in Noord-Holland, later in zijnen vollen omvang alleen te Schermerhorn in wezen gebleven, en derhalve bekend als Schermerhorner pinksterbloem? [1] Duidelijke overblijfselen van hetzelve vindt men nog op vele plaatsen.

Het andere, dat nog sterker spreekt, is het zoogenaamde »vensteren" hier ook »nachtfreien,", nachtreiten'', bij ons »kweesten" genoemd [2].

Hier wàs het, behalve in de Probstei, maar alleen op de noordfriesche eilanden, vooral op Sylt en Föhr, en dan op het eiland Fehmarn in gebruik (hoe het op dit laatste gekomen is, weet ik niet). 't Werd hier herhaaldelijk bij bevel

---

[1] 't Werd in de eerste helft der 17de eeuw te Amsterdam, te Enkhuizen, in Kennemerland, wegens het misbruik dat er mede gedreven werd, door de regeering verboden. Zie G. Bruin, noordhollandsche Arkadia, bl. 319.

[2] Ik vind dit woord niet bij Kiliaan; ook niet als verouderd woord in Meyers Woordenschat (Weiland is mij niet ter hand). 't Is dus wel een provincialismus, noordhollandsch of friesch, dat den antwerpschen lexicograaf onbekend gebleven was. Het noordfriesch heeft het niet, ook het platduitsch niet; dit laatste wel kweezen, ongeveer ons: zaniken.

der regeering, van 1702 tot 1804 zesmaal, op vrij zware straf verboden. Toch bleef het algemeen in gebruik en neemt eerst nu sterk af. 't Werd zoowel door de ouders als door de meisjes zelf voor eene begeerlijke eer gehouden, vooral wanneer er meerdere jonge mannen tegelijk kwamen; verloving was er niet altijd, maar toch somwijlen het gevolg van, verloving zonder voorafgegaan vensteren zeer zelden,

Zooals bekend is vond het ook op onze noordhollandsche en friesche eilanden plaats, 't was dus een gebruik der eilands- óf zeefriezen. 't Moet intusschen vroeger ook aan den vasten wal in gebruik geweest zijn, blijkens de zeer karakteristieke en kenbare overblijfselen die er nog van in Noord-Holland bestaan. Le Francq van Berkhey [1] heeft die ten opzigte van Waterland zeer uitvoerig beschreven. Hem was echter de pointe van de zaak niet bekend, die misschien alleen in het noordelijk deel der provincie plaats grijpt, in welke juist het bewijs ligt dat het een overblijfsel van het kweesten der eilanders is, namelijk, dat zeer dikwerf een paar (zonder verloofd te zijn) tot diep in den nacht te samen blijft; in het donker, en terwijl de ouders en andere huisgenooten te bed gegaan zijn, het meisje zittende op den schoot des jongen mans. 't Is, met uitzondering alleen van het komen door het venster, geheel zoo als hier, aan alle drie de genoemde oorden.

Ik vind aangaande hetzelve nog twee bijzonderheden die mijne meening omtrent den hollandschen oorsprong sterk bevestigen. De eene is dat de jonge mannen zich niet tot hun dorp bepaalden, maar vaak de naburige, soms zelfs tamelijk ver afgelegene dorpen bezochten, tot welk einde zij zich de vrijheid aanmatigden (misschien oudtijds hadden) om een paard uit de weide te nemen en zonder toom of zadel te berijden. Van daar de benaming »nachtreiten". Daar zij dikwijls verzuimden het dier wederom te huis te brengen,

---

[1] Natuurlijke historie van Holland, dl. 3, bl. 934 en volgg.

zoo werd dit. misbruik met nog zwaarder straffen bedreigd, openlijke geeseling en meerjarige karren-(galei) straf. Hetzelfde heeft nog heden in Noord-Holland plaats, met dit onderscheid dat de jonge lieden eigene paarden, althans geene vreemde zonder toestemming des eigenaars, gebruiken.

De tweede is, dat dit gebruik de onzedelijkheid niet bevordert, onbetamelijkheden en vooral ligchamelijke gevolgen hoogst zelden voorkomen. Van Fehmarn getuigt dit uitdrukkelijk G. Hanssen, Hist. Statist. Darstellung der Insel Fehmarn, Altona 1832, S. 313. En ten opzigte van de Probstei; zoo als ook van de noordfriessche eilanden heb ik het uit den mond van een aantal getuigen. Hetzelfde bij ons. Te laat geslotene huwelijken komen, althans in de streek waar ik woonde, de vier noorderkoggen, slechts zeldzaam voor; veel minder dan elders, b. v. op de Veluwe.

Dit alles te samen genomen is toch zekerlijk meer dan toereikend om zich voor de landsoverlevering te verklaren. Dat Helmold, die uitdrukkelijk de Hollanders en Friezen in de Eutiner en Süsseler Gauen vermeldt, van de Probstei zwijgt, is zeer natuurlijk. Hij leefde slechts tot 1170 of 1180, zijne kroniek loopt tot 1169; ook het onmiddelbaar vervolg er op, van Arnold van Lübeck slechts tot 1207. Waarschijnlijk zijn de kolonisten eerst in de Probstei gekomen nadat ze kloosterbezitting geworden was, in en na 1226. Eerst toen werd begonnen het woud, dat ze geheel of grootendeels bedekte, te rooijen en tot akkerland te leggen, waartoe kolonisten noodig waren [1].

Wij hebben dus hier éene van onze interessantste koloniën voor ons, eene die nog als zoodanig kenbaar is, en in welke men, zoo kleeding en zeden onveranderd gebleven waren, studiën voor die van onze voorouders uit de 12e eeuw zou kunnen maken.

Overigens hadden zich, reeds vóór de kolonisatie in Eutin

[1] Zie Jensen und Michelsen, a. w. Bd. 2, S. 241.

en Süssel, bij Segeberg in het zuidelijk deel van Wagriën hollanders nedergezet. De slavische oorlogen verwoestten echter deze streek geheel en roeiden er het medegebrachte Christendom uit, zoo geheel dat er van deze kolonisten geene melding noch spoor meer voorkomt.

Wenden wij ons thans naar het Zuiden des lands. Een deel er van was, met het graafschap Stade, in naam of in werkelijkheid bezitting van den aartsbisschopsstoel Bremen—Hamburg. Reeds in 1106 had Bisschop Frederik I eene kleine streek laag moerassig land digt bij Bremen, bij formeel, nog bekend en meermalen afgedrukt contract, aan eenige Hollanders ingeruimd, naar welken het den naam van Hollerland bekwam. Van zijn onmiddelbare opvolgers Adalbert en Hartwig wordt berigt, dat zij daarmede voortvoeren. Dientengevolge lieten zich nog in de eerste helft der 11e eeuw hollandsche kolonisten neder in het zuidwestelijk deel van Stormarn, langs de Elbe, aan de Stör, Rhin, Krückau, Pinnau. De geschiedenis van deze is donker. In oorkonden van dezen tijd worden alleen de haseldorper en bishorster marsch, tegen over Stade, als hunne eerste woonplaatsen genoemd. Hoe diep zij het land ingegaan zijn, daarover bestaat verschillende meening. Sommige kennen hun de geheele Wilster en Kremper marsch toe, een district van ongeveer 4½ kw. duitsche mijlen, (dat evenwel naauwelijks ter helfte eigenlijke marsch is), op grond dat eenige hoogop gelegene plaatsen in dezelve voormaals hollandsch regt gehad hebben. Het regte heeft wel Falck [1], die oordeelt, dat het slechts enkele kolonistenplaatsen of kleine dorpen waren, welke zij hier aanlegden (en naast welke dan tegelijk of later andere dorpen van inboorlingen verrezen). »Deze districten", zegt hij verder »hadden hun eigen geregt, en heetten der»halve »ban". In tegenstelling tegen zulke »hollanderbannen" »heeft eene evenzeer tot het klooster Neumünster behoorende

[1] A. w. Dl. I. bl. 227.

»streek in de Wilstermarsch den naam van Sachsenbann be-»komen."

Het land tot welks bruikbaarmaking zij hier binnengehaald werden, de landbouw welken zij hier te oefenen hadden, was van geheel anderen aard dan in Wagriën. Daar was het hooge kleigrond (Lehmboden), ten deele ook woud. Hier was het marschland [1]. Vooral de haseldorper marsch was destijds »water en land", deels onder het hoogwaterpeil der Elbe, deels met poelen doorsneden broekland. 't Moet dus destijds reeds buitenslands bekend geweest zijn, dat onze landzaten zich op het gebruik van zulk land goed verstonden. Trouwens, wij waren wel destijds de waterbouwkundigen nog niet die wij later geworden zijn: de eerste groote polder in Zuid-Holland, de Alblasserwaard, werd eerst in 1366 begonnen, de eerste in Noord-Holland, de Rijp, voor de eerste maal in 1388; toch waren wij, aan de monden van Rhijn, Maas en Schelde van oudsher aan het bewonen en bebouwen van zulk laag marschland gewoon. Onze landgenooten hebben dus ook hier aan het land een groote weldaad bewezen, die nog heden hare vrucht draagt. Zoo als in Wagriën de boterbereiding, zoo is hier de kaasmakerij nog heden in bloei (waartoe de grond ook waarschijnlijk beter voegt, 't zelfde onderscheid als bij ons tusschen Noord-Holland en Friesland), de Wilstermarschkaas is hier overal bekend, ofschoon bij lang na zoo goed niet als de hollandsche, bepaaldelijk niet duurzaam, daardoor niet tot vervoer naar het buitenland geschikt.

Behalve het bezit van dit wel niet schoone, maar toch vruchtbare en juist voor hun bedrijf passende land, hadden

---

[1] Ik behoud dit woord, omdat wij er geen eigen woord meer voor hebben. Zonderling genoeg, dat wij dit woord, dat nog bij Melis Stoke voorkomt, hebben laten varen en dat daar wij zooveel marschland hebben. Hier te lande is het het jongste alluvium, later dan het diluvium, en bepaald daaraan kenbaar dat de bodem geheel horizontaal ligt en volstrekt geene steenen inhoudt.

zij het ook in burgerlijk opzigt goed. Zij hadden hun eigen regt, in de landtaal meest »hollisches Recht" [1] genoemd. Er bestaat over dit hollandsche regt bij de schrijvers groot verschil van meening, en daarbij zoo goed als geen materiaal om het op directen weg en beslissend op te lossen. De ouderen, op den naam van (hollandsch) »regt" dien het in de oorkonden draagt afgaande, daarbij in de meening van het groot aantal der kolonisten, houden het er voor, dat het een volledig samenstel van wetten en regten geweest is, zoo als het Saksische, Lubecksche, Soëster, enz. Falck daarentegen [2] meent, dat het alleenlijk bestaan hebbe in den vorm der gerigten (schout en schepenen), alsmede in de plegtigheden, vormen en gebruiken, zoowel bij de regtspraken, als bij overdragt van eigendom en dergelijke gerigtelijke handelingen.

Ik vermoed dat de toedragt der zaak deze is. Hebben de kolonisten hunne eigene gerigten naar hun landsgebruik gehad, 't geen beiderzijds erkend wordt, zoo hebben deze ook regt gedaan naar hunne vaderlandsche gewoonten en regten. Bij ons waren de meeste regten, althans in Holland, destijds nog onbeschrevene gewoonteregten. In zooverre was het dus, ofschoon niet gecodificeerd, een volledig regt. Evenwel was daarvan de hooge jurisdictie, de bloedban, wel uitgezonderd, die den landsheer behoorde. Daar er zoo wel van Aasdoms- als van Schependomsregt sprake is (het eerste bij ons in Friesland en Noordholland, het andere in Zeeland en Zuidholland) zoo blijkt dat er ook Friezen bij

---

[1] Deze benaming heeft sommigen op verkeerd spoor ten aanzien van den oorsprong er van gebragt, éénen zelfs op de gedachte dat het wegens groote strengheid „höllisches" d. i. helsch regt zou geheeten zijn. (Zie Christiani a. w. Dl. 2, S. 238). De vormen hollisch, holler, hollersch, hollensch, holländisch, beduiden alle hetzelfde wat in het latijn meest altijd hollandicus, bannus, jus etc. genoemd wordt.

[2] Dl. 1, bl. 372. (Handbuch des Schl.-Holsteinischen Privatrechts. Altona, 1840) uit welke rijke bron ik veel geput heb, zonder ze telkens aan te halen.

geweest zijn, voor wier regtsbedeeling naar hun vaderlandsch gebruik ook gezorgd werd; zij hebben zich waarschijnlijk, even als in Wagriën, bij elkander gehouden, anders ware afzonderlijk regt voor hen niet mogelijk geweest. [1]

Natuurlijkerwijs is echter in de kleine, verstrooid liggende dorpjes der kolonisten, in welke zich naderhand toch wel, door huwelijk of koop, Holsteiners vestigden, en die buitendien met dezen dikwerf in aanraking kwamen, zulk tweeërlei regt spoedig lastig geworden, daar het meermalen moest voorkomen, dat het twijfelachtig was waar men met eene hangende zaak te regt gaan moest. (Wij ervaren dit nog tegenwoordig hier te lande, waar wij zeven of meer verschillende, en dan nog wel soms ten deele obsolete ten deele nog vigerende regten hebben; een heerlijk land voor de advokaten!) Ten anderen moest het ook met den tijd, om zoo te spreken, van zelf uitdroogen; uit het vaderland ontving het geen voedsel; slechts mondeling voortgeplant was het aan verbastering onderhevig; waar het onvolledig was, moest het uit het landsregt worden aangevuld. Zoo moest wel het wezen verloren gaan en slechts de vormen overblijven, en eindelijk ook deze, lastig wordende, mede verdwijnen. Op vele plaatsen hield het van zelf op. In de Kremper en Wilstermarsch werd het formeel en algemeen opgeheven bij koninklijk edict in 1470. In Wagriën is het zoo niet algemeen, toch in eenige plaatsen in gebruik geweest; in 1438 bestond het daar nog slechts in twee dorpen, welken het in dat jaar veroorloofd werd »holsteinsch regt te zoeken'', terwijl het hollandsche weinig tijd daarna ook daar geheel opgeheven werd. Toch zijn in eenige in Stormarn buiten de genoemde marschen gelegene plaatsen nog in deze onze eeuw Schout en Schepengeregten in wezen geweest. [2]

---

[1] De uitdrukking: „hollersch of friesch regt" vind ik bij M. H. T. Rauert, Die Grafschaft Ranzau. Altona, 1840. S. 3.

[2] Falck, a. w. blz. 374.

Een ander groot voorregt was, dat vele van hen hun land in vrijen, erfelijken eigendom bezaten. Voorzigtigheidshalve zeg ik: vele. Christiani zegt, onbepaald: erblicher Besitz der Bauerngüter.[1] Toch moet men zekerlijk een onderscheid maken. De geheele haseldorper marsch, van bij Wedel af tot voorbij Glückstadt toe, is heerlijk goed. (Eerst van daar vangt het vrij goed aan, dat dan onafgebroken aan de westzijde des lands tot aan Tonderen voortloopt; het tegendeel van de oostkust, waar alles, ook benoorden de Eider tot voorbij de Schlei heerlijk goed is). Ook van de Wilster en Krimper marsch is althans het noordelijk deel heerlijk. En wanneer men de historische berigten over de afzonderlijke heerlijkheden nagaat, zoo ver die bestaan, vindt men dat ze reeds van oudsher zoodanig geweest zijn. Vrij bezit heeft dus alleen in het zuidelijk deel der beide marschen, (het ambt Steinburg) plaats kunnen hebben, het overige kan hoogstens erfpacht geweest zijn Lijfeigenen zijn echter de kolonisten hier niet geweest noch geworden, wijl de lijfeigenschap op de adelijke marschgoederen niet plaats vond. In erfpacht bezitten was intusschen ook reeds een voorregt boven zeer vele van de landzaten.

In Wagriën lag het, over het geheel genomen, evenzoo, en wel eigenaardig genoeg. Met de landpalen der Friezen begon de vrijheid. Juist met Süssel, hunne woonplaats, begint eene streek van vrij, den landsvorst onmiddellijk onderworpen goed, die zich van daar onafgebroken, dan eens breeder dan eens smaller, tot aan de Elbe voortzet. In deze lag, behalve het friesche land, ook de waarschijnlijke woonplaats der Westphalingers Hier is dus het grondbezit vrij geweest, voor zoover namelijk de grond niet vorstelijk domein was.

Daarentegen ligt over de betrekkingen in Eutin donkerheid. Aan de eene zijde getuigt eene door Christiani aangehaalde Eutinsche kronyk uit de 13e eenw, dat »de hollandsche volk-

---

[1] A. w. Th. II, S. 243.

planters in het eutinsche het hun aangewezen land erfelijk bekomen hebben." Aan de andere zijde is het zeker dat Eutin reeds in de 13e eeuw eigendom werd van het bisdom Oldenburg-Lübeck, en dat destijds de geestelijkheid op hare goederen dezelfde regten op den grond had, als de adelijken op den hunnen. Zoo dus de genoemde kronyk geloof verdient, moet het erfpacht geweest zijn, in zulken vorm als die destijds hier bestond Intusschen is, zoo als ik boven reeds aanmerkte, welke ook de betrekking geweest zij, de toestand toch zeer dragelijk en bepaaldelijk veel beter geweest dan op de adelijke goederen. Op deze werd de band der hoorigheid langzamerhand straffer aangehaald, en bereikte in de 17e en 18e eeuw eenen diep onwaardigen graad, bijna volslagen slavernij, zoo zelfs, dat goedsheeren om het leven van lijfeigenen als inzet gespeeld hebben. Slechts een zeer enkele Edele hief haar in 't laatst der vorige eeuw vrijwillig op zijne goederen op; er was een koninklijk edict noodig om ze in 1814 overal af te schaffen Omgekeerd ging het in de kerkelijke goederen. Zoo als in geheel Duitschland de onderdanen op het kerkelijk gebied het veel beter hadden dan onder de kleinere, ook wel grootere grondbezitters, zoo ook hier; hier is over den druk der lijfeigenschap of hoorigheid geene klagte gevoerd, en reeds in 't begin der 18e eeuw of nog vroeger had het lubecker domkapittel zijne uitgestrekte goederen in het zuidelijke deel van Wagriën vrijwillig in erfpacht verkocht.

De schrijvers van dit land zijn eenparig in de erkenning van het velerlei goede, dat de nederlandsche kolonisten hier aangebragt hebben. Vooral de voornaamste, de in veler handen, ook bij niet-geleerden (even als bij ons Wagenaar) zich bevindende, door mij meermalen aangehaalde Christiani, die in het 1e en 2e deel zijner Geschiedenis van Sleeswijk-Holstein eene ruime plaats aan hen toewijdt, en alles wat hen betreft met breede roede uitmeet. 't Doet eenen hollander toch goed, deze dank jegens zijne natie, al liggen de voorwerpen ook twintig generaties achterwaarts. Daaraan is

wel, althans voor een deel, want het meest zal toch wel uit de voortdurende goede betrekking tusschen dit volk en het onze voortgekomen zijn, de achting en genegenheid jegens onzen landaard, die men hier dikwijls waarnemen kan, toe te schrijven,

Intusschen gaat Christiani, in zijne ingenomenheid met onze kolonisten toch soms al te ver. Men kan hem gaarne gelooven als hij zegt dat de nederlanders hier kunstenaars, handwerkers en kooplieden ingebragt hebben, want ons volk stond destijds betrekkelijk hoog in cultuur, terwijl hier te lande, waar het Christendom met de beschaving, die het met zich bragt, eerst sinds kort ingevoerd was, daarbij gedurig verwoestende oorlogen met Slaven en Deenen gevoerd waren, het volk natuurlijk zeer ten achter was. Maar wanneer hij, a. pl. S. 427, beweert, dat door hen de inrigting van Landstenden ontstaan is, en ook de burgerlijke inrigting der Steden (städliche Verfassung) eenen geheel anderen vorm bekomen heeft, dan kan men hem toch niet wel gelooven 't Hoogste mag zijn, dat de onzen, vooral de Friezen, in hunne kringen en die met welke zij in aanraking kwamen, eenen geest van zelfstandigheid en vrijheid gebragt hebben, die hier anders vreemd was. Hij wordt dan ook in deze punten door de nieuweren stilzwijgend gedesavoueerd, somwijlen uitdrukkelijk teregt gewezen.

Behalve de indijking en bebouwing van het marschland op zich zelf, bragten zij hier ook de polderkunst mede, de kunst om dijken en waterloozingen te regter tijd, en op de regte wijze en plaats aan te leggen, en het land op de beste wijze te ontginnen: dingen die niet zoo eenvoudig zijn als ze schijnen, en tot welke, wanneer de proefnemingen niet telkens mislukken, en daardoor lust en moed verloren gaan, eene lange en wel gebruikte oefening, anders gezegd grondige studie noodig is. Ze kwam hier uitnemend te pas, daar de geheele westkust alles aangeslibt en voortdurend aanslibbend land is. 't Zou mij niet verwonderen,

planters in het eutinsche het hun aangewezen land erfelijk bekomen hebben." Aan de andere zijde is het zeker dat Eutin reeds in de 13e eeuw eigendom werd van het bisdom Oldenburg-Lübeck, en dat destijds de geestelijkheid op hare goederen dezelfde regten op den grond had, als de adelijken op den hunnen. Zoo dus de genoemde kronyk geloof verdient, moet het erfpacht geweest zijn, in zulken vorm als die destijds hier bestond Intusschen is, zoo als ik boven reeds aanmerkte, welke ook de betrekking geweest zij, de toestand toch zeer dragelijk en bepaaldelijk veel beter geweest dan op de adelijke goederen. Op deze werd de band der hoorigheid langzamerhand straffer aangehaald, en bereikte in de 17e en 18e eeuw eenen diep onwaardigen graad, bijna volslagen slavernij, zoo zelfs, dat goedsheeren om het leven van lijfeigenen als inzet gespeeld hebben. Slechts een zeer enkele Edele hief haar in 't laatst der vorige eeuw vrijwillig op zijne goederen op; er was een koninklijk edict noodig om ze in 1814 overal af te schaffen Omgekeerd ging het in de kerkelijke goederen. Zoo als in geheel Duitschland de onderdanen op het kerkelijk gebied het veel beter hadden dan onder de kleinere, ook wel grootere grondbezitters, zoo ook hier; hier is over den druk der lijfeigenschap of hoorigheid geene klagte gevoerd, en reeds in 't begin der 18e eeuw of nog vroeger had het lubecker domkapittel zijne uitgestrekte goederen in het zuidelijke deel van Wagriën vrijwillig in erfpacht verkocht.

De schrijvers van dit land zijn eenparig in de erkenning van het velerlei goede, dat de nederlandsche kolonisten hier aangebragt hebben. Vooral de voornaamste, de in veler handen, ook bij niet-geleerden (even als bij ons Wagenaar) zich bevindende, door mij meermalen aangehaalde Christiani, die in het 1e en 2e deel zijner Geschiedenis van Sleeswijk-Holstein eene ruime plaats aan hen toewijdt, en alles wat hen betreft met breede roede uitmeet. 't Doet eenen hollander toch goed, deze dank jegens zijne natie, al liggen de voorwerpen ook twintig generaties achterwaarts. Daaraan is

wel, althans voor een deel, want het meest zal toch wel uit de voortdurende goede betrekking tusschen dit volk en het onze voortgekomen zijn, de achting en genegenheid jegens onzen landaard, die men hier dikwijls waarnemen kan, toe te schrijven,

Intusschen gaat Christiani, in zijne ingenomenheid met onze kolonisten toch soms al te ver. Men kan hem gaarne gelooven als hij zegt dat de nederlanders hier kunstenaars, handwerkers en kooplieden ingebragt hebben, want ons volk stond destijds betrekkelijk hoog in cultuur, terwijl hier te lande, waar het Christendom met de beschaving, die het met zich bragt, eerst sinds kort ingevoerd was, daarbij gedurig verwoestende oorlogen met Slaven en Deenen gevoerd waren, het volk natuurlijk zeer ten achter was. Maar wanneer hij, a. pl. S. 427, beweert, dat door hen de inrigting van Landstenden ontstaan is, en ook de burgerlijke inrigting der Steden (städliche Verfassung) eenen geheel anderen vorm bekomen heeft, dan kan men hem toch niet wel gelooven 't Hoogste mag zijn, dat de onzen, vooral de Friezen, in hunne kringen en die met welke zij in aanraking kwamen, eenen geest van zelfstandigheid en vrijheid gebragt hebben, die hier anders vreemd was. Hij wordt dan ook in deze punten door de nieuweren stilzwijgend gedesavoueerd, somwijlen uitdrukkelijk teregt gewezen.

Behalve de indijking en bebouwing van het marschland op zich zelf, bragten zij hier ook de polderkunst mede, de kunst om dijken en waterloozingen te regter tijd, en op de regte wijze en plaats aan te leggen, en het land op de beste wijze te ontginnen: dingen die niet zoo eenvoudig zijn als ze schijnen, en tot welke, wanneer de proefnemingen niet telkens mislukken, en daardoor lust en moed verloren gaan, eene lange en wel gebruikte oefening, anders gezegd grondige studie noodig is. Ze kwam hier uitnemend te pas, daar de geheele westkust alles aangeslibt en voortdurend aanslibbend land is. 't Zou mij niet verwonderen,

wanneer de ongemeen talrijke polderingen hier noordelijk aan de Eider, in Eiderstedt, door het zuidholsteinsche voorbeeld althans opgewekt en aangemoedigd waren. [1]

Watermolens zijn hier niet (slechts enkele kleine met staarten, zelfstellende); wij hadden ze destijds zelf ook nog wel niet. Opmerkelijk is het evenwel dat de bovenkruijers, de groote molens waarvan alleen de kap omgekruid wordt, zoo als alle onze watermolens in Noord- en Zuidholland zijn, hier te lande overal, tot zelfs in Denemarken »hollandsche molens" genoemd worden. (De andere, waar de geheele molen in den wind gedraaid wordt, hier ten platten lande de meest gewone, heeten hier Bockmühlen, bij ons meen ik paltrokken.) Ze zijn dus of van de onzen nagevolgd, of hier door hollandsche molenbouwers ingevoerd.

Ook op de ontwikkeling van het regtswezen hier te lande wordt den kolonisten invloed toegekend; — door Christiani, a. w. Dl. 11, blz. 241, en anderen. Hoewel alleszins het »hollische regt" in de geschiedenis van het regtswezen alhier veelvuldig voorkomt, zoowel in de oude oorkonden, als bij de schrijvers over hetzelve, zoo vind ik toch van deze bewering geene nadere bijzonderheden opgegeven. Falck heeft ze ook niet, waar hij, a. w. Dl. 1, blz. 371, over het hollische regt handelt.

Een tak van het regtswezen is echter zeer zeker door hen hier ingevoerd, het polder- en dijkregt. Even zoo als de

---

[1] Eiderstedt bestond destijds uit verscheidene, aan eenen iets hooger liggenden zandrug aanleunende eilanden, in den vorm van eene Delta (maar geene eigenlijke, omdat de Eider en Treene daartoe te weinig water voeren) aan welke, voet bij voet, kleine stukken aangepolderd werden, zoodat het thans een in alle rigtingen van oude dijken doorsneden vast land vertoont. In de 13e eeuw zullen hier, volgens een boekje van eenen ongenoemden maar wel onderrigten schrijver, getiteld, Versuch einer Beschreibung von Eiderstedt, Garding, 1795, Seite 350, niet minder dan 10 inpolderingen plaats gehad hebben, in de 14e slechts 4, maar in de 15e weder 8, enz. Over de holsteinsche westkust heb ik geene zoo uitvoerige berigten.

Egyptenaars door de overstroomingen des Nijls genoodzaakt werden zich op de landmeetkunde toe te leggen, zoo moest hier bij de inpoldering der marschen dringende behoefte ontstaan aan een regt, naar 't welk de daarover ontstane geschillen konden beslecht worden; daarin hebben de hollanders zeker hunne uit ervaring ontstane regten ingevoerd. Veel van de door hen ingevoerde inrigtingen is zeker in den loop der eeuwen veranderd, maar nog altijd is het dijkbestuur der talrijke polders niet een attribuut van plaatselijke of algemeene besturen, maar, zoo als bij ons, eene eigene administratie; ieder dijkverband (»Deichband") staat op zich zelf, en zijn hoofdbestuurder voert den titel van »dijkgraaf"; heemraden hebben ze niet (die zijn bij ons, schijnt het mij, eerst in de 13e eeuw ontstaan, waterschappen, enz. nog wel later), maar wel hoofdingelanden (Haupt interessenten). Opmerkelijk is het dat de naam Koog, (plur. Koege) dien hier alle polders dragen, bij ons alleen in het in 10 koggen verdeelde Westfriesland [1] in onze woordenboeken in dien zin in 't geheel niet voorkomt.

»Hollander regt" komt hier ook nog in engeren zin voor, onderscheiden van het algemeene regt. Zoo heette namelijk het regt, hetwelk degeen die een land drooglegde, op den erfelijken eigendom daarvan had, tegen betaling van eene bepaalde grondrente, ook wel tiende, aan den grondheer [2].

Verder zullen zij ook op de ontwikkeling van de taal invloed gehad hebben. Wel kunnen ze hier niet, zoo als in Duitschland, geholpen hebben om de taalgrenzen te ver-

---

[1] Zij voeren wel is waar koggescheepjes in hun zegel, als of dit de oorspronkelijke zin der benaming geweest ware, maar het zegel is toch wel, zoo als altijd, uit den naam ontstaan, niet omgekeerd. Ook bewijzen Koog op Texel (ingedijkt) en de Koog aan de Zaan, dat het woord oudtijds bij ons van ingedijkt land gebezigd werd. Indien het dus hier door de kolonisten ingevoerd is, zoo zijn deze noordhollanders geweest. Het komt overigens, zoover ik weet, in Duitschland buiten deze hertogdommen, niet voor.

[2] Christiani, a. w. Thl. II, S. 247.

schuiven, dewijl hier alles platduitsch was. Toch zullen zij wel nieuwe woorden hebben aangebragt, ook in 't algemeen invloed op de vormen der taal gehad hebben, vooral in de voormaals wendische streken, waar het duitsch toen eerst ingevoerd werd. 't Zal wel mede oorzaak zijn, dat het holsteinsche platduitsch aan onze taal merkbaar nader staat dan het meklenburgsche [1].

Of er nog namen, 't zij van plaatsen, 't zij van personen of familiën, zijn die aan de oude kolonisten herinneren? Wat de eerste aangaat, zoo is het aangaande vele moeijelijk te beslissen wegens de groote gelijkheid van het platduitsch met het hollandsch, vooral het oude Wanneer Christiani (a. w. Th. II, S. 238) als voorbeelden: Grönland, Elsekopp, Eyskopp bijbrengt zoo kunnen die even zoo goed platduitsch van oorsprong zijn. Friesche plaatsnamen op -um komen alleen in Noord-Friesland voor. Daarentegen zijn er eenige die onmiddellijk op nederlandschen oorsprong wijzen: Hollendesdorp, voormalig, thans niet meer bekend dorp bij Itzehoe; Holländerhaus, onder Tesdorf bij Oldenburg; Holländerhof, onder Luschendorf bij Ahrenshök; — Fresenborg bij Oldesloe; Fresendorf bij Kiel; Fresenfelde onder Schlamersdorf bij Oldesloe; Fresenholz onder het reeds ge-

---

[1] Hiertoe zijn echter niet te brengen een aantal hier gangbare hollandsche woorden die eerst later moeten ingevoerd zijn. Ik noem daarvan: toonbank, 't welk hier, omdat noch het plat- noch het hoogduitsch ons werkwoord toonen heeft, van Tonne afgeleid wordt, eene bank die op tonnen staat; bij ons heette ze oudtijds eenvoodig: toone. Verder Leuwagen, Schreijershuk, 't welk niemand als een Amsterdammer verstaan zal, een aan den noordenwind blootgestelde barre uithoek; deftig, eene deftige d. i. voedzame spijze; mooi alleen van het weder en den wind; slaapbaas, enz. Ze moeten of over Frederikstad, of over Altona en Hamburg ingevoerd zijn. Daarbenevens zijn bijna alle scheepstermen hollandsch; oorspronkelijk alleen in het oostzeeplatduitsch; thans daar zich eene hoogduitsche scheepstaal gevormd heeft, ook in deze overgegaan; deze zijn natuurlijk uit den oostzeehandel af te leiden, dien wij vroeger bijna alleen hadden.

Overigens kan men door de overeenkomst der beide talen ligt op een dwaalspoor gebragt worden ten opzigte van de historische betrekking

noemde Luschendorf, [1] — Flemhude, voormaals Fleminghude tusschen Kiel en Rendsburg, Vlemingsdorp, voormalig dorp in Wagriën (vermeld bij Jensen en Michelsen. Dl, II, S. 215.) — In Sleeswijk liggen Fresenburg, Fresendelf, Fresenhagen, Fresenhof, Fresenkoog; deze stammen wel af van de Noordfriezen, wier grenzen vroeger veel oostelijker lagen dan thans; hier is overigens ook nog Holländerdeich en Holländerkoppel.

Hollergrabenkathe, onder Halendorf in Wagriën, Hollerwettern bij Wilster, Hollenbek, wel drie, één bij Ratzeburg, één bij Barmstedt, en één bij Kellinghusen, kunnen wel, evenzoo als hollisches en holler regt, verkortingen van holländer zijn. Ook Hale en Halenbrook in de Krempermarsch, Halenbek en Halendorf in Wagriën kunnen er toe behooren,

---

der beide volken. Ik heb hier in Eiderstedt, mij 't best bekend, op het platte land (en op het land blijven de oude taalvormen het langst bewaard, vooral die welke het boerenbedrijf aangaan) eene zoo groote menigte van woorden gevonden die geheel overeenstemmen met die welke in Noord-Holland op het land gangbaar zijn, dat ik, wanneer ik ze in de Probstei of Vierlanden gevonden had, ze zekerlijk als een sterk bewijs voor den hollandschen oorsprong der bevolking zou gehouden hebben. Tot in Eiderstedt vermag ik echter den taalkundigen invloed der hollandsche kolonisten niet uit te strekken. 't Zouden de hollandsche mennoniten geweest moeten zijn, die zich in dit landschap in de 16e en 17e eeuw nedergezet hebben. Maar daar waren ze niet talrijk genoeg toe. Om met eenige volledigheid te kunnen berigten, of er in de gekoloniseerde streken nog hollandsche woorden gangbaar zijn, zou ik er een tijdlang in gewoond en met de landlieden omgang gehad moeten hebben. Ik zie dit juist aan de talrijke eiderstedsche uitdrukkingen.

Tot besluit van deze lange noot teeken ik hier nog aan dat, evenzoo als het hollandsch een aantal oudduitsche woorden, die het neder- zoowel als het hoogduitsch niet meer bezit, bewaard heeft, men ook soms hier verloren gegane hollandsche woorden wedervindt. Zoo is adebaar, dat Kiliaan nog heeft, in Sleeswijk Holstein de vaste benaming van den ooijevaar.

[1] Het zijn bijna alle kleine gehuchten of enkele boeren plaatsen, die zelfs op uitvoerige kaarten niet voorkomen, en die ik derhalve, daar ik hunne ligging wilde aanwijzen, onder hunne hoofdgoederen moet noemen; dat versterkt de bovengemelde beweering van Falck, dat de kolonisten slechts kleine dorpjes aangelegd hebben; ze liggen ook zeer verstrooid.

niet zoozeer wegens de ligging (die ik opzettelijk bij allen aangegeven heb), als wijl ze oudtijds somwijlen met *o* in plaats van *a* voorkomen (in 't platduitsch waar de a altijd als å luidt, ook ligt te verwisselen.)

Wat familienamen aanbetreft, friesche namen op -ma, -na, -nga, die toch te onzent in de 12de eeuw en misschien reeds vroeger voorkomen, ken ik hier niet. — Christiani meldt [1] dat er ook hollandsche adelijke familiën medegekomen zijn. Die moeten echter of zeer vroeg uitgestorven zijn, of hunne namen afgelegd of veranderd hebben. Ik heb van onze nederlandsche edele namen, met welke ik tamelijk wel bekend ben, hoogstens éénen, twijfelachtig, hier gerepresenteerd gevonden. Ik vermoed dat men hollandsche namen met het voorzetsel van gevonden heeft, 't welk bij ons ook veel door burgerlijken gevoerd wordt, en daardoor misleid is ten aanzien van den stand. Zulke namen treft men hier meermalen, hier in Frederikstad zelf: van der Heide, van der Leck, die echter naar hunne familie-overleveringen niet uit Holland stammen. Over het geheel komen hollandsche familienamen hier zelden voor. Onder de ouderen teekende ik aan: Joannes van Diest, bisschop van Oldenburg, 1254, en Andreas Laer, van Deventer, Proost van het klooster Bordesholm, 1490—1502; deze zijn hier, even als Hendrik van Zutphen, door kerkelijke betrekking gekomen.

Eene der edele familiën, die uit Holland hier zouden gekomen zijn, is die van Brocktorf. De familielegende van dit aanzienlijk, sedert 1672 grafelijk, geslacht zegt, dat hun stamvader een hollandsch edelman geweest zij, die aan 't hoofd eener kolonie van vrije lieden herwaarts gekomen was. Inderdaad ligt het dorp Brockdorp, van 't welk zij waarschijnlijk hunnen naam hebben ('t is overigens vrij land) in de Wilstermarsch, en hun familiewapen is hetzelfde als dat van Wilster.

---

[1] A. w. Th. I, S. 428.

Edoch, noch de naam Broekdorp, noch het wapen, in blaauw veld een schuinsch liggende zilveren gevleugelde visch, zijn bij ons bekend. Daar komt bij, dat de eerste die van dit geslacht genoemd wordt, in 1221 (volgens Kneschke, a. w. in voce; Christiani geeft 1307, welke wel een latere zijn zal, 't is hier geenszins onverschillig) den niet hollandschen maar Sleeswijk-Holsteinschen voornaam Detle voert, welke naam als erfnaam bijna om de andere generatie wederkomt; — geene speciaal hollandsche; daarentegen in de 14de eeuw ook Cay en Marquard. De legende is dus niet geloofwaardig.

Daarentegen hebben de »von Tienens", bij welken dezelfde overlevering gaat, bij ons ten minste naamverwanten, daaronder adellijke (zie van Smallegange's wapenkaart). Wapen en genealogie staan mij echter niet ten dienste.

Met opzet heb ik de Vierlanden, die mij om dezelfde reden als de Probsteiers bijzonder belang inboezemen, geheel buiten het raam van Holstein gehouden, deels omdat zij er in staatkundig opzigt nooit toe behoord hebben, — (geographisch zijn ze een neutraal grensland), deels omdat de betrekking der bewoners op Holland onzeker, problematieker althans dan die der Probstei is. Zoo als deze een tot isolement zeer geschikt schiereiland is, zoo zijn de Vierlanden een, van de armen der Elbe geheel omspoeld, riviereiland; ook van circa twee kwadraatmijlen. Laag gelegen, moet het door dijken droog gehouden worden, is dan echter ook uitnemend vruchtbaar; 't wordt veel tot warmoezierderij en ooftteelt gebruikt, en is de groentetuin en boomgaard van Hamburg, zoo als Amager die van Kopenhagen is De inwoners, die zich zooveel mogelijk gesloten onder elkander houden, onderscheiden zich even als de Probsteiers zoowel door eigene kleederdragt, en hier ook de mannen, als door gewoonten en gebruiken van de naburige landlieden. Ieder die Hamburg bezocht heeft, herinnert zich de Vierlanderinnen, die overal aan de voorbijgaanden hare bloemenruikertjes, of

in den kersentijd hare kersen en aardbeziëntuiltjes te koop aanbieden.

Dat ze van elders ingekomen zijn, is uit alle omstandigheden zoo goed als zeker, wordt ook algemeen aangenomen. En wel in de eerste helft der twaalfde eeuw. Van wáar? daarover bestaat, even als bij de Probsteiers, geen bepaald oud bericht. Volksoverlevering of meening zegt, van Holland; de hamburger oudheidkundigen, die ik heb kunnen raadplegen, laten de vraag onbeslist. Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat men daarover zekerheid heeft, dat de bedijkingen in de stroomafwaarts in Stormarn gelegene Elbemarschen in dezen zelfden tijd door de van de bisschoppen derwaarts geroepene hollanders aangelegd zijn, zoo is er wel waarschijnlijkheid dat deze, ofschoon onder ander gebied gelegen, ook van hen afstammen. Zoo veel te meer, wijl er bewijzen voorhanden zijn dat de veelbesprokene kolonisatie ook in dit zuidoostelijk deel van Noordalbingiën, in de bezittingen der vorsten, onder welke destijds de heerlijkheid of het graafschap Bergedorf met de daaraan hangende Vierlanden stond (graafschap Ratzeburg, later hertogdom Lauenburg), zich heeft uitgestrekt. Er worden ook hier Westphalingen, Vlamingen en Hollanders genoemd, en ook hier hebben deze stammen zich op zich zelve gehouden, de Vlamingen oostelijk, de Westphalingen in 't midden, de Hollanders westelijk [1]. De bedijkingen wijzen, wat de Vierlanden aangaat, op Hollanders. Dat de bewoners van ouds vrije, aan geene adelijke heeren onderworpen lieden geweest zijn, die ook hunne eigene regten en regtsbedeeling hadden, bewijst in elk geval almede dat zij kolonisten waren.

---

[1] Zie Peter von Kobbe, Geschichte und Landesbeschreibung des Herzogthums Lauenburg, Altona 1836. Th. 1. Seite 163. Hij teekent daarbij aan, 't geen hier wel in de schaal valt, dat deze kolonisten hier werden ingeroepen, niet zoozeer om de bevolking te vermeerderen, als wel om den landbouw te helpen verbeteren.

Wat nu hunne gebruiken en zeden betreft, zoo ver mij die bekend werden, zoo heb ik daar in niets gevonden dat, zoo als die in de Probstei, bepaald genoeg op Holland terugwijst om zich daarop te kunnen beroepen. Daarentegen, wat de kleeding aangaat, zoo is dit althans zeker: indien zij van hollanders afstammen, zoo hebben de mannen de dragt behouden, die vroeger bij onze landlieden zeer algemeen was, en nog hier en daar o. a. op het eiland Marken behouden is, daarentegen in Duitschland schaarsch voorkomt. Alle stukken van donkere kleur; kort overkleed of wambuis, vest of kamizool met twee rijen zilveren knoopen, aan den hals gouden hemdknoopjes, korte broek van matige wijdte, zoo als die te onzent algemeen was (de wijde werd en wordt alleen van onze visschers en schippers gedragen), meest met twee groote zilveren knoopen, lage schoenen meest met dito gespen. [1] Ook die der vrouwen heeft wel eenige overeenkomst met die der jonge markerinnen, welke vroeger wel algemeener in ons land mag geweest zijn: lage uitgesneden schoenen, donkere, meestal gekleurde kousen, korte tamelijk enge rokken, licht of donker voorschoot, engsluitend van voren geregen lijfje, dat den gekleurden halsdoek zien laat. De ronde stroohoed met breeden rand en naar beneden omgeslagene boord, met daartoe behoorende afhangende, om de kin te samen geknoopte linten, is wel niet op Marken, maar toch op andere visschersplaatsen, ook in Zeeland gebruikelijk. Alleenlijk het in twee vlechten afhangende haar, zoo ook, wanneer de mouwen van het jakje kort of halflang zijn, de daaruit komende wijde witte hemdsmouwen zijn

---

[1] Zoo als men op oude schilderijen, o. a. die van Pieter Breughel den ouden (gezegd Boerenbreughel) zien kan, was in de 16e eeuw de korte broek het zondagskleed, de lange om de enkels toegebondene zoogenaamde hansopbroek het werkpak, ook wel de eenige kleeding der geringeren bij onze boeren. Van de wijdere hansopbroek onderscheidde zich kennelijk de engsluitende haut de chausses, kousen en broek uit één stuk, der hoogere standen.

zoover ik weet in ons vaderland vreemd. Ook de Probstei-erinnen hebben ze.

Alles te samen genomen, is het toch wel zeer waarschijnlijk dat wij hier, naast Amager en de Probstei, de **derde** tamelijk intact geblevene en nog kenbare hollandsche kolonie voor ons hebben. Ik heb daarom ook bij deze langer stilgestaan.

Om aan het opschrift dezer verhandeling getrouw te blijven moet ik ook de jongste onzer middeleeuwsche koloniën nog gedenken, het stadje Holland in Pruissen. Het is in zooverre interessant als het in de geschiedenis dezer koloniën een eigen hoofdstuk uitmaakt. Zij onderscheidt zich van al de andere en staat geheel op zich zelf, niet alleen in tijdstip, maar ook in aanleiding, oogmerk, personen, gevolgen, slechts daarin aan de andere middeleeuwsche gelijk, dat wij, indien Gijsbrecht van Amstel er niet in betrokken ware, ook van haar niets weten zouden en bloot op pruissische berichten zouden moeten afgaan. Deze, ten deele woordelijk aangehaald door H. van Rhijn, Kerkel hist. Dl. 4 bl. 182, getuigen dat de stad, vroeger in de landtaal Pozlauken genoemd, haren naam Holland gekregen heeft naar hollandsche edelen die daar aan 't eind der 13e eeuw zich nedergezet en haar hebben helpen bouwen of herbouwen. Of Gijsbrecht van Amstel onder hen geweest is, doet niets ter zake. (De tegenbewijzen komen mij voor niet voldingend te zijn.) In elk geval moeten er tamelijk vele geweest zijn, anders ware de naam der plaats niet om hunnentwil veranderd. Aanleiding tot eene talrijke verhuizing van edelen op eenmaal, was er te onzent juist om dien tijd voorhanden. Het leven in Holland was voor de verwanten en vrienden van de tot in het zevende geslacht verbannen saamgezworenen hoogst onaangenaam. Van Rhijn wil zelfs weten, dat velen hunnen naam afgelegd en zich in den boerenstand verscholen hebben. Behalve dezen waren er ook vele misnoegde edelen. In Pruissen waren zij welkom,

daar had men destijds behoefte aan mannen van het zwaard

Het stadje ligt te veel buiten den toeristenkoers, vooral voor wie er met dames reist, anders zou ik het zeker wel reeds uit piëteit bezocht hebben, en ware dan in staat te berigten of er ook nog sporen van de hollandsche afkomst overgebleven zijn, In de vrij uitvoerige beschrijving welke Büsching vóór 100 jaren, in zijne Erdbeschreibung, Th. 1, S. 1040, er van gaf, komt wel iets voor, dat op hollandschen oorsprong wijst. Ik erken daar niet voor de lange breede straten, ofschoon Frederikstad die ook heeft, want onze steden en gedeelten van steden uit de 14e eeuw zijn nog eng en krom, zij schijnen mij veeleer op verbouwing na de vele branden, die het stadje in de 16e en 17e eeuw geteisterd hebben, te wijzen, maar de »zierliche Häuser, zwei Vorstädte, lustige Gärten, viele Landhäuser, freie Fischerei", dan de linnen- en lakenweverijen, leerlooijerijen, bierbrouwerijen, die ik in latere handboeken vind, met het getuigenis van Hoogstraten (1729) dat het eene der rijkste en beste steden van Pruissen was. Daar is wel een en ander in, dat aan Holland denken doet.

't Is in 't algemeen waarschijnlijk, dat er, ook vóór en na 1300, onder den vloed van duitsche edelen die destijds naar Pruissen stroomde, ook hollanders geweest zijn. Er waren hier genoeg jongere zonen of onbemiddelde edelen, die naar daden en naar bezit haakten. De orde had hier breeden voet; reeds in 1230 een ordenshuis te Utrecht, en nog vóór het einde der eeuw tien kommanderijen, om van de herhaalde togten van graaf Willem IV in de 14e eeuw niet te gewagen.

In de 13e eeuw wordt Dirk van Groningen vermeld (Matthaei Anal. Tom. V pag. 733) die tot den rang van Landmeester van Lijfland steeg. Daar er geen ander aloud geslacht van dezen naam bekend is, dan alleen dat te onzent, zoo is er grond om hem voor ons volk in aanspraak te nemen [1].

---

[1] Het was een der magtigste geslachten in het noorden onzes lands, dat er in de 11e tot de 14e eeuw bloeide. Het geslachtregister geeft Menso

Of er nog familiën zijn, die uit Holland afstammen, is mij niet bekend. Onder de aanzienlijke grondbezitters, graven en vrijheeren, heb ik er althans geene gevonden, wier naam of familie-overlevering op Holland terugwijst.

Alting, Descriptio Frisiae pag. 73. Wel komt er de naam Diederik niet op voor, maar hij werd toch destijds ten onzent veel gevoerd. 't Spijt mij dat ik het door Heer Diederik gevoerde wapen niet ken; dat van de onzen vertoonde hanen, de tak van Groenenberg had drie zwarte in zilver veld. In Lijfland is het geslacht uitgestorven; een tak er van heeft zich echter naar Pommeren begeven en daar lang gebloeid. Daartoe wordt gerekend Pieter Gröning, Burgemeester van Stargard, die aldaar in 1633 het nog bestaande: Collegium Groeningianum stichtte. Zie o. a. Kneschke, Deutsch. Adelslexic. Bd. 4, S. 48.

daar had men destijds behoefte aan mannen van het zwaard

Het stadje ligt te veel buiten den toeristenkoers, vooral voor wie er met dames reist, anders zou ik het zeker wel reeds uit piëteit bezocht hebben, en ware dan in staat te berigten of er ook nog sporen van de hollandsche afkomst overgebleven zijn, In de vrij uitvoerige beschrijving welke Büsching vóór 100 jaren, in zijne Erdbeschreibung, Th. 1, S. 1040, er van gaf, komt wel iets voor, dat op hollandschen oorsprong wijst. Ik erken daar niet voor de lange breede straten, ofschoon Frederikstad die ook heeft, want onze steden en gedeelten van steden uit de 14e eeuw zijn nog eng en krom, zij schijnen mij veeleer op verbouwing na de vele branden, die het stadje in de 16e en 17e eeuw geteisterd hebben, te wijzen, maar de »zierliche Häuser, zwei Vorstädte, lustige Gärten, viele Landhäuser, freie Fischerei", dan de linnen- en lakenweverijen, leerlooijerijen, bierbrouwerijen, die ik in latere handboeken vind, met het getuigenis van Hoogstraten (1729) dat het eene der rijkste en beste steden van Pruissen was. Daar is wel een en ander in, dat aan Holland denken doet.

't Is in 't algemeen waarschijnlijk, dat er, ook vóór en na 1300, onder den vloed van duitsche edelen die destijds naar Pruissen stroomde, ook hollanders geweest zijn. Er waren hier genoeg jongere zonen of onbemiddelde edelen, die naar daden en naar bezit haakten. De orde had hier breeden voet; reeds in 1230 een ordenshuis te Utrecht, en nog vóór het einde der eeuw tien kommanderijen, om van de herhaalde togten van graaf Willem IV in de 14e eeuw niet te gewagen.

In de 13e eeuw wordt Dirk van Groningen vermeld (Matthaei Anal. Tom. V pag. 733) die tot den rang van Landmeester van Lijfland steeg. Daar er geen ander aloud geslacht van dezen naam bekend is, dan alleen dat te onzent, zoo is er grond om hem voor ons volk in aanspraak te nemen [1].

---

[1] Het was een der magtigste geslachten in het noorden onzes lands, dat er in de 11e tot de 14e eeuw bloeide. Het geslachtregister geeft Menso

Of er nog familiën zijn, die uit Holland afstammen, is mij niet bekend. Onder de aanzienlijke grondbezitters, graven en vrijheeren, heb ik er althans geene gevonden, wier naam of familie-overlevering op Holland terugwijst.

Alting, Descriptio Frisiae pag. 73. Wel komt er de naam Diederik niet op voor, maar hij werd toch destijds ten onzent veel gevoerd. 't Spijt mij dat ik het door Heer Diederik gevoerde wapen niet ken; dat van de onzen vertoonde hanen, de tak van Groenenberg had drie zwarte in zilver veld. In Lijfland is het geslacht uitgestorven; een tak er van heeft zich echter naar Pommeren begeven en daar lang gebloeid. Daartoe wordt gerekend Pieter Gröning, Burgemeester van Stargard, die aldaar in 1633 het nog bestaande: Collegium Groeningianum stichtte. Zie o. a. Kneschke, Deutsch. Adelslexic. Bd. 4, S. 48.

HET PRIVILEGIE DER SEMEINEN.

DOOR

MR. L. PH. C. VAN DEN BERGH.

In het werk van Seb. Centen, Vervolg van Brandts Historie van Enkhuizen, worden uitvoerige berigten medegedeeld over de Enkhuizer regeringsfamilie Semeins, en over de uitstekende diensten, door hen in den opstand tegen Spanje aan de zaak der vrijheid bewezen. Zij zouden namelijk niet alleen meer dan f 40,000 tot bevordering der omwenteling en ondersteuning van den Prins hebben geofferd, maar persoonlijk door het op eigen kosten uitrusten van oorlogschepen, en het bevorderen van de hervorming, als ook door zelve aan de krijgsbedrijven deel te nemen, het meest van allen hebben toegebragt om dit gedeelte van Noord-Holland voor de zaak der vrijheid te winnen, zonder daarvoor eenige vergoeding te vorderen. Ter erkenning dezer groote verdiensten zouden zij van den Prins op 26 October 1577 een privilegie ontvangen hebben, waarbij zij en hunne descendenten in infinitum, tot alle ambten, die zij, bekwaam zijnde, mogten begeeren, boven allen zouden geprefereerd zijn. Deze acte luidt aldus:

»Willem van Nassauw, Prince van Orangien, Grave van

Buyskes opgedragen. Zoo verhaalt ook de deductie, dat in 1657 zekere vendrig Everard van Hemert op grond van dit privilegie, als zijnde een kleinzoon van Meindert Semeins, van de Staten eene compagnie verzocht en verkregen had, hoewel het uit oorspronkelijke acten blijkt, dat hij niet vendrig maar luitenant was, en toen tegelijk met verscheidene anderen tot kapitein bevorderd werd, zonder dat er van eenige voorkeur blijkt.

Eerst in de tweede helft der 17e eeuw komen de aanspraken der vrouwelijke nakomelingen der Semeinen openbaar te voorschijn. Centen verhaalt alweder uit dezelfde bron, dat zekere Cornelis Keizer in 1659 de oude privilegiën der Semeinen door de regering van Enkhuizen had laten bevestigen, waartoe hij echter niet de origineele acten maar NB. alleen authentieke copyen had overgelegd; daarop volgde in 1675 de deductie zelve; en nu lezen wij in het journaal van den jongen Huygens, dat zekere Keizer naar Engeland overgekomen was, om op grond van dit privilegie eene aanstelling van Willem III te verzoeken. Dit voorbeeld is sedert door afstammelingen uit de vrouwelijke linie (de mannelijke schijnt reeds vroeg uitgestorven te zijn) herhaaldelijk gevolgd, zelfs nog onder de regering van Koning Willem I, zonder dat men, naar het schijnt, de echtheid dezer zaak betwijfeld heeft. Men ziet echter uit het bovenstaande, dat die echtheid alles behalve zeker is, en ik hoop dan ook, dat, wanneer in het vervolg iemand weder die aanspraken wilde doen gelden, de regering de overlegging der oorspronkelijke acten zal vorderen, en deze aan het oordeel van deskundigen onderwerpen, opdat eens voor goed de zaak uitgemaakt worde: tot nog toe komt zij mij zeer verdacht voor.

OTTO VOOGD VAN HOLLAND.

DOOR

DR. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH.

Graaf Floris IV van Holland kwam den 19 Juli 1234 te Corbie in een steekspel om. Hij liet onder meer bloedverwanten een zoon na, den lateren Willem II, en twee broêrs Willem en Otto elect bisschop van Utrecht. Willem II was in 1227 geboren, dus nog onmondig. Volgens Germaansch recht aanvaardde in dien tijd in Holland een minderjarige zoon, dien het graafschap was aanbestorven, met zijn twaalfde jaar zelf de regeering [1]. Tot dien tijd regeerde een voogd of voogdes. Wie bestuurde nu gedurende de minderjarigheid van Willem II, d. i. van 19 Juli 1234 tot in 1239, Holland als voogd? Stoke, Maarland en Wilhelmus procurator zeggen er niets van, en gaan, na Floris' dood vermeld te hebben, aanstonds tot de regeering van Willem II over. Beka zegt, in het leven van bisschop Otto III: Post cujus (Florentii IV) obitum Otto Trajectensis episcopus suscepit Wilhelmum Hollandiae domicellum in tuitionem, consimiliter et comitatum ejusdem in gubernationem. Johannes de Leydis zegt, dat

---

[1] Kluit. Hist. crit. Tom. I, pars II, p. 334, nota m.

gedurende dien tijd Willem, de andere broêr van Floris IV, Holland als voogd heeft bestuurd. Later deed Matthaeus in zijne Notae ad Wilh. procuratorem eene oorkonde van 8 Jan. 1237 drukken, aldus beginnende: Ego Wilhelmus tutor Hollandiae notum facio etc. Veel invloed heeft deze oorkonde niet gehad op de latere geschiedschrijvers van Holland. Kluit (Hist. crit. Tom. II pars I, p. 481) teekent bij den naam Balduinus de Benthem, voorkomende in eene oorkonde van 1240, aan: Quemadmodum Balduinus a. 1218 sub Wilhelmo I, in terram sanctam profecto, Hollandiae procurator fuit, ita post mortem Florentii IV sub Wilhelmo II, ex ephebis non egresso, iterum occurit et principe quidem loco; unde prona est opinandi via, nunc tutorio vel procuratorio nomine Hollandiae praefuisse. De beroemde diplomaticus heeft mis. Van de latere geschiedschrijvers denkt deze er zus, gene er zoo over. Prof. Moll b. v. houdt zich aan Beka (Kerkgeschiedenis, II[1], p. 114): Na den dood zijns broeders in het tournooi van Corvey nam hij (bisschop Otto) den jongen graaf Willem II en het graafschap Holland onder zijne voogdij.

Nu de eerste afdeeling van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland in het licht verschenen is, is de zaak zoo helder als glas. Willem, de oudste oom van den onmondigen troonsopvolger, was voogd van Holland van 19 Juli 1234 tot 30 Aug. 1238, toen ook hij, evenals vier jaren vroeger zijn broeder, in een steekspel omkwam. Hij komt als voogd voor in nr. 353, 357 en 361 van het Oorkondenboek. Van 30 Aug. 1238 totdat Willem II in 1239 zijn twaalfde jaar had bereikt, was Otto, de andere oom, voogd. In éene oorkonde van het Oorkondenboek betitelt hij zich tutor Hollandiae, maar zij heeft daar ongelukkig een verkeerd jaartal. Het is nr. 14 van de Nalezing. Zij is daar gedateerd 11 Nov. 1228. Heeft de uitgever misschien aan bisschop Otto II van Lippe gedacht? Deze was reeds den 28 Juli 1227 te Anen bij Gramsbergen gesneuveld. Doch uit den inhoud der oorkonde blijkt voldoende dat zij door bisschop Otto III (1234—1249) uit het

huis van Holland is uitgevaardigd. Zij is van 1238 en zij is tot nu toe het eenige bewijs uit de dertiende eeuw van Otto's voogdijschap, maar een voldoend bewijs.

Uit het Oorkondenboek schijnt te blijken, dat eenmaal in Holland een troonsopvolger reeds vóór zijn twaalfde jaar de regeering heeft aanvaard, doch het is misschien niets meer dan schijn.

Volgens oorkonde nr. 245 was Floris IV den 24 Juni 1210 geboren. Hertog Hendrik I van Braband en graaf Willem I van Holland verloven in die oorkonde dochter en zoon aan elkander, nl. Machteld van Braband aan Floris van Holland. Men leest er onder anderen het volgende:

> Ipse dux ipsam Macteldam filiam suam dedit eidem Willelmo comiti Hollandie, ad opus filii sui F. prenotati, quam idem F. ducet in uxorem, quo die primum ad annos nubiles ipse Florentius pervenerit, qui in festo S. Joannis Baptiste instanti proximo quinque erit annorum.

Willem I overleed den 4 Febr. 1222. Nu komt Floris reeds in eene oorkonde van Mei 1222 als graaf van Holland voor (Oorkondenboek van Gelre, nr. 466). Deze oorkonde is gegeven te Aken, waar keizer Frederik II toen zijn zoon Hendrik tot Romeinsch koning deed kronen. Floris was toen, altijd volgens nr. 245, op één maand na twaalf jaren. Op zulk eene kleinigheid moet men niet letten, zal men zeggen, maar wij mogen aan de middeleeuwen niets opdringen, wij moeten trachten de documenten uit dien tijd te verstaan.

Men heeft bezwaren gemaakt tegen oork 245 Zie bijv. dit tijdschrift, III, p. 189, tweede serie. De volgende zwarigheden komen vooral in aanmerking tegen 24 Juni 1210 als Floris' geboortedag:

1. Floris moet dan, in strijd met Germaansche gewoonte, de regeering vóór zijn twaalfde jaar hebben aanvaard.

2. Dan heeft hij (volgens nr. 270) reeds op zijn tiende jaar eene zaak bezworen, wat misschien te vroeg is.

3. Dan was hij 14 jaren oud reeds gehuwd, wat zeer zeker vroeg is. Zie oorkonde 287 en ten overvloede nog 291.

4. Otto, de derde zoon, kan dan niet vóór 1213 geboren zijn en moet dan op 21 of 22 jarigen leeftijd reeds tot bisschop van Utrecht zijn gekozen.

5. Willem I en Adelheid van Gelre zijn volgens den Anonymus Ultrajectinus en de Annalen van Egmond vóór 1200 gehuwd, en hun oudste zoon, of wel de oudste die in 't leven bleef, zou dan eerst in 1210 zijn geboren.

Al deze zwarigheden kan men door redeneering wel wat ontzenuwen, maar toch er blijft altijd eenig wantrouwen over jegens oork. 245, want deze alleen belet de onderstelling, dat de zonen van Willem I eenige jaren vroeger zijn geboren

De tekst dezer oorkonde, zooals zij vroeger door Butkens en anderen was uitgegeven, is zeker een uitvloeisel van het Brabandsch origineel. Nu is zij in het Oorkondenboek van Holland en Zeeland gedrukt naar het Hollandsch origineel, met deze aanteekening: »orig. op het Rijksarchief, gezegeld" Zij is hier aldus gedagteekend: Actum apud Antwerpiam, anno Domini M. CC. XIV. Nonis Novembris. Het jaartal der vleeschwording en het getal der kalenden, nonen enz. staan in oorkonden dikwijls aan elkander zonder ruimte of punten tusschen beiden, en dit heeft velen dezer stukken een verkeerd jaartal bezorgd. Men wil hier misschien lezen: Anno Domini MCCX IV Nonas Novembris of MCCXI V Nonas. Doch deze lezingen zijn niet aan te nemen. Onze rijksarchivaris heeft het stuk zonder twijfel diplomatisch nauwkeurig doen afdrukken. In de breede naamlijst van onderteekenaars en in geheel de oorkonde vind ik niets wat tegen de dagteekening 7 Nov. 1214 strijdt en ook niet in de verhouding tusschen hertog Hendrik en graaf Willem in die dagen. In den zomer van 1214 streden beiden aan elkanders zijde bij Bouvines, waar hun keizer en bondgenoot Otto IV den

genadeslag kreeg. Graaf Willem ging toen aanstonds den opgaanden zon aanbidden. Hertog Hendrik bleef nog een heelen tijd trouw aan Otto IV, die eenige maanden vroeger zijne dochter Maria had gehuwd. Door omstandigheden gedwongen moest hij dezen verlaten. In Oct. had hij Fred. II reeds als keizer erkend en behoorde nu weer tot dezelfde partij als Willem I. Moest die verloving van eene dochter van Braband aan een zoon van Holland eene bevestiging zijn van de zoen der vaders en voor hen een band in de toekomst? Zulk eene verloving na eene verzoening, vooral na eene gedwongen verzoening, was in de middeleeuwen zeer alledaagsch. [1]

Er bestaat dus geen genoegzame grond om de echtheid te ontkennen. Doch ook de zwarigheden, die er tegen pleiten, zijn niet zoo licht op te heffen. Ik laat de zaak onbeslist. Het was mij te doen om bisschop Otto voor goed in zijn voogdijschap te handhaven, die hem vroeger vaak betwist werd. Het overige is mij maar bijzaak.

---

[1] Zie bij Mertens en Torfs, Geschiedenis van Antwerpen, III, pag. 511, eene oorkonde van Hendrik I, gegeven te Antwerpen, 7 Oct. 1214.

---

3. Dan was hij 14 jaren oud reeds gehuwd, wat zeer zeker vroeg is. Zie oorkonde 287 en ten overvloede nog 291.

4. Otto, de derde zoon, kan dan niet vóór 1213 geboren zijn en moet dan op 21 of 22 jarigen leeftijd reeds tot bisschop van Utrecht zijn gekozen.

5. Willem I en Adelheid van Gelre zijn volgens den Anonymus Ultrajectinus en de Annalen van Egmond vóór 1200 gehuwd, en hun oudste zoon, of wel de oudste die in 't leven bleef, zou dan eerst in 1210 zijn geboren.

Al deze zwarigheden kan men door redeneering wel wat ontzenuwen, maar toch er blijft altijd eenig wantrouwen over jegens oork. 245, want deze alleen belet de onderstelling, dat de zonen van Willem I eenige jaren vroeger zijn geboren

De tekst dezer oorkonde, zooals zij vroeger door Butkens en anderen was uitgegeven, is zeker een uitvloeisel van het Brabandsch origineel. Nu is zij in het Oorkondenboek van Holland en Zeeland gedrukt naar het Hollandsch origineel, met deze aanteekening: »orig. op het Rijksarchief, gezegeld" Zij is hier aldus gedagteekend: Actum apud Antwerpiam, anno Domini M. CC. XIV. Nonis Novembris. Het jaartal der vleeschwording en het getal der kalenden, nonen enz. staan in oorkonden dikwijls aan elkander zonder ruimte of punten tusschen beiden, en dit heeft velen dezer stukken een verkeerd jaartal bezorgd. Men wil hier misschien lezen: Anno Domini MCCX IV Nonas Novembris of MCCXI V Nonas. Doch deze lezingen zijn niet aan te nemen. Onze rijksarchivaris heeft het stuk zonder twijfel diplomatisch nauwkeurig doen afdrukken. In de breede naamlijst van onderteekenaars en in geheel de oorkonde vind ik niets wat tegen de dagteekening 7 Nov. 1214 strijdt en ook niet in de verhouding tusschen hertog Hendrik en graaf Willem in die dagen. In den zomer van 1214 streden beiden aan elkanders zijde bij Bouvines, waar hun keizer en bondgenoot Otto IV den

genadeslag kreeg. Graaf Willem ging toen aanstonds den opgaanden zon aanbidden. Hertog Hendrik bleef nog een heelen tijd trouw aan Otto IV, die eenige maanden vroeger zijne dochter Maria had gehuwd. Door omstandigheden gedwongen moest hij dezen verlaten. In Oct. had hij Fred. II reeds als keizer erkend en behoorde nu weer tot dezelfde partij als Willem I. Moest die verloving van eene dochter van Braband aan een zoon van Holland eene bevestiging zijn van de zoen der vaders en voor hen een band in de toekomst? Zulk eene verloving na eene verzoening, vooral na eene gedwongen verzoening, was in de middeleeuwen zeer alledaagsch. [1]

Er bestaat dus geen genoegzame grond om de echtheid te ontkennen. Doch ook de zwarigheden, die er tegen pleiten, zijn niet zoo licht op te heffen. Ik laat de zaak onbeslist. Het was mij te doen om bisschop Otto voor goed in zijn voogdijschap te handhaven, die hem vroeger vaak betwist werd. Het overige is mij maar bijzaak.

---

[1] Zie bij Mertens en Torfs, Geschiedenis van Antwerpen, III, pag. 511, eene oorkonde van Hendrik I, gegeven te Antwerpen, 7 Oct. 1214.

EENE AANTEEKENING BETREFFENDE OLDENBARNEVELT.

DOOR

MR. L. PH. C. VAN DEN BERGH.

In Jan Franckens Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, uitgegeven door Prof. Fruin, leest men (kron. v. h. Histor. Genootsch. XXX blz. 745, en van den afzonderlijken afdruk bl. 13), dat de advokaat eenige papieren en boeken van zijn huis ontboden had, daaronder de Practycke van den Spaenschen Raet, de Naerder Unie van Utrecht, als ook de Historie van Em. van Meteren, doch dat de rechters die eerst allen terughielden en eindelijk, op zijn aanhouden, in plaats van de Naerder Unie van Utrecht de Generale Unie in de plaats gaven. De Hoogleeraar teekent hierbij aan »wat Francken met zijne onderscheiding tusschen Naërder Unie en de Generale Unie bedoelt, is niet te gissen. Hij schijnt hier, bij gebrek aan historische kennis, in de war geraakt.”

Ik twijfel echter of men aan die woorden niet een andere duiding kan geven. Het komt mij namelijk voor, dat men onder de benaming Naerder Unie zal moeten verstaan: de Unie tusschen Holland en Utrecht opgerigt ten tijde van Karel V, waarbij zij tot één gouvernement gebragt

werden, en onder Generale Unie, die tusschen de zeven provincien in 1579 gesloten. Dan begrijpt men ook, waarom de rechters in plaats van de eerste den advokaat de laatste deden terhand stellen, als eene veelbeteekenende herinnering, dat alleen deze de grondwet van den Staat was. Ik word in die meening versterkt, wanneer ik dit in verband breng, met hetgeen Oldenbarnevelt zelf zegt in zijne Remonstrantie (zie deze Bijdr. N. reeks IX, 145), waar hij zich tegen het verwijt zijner vijanden verdedigt: dat hij een stichtsman en over zulks een vreemdeling was. »Indien dese gesellen," zegt hij, »in des lants saecken wat ervaren waren, zy zouden weten hoe grote arbeyt, moeyten ende devoiren over omtrent neghentich jaren by de Edelen ende regenten van de Steden van Hollant ende West-Frieslandt aangewendt zyn, om Keyser Karel hoochstloffelycker gedachtenisse als Grave van Hollant te beweghen tot het maecken van de Unie tusschen die landschappen van Hollant ende Utrecht, om die te doen houden als één land, en één Gouverneur daarover te stellen; ende hoe hoochlyck sy syne Keys. Maj. bedanckt hebben voor het maecken van deselve Unie. Zij zouden oock bedacht hebben [NB.] mit hoeveel moeyte ende swaericheyt te weghe gebracht is binnen die acht ende twintich jaren herwaerts, dat die voors. twee lantschappen, naer de separatie der Gouvernementen van zes ofte zeven jaren, weder tot een gebracht zyn, volgende de voorsz. Unie." Zonder vrees voor overdrijving mag men den advokaat wel het voornaamste deel in die moeiten en devoiren toekennen. Hiermede strookte, dat in 1579, toen in de Staten van Holland over de toetreding tot de Unie werd beraadslaagd, Rotterdam wel bewilligde in de vereeniging tusschen Holland, Zeeland en Utrecht, doch niet in eene afzonderlijke vereeniging met den adel van Gelre en Zutphen. Wanneer men zich herinnert, wie toen pensionaris dier stad was, is zijn invloed hier niet te miskennen.

Dezelfde bedoeling straalt ook door in de oprichting van den Hoogen Raad. Het is waar, schijnbaar was dit een maatregel om den Grooten Raad van Mechelen, die de Spaansche zijde gekozen had, te vervangen, doch dan had die vaststelling door alle de vrije gewesten, die onder den Grooten Raad stonden, moeten geschieden, doch nu hooren wij de Staten van Holland op 21 November 1579 de hoop uitdrukken, dat door de benoeming van uitstekende rechtsgeleerden, die van Utrecht en Friesland zich ook daaronder zouden begeven.

Die instelling vond niet alleen in Zeeland, dat de suprematie van Holland vreesde, maar ook in dit laatste gewest zelf, vooral bij het Hof, veel tegenstand, maar het was weder voornamelijk Oldenbarnevelt, die de zaak doordreef.

Het plan was uitmuntend overlegd, want daardoor werden die provincien regtens één, daar zij dan van het privilegie de non evocando afstand moesten doen, en wat vroeger onder de vorstelijke regering met weerzin geduld was, zou nu vrijwillig prijs gegeven worden. Zoo oordeelde ook het Hof van Holland in zijn advies aan Zeeland van 30 Januarij 1663, toen er sprake was van eene zamensmelting der beide gerechtshoven.

Wanneer men dit alles overweegt, werpt het dan niet een onverwacht vallicht op de binnenlandsche politiek van den advokaat en zelfs op sommige bezwaarpunten in de procedure?

L. Ph. C. B.

[De gissing van mijn hooggeachten vriend is zeker vernuftig, en de opmerkingen, die hij er aan toevoegt, verdienen allezins onze aandacht. Maar aan de juistheid zijner verklaring twijfel ik toch. Hij meent, dat t. a. pl. onder generale Unie de Unie van Utrecht van 1579 en onder de naerder Unie de vereeniging van Utrecht met Holland

en Zeeland onder één en denzelfden stadhouder, volgens Brieven van Karel V van 17 April 1534, zal zijn bedoeld. Ik twijfel of een van beide benamingen passen zou op de Unie, waarop zij volgens deze uitlegging zou slaan. De Unie onder één stadhouder kon kwalijk een naerder Unie heeten, want geen andere was er aan vorafgegaan. De Unie van Utrecht kon met even weinig recht een generale Unie heeten, want zij was zoo al geen inbreuk dan toch verenging van de Generale Unie of Pacificatie van Gent. In den aanhef van het tractaat der Unie wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de onderteekenaars »raetsaem gevonden hebben zich naerder ende particulierlycker met den anderen te verbynden, niet om zich van de generale Unie, by de pacificatie van Gend gemaeckt, te scheyden, maer" enz. Dus verdient de Unie van Utrecht niet den naam van generale, wel dien van nadere Unie. Maar vooral geldt hier de spreuk: verba valent usu. En in het algemeen gebruik, en in het gebruik van Oldenbarnevelt inzonderheid, beteekent Nader of Naerder Unie steeds de Unie van Utrecht van 1579. Nooit wordt die Unie in de Verhooren, die Oldenbarnevelt van zijn rechters onderging, en in zijn antwoorden anders betiteld. Zie b. v. blz. 46 der uitgaaf van het Histor. Genootsch.: »Of die van Hollant by de naerder Unie, tot Utrecht a°. 1579 gemaekt, gestipuleert hebben" enz. — blz. 42: »De eerste propositie van de naerder Unie, dewelcke in 't jaer 1579 tot Utrecht is gesloten" — blz. 128: »de pointen van de naerder Unie by de tsamentlycke provincien aengenomen", — verder blz. 184, 191, en vele andere plaatsen. Maar vooral verdient opmerking, hoe Oldenbarnevelt zich (blz. 204, '5) verdedigt tegen de verdenking, dat de welbekende bezending naar Utrecht in 1618 in strijd zou zijn geweest met »de voorsz. naerder Unie." Hij beroept zich daartoe op »de Unie by de Keizerl. Maj. Carolus V a°. 1536 van de landen van Hollant ende Utrecht gemaect", en op de moeiten door de Staten van Utrecht nevens die van Holland in

1578 gedaan, »om te vorderen de naerder Unie in den volgenden jare tot Utrecht gesloten." — Als dus Oldenbarnevelt vraagt om de »Naerder Unie van Utrecht", kan hij niets anders bedoelen dan de Unie van 1579. Bovendien, de brieven van Karel V van 17 April 1534 zouden hem bij zijn proces volstrekt van geen dienst geweest zijn; daaruit was niets tot zijn verdediging te halen. Wie ze inziet zal dit moeten erkennen, en Oldenbarnevelt wist het ook wel. Al wat hij behoefde was het Tractaat van de Naerder Unie van 1579 en dit liet hij dan ook van zijn huis halen. Ik blijf derhalve de onderscheiding van Francken en het daarmee samenhangende verhaal voor onjuist houden. Want dat de rechters in plaats van de Unie van Utrecht de Pacificatie van Gent, die alleen de Generale Unie in tegenstelling met de Nadere verdient te heeten, zouden hebben gezonden, kan door Francken toch wel niet bedoeld zijn.]

R. F.

ERASMIANA.

DOOR

R. FRUIN.

Het heeft in de laatste jaren niet ontbroken aan nieuwe levensbeschrijvingen van Erasmus: in het Fransch, in het Duitsch, in het Engelsch en ook in onze taal zijn verschillende proeven uitgegeven, van welke ik slechts de best geslaagde, die van R. Blackley Drummond noemen zal [1]. Geen van allen voldoet echter, naar mijn oordeel, aan de behoeften van onzen tijd; allen zijn slechts nieuwe bewerkingen der oude, sedert lang bijeengebrachte stof; alleen door het hedendaagsche oogpunt, waaruit zij het leven van den grooten humanist bezien, onderscheiden zij zich van de oude welbekende biografiën. Aan het populariseeren van hetgeen een onvoldoend onderzoek aan het licht had gebracht, niet aan het dieper voortzetten van het onderzoek zijn zij gewijd. Zonder haar verdiensten gering te achten, betreuren wij het toch, dat zij op geen steviger grondslag berusten. Men zegt, dat prof. Horawitz

---

[1] Erasmus, his life and character, as shown in his correspondence and works. 2 vol. London, 1873.

te Weenen zich thans met het bewerken eener nieuwe biografie bezig houdt. Wij willen hopen, dat hij zich hoogere en meer omvattende eischen stellen zal.

Naar het mij voorkomt, hebben wij ons vooreerst tot tweeërlei arbeid te bepalen: tot het opsporen van nieuwe bouwstof in bibliotheken en archieven, en tot het schiften en ordenen van de reeds verzamelde stof De groote Leidsche uitgaaf van Erasmus' werken is met veel te weinig oordeel bezorgd, dan dat wij ons langer met haar tevreden zouden kunnen stellen. Zij volgt de Bazelsche, die naar het eigen plan van Erasmus was ingericht, en voegt daaraan toe al wat sedert gedrukt werd of nog ongedrukt voorhanden was. Dat alles is als in een grooten vergaarbak onachtzaam bijeengeworpen, zonder toelichting, zonder behoorlijke opgaaf van de herkomst der stukken, en vaak met ergerlijke fouten. Doch wat die uitgaaf, zoowel als de Bazelsche, voor onzen tijd volstrekt ongeschikt maakt, is dat van elk geschrift slechts de laatste bewerking, zonder eenige vergelijking met de voorafgaande, herdrukt is. Dat Erasmus zulk een uitgaaf zijner Opera omnia, zoo als hij die ten slotte voltooid had, verlangde, was natuurlijk. Hij had zijn geschriften lief om hen zelf, om hun blijvende waarde: hij wilde ze aan de nakomelingschap nalaten in den besten vorm, dien hij er aan had weten te geven. Maar met uitzondering van twee of drie zijner meesterstukken zijn zijn werken geen waarde blijven houden. Wij bestudeeren ze tegenwoordig niet zoo zeer om hun eigen verdienste, als ter liefde van den merkwaardigen man, die ze geschreven heeft en dien zij ons doen kennen. Naarmate zij hem juister doen kennen, zijn zij voor ons van hooger belang. En uit dien hoofde hebben de eerste en minder beschaafde proeven minstens evenveel waarde voor ons als de latere omwerkingen. Wij moeten ze onderling vergelijken, om zoo doende de ontwikkeling der wetenschap en talenten van den schrijver na te gaan. In den leeftijd van Erasmus, en grootendeels door zijn invloed, is in noordelijk Europa de latijnsche

letterkunde der middeneeuwen, die hij kortaf *Barbaries* noemt, verdrongen door de letterkunde der renaissance, naar het voorbeeld der Italianen en vooral van Valla. Om den voortgang dier hervorming te begrijpen, is niets nuttiger dan Erasmus zelven in zijn vorderingen te volgen. In zijn oudste geschriften, in zijn brieven en rhetorische opstellen en ook in zijn gedichten, zien wij hem nagenoeg op gelijke hoogte met zijn tijd- en landgenooten. Van dat standpunt uit neemt hij dan zijn vlucht naar hooger: wij volgen hem hierbij met het oog, wanneer wij zijn werken in hun tijdsorde bestudeeren. Maar die studie is onmogelijk, zoolang ons slechts de groote uitgaaf zijner werken ten dienste staat Wij moeten van elk geschrift al de opeenvolgende uitgaven voor ons hebben. Ongelukkig zijn die nergens, althans niet in ons land, bijeen te vinden. Er bestaat zelfs nog niet eens een bibliografie, die eenigermate voldoet. Het zou raadzaam zijn daarmee te beginnen, en tevens een verzameling aan te leggen van al wat zulk een bibliografie aanwijst. Dan zou vervolgens het ordenen der talrijke brieven en het vaststellen, voor zoo ver mogelijk, hunner jaar- en dagteekening en het opsporen en bijeenbrengen der autografen aan de beurt komen. Ongetwijfeld ligt er in bibliotheken en archieven nog veel verscholen, dat slechts op een ijverigen navorscher wacht. Die navorsching dient vooraf te gaan, zullen de nieuwe bearbeidingen der bouwstof ook nieuwe waarde hebben.

Aan den heer professor Vischer te Bazel komt de eer toe van een stap in de goede richting gezet te hebben. In 1876 gaf hij onder den titel van Erasmiana [1] een zestal oorkonden uit, die hij op de Universiteits-bibliotheek had gevonden, en lichtte die uit de brieven van en aan Erasmus op zulk een wijs toe, dat het gewicht dier bescheiden een ieder in het oog moest vallen. Omtrent sommige zijner gevolgtrekkingen kan

---

[1] Programm zur Rectoratsfeier der Universitaet Basel, von Prof. Wilh. Vischer, Basel. 1876 (in 4o.).

men van hem verschillen; ik voor mij heb tegen een enkele bezwaar; maar niemand zal loochenen dat de dus aan den dag gebrachte en verklaarde documenten meer dan één duister punt uit Erasmus' leven verrassend ophelderen. Terwijl ik mij voor eenige weken met het bestudeeren dier stukken bezig hield, ontmoette ik den Rector van het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam, Mr J. B. Kan, en vernam van hem dat hij, juist ook naar aanleiding dierzelfde uitgaaf, sommige bijzonderheden van Erasmus' leven naspoorde Bleek het mij toen reeds dat wij te dien opzichte van gevoelen verschilden, sedert heb ik dit uit hetgeen hij over het onderwerp in het licht gegeven heeft [1], nog duidelijker bemerkt. Met de voornaamste uitkomst van zijn onderzoek kan ik mij geenszins vereenigen, en het is inzonderheid om rekenschap te geven van de bezwaren, die daarentegen bij mij bestaan, dat ik de pen thans opvat.

Ons verschil betreft de echtheid van het voornaamste bericht aangaande de geboorte en de jeugd van Erasmus, het Compendium vitae, dat deze gezegd wordt zelf te hebben geschreven. Het heeft de aandacht van den heer Kan getrokken, hoe een der door prof. Vischer uitgegeven oorkonden bewijst, dat Erasmus over zijn geboorte een ander vermoeden koesterde dan in het compendium vitae staat uitgedrukt. Ook meent hij uit het adres van een, insgelijks door Vischer gedrukten, brief van de pauselijke curie aan Erasmus te moeten opmaken, dat deze een familienaam voerde, die in datzelfde compendium vitae wordt verzwegen. Dit een en ander heeft hem aan het twijfelen gebracht aan de echtheid van het aan Erasmus toegeschreven compendium; de twijfel heeft tot nader onderzoek geleid, en het onderzoek tot bevestiging van den twijfel. Ten slotte houdt hij zich verzekerd, dat het compendium omstreeks het jaar 1600

[1] In de Nieuwe Rotterdamsche Courant, en daaruit voor belangstellenden overgedrukt.

door een of anderen bedrieger, niet zonder toedoen van Baudius, om Merula beet te nemen, uit eenige brieven van Erasmus en uit opzettelijke verdichtingen is samengeflanst. Om dit aan te toonen heeft hij voornamelijk, zoo niet uitsluitend, geschreven.

Mij heeft hij geenszins overtuigd: ik acht zijn vermoeden ongegrond. Na zijn betoog aandachtig beschouwd en overwogen te hebben, houd ik mij stelliger dan ooit van de echtheid van het betwijfelde levensbericht verzekerd; en ik acht mij gedrongen de gronden, waarop mijn overtuiging berust, opzettelijk aan te toonen, ten einde bijtijds het veldwinnen van hetgeen mij een dwaling schijnt, tegen te gaan.

Een opmerking vooraf. Men onderscheide wel tusschen echt en geloofwaardig. Het compendium kan onjuistheden, opzettelijke onwaarheden bevatten, en evenwel van Erasmus zijn. Al werd het bewezen dat Erasmus niet geloofde wat het Compendium vitae verhaalt, dan mag men daaruit nog niet afleiden dat hij het compendium niet geschreven heeft. De echtheid of onechtheid moet aan andere kenmerken, inwendige en uitwendige, worden getoetst. Wij willen met de uitwendige aanvangen.

Onder welke omstandigheden is het compendium aan den dag gebracht? Eerst lange jaren na Erasmus' dood, in 1607, heeft prof. Merula van Leiden het voor het eerst in druk gegeven. Hij was een navorscher, een vriend van autografen, en hij had in zijn eigen verzameling en in die zijner bekenden allengs zoo veel gevonden wat Erasmus betrof, dat hij besloot een bundel ervan uit te geven. Daartoe behoorde in de eerste plaats een twaalftal nog nooit gedrukte brieven door Erasmus aan Conradus Goclenius, professor in de latijnsche taal te Leuven, geschreven. Zij waren niet alle van groot belang, doch een althans uit de reeks scheen zeer belangrijk, want hij bevatte een kort levensbericht, door Erasmus ten behoeve van zijn vriend opgesteld, waarin feiten en bijzonderheden werden vermeld, die van elders

niet bekend waren. Dit Compendium vitae verdiende allermeest de eer der uitgaaf; de overige bescheiden waren slechts als toegift te beschouwen; van daar dat de bundel onder den titel verscheen van: Vita Des. Erasmi Roterodami, ex ipsius manu fideliter repraesentata, comitantibus quae ad eandem aliis. Additi sunt epistolarum libri duo. Waarschijnlijk zou de geheele uitgaaf niet geschied zijn, als het compendium vitae er niet de aanleiding toe gegeven had.

Is er in die toedracht der zaak iets wat argwaan wekt, iets wat aan de echtheid van het compendium doet twijfelen? Eer het tegendeel, dunkt mij. De uitgever bericht, dat hij den oorspronkelijken brief, het autographon, dat aan zijn stadgenoot Otho Werckman toebehoorde, voor zich had; en veertig jaren later, in 1649, getuigde prof. A. Thysius, die een herdruk bezorgde, dat het toen in de boekerij van Mr. Hieronymus de Backer, weesmeester te Leiden, berustte. Hoogstwaarschijnlijk had Merula van al de twaalf brieven aan Goclenius de autografen in handen: er zijn er bij die de moeite van het copieeren nauwelijks verdienen, en die dan ook in de herdrukken, door Scriverius en Thysius bezorgd, als onbelangrijk zijn weggelaten. Is die gissing aannemelijk, dan wordt daardoor reeds de echtheid van het compendium waarschijnlijk gemaakt; want een van beide: of al de stukken zijn onecht geweest, of het ééne onechte moest zich bij de vergelijking met de echte, als zoodanig terstond verraden. En al aarzelt men mijn gissing aan te nemen, toch zal men wel moeten gelooven, dat er althans onder de vele, door Merula voor het eerst gedrukte, brieven enkele autografen geweest zijn, die tot het vergelijken van het schrift van het compendium met het gewone schrift van Erasmus als van zelf noopten. Een vervalsching was dus in dit geval meer dan gewoonlijk aan het gevaar van ontdekking blootgesteld. Toch schijnen Merula en zijn geleerde vrienden volstrekt geen achterdocht opgevat te hebben. De

heer Kan heeft, naar het schijnt, op deze omstandigheid niet genoeg gelet. Hij gewaagt niet eens van de overige brieven aan Goclenius, die met dien éénen te gelijk zijn uitgegeven. Ja, zelfs over dezen laat hij zich niet uit; hij bepaalt zich tot het compendium vitae, dat er een onafscheidelijk gedeelte van uitmaakt, al heeft ook Merula in zijn uitgaaf het er van afgerukt en als iets dat op zich zelf staat, voorgesteld. Hoe verkeerd dit is, kan onder anderen daaruit blijken, dat hetgeen in de uitgaaf als het slot van het compendium voorkomt, inderdaad het naschrift is van den brief. De laatste woorden luiden dan ook: »Rursum vale", in terugslag op het »Bene vale", waarmede de brief zelf eindigde. De brief en het levensbericht hangen dus op het nauwste samen, en het gaat om die reden niet aan, eenvoudig het compendium onecht te verklaren: men moet dan ook den geheelen brief voor onecht houden, of anders aannemen, dat het echte compendium, waarvan in den brief gesproken wordt, (totius vitae meae compendium tibi mitto) verloren gegaan en door een valsch vervangen is. Maar hoe dan het naschrift achter dat valsche compendium te verklaren? Want aan de echtheid daarvan valt niet te twijfelen: om het te verdichten zou iemand noodig zijn geweest, die al zeer goed met Erasmus' zaken bekend was, beter dan ik geloof dat omstreeks 1600 iemand het geweest is. Wie zou b. v. op het denkbeeld gekomen zijn, om daarin losweg neer te schrijven: »Celebravi Viandulum; Livinus exhibebit libellum" etc? Ik betwijfel zelfs of een van Merula's tijdgenooten begrepen heeft, wat de schrijver ermee bedoelde, dit namelijk: »Ik heb mijn opstel in tertiam psalmam aan Melchior Viandulus opgedragen." Merula althans begreep het niet, want anders had hij niet gezegd, dat het compendium van omstreeks 1523 moet dagteekenen. Immers de opdracht aan Viandulus is gedateerd: V°. Kal Martias 1524 (zie Erasmi Opera, t. V. p. 234), en de brief: Sabbato post Pascha, zonder opgaaf van jaar, hetwelk nu echter uit die opdracht met zekerheid kan worden

ingevuld. In het voorbijgaan doe ik opmerken, dat het weglaten van het jaartal, hoewel de inhoud van den brief op de gebeurtenissen van slechts één bepaald jaar slaat [1], niet in de gewoonte van vervalschers en verdichters ligt. Maar zoo zou ik mij in het bespreken der inwendige kenmerken van echtheid begeven, en eerst wil ik nog kort samenvatten, wat wij ten opzichte der uitwendige reeds hebben bevonden. Wij hebben dan opgemerkt, dat het compendium één is met den brief, waarin het wordt toegezegd; dat die brief behoort tot een twaalftal, alle aan een en denzelfden persoon gericht; dat die alle waarschijnlijk in autografen in handen van Merula zijn geweest; en dat in elk geval van andere brieven de autografen bij de hand waren, om er de echtheid van het compedium vitae, dat zich voor autographon uitgaf, aan te toetsen Die omstandigheden schijnen al vast voor de echtheid van het stuk te pleiten.

En nu de inhoud, de inwendige kenmerken. Zooveel is al dadelijk zeker dat, als het compendium het werk is van een vervalscher, deze heel wat beter op de hoogte was dan Merula en zijn vrienden, die de uitgaaf hebben bezorgd. Eén voorbeeld voor vele. Er staat in den tekst der uitgaaf: »subduxit se in Brabantiam invitatus in aulam Caroli *nunc* Caesaris", en daarbij op den kant aangeteekend: »vix patet an *nunc* an *tunc* scriptum" [2]. Ongetwijfeld moet *nunc* worden gelezen. De beteekenis is: »aan het hof van Karel, die toen ter tijd (in 1513 of '14) nog niet, zoo als thans (in 1524) Roomsch Koning (Caesar en niet Imperator — dat werd hij eerst in 1530,) Keizer was." Dat Erasmus zich zoo nauwkeurig heeft uitgedrukt, kan ons niet verwonderen;

---

[1] Von Hutten's dood wordt in den brief als een gebeurtenis van den laatstverloopen tijd vermeld; hij was gestorven 23 Augustus 1523, en Paschen viel in 1524 op 27 Maart.

[2] Dat in het schrift van Erasmus *nunc* en *tunc* moeilijk te onderscheiden zijn, verklaart ons meteen hoe het mogelijk is, dat in den brief aan Grunnius, in plaats van *Cor*nelius, zooals Erasmus ongetwijfeld geschreven had, overal *Can*telius gedrukt staat. De zetter en de corrector hebben blijkbaar verkeerd gelezen.

maar dat een tijdgenoot van Merula, een quidam, die een leven van Erasmus verdichtte, zoo goed op de hoogte en zoo oplettend tevens zou zijn geweest, acht ik onwaarschijnlijk. En, zoo als ik zeide, dit voorbeeld is een uit vele. Later zal ik gelegenheid hebben er meer te noemen. Nu wil ik alleen, zonder bewijs maar met vrijmoedig beroep op het oordeel van alle deskundigen, verzekeren, dat de taal van het compendium volkomen met den schrijftrant van Erasmus overeenkomt. Hoe eigenaardig die is, valt in het oog als men hem met de taal van Merula en met den keurigen stijl van Baudius, uit wier pennen de voorredenen der uitgaaf gevloeid zijn, zelfs maar ter loops vergelijkt.

Doch waartoe (zal men vragen), heeft Erasmus in een brief aan Goclenius zulk een levensbericht ingevoegd? De brief zelf geeft het antwoord op deze vraag. Hij leert ons, dat Erasmus onlangs, in den winter van 1523 op '24, in twist was geraakt met een vroeger aanhanger en gunsteling, Eppendorf, en met andere lieden wier kwaadsprekendheid hij duchtte, bepaaldelijk ten opzichte van zekere arcana, die hij hoogst ongaarne ruchtbaar gemaakt zou zien. Over den aard dier geheimen, aan Goclenius zeker reeds bekend, laat zij zich niet uit. Maar hij betuigt te vreezen dat, als hij er niet meer zijn zal, zijn nagedachtenis op die kwetsbare punten door zijn benijders zal worden aangetast, en hij verzoekt dat dan zijn vrienden voor zijn eer zullen opkomen. Daartoe heeft hij zijn hoop op Goclenius gevestigd. Ik geloof niet, dat een verdichter omstreeks 1600 bij voorkeur aan Goclenius voor zulk een vriendendienst zou hebben gedacht. In de toen meest volledige uitgaaf der brieven van Erasmus (die van Basel van 1558) komt aan hem slechts een enkele brief voor [1], en van bijzondere vertrouwelijkheid tusschen beiden was niets bekend. Maar dat Erasmus werkelijk op

[1] Van 12 Aug. 1520. (Opera, III, p. 569.)

hem zijn keus had gevestigd, kan ons niet verwonderen, sedert wij door Merula's uitgaaf nog twaalf andere brieven van hem kennen, en weten hoe gunstig Erasmus over dezen vriend dacht. »Ad amicitiam plane factus videtur, (zoo getuigt hij van hem) quam si semel cum eo coieris, non est quod metuas ne quis casus eam dirimat." (Opera, III. p. 615) En elders: »vir acri judicio, fide certissima, rerum etiam communium prudentia valens, quae fere solet in studiorum cultoribus desiderari." (Ibid. p. 667). Aan dien man, zoo vriendschappelijk gezind en zoo rijkelijk met levenswijsheid bedeeld, droeg Erasmus de verdediging zijner nagedachtenis bij voorkeur op. »Quum pericliter de vita, (schrijft hij hem) superest ut tibi, amicorum sincerissimo, commendem id quod habeo charissimum, memoriam mei, quam suspicor multis calumniis fore obnoxiam. Ita totius vitae meae compendium tibi mitto." Wij zien hier de bedoeling, waarmee het levensbericht werd opgesteld, zoo duidelijk mogelijk aangewezen. Het is geen opstel voor den druk bestemd, het is slechts bouwstof, die den vriend later bij het schrijven van zijn apologie moet dienen. Als het stuk echt is, moet het dus aan dit doel beantwoorden, en dat doet het inderdaad. De heer Kan betuigt zijn verwondering, »dat een stylist, zoo keurig als Erasmus, zijn leven aan een vertrouwd vriend in zulke dwaze, korte en duistere zinnetjes begint te beschrijven," en hij betwijfelt daarom te meer de echtheid van het compendium. Ik daarentegen meen juist in die kortheid, in die slordigheid, in die bloote aanduiding van feiten, een onmiskenbaar merk van echtheid te bespeuren. Een verdichter zou juist het tegenovergestelde hebben gedaan; hij zou over bekende zaken liever hebben uitgeweid dan onbekende met een enkel woord aan te stippen, Nooit zou hij zich bepaald hebben tot uitlatingen als de volgende: »caetera sunt tibi nota. Mutati cultus rationem reddidit in libello primo, quo respondit Leicis sycophantiis" Hij zou uit het boekje tegen Lee, gesteld dat hij het gekend had, hetgeen nauwelijks te

onderstellen is [1], liever hebben geput dan er eenvoudig naar te verwijzen. Hij zou ook nooit op den inval zijn gekomen om, van den derden in den eersten persoon vervallende, dus te vervolgen: »Augebo catalogum operum meorum [Erasmus had inderdaad vóór 1524 zulk een lijst van zijn werken reeds meermalen uitgegeven, en heeft die later met vermeerderingen op nieuw gedrukt] [2] ex hoc quoque multa colligentur." Zoo schrijft geen verdichter, maar wel de auteur zelf, dien het slechts te doen is om zijn vriend de bouwstof te geven of aan te wijzen, die deze noodig hebben zal Al wat dezen reeds bekend is, kan hij overslaan; al wat hij reeds openlijk gezegd heeft, behoeft hij niet te herhalen; en, overladen met bezigheden, doet hij dan ook niet meer dan het onmisbaar noodige haastig en slordig op het papier te werpen.

Onmisbaar noodig waren inzonderheid eenige inlichtingen betreffende de kwetsbare punten, waarop de nagedachtenis gevaar liep door de vijanden aangetast te worden. Welke waren die? Het compendium handelt het uitvoerigst over twee onderwerpen, de geboorte en de intree in het klooster. En juist aan die twee gebeurtenissen hechtte zich de kwaadsprekendheid, waartegen Erasmus zijn vriend wilde wapenen.

Wat zijn geboorte betreft, het gerucht liep en werd door zijn vijanden voor waarheid uitgegeven, dat hij de zoon was van een priester, dus ex incesto coitu genitus en onbevoegd derhalve tot geestelijke ambten en waardigheden, hoedanige hij er bekleedde. Dit was een teer punt, waarop Erasmus zeer gevoelig was, en dat zijn vijanden gaarne aanroerden. »Quid mea refert" (schrijft in een libel van eenige jaren

---

[1] Het eerste boekje tegen Lee is niet herdrukt in de Opera Omnia, en daarom weinig bekend. Het is overgedrukt bij Iortin, Life of Erasmus, II, p. 523, uit de Keulsche uitgave van 1520, die zich ook in de Utrechtsche Academie-bibliotheek bevindt.

[2] Zie over deze Catalogi het opstel van Dr. Hoffmann, in het Serapeum van 1862, blz. 53 vlg.

num, virum tum perhumanum, tum eruditissimum: de laude amicitiae". [1] Alleen het opschrift is voor ons van belang; het gedicht zelf is nietsbeduidend. Van dien broêr gewaagt Erasmus zelf nog in een brief van 1527; (Opera, III p. 1053) waarin hij over den dood van zijn boezemvriend Joannes Frobenius jammerend uitroept: »Fratris germani mortem moderatissime tuli, Frobenii desderium ferre non possum". [2] Dat die broeder drie jaren ouder was dan hij, getuigt hij verder in den bekenden brief aan Grunnius, waarin hij onder verdichte namen zijn intree in het klooster beschrijft: »duo fratres sunt, Florentius (met dien naam duidt hij zich zelven aan) et hoc natu major Antonius," en iets verder: »Florentius contulit cum germano, quem habebat *fere triennio* majorem." Aan Antonius, dat is aan Petrus, wijt hij het dat hij eindelijk bewogen is kloosterling te worden, want nadat zij beiden begonnen waren zich daartegen te verklaren, gaf de oudste broeder weldra aan den drang toe, en liet de jongeren alleen en buiten staat om in zijn weigering te volharden. Het is opmerkelijk, dat van deze omstandigheid ook in het compendium vitae gesproken wordt; maar, dewijl daar een broeder met het verhaal der geboorte niet strookte, is hij in een makker veranderd: »Habebat sodalem qui prodidit amicum" Zou een bedrieger op die kleinigheden verdacht zijn geweest? Ik zie in al zulke trekken een zeker blijk van de echtheid — maar tevens een blijk van de onwaarheid van het verhaal, dat Erasmus ons opdischt. Hoogstwaarschijnlijk heeft de priester, Erasmus' vader, jaren achtereen met zijn meid

---

[1] Dit gedicht komt voor in: Guilermi Hermanni Goudensis .... Sylva Odarum. Impressum [door de zorg van Erasmus] Parrhisiis anno 1497 (zie Brunet). Die eerste uitg. heb ik niet te zien kunnen krijgen, maar ik ken het gedicht uit een nadruk (voorkomende in de Utrechtsche Bibliotheek): Erasmi Roterodami ... de ratione studii ... quibus ... aliquot Guilielmi Goudani ... carmina adjuncta sunt ... Lovanii 1512.

[2] Denkelijk wordt Petrus ook bedoeld in den brief uit Parijs van 1499 (III. p. 76): quid agat frater, quid Cornelius, quid Servatius, quid caeteri, fac omnia sciam.

of huishoudster geleefd, en behalve hem bovendien althans nog één anderen zoon verwekt. Waar hij pastoor geweest mag zijn, weten wij niet: de overlevering zegt op een dorp bij Gouda; en een monnik uit het klooster van Steyn, wiens aanteekening bewaard is gebleven [1], had dan ook gehoord, dat Erasmus te Gouda geboren en slechts opgevoed te Rotterdam zijn zou. Wat daarvan is, moet onzeker blijven. Zeker echter is het, dat Erasmus zich steeds Roterodamus heeft genoemd en dus in Rotterdam zoo al niet zijn geboorte- dan toch zijn vaderstad heeft erkend. Hij zegt verder in het compendium vitae, dat hij bij zijn grootmoeder is opgevoed; en dit stemt overeen met hetgeen men te Rotterdam van ouds beweerde, waar men reeds vijftien jaren na zijn dood, in 1549, aan het gevolg van Philips van Spanje het huis van Erasmus' voorvaderen, waar hij geboren was, dicht bij de Groote Kerk, toonde: »la casa de los padres de Erasmo pequeña, con una parra delante d'ella y la camara, dondc el nació tambien pequena", zegt Calvete de Estrella, in zijn beschrijving van Philips' huldigingstocht [2].

Zijnen vader noemt Erasmus, in het compendium, Gerard, en wij hebben geen reden om aan de juistheid van die opgaaf te twijfelen; te minder, omdat, gelijk wij reeds zagen, zijn broeder, in den titel van het gedicht van Willem van Gouda, Petrus Girardus genoemd wordt Maar van een der pauselijke brieven, door Vischer meegedeeld, luidt het adres: »Dilecto filio Erasmo Rogerii Roterodamensi clerico Trajectensis diocesis", en daaruit leiden nu prof. Vischer en de heer Kan af, dat zijn familienaam Rogiers of Rutgers zal ge-

[1] Zij is door wijlen ds. Vorstman gedrukt in het Archief voor Kerkel. Gesch. XVI, blz. 236. Op haar berusten de verhalen van Almeloveen en Walvis. — Met den heer Kan ontzeg ik alle waarde aan hetgeen Baudius in den brief, die voor Merula's uitgaaf prijkt, over de geboorte en de ouders van Erasmus vertelt, en daaruit weer door de regeering van Gouda in de korte beschrijving van haar stad, opgenomen in de Latijnsche uitg. van Guicciardini, Amst. 1613, herhaald wordt.

[2] El felicissimo Viaje etc. (Anvers, 1552), p. 281.

weest zijn. Ik acht dit niet waarschijnlijk. Eer zou ik gelooven, dat de klerk, die het adres op den brief heeft geschreven, zich op de een of andere wijs vergist heeft, even als hij Roterodam*ensi* schrijft in plaats van Roterod*amo* volgens het bestendig gebruik van Erasmus zelf. Was het adres juist, dan zouden wij toch niet mogen onderstellen, zoo als de heer Kan doet, dat de familie der moeder Rutgers heette [1]; wij zouden dan moeten aannemen, dat de naam van den vader Rogerius en niet Gerardus had geluid, want daartoe dwingt ons de genitivus; Erasmus Roge*rii* beteekent Erasmus *de zoon van* Rutger en anders niets. Maar toevallig kunnen wij bewijzen, dat er in dien tijd te Rotterdam een familie Rogerius leefde, en dat Erasmus zich daartoe niet rekende. Zijn vriend Servatius, die later prior van het klooster van Steyn is geweest, was een Rogerius; de lijsten der prioren van Steyn en der rectoren van Mariënpoel noemen hem Servatius Rogerius [2], en op het adres van een brief noemt hem Willem van Gouda even zoo [3]. Welnu, van hem sprekende in den brief aan zijn broêr Petrus, dien ik reeds vroeger aanhaalde, noemt Erasmus hem »conterraneus noster", onzen stadgenoot, niet onzen neef, consanguineus, zoo als hij zeker zou gedaan hebben, indien hij tot dezelfde familie met hem had behoord [4]. Evenmin vinden wij in al de overige brieven aan Servatius eenige zinspeling op bloedverwantschap, steeds betuiging van innige vriendschap.

---

[1] Wat hij verder over het noemen van bastaarden naar hun moeder zegt, is niet juist. Om een paar voorbeelden te noemen, de zoon van Hortensius, een papenkind, zoo goed als Erasmus, heette Hieronymus Hortensius; en een andere priester, Dirk Jan Helmersz., spreekt in zijn testament van zijn natuurlijken zoon, Claes Helmer, dien hij tot priester bestemt. De Moor, Jacob Hortensius, bl. 80 en Archief voor Kerkel. Gesch. XIV bl. [illegible]

[2] Van Heussen, p. 194, 495.

[3] Erasmi Opera, III, p. 1878.

[4] Uitgaande van de onderstelling dat Erasmus' familienaam Rogiers zou geweest zijn, komt de heer Kan tot een tweede gissing, en vermoedt een [illegible] den naam in het zegel, waarvan Erasmus zich geween

Een gansch anderen naam vermeldt dan ook Baudius, in zijn brief voor Merula's uitgaaf geplaatst, als bijnaam van Erasmus' vader: Praet; en hij zegt, dat hem die naam wegens zijn aardig praten door zijn stadgenooten was gegeven. Die stadgenooten waren, volgens Baudius, de Goudenaars, want daar zou de vader hebben gewoond. Maar het eene bericht is zoo weinig gewaarborgd als het andere, en geen van beide wordt door iets waarschijnlijk gemaakt. Voorloopig doen wij best met al die verhalen van Baudius voor niet meer dan praat te houden.

Daartoe reken ik ook wat hij over den naam Erasmus opdischt. »Puero nomen suum pater indidit, vocatusque est Gerardus Gerardi.... Caeterum quia nomen istud in Belgico idiomate videtur habere cognatam significationen cum verbo Desiderare, adscivit sibi loco praenominis titulum Desiderii, cui subjunxit Graecam vocem eiusdem notionis et Erasmus agnominari voluit." Terecht, naar het mij voorkomt, trekt

---

was te bedienen. Zooals bekend is, gebruikte hij een antieken gesneden steen, waarop een Terminus, en aan weerszijden van het beeldje de spreuk: *concedo nulli.* Waarom juist een Terminus? vraagt de heer Kan, en hij antwoordt: Roger, Rudiger beteekent, volgens Kilian: qui petit otium et quietem. „Nu was niemand zeker zoo *rustgraag* als Terminus, die, volgens de overlevering der oudheid, niet van zijn plaats was te krijgen". Die verklaring schijnt mij nog al gezocht. Het is nauwlijks te gelooven, dat Erasmus, die nooit aan iemand van dien gewaanden familienaam sprak, daarop echter heimelijk in zijn zegel gedoeld zou hebben. Maar buitendien, hij heeft zelf een andere verklaring van zijn gekozen zinnebeeld gegeven (Opera X p. 1757), die allen twijfel wegneemt. Hij had den steen in 1509 onder meer andere ten geschenke gekregen van zijn vorstelijken leerling Alexander, den zoon van Jacob IV van Schotland, en tot zijn zegel gekozen, omdat hij in Terminus een zinnebeeldige voorstelling van den dood erkende, hetgeen hij door de spreuk van *concedo nulli Terminus*, die hij er op graveeren liet, te kennen gaf. Men meene niet, dat hij deze verklaring, door den nijd van zijn vijanden die het *concedo nulli* aan vermetelheid toeschreven uitgelokt, verzonnen had om hun den mond te snoeren. In een brief aan zijn vriend Bilibaldus Pirckheimerus (het eerst door Scriverius achter zijn uitgaaf van het Compendium Vitae van 1615 gedrukt) laat hij zich in denzelfden geest erover uit. Dankzeggend voor een hem geschonken drinkschaal, met den Terminus er op gegraveerd, zegt hij: „Terminus insculptus admonebit me, non procul abesse diem supremum" (p. 215).

de heer Kan deze naamsverklaring in twijfel. Baudius toch schijnt hier geen vertrouwbare overlevering te volgen maar zijn eigen vernuft te laten spelen. Nergens vinden wij eenig spoor van hetgeen hij beweert, dat Erasmus oorspronkelijk een anderen, meer hollandschen naam zou hebben gedragen. Van den vroegsten tijd af komt hij ons als Erasmus voor. Stellig heeft hij zoo en niet anders in het klooster te Steyn geheeten; [1] in alle geschriften van zijn jeugd komt hij zonder uitzondering onder dezen naam voor. Toch is de naam ongewoon in dien tijd en bevreemdend. De heilige, aan wien hij eigen is, was weinig vermaard, en onze Rotterdammer, die hem beroemd gemaakt heeft, was niet op den gedenkdag van den heilige geboren. Dat hij in later tijd met de beteekenis van den naam speelde, is ontegenzeggelijk. Het aannemen van een tweeden naam, Desiderius, [2] [illegible] aan een heilige toebehoorende, die in het latijn [illegible] beteekent als Erasmus in het grieksch, strekt [illegible] onwaarschijnlijk [illegible] in Italië wat [illegible] van beteekenis tus-[illegible] het naam van den heilige Eras-[illegible] aan zijn jongeren zoon zijn [illegible] den doop heeft [illegible] zijn [illegible] hij bij zijn [illegible] was gaan noemen, [illegible] beteekenis van het [illegible] Baudius voor de [illegible] den naam met een [illegible] onwaarschijnlijk.

[illegible]

[illegible]

Over de opvoeding en het onderricht bevat het compendium vitae enkele bijzonderheden, die nergens elders voorkomen, en zwijgt over andere, die ons van elders bekend zijn. Een omstandigheid te meer, waarom het bezwaarlijk het werk van een lateren verdichter zijn kan. Zoo noemt het b. v. 's Hertogenbosch als de plaats, waar de beide broeders bij de »fratres collationarii" in den kost zijn geweest, en Romboldus als den onderwijzer, »qui visus est unice delectari junioris fratris indole," gelijk de brief aan Grunnius zich in het onbepaalde uitdrukt. Aan den anderen kant zegt het niet, dat Erasmus in zijn eerste jeugd, vóór zijn verblijf te Deventer, »in aede sacra Trajactensi cantorculus" is geweest, hetgeen Beatus Rhenanus bericht en zeker van Erasmus zelf gehoord had, evenals Glareanus hem had hooren zeggen, dat hij door Jacob Hobrecht, die na 1470 te Utrecht organist der Domkerk geweest is, in de muziek onderwezen was. [1] Voor het doel, waarmee het compendium geschreven werd, kwam de vermelding dezer bijzonderheid, waaruit een vroegtijdige bestemming voor den kerkdienst afgeleid kan worden, geenszins te pas.

Immers niet slechts om zijn geboorte van den aangewreven smet te reinigen, maar ook om zijn voortdurende verwijdering uit het klooster, waartoe hij behoorde, te verontschuldigen schijnt het compendium inzonderheid bestemd In dit opzicht stemt het overeen met den meermalen genoemden brief aan Grunnius, die naar het hoogstwaarschijnlijk vermoeden van prof. Vischer, [2] niet aan Grunnius in der tijd gericht werd, maar naderhand opgesteld om tot zelfverdediging gepubliceerd te worden. Immers in strijd met de terugroeping van zijn prior was Erasmus na 1514 in de wereld blijven verkeeren; de dispensatie van den Paus van 1517, die hem dit vergunde, kon hij niet toonen

[1] Zie Archief voor Kerkel. Gesch., X, blz. 340. Berichten van het Histor. Gen. I a., blz. 148.

[2] Erasmiana, p. 20, 36.

slechts even aanroert en waarover hij naar zijn antwoord aan Lee verwijst: de reden die hem te Bologna tot het afleggen van zijn ordekleed zou genoopt hebben. Wat hij ons hierover, in den brief aan Servatius, wijs zoekt te maken, is zoo ongelooflijk en belachelijk, dat niet slechts zijn vijanden er den draak mee steken, maar zelfs een bewonderaar, als zijn levensbeschrijver Drummond, [1] er geen geloof aan durft slaan. Het is hier en overal hetzelfde: wat Erasmus in strijd met zijn plicht en zijn welbegrepen belang heeft gedaan, het is de schuld van de omstandigheden of van verkeerden raad; hij zelf is nooit te beschuldigen.

Dat is ook de schering en de inslag van hetgeen het compendium vitae, buiten hetgeen wij er tot nog toe uit beschouwden, meer bevat, en hierin zie ik een nieuw bewijs voor zijn echtheid. Door den Bisschop van Kamerijk wordt de auteur uit het klooster getrokken en weldra naar Parijs om te studeeren gezonden. »Promissum est stipendium annuum: nihil missum est. Sic solent Principes.'' Uit Frankrijk wordt hij naar Engeland gelokt. »Ubi promissa non apparerent, petiit Italiam.'' Daar gaat alles naar wensch. »Non defuisset ampla fortuna, nisi . . . amicorum literis amplissima pollicentibus revocatus esset in Angliam; . . . verum ubi ne tum quiden praestarentur promissa, subduxit se in Brabantiam . . . .'' Wie Erasmus kent, herkent hem in dezen toon en in deze klachten, en weet tevens wat hij van die klachten te gelooven heeft.

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn om de echtheid van het Compendium vitae buiten twijfel te stellen, en om aan den anderen kant tegen het lichtvaardig aannemen van hetgeen er ons in verzekerd wordt te waarschuwen. Wij moeten het aanzien voor hetgeen het is, en niet

---

[1] (Erasmus, I. p. 168.) I hope I shall not be thought too sceptical in questioning the truth of this story.

wat deze beschuldiging van later dagen bevestigt; integendeel, de toon dier vroegste geschriften is er mee in lijnrechten strijd. Alle zonder onderscheid ademen een geest van tevredenheid met het rustige kloosterleven. Dat geldt in de eerste plaats van het welbekende opstel De contemptu mundi, gericht aån zekeren Jodocus met het doel om hem tot intree in het klooster over te halen. Het is door Erasmus zelf, in veel later tijd [1] met kleine wijzigingen slechts, als wij hem gelooven mogen, uitgegeven, omdat het anders naar een der in omloop zijnde afschriften buiten hem om zou gedrukt zijn: »typographi palam minitabantur sese edituros, nisi ederem ipse", zegt hij in het voorbericht, en hij voegt er tot verklaring van de strekking van het opstel bij: »olim vix annos natus viginti, ad improbas preces cujusdam qui adhuc in vivis est, scripsi epistolam, qua ille cupiebat Jodocum nepotem ad suae vitae consortium evocare. Hinc saepius descriptae et passim evulgatae meum addidere nomen, cum mihi nullus sit nepos Jodocus." Aangenomen dat dit laatste de zuivere waarheid is, en dat de kloosterling Erasmus uit naam van een vriend en niet uit eigen beweging schreef, dan toch zou het hem niet mogelijk zijn geweest in dien geest te schrijven, indien hij over het kloosterleven zoo had geoordeeld als hij in later tijd stellig deed en toen voorgaf altijd gedaan te hebben. Dat gevoelde hij zelf, nu hij genoopt werd het opstel ter perse te leggen, en uit dien hoofde voegde hij er een slot aan toe (capit. XII), waarin hij juist het tegenovergestelde uitspreekt van hetgeen hij er tot dusver in betoogd had. Hij stelt het vrije leven in alle opzichten met het kloosterleven gelijk en in sommige er zelfs ver boven. De tegenstelling tusschen het begin en het slot is zoo scherp, dat niemand, ook de minst scherpzinnige niet, twijfelen kan, of dit laatste hoofdstuk is een toevoegsel van

[1] Ik durf niet bepalen welk jaar. Ik ken de oorspronkelijke uitgaaf niet, en moet mij met den afdruk in het Ve deel der Opera omnia behelpen.

jonger tijd [1] en van een geheel veranderde zienswijs. Want dat de zienswijs werkelijk veranderd was, dat in het opstel, toen het geschreven werd, de ingenomenheid met het klooster niet gehuicheld was, blijkt ten duidelijkste. Wat er in geprezen wordt is juist wat een jong mensch, die voor het practische leven niet deugt en enkel tot letterkunde en bespiegeling geneigd is, er in te prijzen vinden moest. Na al het goede opgenoemd te hebben, dat het kloosterleven allen vromen aanbiedt, gaat de schrijver dus voort: »est praeterea quaedam viris eruditis peculiaris voluptas, qua fruuntur quoties aut probatissimorum auctorum scripta legunt, aut ipsi legenda scribunt aut lecta animo volutant. Hoc voluptatis genus tantam habet varietatem, tantam copiam, ut nullus omnino fastidio possit esse locus." En na daarover te hebben uitgewijd, besluit hij: »Quid, inter haec summo otio, summa libertate, vacuum curis versari, an non id est delitiarum paradisum incolere?" De praktijk, die aan deze theorie beantwoordt, aanschouwen wij in de briefwisseling van den jeugdigen Erasmus met zijn kloostervrienden, met Willem van Gouda en diens neef Cornelis Aurelius, met Servatius en anderen, waarvan een aanmerkelijk deel tot ons is gekomen. Wij zien hen allen met latijn

[1] Het eerst is mij in het, omstreeks 1501 geschreven, Enchiridion militis Christiani een uitval tegen hen die het klooster boven de wereld stellen voorgekomen: „Monachatus non est pietas sed vitae genus, pro suo cuique corporis ingeniique habetu vel utile vel inutile; ad quod equidem ut te non adhortor, ita ne dehortor quidem." Daarentegen spreekt in een brief aan Willem van Gouda uit Parijs in December 1497 geschreven, nog een andere geest. „Cave me... ex tua filicitate metiaris (heet het daar)... quid te, inquies, ita male habet? Num eges? Non tibi summa faciendi quae lubitum est libertas? — Coram vix tragoedias meas explicare queam. ... O me huius libertatis nimium expentum. et ote parum." Dezen brief heeft Merula in 1607 als nog ongedrukt uit zijn HS. der Juvenilia uitgegeven: hij was echter reeds (hetgeen ten bewijze strekt van zijn echtheid) naar een beter afschrift in de Bazelsche uitgaaf der brieven opgenomen, en is daaruit overgenomen in de Leidsche Opera omnia, III. p. 14.

lezen en schrijven bezig, en met niets zoo zeer als met literarische studie ingenomen. Wat Erasmus later, toen hij dit leven minachtte, zeggen mocht, aan gelegenheid om zich aan zijn geliefkoosde oefeningen te wijden had het hem in het klooster niet ontbroken. Het is onwaar wat hij in zijn brief aan Grunnius durft zeggen: «Ibi nullus studiis vel usus." Tusschen hem en de vrienden, met wie hij in briefwisseling stond, kwam wel degelijk de letteroefening te pas, zelfs niets zoo zeer als die oefening. Even onjuist en overdreven is wat hij laat volgen: »solabar me studiis, quatenus ibi licuit; nam hoc ipsum furtim erat agendum quum palam inebriari licuit." Dezelfde briefwisseling bewijst dat de voorstelling, die ik zoo even uit den tractatus de contemptu mundi aanhaalde, de ware is. Het klooster diende den jeugdigen letterkundigen bij hun vorming en zelfonderricht tot nuttige oefenschool. Eerst mettertijd is Erasmus aan het leven, dat in den aanvang zoowel met zijn neiging als met zijn stand in de maatschappij strookte, ontwassen en ontwend, en wij hebben bij het opmaken van ons billijk oordeel in dezen meer op de geschriften uit dien tijd zelven dan op zijn latere jammerklachten te letten. Voor iemand, als hij na zijn Italiaansche reis was geworden, zou het kloosterleven ondragelijk zijn geweest, en hij schrikte dan ook op het bloote denkbeeld van er zich weer in te begeven. Hij beelde zich toen in, en trachtte anderen te doen gelooven, dat hij er steeds even afkeerig van geweest was; en om zich van de aangegane verplichting te doen ontslaan, beweerde hij nu, dat hij tegen zijn zin gedwongen was geworden ze op zich te nemen. Daaraan hebben wij, naar het mij althans voorkomt, de onware voorstelling in den brief aan Grunnius en in het compendium vitae toe te schrijven. Hoeveel wij daarvan al dadelijk moeten afdingen, leert de brief van soortgelijke strekking aan Servatius, toen ter tijd prior van Steyn, in antwoord op zijn aanmaning om in het klooster terug te keeren. Servatius was tijdgenoot en medekloosterling van

Erasmus geweest en te bekend met de omstandigheden van zijn intree, dan dat hem daarover al te blijkbare onwaarheid kon worden opgedischt. Wat Erasmus hem dan ook in het geheugen wenscht terug te roepen, heeft heel wat minder te beduiden, dan wat hij in zijn brief aan Grunnius aan het publiek richt, en door het compendium vitae aan Goclenius in de pen wil geven: »Scis me (zegt hij) ad id vitae genus tutorum partinacia et aliorum improbis [1] hortatibus adactum magis quam inductum. Tum Corneli Werdeni conviciis et pudore quodam fuisse retentum, quum intelligerem mihi hoc vitae genus haud quaquam aptum esse... At objiciet mihi aliquis annum probationis (ut vocant) et aetatem maturam. Ridiculum: quasi quis postulet ut puer anno decimo septimo, maxime in literis educatus, novit se ipsum, quod magnum est etiam in sene: an anno uno id discere potuerit, quod multi cani nondum intelligant." Gij ziet, in de hoofdtrekken treffen wij hier reeds de voorstelling aan, die later wordt uitgewerkt: de fout van het intreeden in het klooster wordt aan den drang der voogden en aan verkeerde raadgevingen toegeschreven. Maar hoe zacht zijn de verwijten, hoe zwak de verontschuldiging van eigen toedoen, vergeleken met den toon dien het Compendium vitae en vooral de brief aan Grunnius aanslaan! Daar zijn de voogden door oneerlijkheid en baatzucht gedreven, daar verdient broer Pieter met Judas Iscariot vergeleken, daar spannen allen voorbedachtelijk samen om den armen knaap, die zijn afkeer toch zoo duidelijk uitspreekt, een leven op te leggen, waarvoor zij zien dat hij volstrekt ongeschikt is. Ik aarzel geen oogenblik om dat alles als onwaar te verwerpen. Het is alles in strijd met hetgeen wij van zijn kloosterleven weten, en het is op zich zelf ten hoogste onwaarschijnlijk. Uit de opvoeding, die zijn vader hem en zijn broêr Pieter bezorgd had, moeten wij afleiden dat beiden van hun kindsheid af voor de

[1] Improbus = aanhoudend.

kerk waren bestemd, en dat de voogden in dezen niets gedaan hebben dan wat de vader had gewild. Uit hetgeen wij van de familie-omstandigheden weten, moeten wij ook wel aannemen dat de nalatenschap der ouders te gering is geweest, om aan een vrije wetenschappelijke vorming voor de weezen te denken. De vader was een van tien zonen, dat zegt ons het compendium, en de grootouders woonden in een onaanzienlijk huisje te Rotterdam (casa pequena, zegt Calvete): van waar zou zoo iemand, die als pastoor ook wel niets heeft kunnen overleggen, aan eenig noemenswaard vermogen zijn gekomen? De beschuldiging, dat de voogden en met name Petrus Winckel (qui solus rem administrabat) de erfenis uit oneerlijkheid en strafbare nalatigheid hebben opgemaakt, die anders toereikend zou geweest zijn om er de beide zonen van te laten studeeren, heeft dus niet veel schijn, en stemt ook kwalijk overeen met de karakterschets, die Erasmus in den brief aan Grunnius van Winckel geeft: »Erat autem is, juxta vulgarem existimationem, vir pius et innocens, hoc est, nec alea, nec scortis, nec luxu, nec temulentia, nec aliis criminibus infamis, sed homo sibi vivens ac mire parcus, nec judicio quicquam vulgo praestantior, nec literas approbans, nisi quas ipse perturbatas ac paucas didicerat" Een man van zulken aard en leefwijs is zelden dief of nalatig beheerder. Ter goeder trouw zal hij veeleer voor de aan zijn zorg toevertrouwde weezen geen betere uitkomst hebben gezien dan het klooster; en al mogen dezen aanvankelijk niet veel lust daartoe gehad hebben, de drang, dien hij gebruikte, zal de grenzen van sterke overreding waarschijnlijk niet te buiten zijn gegaan. De brief aan Servatius althans schijnt op niet erger te doelen; en aan de latere voorstelling mogen wij niet te veel hechten, nu ons ten opzichte van het geboorteverhaal gebleken is, dat onze auteur de zaken in het licht stelt, waarin hij ze gezien wenscht te hebben, niet in dat waarin hij ze zelf ziet.

Hetzelfde geldt van hetgeen hij in het compendium vitae

slechts even aanroert en waarover hij naar zijn antwoord aan Lee verwijst: de reden die hem te Bologna tot het afleggen van zijn ordekleed zou genoopt hebben. Wat hij ons hierover, in den brief aan Servatius, wijs zoekt te maken, is zoo ongelooflijk en belachelijk, dat niet slechts zijn vijanden er den draak mee steken, maar zelfs een bewonderaar, als zijn levensbeschrijver Drummond, [1] er geen geloof aan durft slaan. Het is hier en overal hetzelfde: wat Erasmus in strijd met zijn plicht en zijn welbegrepen belang heeft gedaan, het is de schuld van de omstandigheden of van verkeerden raad; hij zelf is nooit te beschuldigen.

Dat is ook de schering en de inslag van hetgeen het compendium vitae, buiten hetgeen wij er tot nog toe uit beschouwden, meer bevat, en hierin zie ik een nieuw bewijs voor zijn echtheid. Door den Bisschop van Kamerijk wordt de auteur uit het klooster getrokken en weldra naar Parijs om te studeeren gezonden. »Promissum est stipendium annuum: nihil missum est. Sic solent Principes." Uit Frankrijk wordt hij naar Engeland gelokt. »Ubi promissa non apparerent, petiit Italiam." Daar gaat alles naar wensch. »Non defuisset ampla fortuna, nisi... amicorum literis amplissima pollicentibus revocatus esset in Angliam;... verum ubi ne tum quiden praestarentur promissa, subduxit se in Brabantiam ...." Wie Erasmus kent, herkent hem in dezen toon en in deze klachten, en weet tevens wat hij van die klachten te gelooven heeft.

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn om de echtheid van het Compendium vitae buiten twijfel te stellen, en om aan den anderen kant tegen het lichtvaardig aannemen van hetgeen er ons in verzekerd wordt te waarschuwen. Wij moeten het aanzien voor hetgeen het is, en niet

---

[1] (Erasmus, I. p. 168.) I hope I shall not be thought too sceptical in questioning the truth of this story.

voor hetgeen het wezen wil, niet voor een juiste levensschets, maar voor een schets van het leven, gelijk Erasmus wil dat wij het zullen beschouwen.

Het doel, waarmee hij het vluchtig op het papier had geworpen, is eigenlijk gemist: Goclenius heeft het na den dood van zijn vriend niet uitgewerkt tot een elogium. Beatus Rhenanus, in later dagen door den schrijver met soortgelijke taak belast, heeft er zich weldra van gekweten en een uitgaaf der Opera omnia, met een Levensbericht er voor, in 1540 bezorgd; zoo kon en mocht Goclenius, die buitendien met de executeuren van Erasmus' laatsten wil overhoop lag, zich onbetuigd laten. Niettemin heeft, buiten toedoen van Goclenius, het compendium toch uitgewerkt wat de schrijver er zich van beloofd had. Na jaren lang eerst met andere brieven van Erasmus in het kabinet van den Leuvenschen hoogleeraar en na diens dood in de boekerijen van anderen berust te hebben, geraakte het in het bezit van zekeren Hendrik Ravestein (Coracopetra) te Antwerpen, zoo ik mij niet bedrieg, woonachtig, en werd daar door Pulman en andere letterkundigen gezien en afgeschreven. Zoo kwam het ter kennisse van Paulus Merula, die eindelijk ook het oorspronkelijke HS., dat intusschen in handen van Otto Werckman was overgegaan, te zien kreeg, en er een uitgaaf van bezorgde op een tijd toen al degenen, die tegen de juistheid van den inhoud hadden kunnen opkomen, sedert lang ten grave waren gedaald, en het publiek geneigd was om den beroemden humanist onvoorwaardelijk op zijn woord te gelooven. Zonder tegenspraak zijn dan ook de nieuwe bijzonderheden, die het compendium bevatte, in de biografiën van den auteur overgegaan; en eerst de kritiek van onzen tijd is geroepen om het kaf van het koorn te scheiden en het kaf te werpen waar het behoort.

---

[1] Zoo heeft o. a. Drummond, I. p. 181, duidelijk aangetoond, dat geen beloften uit Engeland, althans geen zekere toezeggingen, Erasmus uit Italië derwaarts terug hebben doen keeren.

Het is te betreuren, dat intusschen het autographon verloren is gegaan of althans weggeraakt; want wij twijfelen zeer of de uitgaaf van Merula volkomen juist is. De geleerden van zijn tijd waren niet zoo nauwlettend als wij tegenwoordig zijn. Ik zou niet eens durven verzekeren, dat Merula den tekst naar den oorspronkelijken brief, hoewel hij dien voor zich had, heeft laten afdrukken; ik hel over tot de meening, dat hij het afschrift van de hand van Pulman eenvoudig ter perse heeft gelegd. Ik meen dit te moeten afleiden uit een, voor het onderwerp belangrijk, schrijven van Johannes Lydius aan hem, van 3 Aug. 1606, [1] waarin het volgende voorkomt: »Vitam Erasmi abs te, vir Amplissime, editam [d. i. voor de uitg. gereed gemaakt, afgedrukt — de uitg. geschiedde eerst in het volgend jaar] cum patris exemplari contuli et collatam remitto, ut videas patris exemplar longe melius fuisse. Utinam illa de nomine Erasmi adhuc possent inseri." Het afschrift van Lydius' vader kon niet vollediger zijn dan het autographon zelf: het zal dus een ander afschrift zijn, en denkelijk dat van Pulman, waarvan hij uitdrukkelijk in zijn voorrede gewaagt, dat Merula had laten nadrukken. Ook heeft hij zich niet verwaardigd na Lydius' waarschuwing ergens in de voorrede of in een naschrift van begane fouten en uitgevallen zinsneden te gewagen, laat staan ze te verbeteren: hoewel een bericht betreffende den naam van Erasmus, waarop Lydius opmerkzaam maakt, toch wetenswaardig genoeg schijnt. Alleen worden op den kant enkele onzekere lezingen aangeduid; maar ook die kantteekeningen zullen wel van Pulman afkomstig en naar zijn copie overgedrukt zijn. Verder heeft het den schijn alsof aan het begin van den brief in de uitgaaf iets ontbreekt; daarentegen zal het opschrift boven het compendium van den afschrijver of den uitgever wezen. Een vergelijking van den gedrukten tekst met het autographon ware dus volstrekt niet overbodig.

---

[1] Burmanni Sylloge, II, p. 376.

Maar, zal men zeggen, na Merula hebben eerst Scriverius in 1625 en in 1642, en daarna Thysius in 1649 nieuwe uitgaven bezorgd, insgelijks te Leiden, waar zij wisten, dat het autographon nog altijd bewaard werd; zij zullen allicht zulk een vergelijking hebben ingesteld. Zoo zou men meenen; maar het tegendeel is waar. Zij hebben, helaas, de vorige uitgaaf slechts onachtzaam herdrukt. Onachtzaam, want in zijn eerste uitgaaf van 1615 heeft Scriverius niet eens bemerkt, dat zijn zetter een zin, den tweeden reeds van het compendium, had overgeslagen, [1] en noch hij in zijn volgende, noch Thysius in zijn latere uitgaaf heeft die fout hersteld. Ook nemen zij de kantteekeningen betreffende onduidelijk geschreven woorden, de een van den ander eenvoudig over. De eerste uitgaaf is dus de eenige die voor den tekst gezag heeft, en waarmee wij ons tevreden moeten stellen, tot misschien het autographon nog eens uit zijn schuilhoek te voorschijn komt.

Achter het compendium vitae heeft Merula een aantal nog onuitgegeven brieven, in twee boeken verdeeld, laten afdrukken; het tweede bestaat uit brieven op jeugdiger leeftijd geschreven. Uit een zuiver letterkundig oogpunt beschouwd, staan deze natuurlijk in waarde beneden de brieven van lateren tijd, en om die reden heeft Scriverius ze dan ook in zijn uitgaaf weggelaten, waarin Thysius hem is nagevolgd. »Sufficit nimirum (zegt hij) doctorum sententia eas semel exhibitas fuisse." In de groote Leidsche uitgaaf der Opera omnia zijn zij echter weer opgenomen en tusschen de andere brieven ingelascht. Mij schijnen zij voor de geschiedenis van de ontwikkeling van Erasmus' talenten en voor de historia literaria van zijn tijd belangrijk toe. Ik heb reeds in den

---

[1] „Supputat annos circiter 57." Daar het compendium in 1524 voor den verjaardag (den 27en Oct.) geschreven is, wordt hier het jaar 1466 als geboortejaar aangenomen; Erasmus wist het niet met zekerheid te noemen: zoo zegt ons zijn vriend Beatus Rhenanus. — Scriverius heeft in den aanvang van het Compendium een paar malen *est* ingevoegd, niet naar het Hs. maar willekeurig, zou ik meenen.

aanhef van dit opstel gezegd, uit welken hoofde. Erasmus is het, die meer dan iemand anders door zijn voorbeeld en invloed de latijnsche en grieksche letterkunde der renaissance over de verouderde literatuur der middeneeuwen in midden-Europa de overwinning bezorgd heeft. Hoe hij zich voor die groote rol heeft voorbereid, te midden der omgeving waaronder hij opgroeide; wie zijn voorgangers zijn geweest, die hij weldra vooruitstreefde; wie zijn makkers, van welke geen enkel hem is bijgebleven; waaraan hij het te danken heeft gehad, dat hij alleen geworden is wat aanvankelijk ook anderen beloofden te worden: al deze vragen wachten nog steeds, ik zeg niet op haar oplossing, maar op een ernstig onderzoek. Zulk onderzoek moet uitgaan van een volledige kennismaking met al de geschriften die uit dit tijdvak bewaard zijn gebleven, inzonderheid die van Erasmus en van de vrienden zijner jeugd. Het leven in de kloosters, waarin zij zich ophielden en oefenden, in de eerste plaats de kloosters van Steyn, den Hem en Sion bij Delft, moet in alle bijzonderheden worden nagespoord. Daartoe kunnen de brieven van en aan Erasmus, eer hij naar het bisschoppelijk hof van Kamerijk vertrok, den weg banen. Nergens heb ik zoo duidelijk aangewezen gevonden wat wij te onderzoeken hebben en hoe wij onze navorschingen moeten aanleggen, dan in die brieven. Zij geven ons al aanstonds een veel gunstiger denkbeeld van de toenmalige toestanden en van het streven naar hoogere beschaving dan de minachtende uitlatingen van Erasmus in zijn latere geschriften en brieven zouden doen vermoeden [1]. Er waren in zijn omgeving jonge menschen genoeg, die zich tegen de *Barbaries*, die uit vroeger eeuwen afstamde, durfden

---

[1] Ook musiek en teekenkunst werd in de betere kloosters beoefend. Dat Erasmus de toonkunst had geleerd, zagen wij reeds. Dat hij ook schilderde, wordt op gezag van Karel van Mander door Bleijswijck en Boitet, in hun beschrijvingen van Delft, beweerd. Uit de brieven bij Merula blijkt, dat hij althans teekende; zie den brief aan Sasboudus, p. 162.

verzetten en die den blik op Italië gevestigd hielden. Onder dezen schijnt Erasmus niet eens de eerste plaats te bekleeden, en er ook geen aanspraak op te maken. Van Willem Hermans van Gouda geeft hij te Parijs in 1497 eenige gedichten uit, eer hij het nog waagt iets van zich zelf te laten drukken [1]. Cornelis Aurelius bejegent hij met eerbied, als ware deze zijn meerdere: gelijk dan ook de vrienden van beiden, Adelardus van Amsterdam b. v., van Aurelius als van Erasmus' leermeester spreken [2]. Eerst na zijn terugkomst uit Italië begint de groote man uit de hoogte op zijn vroegere mededingers neer te zien. Te Parijs begint hij zich pas als primus inter pares te beschouwen. Daar heeft hij dan ook een tweede oefenschool zonder leermeester doorloopen, en zich, wat het verstaan en schrijven van het latijn betreft, op de hoogte gebracht, waarop hij voortaan is blijven staan [3]; maar dat hij in staat was zich te Parijs te volmaken, heeft hij aan den omgang met zijn vrienden in de Hollandsche kloosters te danken [4]. Hoe veel hij daar reeds geleerd had, kunnen zijn geschriften, die van die jaren dagteekenen, bewijzen. Het is meer dan tijd, dat zij eindelijk eens

---

[1] Zie hierover blz. 98. Dat Erasmus toen nog niets van zichzelf had laten drukken, getuigt hij aan den Bisschop van Kamerijk .(Opera III, p. 34, 35.)

[2] Adelardus .. Corn. Aurelio, Lovanii 1515:... „Erasmus Basileae agit. Miramur ommes quod tui, sincerissimi semper amici et praeceptoris, nusquam meminit"... Deze brief staat voor de Batavia, door Bon. Vulcanius uitgegeven, L. B. 1586.

[3] Zoo oordeelde Erasmus zelf. In de voorrede voor de eerste redactie der Colloquiorum formulae (uitg. Coloniae 1519) zegt hij: „Nec est quod me beatus Rhenanus ... excuset hoc praetextu quod libellum ante annos viginti scripserim... Certe linguam latinam et bonas quas vocant literas id temporis melius callebam quam nunc."

[4] Toch spreekt hij later steeds met minachting over de Hollanders en hun afkeer van studie: „hominum genus sordidum, incultum; studiorum contemptus praestrenuus, nullus eruditionis fructus". (Opera III, p. 52). En aan Sixtinus schrijft hij: Scripsimus pueri non Consentinis sed Hollandicis, hoc est pinguissimis, auribus." (Ibid. p. 10).

worden verzameld. Merula heeft in dezen door het uitgeven der brieven een goed begin gemaakt, maar ook niet meer dan een eerste begin.

Aan de echtheid der door hem gedrukte brieven valt niet te twijfelen: zij dragen de kenteekenen daarvan in zich zelf. Van waar hij ze bekomen heeft, zegt hij niet. Denkelijk van Lydius; althans in den reeds aangehaalden brief schrijft deze: »Mitto ad te juvenilia Erasmi", en die juvenilia zullen wel de brieven uit de jeugd, benevens eenige rhetorische opstellen van denzelfden tijd, die Merula de uitgaaf niet waardig keurde, geweest zijn. Wij hebben dus aan een brievenboek, een verzameling van afschriften, te denken, niet aan de autografen dier brieven. Dat schijnt op het eerste gezicht vrij verdacht. Zou waarlijk Erasmus reeds zoo vroeg begonnen zijn de brieven die hij schreef te bewaren; of wie anders zou zich daar mee hebben belast? Hoe vreemd dit schijnt, toch is het zoo. Van zijn vroege jeugd af heeft Erasmus zijn met zorg geschreven brieven, die eigenlijk rhetorische oefeningen moeten heeten, zorgvuldig bewaard en bijeengehouden, en toegestaan dat anderen er afschriften van namen. Dat getuigt hij zelf in een brief aan Beatus Rhenanus, van 1520 (Opera III, p. 553), die in de oude uitgaaf zijner Epistolae tot voorbericht dient. »Senae cum essem (zoo verhaalt hij) humanissimus Piso... reperit apud bibliopolam quendam prostantem codicem epistolarum Erasmi manu discriptum; emit ac mihi misit... Huc (te Leuven) reversus comperi similes libellos apud complures adservari in aliquot exemplaria transfusos." Denkelijk was het zulk een exemplaar dat in het bezit der Lydii, vader en zoons, geraakt en door Merula ter perse gelegd is. Of het na den druk bewaard dan, als voortaan overbodig, gelijk zoo vaak met druk-copie geschiedt, vernietigd is, weten wij niet. Maar in 1703, bij het uitgeven der Opera Omnia, had Clericus een ander exemplaar ten gebruike, dat voorheen aan Petrus Opmeer had toebehoord (Opera I, p. 889).

Uit de vergelijking van hetgeen hij er uit meedeelt met de uitgaaf van Merula blijkt, dat het meer brieven bevatte dan het Hs. van Lydius; en van sommige, die aan beide verzamelingen gemeen waren, een afwijkenden tekst gaf. Waarschijnlijk zal dit Hs. nog wel in wezen zijn en in een of andere bibliotheek verholen liggen. Al mocht er ook niets meer in staan dan de groote Leidsche uitgaaf bevat, zou het toch tot vaststelling van den tekst nog goede diensten kunnen bewijzen,

Van de vroegste rhetorische en poëtische geschriften geeft ook de Leidsche uitgaaf veel meer dan de vroegere Bazelsche. Zij ontleent die stukken insgelijks aan een HS. van Opmeer afkomstig, (Praefatio t. VIII) denkelijk hetzelfde waaruit de brieven genomen zijn. Uit een ander HS., dat eens in het bezit van Scriverius was geweest, geeft zij bovendien een aantal carmina, ook alle van vroege dagteekening: deze zijn verre van fraai en moeilijk te genieten en alleen ter waardeering van den dichter merkwaardig. Ook dat HS. is niet voorhanden, en verdiende te worden opgespoord. Waarschijnlijk zullen er nog meer soortgelijke in de bibliotheken onzer liefhebbers schuilen, waarin misschien nog onuitgegevene stukken kunnen staan. Voor weinige jaren eerst is een gedrukte Silva Carminum Erasmi teruggevonden, en door de zorg van den heer Ruelens te Brussel herdrukt, dat al in 1513 door den Goudschen arts Reynier Snoy uitgegeven, maar aan Clericus zelfs onbekend gebleven was. Licht mogelijk dat er nog meer juvenilia aan aller aandacht ontsnapt zijn. Het is te hopen dat zij dan eindelijk eens te voorschijn komen.

Erasmus heeft een zoo zwervend leven geleid, dat de voorarbeid, waarop een vertrouwbare levensbeschrijving berusten moet, door navorschers in verschillende landen geleverd dient te worden. Engeland alleen heeft zich in dit opzicht van zijn taak gekweten: de beide boeken van Knight over Coletus en Erasmus voldoen vrij wel aan hetgeen

retinebimus usus fructus. Post nostrum vero decessum dicti agri ambo ad praefatos abbatem et conventum absque aliqua contradictione uxoris nostrae et puerorum nostrorum libere revertentur et cum ipsis agris facient, quod eorum competit voluntati. Praeterea iam dictos agros nec vendere nec aliquomodo in vadio exponere, ita quod ab eis alienentur, nobis licebit et ideo ob huius elemosynae collationem saepe dicti abbas et conventus nos Baldekinum et uxorem nostram Otgardim, Rodolphum filium nostrum, uxorem suam Bertham et omnes nostros pueros in suam fraternitatem et orationum communionem perpetue receperunt.

Ut autem huiusmodi [sic] eleomosyna a nobis et nostris posteris rata et inviolabilis permaneat et ne ab aliquo calumpnietur nos in maius [sic] fidei robur presentem paginam de consensu uxoris nostrae et omnium puerorem sigillo civitatis Noviomagensis duximus roborandam.

Datum Noviomagi anno Domini MCCLX, mense Iunio.

Cartularium van Marienweerd.

De richter van den graaf van Gelre en de schepenen van Nijmegen verklaren, dat de twist tusschen Theoderich van Apeltern en het klooster Marienweerd over goederen te Weurd geëindigd is en dat de eerste die goederen aan het klooster heeft opgedragen.

6 April 1266.

Nos Wilhelmus de Hirne, iudex, Sybodo, Baldekinus, Rulf de Hese, Lanzo, Remboldus, Henricus filius Petri, Iohannes, Ide, Arnoldus Friso, Arnoldus Prat et Menardus, scabini Noviomagenses, notum facimus universis praesentem visuris et attestando publice profitemur, quod omnis rancor et controversia seu etiam haereditatis impetitio, quam Theodericus de Apeltern ratione omnium bonorum in Worde sitorum, quae competere sibi dicebat haereditario iure ad ipsum devolventium, movere intendebat seu quaestionem faciebat domino abbati et conventui de Insula sanctae Mariae

coram nobis in figura iudicii de consilio proborum virorum et tamquam arbitrorum, scilicet domini Wilhelmi de Hirne, domini Bertoldi de Oije, nobilium, Iohannis de Grunsbeke, Theoderici Pannekuc, militum, decani Seflicum fratris Godefridi, commendatoris Noviomagensis, ac aliorum quam plurium, est sopita et omnimodis amicabiliter sedata, ita utique, quod dictus Theodericus eisdem bonis in perpetuum sibi competere debentibus ad usumfructum dicti domini abbatis et conventus effestucando sollempniter renunciavit. Propterea praefatus Theodericus posuit coram nobis hos fideiussores cautione debita et fideiussione: dominum Wilhelmum de Hirne, nobilem, et Theodericum dictum Pannekuc, militem ac fide data se obligavit, quod ipse Theodericus fratrem suum Iohannem de Apeltern, sororem suam nec non omnes sibi familiares in hac parte aut affines volentes iuristare pro huiusmodi haereditate reconciliata deponet et cessare faciet a dictorum bonorum impetitione et ipsorum domini abbatis et conventus qualibet vexatione.

In cuius rei memoriam et ne inposterum a saepe dicto Theoderico seu suorum haeredum vel affinium calumpnia tam sollempni compositione ac bonorum antedictorum effestucatione possit suboriri, nos dictus Wilhelmus de Hirne, iudex illustris viri domini Ottonis, comitis Gelriae, et scabinorum Noviomagensium, de petitione ac libera voluntate utriusque partis, praesentem paginam sigillis nostris praesentibus in maius fidei robur duximus insigniri.

Datum anno Domini MCCLXVI, feria III post oct. Passchae, mense Aprilis.

Cartularium van Marienweerd.

Adolph Tibus, Domkapitular te Munster, heeft in een merkwaardig boekje: Der Gau Leomerike und der Archidiakonat von Emmerrich in seiner ursprünglichen Ausdehnung und kirchlichen Einrichtung, Münster, 1877, van het Oorkondenboek veel gebruik gemaakt en zich in den regel

met mijne aanteekeningen vereenigd. Enkele dwalingen wijst hij aan, waarmede ik mij gereedelijk vereenigen kan.

In de Oorkonden nos. 395 en 677 komt voor Wilhees, dat volgens het Register der plaatsnamen zou liggen in Didam. Tibus zegt daarvan, S 27: Uebrigens irrt Sloet, wenn er Wilhese... in Didam versetzt. »Bauerschaft von Wylheze im Kirchspiel Emmerich", heiszt es in einer Urkunde des Hueter Archivs. Die Bauerschaft umfasste den jetzigen District von Hohesorg und Legesorg.

In de Oorkonden nos. 669 en 728 komen voor Wele en Welle. Ik hield die plaatsen voor Weel in het Zutfensche, doch geef aan Tibus, S. 48, toe, dat de eerste plaats is Wel in den Bommelerwaard aan de Maas en de andere Wel, ook aan de Maas, doch in de oude Keulsche dekanie Stralen, in de nabijheid waarvan thans nog een goed Elsteren bekend is. Door het? in het Register blijkt echter, dat ik twijfelde of het goed wel in het Zutfensche Weel lag.

Van meer historische waarde is eene andere opmerking. Even als Van Spaen en Dederich nam ik in eene aanteekening op de oorkonde nº. 103 aan, dat Adela, de weduwe van Imed en de moeder van bisschop Meinwerk, 60 jaren oud was, toen zij een tweede huwelijk met graaf Balderik wilde aangaan. Tibus zegt daaromtrent S. 111: Er — Van Spaen — schliesst dies, unbegreiflich genug, aus der Ermahnung, welche Meinwerk seiner Mutter ertheilte, sie möge doch auf eine zweite Ehe verzichten und sich befleissigen die *sechszigfältige Frucht eines keuschen Wittwenstandes zu erlangen.* [Vitae Meinwerki cap. 34: Unde (Meinwercus) patre suo mortuo, matrem, ut secunda recusans matrimonia, sexagesimum vidualis continentiae fructum assequi niteretur, sedulo admonuit.] Erstens kann Meinwerk diese Ermahnung nicht im J. 1015 noch überhaupt während seines Episcopats 1009—1036, wie Dederich meint, gegeben haben, denn in der Urkunde vom 11 Dezbr. 996 (Sloet 116) wird Adela schon als wirklich mit Balderich vermählt be-

zeichnet. Und zweitens, was ist der Sinn jener Ermahnung Meinwerks? Um ihn zu verstehen, müssen wir die Worte heranziehen, mit welchen dieselbe vita sich über die Töchter Adelas äussert: Azela (Adela, die jüngere) welche *durch Nachahmung der Keuschheit dem Lamme folgen wollte*, wurde dem Nonnenkloster in der Kirche des lieblichen Martyrers Vitus zu Elten einverleibt; Glismod aber, welche die *dreissigjährige Frucht des keuschen Ehestandes sich erwerben sollte*, wurde einem edlen gewissen baierischen Prinzen vermählt [Vita Meinwerke cap. 4: Azela vero castitatis aemulatione agnum secutura sanctimonialium coetui in ecclesia pretiosi martyris Viti Eltenae associatur. Glismod autem tricesimum fructum pudicitiae matronalis adeptura, cuiusdam nobilis principis in Baioaria matrimonio copulatur]. Da ist es doch offenbar, dass in diesen wie in jenen Worten Anspielungen auf die biblischen Stellen Matthäus 13, 23, und Johannis Offenb. 14, 4, enthalten sind. Die erste Stelle heisst: Der Same, welcher in gutes Erdreich gesäet worden ist, das ist derjenige, welcher das Wort hört und versteht und *Frucht bringt und entweder hundertfältig, oder sechszigfältig, oder dreissigfältig trägt.* Die andere Stelle: Diese sind's, die sich mit Weibern nicht befleckt haben, denn *sie sind Jungfrauen;* sie folgen dem Lamme, wohin es geht. Die Anspielung wird noch deutlicher, wenn wir die biblischen Stellen nach dem lateinischen Text der Vulgata uns vor Augen führen. Sie lauten: Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est, qui audit verbum et intelligit, et fructum affert, et facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum,, aliud vero tregesimum; und Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coninquinati, virgines enim sunt. Hi sequuntur agnum, quocunque ierit. — Der Verfasser der Vita Meinwerci hält eben, wie es auch ganz der katholischen Auffassung entspricht, den Ehestand für verdienstlich, den keuschen Wittwenstand aber für verdienstlicher und den jungfräulichen Stand für

IV, 2e st. blz. 20.). Mij dunkt, een beroep op de wonderzucht van ons volk verklaart evenmin het ontstaan van het verhaal, als het beroep op Gods wondermacht de waarschijnlijkheid ervan kan bewijzen. Dr. Nuyens, uit zijn katholiek standpunt, wijst ter verklaring van de overlevering weer op een andere eigenaardigheid van ons volk. »De storm behoedde Holland voor een aanval van de zeezijde. Onze voorvaderen, als Calvinisten, gewoon zich te beschouwen als een uitverkoren Israel te midden der Heidenen, waarvoor de Heer der Heerscharen streed, hebben de overlevering in de wereld gebracht, dat een wonderdadige ebbe van twaalf uren het voornemen der Engelschen verijdelde. Die ebbe (trouwens het geschiedt meer dat deze langer dan gewoonlijk aanhoudt) behoort tot de legenden van onze vrome vaderen der XVIIe eeuw, die gewoon waren met zooveel eigendunk neder te zien op de legenden der XIIe eeuw." (*Algem. Gesch. d. Nederl. Volks*, XIII, blz. 156.) In het voorbijgaan nemen wij acte van deze gelijkstelling en waardeering der legenden van verschillende eeuwen. Overigens merken wij op, dat het verhaal eener dubbele ebbe zich evenmin uit den Calvinistischen eigenwaan van het volk als uit zijn goedgeloovige wonderzucht laat verklaren; daaruit kan alleen verklaard worden dat het verhaal, toen het eens in omloop was gebracht, bij het volk ingang vond. Geen van beide schrijvers heeft acht geslagen op een, toch wel gegronde, opmerking van Mr. Koenen, die Dr. Nuyens althans toont te kennen. Mr. Koenen had, bij een bezoek aan Den Helder, van den daar gevestigden opzichter van den waterstaat, Van der Sterr, vernomen, dat een dubbele ebbe wel een zeldzaam maar toch niet een eenig verschijnsel in de geschiedenis was, en dat b. v. niet langer geleden dan den 26en Februari 1853 de ebbe 11 uren en 41 minuten, dat is op 43 minuten na den dubbelen tijd eener gewone, geduurd had. Wat dus volgens de overlevering in 1672 is

van hun twijfel. Men leze b. v. de plaatsen uit gelijktijdige pamfletten, die bij Tydeman, blz. 212, staan afgedrukt. Er wordt daar gesproken van de voorgenomen landing der Engelschen, en gezegd, dat zij door Gods goedheid verijdeld is »door stormwinden op onze kusten," »door extraordinairen wind en storm;" — zou in zulk verband de dubbele ebbe verzwegen zijn, als de schrijvers ervan geweten hadden? Dezelfde beteekenis moet aan het zwijgen van den commissaris Knijff worden gehecht. »Door de continuele harde winden (schrijft hij aan de Staten-Generaal, den eigen dag waarop de dubbele ebbe zou hebben plaats gehad) en is by den vijant geen landing gedaan; 't geen vertrouwt wert dat by moy weder wel soude ondernomen hebben." In dit verband staat het verzwijgen met het ontkennen van het voorval gelijk; en wat Mr. Koenen van de zwakte van het *argumentum a silentio* zeggen mag is niet van toepassing op het zwijgen in zulk een geval. Zijn redeneering heeft dan ook niemand overtuigd. Mr. Groen van Prinsterer heeft er zich niet door laten bewegen om in de volgende uitgaven van zijn *Handboek* eenige melding van het wonder in te lasschen, en de latere geschiedschrijvers hebben òf zijn voorbeeld gevolgd en het stilzwijgen bewaard, òf gesproken om het beweren van Mr. Koenen tegen te spreken. Van de laatste noem ik slechts de heeren Van Vloten en Nuyens, omdat zij ieder een bijzondere zienswijs vertegenwoordigen. Uit zijn philosophisch oogpunt beschouwt en verklaart Dr. Van Vloten het verhaal aldus: »Niet tevreden met den grooten dienst door 't harde weer in dezen den Lande zoo doeltreffend bewezen, zocht de wonderzieke landzaat daar weldra nog een bovennatuurlijk feit mee te verbinden en begon van een buitengewone ebbe te gewagen, die, het dubbel der gewone uren aanhoudende, den storm zou voorafgegaan zijn, doch blijkbaar enkel aan zijn goedgeloovige wonderzucht het denkbeeldige aanzijn dankt." (*Algem. Gesch. d. Vaderl.*

In de tweede uitgaaf staat bij deze plaats op den kant: »2 Aug. 1679", natuurlijk een drukfout, die dan ook in het exemplaar van de Maatschappij der Nederl. Letterk. door den schrijver eigenhandig verbeterd is in: »2 Aug. 1673." Dat hij dit jaar inderdaad bedoelde blijkt uit zijn zeggen: »voor drie jaeren tyts", en uit zijn vermelding van Schomberg als den generaal der landingstroepen. Want hoewel De Jonge, op gezag van Hume, ook in 1672 de landingstroepen op de Engelsch-Fransche vloot door Schomberg laat commandeerèn, was dit toen het geval niet. Geen twijfel dus, of volgens Droste is het wonder niet in 1672 maar in 1673 te stellen. Nu is zijn gezag wel niet zoo groot, dat ik op grond daarvan een algemeen aangenomen tijdsbepaling in twijfel zou trekken, maar het gold hier een nog onzekere zaak, en ik achtte daarom een nader onderzoek niet overbodig.

Ik begon met de pamfletten van 1673 door te zien, of ik daarin ook iets ter bevestiging van Droste's tijdsbepaling kon ontdekken, maar te vergeefs. Eveneens vruchteloos zocht vervolgens op mijn verzoek Mr. A. J. Enschedé in de *Haarlemsche couranten* van dien tijd naar eenig bericht. Eindelijk vond ik toch wat ik zocht, in den *Hollandschen Mercurius* van 1673. De Mercurius is, zoo als men weet, een historisch jaarboek, dat kort na het einde van elk jaar te Haarlem bij Pieter Castelijn verscheen; de opdracht voor den jaargang van 1673 is gedagteekend 1 Juni 1674, vóór welken dag het boek waarschijnlijk geheel afgedrukt en voor de uitgaaf gereed heeft gelegen. Wij hebben dus inderdaad met een gelijktijdig verhaal der gebeurtenissen te doen. In den *Mercurius* nu lezen wij, blz. 133:

»Den 2en Augustus [den eigen dag, dien Droste noemt] in den laten avond vertoonde zich des vyants vloot noch voor de Maes, komende zelfs drie kitsen binnen de ondiepten in de Put, dan mits het stil wiert ende haer gevolg niet

konden bij haer krijgen, liepen met de ebbe wederom uyt, waaruyt een vreese ontstont dat haere desseyn op den Briel lag. Dog een mist, die er korts daeraen ontstont, belette dit niet alleen, maer oock de Ebbe, die eenige uren langer als ordinaris continueerde."

Dat deze ebbe geen andere is dan die der overlevering, niettegenstaande het verschil in tijdsbepaling, dunkt mij buiten twijfel. Men kan wel is waar, naar het voorbeeld van bijbelsche exegeten van voorheen, aannemen, dat er twee buitengewone ebben, een minder lange in 1673 en een van dubbelen duur in 1672, hebben plaats gehad; maar ik behoef die tegenwerping niet te bestrijden voordat zij wordt geopperd. Gerardt Brandt, aan wiens aandacht het bericht van den *Mercurius* niet ontgaan was, aarzelt niet het op de overlevering te laten slaan. Na het, in zijn *Leven van De Ruyter*, blz. 844, bijna woordelijk te hebben overgenomen, voegt hij er deze aanmerking bij: »Dan anderen meenen dat dit wonderlijck beletsel op andere tijden voorviel." Het is opmerkelijk, dat hij, die overeenkomstig de gevestigde voorstelling de wonderlijke gebeurtenis eerst, als in Juli 1672 voorgevallen, breedvoerig had besproken, thans zich zoo aarzelend uitlaat over de twee uiteenloopende tijdsbepalingen: »sommigen verhalen . . . dan anderen meenen." [1] Volgt hier niet uit, dat hij zelf in het onzekere verkeerde en zich zonder genoegzame reden aan de overlevering hield? Een ander, die het voorval insgelijks in 1672 plaatst, de Engelsche Bisschop Burnet, beschrijft het met omstandigheden, die zich niet in dat jaar maar wel in het volgende hebben voorgedaan, en is dus zijns ondanks ook een getuige tegen de overlevering, die hij volgt. De Engelschen maakten zich gereed te landen, zoo stelt hij de zaak voor, en er waren geen Nederlandsche troepen beschikbaar om het te

[1] De plaats van Brandt wordt ook door De Jonge, in een noot op blz. 401, zonder eenige opmerking overgenomen.

verhinderen. »So the country was given for lost, unless De Ruyter should quickly come up. The flood returned, which they thought was to end in their ruin. But to all their amazement, after it had flowed two or three hours, an ebb of many hours succeeded, which carried their fleet again to the sea. And before this was spent, De Ruyter come in view," etc. (*History of his own time*, Clarendon edit., I p. 579). In Juli van 1672 kon onmogelijk de komst van de Ruyter tot afweer van een landing worden verwacht, want na den slag bij Solebay was onze vloot gedeeltelijk onttakeld en verder, volgens de uitspraak van den vlootvoogd zelf, niet bij machte om den vijand het hoofd te bieden. In het begin van Augustus 1673 daarentegen lag De Ruyter op Schooneveld met de machtige vloot, waarmee hij weldra voor Scheveningen verscheen, den vijand ging opzoeken en bij Kijkduín bevechten. Van haar dichterlijke optooiing ontdaan is dus de voorstelling van Burnet juist, indien de ebbe in 1673 plaats had, maar volstrekt onwaar, indien zij in 1672 gesteld moet worden. De ooggetuigen, van wie hij zegt de toedracht vernomen te hebben, (I had it from many eyewitnesses, and no doubt was made of the truth of it by any at the Hague) zullen dus waarschijnlijk de gebeurtenis van 1673 op het oog hebben gehad.

Keeren wij thans tot het bericht van den *Mercurius* terug en geven wij acht op hetgeen er naar zijn zeggen eigenlijk gebeurd is, dan verwonderen wij ons niet langer dat de Haarlemsche Courant en de gelijktijdige pamfletten ervan zwijgen. De zaak had weinig te beduiden gehad, en verdiende nauwlijks vermelding, zoolang zij een gewoon natuurverschijnsel bleef. Als zoodanig stond een langdurige ebbe gelijk met een plotseling opgekomen mist en met een hevigen wind. Maar het volk wist niet dat de ebbe soms zoo veel langer dan gewoonlijk aanhoudt, en zag in het, naar zijn meening, eenige verschijnsel een wonder Gods. Als wonder werd het, hoe onbeduidend op zich zelf, allermerk-

waardigst. »Een ieder", zegt Brandt, »had er den mond vol van, als van een bewijs der Goddelijke hulpe, en vele predikanten maakten er in de wekelijksche bidstonden gewag van." Zoo vormde zich van zelf het volksverhaal, gelijk Burnet het eenige jaren later in al zijn kleuren schildert.

Ontegenzeggelijk moet de verheffing van het natuurverschijnsel tot wonder al spoedig hebben plaats gehad, want, wij merkten het reeds op, als natuurlijke gebeurtenis was het niet gewichtig genoeg om in de geheugenis der menschen lang bewaard te blijven. Toevallig kunnen wij verzekeren, dat de herschepping nog in den loop van het jaar voltrokken is. Dit blijkt uit een merkwaardig zangstukje van Aernout van Overbeke, waarop de heer Frederiks, in den *Navorscher* van 1878, blz. 305, het eerst opmerkzaam heeft gemaakt. Het is vervaardigd bij gelegenheid van de *Blijde Inkomst van den Prince van Oranje* (in den Haag, den 8en December 1673) *na het innemen van de stadt Bon.* Het bezingt de groote bedrijven en gebeurtenissen van den veldtocht en daaronder, hetgeen de tijdsbepaling van Droste op nieuw bevestigt, ook de dubbele ebbe:

't Water, 't water, 't water most cours verandren,
En leerde tweemael ebben,
Op 't vermetel voornemen der Eng'landren
En 't landen der Eng'landren;
't Heeft sigh van d' oude pligt ende natuer ontslagen,
Om na Godt's wil sigh
In alles te gedragen. [1]

[1] Het zangstuk komt wel in de eerste uitg. der *Geestige Werken van A. van Overbeke*, Amst. 1678, niet voor, maar deze wilde ook niet voor volledig gehouden zijn; de drukker beloofde „aan den lezer" een nieuwe uitgaaf, „soodra ons eenige vermeerdering ter hant gekomen zal zijn". Ook wordt reeds in de eerste uitg. op het zangstuk gedoeld, blz. 190, in het opschrift van een gedicht „aen den Heer van Zuylichem,

Wij zien in deze dichtregelen de overlevering reeds gevormd, een half jaar nadat het feit was voorgevallen, waarvan zij is uitgegaan. De dubbele ebbe is een wonder geworden, door God verordineerd om de landing der Engelschen te beletten.

Maar welke poging om te landen is er door belet, die van 1673 of die van het vorige jaar? De geschiedenis had zoo weinig acht geslagen op de gebeurtenis, en er zoo ter loops slechts gewag van gemaakt, dat zij de overlevering niet bond; en deze kon niet twijfelen, als haar de keus tusschen de beide jaren werd gelaten. Indien God om Nederland te redden een wonder had gedaan, kon het wel niet anders, of hij had het gedaan toen het land naar menschelijke berekening verloren scheen, en niet nadat het hevigste gevaar al geweken was en de zaken zich ten goede hadden gekeerd. Reeds had het geloof in den plotseling opgestoken stormwind, die in Juli 1672 het landen van den vijand belet had, een bijzondere beschikking der Voorzienigheid erkend; de dubbele ebbe voegde zich van zelf nevens dien storm: de een bevestigde het bovennatuurlijke karakter van den ander. Valckenier heeft de overlevering, door ze in zijn Geschiedboek op te nemen, haar blijvenden vorm verzekerd. Hij beschrijft haar, *Verwerd Europa*, I, blz. 809, aldus: »De Engelschen, voor Tessel komende, maakten een aanslag om hetzelfde eiland met alle kracht aan te tasten en zich meester van 't fort te maken; dat haar, zoo den Hemel sulx niet verhoet hadde door een Ebbe, die na 't seggen en tot groote verwondering van de Tesselsche zeeluyden tegen haren natuurlijken cours twaalff uyren duurde, ook geenszins soude mislukt zijn.... Dees onnatuurelijke Ebbe wierdt

---

naedat tot mynent een Blijde inkomst van Z. H., van Bon komende, in sijn Ed. presentie was gesongen." — De dichter was den 3en Aug. 1672 uit Indië teruggekeerd en overleed den 6en Aug. 1674: ook dit bewijst dat het gedicht niet later dan in den aanvang van 1674 kan zijn geschreven.

hier ter plaetse alleen en, dat remarquabel is, niet op de Zeeusche kust, waar de Nederlandsche vloot lag, aanstonds gevolgt van zoo vehementen storm uyt den Noort-Westen, dat de Engelschen de Hollantsche kust niet genoeg konden mijden, die zij voorheen hadden getracht aan te doen." Wij zien hier de omstandigheden, waaronder bij de twee verschillende gelegenheden een landing mislukt is, tot één geheel samengesmolten. Op gezag van Valckenier hebben alle latere schrijvers het verhaal in denzelfden vorm herhaald. Eerst ons kritisch onderzoek heeft weer gescheiden wat niet bijeen hoort, en bewaarheid wat waarheid is. Er heeft werkelijk een langdurige ebbe plaats gehad, maar in 1673, en geenszins in strijd met den gewonen loop der natuur.

Er blijft ons ten slotte nog over na te gaan, of de lange duur dier ebbe werkelijk de gewichtige gevolgen heeft gehad, die de overlevering eraan toekent, en de oorzaak is geweest, dat het plan om op onze kust te landen, in Augustus 1673, is opgegeven. Dat men in Den Briel op dien tijd voor een landing vreesde en het afhouden der Engelsche vloot gedeeltelijk aan de buitengewoon langdurige ebbe toeschreef, is ons uit den *Holl. Mercurius* gebleken. Maar was die vrees, al dan niet, gegrond? Zij was het niet. Wij hebben ons slechts te herinneren, dat De Ruyter met zijn machtige vloot zeilree lag op Schooneveld, om in te zien, dat de Engelschen er niet ernstig aan denken konden om aan den mond der Maas een landing te wagen. Zij bedoelden vooralsnog niet meer dan Holland in onrust te houden. Wel waren zij voornemens een landing te beproeven, doch eerst nadat zij in een zeegevecht onze vloot geslagen zouden hebben en meesters van de zee zouden zijn. Wicquefort, die staatsman was zoowel als geschiedschrijver, en dus weet te onderscheiden tusschen hetgeen doenlijk en onmogelijk is, zegt naar waarheid, dat de Engelschen voorhadden te landen, "après que l'avantage d'un combat les auroit fait maistres de la mer" (*Hist. des Prov. Un.*, IV p. 570), en dat zoo-

lang geen slag geleverd was, onze kust genoegzaam beveiligd werd door onze vloot, die in last had »de se poster en sorte qu' elle pust charger l'armée Angloise, lorsqu' elle seroit occupée a débarquer ses gens pour faire descente" (Ibid. p. 578). De juistheid van deze voorstelling wordt buiten twijfel gesteld door een depêsche van den Franschen Gezant aan het Engelsche Hof, Colbert Croissy, van 25 Mei, waarin hij zegt: »Aussitôt que la flotte aura obtenu quelque avantage considérable sur les Hollandois, le Duc de York s'embarquera avec toutes les troupes, qui sont propres pour une descente" (bij Ranke, *Engl. Gesch.*, IV, p. 429). Later was, in plaats van den Hertog van York, M. de Schomberg met het bevel over de troepen belast, doch in de hoofdzaak was het plan hetzelfde gebleven, en dat wisten de Prins en de Staten ook van goederhand. Den 30en Juli schreef Fagel aan De Ruyter, dat er uit Londen een betrouwbare missive van den 24en ontvangen was, »houdende dat den Konink van Grootbrittanje dessein hadde van zijn vloot wederom in zee te zenden en het gevecht voor de derde maal te hervatten; dat Zijne Majesteit met éénen ordre had gegeven om een goede quantiteyt infanterye in kleyn vaartuigh te embarqueeren, met intentie om een landinghe te doen en voorts te rooven en te branden, en dat men dat vaertuigh onder de bescherminge van de groote vloot zoude laten zeilen ende gedurende 't gevecht stillekens doen landen, en wel voornamentlyck, zoo men konde, omtrent Scheveningh, om den Haagh in confusie te brenghen" (bij Brandt, *Leven van De Ruyter*, blz. 838). Werkelijk had ook de Engelsche vloot, die in de eerste dagen van Augustus voor onze kust verscheen, een aantal kitsen en ander klein vaartuig met 8000 man landingstroepen onder haar geleide, tot ergernis van den Admiraal, Prins Robert, die oordeelde dat daardoor zijn bewegingen bemoeilijkt werden, en die bovendien met Schomberg over het commando twistte, zoodat hij het eerste voorwendsel het beste aangreep

om de troepen terug te zenden naar Yarmouth tot na den zeeslag, dien hij wachtte. Zie *Works of John Sheffield, duke of Buckingham* (die onder Shomberg bij dezen tocht diende), II. p. 29. [1] De zeeslag, die den 21en Augustus geleverd werd, was gelukkig geen overwinning voor de Engelschen; het was de beroemde slag bij Kijkduin, waarin de onzen den vijand meer schade toebrachten dan zij zelf leden, en hem den moed benamen om te landen of om een nieuwen slag te wagen. De vrede van Westminster, een half jaar later gesloten, was de vrucht van dit voor ons zoo roemrijk gevecht. Te recht zegt Ranke, t. a. pl. p. 431, ervan: »Ohne als eine Niederlage angesehen werden zu können war diese Seeslacht doch für Carl II entscheidend. Denn die Ausführung seines Landungsplannes, auf die ihn so viel ankam, war nun nicht mehr möglich." Het is dus aan onze vloot en haar grooten Admiraal, niet aan het aanhouden van de ebbe, dat wij de beveiliging onzer kust en den vrede met Engeland te danken hebben. Onze voorouders, die aan Gods wonder de eer gaven, verkeerden in dwaling.

Maar zullen wij ze uit dien hoofde minachtend te recht wijzen, gelijk de Heeren Van Vloten en Nuyens zich veroorloven te doen? Zullen wij hen »wonderzieke landzaten" noemen, »die uit goedgeloovige wonderzucht aan de dubbele ebbe het denkbeeldig aanzijn schonken," of Calvi-

---

[1] Het boek van Sheffield is in ons land zeldzaam. Daarom wil ik er hier uit overschrijven wat op het landingsplan betrekking heeft. „I am apt to believe there never was seen before so great a fleet as this of ours when the French squadron join'd with it, convoying 8000 land-soldiers all shipp'd in small vessels, which was some addition to the magnificence of so terrible and yet so goodly a spectacle. [Twist tusschen Prins Rupert en M. de Schomberg, omdat deze op het scheepje, dat hij zich gekozen had, the Greyhound, de vlag van een zijner regimenten opstak.] Which incited him [Prins R.] to command away all the land-forces to Yarmouth, where they lay incamped all summer by the sea-side, without being ever reimbarked or able to do the least service. M. de Schomberg obeyed but took no leave of the Prince, and engaged me presently to carry him a challenge after the expedition was over; which the king prevented."

nisten, »die zich het uitverkoren Israël onder de Heidenen waanden te zijn"? Ik voor mij deel zoo min als een van beide heeren de wereldbeschouwing der vaderen, maar ik heb toch beter dunk van den oorsprong van hun geloof, gelijk het zich ook in dit wonderverhaal openbaart. Geen eigenwaan, geen zelfverheffing boven andere natiën, deed hen gelooven dat de Heer der Heerscharen met hen ten strijde trok, maar mistrouwen op eigen macht en vertrouwen op de liefderijke Voorzienigheid, die met hetzelfde recht in de lotgevallen der volken als in het leven van een ieder ondersteld mag worden. Niet aan hun bijzondere verdiensten maar aan Gods vrije genade dankten zij hun redding uit den nood, en zij toonden zich, door aan te nemen dat God nog steeds wonderen deed voor die op hem betrouwden, volstrekt niet wonderzuchtiger dan het rechtzinnige Christengeloof meebracht. Dat dit geloof zich in 1672, te midden van zoo veel rampspoed en benauwdheid, luider en stelliger uitte dan in kalmer dagen, wien kan het verwonderen?

Uit dien hoofde verdient het verhaal der wonderbaarlijke ebbe, nu het zijn historischen grondslag verloren heeft, toch nog steeds in de Geschiedenis des Vaderlands vermeld te worden, als een blijk van de verootmoediging en de vroomheid van het toen levende geslacht, dat onder de leiding van Willem III en De Ruyter zich wakker weerde en aan het gevaar ontworstelde, maar in plaats van zich op eigen moed en kracht te verheffen, nederig en dankbaar de eer der overwinning aan den Allerhoogste toekende.

AMSTERDAMSCHE AANTEEKENINGEN UIT 1672

DOOR

J. F. GEBHARD Jr.

De zeventiende eeuw, in menig opzicht het glanspunt onzer geschiedenis, heeft enkele jaren aan te wijzen, die schijnbaar de sterkste tegenstelling vormen met al de schitterende herinneringen, die deze eeuw, in haar geheel genomen, bij ons opwekt. Onder die jaren staat zeer zeker 1672 boven aan. De Republiek, die kort te voren onder de leiding van De Witt, en kort daarna onder Willem den Derde, zulk een belangrijke rol speelde in de groote gebeurtenissen van ons werelddeel, was destijds op het punt, om hare zoo moeielijk verkregen onafhankelijkheid reeds aanstonds weêr te verliezen, of die slechts door de gunst van Frankrijk voor een uiterst klein gedeelte te behouden. Het kan niemand verwonderen, dat dit merkwaardige jaar voor velen steeds een aantrekkelijk onderwerp van studie is geweest. Niet alleen, omdat het bestaan van onzen staat destijds op het spel stond, maar ook omdat de gebeurtenissen van 1672 eene plotselinge geheele omkeering hebben te weeg gebracht in onze binnenlandsche staatkundige toestanden. De verheffing van Oranje tot de waardigheden zijner voorvaderen werd bijna onmiddellijk gevolgd door

den val der Staatsche partij, die deze verheffing zoolang mogelijk had tegengehouden. Het komt mij voor, dat de eigenlijke geschiedenis der Loevesteinsche Factie (zoo men dien naam wil gebruiken) met den zomer von 1672 als geëindigd kan worden beschouwd. Hare voorstanders gingen gedeeltelijk over tot de tegenpartij, of trokken zich geheel van alle staatsbemoeijingen terug. Toch zijn er, tijdens het stadhouderschap van Willem den Derde, meermalen oogenblikken geweest, waarin velen onder die vroegere tijdgenooten en geestverwanten van De Witt den stadhouder op velerlei wijze meenden te moeten tegenwerken, en den ouden strijd, in anderen vorm, hernieuwen. Om die latere gebeurtenissen eenigszins te kunnen verklaren, is het noodig de geschiedenis van den plotselingen val der Staatsche partij in 1672 zorgvuldig in bijzonderheden na te gaan. En daar deze partij hare grootste kracht vond in de regeeringen der steden, hebben wij noodig te weten, wat er destijds in de voornaamste steden van ons vaderland is voorgevallen. Het is niet onnatuurlijk, dat wij hierbij in de eerste plaats denken aan Amsterdam.

Het mag vreemd schijnen, dat juist omtrent deze stad de geschiedenis van 1672 nog het minst in bijzonderheden is bestudeerd. Casparus Commelin geeft in zijn Beschrijving van Amsterdam wel het een en ander over dat jaar, doch niet veel meer dan reeds in P. Valkenier's »Verwerd Europa" kan worden gevonden. — Wagenaar is uitvoeriger geweest, en, naar het oordeel van zeer vele latere schrijvers, ook uitvoerig genoeg, want nà hem is er over het Amsterdam van 1672 eigenlijk weinig geschreven, wat niet uit zijne beide hoofdwerken schijnt overgenomen.

Toch zou daartoe wel aanleiding zijn geweest, omdat over andere steden sedert dien tijd veel belangrijks is bekend geworden. »Het »Verhaal der Muiterij" te Rotterdam, (dat aan Vroezen wordt toegeschreven [1], werd

[1] Zie v. Doorninck, anonymen, No. 4728.

reeds op het laatst der vorige eeuw in het licht gegeven, terwijl in onzen tijd over Utrecht veel te vinden is in de werken van het Historisch Genootschap.

Intusschen ligt het vermoeden voor de hand, dat de gebeurtenissen te Amsterdam een belangrijker, althans bevredigender punt van onderzoek moeten zijn, dan die van andere steden. Het is toch overbekend, hoe regeering en burgerij daar in veel grooter mate eensgezind waren in den strijd voor 's lands onafhankelijkheid, en welk een gewichtigen invloed deze omstandigheid heeft gehad op de besluiten der Statenvergadering.

Het is daarom, dat een opzettelijk onderzoek naar de Amsterdamsche toestanden van 1672 geen overtollig werk kan geacht worden, en allicht van eenig belang kan zijn voor de algemeene geschiedenis van ons land. Een bescheiden bijdrage daartoe te leveren, is het doel van dit opstel.

Bij onze poging om eenig nieuw licht te verspreiden over dit gewichtig tijdstip uit onze stadsgeschiedenis, zijn het vooral twee onuitgegeven bronnen, die ons ten dienste staan, en die ik hier vooraf wensch te noemen.

De eerste is een »Dagsregister van 't gene 't sedert den 26 Junij 1672 in Amsterdam en daarontrent is voorgevallen." Het is thans het eigendom van den heer W. H. Kirberger, te Amsterdam, en werd mij, door vriendelijke tusschenkomst van den heer D. C. Meyer Jr., tijdelijk ten gebruike afgestaan.

Dit register bevat de eigenhandige aanteekeningen van een Amsterdamschen burger (wonende op het Damrak, dicht bij de Nieuwe Brug), die vele der belangrijke gebeurtenissen van dat jaar zelf heeft bijgewoond of onmiddellijk vernomen, en daarvan meestal op den dag zelven aanteekening hield. Nu en dan vinden wij in zijn dagboek ook mededeelingen, die hij eerst later heeft ontvangen; doch hijzelf heeft zorggedragen, dat wij deze steeds van de andere

kunnen onderscheiden, door zijn dagboek voor de dagelijksche aanteekeningen alleen op de rechterbladzijden in te vullen, en dan de latere bijvoegselen op de linkerbladzijden daartegenover te plaatsen. — Jammer is het, dat zijn naam uit dit geschrift niet is op te maken; wij vinden alleen, dat hij deel uitmaakte van de burgercompagnie, onder kapitein Frederik Berewouts, en ook dat hij niet de luitenant of de vaandrig kan zijn geweest, daar deze door hem met name worden genoemd. Uit het vervolg zal echter blijken, dat hij toch bij zijn compagnie in zeker aanzien moet zijn geweest, omdat meer dan eens zijn raad en oordeel wordt gevraagd. Ook doen de korte verhalen van zijn verkenningstochten buiten de stad vermoeden, dat dit vertrouwen niet ongegrond was. De toon en stijl zijner aanteekeningen maken doorgaans een aangenamen indruk, voornamelijk door hunnen oprecht vaderlandslievenden geest. Herhaaldelijk geeft hij blijken van een vurigen ijver voor den Prins van Oranje, en wellicht is dit wel van eenigen invloed geweest op zijne beschrijvingen van den geest der burgerij tegenover de regenten, bij wie deze Oranje-ijver (ten minste in den beginne) nog niet veel voorstanders scheen te vinden. Ongelukkig kunnen wij niet met zekerheid zeggen, welke gedachten onze schutter ten opzichte van ieder dezer Heeren afzonderlijk koesterde, want juist het verslag van September en October ontbreekt, terwijl toch in die maanden de verandering der stadsregeering en de eerste daden der nieuwe regenten voorvallen. Door het ontbreken van dit belangrijk gedeelte kunnen wij slechts gebruik maken van de aanteekeningen van 26 Juni tot 23 Augustus, en later weer van die van 13 November tot 5 Februari van het volgende jaar.

De andere schrijver, dien wij bedoelden, is de Amsterdamsche schepen Hans Bontemantel, wiens talrijke aanteekeningen (vroeger gedeeltelijk in het bezit van den heer I. Meulman) thans alle berusten op het stedelijk archief te Amsterdam.

Voor hen, die eenigzins bekend zijn met het zeventiendeeeuwsche Amsterdam, is Bontemantel geen onbekende persoonlijkheid. Reeds Wagenaar heeft enkele malen van zijne aanteekeningen gebruik gemaakt, [1] zoowel in zijne »Vaderlandsche Historie" [2], als in zijn »Amsterdam", en juist in betrekking tot de gebeurtenissen in den zomer van 1672. Het is echter te verwonderen dat Wagenaar, deze aanteekeningen kennende, daarvan niet meer heeft partij getrokken; zijn verhaal zou daardoor aanmerkelijk vollediger zijn geworden, en wij zouden wat meer en beter zijn ingelicht omtrent vele der handelende personen uit dien tijd. Zoo ontleent hij bij voorbeeld zijne karakterschets van de Burgemeesters Hooft en Valkenier bijna uitsluitend aan de »Memoirs" van Sir William Temple [3], die beiden slechts betrekkelijk kort kan hebben gekend. Bontemantel, die verscheidene jaren met hen in stadszaken was werkzaam geweest, weet er vrij wat meer van te verhalen, en doet het ook in ruime mate, niet alleen over de beide straksgenoemden, maar over bijna al de Regenten, die destijds Amsterdam bestuurden. Zijne aanteekeningen zijn daarom een onschatbare bron, om nadere kennis te maken met zoo velen, die destijds handelend optraden. Of de lof van zelfstandigheid en onpartijdigheid, die wel eens aan Bontemantel is toegekend [4], werkelijk verdiend mag heeten, zal uit het vervolg van dit opstel wellicht kunnen

---

[1] Ook Dr. P. Scheltema, in het vijfde en zesde deel van „Amstels Oudheid", over het verblijf van De Labadie te Amsterdam, en over den maaltijd van burgemeester Tulp, alsmede over enkele bijzonderheden uit diens leven.

[2] Vad. Hist. Deel XIV, bl. 85 en volg.

[3] Zie Wagenaar, Amsterdam, deel II, XIX boek.

[4] Het is de heer A. W. Kroon (in zijn „Jan de Witt contra Oranje" 1868), die deze meening is toegedaan. Deze schrijver heeft, ook in zijn werk over het Amsterdamsche Stadhuis, veel uit Bontemantel geput, en verscheidene aanhalingen aan hem ontleend. Zijne mededeelingen zijn echter het uitvoerigst over de jaren, die aan 1672 voorafgingen, en behandelen ook uit den aard der zaak meer de houding van Amsterdam in de Staten van Holland, dan wel de gebeurtenissen in de stad zelve.

Het valt moeielijk met zekerheid te beslissen, wat daartoe voor hem de aanleiding is geweest. Bij de volkomen afwezigheid van verdere berichten over zijne vroegere verrichtingen, kan ik geen anderen grond aanvoeren, dan die uit het groote feit van dien dag zelven is af te leiden. Immers, vóór den 26sten Juni was de houding van Amsterdam, althans voor den oppervlakkigen toeschouwer, vrij wel dezelfde geweest als die van andere steden. Amsterdam had reeds eenige maanden te voren velerlei maatregelen van tegenweer genomen, en vooral in het begin van deze maand het noodige verricht, om, door onderwaterzetting der omliggende landen, het afbreken van sommige bruggen, en het brengen van uitleggers in den Amstel en elders, de stad in staat van krachtige verdediging te stellen. Doch dergelijke dingen waren ook wel in andere steden geschied, die toch, wanneer de vijand naderde, tot de overgave waren genoodzaakt. Intusschen trok de vijand onverhinderd voort; Utrecht viel in zijne handen. en den 26sten kwam hier het bericht, dat dien ochtend vroeg ook Naarden door de Franschen was ingenomen. Prins Joan Maurits van Nassau had zich daarop met drie regimenten binnen Muiden teruggetrokken [1], en wendde zich in aller ijl tot de regeerders van Amsterdam, om hulp in kruit en manschappen. Men kan zich voorstellen hoe groot hier ter stede de ontsteltenis was. Nog één plaats had de vijand slechts te winnen, en hij zou met al zijn overmacht voor onze poorten staan!

En bij dit alles kwam nog het groote bezwaar, dat er spoedig gebrek aan beschikbare gelden zou zijn. De groote en plotselinge uitgaven, die de stad zich ook voor de landsverdediging had moeten getroosten, hadden den oogenblikkelijken kasvoorraad nagenoeg uitgeput. Onder den indruk van den algemeenen tegenspoed konden de belastingen

[1] Zie Bontemantel. Aant. Res. Vroedsch. 1668—72 II bl 174, en op bl. 175 „dit in neemen van Naerden heeft de gemeente wederom groote verslagentheyt gegeeven."

nauwelijks of in het geheel niet worden geïnd, en een poging tot leening bij de Oost-Indische Compagnie leed schipbreuk, daar deze verklaarde zelve in geldnood te verkeeren De algemeene schrik deed zelfs het vertrouwen op de Amsterdamsche Wisselbank verdwijnen, waaruit velen zich haastten hunne gelden, des noods met verlies, terug te nemen [1]. Onder die omstandigheden vernam men, dat er kans bestond, dat de hooge landsregeering zich uit den Haag veiligheidshalve naar Amsterdam wilde verplaatsen [2], en onze stad dus in dubbel opzicht het middenpunt der vijandelijke aanvallen stond te worden. Het leger van den staat had zich gedwongen gezien binnen de grenzen van Holland terug te trekken, en Amsterdam had dus ieder oogenblik den aanval der Fransche legermacht te duchten.

Zoo stonden de zaken, toen in de Raadszitting van den 26sten Juni de Burgemeester van de Poll en de Oud-Schepen Willem Backer verslag deden van hetgeen in de vorige zitting der Staten van Holland was voorgekomen. Zij deelden mede, hoe Pieter de Groot, die met eenige andere Heeren naar Koning Lodewijk was gezonden om diens vredesvoorwaarden te vernemen, verklaard had, dat hij niet zonder volledige volmacht met den Koning en diens ministers zou kunnen handelen. Voorts had de Koning aan onze

---

[1] Bontemantel schrijft hierover: (Aant. Res. Vr. 1668—72 bl. 173.)

„Ja gaeven noch 5 stuyvers op het banckgelt toe, om ons gelt te hebben, niettegenstaende yder syn gelt uyt de wisselbanck conde haelen, gelyck oock veele haer gelt daer uyt haelde, soodat de cassiers in de banck uyttelde soo veel als telle conde, ijder een gerievende die quam, en die syn banckgelt aen de banck wilde vercoopen bequam en 1/8 a 1/4 meer als de cours was.

de wisselen op alle plaetse reesen 8 a 10 ten hondert."

[2] Beverningk, destijds Gedeputeerde te Velde, had namelijk aan De Witt geschreven, „dat seer dienstich oordeelt, dat 's lants collegiën haer retraite nemen tot Amsterdam ende de finantie en 's lants magazijne aldaer werden getransporteert." De Raadpensionaris trad daarover in gedachtenwisseling met Fagel, die dit denkbeeld zeer ondersteunde, „ten opsicht die stadt uyt de natuer het starckste is, ende de openinge nae de zee."

Zie Bontemantel, R.d.V. 62—72 II 152.

gezanten reeds te kennen gegeven, dat hij voornemens was al het veroverde te behouden, en dat hij en zijne bondgenooten door onzen Staat ruim zouden moeten worden tevredengesteld. Het is van elders bekend, hoe De Groot in de Staten sterk aandrong op de verlangde volmacht, want dat 's Konings eischen anders nog veel hooger zouden worden, en het land reddeloos verloren zijn. Onder den indruk dier schrik-aanjagende voorstellingen hadden inderdaad verreweg de meeste steden van Holland reeds hunne toestemming gegeven, doch de Amsterdamsche afgevaardigden, welbekend met de verdediginsplannen in hunne stad, hadden niet in de volmacht bewilligd, maar wilden eerst nadere voorschriften van hunne lastgevers vragen. Wel hadden de Edelen en de meerderheid der steden duidelijk te kennen gegeven, zich niet ter wille van Amsterdam aan plundering en wie weet welke andere gevaren te willen blootstéllen, doch dit had de Amsterdamsche Heeren niet van hun besluit kunnen afbrengen. Zij vertrokken den 26sten Juni naar huis, en het stond nu aan onze Vroedschap te beslissen, of Amsterdam ten slotte toch het hoofd in den schoot zou leggen, dan wel de verdediging tot het uiterste volhouden.

Hoe de beslissing uitviel, is overbekend. De Raad besloot tot krachtige verdediging, en weigerde in de volmacht aan De Groot te bewilligen. Door dit kloekmoedig besluit is werkelijk de 26ste Juni het groote keerpunt geworden in de geschiedenis van dat ramspoedige jaar. Amsterdam had nu gesproken, en het zou spoedig blijken, dat de stem van deze stad zich niet te vergeefs had doen hooren.

Het heeft niet ontbroken aan lofredenaars op de krachtige houding der Amsterdamsche regeering in dit gewichtig oogenblik. Men leze er op na welken schrijver men wil, bijna allen stellen met ingenomenheid, tegenover de algemeene verslagenheid en verdeeldheid, de lofwaardige eensgezindheid der Amsterdamsche stads-regenten. Doch nu rijst bij ons de vraag: hebben wij hier werkelijk te doen met

eensgezindheid, of heeft wellicht een kleine meerderheid de anderen overstemd? En voorts, was de burgerij van Amsterdam, na dit besluit harer Vroedschap, volkomen gerustgesteld omtrent de vaderlandsliefde harer regenten?

Op deze vragen kunnen zoowel Bontemantel, als de ongenoemde schutter ons eenig antwoord geven.

Het komt mij voor, dat deze laatste de groote beteekenis der gevallen beslissing goed heeft gevoeld, en daarin aanleiding heeft kunnen vinden, om al hetgeen de naaste toekomst zou brengen, zorgvuldig op te teekenen. Doch het schijnt wel, dat zeer spoedig geruchten tot hem zijn gekomen, die een eenigszins ander licht moesten verspreiden over de gezindheid van sommige vroedschapsleden, en volgens welke velen hunner slechts op het uiterste oogenblik hunne medewerking tot het genomen besluit zouden hebben gegeven. Althans de eerste aanteekening, die wij op de linkerzijde van zijn geschrift aantreffen, is van den volgenden inhoud:

»26 Juny Sondagh.

Van dese morgen is de vroetschap vergaadert geweest, en zeer gedisputeert of men de stad zoude houden, dan of men met frankrijk, zoude capituleeren, waar van de stemmen zeer verscheyden waren. 16 stemmen wilden de stad houden, 20 wilden het geven, zoodat de 16, ziende overstemt te zijn, de burgers, die beneden de wagt hadden, dreygden boven te halen tot haar adsistentie, dat nogh gestilt wierde, maar evenwel door de eene of andere occasie onder de burgers bekent wiert; en sijn de saken, in dese vergadering verhandelt, de rechte oorsaak van alle tweedragten en moeijelijkheeden tussen de magistraat en de burgerij daarna van tijt tot tijt voorgevallen." —

Hoe het met die »tweedragten en moeijelijkheden" is geloopen, zullen wij straks hebben na te gaan. Voor het oogenblik staan wij alleen stil bij de schildering, die ons

hier wordt gegeven van de gedachtenwisseling, die aan de eindstemming voorafging. Indien onze verhaler goed is ingelicht, dan heeft het inderdaad weinig gescheeld, of de beslissing ware in geheel tegenovergestelden zin uitgevallen. De beweegreden, die ten slotte de wankelende stemmen deed overslaan naar de zijde der verdedigingsgezinden, verdient wel onze aandacht. Dat de burgerijen in vele steden sterken invloed op hunne vroedschappen hebben trachten uit te oefenen, is bekend; maar ik geloof niet, dat er vele voorbeelden zijn bij te brengen van andere plaatsen, waar vroedschapsleden zelven dreigden met het binnenroepen van de burgerij. Wij moeten echter hierbij in het oog houden, dat wij hier met een gerucht hebben te doen, doch het blijkt ons in ieder geval, dat dit gerucht spoedig geloof vond bij zeer vele burgers.

Willen wij intusschen iets meer dan geruchten, en een verslag van een lid der Vroedschap zelve, dan wenden wij ons tot den schepen Bontemantel, die de hierbesproken zitting persoonlijk heeft bijgewoond, en wiens mededeelingen dus voor ons van dubbel gewicht zijn En wat vernemen wij dan?

Toen Bontemantel zijn verhaal opstelde, schreef hij, na den inhoud van het voorstel uitvoerig te hebben vermeld, het volgende: [1]

> »Waerop gedelibereert sijnde, ende veel reeden over weder sijnde gevallen, is eenparich verstaen, van ter vergaederinge in te brengen, dat geresolveert sijn tot sulcke drij pointen niet te connen resolveeren, en geresolveert sijn alles ten uytendo af te wachten, ende in geen deel in de besendinge nae den coninck te sullen verstaen."

Dat klinkt anders dan de 16 tegen 20 [2]. Of liever, het

[1] B. Res. d. V. II 195.

[2] In het voorbijgaan doen wij opmerken, dat deze getallen onmogelijk beiden nauwkeurig kunnen zijn. Wel was de Vroedschap dien ochtend nagenoeg voltallig, doch één lid (van Beuningen) was afwezig, zoodat er hoogstens 35 leden kunnen hebben gestemd.

zou anders hebben geklonken, iudien Bontemantel het geschrevene zóó had laten staan. Maar onze indruk wordt wel eenigszins gewijzigd, wanneer wij zien, dat hij de woorden »eenparich verstaen" heeft doorgehaald, en daarboven alleen geschreven »verstaen." Over de al- of niet-eenparigheid wilde hij dus liever stilzwijgen, doch nu wij eenmaal weten, wat er eerst heeft gestaan, is deze doorhaling van het woordje »eenparich" nagenoeg een erkentenis van het tegendeel. Ik geloof dus niet te ver te gaan, door het gerucht aangaande een overstemming niet zonder grond te vinden. Ware het anders, dan was het voor Bontemantel juist hier de plaats geweest, om op die geruchten te wijzen (gelijk hij elders dikwijls doet), en hunne onjuistheid aan te toonen.

Doch hoe dit zij, de Raad had nu eenmaal besloten tot voortzetting der verdediging, en moest nu wel zijn besluit in een geschikten vorm brengen, ten einde ter Statenvergadering van Holland te kunnen worden voorgedragen. Er werd daarom aan de beslissing nog het volgende toegevoegd: [1]

»Ten waere dat de vrijhijt en de religie [2] wierde geconserveert, ende met een seste part der middelen van de ingesetenen contentement wierde genomen.

dat deese stadt, soo de saecke wel werd gemend, defensief is, ende lange tijt den vijant can ophouden en des noot altijt beeter conditie sal connen gemaeckt werden,

dat levensmiddelen in overvloet in de stadt sijn,

dat vers waeter, soo uyt de putten als die noch te maecken sijn, ende bij inventie van sout waeter soet waeter te maecken is,

dat met wijnich militie de buyten advenue sijn te defendeeren,

dat, gebruijckende 's stadts en lants incomen, dat deese

---

[1] Zie B. Res. d. Vr. 68—72 II 195—196.

[2] „Staet te noteeren, dat alleen van de vrijhijt wierde gesproocken, maer Bontemantel adviseerde van het woord Religie daer moet bij gestelt werden, 't welck oock alsoo wierde gestelt."

stadt geeft, ende t'geen wort beheert tot andere saecken, de geltmiddelen veel sullen sijn, ende de rijcke lieden, haer silver gevende, daer gelt van can gemaeckt werden een groote somme sal opbrengen; en soo ijder wil resolveeren, een seste gedeelte sijner goederen aen de stadt te geeven, in plaes van aen den Coninck, dat die defensie licht de staet sal doen behouden,

en metter tijt de Jalousie der onleggende vorsten, een goede uytslach sal connen geeven, ende Godt die dúijsent middelen heeft, de vervalle staet comen te redresseeren, ende oversulx tot geen presentatie behoorde verstaen te werden."

En zelfs deze verklaring was in de oogen van sommige Raadsleden nog niet afwijzend genoeg. Valkenier, Bontemantel, Hasselaer en nog eenige anderen »waeren hart op defensie te staen, en geen artijckelen aen te gaen." Doch het was al wel, dat het besluit in dezen zin kon worden vastgesteld [1], daar sommige leden toch al iets schijnen te hebben gemompeld van »het is beeter een half ey dan een leege dop" [2]. Een nóg stelliger verwerpen van iedere onderhandeling zou dus voor het oogenblik ondoenlijk zijn geweest. Trouwens, men kon eerst afwachten, welken indruk deze

---

[1] In de Resolutie-boeken der Vroedschap is het te vinden, met deze woorden:

„is nae gedane omvrage goetgevonden ende verstaen, de Heeren deses Stads gedeputeerdens te versoeken. van sich aenstonts weder nae den Hage te willen transporteren, ende aen d'Vergaderinge aldaer uijt de name van dese stad bekent maken, dat den Raad oordeelt de conditiën met Vrankrijk (in de missive van de heeren haer ho. mo. gedeputeerden vermeld) onaennemelijk te sijn, en dat men liever goet en bloet daer bij sal opsetten, en 't úytterste wagen, als tot sulx condescenderen.

dat dese stad echter wel genegen is met sijn majt. op billijke conditien een redelijk accoord in te gaen, al waar 't ook met contribueren van een groot gedeelte uijt hare reële goederen, mits ons werdende afgehouden alle de pretensien van Sijn Majesteits geallieerden, en wij gelaten bij de vrijheid van Religie en van Regeeringhe."

[2] „Dit hebben mijn eenige gesijt dat Roch soude geadviseert hebben, doch ick heb daer geen memorie van." B, t. a. p. 196.

verklaring van Amsterdam ter Statenvergadering zou maken.

Spoedig genoeg werden onze Heeren daaromtrent ingelicht. Reeds twee dagen daarna, op Dinsdag den 28sten Juni, gaven Burgemeesteren aan den Raad verslag van den brief der Amsterdamsche afgevaardigden uit den Haag. Men weet, hoe zij de zaken daar hadden gevonden. De meerderheid in de Staten had goedgevonden, het nader oordeel van Amsterdam niet af te wachten, en had reeds in de zending van De Groot bewilligd. Groot was de verontwaardiging der Amsterdamsche afgevaardigden, en terecht. Het gold hier niet alleen »de informaliteijt int nemen der resolutie in absentie van het aensienelijckste lit [1]" (schoon ook deze overweging wel bij hen zal hebben gewogen), maar vooral de onverantwoordelijke handelwijze der Statenmeerderheid, die zich blijkbaar geheel door de vrees liet beheerschen. Men weet, hoe de Pensionaris Cornelis Hop namens Amsterdam de andere leden daarover de les las, en het genomen besluit niet als wettig en van kracht wilde erkennen. Geen wonder dat velen nu tot ander inzicht kwamen, en (zooals wij in het »Verwerd Europa" [2] lezen) »verstomt" en »schaemroot wierden." Zoo groot was zelfs de ommekeer in de heerschende stemming, dat onze afgevaardigden reeds den volgenden dag konden schrijven, »dat ijder Amsterdam prijst over haer cordaethijt van alles te willen waegen, hoe wel eenige quaetwillige daer tegen aengaen, uytstroijende de vroetschap niet eens te sijn, en met wijnich stemmen de cordaetheijt overgehaelt te hebben" [3].

Dit laatste doet ons weêr denken aan hetgeen de ongenoemde schutter verhaalt van het overstemmen in de bewuste vroedschapszitting. Willen wij ons overtuigen, dat hij niet de eenige was, die van deze geruchten kennis

[1] Zie Bontemantel, Aant. R. d. Vr. 68—72 II, 199.
[2] P. Valkenier, Verwerd Europa, blz. 649.
[3] Zie Bontemantel, Aant. R. d. Vr. 68—72 II blz. 202.

droeg, maar hoe men zelfs sommige Regenten met naam en toenaam als verdacht meende te mogen aanduiden, dan vermelden wij hier zijn verhaal van hetgeen op den avond van dien gewichtigen 26sten Juni in Amsterdam voorviel. Het is ditmaal een aanteekening op de rechterbladzijde, waarvan wij dus kunnen aannemen, dat zij op dienzelfden dag, of uiterlijk den volgenden, is geschreven.

»26 Juny Sondag. De burgeren door verscheyde geruchten opgewekt zijnde, des avonts na gewoonte de sleutels van de stad aan het huys van de borgemeester Lambert Reynst [1] thuysbrengende ('t was het volk van de Compagy van Capt. Witsen [2]) en wilden die aan de knecht niet overleveren, maar aan de burgem. selfs, die na een weinig wagtens voor is gekomen, vragende wat of dit te seggen was, waarop wiert geantwoort, het isser nu geen tijt toe om soo los de sleutels van soo een stad als Amsterdam over te geven, en dat deselve ook niet bij hem maar op het stadhuys in handen der burgeren behoorden te zijn, zeggende datse tot haar leetweesen hem moesten zeggen, dat hij bij de burgerij zeer suspect was, waarop de burgem. antwoorde, dat hij was een patriot van de stad en staat, en dat hij het wel met deselve meende, en de burgeren soude bij staan tot defentie, zoo lang hij staan konde; eene Johannes Bruynsroth, een uit de burgers, seyde: dat ik wiste dat het soo niet soude syn, zoo schenk ik U een koogel door de kop, waar mede zoo zijn gescheijden."

Iets uitvoeriger, en tevens vollediger, vinden wij dezelfde gebeurtenis beschreven bij Bontemantel, wiens bericht

[1] Mr. Lambert Reynst, vroeger Hoofdschout (1656—1667), was een der regeerende burgemeesters, en het was dit vierendeeljaars zijne beurt om de stadssleutels te bewaren. Hij woonde destijds op de Keizersgracht tegenover de Groenlandsche pakhuizen.

[2] Jan Witsen was de oudste zoon van den in 1669 overleden Hoofdschout en oud-burgemeester Dr. Cornelis Jansz. Witsen. Hijzelf was sedert 1656 een van de Secretarissen der stad.

hier wel onze aandacht verdient, omdat zijn zegsman het had vernomen uit den mond van een schutter, die er bij tegenwoordig was geweest [1]. Zijn verhaal gaat nog iets verder dan den enkelen volksoploop, en luidt aldus:

»Den Heer Burgemeester Lambert Reynst in July [2] van den Jaare 1672, door eenige der schutterijen int brengen der sleutels, tot sijnen huijse, somwijle schamper, als oock sijn dienstbooden, bejegent synde: voornamentlijk door eenige quaetwilligen, sorteerende onder de compaigny van den Heer Secretaris Jan Witsen, die neffens den poortier de sleutels wilde leveren in handen van den Burgemeester, (die anders gewonelijck werden gegeven aen een der dienstbooden, die de selfde in een mande bij den anderen gelijt, in Burgemeester slaepcamer brengen), die, over tafel sittende, liet eens a tweemael weeten, dat de sleutels geliefde te geven aen de knecht, doch met een geroep persisteerende, quam sijn E. E. selfs voor; nae eenige woorden gewisselt sijnde, velde de schutters haer geweer, soo die voor als op de stoep stonden, halende de snaphanen over, en anderen sette de lont op de haen, als of in het húijs vallen wilde; doch sijn eijndelijck vertrocken. Is te raade geworden, om sulcke en diergelijcke perijckelen niet meer onderworpen te sijn, de sleutels der poorten en boomen te laeten brengen opt stadthuys in Burgemeesteren camer, en heeft sich alle de nachten aldaer ter ruste begeven, en al wachtende tot de selfde boven gebracht waeren, den tijt gepasseert int leesen van een grooten Bijbel, ten dien eijnde neffens het slaepgoet

---

[1] Dit heeft Elias Nolet, sijnde reeder en naederhant maeckelaer, den 6 Mey 1675 mijn selfs gesijt.

Zie Bontemantel VI, losse stukken.

[2] Dus iets later dan volgens het „Dagsregister"; wij moeten echter in het oog houden, dat dit onmiddellijk is opgeschreven, en Bontemantel's verhaal eerst drie jaren later is gesteld.

blijken. Zooveel is zeker, dat hij er geen geheim van maakt, tot welke staatspartij hij zich het meest voelt aangetrokken. Toen sommige regeeringsleden in het begin van Januari 1671 moeite deden, om burgemeester Andries de Graef niet te doen herkiezen, en daarentegen Valkenier als burgemeester te doen aanblijven, zeide Bontemantel, dat hij de partij van De Graef (een bloedverwant en aanhanger van De Witt) zou blijven steunen, »te meer daer Valckenier met mijn maxime van staet niet over een en comt, wegens den Raetpensionares" [1]. Nog duidelijker komt dit uit, in een gesprek dat Bontemantel kort te voren had met burgemeester Nicolaes Pancras [2]. »Pancras gaf te kennen, niet gaeren Burgemeesteren soude sien, die van humeur sijn, om het lant en deese stadt door een minister te laeten regeeren, denoteerende de Raetpensionares. Waerop ick te kennen gaf, dat ick anders van sentimenten ben, ende de maxime van den Raetpensionares oordeelde seer goet te sijn." Welke die »maximes" van den Raadpensionaris waren, is welbekend, en wanneer wij ons herinneren, hoe de Witt in het vorige jaar alle moeite had gedaan om den invloed van den Prins van Oranje, ook na diens intrede in den Raad van State, te beperken, dan wordt het duidelijk, dat Bontemantel behoorde tot die regenten, in wier oog de verheffing van Oranje een gevaar voor de vrijheid zou zijn. Bij de jaarlijksche regeeringsverandering in Februari van dat jaar, bleek die meening werkelijk nog door de meerderheid der regenten te worden gedeeld; althans Valkenier's pogingen mislukten, en Andries de Graef werd herkozen, zoodat de partij van De Witt weder voor een jaar de zege had behaald. Die zege zou echter niet van langen duur zijn, zooals wij straks zullen hebben te vermelden.

In het jaar 1672 was Bontemantel, die ook het vorige

---

[1] Zie Bontemantel, Aanteek. Resolutien der Vroedschap 1668—72, blz. 447.
[2] Zie „ „ „ „ 446.

jaar het schepens-ambt had waargenomen, als zoodanig herkozen, en tevens tot voorzittend schepen benoemd. In deze hoedanigheid viel hem later de eer te beurt, om bij tijdelijke ontstentenis van den Hoofdschout, tevens diens betrekking te vervullen. Hij was dus in den zomer van 1672 wel een persoon van aanzien en gewicht, en daarbij in den Raad van grooten invloed. Zijn geschrift draagt ook de blijken, dat hij zich daarvan wel bewust was, waartoe zijn verwantschap met verschillende der invloedrijkste geslachten (Bicker, Hasselaer, Pancras) nog meer zal hebben bijgedragen. De doorgaande toon van zijne mededeelingen is daardoor een geheel andere dan van den Amsterdamschen schutter, dien wij straks hebben genoemd; nu en dan wat uit de hoogte, vooral tegenover hen, die zich durfden vermeten een andere meening te uiten dan aan Heeren Regenten aangenaam was.

In stijl en spelling had hij bij den anderen gerust een lesje mogen nemen; daarentegen wint hij het weêr van dezen in uitvoerigheid en nauwkeurige opgave zijner zegslieden. De gewone schrijfwijze van den schutter doet eenigszins denken aan die van een volgend geslacht, terwijl Bontemantel meer de oudere spelling, doch zeer ongelijkmatig, volgde. Doch hiermede genoeg ter inleiding; wij zullen herhaaldelijk gelegenheid hebben, de beide schrijvers met elkander te vergelijken, en hunne eigenaardigheden te doen zien. Alleen doe ik hier nog opmerken, dat ik voor dit opstel slechts een betrekkelijk klein gedeelte van Bontemantel's aanteekeningen zal hebben te bespreken, namelijk alleen die stukken, waarin hij handelt over dezelfde gebeurtenissen, die ook in het dagboek van den schutter voorkomen. Door deze beperking vallen natuurlijk al zijne mededeelingen van September en October grootendeels buiten de grenzen van ons onderzoek. Hetgeen er overblijft, geeft ons echter voorloopig stof genoeg.

De schrijver van het »Dagsregister", de ongenoemde schutter, begint zijne aanteekeningen met den 26sten Juni.

Het valt moeielijk met zekerheid te beslissen, wat daartoe voor hem de aanleiding is geweest. Bij de volkomen afwezigheid van verdere berichten over zijne vroegere verrichtingen, kan ik geen anderen grond aanvoeren, dan die uit het groote feit van dien dag zelven is af te leiden. Immers, vóór den 26sten Juni was de houding van Amsterdam, althans voor den oppervlakkigen toeschouwer, vrij wel dezelfde geweest als die van andere steden. Amsterdam had reeds eenige maanden te voren velerlei maatregelen van tegenweer genomen, en vooral in het begin van deze maand het noodige verricht, om, door onderwaterzetting der omliggende landen, het afbreken van sommige bruggen, en het brengen van uitleggers in den Amstel en elders, de stad in staat van krachtige verdediging te stellen. Doch dergelijke dingen waren ook wel in andere steden geschied, die toch, wanneer de vijand naderde, tot de overgave waren genoodzaakt. Intusschen trok de vijand onverhinderd voort; Utrecht viel in zijne handen, en den 26sten kwam hier het bericht, dat dien ochtend vroeg ook Naarden door de Franschen was ingenomen. Prins Joan Maurits van Nassau had zich daarop met drie regimenten binnen Muiden teruggetrokken [1], en wendde zich in aller ijl tot de regeerders van Amsterdam, om hulp in kruit en manschappen. Men kan zich voorstellen hoe groot hier ter stede de ontsteltenis was. Nog één plaats had de vijand slechts te winnen, en hij zou met al zijn overmacht voor onze poorten staan!

En bij dit alles kwam nog het groote bezwaar, dat er spoedig gebrek aan beschikbare gelden zou zijn. De groote en plotselinge uitgaven, die de stad zich ook voor de landsverdediging had moeten getroosten, hadden den oogenblikkelijken kasvoorraad nagenoeg uitgeput. Onder den indruk van den algemeenen tegenspoed konden de belastingen

[1] Zie Bontemantel. Aant. Res. Vroedsch. 1668—72 II bl 174, en op bl. 175 „dit in neemen van Naerden heeft de gemeente wederom groote verslagentheyt gegeeven."

nauwelijks of in het geheel niet worden geïnd, en een poging tot leening bij de Oost-Indische Compagnie leed schipbreuk, daar deze verklaarde zelve in geldnood te verkeeren De algemeene schrik deed zelfs het vertrouwen op de Amsterdamsche Wisselbank verdwijnen, waaruit velen zich haastten hunne gelden, des noods met verlies, terug te nemen [1]. Onder die omstandigheden vernam men, dat er kans bestond, dat de hooge landsregeering zich uit den Haag veiligheidshalve naar Amsterdam wilde verplaatsen [2], en onze stad dus in dubbel opzicht het middenpunt der vijandelijke aanvallen stond te worden. Het leger van den staat had zich gedwongen gezien binnen de grenzen van Holland terug te trekken, en Amsterdam had dus ieder oogenblik den aanval der Fransche legermacht te duchten.

Zoo stonden de zaken, toen in de Raadszitting van den 26sten Juni de Burgemeester van de Poll en de Oud-Schepen Willem Backer verslag deden van hetgeen in de vorige zitting der Staten van Holland was voorgekomen. Zij deelden mede, hoe Pieter de Groot, die met eenige andere Heeren naar Koning Lodewijk was gezonden om diens vredesvoorwaarden te vernemen, verklaard had, dat hij niet zonder volledige volmacht met den Koning en diens ministers zou kunnen handelen. Voorts had de Koning aan onze

---

[1] Bontemantel schrijft hierover: (Aant. Res. Vr. 1668—72 bl. 173.)

„Ja gaeven noch 5 stuyvers op het banckgelt toe, om oas gelt te hebben, niettegenstaende yder syn gelt uyt de wisselbanck conde haelen, gelyck oock veele haer gelt daer uyt haelde, soodat de cassiers in de banck uyttelde soo veel als telle conde, ijder een gerievende die quam, en die syn banckgelt aen de banck wilde vercoopen bequam en 1/8 a 1/4 meer als de cours was.

de wisselen op alle plaetse reesen 8 a 10 ten hondert."

[2] Beverningk, destijds Gedepnteerde te Velde, had namelijk aan De Witt geschreven, „dat seer dienstich oordeelt, dat 's lants collegiën haer retraite nemen tot Amsterdam ende de finantie en 's lants magazijne aldaer werden getransporteert." De Raadpensionaris trad daarover in gedachtenwisseling met Fagel, die dit denkbeeld zeer ondersteunde, „ten opsicht die stadt uyt de natuer het starckste is, ende de openinge nae de zee."

Zie Bontemantel, R.d.V. 62—72 II 152.

gezanten reeds te kennen gegeven, dat hij voornemens was al het veroverde te behouden, en dat hij en zijne bondgenooten door onzen Staat ruim zouden moeten worden tevredengesteld. Het is van elders bekend, hoe De Groot in de Staten sterk aandrong op de verlangde volmacht, want dat 's Konings eischen anders nog veel hooger zouden worden, en het land reddeloos verloren zijn. Onder den indruk dier schrik-aanjagende voorstellingen hadden inderdaad verreweg de meeste steden van Holland reeds hunne toestemming gegeven, doch de Amsterdamsche afgevaardigden, welbekend met de verdediginsplannen in hunne stad, hadden niet in de volmacht bewilligd, maar wilden eerst nadere voorschriften van hunne lastgevers vragen. Wel hadden de Edelen en de meerderheid der steden duidelijk te kennen gegeven, zich niet ter wille van Amsterdam aan plundering en wie weet welke andere gevaren te willen blootstéllen, doch dit had de Amsterdamsche Heeren niet van hun besluit kunnen afbrengen. Zij vertrokken den 26sten Juni naar huis, en het stond nu aan onze Vroedschap te beslissen, of Amsterdam ten slotte toch het hoofd in den schoot zou leggen, dan wel de verdediging tot het uiterste volhouden.

Hoe de beslissing uitviel, is overbekend. De Raad besloot tot krachtige verdediging, en weigerde in de volmacht aan De Groot te bewilligen. Door dit kloekmoedig besluit is werkelijk de 26ste Juni het groote keerpunt geworden in de geschiedenis van dat ramspoedige jaar. Amsterdam had nu gesproken, en het zou spoedig blijken, dat de stem van deze stad zich niet te vergeefs had doen hooren.

Het heeft niet ontbroken aan lofredenaars op de krachtige houding der Amsterdamsche regeering in dit gewichtig oogenblik. Men leze er op na welken schrijver men wil, bijna allen stellen met ingenomenheid, tegenover de algemeene verslagenheid en verdeeldheid, de lofwaardige eensgezindheid der Amsterdamsche stads-regenten. Doch nu rijst bij ons de vraag: hebben wij hier werkelijk te doen met

eensgezindheid, of heeft wellicht een kleine meerderheid de anderen overstemd? En voorts, was de burgerij van Amsterdam, na dit besluit harer Vroedschap, volkomen gerustgesteld omtrent de vaderlandsliefde harer regenten?

Op deze vragen kunnen zoowel Bontemantel, als de ongenoemde schutter ons eenig antwoord geven.

Het komt mij voor, dat deze laatste de groote beteekenis der gevallen beslissing goed heeft gevoeld, en daarin aanleiding heeft kunnen vinden, om al hetgeen de naaste toekomst zou brengen, zorgvuldig op te teekenen. Doch het schijnt wel, dat zeer spoedig geruchten tot hem zijn gekomen, die een eenigszins ander licht moesten verspreiden over de gezindheid van sommige vroedschapsleden, en volgens welke velen hunner slechts op het uiterste oogenblik hunne medewerking tot het genomen besluit zouden hebben gegeven. Althans de eerste aanteekening, die wij op de linkerzijde van zijn geschrift aantreffen, is van den volgenden inhoud:

»26 Juny Sondagh.

Van dese morgen is de vroetschap vergaadert geweest, en zeer gedisputeert of men de stad zoude houden, dan of men met frankrijk, zoude capituleeren, waar van de stemmen zeer verscheyden waren. 16 stemmen wilden de stad houden, 20 wilden het geven, zoodat de 16, ziende overstemt te zijn, de burgers, die beneden de wagt hadden, dreygden boven te halen tot haar adsistentie, dat nogh gestilt wierde, maar evenwel door de eene of andere occasie onder de burgers bekent wiert; en sijn de saken, in dese vergadering verhandelt, de rechte oorsaak van alle tweedragten en moeijelijkheeden tussen de magistraat en de burgerij daarna van tijt tot tijt voorgevallen." —

Hoe het met die »tweedragten en moeijelijkheden" is geloopen, zullen wij straks hebben na te gaan. Voor het oogenblik staan wij alleen stil bij de schildering, die ons

hier wordt gegeven van de gedachtenwisseling, die aan de eindstemming voorafging. Indien onze verhaler goed is ingelicht, dan heeft het inderdaad weinig gescheeld, of de beslissing ware in geheel tegenovergestelden zin uitgevallen. De beweegreden, die ten slotte de wankelende stemmen deed overslaan naar de zijde der verdedigingsgezinden, verdient wel onze aandacht. Dat de burgerijen in vele steden sterken invloed op hunne vroedschappen hebben trachten uit te oefenen, is bekend; maar ik geloof niet, dat er vele voorbeelden zijn bij te brengen van andere plaatsen, waar vroedschapsleden zelven dreigden met het binnenroepen van de burgerij. Wij moeten echter hierbij in het oog houden, dat wij hier met een gerucht hebben te doen, doch het blijkt ons in ieder geval, dat dit gerucht spoedig geloof vond bij zeer vele burgers.

Willen wij intusschen iets meer dan geruchten, en een verslag van een lid der Vroedschap zelve, dan wenden wij ons tot den schepen Bontemantel, die de hierbesproken zitting persoonlijk heeft bijgewoond, en wiens mededeelingen dus voor ons van dubbel gewicht zijn En wat vernemen wij dan?

Toen Bontemantel zijn verhaal opstelde, schreef hij, na den inhoud van het voorstel uitvoerig te hebben vermeld, het volgende: [1]

»Waerop gedelibereert sijnde, ende veel reeden over weder sijnde gevallen, is eenparich verstaen, van ter vergaederinge in te brengen, dat geresolveert sijn tot sulcke drij pointen niet te connen resolveeren, en geresolveert sijn alles ten uytende af te wachten, ende in geen deel in de besendinge nae den coninck te sullen verstaen."

Dat klinkt anders dan de 16 tegen 20 [2]. Of liever, het

[1] B. Res. d. V. II 195.

[2] In het voorbijgaan doen wij opmerken, dat deze getallen onmogelijk beiden nauwkeurig kunnen zijn. Wel was de Vroedschap dien ochtend nagenoeg voltallig, doch één lid (van Beuningen) was afwezig, zoodat er hoogstens 35 leden kunnen hebben gestemd.

zou anders hebben geklonken, iudien Bontemantel het geschrevene zóó had laten staan. Maar onze indruk wordt wel eenigszins gewijzigd, wanneer wij zien, dat hij de woorden »eenparich verstaen" heeft doorgehaald, en daarboven alleen geschreven »verstaen." Over de al- of niet-eenparigheid wilde hij dus liever stilzwijgen, doch nu wij eenmaal weten, wat er eerst heeft gestaan, is deze doorhaling van het woordje »eenparich" nagenoeg een erkentenis van het tegendeel. Ik geloof dus niet te ver te gaan, door het gerucht aangaande een overstemming niet zonder grond te vinden. Ware het anders, dan was het voor Bontemantel juist hier de plaats geweest, om op die geruchten te wijzen (gelijk hij elders dikwijls doet), en hunne onjuistheid aan te toonen.

Doch hoe dit zij, de Raad had nu eenmaal besloten tot voortzetting der verdediging, en moest nu wel zijn besluit in een geschikten vorm brengen, ten einde ter Statenvergadering van Holland te kunnen worden voorgedragen. Er werd daarom aan de beslissing nog het volgende toegevoegd: [1]

»Ten waere dat de vrijhijt en de religie [2] wierde geconserveert, ende met een seste part der middelen van de ingesetenen contentement wierde genomen.

dat deese stadt, soo de saecke wel werd gemend, defensief is, ende lange tijt den vijant can ophouden en des noot altijt beeter conditie sal connen gemaeckt werden,

dat levensmiddelen in overvloet in de stadt sijn,

dat vers waeter, soo uyt de putten als die noch te maecken sijn, ende bij inventie van sout waeter soet waeter te maecken is,

dat met wijnich militie de buyten advenue sijn te defendeeren,

dat, gebruijckende 's stadts en lants incomen, dat deese

---

[1] Zie B. Res. d. Vr. 68—72 II 195—196.

[2] „Staet te noteeren, dat alleen van de vrijhijt wierde gesproocken, maer Bontemantel adviseerde van het woord Religie daer moet bij gestelt werden, 't welck oock alsoo wierde gestelt."

stadt geeft, ende t'geen wort beheert tot andere saecken, de geltmiddelen veel sullen sijn, ende de rijcke lieden, haer silver gevende, daer gelt van can gemaeckt werden een groote somme sal opbrengen; en soo ijder wil resolveeren, een seste gedeelte sijner goederen aen de stadt te geeven, in plaes van aen den Coninck, dat die defensie licht de staet sal doen behouden,

en metter tijt de Jalousie der onleggende vorsten, een goede uytslach sal connen geeven, ende Godt die dúijsent middelen heeft, de vervalle staet comen te redresseeren, ende oversulx tot geen presentatie behoorde verstaen te werden."

En zelfs deze verklaring was in de oogen van sommige Raadsleden nog niet afwijzend genoeg. Valkenier, Bontemantel, Hasselaer en nog eenige anderen »waeren hart op defensie te staen, en geen artijckelen aen te gaen." Doch het was al wel, dat het besluit in dezen zin kon worden vastgesteld [1], daar sommige leden toch al iets schijnen te hebben gemompeld van »het is beeter een half ey dan een leege dop" [2]. Een nóg stelliger verwerpen van iedere onderhandeling zou dus voor het oogenblik ondoenlijk zijn geweest. Trouwens, men kon eerst afwachten, welken indruk deze

---

[1] In de Resolutie-boeken der Vroedschap is het te vinden, met deze woorden:

„is nae gedane omvrage goetgevonden ende verstaen, de Heeren deses Stads gedeputeerdens te versoeken. van sich aenstonts weder nae den Hage te willen transporteren, ende aen d'Vergaderinge aldaer uijt de name van dese stad bekent maken, dat den Raad oordeelt de conditiën met Vrankrijk (in de missive van de heeren haer ho. mo. gedeputeerden vermeld) onaennemelijk te sijn, en dat men liever goet en bloet daer bij sal opsetten, en 't úytterste wagen, als tot sulx condescenderen.

dat dese stad echter wel genegen is met sijn majt. op billijke conditien een redelijk accoord in te gaen, al waar 't ook met contribueren van een groot gedeelte uijt hare reële goederen, mits ons werdende afgehouden alle de pretensien van Sijn Majesteits geallieerden, en wij gelaten bij de vrijheid van Religie en van Regeeringhe."

[2] „Dit hebben mijn eenige gesijt dat Roch soude geadviseert hebben, doch ick heb daer geen memorie van." B. t. a. p. 196.

verklaring van Amsterdam ter Statenvergadering zou maken.

Spoedig genoeg werden onze Heeren daaromtrent ingelicht. Reeds twee dagen daarna, op Dinsdag den 28sten Juni, gaven Burgemeesteren aan den Raad verslag van den brief der Amsterdamsche afgevaardigden uit den Haag. Men weet, hoe zij de zaken daar hadden gevonden. De meerderheid in de Staten had goedgevonden, het nader oordeel van Amsterdam niet af te wachten, en had reeds in de zending van De Groot bewilligd. Groot was de verontwaardiging der Amsterdamsche afgevaardigden, en terecht. Het gold hier niet alleen »de informaliteijt int nemen der resolutie in absentie van het aensienelijckste lit [1]" (schoon ook deze overweging wel bij hen zal hebben gewogen), maar vooral de onverantwoordelijke handelwijze der Statenmeerderheid, die zich blijkbaar geheel door de vrees liet beheerschen. Men weet, hoe de Pensionaris Cornelis Hop namens Amsterdam de andere leden daarover de les las, en het genomen besluit niet als wettig en van kracht wilde erkennen. Geen wonder dat velen nu tot ander inzicht kwamen, en (zooals wij in het »Verwerd Europa" [2] lezen) »verstomt" en »schaemroot wierden." Zoo groot was zelfs de ommekeer in de heerschende stemming, dat onze afgevaardigden reeds den volgenden dag konden schrijven, »dat ijder Amsterdam prijst over haer cordaethijt van alles te willen waegen, hoe wel eenige quaetwillige daer tegen aengaen, uytstroijende de vroetschap niet eens te sijn, en met wijnich stemmen de cordaetheijt overgehaelt te hebben" [3].

Dit laatste doet ons weêr denken aan hetgeen de ongenoemde schutter verhaalt van het overstemmen in de bewuste vroedschapszitting. Willen wij ons overtuigen, dat hij niet de eenige was, die van deze geruchten kennis

---

[1] Zie Bontemantel, Aant. R. d. Vr. 68—72 II, 199.
[2] P. Valkenier, Verwerd Europa, blz. 649.
[3] Zie Bontemantel, Aant. R. d. Vr. 68—72 II blz. 202.

droeg, maar hoe men zelfs sommige Regenten met naam en toenaam als verdacht meende te mogen aanduiden, dan vermelden wij hier zijn verhaal van hetgeen op den avond van dien gewichtigen 26sten Juni in Amsterdam voorviel. Het is ditmaal een aanteekening op de rechterbladzijde, waarvan wij dus kunnen aannemen, dat zij op dienzelfden dag, of uiterlijk den volgenden, is geschreven.

»26 Juny Sondag. De burgeren door verscheyde geruchten opgewekt zijnde, des avonts na gewoonte de sleutels van de stad aan het huys van de borgemeester Lambert Reynst [1] thuysbrengende ('t was het volk van de Compagy van Capt. Witsen [2]) en wilden die aan de knecht niet overleveren, maar aan de burgem. selfs, die na een weinig wagtens voor is gekomen, vragende wat of dit te seggen was, waarop wiert geantwoort, het isser nu geen tijt toe om soo los de sleutels van soo een stad als Amsterdam over te geven, en dat deselve ook niet bij hem maar op het stadhuys in handen der burgeren behoorden te zijn, zeggende datse tot haar leetweesen hem moesten zeggen, dat hij bij de burgerij zeer suspect was, waarop de burgem. antwoorde, dat hij was een patriot van de stad en staat, en dat hij het wel met deselve meende, en de burgeren soude bij staan tot defentie, zoo lang hij staan konde; eene Johannes Bruynsroth, een uit de burgers, seyde: dat ik wiste dat het soo niet soude syn, zoo schenk ik U een koogel door de kop, waar mede zoo zijn gescheijden."

Iets uitvoeriger, en tevens vollediger, vinden wij dezelfde gebeurtenis beschreven bij Bontemantel, wiens bericht

[1] Mr. Lambert Reynst, vroeger Hoofdschout (1656—1667), was een der regeerende burgemeesters, en het was dit vierendeeljaars zijne beurt om de stadssleutels te bewaren. Hij woonde destijds op de Keizersgracht tegenover de Groenlandsche pakhuizen.

[2] Jan Witsen was de oudste zoon van den in 1669 overleden Hoofdschout en oud-burgemeester Dr. Cornelis Jansz. Witsen. Hijzelf was sedert 1656 een van de Secretarissen der stad.

hier wel onze aandacht verdient, omdat zijn zegsman het had vernomen uit den mond van een schutter, die er bij tegenwoordig was geweest [1]. Zijn verhaal gaat nog iets verder dan den enkelen volksoploop, en luidt aldus:

»Den Heer Burgemeester Lambert Reynst in July [2] van den Jaare 1672, door eenige der schutterijen int brengen der sleutels, tot sijnen huijse, somwijle schamper, als oock sijn dienstbooden, bejegent synde: voornamentlijk door eenige quaetwilligen, sorteerende onder de compaigny van den Heer Secretaris Jan Witsen, die neffens den poortier de sleutels wilde leveren in handen van den Burgemeester, (die anders gewonelijck werden gegeven aen een der dienstbooden, die de selfde in een mande bij den anderen gelijt, in Burgemeester slaepcamer brengen), die, over tafel sittende, liet eens a tweemael weeten, dat de sleutels geliefde te geven aen de knecht, doch met een geroep persisteerende, quam sijn E. E. selfs voor; nae eenige woorden gewisselt sijnde, velde de schutters haer geweer, soo die voor als op de stoep stonden, halende de snaphanen over, en anderen sette de lont op de haen, als of in het húijs vallen wilde; doch sijn eijndelijck vertrocken. Is te raade geworden, om sulcke en diergelijcke perijckelen niet meer onderworpen te sijn, de sleutels der poorten en boomen te laeten brengen opt stadthuys in Burgemeesteren camer, en heeft sich alle de nachten aldaer ter ruste begeven, en al wachtende tot de selfde boven gebracht waeren, den tijt gepasseert int leesen van een grooten Bijbel, ten dien eijnde neffens het slaepgoet

[1] Dit heeft Elias Nolet, sijnde reeder en naederhant maeckelaer, den 6 Mey 1675 mijn selfs gesijt.

Zie Bontemantel VI, losse stukken.

[2] Dus iets later dan volgens het „Dagsregister"; wij moeten echter in het oog houden, dat dit onmiddellijk is opgeschreven, en Bontemantel's verhaal eerst drie jaren later is gesteld.

na de frontieren hadden geweest, te betalen, aan te spreeken; gelijk geschiede, in 't bijzijn van wel 200 burgeren, doende Sr. Hendrik Möller neffens Sr. Abram van Friesen en Sr. Jan Wijnkoop, alle kooplieden, het woort, versoekende datter beter ordre op het waken mochte werden gestelt, klagende over den tragen voortgank van het geschut, van alles amonitie, en te versien; dat het getal der burgeren die waken veel te zwak was, en dat men meerder Compag. moeste laten waken; dat de sleutels der poorten behoorden op 't Stadhuys te zijn, dat men verscheyde malen eenige boomen bij nacht ongesloten heeft gevonden, en dat men in de tijd van de prince van Oranjen, anno 1650, in een dagh meerder dede als nu in 14 dagen; waar op de colonellen antwoorden, dat de stad groot was, en alles soo dra niet konde geschieden, datter vlijt genoegh wiert aangewent, dat de officier de commissie van 't schut met beschieters te versien en alles watter nodig was te versorgen, die sulken ijver hadde getoont dat men contentement behoorde te neemen, zijnde de heer officier door al te grooten ijver periculeus gequest geworden, waaren bij de burgem. drij andere heeren in zijn plaats gestelt [1], en men moeste die de sorg laten, 't en paste niet dat de borgerije de heeren zoude willen gebieden. want dan waren de heeren geen heeren meer; de sleutels waren door een out gebruik altijt in burgemeests. handen geweest, en was nu nog soo, en wel bij deselve bewaart geweest; de burgers souden gerust zijn, en 't zoude alles wel gaan, waar mede zij vertrokken, dit gaf gantsch geen genoegen aan de burgerije en zijn al morrende na huijs gegaan."

Mij dunkt, de voorstelling spreekt voor zich zelve, en behoeft geen nadere toelichting. Alleen herinneren wij, dat

[1] Namelijk Bontemantel als tijdelijk Hoofdschout, en Graefland en Roeters in de Commissie voor de ammunitien. (Zie Bontemantel, Aant. R. v. d. R. 1668—72 II, 202.)

de gevaarlijke verwonding van den Hoofdschout, Gerard Hasselaer, had plaats gevonden in den nacht tusschen den 28sten en 29sten Juni. De omstandigheden, waaronder dit geschiedde, zijn genoegzaam bekend uit Wagenaar's Beschrijving, die nagenoeg geheel overeenstemt met de verhalen, zoowel van Bontemantel als van den ongenoemden schutter; [1] wij kunnen die dus thans laten rusten.

Op denzelfden 30sten Juni had de Raad, gevoelende hoezeer de veiligheid van Amsterdam voor een groot deel afhing van het behoud van Muiden, twee zijner leden (Andries de Graef en Joan Corver) naar Prins Joan Maurits afgevaardigd, met de opdracht, om dezen veldoverste aan te raden, den geheelen omtrek onder water te zetten, en hem, uit naam der stad, tot krachtige verdediging aan te sporen. De Raad had daarbij nog het (voor Joan Maurits niet zeer vleiende) verzoek, dat hij, in geval van onverhoopte overgave van Muiden, zijn terugtocht niet door Amsterdam zoude nemen, omdat het bekend was, hoezeer zijn persoon bij de gemeente onaangenaam was [2]. Dit was een voorzichtigheidsmaatregel. De Heeren hadden niet vergeten, hoe het volk kort te voren den Veldmaarschalk onvriendelijk had bejegend, en wilden nu blijkbaar, bij de heerschende onrustige stemming, zoo mogelijk geen aanleiding geven tot nieuwe uitbarstingen.

Toen Andries de Graef en Corver den volgenden dag (1 Juli) in de Vroedschap verslag deden, werd dit laatste punt niet verder aangeroerd, en besloot men alle zorg te dragen, dat de posten Weesp, Muiden en den Hinderdam niet zouden worden verlaten. Overigens werd de aandacht der Vroedschap hoofdzakelijk in beslag genomen door een

---

[1] Het rampjaar was vooral voor de Heeren Hasselaer zeer rampspoedig. De Hoofdschout is van zijne wonden niet hersteld, en overleed het volgende jaar. Zijn neef, naamgenoot en schoonzoon, die met Coenraad van Heemkerck en Joan Bergh vrijwilligers voor de vloot had aangeworven en zelf meestreed, was bij den slag van Solebay gesneuveld, terwijl de beide anderen gespaard bleven.

[2] Zie Bontemantel, Aant. R. v. d. R. 68—72 V, 211.

brief van de afgevaardigden in den Haag, waarin, wel niet met duidelijke woorden, maar toch verstaanbaar genoeg, werd gewag gemaakt van voornemens betreffende de vernietiging van het Eeuwig Edict. En daar de afgevaardigden wel inzagen, dat, zoolang het bedoelde Edict nog van kracht was, de Raad moeielijk schriftelijk over de vernietiging daarvan zou kunnen spreken, zoo verzochten zij, dat nog eenige andere Heeren hun zouden worden toegevoegd met mondelingen last. De Raad begreep, dat hier spoedig moest gehandeld worden, en benoemde de Heeren Andries de Graef en Willem Backer, om nog dienzelfden middag naar den Haag te vertrekken. Hunne opdracht luidde, dat de afgevaardigden geen voorstel tot vernietiging zouden doen, maar, indien anderen het deden, met eenparigheid stemmen. Ook Valkenier, die namens Amsterdam zitting had in Gecommitteerde Raden, werd gelast, zoo spoedig mogelijk naar den Haag te gaan, om op zijn post te wezen. Deze vond intusschen redenen om zich te verontschuldigen, daar hij zeide met Graefland nog over zaken betreffende de vloot te moeten spreken, en hij bleef dus nog in stad.

Had de burgerij van deze besluiten iets geweten, dan zou ongetwijfeld de zending der beide Heeren met vreugde zijn begroet geworden; doch de aard der zaak bracht mede, dat vooralsnog de inhoud der opdracht geheim moest blijven. De gemeente bleef dus in hare onzekerheid.

»Het misnoegen onder de burgers" (zoo verhaalt ons de ongenoemde schutter) »continueerde, en soude een partije van de selve weder voor burgemeesteren gegaan hebben, ten ware dit vooral hetselve belette, te weten: burgemr. Andries de Graef van den Vroetschap na den Haag gecommitteert wesende, wierde van de burgeren, eer hij aan de haarlemmer poort quam, vastgehouden en gevraaght waar hij na toe wilde, daar hij al te fors op antwoordende, van haar wiert aangetast en na het stadhuys gebraght, om van sijn collegaas te

verstaan, of het met haar wil en commissie was dat dito hr. Graaf uit de stad vertrok; de welke de burgerije beleeft bejegende, en met haar tween den hr. de Graaf neffens de voorsz. burgers ter stad uitgeley deden.

Zoo dra dit rumoer begon, wasser een generaal tumult in de stad, sonder dat men wist waar het van daan quam, werden alle deuren en vensters toegeslagen, dogh geen ongelukken geschiet."

Wil men ook van andere zijde hetzelfde geval hooren verhalen, dan geven wij ook Bontemantels verslag. Men zal zien, dat het in enkele bijzonderheden afwijkt van de voorstelling bij Wagenaar. De zaak zelve echter schijnt ook daar met juistheid te zijn weêrgegeven. [1]

»Aen het niewe Here-Logement, in de postwagen geseten sijnde, is een geroep en foele der gemeente ontstaen, seggende: de Heeren vertrekken om 't Lant over te geven, hielden de wagen vast, en wierde voort verder belet voort te rijden door de burgers, die daar

[1] Evenmin als de ongenoemde schutter, was Bontemantel ooggetuige; toch was hij betrekkelijk dicht in de nabijheid. In zijne „aanteekeningen van civiele en militaire regeering „1671—72, bl. 468, laat hij aan zijn verslag nog het volgende voorafgaan:

„Den eersten July 1672 snaemiddachs omtrent twee euren, Bontemantel hoorende eenich gerucht te weesen op de Haarlemerdijck, is derwaers gegaen, ende comende voor het huys van den Heere Willem Blaeuw, over de Groenlanse packhuysen, sijde dat eenich gedoen was, ende derwaers siende, bevonden een groot geloop; soo dat te raede werd den mantel af te leggen, ende een halve pieck vindende in het voorhuys staen, nam die, en Blaeuw meede capetijn sijnde, waepende sich oock, en sijn gesamentlijek voort gegaen; op den dijck bij het oude WestIndisch huys ofte nieuwe Heere-logement comende, hoorde dat eenige Heeren, willende met de postwaegen rijden naer den Haech, belet wierde gedaen door de gemeente en schutters die de wacht aldaer hadden, doch gegaan waeren nae de haerlemer poort om voort te ryden. Waermede weeder nae huys gingen."

Bontemantel zelf woonde op de Keizersgracht, over de Remonstrantsche Kerk.

boven de waght hadden, comende soo furieus afloopen met haar musquetten en roers, en setten haar in postuur als of in de wagen schieten wouden, soo dat de Heeren genootsaakt waren daar uyt int Logement te gaan. Den Capitijn Jan Geelvink deedt sijn best om het volk te stillen, en is met de Heeren en groot gevolgh naa de Haarlemmer poort (derwaarts de wagen leegh was gereeden) gegaan om buyten te helpen; dogh vondt syn schutters, die daar de waght hadden, gerengeert, en wilden haren capitijn niet gehoorsamen, nogh de Heeren laten uitrijden; hoewel sijn luijtenant Ysbrant Rodenburgh meede sijn plight hadt gedaan, soo men seijde. De Heeren geen apparentie siende van uijtgelaten te werden, sijn wederom naa het Here-logement gegaan. Den Heer Bakker, bij het graauw niet bekent sijnde (alsoo lange jaaren was geweest in Zelant Raat ter Admiraliteijt) was ter sijde afgeweken, en ging langs de Brouwersgraft nae het Stadthuys. Den Heer de Graaf in het Logement sijnde, wierden de deuren en vensters toegesmeten, en het graauw buyten gehouden. Den Heer Scheepen Willem Blauw, hoorende het gerught, en dat de Graaf in 't Heren-logement was, is derwaarts gegaan, en door de waght dringende, is naa hart geklop, met Nicolaes Clopper, luijtenant van Jan Munter, binnen geraakt, vindende den Heer de Graaf sitten in de groote saal. Presenteerden haaren dienst tot bescherminge, en resolveerden te gelijk, van daar naa den Dam te gaan. Blauw tradt voor uyt, doen de Graaf en Clopper. Op straat sette den Heer in 't midden, gaande den Nieuwen-dijck langs, gevolght door eenige schutters, en soldaten van capitijn Holbern, aldaar op het gerught gekomen. Het graauw liep voor uyt, en deden veel smaatheden door roepen en anders, drijgende met messen en steenen te snijden en goijen. De Heeren Blauw en Clopper deden van wedersijde

met saghte woorden soo veel mogelijk het volk stillen. Evenwel wierde een steek gegeven, en een steen gegooijt, die niet de Heeren maar anderen troffen. Omtrent den Dam, voor een mandemaakerskelder, leeden de swaarste aanstoot. Op den Dam voor het Stadthuys komende, wierde Blaauw en Clopper bedankt, de Graaf van meninghe sijnde, daar te blijven wandelen: Maar den Heer Blaauw meende daar niet seker te sijn, en best op 't Stadthuys te gaan, gelijk deeden, alwaar vonden Outshoorn en Hooft Burgermeesteren, die aanstonts resolveerden, den Heer de Graaf te gelijden aan de poort, en buyten te helpen; beneden komende, gemoeten de colonellen Geelvinck en Roeters, die mede gingen. Den Heer Bakker bij haar E. E. gekomen sijnde, sijn alsoo te samen door het gedrangh van 't volk aan de poort geraakt, die doen openen, de wagen doen buyten rijden, en de twee Heeren daar in geseeten sijnde, geluk op de reys gewenst.

Onderwijlen waaren eenighe compagnien Burgers van 't groene regiment in de wapenen gekomen, daar capitijn Pieter Verloo de eerste van was. Dan alsoo de Heeren voort geraakt waren, en het grauw verschoijde, is het voort in stilte geraakt. Daar quamen eenighe bijeenrottinghe op de andere eynden van de stadt, maar hadden geen gevolgh." [1]

Eén zaak is er echter, waarover onze beide schrijvers het stilzwijgen bewaren, hoewel het toch, dunkt mij, hier een hoofdzaak moest wezen. Terwijl wij bij Wagenaar lezen, dat de beide burgemeesteren Outshoorn en Hooft de verzamelde menigte geruststelden omtrent den aard der zending en de vaderlandsliefde der afgevaardigden, doet Bontemantel het eenigzins voorkomen, alsof de tusschen-

---

[1] Bontemantel, VI, losse stukken.

woord moeielijk in twee woorden zal te geven zijn. Doch nu wij hebben gezien, van hoeveel gewicht het enkele woord van Valkenier in die dagen voor de burgerij bleek te zijn, komt het ons niet ongepast voor, de persoonlijkheid van dezen Regent eens nader in oogenschouw te nemen. Zijn invloed op den lateren gang van zaken maakt een dergelijk onderzoek zelfs noodzakelijk.

Onder de invloedrijke Amsterdammers van dien tijd is er, geloof ik, geen, omtrent wien zoo uiteenloopende voorstellingen in omloop zijn, als Gillis Valkenier. — Op schrijvers uit onzen tijd schijnt hij doorgaans een gunstigen indruk te hebben gemaakt. De heer J. ter Gouw noemt hem, tot tweemalen toe [1], een man »met een Romeinschen kop en Amsterdamsch hart," en beschrijft hem verder als »den even fieren als achtbaren Gillis Valckenier, een man, wien ieder ontzag die hem aanzag, een echte patricius;" terwijl de heer J. A. Alberdingk Thijm hem aan ons voorstelt [2] als met gelaatstrekken, die »scherpzinnigheid uitdrukken, en geen moed en veerkracht uitsluiten." — Raadplegen wij het »Verwerd Europa", dan schijnt Burgemeester Valkenier den grootsten invloed te hebben gehad op het besluit der Vroedschap van den 26sten Juni. Doch daar de schrijver hem aldaar aanduidt als »die in alle voor- en tegenspoedige rencontres is onveranderlijk, en alle voorvallen met een present oordeel pondereert" [3], zoo doen wij voorzichtig door de naamsovereenkomst tusschen den Burgemeester en zijn lofredenaar niet over het hoofd te zien. Bontemantel noemt dezen laatsten, bij een

---

[1] Zie J. ter Gouw, Amstelodamiana I, bl. 121.
en Id., Amsterdamsche Tafreelen bl. 241.
[2] Zie de Gids 1878 II bl. 284 (Joanna Koerten).
[3] Petrus Valkenier, 't „Verwerd Europa" bl. 647.

andere gelegenheid »de flatteerende Petres Valkenier," en wellicht is die benaming ook ditmaal op hare plaats.

Wij hebben reeds met een enkel woord gewag gemaakt van de karakterschets, die de Engelsche gezant Sir William Temple geeft van de burgemeesters Hooft en Valkenier, waarop Wagenaar zich tot tweemalen heeft beroepen. Neemt men die karakterteekening als juist aan, dan kan ons oordeel over Valkenier niet zeer gunstig zijn; vooral niet in tegenstelling met Hendrik Hooft, die door Temple zeer wordt opgehemeld. Valkeniers voornaamste eigenschap schijnt dan groote persoonlijke eerzucht en ambtsbejag te zijn geweest.

Doch Temple's bevinding behoeft niet onze eenige bron te zijn [1]. De aanteekeningen van Bontemantel leveren herhaaldelijk stof voor eene bestudeering van Valkeniers persoonlijkheid. En wanneer wij ons hier niet hadden beperkt tot de behandeling van slechts enkele maanden van 1672, dan zouden geheele bladzijden te vullen zijn met aanteekeningen uit Bontemantel, waarbij Valkenier sprekende of handelende wordt ingevoerd. Haasten wij ons echter er bij te voegen, dat deze aanteekeningen, in haar geheel genomen, geen aanspraak zouden kunnen maken op den naam van onpartijdige waardeering. Wij weten immers reeds, dat Bontemantel zelf behoorde tot de partij van den Raadpensionaris, en dat dus de man, die in den laatsten tijd de vrienden van De Witt aanhoudend tegenwerkte, ook zijn tegenstander moest wezen. Telkens vinden wij dan ook de woorden en daden van Valkenier door Bontemantel op nog al vinnige wijze medegedeeld en gehekeld.

---

[1] Bij Casparus Commelin „Beschrijving der stadt Amsterdam," bl. 1220 vinden wij over Valkenier nog het volgende:

„Een Man van uytnemende geleertheyt, welsprekende, had groote ervarentheyt in Zaken van Staat, gelijk in voorige jaren, tot verwonderinge van yder, in veel voorvallen heeft uytgeblonken."

Om echter billijk te zijn, moeten wij ons hier den algemeenen toestand dier jaren eenigzins voor den geest roepen. De groote meerderheid der Amsterdamsche regeering was in het algemeen de staatkunde van De Witt toegedaan, doch het is reeds herhaaldelijk opgemerkt, hoe deze stad zich daarbij op een vrijer standpunt wenschte te plaatsen dan de andere leden van Holland. Men had zich, twintig jaren geleden, de wet niet willen laten voorschrijven door den Stadhouder, en wilde het nu ook niet door den Raadpensionaris gedaan wezen. Vooral in de jaren nà de vaststelling van het Eeuwig Edict [1], begon dit verschil, tegenover de meêgaandheid van Dordrecht, Rotterdam en anderen, vrij duidelijk te worden, en wij zien ook meer dan eens door De Witt pogingen aanwenden, om weêr op beteren voet met de Amsterdamsche Heeren te komen [2]. Met name in het jaar 1670, toen de voorwaarden bij de toelating van den Prins van Oranje in den Raad van State moesten worden geregeld, kwam het meermalen tot botsingen. Vele Amsterdamsche regenten schenen niet gezind, om ook hier den Raadpensionaris ter wille te zijn, en diens heerschzucht langer te dulden. Opmerkelijk is in die dagen een woord van een der mannen, die anders gewoonlijk wordt aangemerkt als behoorende tot de Staatsche partij, maar die nu toch ook het drijven van De Witt scheen moede te worden, ik bedoel den pensionaris

---

[1] Van Valkenier sprekende, zegt de heer Alberdingk Thijm in het straks aangehaalde Gids-artikel nog: „Hij, een der voogden van den Prins, wordt nochtans niet zonder grond voor den hoofd-ontwerper van het Eeuwig Edict gehouden;" hetgeen berust op de mededeeling van Wagenaar, die hier Bontemantel als zijn zegsman aanwijst. Het woordje „nochtans" kan hier eenige aanleiding geven tot misverstand; de voogdij over den Prins was aan Valkenier en eenige andere Heeren opgedragen door de Staten van Holland, bij 's Prinsen aanneming tot Kind van Staat; en hierin is dus veeleer een bewijs te meer te vinden, dat Valkenier toen (1666) nog tot de Staatsche partij behoorde.

[2] Veel van hetgeen Bontemantel daarover mededeelt, is te vinden in het vroeger aangehaalde werk van A. W. Kroon, Jan de Witt contra Oranje.

Mr. Cornelis Hop, die in een gesprek met Burgemeester Munter zich de woorden liet ontvallen, »dat liever wilde gegouverneert weesen door de Prins, ja den Bisschop van Munster, al hoe wel catholijc is, dan door de Raet-pensionaris" [1]. Het is Bontemantel, die ons dezen uitval heeft bewaard, welke te meer onze aandacht verdient, omdat Cornelis Hop geenszins tot de vrienden van Valkenier behoorde [2].

Het verwondert ons dus niet, waar zelfs de vrienden van den Raadpensionaris begonnen weerspannig te worden, dat de anderen langzamerhand zich begaven in de richting van hen, die voor de bevordering van den Prins van Oranje gunstig gezind waren. Van Beuningen, Pancras, Munter, vormden nu in zekeren zin een partij om Valkenier; doch deze partij zou waarschijnlijk krachtiger hebben kunnen zijn, wanneer Valkenier's opvliegendheid en dikwijls onaangename handelwijze niet vele regenten van hem hadden vervreemd, die hem anders wellicht in zijn streven zouden hebben gesteund. Tot dezen behoorden voornamelijk Hendrik Hooft, Gerard Hasselaer en Cornelis de Vlamingh van Outshoorn, en ook, tot op zekere hoogte, Cornelis van Vlooswijck. Deze laatste scheen echter zelf niet duidelijk te weten wat hij wilde; althans, toen hem werd gevraagd, wie zijne staatkundige vrienden waren, noemde hij Andries de Graef *én* Valkenier! Outshoorn daarentegen was beslist *tegen* De Graef, en

---

[1] Men houde in het oog, dat dit was in 1670, toen de Bisschop van Munster niet in oorlog met onzen Staat was.

[2] Menigmalen kwam het zelfs tusschen deze twee tot zeer onaangenaam getwist, en ontzag Valkenier zich niet Hop, in tegenwoordigheid van anderen, te beschuldigen van onbekwaamheid en plichtverzuim, zeggende, „ghij attacheert u selve te veel op de rechten, en versuymt staets-saecken om U proffijt." Of dergelijke beschuldigingen eenigen grond hadden, dan wel enkel de uitdrukking waren van oogenblikkelijke drift, is mij niet gebleken. Zooals bekend is, werd Hop later benoemd tot Raadsheer in den Hoogen Raad.

had zelfs eens verklaard, »dat hij liever gevangen wilde sitten, als met Graef te gelijck Burgemeester weesen." Toch was hij daarom nog geen partijganger van Valkenier. Zoowel Outshoorn, als ook Hooft en Hasselaer hadden nog te veel oude veeten tegen dezen ambtgenoot, die hen vroeger zoo vaak had tegenwerkt. Wij kunnen ons deze stemming eenigzins verklaren door de lezing van het volgende uit Bontemantels aanteekeningen. Na het mislukken van Valkeniers pogingen om in Januari 1671 burgemeester te blijven, schreef Bontemantel de volgende proeve van karakterbeschrijving, die waarlijk niet geschikt is, om ons gunstig voor den oud-burgemeester te stemmen.

»Den Heer Valckenier (die van het geslacht van de Pauwen is) heef gedurende dat scheepen is geweest en Raet ende Burgemeester, altijt getracht de meeste in aensien en respect te weesen, daer toe gedurich sijn gedachten en studie laetende gaen,

ende in respect daer door comende, heeft van alle tijden af, dan den een of ander met harde en affronteuse woorden bejegent, en voornaementlijck doen Burgemeester was geworden, en soo hij meende de grooste ende meeste authoritijt had becomen, die oock groot was,

hebbende eerst met Burgemeester Hooft sich gekant teegen de authoritijt van den Heer van Polsbrouck [1], en die te samen tot declinatie en respect gebracht hebbende, en gecomen sijnde te sterven, heeft Valckenier weeten Hooft meede uyt de sael te werpen, en by gevolch oock Hasselaer, in den jaare 1666,

sendende Hasselaer in gecommitteerde Raeden, ende Hooft in de admiralitijt [2], ende de drij jaaren om

[1] Cornelis de Graef, vrijheer van Zuid-Polsbroek, een oudere broeder van Andries de Graef. Hij overleed den 4 Mei 1664.

[2] Twee eereposten, waardoor de benoemden van de eigenlijke stadsregeering tijdelijk waren uitgesloten.

sijnde, heeft Hooft nog drij Jaaren gesonden in de gecommitteerde Raeden.

Valkenier stouter en stouter wordende, hebbende aen sijn snoer Graef, Vlooswijck, Rijnst, Pancras ende van Beuningh, en teegen de previlegien in den Raet uytgewerckt, dat van Beuningh van den eet als scheepen wierde ontslaagen en Burgemeester gemaeckt; doch heeft, door gesochte oorsaeck, een afgunst op Rijnst genoomen en hem weeten de schop te geeven, nu en dan met onhebbelijcke woorden bejegenende en affronteerende;

meester meenende te weesen, is oock, in questie comende met Vlooswijck over het maecken van een Oost: In: Bewinthebber, met disrespect soo van hem, Vlooswijck, ende sijn soonen gesproocken.

Heeft Tulp voor een onweetende pluijmstrijcker, en Pol voor een claphoutcooper, en bijde nu ende dan in geselschappen haestich en oploopend bejegent, ende Graef meede in veel occasie toe gegraut, ende Scheepen Backer oock onrechtmaatich tot twee maalen bekeeven, ende noch meer andere met al te groote authoritijt tegen gegaen,

seggende sich aan Outshoorn als niet waerdich sijnde soude willen ijt seggen." [1]

Voor zooverre deze laatste zin eenigen zin heeft, schijnt daaruit te blijken, dat Valkenier het niet de moeite waard achtte, met Outshoorn in woordenwisseling te treden. Uit het voorafgaande vernemen wij, onder meer, dat Hooft en Hasselaer ook niet zijne vrienden konden zijn. Het zal wel aan deze verdeeldheid onder de tegenstanders der partij van De Witt zijn toe te schrijven, dat de meerderheid in den Raad zoo lang nog in de richting

[1] Dit alles is te vinden in Boutemantels „Aanteekeningen over Resolutien van den Raad der Stad" 1668—72 1, bl. 464.

het een en ander te hebben aangevoerd, waaruit het vertrouwen der burgerij in Valkenier, als voorstander van Oranje, te verklaren zou zijn. Dat hij, wien het ambt van Gecommitteerde Raad min of meer was opgedrongen, liefst zoo veel en zoo lang mogelijk te Amsterdam vertoefde, zal ons thans duidelijker zijn geworden. Zijn tegenwoordigheid in den Raad op 26 Juni was reeds van grooten invloed geweest, en hij kon lichtelijk nagaan, dat de eerstvolgende dagen van niet minder gewicht beloofden te worden.

Valkenier had niet verkeerd gezien. Reeds den volgenden ochtend, Zaterdag den 2den Juli, kwam in den Raad de mogelijke vernietiging van het Eeuwig Edict op nieuw ter sprake, in verband met de verheffing van den jongen Prins van Oranje tot Stadhouder. Eenige dagen te voren hadden de regeeringen van Dordrecht, Rotterdam, Gouda, Haarlem en Delft zich genoodzaakt gezien, op heftigen aandrang der gemeente, tot die verheffing te besluiten, en de Heeren van Amsterdam vonden het daarom geraden, ook ernstig daarover te denken, en liever uit eigen beweging te doen, wat anders ook hun wellicht zou worden afgedwongen. Was men de dus in de Vroedschap spoedig eens over de zaak zelve, toch had er nog een langdurige gedachtenwisseling plaats over den vorm, waarin die verheffing zou moeten geschieden.

Mogen wij Bontemantel gelooven, dan had Valkenier nog altijd een oud zwak op het Eeuwig Edict, en, hoewel hij de verheffing van Oranje wenschte, wilde hij toch zoomogelijk dat Edict in wezen laten. Hij sloeg daarom voor, van het Stadhouderschap niet meer te reppen, doch den Prins tot Graaf van Holland te maken, en hem zoodoende het hoogste gezag op te dragen. Dit voorstel vond instemming bij de Heeren Geelvinck, Pancras, Hinloopen en Cornelis Backer, en Burgemeester Outshoorn was ook in zooverre daarvan niet

afkeerig, dat hij voorstelde, om, wanneer de meerderheid ter Statenvergadering den Prins liever als Graaf dan als Stadhouder had, ook van wege Amsterdam daarin toe te stemmen. Toch kwam het niet tot een besluit in dien zin. Bontemantel namelijk betoogde met tal van redenen, »dat de gemeente roep om een prins, en niet om een Graef, als hebbende een schrick van de graeven [1], ende de propositie van Valckenier niet als groote tweespalt in de vergaederinge sal macken, daer nu eenparicheijt noodich is." En hoewel Pancras, Geelvinck en Valkenier [2] bij hun eerste gevoelen bleven volharden, was ten slotte de meerderheid van een andere meening, en werd besloten den Prins tot Stadhouder te helpen verklaren.

Wagenaar, die in deze zaak de aanteekeningen van Bontemantel heeft geraadpleegd, geeft daarvan nagenoeg dezelfde voorstelling [3]; nochtans met de bijvoeging: »Doch van deeze bijzonderheden vind ik niets gemeld in de Registers der Vroedschap." Dit is ook zeer natuurlijk, omdat die registers alleen de genomen besluiten vermelden, en niet de voorafgaande beraadslagingen. Wagenaars opmerking bewijst dus volstrekt niet, dat het niet zóó is geschied. Want even als wij uit den mond van Hamlet weten, dat er meer dingen in hemel en op aarde zijn dan waarvan de wijsgeeren hebben gedroomd, zoo kunnen wij ook veilig besluiten, en met tal van voorbeelden bevestigen, dat er dikwijls in onzen achtbaren Raad meer zaken zijn besproken, dan wij

---

[1] Dit laatste was waar, ook zelfs nog in een anderen zin, dan Bontemantel bedoelde. Het is toch niet aan te nemen, dat hij daarmede een hatelijkheid tegen de familieregeering der Heeren De Graef zou hebben willen zeggen!

[2] „Valckenier ging soo veer, dat men soude proponeere ter vergaederinge van sijn hoocht graef te maecken op conditie als den ouden Prins Willem was geoffreert." (in 1584).

Zie Bontemantel A. v. d. R. 1668—72 II 222.

[3] In zijn „Amsterdam", II deel. XIX boek.

bij de enkele lezing van de Registers der Vroedschap zouden vermoeden.

Wil men weten, hoe het genomen besluit door onzen ongenoemden schutter en zijne vrienden werd opgenomen, dan slaan wij wederom zijn »dagsregister" op, en lezen daar het volgende:

»2 July Zaturdag, Is voormiddags de Raat vergaart en in deselve resolutie genomen om sijn hoogheyt den Prince van Oranje het Stadhouderschap over Hollant, voor zooveel de stad van Amsterdam aangink, op te dragen, welke tijdinge ons kort na de middagh van onse capiteyn den heer Fredrik Berewouts op de wagtplaats wierde gebraght. Waarop bij de luitenant de hr. Jacob van Foreest en den hr. Vaandrik Gerard Beeltsnijer wierde voorgestelt, of men niet ons vaandel, dat oranje van coleur was, behoorden uit het venster buiten het wachthuijs te planten, 't welk hij toestont. En alsoo ik recht voor het venster sadt, soo sprongh ik daar buiten op een plat boven het smitsgildekamer [1]. met het vaandel heen en weder swaijende, int gesicht van veele burgers, bindende het selve in de venster met lonten vast.

hebbende de Eere van de Eerste het oranje vaandel in dese stad ter Eere van zijn hoogheijt als stadhouder geplant te hebben."

Had ik ongelijk, toen ik in mijne inleiding onzen vriend als een warm Prinse-liefhebber meende te mogen aanduiden? Trouwens, hij was niet de eenige schutter, die er zoo over dacht. Wij zullen dit straks nader doen zien, doch begeven ons eerst in gedachten nogmaals naar het Stadhuis, om te vernemen wat de Heeren dienzelfden middag verder be-

[1] De kamer van het St. Eloyen- of Smidsgilde was op de St. Anthonies-Waag, gelijk nog aan een der torens, (naar de Kloveniersburgwal gekeerd) is te zien.

spraken en besloten Natuurlijk is Bontemantel hier weder onze zegsman.

Het was alsof, na het besluit van dien ochtend, een gansch andere geest in de Vroedschap was gevaren. Had men de vorige week, ofschoon de volmacht aan De Groot afstemmende, toch nog Frankrijks vredesvoorwaarden in overweging willen nemen, thans werd onmiddellijk goedgevonden, al die artikelen gladweg af te wijzen, en stelde Geelvinck voor, daarover het oordeel van den Prins te vernemen.

Ook tegenover de burgerij besloot men een andere houding aan te nemen;

»In de laeste Raet, sijnde voor de middach, is gelijt in consideratie, alsoo de gemeente seer is ontstelt, ende sommige schutters, door ijver aengevoert, drijgen voor 't stadthuijs te comen, voorgevende ten diensten van de stadt en het lant noodich te sijn dat sijn Hoocheyt tot Stadthouder soude werden verklaert, of de twee compagnien vrijwillige Ruijters, geformeert uijt de borsten van deese Stadt, ende Stats militie soude gebracht werden in de waepenen, om dat tegen te gaen.

Zoo is verstaen, dat den Raet niet is geresolveert de stadt in een bloet bat te setten, en soo de burgerij comt, dat door Burgemeesteren met respect in haer camer haer sullen aenseggen de resolutie van den Raet wegens sijn hoocht. over het Stadthouderschap genomen.

Ende om alle plunderinge der boose gemeente voor te comen, de Ruijters sullen werden gereet gehouden in haer loop plaets, om des noot te connen gebruijcken.

Waerop naer de middach eenige sijn gecomen tot den president van Burgemeesteren, en heeft Outshoorn haer in substantie de resolutie gecommuniceert, doch wilden de resolutie selfs sien, dat geëxcuseert heeft.

Eenige hebben ijverich geweest, ende een orange vaendel van de oude kerkx thoorn laeten waeijen.

Wie, en hoe de selfde daer op is gecomen, heb noch niet connen verneemen, maer is eenichsins met kennisse van Grootenhuijse gedaen, door sijn schutters."

Deze laatste opmerking vinden wij bevestigd door den ongenoemden schutter, bij wien wij op de linkerbladzijde van dienzelfden dag het volgende lezen:

»2 July is door de borgers, wakende onder Capt. Jan ten Grotenhuijs, tegen den avont een oranje vaandel van de omgank van de Oudekerktooren laten waijen, t'geen daarna tot 3 malen is vernieut en 't elkens hoger gestelt tot in de peer van de toorn toe, en doe zijn hoogheijt hier quam, is de haen van de selve boven afgenomen en een nieuw oranje vlagh daarboven opgestelt."

Uit het slot van deze mededeeling blijkt duidelijk, dat die eerst veel later is geschreven. Ook Bontemantel vond de zaak belangrijk genoeg om zich nauwkeuriger daaromtrent te doen inlichten, en gaf daarvan (verscheidene jaren later) nog de volgende toelichting: [1]

»Een groot gedeelte der schutters van Capt. Grootenhuijse vergaederde een sommetie, coften catoen doeck, lieten op het plijn van de Oude kerck bij een kleermaeker een vaendel naeijen; 't welck gedaen sijnde, gingen omtrent s'naemiddag ten vijf euren tot de koster Lourens Hoing, die niet thuijs was. Sijn vrouw sijde, dat door haer huys wel in de kerck, maer niet op de thoorn conde comen; soodat gingen tot de klockspeelder Verbeeck [2], die haer opgelaeten heeft.

Den 20 Novemb: 1682 heb met den gemelde Verbeeck gesprooken, die sijde, dat Jores alias Majores,

---

[1] Zie Bontemantel VI, losse stukken.

[2] Deze „Klockspeelder Verbeeck" is niet degene, wiens geschilderd portret (door Lodewijk van der Helst) op het Amsterdamsch Archief wordt bewaard. De daarop voorgestelde persoon is Anthonie Verbeeck, die eerst in 1685 zijn vader Salomon Verbeeck als Klokkenist aan de Oude-Kerkstoren opvolgde. Zie Dr. P. Scheltema, Aemstels Oudheid VI bl- 152.

een coorndrager, Jeronemus, fluytspeelder, en eenen Van de Boom, bandeliermaeker, de voornaemste ijveraers waren; dat de twee eerste het vaendel 't selve van buijten met een touw opgehaelt hebbende, aen de spil van de Haen vast bonden, met hulp van meer anderen, Dat den secretares van de Pol, daer bij comende, alsoo een groot geloop was, hij, Verbeeck, vraagde: wat sal ick doen? Daer Pol op antwoorde: 't is nu te laet. Dat de gesijde coorndrager wilde een request doen tijckenen, om aen de Prins over te geven, met versoeck van recompense; dat noch dagelijx in de biergelaegen sich seer beroemt van soodanich vroom fijt gedaen te hebben.

Nae lang afwaeijen wiert het vaendel wit, en afgehaelt; ijder scheurde daer een stuck af. Voors sijde Verbeeck, dat de schutters van Grootenhuyse veel daer bij waren."

Toen de schutters de Oranje-vlag op sommige torens en andere gebouwen begonnen te plaatsen, was het natuurlijk, dat de Westertoren, als de hoogste van allen, niet mocht worden vergeten. Op gevaar af van al te lang stil te staan bij eenzelfde punt, wensch ik Bontemantel nog eens aan het woord te laten om ons daarover in te lichten.

»Den 10 Octob. 1682 heb met Jan Jansz. Backer, klockespeelder van de westerkerkx thoorn gesprooken, maekende reedenen met de selfde van een klauwe simbel, en bracht te pas, hoe het is gegaen met het orange-vaendel, in den Jaare 1672 op de thoorn voorsz. geplant.

Daer op sijde, dat eenige schutters tsijnen huijse waren gecomen om de thoorendeur, om nae boven te gaen, wilden openen, seggende t selfde met kennisse van haer compatayn en Heeren deede: Waer op met haer ging. Aen de thoorn comende, vond veel volckx met een orange-vaendel, opende de deur, waerop 't volck nae boven vlooch met het vaendel, haelde het door de luijken

alsoo onder 't geleyde van eenige borgeren na die hooftwagt gebraght, en de brieven bij de Captn gelesen zijnde, oordeelde die van grooten gevolge, derhalve haar bijhebbende convooij met nogh eenige schutters versterkende, zond haar na het Stadhuys toe, om daar nader bij de burgm. geexamineert te werden."

Hoe het met dit onderzoek is afgeloopen, meldt onze berichtgever niet, en zullen wij dus van elders moeten vernemen. Het ligt voor de hand, dat wij hier wederom Bontemantel hebben te raadplegen [1]. Hij geeft ons een vrij uitvoerig verslag, ook omtrent de aanhouding zelve. Dat hij in de waardeering zeer met den anderen verhaler verschilt, kan ons van Bontemantel niet bevreemden. Trouwens, het aanhouden van afgevaardigden uit andere steden was wel eenigszins een daad van geweld, en wij zullen straks zien, dat die bij Burgemeesteren ook geen instemming vond.

»Op Sondach den 3 Julius 1672 sijn de Heeren Burgemeester Pieter Ouwe Claas, ... Goes en pensionaris Brouwer, gedeputeerde van Edam ter dachvaert, smorgens gecomen aen Stadts Herberg om door dese stadt nae den Haach te rijden. Een der schutters aldaer de wacht hebbende, en eertijts in oneenichijt met den gemelden pensionaris geweest hebbende, is gegaen nae het Heere Logement op de Haerlemerdijk, en tegen de wacht aldaer breet uytgemeeten, dat de Heeren van Edam in de Stadt waren gecomen en niet goets voor hebben. En is voort gegaen nae de poort, en 't selfde meede swaer uyt gemeeten.

De gedeputeerde op de wagen sittende, om buyten te rijden, sijn van de schutters aldaer aengehouden, en door den Vaendrager Jannes Backer, sijnde een hopcooper, forcelijck bejegent, en gedrongen uyt de

[1] Bontemantel VI, losse stukken.

Burgemeester Outshoorn [1] af (met de Heeren Boreel en Roch) naar het leger te Alphen. Uit een lateren brief van Burgemeesteren aan den Prins blijkt, dat Zijne Hoogheid bij die gelegenheid aan onze afgevaardigdnn de verzekering gaf van zijne goede gezindheid omtrent Amsterdam »ende de goede ingesetenen van dien met raed en daed te willen bijspringen, ende van alle oppressiën en vijandtlijke attaquen door alle bedenkelijke precautiën beschermen en protegeren" [2].

De verhouding tusschen Amsterdam en den Stadhonder was dus nu zoo goed, als men slechts kon verlangen. De Burgemeesteren wenschten, dat Zijne Hoógheid zich daarvan persoonlijk zou komen overtuigen, en verzochten hem dus in denzelfden brief »om tot beeter informatie van 't geene voorschreven is, een keer herwaers in loco te doen; Uwe Hoochijt soude hier vinden genegene herten." Verschillende omstandigheden verhinderden echter den Prins, om reeds nu aan dit verzoek gevolg te geven.

Intusschen kon men te Amsterdam voortdurend allerlei staaltjes zien van opgewekten Oranje-ijver bij de burgerij, die daardoor nog wel eens in botsing kwam met sommigen der Heeren Regenten, die meer uit noodzakelijkheid, dan uit eigen voorkeur, tot de verheffing van Oranje hadden medegewerkt. Onder dezen behoorde natuurlijk ook Bontemantel, en het is dus niet oneigenaardig, hemzelven het een en ander daarvan te laten verhalen [3].

---

[1] Den 4den Juli was hier het wachtwoord „Nassau", en den 5den Juli „Outshoorn." Of daarmede de hiergenoemde burgemeester, dan wel het dorp Outshoorn werd bedoeld, weet ik natuurlijk niet.

[2] Zie den brief van Burgemeesteren aan Zijne Hooghsid van den 8sten Juli, te vinden o. a. in Wagenaar, Amsterdam, II deel, XIX boek.

„Van de voorsz. commissie weete niet of rapport in den Raet is gedaen, maer wel aen Burgemeesteren, die den 8 July daer over hebben aen sijn Hoochijt geschreve een remarcable brief, door Burgemeester Hooft ontworpe." (Zie Bontemantel Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72 bl. 491.)

[3] Bontemantél, VI, losse stukken.

de Heeren niet op te houden, maer haer rijs te laeten vervorderen.

Niettegenstaende deselfde ordre, heeft den meergemelden Vaendrick, en de schutters, de Heeren niet willen laten passeeren; soo dat de gedeputeerde te raden wierden te gaen in de herberg op de hoeck van het plijn en haerlemerdijck. Den sergeant en twee schutters hare commissie aen den gesijden vaendrick afgelijt hebbende en het gevolch gesien, sijn gekeert, en hebben aen haren capitijn van Waveren rapport gedaen. De Heeren Burgemeesteren uyt de kerck boven gekomen sijnde, hebben gehoort uyt den Heer van Waveren het gepasseerde, die aenstonts sonden nae de collonellen. Roeters gecomen sijnde [1], is gesonden neffens den meergemelden capitijn van Waveren nae de poort, om de Heeren gedeputeerde voort te helpen, en de wacht over het ophouden der Heeren soodanich te bejegenen als behoort.

De Heeren Collonel en Capitijn vonden de gedeputeerde in de gemelden herberg, en stelde voors ordre op alles, en gelijde de Heeren tot buiten de hamije. En wederom binnen gecomen sijnde, beschrobde den hooftofficier en schutters, die haer ontschuldichde, alsoo de commissie was, om de Ambassadeurs last te geven van met den Coninck van Vranckrijck te sluyten."

Men ziet het: Bontemantel draait wel lang om de zaak heen, maar komt toch eindelijk met de ware reden voor den dag. Want klinken ons wellicht de laatste woorden wat onbepaald, duidelijker wordt het ons, wanneer wij elders [2] bij hem lezen, dat de last der Edamsche

[1] „Geelvinck niet comende, alsoo apparent uijt de stadt is geweest." (Zie Bontemantel. Aant. v. d. R. 1668—72 II 225).

[2] Bontemantel. Aant. R. v. d. R. 1668—72 II 225.
Ook hier geeft Bontemantel nauwkeurig aan, van wie en wanneer hij zijne inlichtingen heeft ontvangen;

Heeren inhield »om de gedeputeerden nae den Coninck te geeven volcomen last om te sluyten, mits behoudende haer Religie en Magistrature." De zaak was dus wel geschikt om de verontwaardiging der burgers op te wekken, al kunnen wij ons ook begrijpen, dat Burgemeesteren zich niet bevoegd achtten de aangehouden Heeren op hunne verdere reis te bemoeielijken.

In de Raadsvergadering van dienzelfden Zondag bleek het op nieuw, hoe de groote meerderheid in de Vroedschap thans tot verdediging was gezind, en zelfs schijnbaar aanlokkelijke voorwaarden krachtdadig wist af te wijzen.

»Schaep, uyt den Haech gecomen, heeft in secretesse gerelateert, dat met de Groot, van den Coninck wederom gecomen, alleen heef gesproocken, en gesijt, dat hij, de Groot, liever wilde de doot sterven eer soo een accoort met den Coninck aen te willen gaen, ende dat hij, Schaep, bij discourse met de Groot verder gaende, sijde dat sijn gevoelen niet gevraecht werd, maer dat best oordeelde, dat Hollant alleen met den Coninck moest tracteeren en beschermer-heer werden, ende het Sticht van Utrecht vassaal van Hollant werden; dat de andere provincie, als Gelderlant en Overijssel soude onder Vranckrijck blijven, mits dat de steeden aen de Zuyderzee soude afstaen, etc.

De Raet neemt hetselfde op voor notificatie, en was beeter geweest dat rapport niet gehoort te hebben, te meer Zeelant ende Stadt en Landen verklaert hebben ter generaliteijt, niet toegestaen te hebben besendinge aen de Coninck te doen, en dat Frieslant 't selfde mede sal verklaeren.

„'t bovenstaende heeft van Waveren mij den 20 July, en den pensionares Brouwer den 9 Septemb. 1677 in substantie verhaelt; en den laeste nochmaels den 20 April 1679, sijnde Raet ter Admiraliteyt wegens Edam in 't collegie alhier," enz.

Dit advijs van Schaep aen de Groot gegeeven wierde bij sommige heeren wat heevich opgenoomen" [1].

Geen wonder, en deze Heeren hadden daartoe alle recht! Want ik geloof, dat een dergelijke wijze van vredemaken nog schandelijker zou zijn geweest dan geheele onderwerping en bukken voor de overmacht. Neen, waar Amsterdam op zelfbehoud was bedacht, mocht het toch nooit de hand leenen of voorstellen doen, om een of meer der zusterprovinciën ten eigen bate aan den vijand over te leveren.

De Vroedschap was bovendien volstrekt niet in de stemming, om dergelijke denkbeelden geduldig aan te hooren. Burgemeester Hooft had zooeven medegedeeld, van den Keizerlijken gezant L'Isola [2] te hebben vernomen, dat hulp uit Brandenburg in aantocht was. Wel had de Burgemeester geantwoord, voor het oogenblik nog niet in staat te zijn om namens de stad voor de goede betaling te zorgen; doch men wist nu dat Brandenburg tot hulp gezind was, en onze Staat dus niet geheel zonder bondgenooten zou zijn.

In deze meening moest men te meer worden versterkt, toen het bericht kwam, dat op dienzelfden Zondag (3 Juli) in de vergadering der Staten van Holland het Eeuwig Edict was vernietigd, of, zooals de ongenoemde schutter het uitdrukt, »de acte van mortificatie van 't Stadhouderschap.... gemortificeert," En voorts, dat in de avondzitting het Stadhouderschap aan den Prins van Oranje was opgedragen.

De Raad besloot den 5den Juli, den Prins met deze benoeming te doen gelukwenschen, en vaardigde daartoe

---

[1] Bontemantel, Aant. R. v. d. R. 1668—72 II 228.

[2] Omtrent dezen staatsman en zijn verrichtingen is veel belangrijks te vinden in Dr. Jul. Grossmann, „Die Amsterdamer Börse vor 200 Jahren." Daaruit kan men zien, dat in werkelijkheid de hulp van Brandenburg, zoowel als van den Keizer, nog zeer lang op zich heeft laten wachten, alsmede welken invloed dit uitstel op de gemoederen ten onzent heeft gehad.

Burgemeester Outshoorn [1] af (met de Heeren Boreel en Roch) naar het leger te Alphen. Uit een lateren brief van Burgemeesteren aan den Prins blijkt, dat Zijne Hoogheid bij die gelegenheid aan onze afgevaardigdnn de verzekering gaf van zijne goede gezindheid omtrent Amsterdam »ende de goede ingesetenen van dien met raed en daed te willen bijspringen, ende van alle oppressiën en vijandtlijke attaquen door alle bedenkelijke precautiën beschermen en protegeren" [2].

De verhouding tusschen Amsterdam en den Stadhonder was dus nu zoo goed, als men slechts kon verlangen. De Burgemeesteren wenschten, dat Zijne Hoógheid zich daarvan persoonlijk zou komen overtuigen, en verzochten hem dus in denzelfden brief »om tot beeter informatie van 't geene voorschreven is, een keer herwaers in loco te doen; Uwe Hoochijt soude hier vinden genegene herten." Verschillende omstandigheden verhinderden echter den Prins, om reeds nu aan dit verzoek gevolg te geven.

Intusschen kon men te Amsterdam voortdurend allerlei staaltjes zien van opgewekten Oranje-ijver bij de burgerij, die daardoor nog wel eens in botsing kwam met sommigen der Heeren Regenten, die meer uit noodzakelijkheid, dan uit eigen voorkeur, tot de verheffing van Oranje hadden medegewerkt. Onder dezen behoorde natuurlijk ook Bontemantel, en het is dus niet oneigenaardig, hemzelven het een en ander daarvan te laten verhalen [3].

---

[1] Den 4den Juli was hier het wachtwoord „Nassau", en den 5den Juli „Outshoorn." Of daarmede de hiergenoemde burgemeester, dan wel het dorp Outshoorn werd bedoeld, weet ik natuurlijk niet.

[2] Zie den brief van Burgemeesteren aan Zijne Hooghsid van den 8sten Juli, te vinden o. a. in Wagenaar, Amsterdam, II deel, XIX boek.

„Van de voorsz. commissie weete niet of rapport in den Raet is gedaen, maer wel aen Burgemeesteren, die den 8 July daer over hebben aen sijn Hoochijt geschreve een remarcable brief, door Burgemeester Hooft ontworpe." (Zie Bontemantel Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72 bl. 491.)

[3] Bontemantél, VI, losse stukken.

»Jan van Erpecum [1], capitijn van de drij en twintichste wijck, sorteerende onder het regiment der witte vaendels, geleegen langs het waeter van den Dam tot de Sout Steech, Graeve straet, de niwe kerck om, en Nieuwendijck op tot weeder aen de Graevestraet, hebbende alsoo int midde van de stadt, een sirelijcke compaignie, die door de goede kennisse en ordre wel de voornaemste was geexcerceert; en int optrecken, bijnae alle die pieckeniers met witte scherpen, en de musquettiers met witte pluijmen, heel manefieck in ordre.

De geruchte uyt andere steeden ende in deese Stadt over beginnende te waijen, van Sijn Hoochijt tot Stadthouder te maecken, heeft van de voorbaerichste geweest, ende geordonneert aen sijn schutters, de witte sluijers en pluijmen aen een sijde te leggen, en de orange in de plaets op de parade en trecken nae de wacht te draegen; dat oock hebben gedaen, en die geen orange scherpe hadde, stricke orange lint op haer hoet.

Yder een sach de schielijcke verandering met bedaertheyt aen, als den 21 Juny 1672 alsoo voor de eerste mael voorbij het Stadthuijs trock (naer de Westerhal), alwaer Capitijn Bontemantel gerengeert stond, om door Capitijn Berwouts afgelost te werden.

Int eerst van July geresolveert sijnde met twaelf compagnie om de vijfde nacht te waecken, heeft dese compagnie haer plaets gekreegen aen het Oude sijts huyssittenhuys. staende bij het laseres ofte leproosen huys, alwaer den 6 July de wacht was.

De procureurs, die in voortijden haer tochten en wachten neffens de andere ingeseetenen plegen waer te moeten nemen, sijn door den krijgsraad den 7 July 1657 daer van verschoont, mits contribueerende nae billijck-

---

[1] Deze Erpecum had vroeger tot de Staatsche partij behoord, doch „is naederhant van maxime verandert, volgende het spoor van sijn oom Pancras, en den Raetpensionaris Fagel, wiens laeste nichte vrijde."

heyt; doch sijn den 14 Junij deses Jaars op resolutie wederom aengesijt niet verschoont te sullen werden. Onder de procureurs is geweest eenen Jannes Molegraef.

Desen procureur Molengraef, adelborst sijnde onder den Heer Arpecum, en den 7 July de dachwacht hebbende, is met den oranje slujjer om de middel aen de balij comen staen om te plijten. Bontemantel, als president van Schepenen, de plaes van den Heer Schout Gerret Hasselaer, ten opsichte sijner quetsure, als stedehouder waernemende, meende ongerijmt te sijn, dat alsoo in krijgsgewaet (alsoo geen hooft officier was) soude plijten, en lijde in deliberatie of niet beeter sal sijn, dat den procureur de charp gedurende het plijdoij aen een sijde bracht; en alsoo Schepenen mede vant selfde gevoelen waeren, heeft den president in beleefde aenspraak de procureur hetselfde aengesijt. Waerop antwoort, het sijn wacht te wesen, en op ordre van sijn capitijn de scherp droech en gecoft te hebben, en is uyt Schepenencamer gegaen. Een wijnich buijten geweest hebbende, is wederom aen de balij gecomen, sonder de oranje slujjer afgelijt te hebben, waerop de Heeren Schepenen wederom de hoofden te samen steeckende, verstonden, met het velt teecken niet te laten plijten. Waer op den president sijde, dat het niet en voechde, in sulck gewaet eysch ofte antwoort te doen. Dat, soo wilde plijten, den scharp soude afleggen, of anders die soude doen afbinden, alsoo de Heeren niet verstaen gevilipendeert te werden; ende nae eenige woorden gewisselt sijnde, heeft den Heer president uyt eijgenen ingeeven daer bij gevoecht, de saecke soo te pas comende: Is de wacht aen het Lazeres huys. U capitijn siet toe, dat daer niet in raekt [1].

[1] „Het Lazarus huys is [illegible] [illegible] [illegible] en van de [illegible] te [illegible]."

Een [illegible] [illegible] op zijn [illegible] [illegible]

Schepenen afgaende, vonden den procureur voort Stadthuijs, omringt met een groot getal schutters, die daer de wacht hadden. Welck gerucht aenstonts is versprijt door de heele stadt, en nae alle quartieren geschreven, dat Bontemantel de oranje-scharp heeft willen afbinden. Eenige dagen daer nae op den Dam wandelende met den Heer out-Burgemeester Nicolaes Pancras, oom van den capitijn Erpecum, en de rechte geschapenthijt verstaen hebbende, dat niet was gesijt dan met ordre van schepene banck; dat het woort orange met voordacht niet had genoemt, maar alleen de scherp, en den voorsittenden schepen gehouden is het besluyt te uijtte. Sijde den Heer Pancras: neef Bontemantel, is het soo gelegen, soo moet weer anders aen sijn Hoochijt geschreeven werden.

Evenwel heeft veel drijgementen, van sijn huys geplondert te werden, uijtgestaen, en eens omstandelijk gewaarschout sijnde den tijt wanneer het geschieden soude, stelde eenige wijnich ordre daer tegen, en sliep gerust tot den dageraadt. Als wanneer verstond, eenich bijeenrottinge in de Princestraed was geweest, doch siende de gestadige ronde der wachten en vrijwillige Ruyters, welcke laeste hadden aengebooden voor het huijs de nachtwacht te houden (daer voor wierde bedanckt) is het voornemen staen gebleven.

Op straet is niet gemolesteert, ten opsicht als Stedehouder schoutsdienaers bij hem had. Maer nae van de regeeringe was geexcuseert, is meenichmael int voorbijgaen toegebeeten en gesijt: Bint nu de Oranje sluyer of. Eens sullende gaen nae het logement van sijn vaendrich Fredrick Hamel, om de compagnie op te voeren, vond staen eenige wijven met steenen in haer schoot, met meninge te stenigen, soo eenige Juffrouwe haer hadden hooren seggen, doch geen gelegenthijt connen uijtvinden om te waerschouwe. Den capitijn sijn oranje

sluijer aengedaen hebbende, om alle aenstoot te mijden, ten opsichte alle de capitijnen sulx deeden (uytgenomen Cornelis Abba) is met de rotting in de hant de Princebrug overgegaen door het gedrang der wijven, haer starck aensiende, doch niet wetende wat in den sin hadden." [1]

De kleuren der verschillende regimenten, die niets anders dan onderscheidingsteekenen waren, werden in de oogen des volks een middel tot uiting vau staatkundige gevoelens. Het verwondert ons dan ook niet, dat de witte kleur evenzeer in minachting kwam, als de Oranje-kleur geliefd werd. Bontemantel wachtte zich wel, om in zijn berisping aan Molegraef het woord »oranje-sjerp" te gebruiken, om zoo min mogelijk hartstochten op te wekken, hoewel toch zijn bedoeling door het volk, terecht of ten onrechte, anders werd opgevat. Eén bijzonderheid is er nog, waarop wij moeten wijzen; namelijk, dat Pancras hier, wellicht zijns ondanks, aan het licht brengt, dat zijn toenmalige partijgenooten den Stadhouder goed op de hoogte wilden houden van de heerschende stemming in onze stad. Het is zeer de vraag, of de regeerende Burgemeesteren daarvan hebben kennis gedragen.

De Regeering van Amsterdam was evenwel niet zonder bekommering over het gevaar van vijandelijke aanvallen; de kommandant Van Beveren en de Ingenieur De Moncq (of Dumont) waren door Zijne Hoogheid van hier ontboden, en bovendien waren twee compagniën ruiters naar het zeestrand vertrokken »om 't strang te besetten en voor het landen der Engelsse en Franse vlooten te beschermen;

---

[1] „In een blauw boexke, getituleert „de Hel in roeren", in het 9 bladt, staet: als de jonges op de Westermard knickerde, het woort was: alle sien Bontemantel met sijn oranje scharp, hor. hor."!

daar men, vermits deselve haar alle dagen op dese kust vertoonen, zeer voor bevreest is."

Uit deze woorden van den ongenoemden schutter, op Zaterdag den 16den Juli, kunnen wij zien, dat dezelfde ongerustheid zich eenigszins aan de burgerij had medegedeeld, en ook nog voedsel vond in »een geruchte als of zijn hooght. zoude zijn gemassakreert," hetwelk gelukkig spoedig met zekerheid kon worden tegengesproken.

Burgemeesteren begonnen daarom te vreezen, dat door de herhaalde aanvragen van Zijne Hoogheid om manschappen, buskruit en wapenen, de stad langzamerhand van verdedigingsmiddelen zou worden ontbloot, en durfden toch deze aanvragen niet weigeren, om de gemeente niet te mishagen. De Vroedschap besloot derhalve, den Burgemeester Hooft persoonlijk naar den Prins af te vaardigen, om mondeling den geheelen toestand onzer verdediging te bespreken, en »alles te remonstreeren." Dit besluit werd genomen den 16den Juli, en Burgemeester Hooft vertrok onmiddellijk daarop naar het leger, waar hij den volgenden dag, zijnde een Zondag, een uitvoerig gesprek had met den Stadhouder zelven.

Men kent den loop van dit gesprek, onder anderen te vinden bij Wagenaar. Voor het oogenblik kon de Prins den Burgemeester geen bepaalde toezeggingen geven, omdat hij uit het leger geen krijgsvolk kon missen, doch beloofde het belang van Amsterdam steeds te zullen ter harte nemen.

In deze samenkomst schijnt Hooft wel iets verder te zijn gegaan dan zijn oorspronkelijke opdracht luidde, en namens de stad zijne medewerking te hebben aangeboden, indien de Prins wellicht mocht noodig vinden, dat hooger waardigheden aan hem zouden worden opgedragen Bontemantel geeft ons den tekst van het Raadsbesluit, waarin de zending van Hooft werd vastgesteld, en daarin komt geen enkel woord voor van dergelijke aanbiedingen. Uit hetgeen Hooft, in zijn verslag op Dingsdag den 19den

Juli aan den Raad mededeelde, blijkt niet, of Zijne Hoogheid op deze aanbiedingen heeft geantwoord, doch dat hij zich alleen had bepaald tot het beantwoorden der vragen van Burgemeesteren, met de verzekering dat »sijn gedachte, oeffeninge ende besoigne tot behoudenis van 't Lant ende bescherminge van dien, gedurich sijn." [1] Deze zending had dus eigenlijk niet veel opgeleverd, en verschafte den Raad weinig stof tot blijdschap. Wel werd Hooft »eenparichlijck voor Sijne Eds. genomen moeite bedanckt," doch Bontemantel voegt er bij, dat dit door velen »al morrende" geschiedde.

Gedurende de afwezigheid van Hooft, was er een oogenblik van angst geweest, dat de vijand in aantocht zou zijn, doch gelukkig bleek die vrees ongegrond. Te midden van al den ernst dier dagen, maakt het een zonderlingen indruk, daarvan de verklaring te vinden, die de ongenoemde schutter ons geeft in zijn »Dagsregister" op Zaterdag 16 Juli.

»Des avonts was aan de uitersze poort ter wacht de compagnie burgers van den Captt. van Erpecum. Hij absent zijnde, wiert door de luijtenant Elias gecommandeert, die, nadat de officieren en rotgesellen den anderen wel hadden opgevult, door ordre van de luitnt. des nachts een formelen allarm maakte door trommelslagh en moortgeschreij, zoo dat 10 van de comp. burgers, aan de Weesper poort onder den Capt. Van den Heuvel de wagt hebbende, van haar Capt. daar na toe wierden gecommandeert, maar vonden dat de duitse en

---

[1] Bontemantel. Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72, bl. 514.

In zijne Aanteekeningen van Res. v. d. Raad 1668—72 II 247, geeft Bontemantel nog de volgende kantteekening:

„Heeft sijn hoochijt te veel gepresenteert.

Den 14 Octob. 1672 gaende wandelen met den pensionaris Hop, heeft mijn het neffenstaende in gedachten gebracht, sijnde seer verwondert soo veer was gegaen."

franse rivieren niet wel in de hoofden van deese wakers waren gehuisvest, en daar over protesteerden, zoodat, wanneer het ter oore van de subalterne krijgsofficieren quam, men ordre heeft gestelt om die vloeden met sterke dammen het inbreeken te verbieden, en den Luitent. die daar groote oorsake toe hadde gegeven, met een eerlijk paspoort te versien."

Dit voorbeeld van tijdelijke zorgeloosheid, bij een enkele compagnie, mag ons echter niet doen denken, dat de burgerij haren toestand allengs minder ernstig begon in te zien. Integendeel. Wanneer wij het »Dagsregister" verder doorlezen, vinden wij op Maandag den 18den Juli wederom een nieuw bewijs, dat de bevelen der regeering in het belang der veiligheid, zooveel mogelijk met stiptheid werden nageleefd, en dat zij, die zich daaraan durfden onttrekken, aan groote gevaren blootstonden.

»Is aangehaalt een schuit opt Rokin, willende na ...., in de provincie van Utrecht, met allerhande verversinge en eetwaren, die daar van dan zouden werden gevoert na Utrecht, 't welk regelrecht is strijdende tegen de placcaten en ordonnantien van de heeren burgem. en vroetschap deser stede. De inlader voor een gedeelte is bevonden te zijn Lambert Gortes, wiens huys, na dat hij in hegtenis was geraakt, desen selven avont perijkel liep om geplondert te werden; maar wierde van de burger ruiters en burgerije belet."

Den volgenden dag, 19 Juli, geeft onze schutter een kort verslag van zijn tochtje naar Muiden, waarbij echter niet duidelijk blijkt, of hij deze reis uit eigen beweging deed, dan wel op bevel van zijn meerderen:

»19 Dinsdagh ben ik 's morgens gereijst na Muyden, en de fortificatien gesien, zoo van de stad als die op en aan den hoogendijk zijn gemaakt, die na 't gevoelen van veel militairen niet te verwinnen waren, vermits 't lant altemaal onder water leyt, en den vijandt maar

langs 2 wegen, zijnde de eene de hooge dijk, d'andre de lage wegh van Naarden, kan langs koomen. Daar wesende, wasser allarm, komende 2 posten van Weesp, daar alles mede in roere was, alsoo de franse daar omtrent souden zijn, waarom de Vorst Maurits van Nassouw, met sijn neef van de selve naam, in de cales gingen sitten, verselt van 20 ruiters om na Weesp toe te rijden; bevelende de rest van de ruiterij, haar gereet, gesadelt etc. te houden, om op zijn te senden ordre te volgen.

Wanneer ik na Naarden voer, seijde mij den soon van Justus Baak, dat op of voor de tent van de konink van Frankrijk staan dese woorden: Alterius Jovis Altera Tela. En hij vertolkte in onse tegenwoordigheyt seeker rijmpie op de selve rijm en voetmaten als t int frans met den naam van de nieuwe nostra damus was gedoopt, zijnde quansuis een voorseggingh. Den inhout was volgens de vertaling:

Als 2 en 7 na de 6 en 1 zal volgen,
Sal † LOVIS / SIVOL: 10 en 4 gesien zijn heel verbolgen,
Met Vorsten van het rijk, zoo trouweloos als dwaas,
Langs × eenen koopren brugh zig wreken van de * Kaas [1]."

Vaerzen als deze schenen destijds bij velen zeer in den smaak te vallen; althans, er zijn meer voorbeelden van. Belangrijker dan de dichtregels zelven, vind ik de vermelding van hem, die ze onzen schutter mededeelde. De gemeenzame wijze, waarop hij spreekt van »den soon van Justus Baak" (Laurens Bake, heer van Wulverhorst?), doet mij vermoeden, dat wij in den ongenoemden schutter

---

[1] De dichter (?) zelf geeft hier de volgende ophelderingen:
† Konink Louis.
× werden de koopre schuities meede gemeent.
* Hollant.

vorst dankbaar zijn, dat hij hier geen keuze wilde doen, maar beiden vereenigd aan het Vaderland wilde hergeven.

Het is geen aangename overgang, na de herinnering aan dit verheven voorbeeld van eendrachtige vaderlandsliefde, onmiddellijk weder midden in de geschiedenis onzer partijschappen te worden teruggebracht. Toch eischt de volgorde der gebeurtenissen. dat wij hier den inhoud mededeelen van een partijschrift, dat den 29sten Juli voor het Hamburger kantoor hier ter stede was te lezen: [1]

»Waarschouwinge aan alle vrome burgers.

Pas op, burgers, de verraders zijn weder doende,
Burgers, pas op, het zijn deze:
Reinst, Vlooswijk, De Graaf, Outshoorn,
Hooft, Pol, Bontemantel,
Daar is weder een verraat op handen,
Pas op, burgers."

De ongenoemde schutter voegt daarbij geen enkel woord ter toelichting, en wij weten dus niet, of hij aan deze opruiende taal eenige waarde heeft gehecht. En waar hij, een tijdgenoot, zwijgt, zal het voor ons natuurlijk moeielijk zijn, voor onszelven een stellig besluit op te maken. Ik voor mij kan niet gelooven, dat hier van verraad sprake heeft kunnen zijn; doch dat wij hier niets anders hebben dan een opwarming der oude geruchten over de verdeeldheid in de Vroedschap op den 26sten Juni. Overigens geven de hiergegenoemde namen den indruk, dat de opsteller van deze »Waarschouwinge" met den werkelijken stand der partijen in den Raad weinig bekend was. Anders toch zouden Outshoorn en Hooft door hem niet in éénen adem zijn genoemd met De Graef, Van de Poll en Bontemantel.

Liever dan langer te verwijlen bij dergelijke betreurenswaardige ophitsingen van de burgerij, willen wij de aan-

[1] Zie „Dagsregister" t. a. p.

dacht vestigen op hetgeen eenige dagen te voren, den 26sten Juli, in onze Vroedschap was vastgesteld geworden. Ten eerste werd besloten, om krachtdadig voort te gaan met de voltooijing der verdedigingswerken, en ten andere, om de gewijzigde vredesvoorwaarden van Frankrijk en Engeland (hoewel iets gunstiger dan die der vorige maand) toch nog even onaannemelijk te verklaren [1]. Dat dit besluit in den smaak der gemeente moest vallen, is licht te begrijpen. Onze schutter schrijft dan ook op den 28 Juli in zijn »Dagsregister":

»en werden de eijschen van Engelant en Frankrijk door den druk bekent, zijnde zoo onfatsoenlijk ingestelt, dat wij liever willen alles wat wij hebben, goet en bloet, bij de vrijheijt opsetten, als zoo schandelijk, tot nadeel van de selve, vreede maken."

Hoe het omstreeks dezen tijd met onze verdedigingswerken stond, vernemen wij uit een verslag van denzelfden schrijver op den 3den Augustus.

»3 Aug. Woensdagh, beedagh.

Van middagh ben ik buiten op den Amstel geweest, en de werken daar gevisiteert, vindende aan de West zijde van den Amstel, tegen over den Omval, even voorbij de hofsteede Overmeer, een baterij gemaakt, versien met 4 ijsere stukken van 12 en 8 pond ijser schietende, zijnde een trenchee van de wegh lant waart in, halvemaans wijse gemaakt, met zijn banket in volle forme. Daar van overvarende, passeerde 2 uitleggers, ieder met 8 stukken versien, en bevonden aan de andere zijde 3 baterijen achter den anderen; de eerste leggende op het ende van den wegh, die langs den Amstel na de meer loopt, de brugh, die daarvan over de ringsloot na de herberg de Schulp te loopen, ten gronde toe afgebrooken sijnde.

---

[1] Bontemantel, Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72, bl. 520.

De tweede baterij is op de meerdijk, bij den eersten watermolen, die aan begin van de Weesper vaart in de meer staat; dogh was dese aan de binnekant neergestort, en is men met de reparatie doende.

De derde baterij was aan de derde moolen, die ook in de trenchee van de baterij was begreepen en ingetrokken; zijnde dit een deftig werk.

Voort na Diemerbrug marcheerende, bevonden een halve maan voor de hartoghvelts brugh op de meerdijk gemaakt, maar van kleyne defentie. Gingen voorts door Diemen, en keerden den hogen dijk langhs wederom; vonden ontrent Jaaphannes, even voorbij 't gemeene landshuijs, een heerlijk werk, zijnde 2 baterijen met haar linien en trencheen achter den anderen, ieder met 3 stukken versien, zijnde de dijk tweemaal afgesneden en de passage van den eenen tot den anderen liep tussen 2 deftige borstweeren, met haar banketten en palissaden.''

Doch al ging het werk der versterking zijn geregelden gang, zoo bleef het voor Burgemeesteren toch een reden van bekommering, dat Zijne Hoogheid nog steeds bleef dralen met het zenden van een bevelhebber. Er werd daarom den 5den Augustus besloten, den Heer Boreel nogmaals naar het leger te zenden, om den Prins aan zijne belofte te herinneren, en tevens daarbij te voegen »dat Welree het aengenaemste soude weesen; dat den commandant [1] Beveren een seer bequam heer is, en soude inclineeren wederom in deese stadt te comen met sijn regiment. Maer alsoo bij de gemeente int ooch is, als sijnde een neef van den Raetpensionares De Wit, soo sal best sijn, daer niet van te spreecken.«[2]

---

[1] De Heer van Welderen, vroeger bevelhebber binnen Nimweegen; volgens P. Valkenier „een man van geen minder beleyt en ervarentheijt, als van courage en standvastigheyt."

Zie Verwerd Europa, bl. 518.

[2] Bontemantel, Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72 bl. 549.

Uit het later verslag van Boreel in den Raad bleek, dat de Prins hem beloofde, spoedig zelf in Amsterdam te zullen komen, om alles betreffende de verdediging te regelen. Ondertusschen deed hij Burgemeesteren, door persoonlijke tusschenkomst van Beverningk, verzoeken om zoo mogelijk nog eenige versterking in manschappen en wapenen naar het leger te zenden, daar hij spoedig een aanval der Franschen te gemoet zag. Beverningk voegde nog daarbij de mededeeling, dat een koopman te Amsterdam een groote partij wapenen gereed had, die door den Koning van Denemarken besteld waren. De Raad besloot daaromtrent een onderzoek in te stellen, en den Prins verder zooveel mogelijk behulpzaam te zijn.

Dat de Franschen eenigen aanval van belang in den zin hadden, kon wellicht worden afgeleid uit verschillende kleine ondernemingen, die zij in de vorige dagen, met ongelijken uitslag, hadden beproefd. Onder deze is er eene, waarvan wij het verhaal vinden in het »Dagsregister" van den ongenoemden schutter op den 2den Augustus.

»Dinsdagh, Quam op ons wagthuijs de tijdinge, dat Loenen in brand stond, dogh wiert daarna de saak aldus bevonden.

Na dat de poorten en boomen een dagh tot Uitrecht gesloten waren geweest, zoo zijn uit de stad en daaromliggende volkeren ontrent 6000 man bijeengerukt, medenemende eenige stukken, waaronder een daar 16 paarden aan doende waren om hetselve voort te trekken. Zijn alsoo gekoomen van dese morgen ontrent 6 uren, voor het huys te Cronenburgh, besedt met ontrent 200 mannen onder Capit. Cornelis Witsz., die haar met musketten en nogh eenigh out haakgeschut zoo lange hebben gedefendeert tot dat haar kruit en loot op was, wanneer zij van Muiden nogh Weesp geen ontsed bekomende (alhoewel sij 't eenemaal daarop waren gecourageert) hetselve overgaven, zijnde voor prisoniers de

guerre, 2 aan twee te samen gebonden, binnen Utrecht gebraght, neffens verscheyde wagens met gequeste Franssen, die ook eenige doden hadden achtergelaten, zijnde haar overste over de ruiterij door de schouder geschoten.

Prins Maurits was wel op de been met het guarnisoen van Weesp en Muyden, maar, als een vree lievende overste gelijk hij is, soo trok hij ook liever met vreede na huijs, als dat hij zigh in perijkel wilde stellen.

Van achtermiddag is het huis te Loendersloot mede ingenoomen, en Loenen soude geplondert zijn."

De geschiedenis zelve is bekend genoeg; zoowel in 't »Verwerd Europa", als ook bij Commelin en Wagenaar, kunnen wij hetzelfde verhaal uitvoeriger terugvinden. Wat echter onze mededeeling eenigszins belangrijk maakt, is, dunkt mij, de zeer bijzondere wijze, waarop het gedrag van den ouden Prins Joan Maurits van Nassau wordt aangeduid. Dat deze veldmaarschalk voor meer en beter versterking had moeten zorgdragen, schijnt dus te Amsterdam spoedig de opvatting der burgerij geweest te zijn [1]. Doch ook in de Vroedschap scheen men daaromtrent van dezelfde meening te zijn. Toen namelijk den 5den Augustus de Raad van Prins Joan Maurits een schriftelijk verzoek ontving om versterking der bezetting van het slot te Abcoude, besloot men daarin toe te stemmen, doch voegde er bij, dat hijzelf dat had verzuimd »en door slappe naelaeticheijt is achter gebleeven." De Heeren schenen daarover ingelicht te zijn door Kapitein Cornelis Witsen zelven, die naar Amterdam had geschreven om versterking. Althans, Joan Maurits was zeer vertoornd »ende noch daer en booven

---

[1] Dit verklaart ook eenigzins, hoe de Regeering van Amsterdam reeds vroeger aanleiding had gevonden, om aan Joan Maurits te doen zeggen, dat hij „der gemeente niet seer aengenaem was," namelijk bij de zending van Andries de Graef en Corver naar Muiden, op den 3den Juni.

seer qualijck was neemende, dat daer om geschreeven wierd aen de Heeren van Amsteldam, als of sijn reputatie daer door wierde gekrenckt; gelijck op het schrijven van Capitijn Witsz., leggende in Croonenburch (dat meede versuymt was te versien, en door de france wederom was genomen, alleen door het versuijm) schrijvende dat sulcke capitijnen, die direct aen Burgemeesteren schrijven, voor soude laeten maecken een galch." [1].

Aangenaam was het voor den bejaarden Veldmaarschalk zeker niet, dat buiten zijn weten over zijn beleid werd geschreven en geoordeeld, en nog wel door zijne eigene officieren. Doch de toon van zijn brief zal in de Vroedschap weinig indruk hebben gemaakt, vooral niet omdat de bedoelde kapitein aan verscheidene harer leden was vermaagschapt, als zijnde een jongere broeder van den bekenden Mr. Nicolaes Witsen. Aan deze omstandigheid zal het ook wel zijn toe te schrijven, dat de Raad (hoewel eerst den 4den October, dus twee maanden later) besloot, den gevangen kapitein, »die zich alomme als een braaf soldaat hadt gecomporteert", te lossen; — »gelijk, meen ik, sedert geschied is", zegt Wagenaar, die echter verzuimt ons mede te deelen, hoe dit »lossen" is in zijn werk gegaan. Commelin bericht het ons in een paar regels [2], waarnaar wij zouden kunnen verwijzen, zoo wij niet in de Aanteekeningen van den ongenoemden schutter den afloop ook hadden vermeld gevonden. Wél loopen wij daarmede eenigszins vooruit op de volgorde der gebeurtenissen, maar dit zal, geloof ik, geen bezwaar zijn, om reeds nu over te nemen wat wij vinden op Vrijdag den 9 December van datzelfde jaar.

»Van dese morgen is een franse capiteijn hier binnen gebraght door 6 soldaten van de comp. van den gevan-

---

[1] Bontemantel. Aant. Res. v. d. R. 1668—72 II bl. 277.
[2] Zie Casparus Commelin II bl. 1207.

gen capiteyn Witsen, die haar in huismans kleeren staken en met een kleijn schuitie, met hangelroede en vistuijg versien, tot onder Naarden quamen vissen. En alsoo dese capiteyn de poort van Naarden, die hij, van meining sijnde wat te wandelen, uitquam, hebben zij hem voor deselve aangetast, in het schuitie gesmeten, en zoo gevangen in gebraght, hopende dat haar capt. daar tegens zal vrij gelaten werden, welke daat van trouwe zeer wert gepreesen." [1]

Wij hebben straks verhaald, hoe de Raad den 5den Augustus aan Boreel had opgedragen den Stadhouder te verzoeken, om den Heer Van Beveren, als neef van Joan de Witt, liever niet naar onze stad te zenden, »alsoo bij de gemeente int ooch is." Eene dergelijke verklaring moge reeds zonderling klinken uit den mond eener Vroedschap, die zelve verscheidene neven van De Witt onder hare leden telde; nog meer bevreemdt het ons, dat onze Raad plotseling zoo uiterst zorgvuldig was geworden, om aan de burgerij toch vooral geen reden tot misnoegen te geven. De omstandigheid echter, dat dit besluit werd genomen op den 5den Augustus, wekt het vermoeden op, dat deze stemming in onze Vroedschap kan hebben in verband gestaan met hetgeen de beide vorige dagen in Amsterdam was voorgevallen. Inderdaad was twee dagen te voren een groot gedeelte der stad in rep en roer geweest. Laat ons zien wat er aan de hand was.

Wanneer men soms nog mocht zoeken naar een bewijs voor de stelling, dat dezelfde gebeurtenis ons belangrijk kan voorkomen of niet, al naarmate wij ons op kleiner of grooter afstand daarvan bevinden, dan zouden wij gevoege-

[1] Zonder twijfel zal menigeen zich herinneren, hoe deze zelfde geschiedenis den heer Ter Gouw de stof leverde voor een zijner onderhoudendste schetsen „Wat zeven Visschertjes vingen, toen ze eens uit hengelen gingen." te vinden in het eerste deel zijner **Amstelodamiana.**

lijk kunnen wijzen op de verschillende waardeeringen van de feiten, welker vermelding thans aan de beurt ligt. Ik bedoel de moeielijkheden over het bewaren der stads-sleutels, in het begin van Augustus. Wie het verhaal daarvan heeft gelezen in Petrus Valkenier's »Verwerd Europa" [1] of bij een der latere schrijvers, die daaruit hebben geput, zal zich wellicht moeielijk kunnen voorstellen, hoe deze zelfde feiten, nog jaren daarna, voor Bontemantel het onderwerp zijn geweest van telkens herhaalde nasporingen en aanteekeningen. De zaak zelve was anders spoedig genoeg afgeloopen. In het »Verwerd Europa" vinden wij alleen, dat Burgemeester Van de Poll, wiens beurt het was de sleutels der stad des nachts te bewaren, het voorbeeld van zijn ambtgenoot Reynst niet wilde volgen, maar de sleutels, even als vroeger, bij zich aan huis wenschte te ontvangen. Voorts, dat er den eersten avond, toen de sleutels bij hem zouden bezorgd worden, een groote oploop voor zijn huis ontstond, die door Burgemeester Hooft niet kon worden gestild, waarop Van de Poll zelf op de stoep kwam, en eindelijk de sleutels overgaf. Den volgenden dag besloot de Krijgsraad tot een andere regeling, en sedert werden de stads-sleutels ten stadhuize bewaard in een kist, waarvan een der sleutels bij den burgemeester, en de andere aan de hoofdwacht zoude berusten

Bontemantel vindt echter deze zaak veel te belangrijk, om het bij dit korte bericht te laten. Daar hij enkelen van hen, die daarin waren betrokken geweest, persoonlijk kende, vroeg hij van dezen nauwkeurige inlichtingen tot in de kleinste kleinigheden, en zoo ontstond dan het verhaal van zijn hand, dat wij hier zullen inlasschen. [2]

»De tijt naaderende, dat volgens gebruijck de stads sleutels mosten gebracht werden tot den Heer Burgermeester Jan van de Pol, ende dat eenige geruchten

[1] Verwerd Europa, bl. 747 en 748.

[2] Uit Bontemantel VI, losse stukken.

doór de stadt lipen van de sleutels te willen hebben in bewaringe der wacht opt het stadthuijs, soo sijn Burgemeesteren te raaden geworden, den grooten manhaften krijgsraad te vergaederen, op Woensdach sijnde den maendelijcken Beedendach, den 3 Augustij 1672, nae de predicatie, alwaer de Heeren Hooft, Pol, Rijnst en Outshoorn, Burgemeesteren, Geelvinck en Roeters, collonellen, gedaen hebben aan de capitijnen en luijtenants de volgende propositie, in substantie:

Dat de wettelijcke regeeringe deser stadt van voor veel Jaaren en noch bestaat, volgens de previlegien, soo van de graven, als door de Ridderschap Eedelen en Steeden aen dese stadt vergunt. Dat alle ijver werd aengewent, als vaders der gemeente, om nae den reegel en gewoonte, de Burgeren en inwoonders te regeeren, beschermen, ende in vreede te houde. Dat het oock billick is, door de ingesetenen gehoorsaemt te werden, daer de conscientie en eeden de regeerders en onderdanen toe verbind; 't welck de sleutels en sloten van een goede Republieke sijn. Dat den Heer Burgemeester Rijnst, om onhijlen en perijckelen te ontgaen (waer in, ten beste en ruste der gemoederen, van de gewoonte eenichsins voor een wijl mach werden afgegaen) die 't sijnen huyse int brengen en haelen der stads sleutels voorvielen, goet had gevonden (doch buyten kennisse der andere Burgemeesteren) die te laeten brengen in Burgemeesteren camer, en snachs daer Sijn EE. rust te neemen, daer, van voor ontrent de hondert Jaaren, die sijn savons gebracht en smorgens wederom gehaelt uyt den huyse der Burgemeester, wiens virendeel jaars het is, die in sijn slaapcamer te bewaaren: als in de ordonnantie van den krijsraad van den jaaren 1594, en vordere reglementen tot desen tijt toe gemaeckt, te leesen is; met uytdruckinge der ordre, hoe die naer tijtsgeleegenhijt moeten gebracht en gehaelt werden.

Dat den Heer Van de Pol, wiens beurt het nu is die last op sich te neemen, geresolveert is, de gewoonte te onderhouden, en te laaten brengen tot sijnen huyse; te meer tot hooge jaren is, ende tegen die ongemacken soo wel niet soude connen.

Ende alsoo eenige quaetwillige geruchten loopen, van de sleutels te willen gebracht hebben onder de bewaring der schutters, die de hooftwacht sullen hebben opt stadthuijs, soo sijn Burgemeesteren en colonellen te raaden gewerden, 't selfde alhier te communiceeren, en de capitijnen aen te seggen, dat, die de wacht hebben, gelieven sorg te dragen, dat de sleutels mogen gebracht werden tot den Heer Van de Pol, en des noot de poortiers selfs met de schutters te gelijden, en soo eenige laeschie van gemoet en couragie sijn, 't selfde door haer hooft-officieren te besorgen, om alle tegenstant te weeren, dat niet te dencken is; doch soo eenige wantrouw onder de Gemeente mocht gevonden werden: dat Burgemeesteren tot gerusthijt geneegen sijn een verblijf of courtegarde te laeten opslaen, en de Burgers daer te laeten waecken, tot wechneeminge van alle vilaine achterdocht.

Den Heer Hooft met alle aensienlijck respect en cortbondige reedenen de Heeren capitijnen en luijtenants verder de getrouwe gehoorsaemhijt vermaend hebbende, is neffens de verdere Burgemeest. opgestaen en uyt den krijscamer gegaen. Waer nae de Heeren colonellen den krijgsraad hebben gerecommandeert, dat alle, die de wacht niet en hadden, gelieven bij huijs te blijven, om of het mocht gebeuren, dat eenige oproermaakers de gemeente quamen op te ruijen, en fijtelijckeijt bij den hand te neemen (dat Godt verhoede) daer teegen bij tijts connen ordre stellen.

Was Secretares
Harmen Van de Pol.

De Heer Van de Pol was, door menschenbooshijt en loogenen, hatelijck gemaackt, uijt roepende dat ter vergaaderinge van haare Eedle groot Moogende, de Ambassadeurs naer den Coninck van Frankrijck had van Stadtsweegen helpen voortsetten, daer ter contrarij op Woensdach den 15 Junij, in den Raad heeft gerapporteert, dat ter post uijt den Haach was gecomen: om onder secretesse bekent te maecken, dat haere Eedelen Groot Mogende oordeelde noodich te sijn, ter generalitijt de saacke daer heen te dirigeeren, dat Ambassadeurs opt spoedichste mochte afgaen, soo nae den Coninck van Engelant als Vranckrijck, ten eijnde de laaste mocht beweecht werden te supercedeeren, en de waepenen tegen deesen Staad niet verder te gebruycken, en dat den eerstgemelden Coninck mocht versocht werden de saacke daer heen te helpen bestieren. Dat de selfde propositie crachtich had doen tegenspreecken [1] en opgehouden: soo dat met gevolch eeniger leeden de saake wierde uijtgestelt, en ijder gesonden nae haar vroetschappen, om donderdach of soo haest doenelijck wederom te cómen, met soodanige last als haare principaalen sullen te raade werden: en haere advijsen in te brengen wegens het transporteeren van de collegiën, finantiën en magesijnen uyt den Haach in deese Stadt.

De last en recommandatie door Burgemeesteren en Colonellen in den Krijs-raad gedaen, wierde bij de gemeente breed versprijt, en men sach den naemiddach en savons groot gewoel bij de straad, schoijende omtrent neegen euren op de kneveniers burgwal, voort huijs van den

[1] „Had doen teegenspreecken." en dus niet zelf tegengesproken. Vermoedelijk was de Pensionaris Mr. Cornelis Hop ook hier de woordvoerder der Amsterdamsche afgevaardigden.

Uit een andere plaats bij Bontemantel (Res. v. d. R. II, 160) zien wij, dat Hooft tegelijkertijd „in stillicheijt" naar den Haag was gegaan, om bij het besluit tegenwoordig te zijn, daar Van de Poll wel „een goet man was," maar „noyt diep van oordeel is geweest."

Burgemeester Van de Pol, die in de gasthuijs-huysen N.... woonde. Burgemeester Hooft voechde sich, tegen het brengen van de sleutels, tot den Heer Van de Pol (daer de twee andere Burgemeesteren waaren versproocken mede te comen, doch wierde niet vernomen) [1].

Den toeloop, meest der onrustige opgemaackte gemeente, drongen hard aen; te meer eenige sleutels aldaer wierde gebracht door de schutters van de capitijnen ..... De andere capitijnen, ofte haer hooft-officieren, sijn gedwongen geworden de sleutels opt Stadthuijs te brengen.

De twee Burgemeesteren op de stoep staande, hebben door aenspraeck en reeden de gemeente soecken te onderrechten, dat mét de sleutels niet uijt te rechten is, ten opsicht de burgers de wacht aen alle de poorten en boomen hebben; dat de sleutels ten allen tijden tot den Burgemeester sijn gebracht en bewaert. Dat de Regeeringe niet is te wantrouwen, ten opsicht het meest te verliesen hebben, en geen reede tot achterdocht werd gegeven; doch dat, om de ongerustheijt wech te nemen, geneegen sijn, een wachtplaets voor de deur op te slaen, om door de quaetwillegen bewaeckt te werden.

Eenige goetwillegen riepen dat Burgemeesteren wel waeren, en haer reeden behoorde aengenomen te werden. Somtijts voechde den Heer Isaac Van den Heuvel, die met de dochter van den Burgemeester was getrout,

---

[1] Burgemeester Hendrik Hooft woonde in 1661 op de Kloveniersburgwal aan de andere zijde van het Oudemannenhuis (Zie F. Von Zesen, bl. 317). Indien hij vóór 1672 niet is verhuisd, was hij dus zeer dicht in de buurt van zijn ambtgenoot Van de Poll. De beide andere Heeren woonden verder af. Reynst op de Keizersgracht bij de Brouwersgracht, en Outshoorn op de Heerengracht bij de Huidenstraat (waar thans de Heer Vening Meinesz woont). Zie v. Zesen bl. 355. Zooals wij later zullen zien, waren beide naar het Stadhuis gegaan.

en sijn soon (de Burgemeesters soon) den Secretaris [1], daer eenige aenspraeck bij. Maer daer was geen reeden te gebruycken, en wilden de sleutels hebben; crabbende eenige steenen uyt de straet, en wierde een soo starck gegoyt, dat de splinters van de post braken, doch raeckten geen Heeren.

Onderwijlen quamen de Colonellen, en de Heeren Six ende Boreel aen of op de stoup, die naer wijnich gespreck wederom vertrocken. Daer quamen eenige der vrijwillige Ruyters, die meede niet lang bleven: en quam den capitijn Hilbrant Schellinger met eenige schutters, die de sijde nae de doelen besetten. Den gemelde Van den Heuvel, siende met praaten niet uyt te rechten, was vertrocken nae sijn huijs aen de oversijde van den gemelde burchwal, en bracht soo veel sijner schutters in de wapenen als te becomen waren, en marcheerde nae sijn schoonvaders huijs, besette de sijde van de Slijckstraat, waermeede de gemeente sachjens van het huijs deeden gaen, gebruijckende alle middelen om de plonderinge, daer het toe geschapen stond, voor te coomen; de saacke alsoo periculeus staande, quamen eenige schutters van Capitijn Jan ten Grootenhuijse, versoeckende aen Van den Heuvel, dat eenige sijner burgers geliefde bij de haare te voegen, alsoo eenige soldaten waren in de sloot achter het huys van den Heer Van de Pol [2], dat door haer aendringen heeft geconsenteert, selfs mede gaende: doch geen soldaten vernemende, is weder met sijn volck bij de andere gegaen. Ende heeft Burgemeester

---

[1] De Secretaris Harmen Van de Poll was gehuwd met een dochter van burgemeester Hooft, en verdedigde dus hier te gelijk zijn vader en zijn schoonvader.

[2] De omstandigheid, dat de sloot achter het Gasthuis uitkwam tegen het huis van Van de Poll, doet mij vermoeden (te oordeelen naar de kaart van Balthasar Floriszoon), dat deze burgemeester het huis bewoonde, dat tegenwoordig geheel verbouwd is, met een nieuwen gevel, het vierde van de Doelenstraat af.

Hooft geraden, dat best soude wesen de twaalf soldaeten, die verborgen laegen, te doen vertrecken: waertoe de mayor Bicker ordre becomen hebbende, t selfde deede, haer gevende het woort om in de courtegarde te connen coomen, dat soo luijt sijde, t welck Nimweegen was, dat ijder der omstanders het conde hoore: daer een geroep op volchde, het woort te wesen van een stadt, die door de france was verovert. Gedurende het swaerste aendringen en de periculeuste tijt van de sleutels te willen hebben, is, om t selfde te ontgaen, geoordeelt als gedwongen, best te wesen, de aldaer gebrachte sleutels de gemeente toe te smijten, die door eenige als in triumpf opt Stadthuijs wierden gebracht.

Het volck is allengs, soo door het becomen der sleutels als het laet werden in de nacht, en de boose, genegen tot plonderen, de occasie om daer toe te comen voorbij was, ten opsicht de Burgerwacht, die gestaedich vermeerderde, het huijs beset hielden, verstroijt en vertrocken.

Het was gesien een droevige massacre te hebben voorgevallen, ten waere den meergemelden Van den Heuvel en Schellinger door haer schutters bij tijts waeren gecomen, en door gestadige aanspraack veel ter neder sette.

De soldaten, die in de sloot verborgen lagen, conde van daer achter int huys coomen, en des noot tot afweeringe gebruijckt werden. De uijt geworpene glase sijn nae het vertreck der gemeente uijtgenomen, en smorgens bij tijts wederom herstelt.

Onder wijle de saeke soo omging voor het huijs van den Burgemeester Van de Pol, was den Dam vol menschen, veel sijnde wel in de kleedinge, met de mantels om de ooren geslagen, waer van eenige de gemeente seer opruyde. Capitijn Cornelis Abba had de wacht opt Stadthuijs, doch ten opsicht sijner hogen

ouderdom, quam laet boven, maer sijn luijtenant Barent Elias [1] was te wacht, en siende soo groote vergaederinge, wiert becommert: te meer als wanneer de schutters van capitijn Hendrick Vastrick de sleutels van de Haerlemer poort brachten, waer tege sijde, die volgens ordre van Burgemeesteren moeten gebracht werden tot van de Pol, 't welck de schutters niet begeerden te doen, soo dat geraden docht die onder protestatie daer te houden, en soo daer meer sleutels wierde gebracht, die dan te gelijk derwaers te senden; daer sijn volck swarichijt in maekte, seggende het onmogelijk te sullen sijn door het volck te dringen, ten waer een compaignij soldaten voorgingen; dat de gemeente sijde: wij sullen wel oppassen en toesien waer de sleutels sullen blijven. Ende alsoo, sijnde neffens sijn capitijn in de krijgsraet, wel gehoord had, waer de sleutels moeten gebracht werden, doch niet wat te doen stond, als men 't onmachtich was sulx te connen doen: Soo is hij, luijtenant, te rade geworden, met kennisse van sijn Vaendrick Thomas van Hoflant, te gaen nae den collonel Roeter Ernst, die vond op de Singel int keeteltie, over sijn deur leggen, die het rapport gehoort hebbende, te raade vond, gesamentlijck te gaen tot den collonel Cornelis Geelvinck, die vonden gekleed, wandelende in sijn camer. Nae dat den heer luijtenant wat hard had bejegent en gesijt geen becommering te sijn, alsoo een

[1] Den 12den Maart 1680 had Bontemantel gelegenheid dezen Heer persoonlijk te spreken, en vroeg hem toen „hoe het comt, dat den historij-schrijver Valckenier hem in sijn historie van het verwarde Europe fol. 747 comt te stellen als capitijn van de burgerij, daer niet beeter weet, ofte was doen luytenant van Cornelis Abba. Twelck sijde, bij gecomen te zijn, dat naderhand, als Abba sich excuseerde ten opsichte sijner ouderdom, capitijn in sijn plaets ben gemaackt, den 15 February 1673, en Thomas Hoflant, vaendrich, werd luytenant in mijn plaets. En den Boeckdrucker Boom, doen het gesijde boeck druckte, alsoo doen capitijn was, stelde Capitijn."

compaignj vrijwillige Ruijters op commando gereet stonden, sijn gesamentlijck gegaen nae het Stadthuijs, alwaer de saeke seer verwerdt vindende, sijn wederom vertrocken, latende den luijtenant op de wacht, dewelcke, hoorende dat Burgemeester Outshoorn boven was, is derwaers gegaen. Den Burgemeester wandelende op de Sael, en nae eenige propoosten, vragende hoe het met de sleutels soude stellen, bequam tot antwoort, geen middel te sien die tot den Heer van de Pol te brengen, en daarom de selfde aldaer soude houde, en sorg drage, dat de oproerige gemeente buijten het Stadthuijs werd gehouden.

De sleutels van de Muijder poort wierde gebracht door het volck van capitijn Smit, tegen ordre en commando, waer van de voornaemste was een sijner schutters Gerret Claasen Ruyt [1], selfs meede gaende, de sleutels gevende aen den Burgemeester Rijnst, daer

[1] Deze Gerrit Claasen Ruyt verklaarde den 14den Maart 1680 aan Bontemantel „dat wegens de timulte van de stadssleutels van verstand was, dat Burgemeester Rijnst wel had gedaen, die opt Stadthuijs te laeten brengen, en daer bij te blijven; dat Burgemeester van de Pol niet wijser was dan Rijnst, en volgens de satisfactie van den Jaare (1578?) de sleutels opt Stadthuijs sijn geweest; en alhoewel sijn capitijn Gerret Smit sijn schutters de ordre van Burgemeesteren enden Krijgsraet voorgehouden had, dat hij, de Ruijt, van ander verstand was, en sorg had gedraagen, dat de sleutels van de Muyderpoort opt Stadthuys wierden gebracht, daer selfs mede gaende, en die heeft gegeven aen Burgemeester Rijnst, die opt Stadthuys was met noch een Burgemeester."

(Zie Bontemantel VI, losse stukken).

Deze mededeeling geschiedde ten huize van den bekenden plaatsnijder Mr. Romeyn de Hooge, (in „de wackere hont" op den Dam), die zelf ook ooggetuige was geweest, en van wien Bontemantel onder anderen vernam, dat op den bedoelden avond, toen het volk met steenen begon te smijten, „Berwouts en van den Heuvel, ijder met een dochter van Van de Pol getrout, haer op de stoep neder lijden om de steenen te ontgaen, doch dat Burgemeester Hooft overent bleef staen op de stoep."

(Zie Bontemantel, Civ. en Judiciëele Aanteekeningen).

goede kennis aen had, alsoo Bewinthebber sijnde van de Oost-Indische compagnie, en daer door ten opsicht dat sijn vader desselfs scheepstimmerman was, dickmalen met die Heeren te doen had, alsoo van hetselfde ambacht is.

Egbert de Vrij, capitijn van de 41 wijck, had de wacht aen de lijtse poort; sijn luijtenant Hendrick Tholing [1] had (alsoo den vaendrik Jan Lourens hart aen de oproerige sijde was) sich geprepareert het werck waer te neemen, en eenige vertrouwde schutters, eer te wacht quamen, gesprooken: sette de portier aen sijn sijde, ende met omtrent twaelf mannen begaf sich nae het logement van den Burgemeester van de Pol, bequam eenige rencontre, langs de lijtse straat, ontrent de hoochte van de kijsers graft, en voornamentlijck van de schutters, die de wacht hadden aen de Regeliers thooren; doch quam met mannelijcke couragie tot bij het huijs, daer bijde de Heeren collonellen recontreerde. Wat naerder comende aen de stoep, hoorde roepen: brengt de sleutels opt Stadthuys; dat hij meende de stem van Burgemeester Hooft te weese. Doch trat op, en verstond de andere daer gebrachte sleutels al nae 't Stadthuijs waren, en bequam ordre van Sijn E. en van de Pol, die mede opt Stadthuijs te brengen, maer versocht schriftelijke ordre, daer op Burgemeesteren sijde, dat daer geen pas gaf, en de omstanders 't selfde connen getuijge; daer op nae 't Stadhuijs ging, en op den Vijgendam comende, door de gemeente soo wierde

[1] De ontmoetingen van Tholing kwam Bontemantel te weten, den 8sten Mei 1680, toen hij Tholing (destijds luitenant van Albert Bentes) een bezoek bracht. Deze deed hem toen op zijn verzoek een verslag, hetwelk Bontemantel echter hier en daar voor zijn verhaal wat heeft bekort. Omtrent genoemden vaandrig Jan Lourens vernam hij, dat deze „van opinij was, de gemeente gefondeert te sijn, en sich beswaert vond anders te doen," zoodat de kapitein en de luitenant het beter vonden, dezen vaandrig naar huis te laten gaan.

ontsingelt, sijn bijhebbende schutters nu en dan verstroijt, alleen den poortier bij hem hebbende, dat beducht wierd voor ongeval om door 't gedrang te comen.

Op woorde en weer, de reeden daer connende geen plaats hebben, sij een uijt den hoop: »waer sijn *de* sleutels?" Soo dat tegen den poortier sijde: »steekt die op, en rinkelt met de sleutels," en daerdoor wierd voor een goet man uijtgekreeten. Quam opt Stadthuijs, en gaf de sleutels aen den capitijn, en horende dat sijn neef Burgemeester Outshoorn boven was, ging daer bij, rapporteerde sijn wedervaeren, daer Burgemeester Rijnst bij quam. Deed een keer, door derselver ordre, weder nae 't huys, en nam de wech door de Nes. Opt Ruslant comende, ging opt gerucht tot majoor Biker, en hulp het volk uyt den huyse gaen, aldaer gecomen wegens de soldaten, die daer verborge waren geweest. Van daer de commissie afgelijdt hebbende, en daer van opt Stadthuijs rapport gedaen hebbende, heeft alles verhaelt aen sijn capitijn, doen weder op de wacht quam. Was van meeninge, doen savons nae de wacht soude gaen, een sak pistool verborge meede te nemen om des noot te gebruiken, doch door het stark afraeden van sijn vaeder Dc Aernout Tholing, commissaris van houwelijke saeken, en groot-vaeder Nicolaes Tulp, out Burgemeester en Raedt, heeft dat thuijs gelaeten."

Uit de voorstelling der zaak in dit uitvoerig verhaal, blijkt vrij duidelijk, dat Bontemantel deze geheele volksbeweging zeer stellig afkeurde, en het wantrouwen der burgers te eenenmale ongegrond en ongerechtvaardigd achtte. Wel had de straksgenoemde Gerrit Claaszoon Ruyt hem als verklaring hunner houding gezegd, »dat hem en de gemeente vol achterdocht waren; dat de steeden der frontieren soo schandelijck over wierde gegeeven, en alsoo deese Stadt doe meede een frontierstadt was, dat de

gemeente stonden sorg te dragen, te meer eenige van de Regeeringe selfs wonderlijck spraeken;" doch dit alles is, volgens Bontemantel, geen verontschuldiging. En waar hem voorbeelden worden genoemd, worden deze door hem als »valshijt, boose uijtstroijinge" gebrandmerkt. De goede trouw en vaderlandsliefde der Amsterdamsche Regeering achtte hij boven alle bedenking, en slechts kwaadwillige of opgehitste »muijtemaekers" konden daaraan twijfelen!

De luitenant Barend Elias had aan Bontemantel ook nog verhaald, dat Kapitein Frederik Berewouts, een schoonzoon van Burgemeester Van de Poll, moeite had gedaan om eenigen van zijn compagnie bijeen te krijgen, die echter »verliepen, seggende haer niet in gevaer te willen stellen tot bescherminge van sijn schoonvader." Bontemantel bracht dit punt later te pas, toen hij eenigen tijd daarna den Heer Berewouts (commissaris van de accijnsen) had te spreken, bij gelegenheid dat hij zijne belasting kwam betalen. In tegenwoordigheid van een zijner ambtgenooten [1], deelde Berewouts hem nu mede, dat

»omtrent 20 sijner schutters had beschijden, daer op mocht vertrouwen; doch daer quamen een groot getal, waermede gecomen sijnde tot omtrent de Wale Kerck, vraechde eenige schutters: wat dat doen souden, en op de burgers schieten? Waerop antwoorde, dat haer eet souden betrachten, en alle oproer en gewelt tegen gaen, en hem capitijn gehoorsaemen. Siende met dien hoop niet te sullen ijts goets uijtrechten, dacht best te sijn, de vaendrich Gerrit Beeltsnijer met de troepen weerderom voor sijn huijs te gaen, om, of daeromtrent eenige onlusten opstonden, het huijs te beschermen,

---

[1] In het handschrift is niet duidelijk te lezen, of er staat Lens of Lons; beide deze Heeren waren gelijktijdig commissaris der accijnsen. De letters „Dc" (vóór den naam) maken het echter waarschijnlijk, dat Bontemantel niet Jan Lens, maar Doctor Hendrick Lons bedoelt.

't welck dede, en ging voort nae sijn schoonvaders huys, en sach aldaer dat eenige hem waren gevolcht.

'T volck bleef gewapent dien nacht over.

Dat een gemeen man gedurich seer qualijck sprack, oproerich en met disrespect; daerover eenige malen in de wil was hem door de cop te schieten, doch dat Godt het anders bestierde; want het soude een begin geweest sijn van bloetstortinge."

Mij dunkt, het laatste gedeelte is allezins geschikt, ik zou haast zeggen: is er op aangelegd, om ons een zeer ongunstige meening te doen opvatten aangaande »'t volck," en ons medelijden op te wekken voor den Burgemeester en zijn volijverigen schoonzoon. Gelukkig zijn wij in de gelegenheid dien indruk eenigszins te wijzigen, en wel door de omstandigheid, dat onder die twintig schutters »die sich niet in gevaer wilden stellen," ook behoorde de schrijver van het ons bekende »Dagsregister." Wij hebben hem wel wat lang uit het oog verloren; doch nu wij den stedehouder-hoofdschout zoo lang aan het woord lieten, vordert de billijkheid, dat wij ook van den schutter vernemen, wat hij, onder den verschen indruk der feiten zelven, heeft nedergeschreven. Wij vinden dan op Woensdag den 3den Augustus bij hem het volgende:

»Gisteren was de vroetschap vergadert over 't brengen van de sleutels, en de autoriteijt van burgemeesteren daaromtrent, en wiert daar vastgestelt, dat men de sleutels wederom, in plaats van opt Stadhuis, zoude brengen aan burgemeester Pol, alsoo de tijd van burgemeester Reinst was geëxpireert.

Hierop wiert van daag de krijgsraat versamelt, en het voorsz. daar mede gearresteert. Dogh wanneer dit ter ooren van de gemeente quam, wasser een generaal misnoegen. Dit morrelde tot aan den avont. In den achtermiddagh quam de Capit. neffens de luytenant, aan mijn huis om mij iets te seggen, dogh ik niet thuijs sijnde,

heb hem daarna savonts omtrent 7 uren op den Dam gesproken, in presentie van den Vaandrik en Sr. Jacob Nylandt, gingen met hem in de Karseboom, daar hij ons zeyde dat hij niet en twijfelde, of daar soude desen avont eenige moeijten vallen omtrent het brengen van de sleutels aan Burgemeesters huijs, zoodat hij seijde geresolveert te sijn, vermits hij soo verre in de wijk woonde [1], om zig bij den eene of andre in onse wijk van desen avont soo lang te onthouden, tot dat de vreese van tumnlt door den tijd zoude sijn gepasseert; waartoe wij hem onse huisen presenteerden, en is het huis van den Vaandrik van hem aangenomen, waar wij ontrent half negen uuren te samen quamen, en met eenen verstonden, datter veel gepeupel op den Dam, als ook ontrent het huys van den Burgmr. Van der Pol was vergadert. Waar op Gerrit, de knecht van den Vaandrik, wierde gesonde om kontschap van 't gepasseerde te neemen, en ons daar van bescheyt te doen. Quamen ook twee van onse sargeanten Looman en Kok bij ons. Gerrit wederkeerende, berichte dat verscheijde burgerwagten de sleutels op het stadhuis bragten, en die niet wilden tot burgemeesters brengen. Datter ook tumult was voor het huys van den Burgemr. Pol, en een generale oploop te vreesen was, Waarop aan mij en Nijland wierde gelast, om de gequalificeerste van de compag. op te kloppen en te gelasten. met de waepenen voor Vaandrigs logement te verschijnen, gelijk wij deeden.

Wanneer wij nu ontrent 30 a 40 mannen stark waren, seijde de capiteijn: Messieurs, voegh U vier in 't gelidt, en alsoo het van de nagt wel moght haperen, die vreesagtig is, mag veel liever na huijs gaan;" dat eenige

[1] Frederik Berewouts woonde in 1675 op het Singel over de Warmoesgracht. Of hij daar in 1672 ook reeds woonde, heb ik niet kunnen vinden.

dede keeren. Daarop in ordre zijnde geraakt, zeyde de capt.: »wij zullen gaan ronde doen, hout u rijen en gelederen dicht geslooten." Daarop gaat hij met de vaandrig vooraan, wij volgen, het Water langs, den Dam, (daar de luitenant Elias hem zijn dienst aanbiet, maar wiert bedankt) langs de Vijgedam over, en ontmoeten in 't begin van de halsteegh een partij burgers, die al vrolijk roepende: »Weesperpoort", de sleutels van de selve na het stadhuijs bragten; ons vragende of wij ons werk (meijnende dat wij mede sleutels hadden bestelt) al gedaan hadden. Wij, om geen occasie tot moeijten te geven, zeijden »Ja" en passeerden. Voor aan in de Oude Doele straat ontmoeten ons 3 van haar navolgers, die ons van gelijken vroegen, waarop sommige van ons Ja, maar den capt. »neen" antwoorde, en zeyde dat wij sleutels tot burgerm. daar sij behoorden, bragten en niet opt Stadhuijs. Zij paszeerden en antwoorden daar niet op, maar burgers vrouwen op haar stoepen sittende, zeyden: »dat zeyt hij maar. omdat hij de gek daar mede scheert."

Sloegen doen, de brug oversijnde, de Achterburgwal neer. Voor bij de franse kerk komende, seijde de capt. »mannen, het kon wel geschieden, dat, eer een half uur ten ende was, datter een attacque geschiede; daarom weest wel op U hoede, ik zal met U leven en sterven;" waarop ik vroegh, waar dat de attacque ons van daan zoude komen, of watter zoude voorvallen. Kreeg tot antwoort, dat men het respect van burgem. moeste herstellen; waarop ik repliceerde, dat wij dan tegen onse eijgen mede burgers souden moeten vechten. Kreegh tot antwoort, dat wij souden doen dat hij ons soude belasten, en dat alles watter van soude komen, op hem wilde neemen. Ik zeijde, dat wij dat niet souden doen, en dat hij soo voorsichtig als mogelijk was, geliefde te gaan, hem seggende, dat het meeste van

zijn volk, dat hem volgde, het soo verstont als die geene, tegen dewelke hij ons soude voeren; waarop hij seijde wel te mogen hebben, dat die onwillige na huijs gingen. Ik antwoorde: »dan sal UE. niemant bijblijven", en wiert mij belast dan deselve te noemen. Ik antwoorde geen verklikker te zijn, maar dat de capit. het haar selfs geliefde te vragen; gelijk hij dede, en kreeg tot antwoort, datse tegen haar medeburgers niet wilden vegten, maar dat zij met het brengen van de sleutels wel hadden gehandelt; dogh presenteerde om hem bij te staan tegen het canailje, en soo sijn vaders huijs te beschermen, en offencyf, niet defensyf [1] te gaan. Waarop hij seyde: »Wat doen ik dan met U op de straat, ik wenschte wel, dat ik de comp. noyt hadde gesien; zijn dit mijn burgers, daar ik mij op soude verlaten!" Waarop ik seyde: »Mijn hr. capt. wij willen U tegen vijanden gehoorsaam zijn, maar niet tegen onse eijgen burgers vechten"; waarop uit de Angeniete straat en van 't Ruslant een geschreij, als of 't een oploop was, quam, soo dat ik doe seijde tegen de capt.: »mijn heer, nu ist de tijd om UE. bij te staan, en nu komen wij te pas." Waar op wij ons met 6 of 7 mannen in postuur stelden, vermits de andre altemaal op ter loop peurden. Dogh was maar een abuis, en door sommige lichtvreesende veroorsaakt; dogh doe misten wij onsen capiteijn, en sagen hem die nagt niet weer, maar wierden van de vaandrigh thuijs gevoert, die ons zeijde, dat de capit. hem hadde geseijt, dat hij ons niet wilde opvoeren, nogh van ons niet thuijs gebragt wilde zijn. Zoodat wij, van hem verlaten zijnde, na huys marcheerden, de voorburgwal langs, de oude kerk achter-

[1] De schrijver vergist zich hier, en bedoelt blijkbaar het tegenovergestelde, want anders heeft zijne redeneering geen zin. Hij wilde wel medewerken om den burgemeester en zijn kapitein tegen het gepeupel te verdedigen, maar wilde het volk niet aanvallen.

om, oudebrug over. en [illegible] Opt verzoek van
den vaandrigh met [illegible] zijnde.
zoo komt een [illegible] en
bericht ons dat [illegible] onse
compag. ons waren [illegible]
dogh vonden onse [illegible]
die haar met zeer [illegible]
vroeg of zij met hem [illegible]
zij Ja antwoorden. [illegible]
bekent maakten, met [illegible]
quamen, en daar een [illegible]
licentie kreegen om [illegible]
Wanneer wij de zaak [illegible]
zeer zeker een geheel [illegible]
herbaaldelijk uitkomen, [illegible]
geen lafhartigheid of [illegible]
deel; zij zijn bereid, [illegible]
deze moet dan ook niet [illegible]
waar wij hooren, dat [illegible]
peurden", vernemen wij te [illegible]
zelf ook daartoe behoorde. [illegible]
toen het oogenblikkelijke [illegible]
wij kunnen het dezen [illegible]
kwade duiden, wanneer zij [illegible]
vaar dat de stad van [illegible]
burgeroorlog binnen de [illegible]
het gevolg zou zijn [illegible]
ging van Berewouts [illegible]
De burgers van Bere[illegible]
niet gesticht over de [illegible]
reeds dadelijk den [illegible]
derdagh," zoo gaat onze [illegible]
»wierd ik ontboden [illegible]
of half tien uren, [illegible]
de sergeant De W[illegible]
N. R. X.

man daar mede. Doen seyde de Capiteijn, dat wij souden de burgers zien in het geweer te krijgen, alsoo der vrij wat te doen was, ons hetselve door last van burgemeesters aanseggende. Waarop wij seijden, datter geen kans was om een man daar toe te beweegen, want zij buiten haar wijk niet willen trekken, maar wel deselve wijk bewaren; maar zoo de heeren burgemestr. geliefden alle de compagniën te doen in het geweer komen, en dan uit elks een gedeelte te neemen, dat wij dan wel haast het volk in 't geweer wisten te krijgen. Waar op hij seijde, datter wel 12 compag. in de wapenen souden komen; wij wederom, dat wanneer de compag. van de Capiteyns Blau en Kool, tussen welke wij waren gelegen, mede in wapenen quamen, dat wij het dan wel wilden doen. Ondertussen komt de sergeant Kok ingaan, die, hoorende watter te doen was, segt niet mede te willen trekken, voor dat hij wiste waar na toe. De Capiteijn seyde »eerst na den Dam en dan na de muitemakers." »Waar zijn die?" vroeg de zergeant. »Wij sullen die soeken" wiert er geantwoort. »Dat is mijn meening niet, ik moet weten waar ik sal heenen trekken," zeyde de zergeant. »Na Cleveniersburgwal," zeijde de Capiteijn. »Laat daar de burgers, diens wijk het is, en daarontrent in andre wijken wonen, op passen; wij zullen onse wijk waarneemen, en dat is onse plicht!" Daar de Captn. zeer ongestuijmich op begonde uit te varen en te seggen met hevige woorden, dat hij hem, sergeant, nu leerde kennen, dat hij blij was dat hij hem kon, dat hij nu sagh wat mannen dat het waren, dat hij rapport zoude doen en klagen, dat wij hem als capiteijn niet wilden obedieeren. Waarop van den zergeant wiert geantwoort, dat hij de waerheijt geliefde te rapporteeren, dat was, dat wij hem neffens andre burgers wilden gehoorsamen in alle billijckheijt, maar niet anders, en dat hij, sergeant, ons daar toe, tot zijn zeggen, tot getuijgen nam, en protesteerde

neffens andre comp. alles te willen doen, maar niet met onse Comp. alleen. Waarop de Captn. zeijde, dat hij wenschte de Comp. sijn leven niet gesien te hebben, dat hij liever hondeslager wilde zijn, als zoo Captn. weesen, dat hij wel mogt lijden datse hem, sergeant, kaptn. maakten en diergelijke woorden meer; waarop men seijde, onmogelijk iemant in 't geweer soude krijgen, ten waare Capiteyn Blau en Kool mede haar volk lieten wapenen. Zoo dat ons eindeling wierde gevraagt, wanneer die 2 Compag. in 't geweer kwamen, of wij dan ons volk mede zouden disponeeren, antwoorden Ja. »Gaat dan" zeijde de Capt. »en segt ieder aan, dat zij haar geweer gereet stellen," om, wanneer nader ordre daartoe quam, paraat te zijn, waar mede wij vertrokken."

Wij kunnen het wezenlijk niet helpen, indien bij geval iemand mocht vinden, dat Berewouts zich hier min of meer belachelijk maakt. Het is waar, dat zijne onderhoorigen hem op vrij heftige wijze te woord staan, doch hetgeen zij zeggen, maakt een veel beteren indruk, dan de kinderachtige uitroepen en verwijtingen van hunnen kapitein. Ten slotte zag hijzelf ook in, dat hij op deze wijze niet mocht voortgaan, en moest toen wel het voornaamste punt van hunnen eisch inwilligen.

Hoe dit zij, de Krijgsraad, die denzelfden middag te 3 uren vergaderde, was van meening, dat men de burgerij ten minste eenigszins moest te gemoet komen, en verordende toen de bepaling, dat de veelbesproken sleutels in het vervolg zouden worden gebracht ten stadhuize, en daar gelegd worden in een kist met twee sleutels, waarvan de eene door de hoofdwacht, en de andere door Burgemeesteren zoude bewaard worden [1]. »Dogh kan de kist niet werden geopent,

[1] Dit besluit van den Krijgsraad werd genomen op voorstel van Kapitein Nicolaes Van Waveren. Burgemeester Hooft schijnt eerst te hebben voorgesteld, de zaak op haar beloop te laten, en zoodoende de burgerij haren zin te geven. Van Waveren meende echter, dat dit zou strijden

of de 2 sleutels moeten bij den anderen zijn," voegt onze schutter tot geruststelling er bij, alsof dit niet van zelf sprak.

De zaak, die zooveel beroering had opgewekt, was daarmede dus geschikt. Doch het is licht te begrijpen, dat de volksmeening ten opzichte van Burgemeester Van de Poll niet was verbeterd. De ongenoemde schutter bericht ons daaromtrent nog het volgende:

»Omtrent 5 uren van avont komt burgemeester Pol neffens zijn zoon de Secretaris, geconvojeert van Schout Engelbrecht [1], en sijn dienaars en eenige musketten, van sijn huijs af, na 't Stadhuijs toe, onder het geroep van het canailje: »dit is de burgerbeul, bruit den ouden hont de kop in, smijt hem doot," en sulke vuile en smaadwoorden meer; zijnde zijn huijs met burgers en soldaten nu wel voor een plunderinge bewaart.''

Men ziet het, de haat der lagere volksklassen tegen Van de Poll scheen groot te zijn. Of daartoe grondige reden bestond, vernemen wij van onzen schutter niet. Wel zagen wij te voren, dat hij 's Burgemeesters houding in de sleutelzaak afkeurt, doch deze uitbarstingen van den volkshaat noemt hij »vuile en smaadwoorden." Gelukkig, dat het maar alleen bij woorden bleef, en geen daden volgden. Intusschen blijkt het hier niet, of de bedoeling wellicht verder reikte. Raadplegen wij nogmaals Bontemantel, dan vinden wij weder de voorstelling derzelfde zaak eenigszins anders, en had het grauw wel degelijk handtastelijker voornemens, zelfs nog dagen daarna.

»Smorgens den Heer Van de Pol nae het Stadthuijs gaende, wierde van veel nieuwsgierige menschen gevolcht, doch niet geinjurieert; welck getal als een gerolde sneebal toenemende, begon eenige bekommeringe te ontstaen;

---

tegen het respect van Burgemeesteren," en bedacht daarom dezen tusschenweg. Zie Bontemantel Aant. Civ. en Mil. Rg. 1671—72.

[1] Philip Engelbregt was onderschout of substituyt sinds 1666.

den water-substituijt Lootsman [1] den Heer gemoetende, vergeselschapte Sijn E. E. en sloegen de wech neder nae de Beurs, en daer sijnde, smeet de deur toe, dat de gemeente te furieuser de Beurs om deede loopen; doch te samen couragieus door het volck stappende, sijn opt Stadhuijs geraackt.

De gemeente en nieusgierige schoijde van daer weder nae het huijs van den gemelden Heer, met soo groote meenichte, dat een Boode, hebbende een memorie aen Burgemeesteren over te geven, die in den Raad waren (te weeten Hooft, Rijnst en Pol) aen de deur klopte, en sijde, nae de memorie overhandicht hebbende, dat het raapaellie soo starck waren dat gevreest werd voor plonderinge, alsoo de schutters becommert waren, het werck niet machtich te sijn. Waerop wierde geresolveert de omliggende compagnien door de capitijnen Tulp, Boreel, Van Neck Jacobsz. en Van den Heuvel met stilte in de wapenen te doen coomen. Doch eer den Raad schijde, onderrecht werdende, dat de compaignij van Schellinger alreede in de wapenen voort huijs was, en eenige schutters van het Stadthuijs derwaers marcheerde, en den toeloop soo groot niet, als wel was aen de boode gerapporteert, soo is verstaen aan de gesijde capitijnen contra ordre te geven.

Den gemelden Heer Burgemeester Van de Pol sijn seedert veel smaadheeden en drijgementen aengedaen. Als eens vant Stadthuijs comende met de Heeren Hooft, en Jan Six (Burgemeester en Schepen), is in de Calverstraet van eenige gevolcht, en gedrijgt doot te smijten.

Meede is Sijn E.E. bij forme van een brief thuijsgesonden (gesneden uijt gedruckte billietten, ende tot woorde bij den anderen geplackt) een drijgement, dat

---

[1] Willem Lootsman. sedert 1643 „Water-Substituijt."

sich sal hebben van de Regeeringe te ontslaan, of dat hem sullen doen massacreeren, omdat de Ambassade nae den Coninck had voortgeset. Dat ter contrarij hier voore is aengeweesen.

De getrouwe goetaerdichijt van deesen Heer is bij ijeder een van kennisse bekent: ende dat heeft moeten lijden om gerechtichijt en vrijhet vant landt en stadt. Gelijck sijn Heer Vader Harmen van de Pol, Scheepen en Raad, neffens eenige der voornaemste Heeren in den Jaare 1618 onrechtmatich sijn overgecomen: als wanneer eenige jaaren nyt de Regeringe sijn geset geweest."

Wij laten dezen laatsten volzin natuurlijk geheel voor Bontemantels eigen verantwoording, en bepalen ons hier slechts tot enkele opmerkingen.

Laat de andere verhaler zijn persoonlijke meening vóór of tegen Van de Poll geheel in het midden, Bontemantel niet. Bij hem zagen wij een verdediging, die allengs overgaat in een lofrede, en daartoe bestond ook genoegzame aanleiding. Afgescheiden nog van de »getrouwe goetaerdichijt van desen Heer" (waarover natuurlijk verschil van meening mogelijk was), ergerde het Bontemantel, dat de Burgemeester Van de Poll telkens werd beschuldigd van medewerking tot de overgave van land en stad aan den vijand. In die schriftelijke bedreigingen werd dit ronduit gezegd; maar ook buitendien werd deze meening door velen onder het volk gedeeld, en daaruit is de haat van het volk, juist tegen dezen Regent, eenigszins verklaarbaar. In dien zin moet, dunkt mij, ook de scheldnaam »burgerbeul" worden opgevat; namelijk niet alsof men hem persoonlijk knevelarijen, wreedheid of machtsoverschrijding verweet, maar men legde hem ten laste, dat hij het gansche land, als een weerloos lam, aan den vijand had willen overleveren. Nu wist Bontemantel dat die beschuldiging geheel ongegrond was, en dat Van de Poll juist het tegendeel had gedaan. Zoowel in zijne vroegere

aanteekeningen van Juni, als ook in de zoo even aangehaalde, worden wij daaraan herinnerd. De blaam van lafhartigheid of van landverraad mocht dus niet op dezen Burgemeester vallen. Buitendien zagen wij reeds uit de beide verhalen, dat het hem aan persoonlijken moed geenszins ontbrak, en dat zelfs zijn hooge leeftijd hem niet belette, zijn leven in gevaar te brengeu, waar hij meende dat zijn eer als burgemeester op het spel stond.

Voor zooverre dus de tegenzin van het volk eenigen rechtmatigen grond kan hebben gehad, moet die ergens anders worden gezocht. En nu zijn er twee omstandigheden, die hier mogelijk eenig licht kunnen geven. Ten eerste blijkt uit Bontemantels aanteekeningen over vorige jaren [1], dat Joan van de Poll in den Raad behoorde tot de partij der Heeren De Graef, met andere woorden, dat hij de staatkunde van De Witt was toegedaan. Was het dan wonder, dat de volkshaat te Amsterdam bij voorkeur hem trof, den voorstander van eene staatkundige richting, aan welke 's lands verschrikkelijke toestand, terecht of ten onrechte, werd toegeschreven? Zeer zeker niet, wanneer wij bedenken hoe twee der andere regeerende burgemeesters, Outshoorn en Hooft, vooral in den laatsten tijd meer toenadering tot de Oranje-partij hadden betoond, en dat de vierde, Reijnst, eigenlijk meer om zijn verwantschap met De Witt en De Graef, dan wel om zijn persoonlijken ijver van den Raadpensionaris [2], tot diens

[1] Met name over de regeeringsverandering in Februari 1671, toen De Graef als Oud-Burgemeester aanbleef, met Van de Poll, Tulp en Vlooswijck. De beide laatsten, vooral Vlooswijck, hadden wel eenige neiging tot de tegenpartij, hetgeen nergens blijkt bij Van de Poll, die ook het volgende jaar aanbleef.

[2] In het najaar van 1670 zeide De Witt zelf in eeu vertrouwelijk gesprek met Bontemantel, o. a. „dat Rijnst het verstant niet seer diep had."

Zooals bekend is, waren Lambert Reijnst en Andries de Graef zwagers, zijnde beide gehuwd met dochters van Burgemeester

partij werd gerekend. Trouwens, Reynst had juist in de vorige maand, door zijne houding in de zaack der sleutels, te kennen gegeven, dat hij de volkswenschen niet wilde tegenwerken, terwijl nu Van de Poll van geen inwilligen scheen te willen weten.

Bontemantels geschriften doen ons echter vermoeden, dat er nog een andere reden moet hebben bestaan, die hij wel niet duidelijk uitspreekt, maar toch meermalen laat doorschemeren. Volgens zijne aanteekeningen behoorde ook Van de Poll tot de persoonlijkc tegenstanders van den Oud-Burgemeester Gillis Valkenier, vooral sedert deze de partij van De Witt en diens vrienden had verlaten. Wij zagen reeds, bij het bespreken der gebeurtenissen van den 1sten Juli (het aanhouden van Andries De Graef op de Haarlemmerdijk) dat Valkenier in dien tijd in de volksgunst goed stond aangeschreven, en bij de gemeente vertrouwen genoot. Onmogelijk is het niet, dat het volk, partijkiezende voor Valkenier, nu als van zelf zich met grootere hevigheid meende te mogen aankanten tegen diens tegenstanders, en natuurlijk in de eerste plaats tegen de invloedrijksten onder hen, met name tegen Van de Poll.

Zooals van zelf spreekt, was deze haat echter niet zóó algemeen, of ook onder de burgerij waren er nog wel, die dezen burgemeester goedgezind waren, en onder dezen ontmoeten wij er een, die onze bijzondere aandacht verdient. In Bontemantels verhaal van de kwade bejegeningen, die Van de Poll ondervond, hebben wij een enkelen zin weggelaten, dien wij hier even afzonderlijk willen in oogenschouw nemen. Hij zegt ons daarin, dat de burgemeester

»wierde van groote onhijlen gewaerschout door een

Cornelis Bicker (van Swieten, + 1654), en daardoor neven van De Witt, wiens echtgenoot een dochter was van burgemeester Jan Bicker (+ 1653).

Juffrouw, bij Joost van Vondel den wijt vermaerden poeet, afgesonden."

Verder geen bijzonderheden, en wij mogen er naar gissen of raden, wie die juffrouw kan geweest zijn. Wel noemt Bontemantel haar, op een andere plaats [1], een »klopsuster", doch dit brengt ons, hoewel iets, toch niet veel verder. Intusschen is het ook minder de »Juffrouw", die onze belangstelling opwekt, dan wel de eerwaardige grijsaard, die terecht als Hollands dichterenvorst wordt gehuldigd. Er is anders uit dit jaar weinig van hem bekend; ik geloof, niet veel meer dan het kortelings nog al gebruikte bijschrift voor Berkheyden's schilderij van de nieuwe Heerengracht, en eenige korte vaerzen, gewijd aan de nagedachtenis van Joan de Witt [2]. Het is duidelijk, dat Vondels hooge leeftijd en verzwakte lichaamskrachten zijn stilzwijgen in dezen tijd voldoende verklaren, en het komt natuurlijk niet in ons op, hem daarvan een verwijt te maken.

En toch zouden wij zoo gaarne iets meer willen weten van zijn gedachten over den partijenstrijd, die toen, behalve het dreigende gevaar van buiten, aller harten vervulde. Het was immers de derde maal in zijn leven, dat hij de twee staatspartijen in het land in openlijke botsing zag komen. Hoe hij de beide vorige malen gezind was geweest, wist ieder zijner tijdgenooten; maar hoe zou het thans zijn, nu de volksstem overal Oranje als den redder aanwees, waarmede dan natuurlijk het grondbeginsel der tegenpartij moest vallen? Heeft Vondel behoord tot hen, die in Juli de verheffing van den jongen Prins tot Stadhouder met vreugde en hoop hadden begroet, of zag hij in hem een binnenlandschen vijand van de vrijheid, weinig minder gevaarlijk dan de buitenlandsche?

---

[1] Zie Bontemantel, Aant. Res. v. d. R. 1668—72.

[2] Zie Mr. J. van Lennep's Leven van Vondel, waarin ook nog voorkomt een gedicht aan Mr. Joan Bergh, die als vrijwilliger in den zeeslag bij Soulsbay medestreed.

Ik erken het, deze vragen staan in geen rechtstreeksch verband tot de korte aanhaling uit Bontemantel's geschrift; maar ik zal toch wel niet de eenige zijn, bij wien diezelfde aanteekening deze vragen op nieuw deed oprijzen. Het zijn ook niet meer dan vragen, en ik zal mij wel wachten, een antwoord daarop te durven geven. Alleen doe ik opmerken, dat Vondel's zorg voor het leven van Burgemeester Van de Poll nog niet behoeft te worden opgevat als een bewijs van volkomen instemming met diens staatkunde. Het is toch bekend, dat onze dichter steeds den Heeren Van de Poll een warm hart toedroeg; weleer den vader Harmen Gijsbrechtsz., en later den zoon Joan. Men leze bij voorbeeld zijn gedicht bij het huwelijk van laatstgenoemden [1], en men zal, geloof ik, spoedig den indruk verkrijgen, dat wij, ook bij de straksvermelde waarschuwende boodschap, voornamelijk aan persoonlijke achting en gehechtheid aan den bedreigden burgemeester hebben te denken. Maar ook zelfs aangenomen, dat hij, ook toen nog, 's lands heil het beste toevertrouwd achtte aan de leiding van den Raadpensionaris en diens geestverwanten, ook dan nog behoeven wij in hem geen vijand van Oranje te zien [2]. Hij, diezelfde Vondel, »met het hart op de tong" (om een woord van Potgieter te gebruiken), hoe hartelijk had hij,

---

[1] Te vinden in van Lennep's „Vondel" deel III, bl. 294. Eene aanduiding van des bruidegoms staatkundige richting zal men daarin te vergeefs zoeken. Trouwens, op dat oogenblik kwam die ook weinig te pas.

[2] Ter beantwoording van de vraag, hoe Vondel in 1672 over staatszaken dacht, zouden wij ook kunnen wijzen op de omstandigheid, dat twee zijner vroegere gedichten „het Gedult" en „de Waterbel" (zie v. L. IV 623 en II 570) in dat jaar zijn herdrukt, in den vorm van een „pamflet gedicht voor den oprechten Patriot", met nog een ander vaers „de vergeten Borger" (dat intusschen nergens in Vondels werken is te vinden). Het is natuurlijk onzeker, of deze herdruk op Vondels eigen verlangen is geschied. Zoo ja, dan zou daaruit wellicht kunnen blijken, dat hij zich destijds van den partijen- en personenstrijd geheel wenschte te onthouden. Deze bijzonderheid was mij aanvankelijk onbekend, en werd mij medegedeeld door mijn vriend A. D. De Vries Azn.

twaalf jaren te voren, den jongen Oranje bij zijn bezoek aan Amsterdam gevierd in die overbekende vaerzen:

»Zoo plagh de zon alle oogen te verblijen,
Als jonge Oranje, op zijn schuimbeckend paert,
Een schooner dagh den sterfelycken menschen
Hier toevoert, en zijn grootvaers naem ververscht,
Op 't juichende geschal van zooveel menschen,
Te dicht op een gedrongen en geperst.
Lang leef Oranje, en hanthaef 't recht der Staeten,
De Vrijheit, en de rust van 't Vaderlant,
Ten schimp van al die Hollants welvaert haeten,
Zoo blinck' hij, als in gout een diamant."

En, nu in den zomer van 1672 die jonge Oranje al deze verwachtingen kwam vervullen, en, hoe jong nog, de aangewezen man bleek te zijn, die »'t recht der Staeten, de vrijheit en de rust van 't Vaderlant" zou handhaven en bevestigen, wie zou dan kunnen gelooven, dat Vondel hem nu niet wederom met vreugde zou hebben begroet in zijn hart, al heeft ook zijn dichtveder ons daarvan geen enkel bewijs nagelaten?

Opzettelijk heb ik de bovenstaande regels van Vondel hier aangehaald, omdat zij ons als van zelven voor den geest komen, wanneer wij denken aan het bezoek, waarmede de Prins onze stad vereerde in den loop dierzelfde maand Augustus. Ik kan gevoegelijk daarover reeds aanstonds het een en ander mededeelen, omdat het dagboek van den ongenoemden schutter over de dagen tusschen den 5den en 12den Augustus weinig belangrijks bevat, dat Amsterdam in het bijzonder betreft. Slechts de mededeeling van eenige tijdingen van buiten af, welker inhoud bovendien grootendeels bekend is. Ook zijn verslag van 's Prinsen aankomst op den 12den dier maand wijkt maar weinig af van de

bekende voorstelling bij Wagenaar en anderen. Men oordeele:

»12 Vrijdagh. Is zijn hooght den Prince van Oranje des namiddags tussen 3 en 4 uuren uit het leger over Amsterveen door dè leijtse poort binnen Amsterdam gekomen, dogh alsoo men hem eerst tegen 6 uuren verwagte, zoo quamen de 36 compagnien burgeren te voet en de ruiterij te laat om hem aan de poort te ontmoeten. Maar zijnde in het heeren Logement, zijn de zelve daar voorbij gepasseert; het geschut wiert te wedersijde van van de poort wel omtrent 100 gelost.

13 Zaturdagh.

Is zijn hoogheyt des morgens omtrent 10 uren uit zijn logement gereden, en heeft de wallen ront omme de stad gevisiteert, waar van, nadat hij op het Landsmagasijn, Oostindisch magasijn en princenhof [1] hadde geweest, wederom is gekeert op het Stadhuijs, en is daar van burgemeesteren heerlijk onthaalt, na dat hij eerst in de vroetschap hadde geweest, en vertrok zavonts ontrent 5 uuren hier van daan, met 3 Stads Jagten na Muyden."

Méér kon een gewoon burger van 's Prinsen verblijf ten Stadhuize ook moeielijk weten. Het is daarom niet meer dan natuurlijk, dat wij ons wederom wenden tot Bontemantel om nadere inlichtingen aangaande hetgeen dien middag in de Vroedschap is besproken, en hoe de Prins daar is ontvangen.

Burgemeesteren hadden Donderdag den 11den Augustus den Fiscaal Hooft [2] naar het leger gezonden, om te vernemen wanneer Zijne Hoogheid dacht in de stad te komen. Reeds den volgenden ochtend kwam het antwoord, dat de Prins nog dienzelfden middag zou komen. Aanstonds werd nu bepaald, dat 36 compagniën schutters zouden geschaard

[1] Op het Prinsenhof vergaderde de Admiraliteit, waarin de Prins als Admiraal-Generaal zitting nam. Zie Wagenaar t. a. p.

[2] Hendrik Hooft, advocaat-fiscaal bij de Admiraliteit te Amsterdam, en „soon van Burgemeester Hooft."

(Zie Bontemantel, Civ. en Mil. Rg. 1671—72. bl. 558.)

worden op het Leidsche Plein aan de poort, het Koningsplein en den Dam; en dat 2 compagniën vrijwillige Ruiterij den Prins zouden te gemoet rijden, »werdende geoordeelt dat sijn hoocht. omtrent ses euren soude connen in de stadt weesen; doch," zoo gaat Bontemantel [1] voort:

»is wat nae drij euren in de stadt gecomen, geaccompagneert met een corps ruyters, rijdende de Lijtse straet langs. het Coninxplein over, de Calverstraet door, op den Dam, slaende cort om over de Vijgendam, en soo naer het heere Logement.

Welck gerucht door de stadt loopende, ende de comp. burgers noch niet gereet sijnde, en ondertussen gereet wordende, sijn alle ordentelijk getrokken voor bij het heere logement, twelck duerde tot omtrent 9 euren, eer het gedaen was."

Een eigenlijke plechtige ontvangst door Burgemeesteren kon dus dien middag niet plaats hebben, en de volgende ochtend werd reeds aanstonds gebruikt tot het doel, waartoe de Prins hier was gekomen, namelijk het bezichtigen der verdedigingswerken, waarbij Zijne Hoogheid werd vergezeld door de Burgemeesters Hooft en Outshoorn, alsmede eene der beide vrijwillige Ruiter-compagniën, onder aanvoering van den fiscaal Hooft.

»Onderwijlen is alles tot de maeltijt opt Stadthuijs op de groote sael geprepareert.

En is omtrent 2 euren opt Stadthuijs gecomen, en aen de deur van de Sael door burgemeester Van de Pol ontfangen, en in Burgemeester camer gelijt, gevolcht van sijn swiete, gaende staen voor het oopen venster, om van de gemeente gesien te werden [2].

---

[1] Bontemantel, Aant. Res. a. d. Raad 1668—72. II, bl. 291.

[2] „nemende de gemeente op den Dam alle haer hoeden af, met een groot geijuych."

(Zie Bontem. Civ. en Mil. Rg. 1671—72. bl. 560.)

Hiernevens vinden wij deze kantteekening:

Van de Cappelle, Graeflant ende den advocaet Van Dam, weegens de Oost. Ind. Comp., hebben versocht audientie, en hebben met sijn hoocht. int vertreck van Burgemeesteren gesproocken.

Onderwijlen het eeten opgedist sijnde op de groote Saal, is sijn hoocht. aen taffel gaen sitten, met den ruch teegen scheepenscamer, en aen de rechter sijde van de tafel den Graef van Nassouw, den overste der Spaanse troupen Vile-Nove, den heere van Breederoode en andere heeren, als de heer Van der Leck, collonel Schaep, etc. Aen de slinckersijde van de tafel de Burgemeesteren (Rijnst ter dachvaart sijnde), Scheepenen, Tresoriers en Collonellen.

Niettegenstaende de goede ordre teegen de foele gestelt sijnde, was de Sael vol volckx, en de heeren wederom uijt de Raet gecomen sijnde, is het banquet gegrabbelt door de omstanders.

Omtrent half ses euren op versoeck den Raet vergaedert sijnde, is sijn hoocht. gegaen in den Raet, van daer in Scheepenen camer, en door Burgemeesteren gelijt in de coets, nae het Rockin, alwaer in Stadts Jacht is gebracht, ende alsoo gevaeren nae Muijden" [1].

„Bontemantel staet neffens hem, en geeft een cussen int venster."

Dat hij dit zoo goed heeft onthouden, kunnen wij wellicht in verband brengen met zijne aanteekening op den 5den Augustus, dus weinige dagen te voren:

„Omtrent desen tijt Bontemantel. sijnde steedehouder in absentie van de schout, sullende gaen sitten in Schepensbanck, viel het cusse van de banck, daer Scheepen Six op sijde: „president, dat is een quaede pred(ictie?)" Andere lijden het uijt, als of de prins de souverainitijt, op welck cusse den schout ofte Stedehouder sit, deed vallen, en die daer op sat, soude afgeset werden."

(Zie Bontem. VI, losse stukken.)

Door zelf het kussen aan te bieden, kon hij vermijden, dat het hem werd ontnomen. Of Bontemantel echter daaraan toen reeds heeft gedacht, valt te betwijfelen.

[1] Dat de Prins nog 's Zaterdag avonds vertrok, en dus Zondag niet in stad was, kwam, naar het schijnt, aan burgemeesteren niet ongelegen.

Deze aanteekeningen geven nu wel iets meer dan die van den ongenoemden schutter, maar toch nog niet hetgeen wij eigenlijk wenschten te weten, namelijk het verhandelde in de Vroedschap. Dit maakt echter den inhoud uit van een afzonderlijk verslag dier zitting, dat onmiddellijk op het hier medegedeelde volgt. Het kan daarom van eenig belang zijn, dat verslag van Bontemantel in zijn geheel over te nemen, met weglating van slechts enkele kantteekeningen [1]. Wel komen er enkele punten in voor, die voor ons doel oogenschijnlijk van minder belang zijn; doch alleen door eene *volledige* mededeeling kunnen wij doen zien wat er *wel*, en wat er *niet* is besproken. Het zal ons straks blijken, dat zulks noodig is, om een juist denkbeeld te verkrijgen van het eigenlijke doel dezer vergadering.

»Saterdach den 13 Augustij 1672.

Presentibus: Hooft, Outshoorn en Pol, Burgemeesteren, Rijnst sijnde ter dachvaert.

Over maeltijt sittende met sijn hooche., heeft deselfde versocht den Raet te laeten vergaederen, twelck Burgemeester Hooft de andere Burgemeesteren daer kennisse van geevende, aenstonts heeft laeten doen, de Raeden door de boode laetende aenseggen, dat geliefde strackx in de Raetcamer te comen.

Omtrent vijf euren de meeste Raeden in het vertreck van Burgemeesteren vergaedert sijnde (alsoo de Raetcamer voor een tijt gebruijck werd tot de ontfang van

„Men meende dat ondienstich was, Sondach in de Stadt te blijven, om de predicatie te ontgaen en alle desordre in de kerck te weeren.''

(Zie Bontemantel, Civ. en Mil. Rg. 1671—72. bl. 561.)

[1] Wij volgen hier grootendeels Bontemantel's Aanteekeningen over „Resolutiën van den Raad der Stad'' 1668—72 II, bl. 294 en volg.; nu en dan afgewisseld door enkele plaatsen uit zijne Aanteekeningen over de „Civiele en Militaire Regeering'' 1671—72. daar deze op sommige punten nauwkeuriger en duidelijker zijn.

de capitaele leeninge [1] sijn Burgemeesteren in den Raet gecomen, en hebben gesijt dat sijn hoocht. heeft versocht den Raet te doen vergaederen, alsoo eenige saecken heeft te proponeeren; waerop omvraege sijnde gedaen, is verstaen, in deese tijts gelegenheit 't selfde niet te wijgeren, en als stadthouder te admitteeren.

Tulp en Bontemantel waeren van advijs, dat de gewoonte en het Recht is, dat selfs gecommitteerde uijt het midde van de Staaten van Holland afgesonden sijnde, en alsoo representeerende de souverijnitijt, altijt haer hebben eerst geaddresseert aan Burgemeesteren, ende de Stadthouder ofte andere gecommitteerde eerst seggen wat haer commissie is.

Hooft is, sonder resolutie wie of hoe sijn hoocht. soude in de Raetcamer gelijt werden, ende waer souden geplaest werden, met een groote ijver uijt de camer geloopen, ende sijn hoocht. van de taefel gehaalt, en geplaest in de stoel van de president van Burgemeesteren.

Sijn hoocht. alsoo geseeten sijnde, heeft den Raet bedanckt voor de goede genegenheit, soo op sijn persoon, als vant lant, ende de perteculiere saecken daertoe gecontribueert. Burgemeester Hooft, als presideerende burgemeester, heeft met bequaeme complemente daer op geantwoort, ende versocht, dat deese Stadt met militie van den staet mocht versien werden, ende oock van een commandant.

---

[1] Hoe jammer voor Burgemeester Hooft, dat dit juist zóó moest treffen! Wat zou hij, bij een zitting in de gewone Raadkamer, een gemakkelijken aanloop hebben gehad voor zijn welkomstgroet aan den jongen Stadhouder, door slechts te wijzen op het groote schoorsteenstuk in die zaal, voorstellende „Salomo, om wijsheid biddende" van Govert Flinck. Immers nu, in het vertrek van Burgemeesteren, kon hij welstandshalve moeielijk zinspelen op het dáár aanwezige stuk van dienzelfden meester, of betoogen dat de stad „op Burgemeesters wacht" veilig kon slapen! Onze burgerij was destijds vooral niet in een slapende of slaperige stemming, hetgeen de Prins zeker ook wel wist.

dat de soete waeteren, soo door Gouda als andere plaatsen mocht starck ingelaeten werden, tot soulagement der ondergeloopen landen, door het inlaten van het sout waeter;

dat de Ingenieur De Monq mocht coomen, om de begraevinge te perfectioneeren; versouckende dat sijn hoocht. geliefde de goetheyt te hebben van daer toe te helpen contribueeren, dat twee comp. Ruyters tot weeringe van alle foele mochte in garnisoen becomen.

Waerop antwoorde:

Wegens de militie, dat die schaers is.

Dat, nae sijn oordeel, deese stadt met geen belegeringe te winnen is; dat nimant sal dencken de selfde te naederen, ten waeren Muyden en Weesp verlooren waeren En dan tijts genoch is, om de militie in deese stadt te brengen, ende alsdan van meeninge selfs in persoon in deese stadt te komen commandeeren, en oversulx geen commandant oordeelt eer noodich te weesen.

Waerop eenige discourse sijnde gevallen, wegens de forteficatie, oordeelde sijn hoocht. deselfde al haest in defentie te weesen; dat het pesthuijs niet noodich is afgebroocken te werden, oock niet de huijsen aen den Overtoomer wech, van de poort tot de eerste cruytmolen;

dat de forteficatie aen den Overtoom eerst soude moeten geforceert werden, daer tijt toe van noode is, en onder wijlen des beducht sijnde, daer ordre op soude connen gestelt werden;

dat op het versouck van twee comp. Ruyters soude dencken, en licht connen in de stadt gesonden werden;

dat den Ingenieur De Monq soude in de Stadt senden, met versouck deselfde niet lang te willen ophouden, alsoo die noodich heeft op andere plaetsz., te meer de fortificatie bijnae voldaen is, ende maer alleen het ooch van De Monq dienstich daer over eens te laeten gaen;

dat, wegens het inlaeten van het soete waeter, gesien

heeft, dat het door de sluijs tot Gouda al starck quam in loopen; dat wegens eb-deuren te maecken aen het huys ter hart, met de heeren van Haerlem soude moeten gesproocken werden.

Voors heeft sijn hoocht. seer instantelijck versocht, alsoo de militie, staende opt comptoir van deese stadt, en 8 maanden ten achteren sijn, mocht ordre gestelt werden; alsoo anders becommert is, dat ongeleegenthijt sal veroorsaecken, leggende de desordre op de Regeeringe van deese stadt.

Waer sijn hoocht. is op te gemoet gevoert, dat de Regeeringe van dese Stadt geen gesach noch commando hebben over het comptoir van den ontfanger Uytdenboogert, maer dat hetselfde staet ter administratie der gecommitteerde Raeden; dat die hebben belieft, alle extre ordinares lasten, als van ambassadeurs en andre, etc., op dit comptoir te schuyven;

dat andere comptoiren sijn ontlast geworden, en dit belast. Gelijck het comptoir van Dort [1] soude connen getuijgen van geeven, en de ministers die daer toe hebben belijt gegeven, daer de oorsaeck van sijn;

dat den ontfanger Uytdenbogeert swaere banqueroute aen de pachters heeft gehadt;

soo dat Burgemeesteren en den Raet van die quaede soldaetenbetaelinge geen oorsaecke van sijn, versouckende dat sijn hoocht. geliefte bij de Gecommitteerde Raeden te helpen uijtwercken, dat dit comptoir mochte ontlast, ofte meer incoomen toegeschickt werden;

---

[1] „Nota; dat van Dort wierde door Tulp, Hooft in 't oor geblaesen." Was Hooft tegenover den Prins zeer welwillend en voorkomend, Tulp daarentegen was dien dag zeer lastig. Bracht deze raadsvergadering, met den Stadhouder, hem wellicht de dagen van 1650 weder in de herinnering? Want overigens staat hij niet als tegenstander der Oranje-partij bekend, en bleef ook in September in zijn waardigheden gehandhaafd.

sullende 't selfde aen de Gedeputeerden ter dachvaert bij missive eerstelijck aengeschreeven werden

Wegens 's lans vloot was Sijn Hoocht. van opinie, dat, als de Oost. In. Scheepen in securitijt sullen weesen, deselfde te sullen connen laeten invallen; met dien verstande, dat de lichte scheepen soude connen eenige tijt, ijder in sijn quartier blijven leggen op de stroomen, als Tessel, Maes en Seelant, meenende alsdan den Engelsman niet sal derven noch connen landen.

Alsoo Sijn Hoocheyts stem niet al te luyt was, ende de veer af geseeten niet wel conde hooren, soo stonden meest alle de Heeren om en aen de taffel, daer Sijn Hoocheijt en de Burgemeesteren aen saeten. Burgemeesteren hebben Sijn Hoocheijt wederom gelijt in Burgemeesteren camer.

Nota.

de Out-Burgemeester Graef quam, soo de saecke bijnae afgedaen waeren, in den Raet, en tradt recht nae Sijn Hoocht., hem gevende de hand, en hiete hem welcom. En wierde gemerckt, dat Sijn Hoocheyt hem niet aengenaem aen sach.

Was Secretares
D. Schaep."

Het schijnt dus, dat 's Prinsen doel, toen hij zitting vroeg in de Vroedschap, hoofdzakelijk is geweest, om met de Regeering van Amsterdam den toestand der verdediging van deze stad grondig te kunnen bespreken, en voorts een poging te doen, om van harentwege betaling van achterstallige soldijen voor het leger te verkrijgen. Uit de daaropgevolgde gedachtenwisseling blijkt, dat onze Regeerders voor het oogenblik daartoe geen kans zagen, maar toch bereid waren, om met Zijne Hoogheid de noodige stappen in dien zin te helpen voorbereiden. Wij merkten tevens op, dat Burgemeesteren

er vooral prijs op stelden om te doen uitkomen, dat hier aan geenerlei nalatigheid of plichtverzuim van Amsterdam was te denken.

Wagenaar, en anderen met hem, hebben gemeend dat dit niet de hoofdzaak is geweest, maar wèl, dat de Prins zou hebben aangedrongen op bewilliging in een voorstel van Dordrecht ter Statenvergadering, waarbij aan hemzelven volmacht zou worden gegeven, om de onderhandelingen met Engeland tot een goed einde te brengen. »Immers ik vind," zegt Wagenaar [1], »dat Amsterdam, tot hiertoe nog niet in denzelven bewilligd hebbende, 's daags na dat de Prins in de Vroedschap verscheenen en gehoord was, besloot de Afgevaardigden ter Dagvaart last te geeven, om mede te stemmen tot de begeerde volmagt." Dit laatste is waar: de Raad heeft werkelijk den 14den Augustus een dergelijk besluit genomen, en toch kunnen wij Wagenaar's gissing niet aannemen. Ten eerste, op grond dat Bontemantel, in het straks gegeven uitvoerig verhaal, van deze zaak met geen enkel woord gewag maakt [2]. Maar ook, omdat wij in het verslag van den 14den Augustus zullen zien, dat dit besluit niet behoeft te worden in verband gebracht met een mondeling voorstel van den Stadhouder zelven. Wij geven dus hier nog een gedeelte van het verslag van:

»Sondach, den 14 Augustij 1672.

presentibus Hooft, Outshoorn en Pol Burgemeesteren, en alle de Raeden, demptus Rijnst, Valckenier, Van Neck, Hasselaer, Van Beuningen en Willem Backer [3].

---

[1] Wagenaar, Amsterdam, IIe deel, XIXe boek, t. a. p.

[2] Zie ook P. Valkenier, in zijn „Verwerd Europa" bl. 712, waar hij wel spreekt van het verzoek van burgemeesteren om een commandant, maar geen melding maakt van de volmacht aan den Stadhouder.

[3] Reynst en Backer waren ter dagvaart; Valkenier vermoedelijk ook in Den Haag (als Gecommitteerde Raad); Hasselaer nog altijd ziek, en Van Beuningen met een staatkundige zending naar

Sijn geleesen diverse brieven van de heeren ter dachvaert, bestaende in veel saecken, die alleen maer waeren dinende tot notificatie,"

en die wij daarom hier gevoegelijk kunnen overslaan.

»Voors is geleesen een secreete resolutie van Hollant, hebbende Dort ingebracht, dat sijn hoocht. behoorde gegeeven te werden plijn pouvoir, en dat sonder ruggespraeck sal moogen tracteeren en sluijten een tractaat met Engelant, assumeerende soodanige heeren tot sich, als sal oordeelan dienstich te weesen.

Geelvinck, Bontemantel, Graef en Roch maeckte in substantie swaericheyt; de eerste wat slappelijck. De tweede wilde clausuleeren de vrijheit, Religie en de negotie, met de libertijt van de zee. De derde sprack helder uyt de mond, tot behoudenis en authoriteit van de Staeten, en leeden van dien; en de laeste sprack noch klaerder, en dat het verstandt comt door de Jaaren en ervarenthijt; dat de woorde »assumeeren" niet verdraechelijck sijn: dat, ten besten genomen, in de plaets soude moeten gestelt werden: »mits daer bijvoegende met gelijcke authoriteijt en op Ratificatie." Doch waeren in substantie adviseerende, dat in soo een resolutie groote swaericheijt steeckt, en noch grooter uijt soude staen te vollegen. Doch de meeste stemmen drongen door, en maeckten geen swaericheijt met de mont, daer sijn Hoocheyt (geen) swaericheyt maeckte met de daet."

De redeneeringen der tegensprekende leden werpen een eigenaardig licht op hunne houding in die dagen. Dat Andries de Graef vóór alles opkwam voor »de authori-

---

Brussel. Met uitzondering van Van Neck, waren dus de leden ook ditmaal zeer getrouw op hun post. Toevallig, dat wij het hier kunnen nagaan, want anders worden alleen de namen der aanwezige burgemeesteren vermeld.

teijt der Staeten", mag ons van zijn standpunt niet verwonderen. Maar wel mogen wij verbaasd staan over de merkwaardige verklaring van Cornelis Roch aangaande de jeugd van den stadhouder. Indien iemand, dan heeft zeer zeker Willem de Derde het bewijs geleverd, dat het verstand niet volstrekt verbonden is aan een zeker aantal levensjaren. Bovendien, die opmerking, een dag na de persoonlijke verschijning van den Stadhouder in den Raad, klinkt ons dubbel zonderling!

Wij hebben tevens kunnen zien, dat het bedoelde voorstel van Dordrecht langs schriftelijken weg in de Vroedschap is gekomen. Het is intusschen licht mogelijk, dat Prins Willem, vóór of na de Raadszitting van Zaterdag, met Burgemeesteren over deze zaak heeft gesproken, en dat zulks van invloed is geweest op de beslissing van den volgenden dag.

Dienzelfden Zondag stelden Burgemeesteren nog voor, den Prins een geschenk van dertig duizend gulden aan te bieden, die, wegens de oogenblikkelijke geldschaarschte, zouden verrekend worden tegen een oude schuld van wijlen 's Prinsen vader, »en gaf Hooft te kennen, dat daer over met sijn hoocht. had gediscoureert, en scheen het hem aengenaem te sullen weesen." De meerderheid van den Raad besloot ook in dien zin, ofschoon enkelen er tegen waren. »Bontemantel was van advijs, het bedrouft is, het gelt uijt de traenen der gemeente te haelen, en aen rijcke prinsen te schencken." Alsof niet meer dan eens »het gelt uijt de traenen der gemeente" was weggeschonken aan tal van rijke prinsen, die er nog niets voor hadden gedaan of zouden doen [1]! Bontemantels bezorgdheid voor het geld der burgerij schijnt hier wel wat overdreven en

[1] Ik denk hierbij aan de dikwijls voorkomende pillegiften aan verschillende buitenlandsche prinsjes, over wie de Regeering werd uitgenoodigd peet te zijn.

ongepast. Sommige Raadsleden hadden een ander bezwaar, en vonden dit voorstel een al te goedkoope wijze van geschenken geven, »zijnde van advijs, dat gelt best was; men haelde het waer men conde; of uijt de te stellen huijsgelden, of anders." »Alsoo", besluit Bontemantel, »soeckt den een en ander een plas danck te behaelen", en ditmaal had hij wellicht gelijk. Wij weten verder uit Wagenaar [1], dat, eenige weken later, het besluit in zoover werd gewijzigd, dat slechts veertienduizend gulden op de voorgestelde wijze zouden worden verzekerd, en de overige zestienduizend in geld zouden worden uitbetaald.

De Prins keerde nog Zondag-avond laat, tusschen 11 en 12 uren, in de stad terug, komende van Muiden, »nadat hij Weesp en den Hinderdam hadde gevisiteert" [2], en vertrok den volgenden ochtend, ongeveer te 11 uren, begeleid, (zooals wij bij Bontemantel lezen)

»door een comp. burger Ruyters, staende 24 compagnie burgers gerangeert van het Heerelogement, de fluweele burgwal langs, Halsteech, Vijgendam, den Dam, voor bij het Stadhuijs nae Jan Roompoortsthooren, de Heere graft langs, door de lijtse straet tot aen de Lijtse poort.

Voort Stadthuijs comende, sittende te paert, hielt halte, en naemen de vier Burgemeesteren [3] aldaer op op de straet haer afschijt.

Aen de Lytse poort waeren de twee collonellen Geelvinck en Roeters, ende wenschten sijn hoocht. geluck op de rijs; en van de wallen wierden 12 schooten met canon geschoten.

Bontemantel stont met sijn comp. gerengeert voort

---

1 Wagenaar. Amsterdam, II deel XIX boek, t. a. p.

2 „Dagsregister" t. c. p.

3 „alsoo Reynst in de stadt was gecomen"
(zie Bontemantel Civ. en Mil. Rg. 1671—72 t. a. p. het overige is uit de Aant. v. R. v. d. R. 1668—72 II 293).

stadthuys, ende volchde met sijn comp. tot aen de poort, en marseerde de schans op, alwaer drij salves over de borstweeringe liet schieten, nae dat het canon was gelost.

De Heer fiscael Hooft met sijn comp. burger Ruyters reeden tot den Overtoom, en naemen aldaer mede haer afschijt."

Was Bontemantel bij deze gelegenheid op zijn schutterlijken post, onze andere ongenoemde schrijver was het ook, en geeft ons insgelijks een verslag van 's Prinsen uittocht, in deze woorden:

»15 Maendagh. Is zijn hoogheijt ontrent 11 uuren weederom uijt de Leytse poort vertrokken, en waren wij met 24 compag. borgers gerengeert van Zijn Logement af, tot aan de Leijtse poort toe; en alsoo wij vrij wat uitsteekender waren in kleeding als de andre compagnien, zoo viel het oog van zijn hoogheijt na ons toe, ons zeer minnelijk groetende; waar op wij »Vive Orange" riepen, en passeerden ons voorbij, de poort uit.

Ons rendevous was dicht aan de poort op het pleijn. Buiten zijnde, wiert het kanon gelost, en van ons met de musketten daar op geantwoort; trokken doen met 4 oranje vaandels in ordre, alle de pieken in de midden, voor en achter musketten, na den Dam toe, en werden daar in batailje gestelt. En na datter 3 maalen zalvo was geschoten, is ieder capiteijn met zijn compag. na huijs getrokken."

De beide schrijvers, wier berichten tot dusver nu en dan vrij wat uiteenliepen, zijn hier nagenoeg eenstemmig. Toch mogen wij veilig gelooven, dat ieder hunner met verschillende gewaarwordingen dien uittocht zal hebben bijgewoond. Gaat bij Bontemantel alles in volle deftigheid en met inachtneming der verschuldigde vormen, bij den ongenoemden schutter is het duidelijk, dat het aanschouwen en begroeten van den geliefden Oranje-vorst een

zijner gelukkigste oogenblikken was. Met welk een innige zelfvoldoening vermeldt hij de bijzondere aandacht, die de Prins aan zijne compagnie schonk, en hoe hartelijk klinkt dat »vive Orange" uit den mond dier trouwe Amsterdammers! [1]

Hoedanig Bontemantel's persoonlijke indrukken zijn geweest, verhaalt hij ons niet, daar hij in zijne verslagen uit de Vroedschap, van den 15den onmiddelijk op den 18den Augustus overspringt. Doch zoowel zijne houding bij het vaststellen van een geschenk aan den Stadhouder, alsook de bijzondere vermelding van de wijze, waarop de begroeting van Andries de Graef door den Prins werd opgenomen, doen ons zien, dat Bontemantel en zijne partijgenooten, terwijl zij den Prins de behoorlijke hulde brachten, toch te zijnen opzichte in geen aangename stemming konden verkeeren. En geen wonder! Hoe meer het volk Oranje toejuichte, des te duidelijker moest het hun worden, dat hun eigen invloed in gelijke mate verdween, en dat hun tijd was afgeloopen.

In het begin van dit opstel heb ik reeds gezegd, dat de veelbesproken regeeringsverandering van September hier niet zou worden behandeld. Intusschen beginnen de aanteekeningen van den ongenoemden schutter, reeds aanstonds na het vertrek van den Prins, veel van hunne belangrijkheid te verliezen; althans wat de bijzondere geschiedenis van

---

[1] Dat vooral in deze dagen de naam Oranje hier meer dan ooit op aller lippen was, is te begrijpen. Wij vinden dit ook terug in het wachtwoord, anders bijna iederen dag den naam van een stad, doch nu, den 14den Augustus „Oranje", en den 15den „Wilhelmus."

(Zie Dagsregister).

Bij 's Prinsen rid door de stad op Zaterdag ochtend, ontbrak het ook niet aan blijken van hartelijke blijdschap bij de burgerij". Outshoorn heeft naederhant verhaelt de groote genegenthijt der gemeente, en dat een bedaerde vrouw de prins bij 't been vatte, en sij, met schrijende gelaet: „O mijn prince, mijn prince."

(Zie Bontemantel, Civ. en Mil. Rg. 1671—72 bl. 559).

Amsterdam betreft. Wij vinden daardoor als van zelven het punt aangewezen, waar onze mededeelingen en beschouwingen voorloopig een einde kunnen nemen.

Toch kan ik hier nog even herinneren, dat, toen de straksgenoemde regeeringsverandering plaats had, er een soort van verdrag (of hoe men het noemen wil) schijnt gesloten te zijn tusschen de twee groepen, die beide vijandig tegenover de partij van De Graef stonden. Dat Valkenier werkelijk pogingen heeft gedaan, om met Hooft op een goeden voet te komen, kan blijken uit een aanteekening van Bontemantel over de Raadszitting van den 4den Augustus, daags na den oploop voor het huis van Van de Poll.

»Valckenier, gelijck dickmael doet in den Raet, maeckte wederom veele woorden, als noyt getracht hebbende nae de regeeringe; dat souckt alle vrintschap te doen, en nimant haet draecht; dat noyt aen Burgemeester Hooft heeft offentie gegeeven, en versouckt vergiffenis, soo ijt tegen vermoeden mocht misdaen of gesijt hebben; en nae eenige reeden over en weer, tradt Valckenier nae de taffel, beloovende alle vrintschap aen Hooft.

Sijnde al te saemen discourse en reeden, daer den Raet niet aen geleegen was."

Dit moge Bontemantel's bijzondere opvatting wezen, doch wij voor ons zijn van meening, dat den Raad zeer veel gelegen moest zijn aan eene betere verstandhouding tusschen Hooft en Valkenier.

Immers, zoowel de vrienden van Valkenier, als de andere groep, die zich meer om Hooft en Outshoorn had geschaard, bleven meest allen in hunne posten gehandhaafd. Bij Hooft, die vroeger ook meermalen bij het volk in verdenking was geweest, is dit vermoedelijk toe te schrijven aan zijn krachtig persoonlijk optreden, en aan zijn ijver voor de zaak der verdediging, gedurende de

laatste maanden. Intusschen zijn er ook geweest, die meenden, dat de Prins dezen Burgemeester niet aandurfde, en dat, om hem toch zijdelings iets onaangenaams te berokkenen, zijn bloedverwant Mr. Aernout Hellemans Hooft (een zoon van den welbekenden Muider Drost) uit de Regeering is gezet geworden. Dit kan ons blijken uit een »aengeplakt biljet", [1] dat na het bekendmaken van de namen der ontslagen Regenten, en »onderwijlen dat ijeder uijtsach nae de nieuwe gemaekte Heeren", aan de deur van de Oude Kerk was te lezen [2]. Ziehier den inhoud:

»Redenen

waarom eenige Heeren uyt de Magistraet der Stadt Amsterdam gedeporteert zijn.

Pol, omdat hij heeft geprotesteert tegens het overgeven van 't Landt, door alle de steeden meest toegestaen.

Reinst, omdat hij flauwhertigh is geweest, en omdat met de sleutels op het Stadhuys geslapen heeft.

Graef, omdat hij de Heeren van Haerlem verweten heeft, in de vergaderinge van de Staten van Hollandt, dat sij de stadt hadden willen overgeven; en omdat Valkenier gesworen heeft het huijs van Graef te ruineren.

Bontemantel, omdat hij niet heeft willen hebben, dat de procureurs met Orangie charpen souden pleyten, en omdat tegen Valckenier is.

W. Blaeuw, omdat hij een eerlijck man is, en een Vriendt van Hooft.

J. de Graef, omdat hij de vrede heeft gemaackt tusschen Hooft en Graef.

J. Blaeuw, omdat met een groote brandt van Godt

[1] Te vinden bij Bontemantel VI, losse stukken.
[2] Te vinden in Bontemantel V, losse stukken.

de Heere besocht is [1], en Valckenier hem noch verder soeckt te ruineren.

Capelle, omdat gepromoveert is van de oude Heer Burgemeester Cornelis De Graef.

Schaep, omdat hij een goet Prince-man is, en gepresenteert heeft op de Vloot te gaen, en ter Vergaederinge soodanigh gesproken, dat wij noch niet Frans en zijn, en tegen Valckenier is.

Hulft, omdat hij een eerlijck man, en een oprecht patriot is, welcke menschen bij Valckenier meest gehaat zijn.

W. Backer, omdat niemendal gedaen heeft, en de rust der Gemeente socht.

R. Ernst, omdat een rechtveerdigh Rechter is, een wijs en braef Raedt, bereydt om voor de Stadt goed en bloed op te setten: een dapper Collonel. en partij van Valckenier.

Spiegel, omdat voor anderhalf jaar sijn vrienden niet heeft willen verlaten, en Valckenier toevallen.

Waveren, dit weet ick niet, maer men kan Valckeniers kueren daer uyt mercken.

A. Hooft; dese Heer sijn naem brenght het selfs mede, want als men de groote hoofden niet ten eersten kan t'onder brengen, soo moeten de kleijnen daerom lijden. Oock omdat Sijn Vader soo heerlijck heeft geschreven de loffelijcke daden van de Princen ven Orangie; door welckers jonge nazaet wij oock, onder Godes zegen, onse verlossinge verwachten; en partij van Valckenier.

Bors [2], omdat met grooten vlijt de Vloot heeft in

---

[1] De vermaarde drukkerij van Joan Blaeu was in den nacht van den 22 Februari 1672 afgebrand.

[2] Mr. Gerard Bors van Waveren, hoewel als Oud-Schepen ontslagen, werd toch door den Prins tot lid van den Raad benoemd, zoodat deze Heer zich ten slotte niet over miskenning had te beklagen. Het is zeer licht mogelijk, dat zijn aanvankelijk ontslag een vergissing is geweest, evenals Pieter De Graef bij vergissing op de lijst der ontslagenen was weggelaten.

zee geprest, om de conjunctie van de vijantlijcke Vlooten te beletten.

Dit sijn de schelmstucken van de bovenstaende Heeren, en nu kan de Prins sien, hoe hij van Valckenier misleijdt is. Welcke door sijn Regeer-zucht dese Heeren heeft weten te bekladden, welcken Valckenier een goet Christen is, soo hij in onsen Salighmaker gelooft, 't welck sijn Sociniaens gevoelen heel anders uijtwijst. wesende een patroon der Joden, en een tweede Jan De Wit.

Onder stondt:

Geschreven door een oprecht liefhebber van de Prins van Orangie.

En noch lager:

Die dit afscheurt, mach hem wel buyten schoots houden."

Ik geloof, dat ieder het hierover eens sal zijn, dat wij hier hebben te doen met een voortbrengsel van fellen partijhaat en spijt over den val der Staatsche partij binnen Amsterdam. Om beter indruk te maken op de burgerij, worden nagenoeg al de ontslagen Heeren voorgesteld als de trouwste verdedigers van 's lands onafhankelijkheid, en noemt de schrijver zich »een oprecht liefhebber van den Prins van Oranje." Natuurlijk, want alleen onder die voorwaarde zou de Gemeente aan zijn geschrift eenige waarde kunnen hechten; ik betwijfel echter zeer, of de Prins op dergelijke liefhebbers bijzonder gesteld was. Het geheel is blijkbaar aangelegd, om Valkenier de schuld van alles te geven, en slechts persoonlijke wraakzucht bij hem te onderstellen. Moge het zijn, dat velen onder de hiergenoemde Regenten achtenswaardige mannen waren, en dat de lof aan Van de Poll, Blaeuw, Willem Backer en anderen gegeven welverdiend is, zoo is dit nog geene verontschuldiging voor de ergerlijke eenzijdigheid van het geheele stuk.

Bovendien is er nog een bijzondere hatelijkheid gelegen

in de aanduiding van Schaep als »een goet Prince-man," aan wien wij zouden hebben te danken »dat wij noch niet Frans en zijn." Nu wij toch door Bontemantel weten, in welken geest Pieter Schaep zich in July tegenover De Groot had uitgelaten, klinkt deze lof al zeer verdacht, en zal niemand in dezen heer »een goet Prince-man" kunnen zien [1].

Wagenaar [2] maakt de opmerking, dat enkele Raden, die bij de gemeente verdacht waren, niet zijn ontslagen geworden, en daarentegen anderen, wier namen vooraf niet werden genoemd, wel van hunne ambten werden ontheven. Onder de eersten noemt hij Hooft, Pancras en Vlooswijck. Aangaande Hooft hebben wij straks reeds het een en ander gezegd; en wat de beide anderen betreft, zoo zullen onze vroegere aanhalingen uit Bontemantel hebben aangetoond, dat ook Pancras en Vlooswijck niet meer tot de tegenstanders van Oranje behoorden.

Op dezelfde wijze zijn er, omtrent de gebeurtenissen van dezen tijd, nu en dan vragen gedaan, over welker beantwoording de hier door ons gebruikte aanteekeningen eenig nader licht kunnen verspreiden. Ik geloof daarom, dat het geen vruchtelooze arbeid is geweest, uit deze bronnen het een en ander mede te deelen. Gaarne erken ik, dat de vorm, waarin ik mijn mededeelingen gaf, geen aanspraak mag maken op den naam eener eigenlijk wetenschappelijke behandeling van onze geschiedenis. Toch zij het mij vergund de hoop te voeden, door dit opstel althans iets te hebben

---

[1] Mocht iemand hierop de tegenwerping maken, dat de steller van het „aangeplakt biljet" met de bedoelde handelwijze van Schaep wellicht niet bekend was, dan zou daaruit volgen, dat die schrijver zich slechts zeer onvolkomen had doen inlichten omtrent de handelingen van hen, wier lof hij wilde verkondigen.

[2] Wagenaar, Amsterdam II deel XIX boek, t. a. p.

bijgedragen tot het leveren van nieuwe gezichtspunten aangaande personen en zaken uit een tijdperk, dat alle recht heeft op onze belangstelling.

NASCHRIFT.

Gedurende het afdrukken van deze bladzijden heb ik nog getracht iets naders te weten te komen aangaande den schrijver van het »Dagsregister." In het handschrift staat op den 2den Juli, waar hij verhaalt hoe hijzelf de Oranjevlag zwaaide uit een der ramen van de St. Anthonies-Waag, op den kant van het blad de volgende aanteekening, met een andere (wellicht achtiende-eeuwsche) hand geschreven:

»Vaedr. Waetering d Eersten die het Oranje Vaendel plante aen d Waeg van d Stat Amst. voor d. p. v. Orange."

Ik heb aanvankelijk weinig waarde daaraan gehecht, meenende, dat hier werd gesproken van een anderen schutter (een vaandrig?), die ter zelfder tijd uit de Waag *op den Dam* het eerst de Oranje-vaan kon hebben gestoken, zoodat de kantteekening dan eenigszins een aanvulling van het handschrift zelf zoude zijn. Later heb ik getracht te onderzoeken, wie in 1672 op het Damrak in de wijk van Kapitein Frederik Berewouts hebben gewoond. De verpondingsboeken van dat jaar ontbreken in het Archief, maar zoowel in 1668 als in 1680 vond ik in het vijfde huis noordwaarts van de Karnemelksteeg »de Weduwe van Gerrit Wateringh", in een eigen huis, huurwaarde *f* 400.— (tegenwoordig No. 23). De overeenkomst van naam maakt het niet onwaarschijnlijk, dat de schrijver van de latere kantteekening toch de St. Anthonies-waag heeft bedoeld, en dat de opsteller van het »Dagsregister" een zoon is geweest van deze Weduwe Watering. Indien deze gissing

juist mocht zijn, dan hebben wij nu den *naam* van den schrijver, maar verder ook niet.

Nu wij toch aan het zoeken van woonplaatsen zijn, nog éène opmerking ten slotte. In dezelfde verpondingsregisters kan men ook vinden, dat nog in 1667 het tweede huis in de O. Z Armsteeg (links van de O. Z. Voorburgwal) werd bewoond door »d'heer Hans Bontemantel." Het woord »heer" bewijst, dat wij hier hebben te denken aan den ons bekenden schepen, zij het ook dat deze buurt voor een regent al zeer weinig aantrekkelijk schijnt. Door de straksgenoemde gaping in de reeks der verpondingsboeken, heb ik natuurlijk niet kunnen vinden, wanneer Bontemantel uit die steeg verhuisd is naar de Keizersgracht.

DE LIJMERS

DOOR

Mr. L. Ph. C. VAN DEN BERGH.

De Lijmers is een district der vroegere graafschap Zutphen, oorspronkelijk aan de graven van Gelre behoorend, maar dat door verpanding aan de hertogen van Cleve gekomen was, totdat het, na de herstelling van ons volksbestaan, weder bij Gelderland gevoegd werd. Van de uitgestrektheid en de oorspronkelijke grenzen dezer streek vond ik echter nergens betrouwbare berigten en het wekte daarom mijne belangstelling, toen onlangs een geleerde uit Emmerik, de heer Tibus, domcapitulaar te Munster, daarnaar een wetenschappelijk onderzoek instelde, waarvan hij de resultaten in zijn werkje *der Gau Leomerike und das Archidiaconat von Emmerich, in seiner ursprünglichen Ausdehnung.* Munster 1877. aan het publiek mededeelde. De schrijver grondt zijn onderzoek deels op de kerkelijke geographie der middeleeuwen, deels op oorkonden. Hij stelt als beginsel, dat de vroegere kerkelijke indeeling gegrond was op de reeds van ouds bestaande burgerlijke, en dat men dus ter opheldering van de laatste aan de eerste een veiligen gids heeft De resultaten, daaruit verkregen, vergelijkt hij nu met de berigten van eenige oorkonden en komt zoodoende

tot het besluit, dat de Lijmers eene ondergouw der groote gouw Hamaland was en zich tot aan Emmerik uitstrekte.

Met een gedeelte van dit betoog kan ik mij vereenigen. De schrijver heeft inderdaad bewezen, dat de Lijmers reeds in de 13e eeuw tot het archidiaconaat van Emmerik behoorde en het schijnt ook wel dat in lateren tijd, onder het Cleefsche bestuur, de Lijmers administratief met Emmerik vereenigd was, maar er blijft nu nog over te onderzoeken, of dat ook in de middeleeuwen het geval was, en welke toen de uitgestrektheid en de staatsregtelijke toestand der Lijmers was. Tot beantwoording dezer vraag meende ik een zelfstandig onderzoek volgens den leiddraad der oorkonden te moeten instellen, daar de kerkelijke indeeling, zooals wij later zien zullen, geen bewijs voor de burgerlijke oplevert.

De eerste melding van deze streek vindt men in eenen brief van het jaar 838. Daarbij schenkt zekere Rodgarius aan de domkerk te Utrecht eenige zijner goederen, o. a. »in pago Leomerike in villa quae dicitur *Thuvina*, ecclesiam dedicatam cum curte, salaricia et mansum I, cum mancipiis supermanentibus, et in alia villa *Alatinge* curtem dominicatam cum casa, vel quiçquid ibidem visus fuisti habere, et in *Westerhesi* mansum I cum mancipiis" [1]. Hieruit blijkt dus dat deze dorpen tot de Lijmers behoorden, maar niet dat zij de eenige dier landstreek waren. De tot die streek behoorende plaatsen worden voor het eerst gespecificeerd in eene oorkonde van 22 February 1348, waarbij graaf Johan van Cleve de lijftogt zijner gemalin vaststelt, o. a. »voert an onser lande in den Lyemersche, dat is te weten te *Zevenare*, the *Wele*, te *Duven*, the *Gruessen*, the *Dyedem* ende te *Beken*" [2]. Men ziet, hier wordt wel Zevenaar, (Oud Zevenaar?) maar niet Emmerik tot de Lijmers gerekend. Evenzoo in eenen brief van hertogin Mechteld

[1] Sloet, Oorkondenb. van Gelre No. 33.
[2] Lacomblet, Urkundenb. III. No. 437.

van Gelre van 15 December 1371 en in een anderen van 13 January 1381, waar het heet: »onse land, geheten die Lyemersche, mitten huse tot Zevener, met heerlicheyt ende gerichten, hoghe ende lage, ende met horen toebehoren also als dat lant voirscr. vervat is'' [1]. De Cleefsche brieven drukken zich op dezelfde wijze uit; in eene oorkonde van 14 Mei 1380 heet het: »dat huys te Sevenaer ende dat ganse lant van Lyemersche." In 1397 »dat slat (slot) Sevenar ende dat gansse land van der Lyemersch"; in 1398 van 's gelijken [2]. Zelfs wordt Emmerik in een stuk van 25 November 1368 daarvan uitdrukkelijk onderscheiden; daar wordt bepaald dat »die stat van Embrick *mit haren toebehoir* ende mit der Lijmerschen" tot den hertog van Gelre zullen terugkeeren [3].

De overige door Tibus tot de Lymers gerekende plaatsen worden, evenmin als Emmerik, ooit als gelegen in deze streek genoemd, sommigen als gelegen in Hamaland, en dit is natuurlijk. De Lymers werd ten N. en O. bepaald door de heerlijkheden of latere bannerijen van Wisch en Berg, die reeds in de 12e eeuw bestonden, en ten W. door die van Baar en Lathem, in de 13e eeuw bekend; deze heerlijkheden zijn dan ook niet met de Lymers aan Cleve verpand, maar waren en bleven Geldersch.

Het eenige argument dat men voor de plaatsing dezer dorpen in de Lymers kan aanvoeren, is dat zij allen tot hetzelfde archidiaconaat van Emmerik behoorden.

Ik ben het met den heer Tibus en andere geleerden eens, dat in den regel de kerkelijke indeeling op de oudere burgerlijke steunt en deze opheldert; maar men moet dit beginsel niet onvoorwaardelijk aannemen; wanneer de kerkelijke belangen het vorderden, werd daarvan afgeweken en

[1] Nijhoff, Gedenkw. III. No. 1 en 72.
[2] Lacomblet, III. N, 846 en 1002.
[3] Lacomblet, III. No. 682.

dit is hier juist het geval. De zetel van een archidiaconaat diende toch wel in eene min of meer aanzienlijke plaats te wezen; nu was er in dien omtrek geen andere dan Emmerik, waar bovendien reeds een kapittel was en eene kerk, door Willebrord zelven gesticht; het was dus natuurlijk dat de geheele omstreek daaronder gesteld werd, zoowel de bezittingen des graven (de Lymers) als die der latere bannerheeren.

Maar zoo komen wij tot eene andere vraag: was de Lymers inderdaad eene ondergouw, een *pagus minor* van Hamaland? Ik weet niet of men zich wel ooit een juist denkbeeld heeft trachten te vormen, van wat de aard van een pagus minor was; ik wil er daarom hier een oogenblik bij stilstaan.

Mijns inziens moet men onderscheid maken tusschen die landen, die, zooals een groot gedeelte van België, de Romeinsche indeeling hadden aangenomen, en degenen, waar de oude Duitsche inrigting behouden was gebleven, of zooals de Franschen het in eenen anderen zin uitdrukken, *pays de droit écrit* of *Romain* en *de droit coutumier*. In het eerste had men de *civitas* met hare onderdeelen, in het laatste het landschap (patria), de gouw en de mark. Van de gouwen waren eenige zeer uitgestrekt, anderen zeer klein, en dan werden die kleine doorgaans met de nabijgelegene onder éénen graaf gesteld. Zoo regeerden de Brunonen over alle de Friesche gouwen tusschen het Vlie en de Lauwers, graaf Everard in de 10e eeuw over Drenthe en Salland, en zoo was de Bommelerwaard ook eene ondergouw van Teisterband. Maar die vereeniging was bloot personeel en elke gouw behield hare eigene regtspraak en, waar zij niet al te klein waren, gewoonlijk ook munt, tol en markt; en dit is, zoo het mij voorkomt, het kenmerk, waaraan men eene gouw, hetzij hoofd- of ondergouw, in echt Duitsch land herkent.

Hamaland was eene Duitsche en, zooals het altijd genoemd wordt, eene Saxische gouw, en de Wichmans, die aldaar regeerden, heeten Saxische graven, waarvan ik elders de

bewijzen heb bijgebragt [1]. Was nu de Lymers eene ondergouw, dan zouden wij er ook eene hoofdplaats met regtspraak over de gouw en waarschijnlijk ook met munt en tol aantreffen; maar niets van dat alles. Deventer was de eenige hoofdplaats van Hamaland en de Wichmans heerschten van daar tot aan den Rijn toe. De Lymers wordt dan ook alleen in den brief van 838 *pagus Leomerike* genoemd (waarvoor ik wel *Leomerske* zou willen lezen, wat beter met het latere Lyemersche strookt) doch het komt mij voor dat dit, evenals pagus Isloi, eene bloot geographische benaming is, zonder dat dit staatsregtelijk eene gouw vormde, evenmin als het Westland in Zuidholland, of Gaasterland in Friesland.

Er is echter eene oorkonde, die nog niet goed met het overige te rijmen is. Het is een brief van keizer Hendrik III zonder jaartal, maar gegeven tusschen de jaren 1047 en 1056, waarbij die vorst aan zekeren Anselm zijne curtis Subenhara schenkt *in pago Hamaland*, *in comitatu Wecelonis comitis situm* [2], Nu weet men dat dezelfde vorst, als Roomsch Koning in 1046 de helft der gouw Hamaland aan den bisschop van Utrecht afstond, en dat de rest sedert de graafschap Zutphen uitmaakte. Wie is dan in 1047 die Hamelandsche graaf Wecelo? Het verwondert mij dat Tibus hem niet als graaf van de Lymers heeft aangehaald, waartoe zelfs Van Spaen schijnt te neigen. Ik wil bekennen nog geene voldoende oplossing te vinden, maar ik wil evenwel eene gissing wagen. Mijns inziens is de naam Wecelo dezelfde als Wichman, gelijk Sigfried ook Sicco, Godfried Gozelo en Erenfried Ezo genoemd worden. Daar nu de heeren der stad Zutphen vermoedelijk toen nog niet het gebied voerden over de geheele streek, die naderhand de graafschap vormde, en de ligging van Zevenaar in

---

[1] Middel-nederl. geogr. 2e dr. bl. 116.

[2] Sloet. n°. 164.

den brief van keizer Hendrik toch moest bepaald worden, zal men de van ouds gebruikelijke benaming, Hamaland in het graafschap van Wichman, gekozen hebben, al was er geen graaf meer aanwezig; ja zelfs in eene oorkonde van 1083 wordt Elten nog opgegeven als gelegen in de gouw Hamaland, in het graafschap van Gerard: zoolang bleef het oude gebruik stand houden.

Wanneer ik nu het door den heer Tibus en mij bijgebragte overzie, dan schijnt het mij wel bewezen, dat de Lijmers met het aangelegen land, althans sedert de 13e eeuw, kerkelijk tot het archidiaconaat van Emmerik behoorde, en dat onder het Cleefsch bestuur in de 16e eeuw, misschien reeds vroeger, die streek tot het richterambt van Emmerik getrokken werd, maar anders was het in de vroege middeleeuwen; toen was, volgens de charters, de Lijmers slechts een district in Hamaland, waar wij noch placitum, noch tol en munt aantreffen, en ik vind geene vrijheid het verder uittebreiden dan de oorkonden, die daarin alleen deze dorpen en buurschappen plaatsen: Zevenaar (Oud), Weel, Duiven met Eltinge [1] en Westerhees, Groessen, Didam en Beek; het overige wordt nergens tot de Lijmers gerekend, ook Emmerik niet, en de kerkelijke indeeling is hier geen bewijs voor de burgerlijke. Het archidiaconaat kon zich immers behalve de Lijmers ook over andere plaatsen uitstrekken.

De heer T. heeft overigens een nuttig werk verrigt door dit nog duistere punt eens opzettelijk te behandelen. Het zal, dunkt mij, hem en wie daar verder belang in stelt, niet onwelkom zijn ook de gronden voor een verschillend gevoelen te vernemen.

[1] Eltinge in het kerspel Duiven heet het in 1320, bij Nijhoff, I no. 187.

GERRIT VAN BEVERVOORDE SCHAAKT IURE MILITARI JUFFER ANNA MAGDALENA VAN RHEDEN IN HET JAAR 1589.

DOOR

Mr. L. A. J. W. Baron SLOET.

Berend van Bevervoorde werd den 20sten October 1457 beleend met het goed Ten Wesmerlo, buurschap Albergen, gemeente Tubbergen, in Overijsel. [1] In het jaar 1573 was het leengoed in handen van Johan van Bevervoorde tot Overwerrien, die den 20sten Maart 1530 overleed en te Ham met 16 kwartieren begraven werd.

Bij zijne eerste vrouw, Agnes van Nehm, dochter van Diederik en van Anna van Nagel, overleden in het jaar 1574 [2], verwekte hij:

Bernt van Bevervoorde, gestorven te Meijborg op eene terugreis uit Hongarije;

Evert van Bevervoorde;

Johan Christoffel van Bevervoorde tot Werrien

---

[1] Tijdrekenkundig register der archieven van Overijsel.

[2] Ursula van Nehem, gend. Dutscher, was in het jaar 1474 kosteres in het stift te Bedbur bij Kleef. Sloet, Stift Bedbur, bl. CLXX.

en Wesmerlo, beleend in het jaar 1604, overleden den 31sten Augustus 1625, begraven te Heessen;

Johan van Bevervoorde, verkocht in het jaar 1590 Fornemen te Heessen aan Johan van der Beek;

Gerrit van Bevervoorde tot Wesmerlo [1].

Deze laatste bewoonde het goed in het jaar 1589.

Hij leefde op vriendschappelijken voet met Hendrik van Rheden, gesproten uit een oud, aanzienlijk Hannoversch geslacht [2].

Deze was vroeger domheer te Munster, daarna heer van Brandlicht en hofmeester van Anna, gravin weduwe van Bentheim, geboren gravin van Tecklenburg. Zijne vrouw, Elisabeth, met wie hij in het jaar 1575 trouwde, was eene dochter van Johan Albrecht, graaf van Mansfelt en Magdalena, gravin van Schwartzburg.

Hunne dochter Anna Magdalena was in het jaar 1577 geboren [3].

---

[1] Deze bijzonderheden zijn ontleend aan de genealogie van het geslacht in de verzameling van Van Spaen, bij den Hoogen Raad van Adel te 's Gravenhage. Von Steinen, Westphälische Gestichte, 1757, III, S. 912, zegt, dat uit het eerste huwelijk geene kinderen zijn gesproten, doch dat uit het tweede met Christina van Plettenberg, weduwe van Alhard van Hörde, met wie de huwelijksvoorwaarden den 17den Februari 1577 gesloten zijn, geboren werd Johan Christhoffel. Vgl. Geschiedenis van het geslacht van Bevervoorde, Amsterdam, 1824, doch niet in den handel gebracht, en, zoo men meent, geschreven door mr. W. J. C. van Hasselt. Van een anderen Berend van Bevervoorde wordt vermeld dat hij in het jaar 1596 gehuwd was met Pelgrine van Coeverden, dochter van Wolter. Anna Judith, dochter van Joost van Beverfoorde tot Oldemeulen en van Judith Schele, trouwde in het jaar 1620 met Johan Adolf van Renesse. Van Doorninck, Geslachtkundige aanteekeningen, bl. 87.

[2] Von Ledebur, Adelslexicon der Preusichen Monarchie, II, S 287; Kneschke, Deutsches Adelslexicon, S. 390. Beiden beschrijven het wapen als een schild van zilver, doch de eerste plaatst daarop een rood rad, de andere twee roode dwarsbalken. De naam wordt geschreven Reden, Rehden, Rheden, Rethen. Ik volg de spelling, welke het meest voorkomt.

[3] Dit staat in eene genealogie, mij door Alexander Baron Schimmelpenninck van der Oye uit zijn archief welwillend medegedeeld.

Ouders en dochter waren des Zondags voor Michaëlis — 28 September — 1589 op Wesmerlo te gast en bleven des nachts over [1].

Van Bevervoorde sloeg geen acht op »eher, eerbaerheit und vrommicheit, insonderheit den adelijken personen competeerende, en voornamelijk het ius hospitii."

Toen zijne gasten ter ruste waren gegaan, zette hij in de zaal voor de slaapkamer van Van Rheden en zijne vrouw Herman Beer, wien hij een roer gaf, en andere personen op andere plaatsen van het huis.

Omtrent middernacht ging hij in de slaapkamer en deelde aan den wakker geworden Van Rheden mede, dat hij moest reizen naar den graaf van Nieuwenaar, den stadhouder van Gelderland, en zijne dochter Anna Margaretha mede wilde nemen. Toen de vader opmerkte, dat hij daartoe zoo spoedig niet besluiten kon, was het antwoord dat de zaak »geen vertrek" kon lijden, maar dadelijk geschieden moest. Van Bevervoorde ging toen naar de naastbijgelegen kamer, waar het meisje met eene jonge dochter, genaamd Harsolte, sliep. De moeder dit ziende sprong uit het bed, greep hem aan, rukte hem de lobben van den hals en viel, toen zij het binnen gaan niet kon beletten, in onmacht op den grond. Haar man is toen mede »ut den bedde gefallen", zoo wel om Van Bevervoorde tegen te houden, als om zijne vrouw te »conserveeren."

Van Bevervoorde drong echter in de kamer, ligtte het slapende meisje uit het bed en droeg haar krijtende en schreeuwende in de zaal.

---

[1] De bronnen voor de volgende mededeelingen zijn: Civiele Sententien van het Hof van Gelderland, Dl. III, loopende over de jaren 1570—1596, bl. 142, 152, 154 en 164, met eenige losse stukken, waaronder een uitvoerig concept van eene eindsententie, waarop staat: „Dit is niet erfolcht, dair ein korterer Sententie gemaeckt, ergo Nihil." Verder eenige ingekomene en uitgegane stukken van het Hof, Resolutien van den Raad van State en van de Staten-Generaal.

Tegen Harssolte, die haar vasthouden of volgen wilde, zeide hij, dat zij terug moest gaan, daar hij haar anders dood zoú schieten, en sloot haar de deur »vor der nausen" toe.

De vader en de moeder lagen nog in hun hembd op den grond.

Van Bevervoorde gaf het steeds schreeuwende meisje over aan een zekeren Groeneveld, die haar uit de zaal over de plaats en over de brug van het huis bracht naar den wagen van den vader, bespannen met paarden des nachts uit het klooster — het Fraterhuis — te Albergen gehaald. In den wagen zat Geurte van Rees, de vrouw van Beer, die nog steeds met het roer gewapend in de zaal op wacht stond.

Van Bevervoorde ging terug om de kleederen van het meisje te halen. De ouders lagen nog op den grond en de vader riep uit, dat, zoo hij zijn kind moest missen, hij maar dood geschoten moest worden Van Bevervoorde sloot de deur van de slaapkamer en van de andere vertrekken en de poort van het huis digt, liet de planken van de brug wegnemen en reed met het steeds kermend en weenend meisje heen.

Toen de moeder weder zoo wat tot zich zelve gekomen was en de »koekmaecht" van Van Bevervoorde de deur geopend had, reed zij met een »huysmanswagen" naar Oldenzaal.

Zij zond tevens eene meid naar Lochem, om te onderzoeken of Van Bevervoorde met het kind ook daar was. Dit was werkelijk het geval, doch, opdat de meid daarvan geen bericht zou geven, deed hij haar in de »iseren slaen". Welke gronden aangevoerd, welke middelen aangewend kunnen zijn den scholtus van Lochem te bewegen tot deze gewelddaad over te gaan?

Johan Mulert tot Voorst, de Spaansche drost van Twente, teekende in zijne rekeningen, aan de rekenkamer te Maastricht af te leggen, verschillende historische bijzonderheden op, o. a., wat het verkeer tusschen de Spaansche en

Staatsche gedeelten van die landstreek betreft, in die van het jaar 1590: »Die drost van Twenthe heft ontvangen van den heeren stadtholder Verdugo seeckere missive om sich t' informeeren summige van adell und andere, als Hoevel, Bevervoerde, Ripperda, die huisfraue van Raesfelt, die drostinne bij Goer und anderen, soe sunder sin g. consent daegelix nae die viandtsplaetzen als Holland, Zwolle, Campen, Lochum, trecken unnd daernhae syn g. adverteren" [1].

Dat verkeer was dus vrij onbelemmerd, en Van Bevervoorde kwam, zonder moeite, over Doesburg — Zutfen was nog in handen van de Spanjaarden — met het geschaakte meisje te Arnhem, waar hij haar in de herberg »De Prins" bracht.

Toen de ouders door ingewonnen kondschappen en vier certificaten de bewijzen van de vermelde feiten verkregen hadden, riepen zij de hulp in van den graaf van Bentheim [2]. Deze zond, door zijn secretaris Adam Scholl, aan zijn zwager, den graaf van Nieuwenaar, te Arnhem brieven, om in de zaak te voorzien. Bij het bezichtigen van krijgsmateriaal door dien stadhouder op den 5den October [3] viel een vonk in het buskruid, twee nieuw uitgevondene schietgereedschappen sprongen, en hij werd zoo zwaar gewond, dat hij den 8sten October overleed [4]. Scholl vond hem

---

[1] Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel door Van Doorninck en Nanninga Uitterdijk, IV, bl. 105.

[2] Deze was Arnold III van Steinfort en II van Bentheim en van Teeklenburg. Hij was getrouwd met Magdalena, eene dochter van Guprecht van Nieuwenaar en Amoena van Valkenstein. Von Raet von Vögelskamp, Beyträge zur Geschichte Westphalens, II, S. 17; Von Steinen a. w. IV, S. 1392.

[3] Van Meteren, Historien. Uitg. van 1611, B. 15, bl. 489.

[4] Het Hof van Gelderland gaf daarvan op dien dag kennis aan de stad Hattem met verzoek van mededeeling aan Hardwijk en Elburg. Van Hasselt, Kronyk van Arnhem, bl. 239, geeft ook den 8sten, als den dag van het overlijden. Bor, Nederl. Oorl., III, bl. 480, schrijft, dat het ongeluk gebeurde op Zaterdag den 7den October, doch die dag was nog volgens

nog levend en vóor zijn sterven had hij van het Hof van Gelderland, dat kennis van de klaagschriften kreeg, »gewilt ende befhaelen, dat men die vrouw moeder der ontfeurter duchter vrygeleedt ende een paspoort zal toescheiden van op Arnhem de moegen coemen."

Dit werd toegestaan. Het uitgevaardigd stuk schijnt echter niet voldoende geweest te zijn Het Hof zond toch den 12den December aan den Raad van State eene »suppliation" van Hendrik van Rheden om een nieuw en volledig paspoort voor zich en zijne vrouw. Doch niet aan hem, maar aan de vrouw werd vrijgeleide verleend, ten einde met eenige van hare dienaren en dienaressen, tot een getal van 4 of 5, vrij en vrank uit Twente naar Arnhem te komen.

In het vervolg treedt de moeder steeds als handelend persoon op. Van den vader wordt in geene der stukken melding gemaakt. Hij overleed echter eerst in het jaar 1602.

Door den Raad van State werden aan het Hof van Gelderland brieven van justitie geschreven, om in de zaak te handelen, zoo als het naar conscientie en recht, rede en billijkheid bevinden zou te behooren. Deze soort van authorisatie aan het zelfstandig Hof gegeven, dient eenigermate opgehelderd te worden.

Bij het tractaat den 7den September 1543 voor Venlo gesloten tusschen Karel V, ter eenre, en de bannerheeren, ridderschap en steden des lands van Gelre en Zutfen, ter andere zijde, waarbij die gewesten met des Keizers erflanden vereenigd werden, was bepaald, dat de Keizer aan zou stellen een goeden en getrouwen stadhouder, aan wien toegevoegd zouden worden eenige raden, die de costumen, usantien en landrechten verstaan, terwijl er ook een kanselier benoemd zou worden [1].

---

den ouden, noch volgens den nieuwen stijl een Zaterdag. Wagenaar Vaderl. Historie, VIII, bl. 309, laat het ongeluk en het overlijden te Utrecht plaats vinden.

[1] Groot Geldersch Plakkaatboek, Praelim:, col. 20.

Hierin lag de instelling van het Hof van Gelderland, een regeerings- en rechtscollegie tevens. dat, hoezeer reeds vroeger werkzaam, eerst den 10den October 1547 zijne kanselarij-ordonnantie ontving [1].

Het sprak recht over hoofdmisdaden, o. a. »ontvoeringe van maegden ofte vrouwen."

Van Bevervoorde had eene dergelijke daad bedreven en was dus — de vraag of het Hof, daar het feit niet in Gelderland was bedreven, er wel kennis van mocht nemen, komt straks ter sprake, — ten hove justiciabel. Hij had echter als krijgsman een forum privilegiatum.

Art. 10 der Instructie voor den Raad van State van den 13den Augustus 1584 authoriseert dat collegie, »om over het krijgsvolk, mitsgaders over alle generaale en particuliere oversten, bevelhebbers, commissarissen en officieren van den oorloge te stellen en te onthouden alle goede ordre en discipline, ook meede daar over straffe, regt en justitie te doen en te doen doen, sulxs sij bevinden sullen te behooren" [2].

In de nadere Instructie van 12 April 1588 wordt in art. 32 den Raad van State alleen aanbevolen »het stellen van ordre op de discipline over het volk van oorlog en het houden van discipline militair en het straffen van alle excessen" [3].

Men achtte het niet noodig zoo omstandig te zijn als in de vorige Instructie, omdat, zoo als Van Slingelandt zich uitdrukt, »de saak eens in train zijnde, geen zoo breede uitleg behoefde, als in het jaar 1584.

Deze Staatsman haalt verschillende resolutien, o. a. eene van 12 September 1589, aan, ten bewijze, dat de Raad van

---

[1] Zij is gebrekkig uitgegeven door Schrassert, Stukken tot den Codex Gelro—Zutphanicus, bl. 75, doch naar het oorspronkelijke door P. Nijhoff in het Voorbericht van het Register op het archief van het Hof, bl. IV.

[2] Van Slingelandt, Staatkundige geschriften IV, bl. 228.

[3] Deze Instructie is bij Van Aitzema, Saken van Staat en Oorlog, I, bl. 311.

State van ouds in alle provincien militaire delinquenten heeft doen apprehendeeren, zonder daartoe territoir of permissie van iemand verzocht te hebben.

Het schaken van een meisje is op zich zelve geen militair delict, en de vraag kan rijzen, of Van Bevervoorde niet voor den gewonen rechter justitiabel was? Daar kan echter op geantwoord worden, dat daar de Staat van het begin van den opstand af een groot getal Engelsche, Schotsche, Fransche en andere vreemde officieren in dienst had, die hier te lande noch gevestigd, noch gegoed waren en van dag tot dag van garnizoen veranderden, het gemakkelijker was hen voor den militairen, dan voor den burgerlijken rechter aan te spreken, waarom ten dezen de beginselen van het Romeinsche recht aangenomen werden [1].

Van Bevervoorde beriep zich, zoo als wij later zullen zien, op zijn krijgsmans recht. De Raad van State erkende het aanvankelijk niet, even min als Prins Maurits, die, zich de zaak van het geschaakte meisje aantrekkende, aan het Hof van Gelderland schreef, dat hij het niet redelijk vond, dat zulke schandelijke stukken, als Van Bevervoorde bedreven had, ongestraft zouden blijven, met verzoek dat het Hof zich »hierinne dermaten verthonen wilde, dat die vrouwe clegerinne oirsake müchte hebben sich daervan te bedanken."

Beiden erkenden dus de bevoegdheid van het Hof van Gelderland om kennis van de zaak te nemen. De Raad van State veranderde later van gevoelen [2].

---

[1] Van Slingelandt, a. w., IV bl. 103.

[2] Volgens de Naamlijst van den Raad van State ao. 1588—1776 in het Rijksarchief, waren leden van dat collegie in 1589: Killegrey, Leonius, [Leoninus] kanselier van Gelderland, Mathenesse, Meynaert, Loosen, Valck, Tielwigh, Donia, Arasma; in het volgende jaar waren Killegrey en Valck vervangen door Bodley en Berick. In beide jaren was De Bye thesaurier en waren Zuijlen en Huijgens secretarissen.

Het Hof liet door gecommitteerden uit zijn midden Van Bevervoorde aanzeggen het meisje, tot ergernis van velen door hem in de stad gehouden, af te geven en te laten volgen. Hij nam het in beraad, doch liet haar des avonds omtrent 10 uur brengen ten huize van mr. Jans Muller, barbier [1], waar zij des nachts bleef »om also des hernn antast of bewharenisse t' ontgaen."

Het Hof gelastte daarop den richter van Arnhem, als officier, het meisje onder zijne bewaring te nemen of te sequestreeren tot de komst van hare moeder of hare afgevaardigden. Hij vond haar niet meer bij den barbier, maar ten huize der weduwe van den overste Schenck [2], waar zij des morgens ten 7 uur gekomen was.

Met het geven van de hand beloofde Van Bevervoorde, dat hij niet zou ontwijken.

In den morgen echter van den 15en October ging hij buiten de Sabelpoort, waar de Geldersche tol geheven werd en dus de aanlegplaats der schepen was, in een schip, »in meijninghe vort aff the varen." De richter liet hem er uit halen.

Het Hof, niettegenstaande redenen door Van Bevervoorde »ex iure belli ende sunsten aengetaegen" en »meer siende op de eerbaerheyt, die gemeine vernuuft ende 't woert Gods, als op den gebruck des krieges ende eenen ongeheien ende bloeten hoep ende vellicht idelen waen van den exploicten ende nutticheiden den landen van hem te verwachten", gelaste den richter hem aan den cipier van de St. Janspoort over te geven.

---

[1] In het jaar 1538 werd Hermannus van der Hagen tot stads medicus van Arnhem aangesteld en in 1629 hoog bejaard vervangen door zijn neef Johannes Pas. Muller zal dus, even als elders, bij het ambt van baardscheerder dat van „wondenmeester" bekleed hebben. Van Hasselt, Arnhemsche Oudheden, IV, bl. 118, II bl. 19.

[2] Deze was den 10den Augustus 1589 voor Nijmegen verdronken.

Ingevolge appoitement, den 29sten December op een rekwest van Van Bevervoorde genomen, deed het Hof door zijn deurwaarder den gemachtigde van Hendrik van Rheden ordoneeren, de actien, die deze tegen den suppliant, nu beklaagde, te pretendeeren had, des daags na den heiligen Drie Koningendag — 7 Januari 1590 — te entameeren en zijne principalen daarvan kennis te geven.

Juffrouw Anna Magdalena van Rheden en de welgeboren vrouwe Elisabeth, gravin van Mansfeldt, vrouwe van Rheden, traden als klaagsters op.

Het moge, volgens onze beginselen van strafvordering, vreemd schijnen, dat bijzondere personen in strafzaken eischende optreden, doch toen had men tweederhande strafprocessen: te weten »criminele criminelijck ingestelt enn criminele civilijck ingesteld." Deze laatste procesorde werd gevolgd en wel »ordinaerlijck, als er clagender partij is, die presenteert te doen blijcken" [1].

Op den 12en Januari werd in tegenwoordigheid van den beklaagde, die krachtens »Hoves appointement" van den 10den te voren door den deurwaarder geciteerd was, en den »ganszen omstand", de eisch openlijk voorgelezen. De bekende feiten werden gezegd te zijn van zeer kwade consequentien, die in geen land van justitie geduld behoorden te worden, maar gestraft, om anderen ten exempel te dienen. Tot steun daarvan werden aangehaald de Christelijke beschrevene rechten, de natuurlijke billijkheid van alle menschen en alle heilige bijbelsche schriften. Op grond van deze middelen, redenen en motieven met nog meerdere, later te deduceeren, of die het Hof er bij wilde voegen, werd geconcludeerd, dat de beklaagde, anderen ten exempel, gestraft zou worden en dat de geschaakte Anna Magdalena uit het arrest of »de aanhaltüngh", waarin zij was, ontslagen,

---

[1] Damhouder, Practijcke in criminele saecken, uitg. van 1628, bl. 208, en de straks bl. 270 aan te halen plaats.

op vrije voeten gesteld en aan hare ouders vrij en vrank terug gegeven zou worden, alles met eisch van kosten, schaden en interessen, reeds geleden en nog te lijden.

Damhouder leert: »In Vlaenderen maken sij differentie tusschen ontschaecken ende vrouwencracht, maar in 't rechten ist alleseens ende is gheheeten raptus. Zoo wie maecht, weduwe, religieuse oft andere eerbare vrouwen ontschaeckt of verkracht, die committeert rapt, ende wert ghepunieert metten sweerde ende zijn goed verwijst verbeurt. — — — Ende men verstaet cracht, als hulpe gheroepen is ende daer af blijcke" [1].

Het feit van Van Bevervoorde viel in deze omschrijving der misdaad. Het meisje had zich niet vrijwillig laten ontvoeren. Of hij haar vervoerd had blijkt niet en doet ook niets ter zake, daar het doel eener ontschaking steeds geacht werd daarop gericht te zijn. Het is begrijpelijk dat, het zij het doel bereikt was of niet, het geschaakte meisje aan den omgang van Van Bevervoorde onttrokken en onder bewaring der justitie werd gesteld; doch waarom kreeg zij hare vrijheid niet terug? waarom werd zij niet aan hare moeder overgegeven toen hij in de gevangenis was? Waarom moest dit door het Hof bevolen worden? Werd zij aangemerkt als eene medeplichtige, niettegenstaande zij klagende optrad? Ik weet de antwoorden niet te geven. Later zal ons zelfs blijken, dat het meisje nog langer dan een jaar in sequestratie had doorgebracht.

Nadat de eisch was voorgelezen, verzocht Van Bevervoorde, onder protest van zich met de zaak niet te willen inlaten noch litem te contesteeren, er copie van, »salvis quibuscumque exeptionibus, daervan hij eenighe, so tegem de clegerinnen als den Hove dede proponeren."

Het Hof stond dat verzoek dadelijk toe en bepaalde, dat de beklaagde over 8 dagen, den 19den, of vroeger zijne

---

[1] Damhouder a, w. bl. 208 en 209. Vgl. L. un. C. De raptu virg.

exceptien, waarover de klageressen gehoord zouden worden, schriftelijk moest overgeven. Daaraan voldeed mr. Lambert Croll namens hem op dien dag en den 5den Februari, terwijl inmiddels de klageressen, ter voldoening aan een appointement van het Hof van den 27sten Januari, borgstelden »dat zij uit Arnhem niet sollen wicken vur utdracht der tegens beclaechten angefangene accusatien, dan dat sij alles des haves erkentenisse solden doen."

De beklaagde sustineerde en proponeerde ten eerste, dat de klageressen veroordeeld zouden worden in de kosten zijner gevangenis en dat zij persoonlijk zouden »inholden ad poenam talionis und similitudinem custodiae." Daaromtrent lezen wij bij Damhouder [1]: »Maer naer d'oude gheschreven rechten elck wetweerdich ende ijdone mochte criminelijck accuseeren ende concludeeren criminelijck van allen crimen publique. Maer dus moeste hij hem ghevanghen geven ende doen inschrijven ad poenam talionis, (dat is te seggen) waer't dat hij verviele van sijn accusatie, hij soude lijden, dat de gheaccuseerde gheleden soude hebben, op dat d'accusatie ghebleken hadde gheweest t'sijnen laster. Maer want dat recht ende solemniteijt van inschrijven ende gevangen te moeten gheven te stranghe was, soo dat mitsdien vele ghegreveerde niet wel en dorsten accuseeren, soo is bij stijle ende costume t'selve oude recht te laten varen ende ingebrocht, dat die niet verbeuren en mach die selve d'accusatie doet ende crimineele conclusie neempt, ende dat de partie alleenlijck tendere ende concludere tot civile beteringhe, ende in dier manieren wordet altijds onderhouden ende geuseert."

Namens den beklaagde werd verder geconcludeerd, dat hij, als miles, iure militari en militariter het meisje ontvoerd hebbende, de zaak »ten kriechsregiment" geremitteerd

---

[1] A. w bl. 9. Vgl. Matthaeus, De criminibus, p. 719.

zou worden. Later zal blijken op welke gronden het Hof deze exceptie bij het eindvonnis verwierp.

Verder werd aangevoerd, dat, zoo hij in iets gepecceerd mocht hebben, hij niet dan in loco delicti justiciabel was. Dit was onjuist. »In een van drie plaatsen is" — zoo zegt Damhouder [1] — »competentie van jugen in criminele saeken, te weten de plaetse daer de ghedaechte woont, ter plaetse daer 't delict ghecommitteert is ende ter plaetse daer hij gearresteert oft ghevangen is."

Dit werd uitdrukkelijk bepaald in art. 75 der ordonnantie van Koning Philips op de crimineele justitie van 5 Juli 1570. Volgens de ordonnantie van Keizer Karel van het jaar 1541 was dit beginsel slechts toepasselijk op doodslag, doch het werd nu uitgestrekt tot »gruwelijke, zware en enorme crimen", waaronder de schaking gesteld werd.

Daardoor verviel ook eene andere exceptie, tegen de bevoegdheid van het Hof ingebracht, deze namelijk, dat Van Bevervoorde was een riddermatig persoon der landen van Overijsel en een beëedigd dienstman van die landen.

Gegrond was de exceptie, tegen Anna Magdalena gericht, dat zij was filia familias in potestate patris constituta, zonder wiens machtiging zij, als minderjarig en nog niet »wetweerdig", niet in rechten mocht optreden.

Tegen de moeder werd aangevoerd, dat zij was sub tutela sui mariti, van wiens lastgeving niet bleek, zoo dat dus hare procuratoren en mandatoren ongekwalificeerd waren op iemand volmacht te passeeren. Uit de aangehaalde plaatsen van Damhouder blijkt, dat iedereen accuseeren mocht en dus ook wel eene vrouw zonder machtiging van haren man. Te meer moest dit toegelaten zijn in eene zaak als deze, daar »De vrienden, vader oft moeder niet vervolgende t' ontschaec ghedaen op heurlieder dochter oft nicht, zijn te punieren bij banne, als suspect van den ontschaecke." [2]

---

[1] A. w. bl. 42.
[2] Damhouder, a. w. bl. 209.

Het blijkt niet waar Van Rhede woonde, waarschijnlijk wel in het Bentheimsche, toen door Spaansche troepen bezet, stellig in »vijands steden", want daaruit nam Van Bevervoorde aanleiding te beweeren, dat de klageressen in de provincie Gelderland geen geloof verdienden.

Tegen den gestelden borgtocht werd in het midden gebracht, dat hij was insufficient en niet gekwalificeerd.

Ten slotte proponeerde de beklaagde de exceptio spolii zijner kleederen, ringen, kleinodien en dergelijken, ten einde daarvan ante omnia in het bezit gerestitueerd te worden.

Het Hof deed den 18den Februari uitspraak,

dat de klageressen aan den beklaagde schuldig waren de kosten van zijne gevangenis, volgens moderatie en taxatie van het Hof; [1]

dat, wat de poena talionis aangaat, zij konden volstaan met de borgstelling en in eedes plaats gedane beloften, voorbehoudens den beklaagde zijn recht op de borgen, zonder dat echter de hoofdzaak daardoor opgehouden of »verwijlt" mocht worden;

dat de declinatoire exceptie en het ius remissionis aan het krijgsregiment of anders werd afgeslagen;

dat, wat in specie de exceptie tegen Anna Magdalena opgeworpen betreft, zij in deze accusatie-zaak curatoren moest kiezen;

dat wat het spolium betreft, de beklaagde niet excipiendo maar agendo had moeten optreden, zullende hem, als hij dat doet, behoorlijk recht geschieden; en eindelijk

dat de beklaagde zonder verwijl litis contestatie doen en ten principale voort procedeeren zou.

Het vonnis kon ten opzichte van Van Bevervoorde geen gevolg hebben: hij ontvluchtte op den dag, dat het geveld werd, uit de gevangenis.

---

[1] Vgl. Matthaeus, a. w. p. 718.

Ik moet eenige dagen in het verhaal teruggaan.

De Raad van State, op zijn vroeger schrijven aan het Hof terugkomende, besloot den 29sten Januari aan die van Gelderland te schrijven, dat zij Van Bevervoorde, aangezien hij in krijgsdienst was, uit de gevangenis zouden ontslaan, ten einde hem recht mocht geschieden, of den Raad de contrarieredenen over te zenden. Het Hof brak daardoor den loop van het geding niet af. Zijne mededeeling der ontvluchting van Van Bevervoorde werd den 28 Februari bij den Raad van State ontvangen.

De klageressen voldeden, voor zoo ver haar aanging, aan het vonnis door te verklaren, dat tot curator over Anna Magdalena gekozen was Adam van der Hoeven, met verzoek hem in iudicio te willen accepteeren en tevens des landschaps momber, Mr. Henrick Kleijningh, te gelasten zich bij haar te willen voegen en verder tegen den beklaagde, iam carceris sui effractorem, te helpen, naar 's Hoves stijl, de gewone beschrevene rechten en gewoonten dezer landen. Bij appointement van 23 Februari werd dit toegestaan. Daardoor kreeg de zaak het karakter van een crimineel proces criminelijk ingesteld, daar de momber, volgens de kanselarijordonnantie van 10 October 1547, kon »aentasten ende apprehenderen alle misdadigen ende quaetdoenders, staende tot kennisse van den Raede — het Hof — ende doen alle informatien, die hem bij den Raede sullen gelast worden."

»Soo wie", zegt Damhouder [1], »criminelijk ghevanghen licht ende hij uijtbreekt sonder fortse, (want hij de deure open vint) is te punieren bij banne oft andersins arbitraerlijk, ter discretie van den juge, maar is hij ontcomen fortselijck — — — so is hij punierlijck aan den lijve."

In den verderen loop van het geding treedt de effractio carceris zeer op den voorgrond.

---

[1] A. w. bl, 35.

Het Hof deelde de ontvluchting mede aan de magistraten en garnizoenen van Doesburg, Lochem en Hattem, aan den »geweldighen" des Graafschaps en aan den graaf Van Valckenstein, [1] als supperintendant over de troepen in die graafschap liggende, met verzoek Van Bevervoorde te vatten.

Dit geschiedde te Lochem.

Daarover ontstond een briefwisseling van het Hof met den Raad van State, den graaf Van Valckenstein en Johan van Voirst. De brief aan den laatsten is niet tot ons gekomen, de minuten van de twee anderen zijn van den 8sten April.

De brief van den Raad van State is een antwoord op dien van den 6den te voren, stylo novo. Daaruit blijkt, dat de Raad verzocht had en vermaand, om Van Bevervoorde, wanneer hij weder te Arnhem gebracht zou zijn, met geene lange proceduren op te houden, maar hem »ten iersten met aller civiliteit, het sij op handttastinghe, borchtochte ofte eenige andere gefuechlicke manieren, sijner gefencknisse te doen relaxieren."

In zijn antwoord gaf het Hof te kennen, dat het niet anders geneigd was, dan om in deze zaak spoedig te laten procedeeren, maar dat het, lettende op den gedanen eed, de enormiteit der klachten tegen Van Bevervoorde ingebracht, zijne effractio carceris en de violatie zijner »handigenden" (?) geloften, het verzoek om relaxatie niet kon nakomen. Ten slotte merkt het Hof nog op, dat zoo de procedure, na het overleggen van den schriftelijken eisch, eenigermate »gedilaieerd" is, dit aan Van Bevervoorde

---

[1] In het jaar 1589 was hij te Doesburg. Den 28sten December zond de hopman Bernard Spaen van daar aan de stad Arnhem de helft van een jong wild zwijn, waarvan hij den kop en de wederhelft met den graaf Van Valkenstein genuttigd had. Origineel in het archief van Arnhem. Hij sneuvelde den 27sten Mei 1591 bij een uitval der Spaansche bezetting van Zutfen. Bor., a. w. B. 16, bl. 512, noemt hem Philips van Oversteijn.

zelven door de geproponeerde exceptien en niet aan de wederpartij te wijten is.

In den brief aan den graaf Van Valckenstein schreef het Hof, dat de vrouw van Rheden en hare dochter te kennen gegeven hadden, dat het op dien dag juist 7 weken geleden was, dat Van Bevervoorde de »furstliche Geldrische hafftunghe verbroecken und schentlichen entlopen sij", dat, welke instantiën en »anforderungh" zij hebben laten doen, om de zaak eenmaal tot uitdracht te brengen, vruchteloos zijn gebleven en dus aan het Hof verzocht hadden daarin te willen voorzien; dat dit, de billijkheid daarvan erkennende, hem — Van Valckenstein — verscheidene malen verzocht had Van Bevervoorde weder in de vorstelijke gevangenis terug te doen brengen en dat het uit een schrijven van den Raad van State, drie dagen te voren ontvangen vernomen had, dat hij aangeschreven was Van Bevervoorde, tot handhaving der justitie, weder in de gevangenis te Arnhem te doen brengen, welk schrijven hem wel ter hand gekomen zou zijn. »So sijn wij", aldus luidt het slot van den brief, »tweefels vrij of U. G. (vor wenich daghen thot Lochem in personen geweest sijnde) sullen hierinne, niet allein onsern, den oick der heren Rhaden van Staten schrijvens achterfolgende, gemelten Beverfeurt uut Lochem tot in die schantze op 's Gravenwert brengen laten, om uns vortz met goede versekering thoe gesonden the worden. Daer averst solckes, boven alle hopeningh, niet geschiet ware, so versoecken wij U. G. hiermit gans dienstlich, om ons bij brengeren the willen verstendighen, wat wij om den hierbrengens van Beverfeurt sullen hebben te vertroosten und wat U. G. thot Lochem sijnde, van wegen desen sakene wederfaren sij, om ons bestens daernae te schicken."

Van Bevervoorde had inmiddels ook niet stil gezeten. Hij hield bij den Raad van State aan, dat hij uit de hoogheid en jurisdictie van het vorstendom Gelre en graafschap

Zutfen te 's Gravenhage mocht komen, om zijne zaak met recht te verdedigen.

De Raad, weder van gevoelen veranderende, stond dit toe en Van Bevervoorde ging naar den Haag.

Had de stadhouder van Holland zich de belangen van Van Rheden aangetrokken, thans mengde die van Friesland, graaf Willem, er zich in.

Den 3en Mei gaf hij aan den Raad van State ernstig te kennen, dat het eene zaak van zeer kwaad exempel is, dat een Gerit van Bevervoorde, vervoerd hebbende eene jonge jufvrouw van grooten huize, vrij in den Haag gaat wandelen; dat het stuk, door hem bedreven, is van groot »insien", zoo dat hij daarom begeert, dat hij gestraft zou worden, anderen ten exempel.

Op het antwoord, dat hij deswege een rekwest zou presenteeren, verscheen den volgenden dag de graaf Van Solms in de vergadering van den Raad van State en verzocht mondeling, als »veneant" van de vrouw Van Rheden, dat Van Bevervoorde in hechtenis genomen en tegen hem naar behooren geprocedeerd zou worden.

Daarop stond binnen Dr. Voet, raad van Gelderland, ook verzoekende dat Van Bevervoorde gevangen genomen en, daar hij de gevangenis en justitie te Arnhem ontgaan was en gevioleerd had, naar Gelderland gebracht zou worden.

Na deliberatie besloot de Raad van State den provoost te gelasten hem in verzekerde bewaring te nemen, en bepaalde, dat nog denzelfden dag de acte opgemaakt zou worden, waarbij den cipier van de Voorpoort gelast werd hem te ontvangen en in de gevangenis te bewaren.

Den volgenden dag herhaalde Dr. Voet vruchteloos het verzoek om hem naar Arnhem te zenden.

Het Hof van Gelderland zond toen, met brieven van credentien van den 13en Juni, stylo antiquo, den momber naar Den Haag. Deze verscheen den 28sten in de vergadering van de Staten Generaal. Hij gaf te kennen, dat de Raad

van State, niet tegen staande de instantie van het Hof, zoo door brieven als door gezondenen gedaan, weigerde Van Bevervoorde uit te leveren en verzocht dat, daar dit streed tegen de gerechtigheden en privilegien van den lande van Gelre, in het bijzonder tegen het privilegium de non evocando, de Staten Generaal bij den Raad van State de goede hand daaraan zouden houden, de carceres gerepareerd en de gevangene naar Arnhem gezonden mocht worden.

Hun H. M. resolveerden, dat men eenigen uit hun midden zou committeeren, om aan den Raad van State de gelegenheid der zaak voor te dragen en te »verthoonen dat de landen in d'orloge zijn getreden ende deselve noch voeren voor de conservatie van heure gerechtichheijden ende privilegien ende te verklaeren, dat daerom d' heeren Staten verstaen, dat men die van Gelderlandt in hare gerechtichheijden ende privilegien ende besundere de non evocando behoort te mainteneren ende den gevangenen naer Arnhem te schicken, ten ware dat den Raedt eenighe wettige redenen hadden ten contrarien."

Het doen van dit merkwaardig vertoog werd opgedragen aan Van Brienen, Craijenstein en Coopes.

In de samenkomst schijnt het vrij onstuimig toegegaan te zijn. Den 30sten Juni toch verschenen in de vergadering van de Staten Generaal twee leden van den Raad van State met den thesaurier, om de meening te verstaan der woorden van Van Brienen, den gedeputeerde uit Gelderland, te weten »dat er meer zwarichheijts soude wesen bijaldien den Raedt hen niet en reguleerde volgens de resolutie hare E. van weghen d' heeren Staten aengeseit, ende den voors. Bevervoerde niet en souden senden naer Arnhem, om die carceres aldaer te repareeren ende dat voor het vertrek van den Raedt naer Arnhem, die wijle hare E. hun laten bedenken, toch dat zij haer ambt, commissie ende instructie genoech doen, resolveerende op

voorvallende saken, volgens deselve hare commissie, instructie ende eedt, meldende de conservatie van de gerechtigheden ende privilegien van den landen."

Deze woorden, voorkomende in de resolutie van H. H. M, zijn niet duidelijk, doch worden opgehelderd door het geen er op volgt: »Die voors. Brienen heeft het voors. woordt (swaricheyt) geinterpretreert ten contentemente van die van den Raede, verclarende, dat geenssins zijne meeninge is geweest, dat die van den Raede tot Aernhem souden worden aengehouden."

Op den zelfden dag, post prandium, verschenen weder in de vergadering van de Staten Generaal de leden van den Raad en verklaarden, dat zij, op begeeren van die Staten gedelibereerd hebbende, goed gevonden hebben en verstaan tot antwoord te geven, dat de zaak van Van Bevervoorde door partijen zelve voor den Raad geinstitueert en litigieus is gemaakt en de zaak aldaar tusschen die partijen in litispendentie is, zonder dat tegenwoordig daarin iets anders in consideratie is gekomen. De Raad verzocht de goede gevoelens te willen continueeren, daar hij niet anders had gedaan, dan volgens recht en rede tot conservatie van de gerechtigheid en privilegien van den lande en van zijne instructie behoorde.

Van Brienen heeft ten contrarien lang gedebatteerd, dat door de weigering, om den gevangenen uit te leveren, de privilegien van Gelderland geschonden werden, ontkennende, dat den Raad eenige kennisneming over die privilegien zou toêkomen en verzocht daarom nogmaals behoorlijke adsistentie van de Staten.

Deze vergaderden, op aanhouden van Van Brienen, den volgenden dag, den 1sten Juli, weder en gaven den griffier in last den heeren van den Raad van State aan te zeggen, dat zij den gevangene met zich naar Arnhem zouden nemen, opdat in zijne zaak verder gehandeld kon worden, als voor de conservatie van de gerechtigheid en de privile-

gien van Gelderland bevonden zal worden te behooren.

Zij namen tegelijkertijd een gewichtig besluit van wijdere strekking. Zij droegen hunnen president op bij de leden van den Raad van State, uit de verschillende provinciën gecommitteerd, te onderzoeken of in hunne provincie, gelijke zaak voorkomende, van hare zijde instantiën gedaan zouden worden tér bewaring harer gerechtigheden en privilegien, in het bijzonder van een zoo notoir privilegie, als dat de non evocando is, en hoe zij zich daarin zouden gedragen.

Van Meteren[1] zegt, dat de Raad van State stond onder de Generale Staten, als zijnde zijn overheid. Is dit juist dan handelde de Raad niet dienovereenkomstig. Hij ging, waarschijnlijk om oorlogszaken, naar Arnhem, doch nam Van Bevervoorde niet mede.

Daaruit nam de momber van Gelderland aanleiding een rekwest in te dienen aan de Staten Generaal, dat den 3en Juli in hunne vergadering behandeld werd, en waarin hij verzocht, krachtens de resolutie den 28sten Juni genomen, Van Bevervoorde te mogen »lichten" en naar Arnhem te vervoeren. Hij verzocht verder hem te stellen onder verbeterde verzekering, dan waarin hij tot nu toe geweest was, daar hij, kennis krijgende, dat hij gelicht zou worden, zeker zou uitbreken, zooals hij wel kon doen.

Er werd besloten de zaak 5 of 6 dagen uit te stellen en in tusschentijd het rekwest en kopie der aangehaalde resolutien aan den Raad te zenden, door den griffier op dezen dag ingeleverd.

Op nadere instantie van den momber vergaderden de Staten Generaal dien dag post prandium nog eens. De luitenant van den geweldigen provoost, die Van Bevervoorde in bewaring had, werd ontboden en hem afgevraagd of hij de gevangenis en zijn persoon gekwalificeerd en sterk genoeg hield den gevangene te kunnen bewaren? Hij ant-

[1]) A. w. bl. 593 vo.

woordde, dat de bewaring hem door den Raad van State bij acte expresselijk was aanbevolen en dat hij dat bevel, met Gods hulp, zal nakomen en den gevangene zóo zeker bewaren, dat hij hem niet zal ontsnappen. De Staten Generaal belasteden hem ook hunnerzijds met de bewaking, onder expresse verklaring, dat, zoo de luitenant zich daartoe niet sterk genoeg mocht voelen, zij daarin zouden voorzien.

Het Hof van Gelderland maakte van de aanwezigheid van den Raad van State te Arnhem gebruik, om over de zaak van Van Bevervoorde met hem te spreken. Reinier van den Sande en Gerlick van der Capellen maanden den Raad aan gevolg te geven aan de meermalen gebodene remissie. Zij zouden ongaarne zien, dat de zaak op den landdag behandeld werd. Het antwoord, dat de zaak in bedenking genomen zou worden, deelden zij den 11den Juli schriftelijk mede aan kanselier en raden, die zij hunne gunstige heeren en medebroeders noemen.

De Raad van State schreef den 13en Juli uit Arnhem een brief, geteekend door den voorzitter G. Aernsma en ter ordonnantie door Van Zvylen, aan de Staten Generaal in antwoord op den hunnen van den 1en met het daarbij gevoegd adres van den Gelderschen momber, aan een der leden des avonds laat van den dag, waarop de resolutie genomen was, ter hand gesteld. Den volgenden dag was daarover gedelibereerd, doch om de vroegere redenen had de Raad zijne resolutie niet kunnen veranderen.

Na opgemerkt te hebben, dat de momber, die zich ook tot den Raad had gewend, zich met het hem gegeven bescheid wel had kunnen contenteeren en na zich verontschuldigd te hebben, dat door de kortheid des tijds voor het vertrek geen eerder antwoord was gegeven, willen zij »alleenlijck bij desen sommierlijck wel verclaeren, dat zooveel die zaecke Van Bevervoorde aengaet, dat daer geen questie en is van eenige privilegien nochte van eenige evocatie, zoo wij

hem geenssins en hebben geëvoceerd, maer is hij onsenthalven vrijwillich in Holland gecoemen ende aldaer nijet nostro motu, maer deur het versouck ende heftich aenporren van de vrouw Van Rhede (waermede oock present is geweest dheere Dr. Voet, raedt des furstendoms Gelre etc) in apprehensie is gesteld, sustinerende, dat hij, Bevervoordt, herwaerts solde worden gerenvoyeert ende soo hij, Bevervoordt, ter contrarie bij rekweste hadde versocht uuter apprehensie op hanttastinghe ontslagen te zijn, is tselve parthijen gecommuniceerd, dan heeft Dr. Voet daerop mondeling verclaert hem geenssins parthij te willen maken, ende de vrouwe daerop geantwoord hebbende, is tselve hem, Bevervoordt, weder in handen gestelt, die daerop oock heeft gedient van replique, d'welk aeu dezelve vrouwe Van Rhede (deurdien zij middelertijt zonder onsen weeten was vertrokken) bij eijgenen bode is overgesonden, daer op zij alsnoch nijet en heeft gedient van duplieke, nijetjegensstaende zij al ten overvloed voor de derde reijse daervoor is gesommeerd.

Hieruit cunnen H. E. wel verstaen, dat in de voorz. zake eijgene questie van eenige privilegie de non evocando, dan alleen om de remissie van den gevangen, ende dat noch Dr. Voet, nochte die mombair hem in der zake parthye en hebben willen maken, zoedat die zake alleenlijck tusschen die vrouwe Van Rhede ende den gevangen in questie staet. Ende moegen U. E. hen wel versekert holden, dat wij die previlegien en de vrijheden van den lande geenssins begeeren te vercorten, maer die te helpen stijven en de stercken, dan zijnde tusschen parthijen questie, connen zonder kennisse daer inne te nemen nijet procederen, begerende daeromme, dat U. E. ons in parthijen zaecken zullen laten geworden, zulx als recht en de vereijsschet."

Op den 21sten Augustus en den 12den September schreef het Hof van Gelderland op nieuws brieven aen den Raad van State, waarvan de inhoud onbekend is.

Van de archieven toch der beide collegies is uit het tijdperk, waarin wij verkeeren, weinig overgebleven. Duisterheid in den loop der zaak is daarvan het gevolg. Het antwoord, dat de Raad van State den 27sten September gaf, is daardoor niet verstaanbaar. Na medegedeeld te hebben dat daar de vrouw Van Rheden op de vierde aanmaninge om de dupliek in te leveren niet voldaan had, de Raad in goede conscentie niet anders had kunnen verstaan, dan Van Bevervoorde uit de gevangenis te relaxêeren onder cautie iudicio sisti en indicatum solvi en Den Haag niet te verlaten zonder zijn consent. Onmiddelijk daarop volgt als slot: »Ende zoeveel den orginieelen brief van de vrouwe Van Rhede aengaet, dat die in den Raede is overgelevert ende aldaer in archivis berustende; zoe der ijemant visie van begheert, dat men die wellichlijck thoenen, bevijndende, dat die copien daerjeghes gecollationeert van woerdde tot woerdde met den origineelen brief accordeeren".

Van Bevervoorde, in wiens zekere gevangenhouding door de Staten Generaal zeer veel belangstelling was betoond, kon volgens resolutie van den Raad van State nu weder vrijelijk door den Haag gaan wandelen.

Naar aanleiding van een rekwest der vrouwe Van Reede van den 7 October, stilo antiquo, schreef het Hof van Gelderland nogmaals aan de Staten Generaal om te willen ordonneeren Van Bevervoorde als effractor carceris naar het Hof te zenden. tot redeintegratie der gevioleerde souvereiniteit van des vorstendoms jurisdictie. Die brief werd in de vergadering van den 22sten voorgebracht, doch eene resolutie werd niet genomen.

De grootste steun was dus aan het Hof ontvallen, en er schoot niets anders over, dan het geding weder op te vatten, waar het door de ontvluchting afgebroken was. De oorspronkelijke klageressen en de momber lieten Van Bevervoorde dagvaarden om den 8en November des avonds in

persoon voor het Hof te verschijnen, ten einde, volgens het interlocutoir van den 28en Februari, ten principale te procedeeren en litem te contesteeren. Daar er nog civiliter ten crimineele geprocedeerd werd, moest Van Bevervoorde in persoon of aan zijne woonplaats gedagvaard worden. Doch »Vagabonden" — zoo leert Damhouder in een ander, dan het meermalen aangehaalde werk [1] — »ende die nergens sekere eijgene, gehuijrde of vergunde woonplaats hebben, werden ingeluijd ofte bij edicten .... gedagvaart."

Deze wijze werd gevolgd en Hendrik van Meghen, gezworen bode van het Hof, deed de dagvaarding, na voorafgegaan klokkengelui, bij openbaar edict, doch dit geschiedde te Wageningen Waarom daar? De schrijvers, die ik kon raadplegen, stellen mij niet in staat een antwoord te geven.

De dagvaarding werd in den Haag herhaald, doch het blijkt niet op welke wijze.

Van Bevervoorde verscheen niet in persoon voor het Hof, maar krachtens een brief van hem van den 13en November, stylo novo, trad Mr. Lambert Croll voor hem op. Twee dagen werd er over en weder gepleit.

De momber bracht, als gevoegde partij, namens het vorstendom Gelre en het graafschap Zutfen in het midden, dat door de effractio carceris de beklaagde onwaardig was geworden alle gratien en beneficien van rechten, aanhalende L. In eos ff De cust. et exhib. reorum, de glossen er op en de schrijvers over die wet.

Het Hof deed reeds den 12den November uitspraak. Het legde aan de klagers op voor den 10en December te bewijzen, in de eerste plaats, in iure et facto, dat de beklaagde het aan zich zelven te wijten had, dat hij op den bestemden dag niet had mogen verschijnen, namelijk, in specie, dat hij aan

[1] De practijke of gebruijk, zoo van civile als criminele zaken, verbeterd ende uijt het Latijn overgezet door K. van Nispen, 1656, bl. 83. Vgl. Schrassert, Commentatio ad Reformationem Velaviae, p. 124.

den Raad van State gesolliciteerd en op zijn verzoek er van verkregen had, dat hij uit de gevangenis te Lochem en alzoo uit de macht van het Hof geëximeerd en geëvoceerd was;

ten anderen, dat hun niet toegemeten kon worden eenige oorzaak, waaròm de beklaagde verhinderd werd voor het Hof te verschijnen;

ten derden, dat, daar de beklaagde beweerde, dat er voor den Raad van State litispendentie bestond, deze uit zijne gevangenzetting niet gevolgd was noch volgen kon, ten minste dat, zoo er litispendentie hadde plaats gevonden, zij daarvan afstand hadden gedaan.

Daarentegen zou in naam van den beklaagde bewezen worden, dat hij, om gehoorzaam te zijn aan de dagvaarding, bij den Raad van State op het vlijtigst had aangehouden uit zijne gevangenis of van de beloften, die hij gedaan mocht hebben, ontslagen te worden; te verklaren in hoeverre hij behoorlijk aangehouden en verzocht had, dat de opgegevene hindernissen uit den weg geruimd mochten worden en dat hij dan bereid en willig is, op den bestemden dag te verschijnen.

Aan de klagende partij wordt opgelegd dit vonnis aan den beklaagde te doen insinueeren.

In crimineele zaken, zoo publieke als private, werd niemand bij procureur toegelaten, dan in enkele gevallen, die met het onze niets gemeens hebben. Bestond er echter eene wettige oorzaak, die het niet verschijnen kon verontschuldigen dan kon de gedaagde een gemachtigde stellen [1].

In dit geval verkeerde Van Bevervoorde: zonder verlof van den Raad van Staten mocht hij Den Haag niet verlaten. Of hij wel vlijtig geweest zal zijn, dat verlof te verkrijgen, laat ik in het midden.

Den 11den December, stylo novo, machtigde hij voor den notaris G. Van Rieswick, te 's Gravenhage, Mr. Croll,

---

[1] Damhouder, eerst a. w. bl. 44 en 47.

om namens hem voor het Hof te verschijnen, ten einde te protesteeren tegen de vroegere sententien, daar hij, op verzoek van de vrouw Van Rheden, ter ordonnantie van den Raad van State den 4den Mei gevangen was gezet en te verklaren dat, daar de zaak noğ ongedecideerd hangende en hij eerst tegen borghtogt ontslagen was, hij Den Haag zonder consent van den Raad niet zou verlaten en hij dus niet in staat was zich op de klacht te verantwoorden en aan de dagvaarding te gehoorzamen.

Verder hield de volmacht in, dat de gemachtigde zou mededeelen, dat de beklaagde aan den Raad van State een rekwest gepresenteerd had, om de vrouw Van Rheden te gelasten de gevangenneming, op haar verzoek gedaan, alsnog rechterlijk te vervolgen of den beklaagde vrij, kosteloos en schadeloos met refusie van kosten te ontslaan, zijnde dat rekwest aan haar, op ordonnantie van den Raad, toegezonden, zonder dat zij er op geantwoord had, zoodat de Raad er niet op had kunnen beschikken en hij dus in Den Haag moest blijven, om de uitdracht van de zaak af te wachten. Mocht hij bij eindsententie van den Raad ontslagen en dan door de vrouw Van Rheden of een ander voor het Hof of voor eenig ander gericht in persoon gedagvaard worden, dan zou hij delibereeren, wat hem naar rechten te doen stond.

Drie dagen, den 9den, 11den en 12den December werd de zaak voor het Hof bepleit; bepaaldelijk over de kracht aan de volmacht toe te kennen, daar de klagers beweerden, dat de beklaagde contumax was.

Waren nu, gelijk vroeger, de pleiters lang van stof, het Hof was nu ook weder vlug in zijn oordeel.

Na den 17den bepaald te hebben, dat de vrouw Van Rheden en hare dochter den volgenden dag bij het begin der vergadering nog verklaringen zouden doen over de gepretendeerde litispendentie voor den Raad van State, waaraan door het overleggen van eene schriftuur werd voldaan, velde het den 19den Deçember zijn vonnis.

Het verleende defaut tegen den beklaagde en verklaarde ten profijte daarvan lis pro contestata. Er werd eene nova et peremptoria citatio ex officio van Van Bevervoorde gelast, om voor het hof te verschijnen en zijne contumatie door persoonlijk verschijnen te zuiveren, zullende, in geval hij niet mocht verschijnen, op verzoek der klageres, ten principale voortgeprocedeerd worden.

Den momber werd wegens de kerkerbraak proces en citatie toegekend.

De bode van het Hof dagvaardde vervolgens Van Bevervoorde eerst bij edict en daarna in Den Haag in persoon, om den 24 Januari 1591 voor het Hof te verschijnen.

De Raad van State nam echter den 22sten Januari, volgens den ouden stijl den 12sten, 1591, in den vorm van een vonnis, deze resolutie: »Gezien ende neerstelick gevisiteerd hebbende alle de acten ende atestatien, mitsgaders brieven, documenten ende bewijsredenen tusschen de vrouwe Van Rhede, requirante, ende Bevervoorde, gerequireerde, ende op alles rijpelijk gelet etc., verclaert de voorz. requirante contumacem en overzulckx versteeckt dezelve van alle verdere proceduren in dese instantie te doen, ende voerts recht doende, ontseggende de requirante heur verzoek dezen aengaende gedaen, ontslaet den gerequireerde eijndelijck van de apprehensie ende aenhoudinghe op sijn persoon alhijr gedaen, condemnerende de requirante den gerequireerde daervan costeloos ende schadeloos te ontheffen ende dat ter tauxatie ende moderatie van den Rade."

Van Bevervoorde, nu geheel vrij, was in de gelegenheid voor het Hof van Gelderland te verschijnen. De exceptie non possumus was hem ontvallen. Hij verscheen echter niet, doch sloeg een ander kronkelpad der judicieele praktijk in. Mr. Croll overhandigde namelijk den 26sten Januari, stylo antiquo, aan het Hof een brief van hem op denzelfden dag, doch stylo novo, geschreven, waarin hij

eenige raden van het Hof recuseert en zich tegen de effractio carceris verdedigt.

De tegenpartij verzocht en verkreeg afschrift van dien brief en droeg de wederlegging van de wraking voor in de volgende zitting van het Hof, dat dezelve den 12den Februari per decretum verwierp, met toekenning van proclama, d. i. openlijke afkondiging of aanplakking er van.

Onmiddelijk daarna verzochten de klagers, dat het Hof, in contumaciam van den beklaagde, zou erkennen, dat hij van al zijne exceptien, weeren en defensien, die hij in eenige manieren dilatorie of peremptorie te exponeeren hadde, voortaan zou verstoken zijn en dat het in principali causa raptus et effractionis carceris, waarover de momber eene bijzondere deductie had overgegeven, recht mocht spreken, zoo als »sich nae befindungh van rechtswege eiget und geburt." Het Hof nam een langeren tijd van beraad dan vroeger en velde eerst den 27 Maart 1591 zijn eindvonnis. Het luidt, na eene beknopte uiteenzetting der feiten:

»'t Hoff deses alles und wat sunss in deser saecken van beiden partijen vurgebr..cht und gehandeltt mit vlijt examineert, daernevens oick erwagen, datt van oldes in allen waehlgeordenthe kriechsheeren und regimenten loffiich hergebragt und dan oick mit keijserlichen sattungen bestedicht und confirmeert worden, dat onder andere personen dwelcke van gewalt und recht der soldaten te befrijen, oick jungfrauwen und kinder mit begrepen, gefonden und bij lijffshaff in den articulsbrieven der soldaten dieselve personen the beleedigen verboden worden, alsook the sien in den articulsbrieffs in namen der heeren Generaal Staten den 8sten November des jaars XVC seven en tseventich tot Bruijssel verafscheidet und concludeirt, als nemblick articulo antepenultimo;

daerna heeft thoff erkent und erkent mits desen den beclachten Gerrit van Beverfeurdt pro contumace te reputeeren en te holden, und gene vuege noch recht gehadt te hebben,

pretextu militiae ius hospitii violando, gemelte junffer Anna Magdalena van Rheden uût der landschap van Averissel in deze provinz tho ontfueren, und wordt derhalve die hierbeforen, uut befelch deses haves ordonmerde sequestratie gemelder junffer Anna Magdalena hiermit op geheven und relaxeert, gevende oire welgemelte vrouw moeder volkomene macht oire dochter aen orteren, daer het derselver gefellich, mitt tho nhemen;

condemmerende den beclachten Gerrit van Beverfeurdt in allen costen und schaden, so deser saken halven gehadt und geleden, nae taxatie deses haves;

und wijders belangende die durch clagenden parthijen, sampt und besonders, tegens gemelten Beverfeurdt geclaegten effractionem carceris, wordt erkendt, datt hij deses furstendumbs Gelder und graefschaffts Zutphen verwesen und relegeert zijn sall, wie hij dan hiermede verwesen und relegeert wordt, in der gestalt, dat eenen iederen vrij staett und thoegelaten wordt gemelten beclaechten Beverfeurt the apprehendieren und der averichheit aver the leveren, om alsdan tegen hem erkent the worden in gerurten saecken raptus et effractionis, wat nae der rechten dispositien sich eiges und geburen will;

comdemmèrende oick den beklachten in alle costen und schaden, diewelche desen landtschaft van wege gerurter effractio carceris heeft moegen lijden und dragen, tot taxatien und moderame deses haves.

Aldus gedaen und gepronuntieert tott Arnhem in den Hove provinciael des Fursthendumbs Gelre und Graafschaffts Zutphen den XXVII Martii XVcLXXXXI, und uutgegeven onder desselven Furstendumbs enn Graefschaps zecreet zegel, hieronder opt spacium gedruckt."

Hiermede eindigde een geding, dat een blik doet slaan op de verwarring, die bij de wording onzer republiek heerschte over te grenzen der hoogste staatsmachten.

Hebben wij soms ook aan iets ergers te denken?

Toen onze rijksarchivaris, mijn vriend Van den Bergh, kennis had genomen van de betrekkelijke stukken van den Raad van State en van de Staten Generaal, schreef hij mij: »De zaak schijnt eene kapitale knoeijerij te zijn?" Ik vrees dat daar waarheid in gelegen is.

Van Bevervoorde toch had het recht van gastvrijheid geschonden, een meisje van 12 jaren geschaakt, getracht, in strijd met zijn gegeven woord, Arnhem te verlaten, was uit de gevangenis ontvlucht, allen feiten die op zich zelve een edel - en krijgsman onwaardig zijn. Toetst men ze aan het medegedeelde, dan moet eene zekere welwillendheid jegens zulk een misdadiger van de zijde van den Raad van State in het oog vallen.

De Raad schijnt ook in eene zekere betrekking met hem gestaan te hebben en nam denunciatien tegen anderen van hem aan. Toen het collegie te Arnhem was, zond hij aan de leden Leonius en Loose eene deductie met de kopie eener kopie van een brief, die Gerrit van Wullen geschreven zou hebben aan Herman, graaf van den Berg, en waarin deze zinsneden voorkomen: Wel geborener Graeff, gnedeger Heer, negst mijnen underdanigen und seer willigen dienst, sal ich U. G. onser genommenen affscheidt nae nit bergen etc.". Item: »Am einde itzunders (Godt lof) laet idt sich seer wol ansihen, dat die rebellen hier heel vertzagen und lange naesen krigen und die gueden (der hier nochtans terriblich viel sind) sich sehr verblijden etc". Item: »Dat oick etliche uutgejagten, soe wol van Niemegen als neutralen plaetsen, hier frien acces weder hebben und binnen gecommen sind". Folgt die onderschrivongh: »U. G. gehoorsamer und dienstwilliger undertheniger Gerradt van Wullen". Item post datum solden dese woerden stehen: Ick seinde U. G. einen frischen bulck, kan anders dit mael niet bekomen".

Graaf Herman was de zoon van Willem, den zwager

van Prins Willem, in het jaar 1582 Stadhouder van Gelderland. Van verraad beschuldigd werd hij in het jaar 1584 gevangen genomen en ging, weder losgelaten, tot de Spanjaarden over. Hij lag toen tertijd in Deventer, welke stad hij in het jaar 1591 heldhaftig verdedigde.

Van Wullen werd op grond van dien brief beschuldigd van te heulen met den vijand, op de St. Janspoort te Arnhem gevangen gezet en onder cautie ontslagen. Tegen Van Bevervoorde stelde hij voor het Hof van Gelderland eene actie wegens diffamie in met eisch, om eene echte kopie van den brief over te leggen. Herhaalde malen per edictum gedagvaard verscheen Van Bevervoorde niet, doch deed de exceptie van onbevoegdheid voordragen. Het Hof verwierp die den 23 Februari 1591 en legde aan Van Bevervoorde een eenwig stilzwijgen op. [1]

In de plaats van authentieke stukken treden nu familieoverleveringen.

Van Steinen [2] zegt in zijn: Geschlechtes Nachricht von denen von Torck: »Johan, Herr zu Lengerich, Domherr zu Münster, 1602. Resignirt und vermählt sich mit Anna Magdalena, Henrich von Reede zu Brandlicht und Elisa, Gräfin von Mansfeld Tr.", en plaatst daaronder als noot: »Diese war in, ihren 12e Jahr von Gert oder Johan von Beverforde entführet, 1589, und er ist hernach enthauptet worden."

Van Spaen nam dit bijna woordelijk over in de door hem opgemaakte genealogie van het geslacht Torck, bij den Hoogen Raad van Adel.

In de genealogie van Van Rheden, in het begin van dit opstel aangehaald, krijgt het verhaal eenige uitgebreidheid. Bij Anna Magdalena wordt vermeld: »Huuwde

[1] Civiele Sententen, a. dl. bl. 152 en 160 vo.
[2] A. w. III, S. 1028.

Johan Torck tot Lengerick, domheer te Munster 1602. In 1589 ontvoerd door Geereit van Bevervoorde, die eerst ontvlugt, later gevangen, te Brussel deswege onthoofd werd. 17 October 1597."

Van Spaen gaf er nog grootere uitbreiding aan. Hij schreef eigenhandig in de ook reeds aangehaalde genealogie van Van Bevervoorde bij onzen Gerrit: »Hij ontvoerde Anna Magdalena van Reede, Hendrik en Elisabeth van Mansfelt dochter, die eerst 12 jaren oud was, 1589. Nadat hij haar langen tijd bij zich gehad had, wordt hij te Arnhem geregtelijk gedwongen haar weder over te geven en hij werd deswegens te Brussel onthoofd, 17 October 1597. Haar moeder dwingt haar de executie aan te zien en een rok te maken van het zwart fluweel, waarop hij onthoofd was, dien zij dragen moest. Zij is daarna getrouwd met Johan Torck tot Lengerick."

Hoe is het mogelijk, dat een man, die van zich zelven getuigt, dat zijne grootste kundigheid bestaat in een beredeneerd twijfelen en niet voor waarheid aan te nemen, wat latere schrijvers uit overleveringen ontleend hebben [1], aan zulk eene familielegende, die hij ergens gevonden of die hem ter oore gekomen zal zijn, een zekere historische waarde gaf?

Hij wist dat de rechterlijke macht te Arnhem de teruggave van het geschaakte meisje gelast had, doch moest het geen beredeneerde twijfel wekken dat, gesteld dit ware het geval geweest, een doodvonnis in de Staatsehe hoofdstad van Gelderland uitgesproken, in het Spaansche Brussel voltrokken zou zijn?

Onaanneembaar is het ook, dat Van Bevervoorde wegens de schaking te Brussel terecht zou hebben gestaan en daar de doodstraf op hem toegepast zijn.

Hoe onwaarschijnlijk ook, dat eene onthoofding van Van

[1] Inleiding tot de Historie van Gelderland, I, Voorrede bl. VIII.

Bevervoorde wegens eene andere misdaad, in verband gebracht kon zijn met de schaking, meende ik toch te Brussel een onderzoek te moeten instellen. Daar mijne private bemoeijingen tot niets leidden, verzocht ik onzen rijksarchivaris zijne ambtgenoot in België officieel om inlichting te vragen. Met welwillendheid werd dit gedaan, welwillend werd de zaak te Brussel onderzocht. De heer Gachard antwoordde den 21sten Juli 1179, Indicateur B, n°. 2970:

»Selon le désir que Vous m' en avez exprimé dans une lettre du 17, nous avons fait toutes les recherches possibles an sujet de ce Gert van Bevervoorde qui, d'apres Van Spaen, aurait été décapité à Bruxelles en 1597, et j'ai le regret d'avoir à vous annoncer qu'elles ont été infructueuses. Nous possédons, dans leur intégrité, les archives du conseil et de l'office fiscal de Brabant: les unes et les autres ont été compulsées avec soin, il ne s'y ait rien trouue sur l'affaire en question. Nous avons eu recours aussi aux comptes de l'amman de Bruxelles, ou figurent avec les sommes payés pour les exécutions criminelles, les noms des exécutés et là nous n' avons pas été plus heureux. Il y a donc, me parait il, lieu de douter que le renseignement, donné par Van Spaen, ait été puisé à des sources authentiques.

Veuillez etc."

De overlevering der onthoofding, het tragisch verhaal door de aanteekening van Van Spaen er bij gevoegd, zijn dus niets dan legenden. Doch hoe zijn die ontstaan?

Dergelijke vraag kan men dikwerf doen, zonder een voldoend antwoord te kunnen ontvangen. Ons geval leert, zoo het nog noodig mocht zijn, geene familieaanteekeningen of traditie zonder nader onderzoek aan te nemen, als geschiedkundige waarheid.

DE POST VAN DEN NEDER-RHYN.

DOOR

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

Van de vele dag- en weekbladen, die tusschen 1780 en 1787, bovenal van Patriottische zijde, het licht hebben gezien, is dit blad verreweg het meest bekende. Het eerste nummer, handelende *Over de Verklaaring van den Oorlog door Engeland aan onze Republiek*, verscheen dan ook op 20 Januari 1781, juist één maand na het uitbreken van den oorlog met Engeland, welke gebeurtenis het smeulend vuur der partijschappen tot uitbarsting deed komen, en leven en beweging deed ontstaan op het gebied der periodieke pers.

Schrijver van De Post van den Neder-Rhyn is geweest Pieter 't Hoen. Aan de verbittering over den grooten opgang dien zijn weekblad maakte, heeft het nageslacht een tweetal bronnen te danken, die eenig licht moeten verspreiden over zijne herkomst en jongelingsjaren. Maar die bronnen, afkomstig van de tegenpartij bij wie al wat Patriot was zooveel beteekende als lichtmis, hebben een troebel karakter; en met het oog op het vijfde gebod, waarbij verlenging van dagen wordt toegezegd aan hem die vader en moeder betamelijke eere heeft toegebracht, is twijfel toegelaten omtrent de geheele waarheid van al het verdriet

dat Pieter 't Hoen zijn' vader zou hebben aangedaan, ja wiens moordenaar hij zelfs zou zijn geworden ten gevolge van het hartzeer hem berokkend [1]; immers de snoodaard, volgens die bronnen, geboren te Utrecht in 1745, overleed eerst in het jaar 1828, in den gezegenden ouderdom derhalve van 83 jaren [2].

De eerste dier bronnen is de welbekende *Lanterne Magique of Toverlantaern*, in 20 vertooningen, September 1782 tot Juni 1783, waarvan schrijver zekere Kees Vermeyn of Vermynen [3], uitgever Johan Philip Kraefft te Rotterdam moet zijn geweest. In dit vuil Oranje-gezinde, in koeterwaalsch gestelde blad worden Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhyn bij herhaling opgevoerd, zooals in de twee eerste vertooningen, beide stukjes »Onöntbeerlyk voor de Leezers van het geachte Weekblad de Post van den Nederrhyn", en in de 12de vertooning, »Een Stukje, 't geen — het Kaakelende Hoen (zou) doen Beeven."

Minder bekend is de tweede bron, een vlugschrift door mij alleen aangetroffen in de verzameling pamfletten op het Stadhuis te Utrecht, onder het opschrift: *Stukken rakende particulieren*, waar het voorkomt in deel XIX, 1ste stuk, onder No. 60. Het heeft den zeer uitvoerigen titel van: *De Wonderlyke Lotgevallen en zeldzaame Levenswyze van Neerlands Orakeltolk P. 't Hoen, Welke door de Prievilegie Zoekers en Oranje Haaters tot schryver van het Tydschrift Den Post van den Neder-Rhyn is aangesteld, beschermt, verdedigd en aangeblazen. Behelzende in 't Byzonder, zyn Geboorte, Opvoeding, Studenteleeven, Lichtmisseryë, Opstand tegen zyn Ouders, Plaatzing in 't Verbeterhuis te*

---

[1] De Nassausche en Pruissische Couriers In Compagnie, No. 83, van 1786, dl. 2, blz. 678. Van dit blad zijn, tusschen 1785 en 1788, bij Johannes Bal te Rotterdam, 156 nummers, in 3 dln., verschenen.

[2] Van der Aa, Biogr. Woordenb. F. Muller, Catal. van 7000 Portretten, blz. 118, No. 2402.

[3] Verg. over hem mijne aanteekening in deze Bijdr. N. R. dl. 9, blz. 208, aant. 3.

Utrecht, zyn Ontslag, op belofte van Beterschap, Bruyloftsgang te Lyden, te Sterke Oppassing van 't Meisje, Genoodzaakt Huwelyk, te Vroegkomend gebroeizel, daar op volgende Armoede, Kostwinning als Libel Schryver, Enz. Uit waare Vaderlands en Vryheidsliefde opgesteld, tot Verlichting der Natie; op dat zy weten, wie eigentlyk gebruikt zyn ter bereiking van snoode Oogmerken, en voor al van welk een Afkomst de Jongeling is, die zich thans als Secretaris der Utrechtse Volkstem durft Tekenen. Tweede Druk. Alom à 4 Stuivers te Bekomen. 23 blz. kl. 8o. Het stuk is opgedragen aan Mr. J. C. Hespe, te Amsterdam, den schrijver van De Politieke Kruyer, in de volgende bewoordingen: *Aan den welneeteligen en laaggeboorenen Heer den Politieken Kruyersbaas, werd dit klyne werkje, met al die ernst en nedrigheid, welke zyne welneetelige en laaggeboorenen verdiend, gulhartig opgedragen, met een welmeenend verzoek, Aan zyn Weln. en Laaggeboorenen.* Dat J. van Rossum te Utrecht de uitgever was van dit uitvloeisel van haat en wrok, is een vermoeden gegrond op de keerzijde der laatste bladzijde; wie de schrijver was, die zelf erkende niet volledig op de hoogte te zijn van datgene waarover hij schreef, is, gelukkig voor hem zelf, niet bekend. Dat het stuk in een der laatste maanden van 1785 het licht heeft gezien, blijkt uit blz. 9, waar gezegd wordt, dat van De Post van den Neder-Rhyn reeds 370 nummers waren verschenen. No. 370 nu verscheen op 14 September 1785, en bovendien wordt van Pieter 't Hoen gezegd, dat hij op dat oogenblik over de 40 jaren oud was.

Volgens deze bronnen nu was de vader van Pieter 't Hoen kaaskooper te Utrecht. Toen zijne ouders een' schranderen geest bij hem hadden ontdekt, werd hij voor predikant bestemd en op de Latijnsche school gedaan, maar of hij later ook tot de Academische lessen is overgegaan, is onzeker. In elk geval bleef hij ten gevolge van zijne losbandige levenswijze in de studie ten halve steken. In

Utrechts straten speelde hij, zooals de Savoyaard het bij het vertoonen van de Lanterne Magique op zijn koeterwaalsch uitdrukt »pour de sotte de Masquerade," liep hij »met de doeke om de alse," en speelde hij »pour de beer," zoodat hij vrouwen en kinderen den schrik op het lijf joeg. Behoefte aan geld veroorzaakte binnenshuis zulke hevige tooneelen, dat de jeugdige losbol zijn' vader zelfs met een pistool bedreigde, en weldra zag de vader zich genoodzaakt de hulp interoepen van de Heeren van Utrecht. Aan de Lange Nieuwstraat te dier stede nu had men destijds het zoogenaamde verbeterhuis De Vurige Kolom. Het was op machtiging der Vroedschap, dd. 4 Juli 1746, geopend door Jac. Van Schoonhoven, en werd sedert 8 Mei 1758 vele jaren gehouden door Hendr. Kroon. Dergelijke inrichtingen, door particulieren op machtiging der Vroedschap opgericht, strekten tot het opnemen van lieden »van dissolute conduites of van ongeregelde wijze van leven" en verder van onnoozelen en krankzinnigen, met uitzondering der »dollen en razenden." Men werd in deze »civile detentie" opgenomen op verzoek van verwanten of betrekkingen, na machtiging van een of ander openbaar college; personen van elders op machtiging van het Hof of de plaatselijke magistraat. Over de vraag, welk college te Utrecht daartoe bevoegd was, lagen Vroedschap en Gerecht jaren lang overhoop, totdat in 1775 op aansporen van den Prins het gerecht daarmede uitsluitend werd belast [1]. Dit geschil is de reden, waarom totnogtoe niet bekend is op wiens machtiging en in welk jaar Pieter 't Hoen in genoemd huis werd opgenomen; de Savoyaard weet te vertellen, dat hij er twee

[1] Mededeeling van den Utrechtschen Archivaris Mr. S. Muller Fz. Mij en mijne medeleerlingen op het Gymnasium te Amsterdam was het 25 jaren geleden reeds bekend uit Prof. L. G. Visscher's luimig gestelde Leiddraad tot de Alg. Gesch. van het Vaderland, III, 108, dat Pieter 't Hoen in het verbeterhuis de Vurige Kolom was opgesloten geweest, en we vonden dit bijzonder grappig, zonder evenwel het fijne van de zaak te kennen.

jaren doorbracht. Zeer eigenaardig was de wijze waarop hij er uit kwam. Hij trof namelijk in de Vurige Kolom een ander jong mensch aan, wiens zuster te Leiden op trouwen stond, en die beloofd had zijn leven te zullen beteren als hij derwaarts ter bruiloft mocht gaan. Deze liefhebber spoorde Pieter 't Hoen aan om ook beterschap te beloven, en dan gezamenlijk naar Leiden te gaan, want op die bruiloft zou nog één meisje komen die een' oppasser [1] noodig had. Zoo gezegd, zoo gedaan. Pieter beloofde beterschap, werd uit het verbeterhuis ontslagen, en vertrok naar Leiden. Hij hield er evenwel zoo geducht bruiloft, en paste het meisje zoo sterk op, dat een overhaast huwelijk met Annemietje raadzaam was. Zonder middelen van bestaan, en terwijl Reiniertje, de eersteling, weldra door meer kinderen werd gevolgd, zocht Pieter nu eens te Leiden, dan weer te Utrecht aan den kost te komen, maar hij had het zoo behoeftig, dat hij door verdrinken een einde aan zijn leven trachtte te maken. In dien nood hielp hem Baron — de Savoyaard spreekt van »Monsieur le Comte" — van Boetselaar, en door diens toedoen werd Pieter 't Hoen »scoolmeestere dans le Collège de Willebrord" op een traktement van 100 Daalders.

Bij gemis aan voldoende gegevens — van eene schriftelijke nalatenschap van Pieter 't Hoen is mij niets bekend geworden — kan hier geen sprake zijn van eene levensbeschrijving van den schrijver van De Post van den Neder-Rhyn. Ik geef nagenoeg alleen aanteekeningen voor zooverre ze in verband staan met dit blad. Een nader onderzoek, zoo mogelijk naar 't Hoen's werkzaamheid in het Collegium Willebrordi te Utrecht [2] blijft daarom hier achterwege, en

[1] Mr. J. Van Lennep, Klaasje Zevenster, dl. 4, blz. 352, aant., merkte op, hoe men in de 18de eeuw „oppassen" noemde, wat men nu „zijn hof maken" heet.

[2] Verg. Tegenw. Staat der Vereenigde Nederlanden, dl. 11, blz. 365, 366. In 1786 was Pieter 't Hoen, gelijk later blijken zal, Rentmeester van dit Collegium.

met betrekking tot hetgeen hij overigens op letterkundig gebied heeft geleverd, volsta ik met te verwijzen naar hetgeen hieromtrent is aangeteekend in Van der Aa, Biogr. Woordenboek, in den Catal. van de Bibl. der Maatsch. van Nederl. Letterk., en door Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. van Nederl. Anon. en Pseudon. Van zijne tooneelstukken onder het pseudoniem van J. A. Schasz, Med. Doct., verschenen, zagen er verscheidenen het licht vóór hij als schrijver van De Post van den Neder-Rhyn optrad, en uit dienzelfden tijd is zijne *Proeve van kleine gedichten voor kinderen*, Utrecht, 1776, later gevolgd door zijne *Nieuwe proeve van kleine gedichten*, 6 stukjes met plaatjes, Amsterdam, 1779 [1], gedichtjes »wedijverende, als 't ware, met die van H. VAN ALPHEN; en door deze, wel te recht overwonnen, maar al te zeer verdrongen; en die wel verdienden eens weêr te voorschijn gebracht te worden" [2]. In Naamlijst van Boeken 1824—1828, blz. 64, wordt evenzoo opgegeven als verschenen in Augustus 1824: P. 't Hoen, *Catechismus der natuur, ten gebruike van kinderen. kl. 8vo. Met een ophelderend koperen plaatje. Te Leyden, D. du Mortier en Zoon. f* 0.30.

Hoe Pieter 't Hoen er toe kwam om een staatkundig blad als De Post van den Neder-Rhyn te schrijven, valt niet te bepalen. De Savoyaard beweert dat Gisbert Timon Van Paddenburg, die als een dikke schommel wordt beschreven, en die 't Hoen kende als schrijver van de zooeven vermelde tooneelstukken, — in 1778 had hij *Het Engelsche en Amerikaansche Kaart-Spel* van hem uitgegeven — hem daartoe aanspoorde, en dat de Amsterdammers, de anti-Engelschgezinden er achter zaten. Geldelijk

---

[1] Er moet ook eene uitgave van bestaan, Utrecht, 1788, terwijl in Naamlijst van Nederd. Boeken 1804—1808, blz. 19 (Maart 1804) sprake is van „P. 't Hoen, Fabelen en kleine Gedichten voor Kinderen", Amst. J. de Ruijter; deze uitgave is van 1803.

[2] Tydeman, Bijv. op Bilderdijk, XII, 150.

heeft die steun van den kant van Amsterdam zeker weinig beteekend, want de opgang dien het blad, aanstonds reeds, maakte, was buitengewoon. In 1798 hebben Van Paddenburg en Zoon in het »Berigt van de Uitgeevers aan de Nederlandsche Natie" geplaatst vóór hunne uitgave van *De Post van den Neder-Rhijn. No.* 615 *tot* 624, enz. enz., waarover later, verklaard, dat het debiet van het blad reeds meer dan 1400 exemplaren bedroeg, toen nog slechts 12 nummers waren uitgegeven. En S. P. A. Graaf Van Heiden van Reinestein en Laarwoud, Groot-Officier aan het Hof van Willem V, schreef 22 Januari 1782, dus juist toen De Post één jaar bestond, aan R. M. Van Goens: »Le debit de cette feuille est considérable, va jusqu'à 24000 exemplaires". Van Goens zelf daarentegen maakte in de O. N. Patriot, No. XXXI, van 20 April 1782, blz. 116, melding van 3000 exemplaren [1].

Dit laatste cijfer zal waarschijnlijk wel het juiste zijn. Toen Mr. W. H. De Beaufort, in zijn 2de artikel over Ryklof Michaël Van Goens, in de Gids van Maart 1878, blz. 453, zonder vermelding van bron, en zonder acht te slaan op den door mij t. a. p. geopperden twijfel, evenals ik in den tekst, partij koos voor het vermelde hooge cijfer, werd eerst hij, daarna ik in vrijwaring, door den heer Frederik Muller ter verantwoording geroepen. Want dat getal van 24000 exemplaren, aldus schreef mij deze bij uitstek bevoegde beoordeelaar, »zou een feit in den boekhandel zijn, zoo prodigieus, zoo ongeloofelijk, dat het alle practische mogelijkheid zou te boven gaan." Wel was de heer Muller het met mij eens, dat het vooronderstellen van eene schrijffout bij zeer duidelijk schrift eene goedkoope oplossing was, maar hier had die vooronderstelling toch recht van bestaan, omdat één nul te veel gevloeid uit de pen van

---

[1] Zie mijne studie over De O. N. Patriot, in dl. IX, blz. 231, aant. 2, en blz. 241 onderaan.

Graaf Van Heiden een verschil van 21000 exemplaren gaf met de opgave van Van Goens, één nul minder bedoeld cijfer tot 2400 terugbracht en dus slechts een verschil van 600 exemplaren openliet. Bovendien zoude men destijds voor het drukken van 24000 exemplaren 16 à 18 dagen noodig gehad hebben, en 50 riem papier, en de Heer Muller achtte het eene onmogelijkheid dat men over één nummer 2½ week zou gedrukt, en zooveel papier zou verkregen hebben. Het was niet onmogelijk dat een en ander den Groot-Officier aan het Hof, op het voor hem zeker vreemd gebied van boekdrukkunst, onbekend was, en dat hij van een cijfer van 2400 hebbende gehoord, 24,000 ter neder schreef. Bij die beoordeeling heb ik mij neergelegd, onder opmerking nogtans, hoe zekere advertentie in de Hollandsche Historische Courant van Donderdag 13 September 1781, No. 110, toen nog slechts ruim een dertigtal nummers van De Post het licht hadden gezien, melding maakt van »De Post van den Neder-Rhyn voor 't grootste gedeelte voor de vierdemaal herdrukt". Van eene buitengewoon zware oplaag getuigt zeker ook het volgende. Aan het einde van het laatste nummer van deel 1, No. 52, van 29 December 1781, was medegedeeld in een »*P.S.* Wij zullen binnen de maand Januarij het Voorwerk met een gesneden Tijtel en Vignet als mede het Register van dit eerste deel aan onze lezers gratis afleveren." Maar in deel 2 werd aan het einde van No. 55, van 19 Januari 1782, in een dito P.S. gezegd: »Door dien wij in de noodzaaklijkheid zijn, door de zwaare oplage van ons Werk, om twee, elkander gelijk zijnde, Vignetten en Tijtels te laten snijden, dewijl eene plaat niet in staat zoude zijn, den druk uittehouden, zullen wij onzen Lezeren het Voorwerk en Register in de maand Februarij eerst kunnen afleveren." Later werd nogmaals aan het einde van No. 72, van 27 April 1782, gezegd in een »*P.S.* Wij verzoeken onzen lezeren verschooning, dat wij het *Vignet*, *Voorwerk* &c. van het Eerste Deel nog niet hebben mede-

gedeeld; schoon wij twee, elkander gelijk zijnde *Vignetten* hebben doen graveeren, zijn die egter buiten staat om de groote oplage uittehouden, waarom dezelve onder het drukken op nieuws moeten werden opgesneden; waar mede allen mogelijken spoed gemaakt wordt".

»Groot en klein las dit Weekblad", zoo heet het bij Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 5, blz. 289, en Mr. E. L. Lenting sprak in deze Bijdr. 1ste Reeks, dl. X, blz. 149, van De Post van den Neder-Rhyn als van »het veel gelezen volksblad". Deze uitdrukking intusschen kan niet nalaten aanleiding te geven tot spraakverwarring. Voorzeker is De Post van den Neder-Rhyn een blad geweest, dat gretig werd gelezen door iedereen die ontwikkeld genoeg was om de strekking er van te begrijpen en te verstaan; maar dat de inhoud zoo in den smaak zou zijn gevallen van de menigte, van het eigenlijke volk, dat het in kitten en kroegen door den ambachtsman beduimeld en bemorst werd, is onaanneemlijk [1]. Voor de behoeften van de achterbuurt aan wekelijksche lectuur werd bovendien gezorgd door de Erven de Weduwe Jacobus Van Egmont op de Reguliersbreëstraat te Amsterdam, weldra ook door Martinus Van Kolm, in de Tuinstraat aldaar [2].

De Post van den Neder-Rhyn verscheen zonder opgave van dag of dagteekening, slechts voorzien van een doorloopend nummer, en met eene pagineering doorloopende over drie deelen, die intusschen meer dan eens in de war liep; doch met de signatuur heeft men het ook niet al te nauwkeurig genomen, daar deze bij elk deel werd hernieuwd, behalve bij deel 2, 8 en 11. Het heette dat het blad geregeld

---

[1] Mr. W. H. De Beaufort, t. a. p., blz. 453, noemt de lezing van De Post van den Neder-Rhyn in den regel eene vervelende bezigheid, terwijl hij meent dat men De O. N. Patriot thans nog met genoegen ter hand nemen zal. De tijdgenoot heeft er blijkbaar anders over gedacht.

[2] Zie mijne artikelen in De Nederl. Spectator van 19 Januari 1878, No. 3; van 1 Sept. 1877, No. 35, en vier volgg.

's Maandags in 8 blz. 8o., à 1½ Stuiver uitkwam [1], maar telkens verschenen er dubbele en extra nummers. Aan het gemis der opgave van dag en dagteekening wordt tegemoet gekomen door twee registers. Ofschoon in deel 4, aan het slot van No. 192, van 29 November 1783, in een P.S. »spoedig een volledig Register — over de vier eerste Deelen" was beloofd, is mij van de uitgave van dit register niets bekend, en het is ook niet waarschijnlijk dat aan deze belofte is voldaan met het oog op het bestaan van het in No. 518, van 29 December 1786, aangekondigde *Grondig en volledig Register over de ses eerste deelen van de Post van den Neder-Rhyn. Te Utrecht, Bij G. T. Van Paddenburg, en Zoon, Boekverkoopers.* 1786. 312 blz. 8o. Dit Register bevat 1. de »Dagtekening Van alle de Nommers op welke tijd zij zijn uitgegeven", No. 1 tot 312, van 23 Februari 1785; 2. een »Register der Zaaken Rakende het Iste, IIde, IIIde, IVde, Vde en VIde Deel van de Post van den Neder-Rhyn", blz. 1—305; 3. eene »Lijst der Brieven Welke in dit werk voorkoomen", blz. 305—312. Blijkens het »Voorberigt" zou na het 12de deel een soortgelijk register worden uitgegeven, en werkelijk is dan ook, ofschoon eerst in 1798, verschenen het *Grondig en Volledig Register over de zes laatste deelen van de Post van den Neder-Rhijn. Te Utrecht, Bij G. T. Van Paddenburg en Zoon, Boekverkopers.* 1798. 8o. Het bevat: 1. de »Dagteekening Van de Nommers op welken tijd zij zijn uitgegeeven", No. 313 tot 601, van 14 September 1787, 4 blz.; 2. een »Register van Zaaken Voorkomende in het VIIde, VIIIste, IXde, Xde, XIde en XIIde Deel van de Post van den Neder-Rhijn", blz. 1—99; 3. een »Register over de XXIV stukken van de Bijlagen tot de Post van den Neder-Rhijn", blz. 101—116.

---

[1] Zie de aant. achter No. 1, en de aankondiging boven No. 78 in deel 2. De aant. achter No. 1 zegt, dat No. 2 op Maandag 29 Januari 1781 zou verschijnen; dit moet zijn 27 Januari.

Door deze twee registers nu bestaat de gelegenheid om de volgende opgave te doen betreffende de indeeling der nummers.

dl.	1, 1781,	bevat No.	1, 20 Jan. 1781,	tot No.	52, 29 Dec. 1781,	blz.	1-446.
„	2, 1782,	„ „	53, 5 Jan. 1782,	„ „	104, 28 Sept. 1782,	„	447-912.
„	3, 1783,	„ „	105, 5 Oct. 1782,	„ „	156, 21 Juni 1783,	„	913-1394.
„	4, 1784,	„ „	157, 28 Juni 1783,	„ „	208, 31 Jan. 1784,	„	1-480.
„	5, 1785,	„ „	209, 31 Jan. 1784,	„ „	260, 25 Aug. 1784,	„	481-920.
„	6, 1786,	„ „	261, 28 Aug. 1784,	„ „	312, 23 Febr. 1785,	„	921-1352.
„	7, 1786,	„ „	313, 23 Febr. 1785,	„ „	364, 24 Aug. 1785,	„	1-450.
„	8, 1786,	„ „	365, 27 Aug. 1785,	„ „	416, 14 Febr. 1786,	„	451-920.
„	9, 1798,	„ „	417, 17 Febr. 1786,	„ „	468, 11 Aug. 1786,	„	921-1338.
„	10, 1798,	„ „	469, 15 Aug. 1786,	„ „	520, 2 Jan. 1787,	„	1-492.
„	11, 1798,	„ „	521, 5 Jan. 1787,	„ „	572, 12 Juni 1787,	„	493-950.
„	12, 1798,	„ „	573, 15 Juni 1787,	„ „	614 (No. 602-614 ontbreken in de lijst),	blz.	951-1276.

In verband met deze opgave herinner ik aan hetgeen hierboven reeds werd medegedeeld omtrent het laat verschijnen van Titel met vignet en verder voorwerk van deel 1. In het laatst van April 1782 was de uitgever daarmede nog niet gereed. Zoo zou blijkens het P.S. van No. 137, van 22 Maart 1783, toen eerst binnen weinige dagen Vignet, Voorwerk, en Register — anders gezegd: Korte Inhoud — van het tweede deel verschijnen, en volgens het »Voorberigt" van deel 3 werd de »tijtel &c." van dit deel ook niet dan »naa lang wagten eindelijk" bezorgd; het zou namelijk, blijkens No. 215, van 28 Februari 1784, toen eerst binnen weinige dagen worden afgeleverd. En uit het »Voorberigt" vóór deel 4 blijkt, dat Titel, Vignet, en Korte Inhoud van dit deel pas zijn verschenen tijdens de uitgave van het zesde deel. Omtrent den tijd van uitgave van het voorwerk van deel 5 heb ik geen aanteekeningen gevonden, maar dat vóór deel 6, ofschoon het aan het slot van No. 434, van 14 April 1786, binnen de eerstvolgende vier weken was toegezegd, werd eerst in een P.S. van No. 467, van 7 Augustus 1786, aangekondigd. Van deel 7 wordt titel en vignet aangekondigd in No. 518, van 29 December 1786, terwijl dat van deel 8 in de daarop volgende week reeds zou ver-

schijnen. Van deel 9, 10, 11 en 12 verschenen, blijkens het »Berigt" vóór De Post van den Neder-Rhyn. No. 615—624, de titelplaten in het laatst van 1798, maar aan deze vier deelen schijnen inhoudsopgaven te ontbreken.

Van het zoo laat verschijnen van het voorwerk van alle deelen is het natuurlijk gevolg geweest, dat hier en daar wel eens wat is zoek geraakt, en dat dus aan de exemplaren van De Post van den Neder-Rhyn, die lang niet zeldzaam zijn, wel eens wat ontbreekt. Daaraan is het ook zeker toe te schrijven, dat de titelplaten der vier laatste deelen, te vinden in het exemplaar der Utrechtsche Academische Bibliotheek, elk met eene verschillende verklaring, — ofschoon die in dl. 9 dezelfde is als in dl. 11, en die in dl. 10 dezelfde als in dl. 12, — niet worden vermeld in F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4387. De beschrijving dier platen vóór de acht eerste deelen, die t. a. p. niet wordt gegeven, blijft ook hier achterwege; allen zijn ze van allegorischen aard, en vinden steeds hare verklaring in bijgevoegde dichtregelen. Dit alleen teeken ik aan, dat het vignet vóór deel 1 van de hand is van C(hristiaan) Geelen (lees, volgens Immerzeel, Van Geelen) geb. te Utrecht in 1755, overleden kort na 1825 of 1826, de overigen van J(acobus) Buijs, geb. te Amsterdam in 1724, overleden aldaar in 1801; dat de vignetten vóór deel 1 tot 4 gegraveerd zijn door Iz. De Wit Jansz., geb. te Amsterdam in 1744, overleden in 1809, de overigen door C(ornelis) Brouwer, van wien Kramm, blz. 172, vermeldt »een titel-vignet op de Alliantie met Frankrijk, in 1785, door Jacobus Buys geteekend," zonder dat hij schijnt te hebben geweten dat dit het vignet is vóór dl. 8 van De Post van den Neder-Rhyn.

Bij De Post van den Neder-Rhyn behooren ook Bijlagen, 24 in getal. Wat aanleiding gaf tot het uitgeven dier stukken wordt duidelijk aangewezen in het NB. aan het slot van No. 196, van 13 December 1783, waar, bij de aankondiging der 3de Bijlage gezegd wordt: »Wij slaan dit spoor in, om

onze lezers van eene geringere Classe, door veel en dikwerf extra Nommers te geven, niet te bezwaaren boven vermogen; kunnende ijder, naar welgevallen, de *Bijlage* nemen of laten, zonder ons werk *De Post van den Neder-Rhijn* daar door defect te maken: weshalven wij altijd onzen lezeren van te vooren zullen berigten, welke de inhoud van zoodanig een stukje zijn zal, en hij van te vooren kan besluiten, of het onderwerp hem al of niet behaagt. — Hier door zijn wij ook in staat, aan onze Correspondenten, door het plaatzen van hunnen Vaderlandschen arbeid, genoegen te geven". Het schijnt mij niet van belang ontbloot aanteteekenen wanneer die onderscheidene Bijlagen zijn aangekondigd.

No. 1 in het P.S. van No. 156, van 21 Juni 1783.
» 2 terzelfder plaatse.
» 3, 1784, in het NB. aan het slot van No. 196, van 13 December 1783.
» 4 en 5 heb ik niet aangekondigd gevonden.
» 6 in No. 293, van 18 December 1784.
» 7, 8 en 9 in No. 327, van 16 April 1785, en No. 354, van 19 Juli 1785.
» 10 in No. 386, van 6 November 1785.
» 11 » » 399, » 21 December 1785.
» 12 » » 403, » 4 Januari 1786.
» 13 » » 424, » 11 Maart 1786.
» 14 » » 427, » 20 Maart 1786.
» 15 » » 452, » 16 Juni 1786.
» 16 heb ik niet aangekondigd gevonden.
» 17 in No. 486, van 4 October 1786.
» 18 » » 514, » 21 December 1786.
» 19 en 20 in No. 538, van 21 Februari 1787.
» 21 in No. 552, van 3 April 1787.
» 22 » » 571, » 8 Juni 1787.
» 23 en 24 in No. 575, van 22 Juni 1787.

Pieter 't Hoen was schrijver van De Post van den Neder-Rhyn; dit heeft hij later zelf erkend in een' brief van

2 Oct. 1810 aan Ds. Marron te Parijs. Maar welke zin moet dan worden toegekend aan hetgeen gezegd wordt in het P. S. van No. 15, van 28 April 1781: »Dewijl wij met veel verwondering verneemen, dat zeker Heer, binnen Utrecht wonende, zich laat aanleunen, de Schrijver van dit ons Weekblad te zijn: agten wij het onzen pligt zijn Ed. te vermaanen, om der kraaij van Esopus gedagtig te zijn; en te gelijk het publiek te berigten, dat niet één, maar drie Schrijvers aan dit werk de hand leenen, welker namen en publieke caracters in deeze Republiek niet onbekend zijn, en welke hunne naamen bij het eindigen van dit werk op den Tijtel zullen plaatsen." Aan dit voornemen is geen gevolg gegeven. Wie waren intusschen de drie schrijvers, die, ten minste in April 1781, aan De Post van den Neder-Rhyn de hand leenden? Duidelijk is het, en in het blad zelf vindt men telkens de bewijzen, dat De Post niet alleen de arbeid van Pieter 't Hoen bevatte, maar dat tal van belangstellenden hunne bijdragen inzonden. Maar nog eens, wie waren, althans in April 1781, de drie schrijvers, die toen, meer in het bijzonder, hunne krachten wijdden aan het blad?

Onwillekeurig denkt men hier aan den naam van Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje en aan »zijn Aziatische medestander B. F. von Liebeherr" [1], omdat Jacobus

[1] Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, by Mrs. C. M. Davies. Werken van het Hist. Gen. N. S. No. 13. Inleiding van Mr. G. W. Vreede, blz. XIII en XXVI, aant. 1. Ik veroorloof mij hier eene aanteekening op hetgeen men vinden kan in de Memorials and Times, blz. 140 en 141. Daar wordt gesproken van de schoone Christina Hesse, de dochter van Adriaan Hoevenaar te Utrecht, met wie Ondaatje op 7 Mei 1794 te Calais in den echt trad, en wier drie kinderen uit een vorig huwelijk Ondaatje zich bijzonder aantrok. Twee vragen doen zich hier voor: 1°. Is de naam Hesse als vrouwennaam bekend? Zoo neen, gelijk ik geloof, was dan 2°. die naam ook misschien, zij 't dan met verandering van éëne letter, die van haren eersten echtgenoot? Mr. J. C. Hespe, de schrijver van De Politieke Kruyer, toch was, althans in 1785, gehuwd met Christina Hoevenaar, en hertrouwde in Juni 1796 te 's Hage met Marie Antoinette

Bellamy, die zijn huisgenoot te Utrecht was [1], naar ik vermoed onder zijn' invloed, de eerste gezangen zijner lier aan De Post van den Neder-Rhyn afstond. Wie de schrijver was van de *Staatkundige Bijdragen*, die in 1784 te Utrecht onder het pseudoniem van Adolus den Opmerker het licht zagen, is mij niet bekend. Maar de omstandigheid dat ze worden opgegeven op pag. 106 in den Catalogus van Handschriften enz. enz. van R. M. Van Goens, te vinden op de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage, onder bijvoeging, als vermoedelijk hierbij behoorende, van zekere »Missive aan den Hr. P. P. Q. Ondaatje &c. Utrecht 1784" [2], doet mij de vooronderstelling wagen, dat Ondaatje zich in 1784 verschool achter vermeld pseudoniem. Reeds een jaar vroeger vindt men stukken van Adolus den Opmerker in deel 3 van De Post van den Neder-Rhyn, in No. 123, van 11 Januari;

Bullot. Het komt mij voor, dat Hespe tusschen 1785 en 1796 van zijne eerste vrouw gescheiden is, en dat Christina Hesse dezelfde is als Christina Hespe, geb. Hoevenaar. In de Amsterdamsche Courant van Dinsdag 19 November 1799, No. 139, vindt men eene advertentie, dd. Den Haag 16 Nov. 1799 (verg. Memorials and Times, blz. 196), waarbij Quint Ondaatje en Christina Hoevenaar bekend maken het overlijden van hun dochtertje Suzanna Adriana Frederica, geboren in Mei 1795. En terwijl Ondaatje 30 April 1818 overleed, stierf zijne vrouw weinige maanden later (Mem. and Times, blz. 247).

[1] N. G. Van Kampen, Bekn. Gesch. der Lett. en Wetensch II, 385.

[2] Met deze Missive is waarschijnlijk bedoeld het stuk, dat in De Politieke Kruyer, No. 168, dl. 4, blz. 145, wordt opgegeven als: „Missive aan den Heer P. P. J. Ondaatje, dienende tot wederlegging der Missivens van Adolus den Opmerker, geaddresseerd aan den Wel-Edelen zeer geleerden Heer Mr. Johan Frederik Gobius Junior, Advocaat te Utrecht, getekend door hun die zich noemen de Leden van het Gezelschap, ten Zinspreuk voerende, Pro Civitate, Libertate et Concordia." — In De Politieke Kruyer, No. 253, dl. 5, blz. 682, is evenzoo sprake van de „gedagten van den waardigen Volks-vriend den Heere Ondaatje, die hy in den tweeden briev aan den Wel-Ed. Heere Mr. Joän Fredrik Gobius Junior, Advocaat, enz. te Utrecht (te vinden in het I. Deel van de leezenswaardige Staatkundige Bydragen van Adolus den Opmerker) heeft ter nedergesteld." In No. 258, blz. 754, wordt gesproken van „hetgeen de waardige Volksvriend, de Heer Ondaatje, in No. 253, van de Post van den Neder-Rhyn in bedenking geevt"; maar dit geschrijf in No. 253 is niet onderteekend.

No. 129, van 8 Februari; No. 133, van 1 Maart; No. 135, van 15 Maart; en No. 142, van 12 April 1783. Twee jaren later, in 1785, waren, blijkens de in het 7de deel voorkomende No. 343 en 344, van 11 en 15 Juni, en No. 353 en 357, van 16 en 30 Juli 1785, Ondaatje en de redactie van De Post van den Neder-Rhyn het minder eens. Maar als er geen betrekkingen bestonden tusschen Ondaatje en De Post, wat beteekende dan de mededeeling in dl. 10, aan het slot van No. 502, van 18 November 1786, dat »de *Anecdote*, voorkoomende in de COURIER DU BAS-RHIN, No. 89, *Woensdag*, 8 *Nov.* 1786, betrekkelijk zekere affaire tusschen den Heer ONDAATJE en zekeren *Amsterdamschen Regent*, (bij veelen voor den Heer ABBEMA doorgaande)" geheel verdicht was.

Tot de drie schrijvers, waarvan het P. S. van No. 15, van 28 April 1781, gewaagt, kan Jacobus Bellamy niet worden gebracht. Hij, te Vlissingen in 1757 geboren, en reeds in 1786 overleden, kwam eerst in 1782 als student te Utrecht. Toch kwam het eerste gedicht van hem in De Post, eene *Ode. Concordia & Libertate*, onder het pseudoniem »Zelandus" uit Vlissingen toegezonden, reeds voor in No. 47, van 28 November 1781. Daarna vindt men in dl. 2 van Zelandus eene dichterlijke verklaring van het vignet, in No. 58, van 9 Februari 1782, een gedicht *Aan de Vaderlandsche Jongelingen*, in No. 68, van 6 April 1782, een gedicht *Aan het Vaderland*, en in No. 71, van 20 April 1782, een ander met hetzelfde opschrift. Het waren beide laatstgenoemde gedichten die aanleiding gaven dat Zelandus in No. 74, evenals het straks te vermelden No. 73, van 4 Mei 1782, een brief verzond *Aan de Heeren Schrijveren van den Post van den Neder-Rhyn*, aldus luidende:

»Met de grootste veragting heb ik gezien, dat de Schrijvers van *den Post naar den Neder-Rhyn* [1] laag genoeg geweest

[1] Zie over dit weekblad van Ph. Verbrugge mijne artikelen in De Nederl. Spectator van 15, 22, 29 Juli, en 5 Aug. 1876.

zijn, om mijne Dichtstukken, die gij in No. 68 en 71 geplaatst hebt, op eene laffe wijze te verminken, naar hunne oogmerken te verdraaijen, en insgelijks met den naam van ZELANDUS te onderteekenen. — Behalven een zigtbaar blijk hunner armoede, is het een teken hunner kruipende laagheid. — ZELANDUS!... Zou het een *Zeeuw* geweest zijn, die deze stukken dus verminkt heeft? Voor eerst is het onmogelijk, vooräl van het laatste stuk, dat het reeds in Zeland zou veränderd, en hier gedrukt zijn. Ten anderen denken mijne Landgenooten, de Zeeuwen, te edel, dan dat zij zich tot zulk eene laagheid zouden vernederen. — Ik ben een Zeeuw — een Vlissinger! — maar hij, die mijne woorden verdraaid heeft, is geen Zeeuw! — hij is een van de creatuuren der schrijveren van *den Post naar den Neder-Rhijn.* — Hij is een laage ziel, die, indien ik hem kende, het gewigt mijner Zeeuwsche vuisten gevoelen zou; dit is het regte middel om zulke lafhartigen te straffen; zij zijn beneden de kragt der reden en der overtuiging. In de bestraffinge zelfs vinden zij voedzel voor hunne kwaadaartigheid." En verder nog: »Zou 'er waarlijk bij die Heeren (van den P. n. d. N. R.) zoo veel niet overschieten, dat men een' beteren verdraaijer krege, die iets van dat *ding*, dat men *prosodie* noemt, verstond? — Misschien zijn sommige vaerzen in eenen nieuwen voetmaat, indien de maat uitdrukkend moet zijn, drukt zij hier veel uit. — De Leidsche Correspondent[1] schijnt wel *satijra's* op ons Vaderland te willen maken: doch het heeft moeten rijmen, en *baden* rijmde op *verraden.*" — Eindelijk: »Ik ben wel niet wraakzuchtig, doch het zou mij zo een stille *satisfactie* zijn, zo ik het dien rijmer op eene Zeeuwsche, dat is gevoelige wijze, kon bekend maken, dat ik de waare ZELANDUS ben."

Verder vindt men van Zelandus in dl. 2 nog de volgende gedichten: in No. 73, van 4 Mei 1782, een *Aan de Vader-*

[1] Zoo goed als zeker Le Francq van Berkhey.

landsche Meisjes; in No. 88, van 20 Juli 1782, *De Vloot in Zee*; en in No. 94, van 17 Augustus 1782, *De Patriot.* Bovendien komt in No. 84, van 29 Juni 1782, een door Zelandus medegedeelde droom voor. In deel 3 schijnen ook de dichtregelen bij het vignet van Zelandus te zijn, terwijl van hem in No. 106, van 12 October 1782, twee gedichten voorkomen, het algemeen bekende *Aan eenen Verrader des Vaderlands* (»'t Was nagt, toen u uw moeder baarde"), en een ander met het opschrift *Aan God;* in No. 111, van 9 November 1782, een *Aan de Vrijheid.* (*Een Fragment.*), en in No. 134, van 8 Maart 1783, een *Aan de Utrechtsche Burgeren;* bovendien komt in No. 126, van 25 Januari 1783, een *Brief van Zelandus over het Vaderland* voor. In deel 4 eindelijk komt in No. 180, van 18 October 1783, een gedicht voor van Zelandus, dd. 13 October 1783, getiteld: *Aan het Utrechtsche Genootschap van Wapenhandel: Pro Patria & Libertate* [1].

Of tot de drie schrijvers van De Post van den Neder-Rhyn wellicht Wilhelmus Van Irhoven Van Dam moet worden gebracht, valt ook niet te beslissen. Onder het pseudoniem van *Candidus* ontmoet men hem voor het eerst in het 2de deel van De Post, waar in No. 91, van 4 Augustus 1782, een schrijven van zijne hand voorkomt, dd. Zierikzee, den 21sten Juli 1782, over de zaak van Kapitein Story; verder in deel 3, in No. 113, van 16 November 1782, in een schrijven »Aan de Heeren Schrijvers van de Post van den Neder-Rhyn". Dat werkelijk Candidus dezelfde is als Van Irhoven Van Dam bewijst de aanvang van dit stuk, waarin Candidus herinnert aan zijne belofte kort te voren gedaan bij de uitgave zijner *Vijfde Missive* [2] om

[1] Verg. met deze opgave de Gedenkzuil op het graf van J. Bellamy door Ockerse en Kleyn, blz. 235. De meeste van Bellamy's gedichten in De Post werden later in zijne Vaderlandsche Gezangen opgenomen.

[2] Zie Mr. J. I. Van Doorninck. Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseudon., No. 910 en Verbeteringen.

»een tegenbericht te zullen geven, tegen dat van den Schrijver van het *Politiek Vertoog* geplaatst in eenige weekschriften." Eindelijk vindt men Candidus nog in deel 3, in No. 151, van 17 Mei 1783. Daarna van September 1783 tot Februari 1785 had hij zijn eigen orgaan: *De Courier van Europa.*

Onder de overige medewerkers trekken vooral de aandacht *Goossen Eenvoudig*, die in elk der 12 deelen voorkomt, en *Lubbert Droomer*, die in dl. 1—6, 9 en 11 optreedt. Maar wie zich achter die pseudoniemen hebben verscholen, is niet bekend. In deel 1, in No. 52, van 29 December 1781, komt een stuk voor »van een onzer grootste en kundigste Staatsmannen" — »over de aangebooden mediatie van Rusland", en in deel 2, in No. 65, van 23 Maart 1782, gewagen de schrijvers van hunne »geëerde Correspondenten" waaronder zij »God lof!" de »braafste en kundigste Staatsmannen" mochten tellen. Tot die correspondenten behoorde te Gouda zeker de collecteur Paddenburg, een neef van den Utrechtschen drukker, die door de Lanterne Magique, Vijftiende Vertooning, 1 April 1783, blz. 227, in hare kwaadaardigheid met den naam van den spion van De Post van den Neder-Rhyn wordt bestempeld. [1] Maar dat tot die correspondenten werkelijk de eerste staatsluî van die dagen behoorden bewijzen de *Brieven van en aan Joan Derck Van der Capellen Van de Poll*, uitgegeven door Mr. W. H. De Beaufort, in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, N. R. No. 27. Men zie de blz. 270, 512, waar een brief voorkomt van Van der Capellen aan de redactie van De Post van den Neder-Rhyn, dd. Zwol, 12 Febr. 1783, naar welk stuk later, blz. 684, wordt terugverwezen, terwijl uit blz. 685 blijkt dat Van der Capellen en 't Hoen elkander niet persoonlijk kenden; verder blz. 540, 566, 716, 719, 734, 735,

[1] Hij is zeker dezelfde als S. Van Paddenburgh, van wiens hand een brief voorkomt, dd. Gouda, 13 Maart 1787, in De Politieke Kruyer, No. 430, dl. 9, blz. 145.

738, waar Van der Capellen De Post van den Neder-Rhyn noemt la »feuille qui donne le ton dans ce Païs", evenals blz. 734 »la feuille la plus accreditée dans ce Païs; blz. 739, 742, waar een brief voorkomt van Van der Capellen aan P. 't Hoen, dd. Zwol, 8 Febr. 1784 [1]; blz. 770, 775, 798, waar blijkt hoe Van der Capellen in De Post No. 223, van 31 Maart 1784, dl. 5, blz. 606, aangewezen is als een »der beste, kundigste en bij de Natie hoogstgeagste Staatsmannen"; blz. 779, waar Van der Capellen zich beklaagt over het medegedeelde in dl. 5, blz. 606, dat »als waar arcanum, als een staatsgeheim had moeten gesecreteerd worden"; eindelijk blz. 813, 818, 821 en 831. — Van de hand van Mr. J. Valckenaer moeten sommige stukken over Friesland zijn, o. a. in dl. 10, No. 503 en 504 [2].

Omtrent verdere medewerkers nog het volgende. Het gedicht, voorkomende in dl. 2, No. 75, van 10 Mei 1782, getiteld *Aan mijne Landgenooten Ter gelegenheid van Engeland's gedaane voorslagen tot een Afzonderlijken Vreede*, onderteekend »L..... J. D. K.", zal wel van Jan De Kruijff te Leiden zijn geweest. — In dl. 4, No. 188, van 15 November 1783, beklaagde de Amsterdamsche boekhandelaar en dichter Pieter Johannes Uylenbroek zich in een' brief aan de schrijvers, dd. 8 Nov. 1783, dat in No. 186, van dienzelfden dag, een gedicht: *Tafereel van den Oorlog*, onderteekend: »Dordr. 1783. VO....." voorkwam, welk dichtstukje reeds in 1773 door hem vervaardigd in de Algemeene Oefenschoole, onder de eerste letters van zijnen naam, was medegedeeld. De schrijvers van De Post betuigden hunne spijt, dat die plaatsing was geschied tijdens afwezigheid. — Met naam onderteekende stukken behooren in De Post tot de zeldzaamheden. Intusschen komt in dl. 5, in No. 225, van 10 April 1784, een

[1] Lees bij De Beaufort, blz. 743, aant.: P. v. d. N. R dl. V, p. 513.
[2] Mededeeling van Prof. R. Fruin.

brief voor over eene Alliantie met Noord-Amerika, van zekeren met zijne familie derwaarts vertrokken A. E. Van Braam Houckgeest, en in No. 244, van 30 Juni 1784, een *Grafschrift op Johan Derk Baron Van der Capellen tot den Poll* van de hand van Johannes De Bruine te Amsterdam. — Zoo vindt men in dl. 6, in No. 273, van 9 October 1784, gedichten van Cornelis Van Lennep, A. Loosjes Pz., en Harmanus Asschenberg, allen bij gelegenheid van de derde viering van den slag bij Doggersbank, welke stukken niet te bekomen waren, omdat zij waren vervaardigd naar aanleiding dier jaarlijksche viering aangelegd door Commissarissen van het Fonds ter bevordering van den Zeedienst. In hetzelfde deel komt in No. 290, van 8 December 1784, een gedicht voor: *De Vrijheid* door B. Peelen te Weesp, en in No. 291, van 11 December 1784, een dito: *De Vraagende Bataaf* door A. Dorland te Weesp. — In deel 7 vindt men in No. 321, van 26 Maart 1785, een gedicht: *Marsche. Voor de landlieden* van David Van Stolk te Rotterdam, en in No. 333, van 7 Mei, No. 338, van 25 Mei, en No. 340, van 1 Juni 1785, stukken van Fr. Adr. Van der Kemp over de zaak van Mr. J. C. Hespe, het laatste aan het adres van Mr. Calkoen, naar aanleiding van de tweede zijner Amsterdamsche Brieven gericht tot Van der Kemp. Het eerste, in No. 333, verscheen, blijkens No. 337, gelijktijdig in de Nederlandsche Courant van Holtrop, zoodat sommigen meenden dat De Post het stuk uit die courant had overgenomen, terwijl anderen beweerden dat die gelijktijdige plaatsing het crediet van De Post trachtte te ontzenuwen; daar de schrijver evenwel het stuk aan niemand anders dan aan De Post had toegezonden, kon het niet anders of de Nederlandsche Courant moest het hebben overgenomen uit De Post, die reeds Donderdag-morgen in Amsterdam te verkrijgen was geweest. Intusschen had Van der Kemp reeds vroeger, maar toen onder het pseudoniem van *Publicola* (zie P. v. d. N.-R.,

dl. 7, blz. 176), eene lans gebroken voor Van der Capellen tot den Poll en Alex. Phil. Van der Capellen, in No. 252, van 28 Juli 1784, dl. 5, blz. 849—853, in een' brief, dd. 's Hage, 22 Juli 1784, en in No. 277, van 23 October 1784, dl. 6, blz. 1053—1064, in een' brief, dd. 's Hage, 12 October 1784. Verder vindt men in deel 7 nog in No. 342, van 8 Juni, No. 351, van 9 Juli, en No. 357, van 30 Juli 1785, stukken van de Heeren Ib. Van Haeften en Jan Pieter De Ridder, beiden leden der Utrechtsche Vroedschap. — Van den straks reeds vermelden B. Peelen te Weesp vindt men in dl. 8, in No. 366, van 31 Augustus 1785, een gedicht: *Aan God;* maar ditzelfde No 366 behelst ook een P.S., waarin G. T. Van Paddenburg met de uiterste verwondering verklaart te hebben vernomen, dat de Rentmeester van Z. H. in de Zwaluwe zich niet ontzag te vertellen »dat de stukken, *De Zwaluwe* betreffende, door hem *Paddenburg*, aan hem Rentmeester eerst werden toegezonden, — dat hij op Utregts academie bij hem *Paddenburg* had gewoond, — dat hij die stukken zelf kon toonen, en dus aan de hand wist, wie dezelve aan de *Post van den Neder-Rhijn* had afgevaardigd &c." Van Paddenburg verklaarde dat dit »de eerlooste logentaal" was, alleen bedacht om zijne correspondenten in de Zwaluwe van correspondentie af te schrikken, en hij loofde 100 Gouden Rijders uit aan hem die het gezegde kon waar maken. — In deel 9 vindt men in No 431, van 4 April 1786, een *Lierzang, Toegewijd aan den Advocaat van Nispen* van A. Loosjes Pz te Haarlem, en in No. 455, van 27 Juni 1786, een gedicht: *Aan Den Hoog Welgebooren Heer R. J. Baron van der Capellen tot den Marsch* van den meergenoemden B. Peelen te Weesp. — In deel 10, in No. 474, van 28 Augustus 1786, komt een stuk voor van den reeds genoemden Raad in de Vroedschap te Utrecht, Van Haeften, en in No. 482, van 21 September 1786, een gedicht:

Afscheidsgroet Aan mijne, naar Utrecht ter hulp spoedende Medeburgers van Ab. Blussé te Dordrecht, dezelfde die ook in No. 483, van 25 September 1786, verschillende stukken mededeelt. Van J. Van Walree vindt men in No. 497, van 3 November 1786, een gedicht: *Aan Haarlems uitgetrokken manschap, Bij derzelver wederkomst van Utrecht, op den* 21 *October* 1786, en zekere Nicolaas Janson te Schiedam leverde in No. 498, van 7 November 1786, een gedicht: *Aan mijne van Utrecht retourneerende Mede-Leden van het Vrij-Corps te Schiedam.* — In deel 11 vindt men in No. 522, van 9 Januari 1787, een gedicht: *Mijne Gedachten Bij den ingang van het jaar* 1787 van zekeren W. Van der Jagt, te Maassluis, en in No. 552, van 3 April 1787, een stuk van »D. H. Dautun V. D. M. [1] — Amsterdam 9 Maart 1787". In No. 565, van 18 Mei 1787, komt een gedicht voor: *Op het Overlijden van den Heer Cornelis Govert Visscher Gesneuveld den 9 Mey MDCCLXXXVII. In de Bataille tusschen den Doorslag en de Vaart*, onderteekend: »Utrecht den 15 Meij. Boddaert J. v. St." Eindelijk vindt men in dl. 12, in No. 578, van 3 Juli 1787, nog een gedicht: *Vaar Wel van Mr. Bernard Johan Pielat van Bulderen aan zijne Medeburgers, Welke in den klemmenden nood van 't Vaderland op den 23ste Junij* 1787.

[1] Dit drietal letters achter den naam doet vermoeden dat de man predikant was; maar Daniel Hendrik Dautun vind ik vermeld als onderwijzer in de aardrijkskunde te Amsterdam, die daar in 1771 bij Gerrit Bom in de Molsteeg eene Waterbeschrijving der Nederlanden uitgaf; in mijne voor vele verbeteringen vatbare studie over de Nationaale en Bataafsche Couranten, heb ik in De Nederlandsche Spectator van 30 December 1871, No. 52, blz. 412, anno 1797 van den burger Dautun melding gemaakt; hij was, blijkens het Dagblad der Vergaderingen van den Raad der Gemeente van Amsterdam, X, blz. 250, in 1798 Secretaris van de Commissie voor de uitgeweken en teruggekeerde Bataven, en als schrijver vindt men hem vermeld in Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798, blz. 249 en 359, en meer bepaald als aardrijkskundige in die van 1799—1803, blz. 92. In De Politieke Kruyer, No. 364, dl. 7, blz. 792—795, vindt men een stuk van D. H. Dautun V. D. M., dd. Amsterdam, 28 Juli 1786.

ter hulp en redding welgewapend en manmoedig zijn uitgetrokken.

Vele zijn de vlugschriften die naar aanleiding van De Post van den Neder-Rhyn het licht hebben gezien. Het eerste dat ik vermeld vind is opgeteekend door R. M. Van Goens in zijnen ter Kon. Bibliotheek voorhanden Catalogus van handschriften, vlugschriften, tijdschriften, en dagbladen, loopende over de jaren 1781—1785, blz. 27, als verschenen in September 1781, onder den titel: »Zamenspraak tusschen de Geest van den Adml. de Ruiter en die van A. Z. creatuur van den Hertog. gr. 8vo. 16 pp." Van Goens voegde er de volgende aanteekening bij: »NB. Dit stukje circuleerde in Ms. reeds in Februarij, en men zocht het gedrukt te krijgen. Doch daarin verijdeld zijnde, liet men het in een andere vorm gieten en in den Post v. d. Nederrhyn N. 10. 13. plaatsen. En nu in Aug. wierd eindelijk het origineel insgelijks in de wereld gebracht". Deze aanteekening is daarom vooral aardig, omdat men in staat is de waarheid met de bewijsstukken te staven. Werkelijk toch mocht het mij gelukken in de verzameling pamfletten op de Academische Bibliotheek te Leiden voorhanden, bedoelde letterkundige bijzonderheid — een pamflet in handschrift — optesporen. In duidelijk schrift heeft het stuk tot titel: *Saamenspraak Tusschen de Geest van den Admiraal de Ruiter en die van A: Z: onlangs gestorven, en in Leeven een Creatuur van den Veld-Maarschalk den Hertog van Wolfenbuttel: gehouden in de Elizeesche Velden.* 10 blz. kl. 4o. In dezelfde verzameling, ofschoon op eene andere plaats, vond ik ook het door Van Goens bedoelde, in Augustus of September gedrukte en verspreide exemplaar met het opschrift: *Zamenspraak tusschen de Geest van den Admiraal de Ruiter, en die van A: Z.:, (Onlangs gestorven, en in leeven een Creatuur van den Hertog van Wolfenbuttel.) gehouden in de Elizeesche Velden. Gedrukt voor den Autheur.* 16 blz. 8o, Maar ook vond ik, altijd in

dezelfde verzameling, alhoewel weder op eene andere plaats, nog een' anderen druk van hetzelfde pamflet, 19 blz. 8o., die zich van den vorigen in den titel alleen onderscheidt door de afwijkende spelling: *Wolfenboetel* [1]. Terwijl het handschrift nu en dan nog al eens afwijkt van den druk, bestaat er geen verschil tusschen den inhoud van beide drukken. Die inhoud is eene uiteenzetting van de aanleiding tot den oorlog met Engeland, maar, wist men het niet door het getuigenis van Van Goens, men zou waarlijk geen verband ontdekken tusschen deze samenspraak en die in De Post van den Neder-Rhyn No. 10 en 13. In No. 10 toch, van 24 Maart 1781, blz. 79, vindt men eene *Samenspraak tusschen den Chin: Keizer Zungchinius, en den Mandarijn Chin Xiu*, waarop in No. 13, van 14 April 1781, blz. 107, een »Eerste vervolg" verscheen; daarbij bleef het intusschen: wel werd later in dl. 5, in No. 246, van 10 Juli 1784, de vraag gedaan hoe het toch stond met het verder vervolg dier samenspraak over de opvoeding van eenen jongen vorst, en wel luidde het antwoord, dat men hoopte uiterlijk binnen veertien dagen aan dat verlangen te zullen voldoen, maar aan die belofte is niet voldaan. De inhoud nu van genoemde samenspraak is, dat Keizer Zungchinius aan den Mandarijn Chin Xiu mededeelt, hoe hij de opvoeding van zijnen zoon heeft opgedragen aan Muhammed, een' vreemdeling, waarop Chin Xiu hevig ontstelt, omdat zulk een vreemdeling niet het minste belang heeft bij de welvaart van het rijk, en omdat de Tartaren zich wel eens van Muhammed konden bedienen om den val van het rijk te bewerken. Chin Xiu wijst den Keizer op het gebeurde in Janimatapan, de vermakelijkste en gelukkigste landstreek van Indië, waar met heete tranen den vroegen dood van Zerassabar

---

[1] Thans liggen deze drie stukken, met eene aanteekening van mijne hand, bij elkaar in portefeuille 1781, II.

ter hulp en redding welgewapend en manmoedig zijn uitgetrokken.

Vele zijn de vlugschriften die naar aanleiding van De Post van den Neder-Rhyn het licht hebben gezien. Het eerste dat ik vermeld vind is opgeteekend door R. M. Van Goens in zijnen ter Kon. Bibliotheek voorhanden Catalogus van handschriften, vlugschriften, tijdschriften, en dagbladen, loopende over de jaren 1781—1785, blz. 27, als verschenen in September 1781, onder den titel: »Zamenspraak tússchen de Geest van den Adml. de Ruiter en die van A. Z. creatuur van den Hertog. gr. 8vo. 16 pp." Van Goens voegde er de volgende aanteekening bij: »NB. Dit stukje circuleerde in Ms. reeds in Februarij, en men zocht het gedrukt te krijgen. Doch daarin verijdeld zijnde, liet men het in een andere vorm gieten en in den Post v. d. Nederrhyn N. 10. 13. plaatsen. En nu in Aug. wierd eindelijk het origineel insgelijks in de wereld gebracht". Deze aanteekening is daarom vooral aardig, omdat men in staat is de waarheid met de bewijsstukken te staven. Werkelijk toch mocht het mij gelukken in de verzameling pamfletten op de Academische Bibliotheek te Leiden voorhanden, bedoelde letterkundige bijzonderheid — een pamflet in handschrift — optesporen. In duidelijk schrift heeft het stuk tot titel: *Saamenspraak Tusschen de Geest van den Admiraal de Ruiter en die van A: Z: onlangs gestorven, en in Leeven een Creatuur van den Veld-Maarschalk den Hertog van Wolfenbuttel: gehouden in de Elizeesche Velden.* 10 blz. kl. 4o. In dezelfde verzameling, ofschoon op eene andere plaats, vond ik ook het door Van Goens bedoelde, in Augustus of September gedrukte en verspreide exemplaar met het opschrift: *Zamenspraak tusschen de Geest van den Admiraal de Ruiter, en die van A: Z.:, (Onlangs gestorven, en in leeven een Creatuur van den Hertog van Wolfenbuttel.) gehouden in de Elizeesche Velden. Gedrukt voor den Autheur.* 16 blz. 8o. Maar ook vond ik, altijd in

dezelfde verzameling, alhoewel weder op eene andere plaats, nog een' anderen druk van hetzelfde pamflet, 19 blz. 8o., die zich van den vorigen in den titel alleen onderscheidt door de afwijkende spelling: *Wolfenboetel* [1]. Terwijl het handschrift nu en dan nog al eens afwijkt van den druk, bestaat er geen verschil tusschen den inhoud van beide drukken. Die inhoud is eene uiteenzetting van de aanleiding tot den oorlog met Engeland, maar, wist men het niet door het getuigenis van Van Goens, men zou waarlijk geen verband ontdekken tusschen deze samenspraak en die in De Post van den Neder-Rhyn No. 10 en 13. In No. 10 toch, van 24 Maart 1781, blz. 79, vindt men eene *Samenspraak tusschen den Chin: Keizer Zungchinius, en den Mandarijn Chin Xiu*, waarop in No. 13, van 14 April 1781, blz. 107, een »Eerste vervolg" verscheen; daarbij bleef het intusschen: wel werd later in dl. 5, in No. 246, van 10 Juli 1784, de vraag gedaan hoe het toch stond met het verder vervolg dier samenspraak over de opvoeding van eenen jongen vorst, en wel luidde het antwoord, dat men hoopte uiterlijk binnen veertien dagen aan dat verlangen te zullen voldoen, maar aan die belofte is niet voldaan. De inhoud nu van genoemde samenspraak is, dat Keizer Zungchinius aan den Mandarijn Chin Xiu mededeelt, hoe hij de opvoeding van zijnen zoon heeft opgedragen aan Muhammed, een' vreemdeling, waarop Chin Xiu hevig ontstelt, omdat zulk een vreemdeling niet het minste belang heeft bij de welvaart van het rijk, en omdat de Tartaren zich wel eens van Muhammed konden bedienen om den val van het rijk te bewerken. Chin Xiu wijst den Keizer op het gebeurde in Janimatapan, de vermakelijkste en gelukkigste landstreek van Indië, waar met heete tranen den vroegen dood van Zerassabar

---

[1] Thans liggen deze drie stukken, met eene aanteekening van mijne hand, bij elkaar in portefeuille 1781, II.

werd beweend; wiens zoon Almassar aan de opvoeding van zekeren Gnophilus werd toevertrouwd, een der vorsten uit die Grieksche landschappen waar de rijkdommen zoo niet geheel, ten minste bijkans onbekend waren, en wier laag geboren inwoners, verliefd op de schatten van Zerassabars onderdanen, gestadig naar zijne vette landstreek kwamen afzakken. Wanneer Chin Xiu dan verder mededeelt, hoe Gnophilus, gedurende de minderjarigheid van Almassar, het geheele bewind in handen kreeg, met al de gevolgen van dien, dan gevoelt een ieder dat hier gezinspeeld wordt op het gebeurde in ons vaderland met den Hertog van Brunswijk. Uit het oogpunt van geest en vernuft wint de samenspraak in De Post het ver van die in het pamflet.

Met twistgeschrijf, het pleiten van repliek en dupliek, hield De Post van den Neder-Rhyn zich, tot groot voordeel van den inhoud, niet op. Aan het slot van No. 39, van 6 October 1781, blz. 329, verklaarden de schrijvers dan ook in een »P. S. Van dat wij begonnen hebben, dit Weekelijks Blad te schrijven, hebben wij onderling voorgenoomen, ons in geen pennestrijd met den eenen of anderen Schrijver in te laten; veel minder zullen wij dat doen met den zoogenaamden *ouderwetschen Patriot*[1]; ons voorneemen was en is nog onzen leezeren de waare gesteldheid der publieke zaaken en het wezenlijk belang van ons lieve Vaderland onder het oog te brengen; daar toe vinden wij ons met te veel egte en goede Correspondentien, zo wel van de aanzienlijkste Staatspersoonen als van andere welmeenende vereerd, om dwaas genoeg te zijn onze leezeren optehouden met het schrijven van Twistschriften, of om hun den inhoud van eens anders Weekblad optegeven; die ons Weekblad leest behoeft 'er door geen ander Schrijver van geinformeerd te

[1] De Ouderwetse Nederlandsche Patriot van R. M. Van Goens moest dienen als tegenwicht tegen De Post van den Neder-Rhyn. Verg. deze Bijdr. N. R. dl. 9. blz. 241.

worden, ten ware dat zulks geschiede om deszelfs debiet afbreuk te doen, vermits ons Blad weekelijks geld kost, en de *ouderwetsche Patriot* gratis is te bekomen, gelijk niet alleen de advertentie van den Engelschen Koffijhuishouder, in de Diemer- en Watergraaf-Meerse Courant, maar ook alle andere Koffijhuishouders en Societijten bevestigen. Het papier en het drukken kost ons veel geld, en zeker zal de Schrijver van *den ouderwetschen Patriot* dit ook niet voor niet hebben; en dewijl de uitvoering van dat laatstgemelde Weekblad zo in papier als in druk fraaij is, is het zeker, dat of de Schrijver bij zijn ouderwetsch Patriotismus een goed gevulde goudbeurs heeft, of dat hij door een zeer aanzienlijk Comptoir is in het werk gesteld, het welk hem voor die moeijte rijkelijk beloond [1]. — Voor het overige belooven wij in het vervolg het oor niet meer aan dat heerlijk en nuttig Weekblad te zullen leenen, standvastig luisterende naar die gouden zedeles: Spreuken 26 vers 4. *Antwoordt den zot niet na zijne dwaasheid; op dat gij ook hem niet gelijk wordet.*"

Het moet ruim twee maanden zijn geweest na den tijd waarop de schrijvers zich aldus uitlieten, dat het vlugschrift het licht zag vroeger reeds door mij in deze Bijdr. deel 9, blz. 257, vermeld: *De Post van den Neder-Rhyn, oprecht vaderlands en staatkundig beoordeelt, tegens de Ouderwetse Nederlandsche Patriot. Opgedraagen aan de Calanten en de Castelyn, van het Engelsche Coffyhuis, te Amsterdam. Ter Verantwoording van den Autheur.* 40 blz. 8o. Volgens den Catalogus van vlugschriften, enz. van Van Goens, volgens zekere brochure: »Alle de Magistraats-gezinde, — Schryvers" enz., en volgens Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseudon., No. 41, met Verbeter., en No. 3637, was Nicolaas Hoefnagel die Autheur. De inhoud behelst eene verge-

---

[1] Dat dit niet zoo was is door mij aangetoond in deze Bijdr. N. R, dl. 9, blz. 241, 275.

was, en dat zij daarin nooit iets hadden aangetroffen dat zulk eene handelwijze zoude rechtvaardigen; waarop een dier beide heeren nog aanmerkte »dat Zyne Hoogheid hem had aangesteld om Utrechts Burgers in hunne regten te handhaven, maar niet om dezelven te onderdrukken, en het brood uit den mond te neemen." Toch voldeden Burgemeesteren in zooverre aan het gedaan verzoek, dat zij Van Paddenburg bij zich ontboden, die daarop verklaarde, dat, zoo de uitgave te Utrecht verboden werd, hij met zijne 18 knechts en jongens naar Holland zoude gaan om dáár de zaak voort te zetten, daar de schrijvers, die bij lang na geen onaanzienlijke lieden waren, zich stellig niet door zoodanige handelwijze zouden laten afschrikken, en dat hij bleef waar De Post bleef; dat het gevolg van een en ander zou zijn, dat men Z. H. tot nog toe ongemoeid gelaten, dan niet langer zou sparen. Toen nu dit antwoord ter kennis kwam van den Graaf Van Athlone, meende deze dat de Prins er geen genoegen mede zou nemen tenzij de schrijvers hem buiten hun weekblad lieten, doch Burgemeesteren antwoordden hierop, dat zij wel bereid waren hierover met den uitgever te spreken, doch nooit geneigd zouden zijn aan het verzoek van den Prins te voldoen. Het gevolg was dat Van Paddenburg over de zaak met de schrijvers sprak, die daarop een' brief aan den uitgever richtten, waarin met waardigheid de tegen hen uitgebrachte beschuldigingen werden teruggewezen, en op het aanvoeren van feiten werd aangedrongen, daar het anders toch maar in het wild geschermd was; verder dat men geenszins voornemens was zijne beginselen op te offeren door wit zwart en zwart wit te noemen, en daarom ook, indien de uitgave te Utrecht werd belet, voornemens was die in Holland voort te zetten. Deze brief werd nu aan Burgemeesteren vertoond en door hen met eene begeleidende missive aan den Prins verzonden, waarvan het gevolg was de betuiging dat eigen inzage van het blad Z. H. overtuigd had, dat de

schrijvers niets ten nadeele van het Vaderland hadden ondernomen, en dat hij dus gaarne zou zien dat men op den ingeslagen weg voortging, mits men zich in het vervolg niet al te »Antihoffiaansch" gedroeg [1].

Het voorgevallene gaf aanleiding tot de uitgave van een drietal vlugschriften. Het eerste is getiteld: *Echt Verhaal van het gepasseerde tusschen Zijne Doorlugtige Hoogheid den Prince van Oranje en Nassau, en de Edele Groot Agtbaare Burgemeesteren der stad Utrecht. Raakende een verzoek, om het Vaderlands Week-blad, de Post van den Neder-Rhyn, binnen hunne Muuren niet te laaten drukken.* 8 blz. 8o., à 3 Stuivers, bij tal van uitgevers in verschillende steden alphabetisch gerangschikt. Volgens den Catalogus van Van Goens verscheen dit stuk in Februari 1782 [2]. Het tweede vlugschrift heeft tot titel: *Missive van Een Heer uit Utrecht aan Den Wel Edelen Heere ...... Te Amsterdam. Behelsende Het Waarachtig Verhaal van 't gepasseerde tusschen Heeren Burgemeesteren Berger en De Gruyter, Heere van Groenewoude en den Graave van Athlone, over 't verbieden van 't Weekblad De Post van den Neder-Rhyn. Alömme in de meeste Boekwinkels te bekoomen.* 8 blz. 8o. Op het exemplaar ter Academische Bibliotheek te Leiden staat als tijd van verschijning aangewezen: 16. 3. 1782 (16 Maart 1782) [3]. Het derde is getiteld: *Brief aan een Hoog-Ed. Geb. Gestr. Heer, over het geene voorgevallen is, tusschen de Groot-Achtb. Heeren Burgemeesters, en de Hoog-Ed. Geb. Heer Graave van Athlonen, wegens*

[1] N. Nederl. Jaarb. 1782, dl. 1, blz. 370—375. Wagenaar, Vad. Hist., Vervolg, dl. 5, blz. 288—292.

[2] Men vindt het op de Academ. Bibl. te Leiden, Pamfl. Verzam. 1781, V, en op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren V, 1, No. 5.

[3] Behalve op de Academ. Bibl. te Leiden, Pamfl. Verzam. 1782, II, vond ik dit vlugschrift op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren XIX, 1, No. 54, en in het pakje „Post van den Neder-Rhyn" onder de papieren van Van Goens ter Kon. Bibl.; zie ook Catal. Bibl. Vereen. Boekh., blz. 31, No. 178.

het verleden te Utrecht, van het Drukken der Post van den Neder-Rhyn. 16 blz. 8o. [1]. Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 37, zag dit vlugschrift het licht in April 1782.

Ondoenlijk is het van alle ontboezemingen voor en tegen De Post van den Neder-Rhyn melding te maken; men vindt ze overal, in dag- en weekbladen, en ter loops in vlugschriften. Zoo wordt b. v. blz. 31, of de laatste pagina van zekeren *Ernstige Brief, aan domine Johan Barueth*, cet. cet., in Maart 1782 verschenen, ingenomen door een *Klink-Dicht ter staaving deezer Brief, En ter Eere van de Welmeenende Vaderlandsche Schryvers, van de Post van de Neder-Rhyn.* Het is een vers van 14 regels.

In hetzelfde jaar 1782, bij welks aanvang de poging door de Oranje- of Hof-partij aangewend om het drukken van De Post van den Neder-Rhyn te Utrecht te doen verbieden, afstuitte op de cordaatheid van de regeering aldaar, werd van denzelfden kant eene andere poging beproefd om het zooveel opgang makend blad te treffen, maar thans langs den weg van rechten. Aanleiding daartoe werd gezocht in den inhoud van de nummers 97, 105 en 106. In No. 97, van 31 Augustus 1782, handelende »Over het scheiden der Vergadering van H. E. G. M. voor den tijd van 3 weeken" was gezegd: »dat hoe zeer de byzondere overheden tonen, de stervende Vryheid door de sterkste en kragtdadigste middelen te willen op de been helpen en herstellen, er egter een verdervende hand is, die schoon zy te zwak is, om onze lieve en dierbare vryheid te vernielen, egter alles inspant om haar zo lang zy kan onder den voet te houden". [2] In No. 105, van 5 October 1782, bevattende eene »Missive

---

[1] Men vindt het op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren. XIX. 1. No. 53.

[2] Mijne aanhaling is ontleend aan het „Pleydoye"; verg. intusschen De Post zelf, d. 2. blz. 836

van Vrijheid-minnaar over het ontbranden van 's Volks zugt tot Vrijheid" enz., luidde de beschuldiging, dat zij, aan wien het bestier over, of de uitvoering van de Navale macht der Republiek was toevertrouwd, werden ten toon gesteld »als die Engeland onverhindert zyn strooperyen laten volvoeren, onbesefbaar traag zig in postuur van tegenweer stellen, die wanneer onze vyanden hulptroepen voor by onze kusten voeren, de weg open laten, die, wanneer de vyand de Koopvaardyvloten te huis wagteden, zig lieten in de Havens opsluiten door een smaldeel Oorlogschepen, en wanneer men in de gelegentheid gebragt wierd een convoy van hem op te ligten, daar van geen gebruik maakten". Waaruit dan deze gevolgtrekking door den schrijver werd gemaakt: »dit alles kan zekerlyk geen regt geaard Vaderlander zig voor ogen stellen, zonder dat hy van schaamte blooze en van gramschap blaake" [1]. En in No. 106, van 12 October 1782, waarin eene »Missive over het afhalen van onze O. I. Schepen uit Noorwegen" enz. voorkwam, had de schrijver na eerst gezegd te hebben »dat 'er veel schyns is dat de wagen niet regt mogte gaan", met betrekking tot het bestier van de algemeene belangen der Republiek, vervolgens daarbij gevoegd »dat het fyne dier staatkunde is, dat men uitwendig moet tonen de belangens van het Vaderland ter harte te nemen, terwyl men inwendig, en onder de hand, op listige en bedekte wyze den vyand in de hand werkt, zorg dragende, dat 'er in 't openbaar geen gapingen komen, die het snode van deze handelwyzen in het dagligt stellen." Hieraan toevoegende: »hoe zeer 'er nu tot dit laatste door den wonderlyken swaay van zaken, die 'er gedurende den tegenwoordigen Oorlog met Engeland en ons zyn voorgevallen, al vry wat grond ter veronderstelling zy". En van het verschijnen eener Engelsche

---

[1] Verg. hier De Post, dl. 3, blz. 915.

vloot in de Noordzee, en het te huis komen der Engelsche koopvaardijvloot, was gezegd: »dit is in de daad zo raadzelagtig, dat men ter ontknoping van het zelve byna tot die gedagten moet komen, als of 'er een zekere conventie tusschen ons en Engeland plaats hadde, waar by men onderling was overeengekomen, dat by aldien zy onze Oorlog en O. I. Schepen niet opzogten nog vyandelyk wegnamen, wy hen ook niet moeien maar gerust en vreedzaam voorby en naar huis zouden laten trekken. En deze gedagten word aanneemelyker, wanneer men daar by aanmerkt, dat onze Vloot hoe zeer de gelegentheid tot het uitlopen derzelver daar toe gunstig geweest zy, nogtans gerust en stil op de Rheede is blyven liggen"; verder: »'t is waar men heeft op dat men niet roekeloos en onbezonnen zoude schynen te werk te gaan, in een Krygsraad geraadpleegd, of het raadsaam ware, gemerkt de vyandelyke overmagt, om uittelopen, en dit ongeraden gevonden, maar het zonderlinge daar van is, dat deeze Krygsraad gehouden en dat besluit genomen is, op den 9e. September, en dus ten minsten vier à vyf dagen na dat het vyandelyk esquader reeds uit de Noord-zee vertrokken was", waaraan deze opmerking was toegevoegd: »dit is in de daad zo zonderling, om niets ergers te zeggen, dat zo men al niet stellig zeggen kan, dat de wagen krom gaat, men althans dit zeggen kan, dat onze Opper en andere Vlootvoogd, die correspondentie en activiteit niet hebben, of althans betonen, die 'er ter uitvorsching der vyandelyke oogmerken en daden behoren". Verder: »dat het aan de Natie billyke redenen tot onvergenoegdheid en morring moet geven en voedzel verschaffen tot die slegte gedagten, die wegens het bestier der uitvoerende magt, maar al te veel plaats heeft, en meer en meer veld wint". Terwijl eindelijk de Natie aldus wordt geschetst: »hoe zy te regt verbitterd is, om haar gelede schaden, om het verzuimen van de middelen tot herstel en wraakneming, en op het point staat, om als een getergde Leeuw los te barsten,

en zig zelve zo op haar vyand als op deszelfs Godvergeten aanhang wraak te verschaffen" [1].

Nu hadden de Staten van Utrecht »ter beteugeling van de ongebondene bedil- en lasterzugt, ten nadeel der Hoge Overheid, of hogere en lagere stands persoonen in dienst van dezen Staat, welke zedert eenigen tyd in deze Republiecq de overhand begon te nemen, nodig geoordeelt —, by renovatie van oudere placaten, op den 4e. July 1781, by nadere publicatie wel expresselyk en op het sterkste te interdiceeren en te verbieden, het maken, drukken en verkopen van eenigerhande schandaleuse of fameuse libellen, gedigten of printen, onder wat naam of titel zulks zoude mogen wezen, het zy met of zonder naam van den maker of drukker, of ook zodanige elders gemaakt of gedrukt zynde, in deze Provintie in te brengen en te verspreiden, direct of indirect; het zy de zelve zyn strekkende tot nadeel en vilipendie van de Hoge Overheid, of van eenige Hoge of lagere Staatspersoonen in dienst van dezen Staat, op poene van confiscatie van alle de gedrukte exemplaren, die daar van binnen deze Provintie mogten worden bevonden, en van een boete van een duyzend Gulden, zo wel by den drukker, uitgever, uitbrenger, distributeur of verkoper te verbeuren telken reize, en daar boven na exigentie van zaken arbitralyk te worden gestraft en gecorrigeerd".

Tot recht verstand van het gehouden pleidooi bij gelegenheid van het veel gerucht makend proces dat eerlang te Utrecht werd gevoerd, dient te worden opgeteekend, dat Deken en Overlieden van het Boekverkoopers, Boekdrukkers en Boekbinders Gild zich, terstond na het uitvaardigen van dit plakkaat, den 18den Juli tot de Staten van Utrecht wendden met een request waarin gewezen werd op het rekbare van het woord »vilipendie" in het Plakkaat van 4 Juli, zoodat bedoeld Plakkaat voor den Boekhandel zeer

---

[1] Verg. hier De Post, dl. 3, blz. 921 en vlgg.

gevaarlijk dreigde te worden; waarom zij verzochten, dat de Staten zouden bepalen, dat het aan de Boekverkoopers zou vrij staan alle boeken, schriften en papieren te verkoopen, waarvan de Autheur of Drukker aan hen bekend was, of wel dat de Staten iemand zouden aanstellen, die alle uitkomende geschriften zou onderzoeken en bepalen of ze konden verkocht worden al dan niet. Toen de Staten hierop geen beschikking namen, wendden Deken en Overlieden zich andermaal met een request tot de Staten, en nu stonden de Staten 12 October 1781 toe, dat, onverminderd het Plakkaat van 4 Juli, de verkoop werd toegelaten van alle zoodanige boeken en geschriften, waarvan de autheur of drukker bij den verkooper bekend was, en binnen de zeven provinciën of Generaliteit woonachtig was.

Van hoeveel gewicht en beteekenis het in het najaar van 1782 gevoerde proces ook is geweest in de geschiedenis van De Post van den Neder-Rhyn, en hoe groot de belangstelling ook was, waarmede overal in de Republiek de afloop werd verbeid, zoo is het toch onnoodig uitvoerig stil te staan bij den gang van dat proces en bij het toen van den kant van den gedaagde gehouden pleidooi; want de bronnen daarvoor zijn onder ieders bereik [1]. Het is voldoende aan te teekenen hoe de aangewezen gedeelten des Stadhouders toorn hadden opgewekt, en hoe de Utrechtsche Hoofd-Officier last kreeg de zaak te onderzoeken. Niettegenstaande nu de rechtsgeleerden, wier inlichtingen naar men wil werden ingewonnen, geen termen vonden tot vervolging van schrijver of drukker, werd er toch, den 25sten October 1782, bij het Gerecht der Stad Utrecht namens Jhr. Fredrik Christiaan Rynhard Baron van Rheede en Agrim, Graaf van Athlone, Vry Heer van Amerongen, Hoofd-Officier van

[1] N. Nederl. Jaarb. 1782, dl. 2, blz. 1254, 1656 en 57. Wagenaar, Vad. Hist., Vervolg, dl. 5, blz. 298, 4, die ten onrechte van No. 107 spreekt. Maar vooral het „Pleydoye" zelf, IV en 178 blz. 8o., behoorende bij elk eenigszins volledig exemplaar van De Post van den Neder-Rhyn.

gemelde stad, R. O., door den Procureur M. J. Van Buuren, in dezen vervangen hebbende L. Van der Pauw, als Requirant tegen Gysbert Timon Van Paddenburg, Burger en Boekverkooper daar ter stede, Procureur A. Hoevenaar, als Gerequireerden, een eisch ingesteld tot veroordeeling in een boete van 1000 Gld. en verbeurdverklaring der opgegeven nummers voor zooverre ze nog onder den Gerequireerde berustende mochten zijn, en zulks wegens overtreding van het vermelde Plakkaat der Staten van Utrecht van 4 Juli 1781. Doch deze eisch werd den 17den December 1782 met eenparigheid van stemmen aan den eischer ontzegd, na den vorigen Donderdag 12 December 's morgens ten half 10 uur — de dag van pleidooi was 29 November uitgesteld geworden — onder een' grooten toevloed van menschen te zijn bepleit.

In De Post van den Neder-Rhyn zelf vindt men niets over dit proces. Alleen aan het slot van No. 110, van 2 November 1782, leest men het volgende: »*PS.* Het is genoegzaam bekend, dat de uitgever van ons weekblad door den Heer Hoofd-Officier van Utrecht geactioneerd is over eenige periodens daar in voorkomende; wij kunnen het publiek verzekeren, dat ons werk getrokken is voor een Regtbank, van welks onpartijdigheid en regtvaardigheid wij volkomen overtuigd zijn, en daar in ten vollen berusten. Wij hebben over dit onderwerp ons betreffende reeds een aantal brieven ontvangen, doch welke wij niet kunnen plaatsen: wij verzoeken onze lezers, indien zij waarlijk eenige agting voor ons en ons werk hebben, zich over dit onderwerp, ons betreffende, niet openbaar uittelaaten, en zoo min onze aanvallers als onze Regters tot een onderwerp van de publieke, veeltijds ongegronde discoursen te maken. — Naa afloop van zaaken zullen wij de nieuwsgierigheid onzer geagte lezeren en Correspondenten tragten te voldoen''. Aan die belofte is vier weken na de vrijspraak voldaan door de aankondiging, in het P.S. van No. 125, van 18 Januari 1783,

der stukken »gedrukt op hetzelfde formaat en inrigting als (het blad), om bij het zelve te kunnen gevoegd worden."

In de »Voorreden" dier stukken, anders gezegd van het »Pleydoye" hebben de schrijvers zich nog als volgt uitgelaten over het gevoerde proces. »Onder de geschriften, die in de tegenswoordige tydsomstandigheden het licht zien, zyn er geene, op welke de haat der Engelschgezinden, dier lieden, welke onze *werkeloosheid* toejuichen, zoo zeer is gescherpt geweest als op ons weekblad; de rede daar van is ligt op te maken; wy hebben alle onze kragten ingespannen, om de onkundige Nederlanders hun waar belang onder het oog te brengen; hen te doen zien, wat zy geweest waren, wat zy thans zyn; hunne verborgene vyanden, die hunnen ondergang bedoelen, te ontdekken, en die met zwarte, hoewel egte kleuren afteschilderen". — »Men heeft zich lang toegelegd, om ons werk uit den weg te ruimen, of door tegenschriften by het volk verdagt te maken; doch hoe meer de binnenlandsche vyanden hunne pennen tegen ons scherpten, hoe meer veld wy wonnen, hoe meer wy de agting der braave Nederlanders verwierven; en niet zonder rede; want de waarheid wordt te beminlyker, wanneer de logen met haar in het strydperk treedt; en hoe zeer onze tegenschryvers hunne drogredenen opsmukten, om ons uit het veld te slaan, het was vergeefsch; de geringste burger was overtuigd, dat Engeland ons godvergeten mishandelde, en dat zy, die den vyand en onze werkeloosheid verdedigden, pesten der Maatschappy waren". — »Nauwlyks bemerkte men, dat men zyn oogmerk niet door geschriften kon bereiken, of men wendde het over een anderen boeg; men zogt ons weekblad door een Politieken weg, buiten eenige forme van Rechten, te doen ophouden; dan de cordaatheid van de Rechten hunner Burgers hoogschattende Burgemeesteren van Utrecht deed ook deeze Myn zonder eenige uitwerking springen; die waren te weldenkende, dan dat zy, tot genoegen van den eenen of anderen, hunne

Burgers door extraordinaire procedures wilden benadeelen". — »Eindelyk, naa veel waters tot dat einde te hebben vuil gemaakt, en alle middelen ondertast te hebben, heeft men gedagt dit by wyze van Rechten te zullen konnen bereiken: daar toe heeft men zich in alle bogten gewrongen; edoch onze Rechters waren te onpartydig, te rechtvaardig, om ons onverhoord te veroordeelen, en onze zaak stond op te goede voeten, dan dat het schrander oog van hen zulks niet zou hebben bemerkt, en zy ons van den aangewreeven blaam niet volkomen zouden hebben zuiver verklaard."

Hoe de 's Gravenhaagsche Courantier wegens het overnemen van zeker »Extract uit een Briev van Utrecht" uit den Courier du Bas-Rhin te Kleef — een blad dat reeds lang vóór het uitbreken van den Engelschen oorlog bestond, maar misschien wel aanleiding heeft gegeven tot de keuze van den titel van het Utrechtsche weekblad —, welke brief logenachtige berichten inhield over oproerige bewegingen te Utrecht naar aanleiding van de vrijspraak van Van Paddenburg, de zes weken kreeg, heb ik uitvoerig medegedeeld in de Handel. en Mededeel. van de Maatsch der Nederl. Letterk. te Leiden, 1875, blz. 65 en volgg.

Een van de nummers die aanleiding gaven tot het proces heeft ook een vlugschrift in het leven geroepen, mij alleen bekend uit de aankondiging in de 's Gravenhaagse Maandagse Courant van 9 December 1782, No. 147: »*By B. Vermeulen, Boekverkooper op de Groote Markt in 's Gravenhage, word heeden uitgegeeven: Eene wel Beredeneerde Missive van een Burger te Amsterdam aan den Schryver van den Post van den Neder-Rhyn; behelzende verscheide gewigtige Aanmerkingen, wegens den vuilaardigen, lasterlyken en afschuwelyken inhoud van No. 97 van deszelfs oproerig Weekblad; met byvoeginge van eenige Aanmerkingen op de zeldzaame Propositie der Stad Leiden, ter Vergadering van Hun Ed. Gr. Mog. gedaan op den* 31 *July* 1782. *Waar in duidelyk word aangetoond, dat*

de tegenwoordige laage en kwynende Staat van 's Lands Zee macht aan geheel andere oorzaken, als aan pligtverzuim en kwaad bestuur, zedert het uitbersten van den Oorlog met Engeland, moet toegeschreven worden. Waardig om door alle braave en welmenende patriotten gelezen te worden; zynde vercierd met een fraaie Titel-plaat, verbeeldende de Moord van Prins Willem den I. met een toepasselyk Vaars op hetzelve. NB. Dezelve zal binnen kort alomme te bekomen zyn." Van Goens, die dit stuk vermeldt op blz. 54 van zijnen catalogus, geeft op dat het groot is 23 blz. 8o.

Een ander vlugschrift, door een' tegenstander van De Post uitgegeven na het gebeurde met No. 97, heeft tot titel: *Extract van een Brief uit Utrecht. Behelzende een kort Berigt van de zonderlinge Ziekte en ondernomene, dog mislukte Genezing, van de Hooggeachte Schryver van het Weekblad genaamd de Post van den Neder-Rhyn.* 7 blz. 8o. Men kan het vinden op de Kon. Bibliotheek in Politieke Tractaten 1780—1787, dl. XXIV.

Onmiddelijk naar aanleiding van het proces schijnt een vlugschrift te zijn uitgekomen, mij ook slechts bekend uit de volgende aankondiging in de Diemer- of Watergraafs-Meersche Courant van Vrijdag 28 Februari 1783, No. 26: *Echt Verhaal van 't voorgevallene te Utrecht op den eersten dag van 't jaar* 1783. *raakende het zoo zeer geachte Vaderlands Weekblad: de Post van den Neder-Rhyn. Een Blaadje dat met recht een plaats verdiend by de Procedures over den zelve, is à 3 Stuiv. te bekomen te Alkmaar by Maag*", enz. enz. Nadere kennismaking met dit stuk is noodig om te bepalen, of hier ook een drukfout: 1783 in plaats van 1782, in het spel is; want van eene gebeurtenis rakende De Post van den Neder-Rhyn op 1 Januari 1783 is mij niets bekend.

Verder verscheen, naar aanleiding van het proces, in De Politieke Kruyer, No. 15, dl. 1, blz. 137, een gedicht van

zekeren Amsterdammer met het opschrift: *Triumph der bezwalkte trouwe. Of de zegepraal van De Post van den Neder-Rhyn.*

In het »Voorberigt" van het tweede deel van De Post van den Neder-Rhyn — dat blijkens het P.S. van No. 137, van 22 Maart 1783, toen eerst binnen weinige dagen zou worden uitgegeven — wordt door de schrijvers gezegd: »Men heeft, ziende dat het — door verdraaijingen, opgeschikte logentaal, lasteringen, schelden, pasquillen, en wat niet al" van den kant »van Vaderland- en Vrijheid hatende Schryvers, gelijk een »Post naar den Neder-Rhyn, een O. N. Patriot en andere libellen" — onmooglijk was, ons in minachting bij het beste gedeelte der Natie te brengen, het over een anderen boeg gewend; men heeft zoo bij missive, op welken wij in No. 98[1] den zender verzogten, zich nader bekend te maaken (vruchteloos) als ook door den mond van een tweeden of derden, beproefd, of het goud die gewenschte uitwerking op ons zou hebben, die de tegenpartij zoo reikhalzend begeerde; men heeft ons verzekeringen gedaan, dat men in staat was, ons eene somme gelds, groot genoeg om een zeer aanzienlyke rol in de waereld te spelen, ter hand te doen komen, indien wij wilden beloven en verzekeren, dat wij van batterij zouden veranderen: dit had eene verkeerde uitwerking; wij wierden daar door te meer aangemoedigd om cordaat, ten beste van volk en Vaderland, in onze denk- en schrijfwijze te volharden, en zoo wel die aanloklijke aanbiedingen van de hand te wijzen, als de laagste lasteringen en schelden met verachting voorbij te gaan." Overbodig is het aan te merken, dat zulk eene handelwijze de schrijvers tot groote eer strekt; maar bij de wetenschap van die pogingen tot omkooping betreurt men des te meer het gemis van papieren en briefwisseling, waaruit die feiten nader konden worden toegelicht. — Een gedicht: *Aan de*

[1] Zie het P.S. van dit nummer, van 7 September 1782.

Heeren Schrijveren van den Post van den Neder-Rhijn! van zekeren »Vaderlander", 2 blz. groot, volgt onmiddelijk op dit Voorbericht.

Het nummer 122, van 4 Januari 1783, handelende »Over de pogingen tot Oproer", gaf aanleiding tot de uitgave van een gedicht onder den titel: *Aan den Post van den Neder-Rhyn. Byzonder over No. 122. enz.* Het is onderteekend: *Posthac serius*, en groot 13 blz. 8o. Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 56, verscheen het in Januari 1783, en een exemplaar er van trof ik aan in het pakje »Post van den Neder-Rhyn" onder de papieren van Van Goens ter Kon. Bibliotheek. In het Bulletin de livres anciens et modernes van den Heer J. L. Beijers te Utrecht, no. 65, van September 1879, werd onder No. 341 een exemplaar in handschrift, 8 pag. 4o., vermeld. Zie over een' soortgelijken titel hieronder.

De inhoud van eenige volgende nummers gaf aanleiding tot nieuwe beweging. In No. 124, 125 en 126 toch, van 14, 18 en 25 Januari 1783, waren »Consideratien op (zekere) Memorie van Z. D. Hoogheid" opgenomen, welke memorie strekken moest tot rechtvaardiging van het beweren dat het bestuur van den Prins gedurende den ganschen tijd van zijn Stadhouderschap de proef kon doorstaan. [1] Tegen die »Consideratien" verscheen een vlugschrift onder den titel: *De Post van den Neder-Rhyn, No. 124. 125. 126. Met eenige aanmerkingen vermeerderd. Te Leyden, bij Luzac en van Damme. Te Amsterdam*, enz. enz. 93 blz. 8o. Het

---

[1] Eene soortgelijke Memorie werd door Willem V in 1785 overgelegd. In De Politieke Kruyer, No. 205, dl. 4, blz. 737, vindt men dan ook een „Briev van J. C. H. (Jan Christiaan Hespe) Amsterdammer, ten geleide der Missive van Z. D. H. den Stadhouder, den 17. January 1785. aan H. H. Mog. geschreven, inhoudende een opening van deszelvs gevoelen en gedrag zedert den aanvang van deszelvs administratie in 1766. tot hier toe gehouden en de Resolutie daar op ter Vergadering van H. H. Mog. den 19n. derzelven genomen." Zie ook No. 208, blz. 797; No. 209, blz. 801.

verscheen volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 59v., eerst in Maart 1783, en men vindt er een exemplaar van in het pakje »Post van den Neder-Rhyn" onder de papieren van Van Goens ter Kon. Bibliotheek, en een ander terzelfder plaatse in een bundel losse stukken. Deze uitgave deed de schrijvers van De Post van den Neder-Rhyn afwijken van hunne gewoonte om zich aan geen tegengeschrijf te storen. Aan het slot van No. 140, van 5 April 1783, lieten zij zich aldus hooren:

»*P.S.* Schoon wij eens vooral gezegd, en vastelijk beslooten hadden, ons aan geene tegenschrijvers te storen, *vooreerst* om hun niet in de hand te werken, en daar door afgetrokken te worden van het wezenlijk belang van onze Natie; *ten tweede*, om dat wij de zaken zoo eenvoudig en klaar, als het ons mogelijk is, voordragen; en dus het onnodig achten, om onze tegenschrijvers te wederleggen, dewijl men dezelve maar heeft tegen elkander te vergelijken, om aanstonds te zien, dat zij zich in alle bogten wringen, om hunne kwaade zaak goed te doen schijnen: nochtans zullen wij van dit voorneemen eens voor een ogenblik afstappen, en bij onze volgende (zoo ver ons bestek toelaat) ontleden zeker boekje getijteld *de Post van den Neder Rhijn.* No. 124, 125 en 126. *met eenige Aanmerkingen* vermeerderd, welk boekje zekeren berugten Leidschen Advocaat tot zijnen Vader heeft. — Wij zullen dit doen, om dat die *Aanmerkingen* lopen over onze *Consideraties* op de bewuste *Justificatoire Memorie* van zijne D. Hoogheid; en ons zwijgen bij sommigen mogt worden opgenomen, als eene machteloosheid om onze gezegden te verdedigen; hier bij komt nog, dat onder de Antipatriottische partij sommigen zijn, die dat boekje in Coffijhuizen en Societeiten aan de lieden ter lezing aanraden als een meesterstuk, als een Goliat die onze *Consideraties* uit het veld verslaat! — Doch wij zullen beproeven, of wij dat wanschepsel niet kunnen doen tuimelen. — Men heeft het bitter op die *Consideraties* geladen, om dat door dezelve

de Natie in staat is gesteld, om te oordeelen, wat zij van die bewuste *Memorie* hebbe te denken".

»Wij zullen ook direct laten volgen, onze *Consideraties* op het *vervolg* van de *justificatie* zijner D. Hoogheid; en wel bij elkander te gelijk, om daar door eene onafgebrooke lezing aan onze Landgenoten te bezorgen".

Die »Consideratien op het vervolg der Memorie van Zijne D. Hoogheid" verschenen weldra in No. 143, 144, 145 en 146, van 19 en 26 April 1783, en gaven aanleiding tot de uitgave der *Ophelderende Aanmerkingen op No. 143. 144. 145. en 146. van de Post van den Nederrhyn. Te Amsterdam by D. Schuurman en H. Arends, enz. Te Rotterdam* enz. enz. 120 blz. 8o., die volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 67, intusschen eerst in Juli 1783 het licht zagen. Blijkens blz. 3 waren deze Ophelderende Aanmerkingen, die op de Kon. Bibliotheek te vinden zijn, van denzelfden schrijver als De Post van den Neder-Rhyn, No. 124. 125. 126, en Luzac en Van Damme te Leiden komen dan ook op den titel weder als uit- of mede-uitgevers voor. De tijdgenoot schijnt algemeen in het denkbeeld te hebben verkeerd, dat Mr. Elie Luzac de schrijver was van beide stukken; met »zekeren berugten Leidschen Advocaat", van wien de schrijvers van De Post van den Neder-Rhyn spreken, kan kwalijk iemand anders zijn bedoeld; Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. van Nederl. Anon. en Pseudon., No. 63, beroept zich voor hetzelfde gevoelen op »gelijktijdige brochures"; en in de »Liste des Oeuvres des Messieurs Luzac, conservés dans la Collection de Famille", medegedeeld door Dr. W. N. du Rieu vóór de »Catalogue de la Bibliothèque formée et délaissée par Mr. Louis Caspar Luzac", 1872, worden blz. 13, No. 29, de »Ophelderende Aanmerkingen" onder de geschriften van Mr. Elie Luzac vermeld: niet intusschen, en terecht: De Post van den Neder-Rhyn, No. 124. 125. 126, evenmin als de *Brief van den Schryver der Aanmerkingen, op eenige*

nummers van de Post van den Nederrhyn, behelzende derzelver consideratien op de Memorien van Zyne Hoogheid; aan de schryvers van het gemelde weekblad. Te bekomen: In 's Hage bij J. A. Bouvink, Th. van Os enz.; Te Leyden bij Luzac en Van Damme; Te Amst. bij D. Schuurman, H. Arends; enz. enz. 91 blz. 8o., onderteekend: »Uit mijn Boekvertrek den 15. van Oogstmaand 1783." Dit stuk, voorhanden ter Kon. Bibliotheek, verscheen volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 73, evenwel eerst in October 1783, maar wordt door Mr. J. I. Van Doorninck, a. w., No. 836, natuurlijk op rekening van Mr. E. Luzac gesteld. Op blz. 1 intusschen zegt de schrijver tegen dien van No. 140 van De Post, met het oog op zijn geschrift De Post van den Neder-Rhyn, No. 124. 125. 126: dit »Schepsel, het welk gij, op een bloot vermoeden, zonder eenige schaduw van bewijs, en zekerlijk *tegen de waarheid*, stellig verzekerd, dat zijne geboorte aan een Leidschen Advocaat verschuldigd is". En op blz. 2 en 3 wijst hij hem nog op »de stellige verzekering, welke gij, bij de eerste aankondiging van uwe zoogenoemde wederlegging, en in het geheele ligchaam dier wederlegging zelven, geeft, nopens den maaker der Aanmerkingen. Hoe veelen van uwe Leezeren zullen, op uw gezag, aangenomen hebben, dat die aanmerkingen waarlijk haare geboorte verschuldigd zijn aan den man, welken gij daarvan verdenkt, en dien gij kenbaar genoeg maakt! Niets intusschen is onwaarachtiger, en in weerwil van deeze openlijke verzekering, zal men zulks blijven gelooven. De twijffel zou deswegens niet weggenomen worden, al kon ik goedvinden, u mijnen naam te openbaaren. Dit zoude ik mij ook niet schaamen, welke nadeelige denkbeelden gij ook, volgens uw gewoon kunstje, getracht hebt, van den Maaker dier aanmerkingen aan uwen Leezer in te boezemen, indien het iets ter zaake deed, wie eigenlijk de persoon zij, die dezelve of bestrijdt of verdedigd."

Om nu »dat wanschepsel" — »De Post van den Neder-Rhyn, No. 124. 125. 126. Met eenige aanmerkingen vermeerderd" — te »doen tuimelen" kozen de schrijvers van De Post eenen nieuwen vorm: *de bijlage.* Zoo verscheen dan: *Bylagen tot de Post van den Neder-Rhyn. Zijnde eenige nadere consideratien op de Memorie van Zijne Doorlugte Hoogheid, strekkende tot wederlegging der aanmerkingen gemaakt op No. 124, 125, en 126, van de Post van den Neder-Rhyn. Door De Schrijvers van het meergemelde Weekblad. Te Utrecht, By G. T. van Paddenburg, Boekverkooper,* 1783. 85 blz. 8o. Deze eerste zoogenaamde Bijlage zou, blijkens het P. S. van No. 156, van 21 Juni 1783, toen binnen weinige dagen te bekomen zijn; maar er schijnt meer dan één druk van te bestaan, daar mij een exemplaar bekend is, waar in den titel het woord *Doorlugtige* voorkomt, en waarvan het aantal bladzijden 84 bedraagt.

De 2de Bijlage tot De Post van den Neder-Rhyn is ook een uitvloeisel van het afwijken van den regel die de schrijvers zich hadden gesteld, om zich aan geen beoordeeling te storen. Aanleiding daartoe gaf zeker vlugschrift, mij niet bekend geworden, maar door Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. van Nederl. Anon. en Pseudon., No. 6123, aldus opgegeven: *Het ware karakter der uitmuntende schryveren van het gulden kleinood de Post van den Neder-Rhijn, met de levendigste kleuren afgeschetst, in eenen brief aan de inwoonderen van Nederland in 't gemeen, en die van Dordrecht in 't byzonder. Door eenen opregten burgervriend.* 1782. 8o. Of dit vlugschrift uit de pen van Johan Barueth is gevloeid, zooals de Heer Van Doorninck vermeldt, zal ik niet beslissen; maar het moet niet in 1782 maar waarschijnlijk in Februari 1783 zijn verschenen, want aan het slot van De Post van den Neder-Rhyn No. 134, van 8 Maart 1783, las men het volgende: »*P. S.* Het Tractaatje getituleerd, *het waare karakter der uitmuntende Schrijveren van het gulden kleinood de Post van den Neder-Rhijn*

afgeschetst enz. Een werkje, welks inhoud uit een zamenweefzel van onkunde, leugentaal, lasterzugt en kwaadaartigheit bestaat, en waar uit men duidelijk kan ontwaar worden, dat deszelfs Schrijver en zijne Handlangers tot die Partij behooren, die men hedendaagsch nog met den Eernaam van *agt en veertigers* bestempelt, zal zo draa mogelijk, na waarde worden beantwoord." Gelijktijdig nu met de 1ste Bijlage werd in het P. S. van No. 156, van 21 Juni 1783, de verschijning — ook »binnen weinige dagen" — van de 2de Bijlage aangekondigd, die tot opschrift had: *Bylagen tot de Post van den Neder-Rhyn. Zynde eene wederlegging van zeker boekje, getyteld: Het ware karakter der uitmuntende Schryveren van het gulden kleinood, de Post van den Neder-Rhyn, met de levendigste kleuren afgeschetst, in eenen brief aan de inwoonderen van Nederland in 't gemeen, en die van Dordrecht in 't byzonder, door eenen oprechten burgervriend. Door De Schryvers van het meergemelde Weekblad. Tweede Stukje. Te Utrecht, By G. T. Van Paddenburg, Boekverkooper*, 1783. 33 blz. 8o., waarvan de beide laatsten een gedicht bevatten »Aan den maker van het boekje, Getyteld: Het ware karakter der uitmuntende Schryvers van het gulden kleinood de Post van den Nederrhyn &c."

Naar tijdsorde schijnt het hier de plaats te zijn eenige vlugschriften te vermelden, omtrent wier verband met den inhoud van De Post ik geen nadere inlichtingen geven kan. Zoo bestaat er een zeer plat gedicht onder den titel: *De Bekeering en Hellevaart van de Postfiakker Het Hoene. Voor Bisschop Willebrordus*, 8 blz. 8o. Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 59, verscheen het in Maart 1783 in 1 blz. gr. fol., maar in 8 blz. 8o. heb ik het stuk aangetroffen op de Kon. Bibliotheek in Politike Tractaaten 1780—1787, dl. XXIV, en op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 59. — Zoo vermeldt de Catalogus van Van

Goens, blz. 59v., een *Brief aan den Schryver van de Post van den Nederrhyn*, 36 blz. 8o., die in Maart 1783 moet zijn verschenen, maar dien ik nergens heb aangetroffen. — Nog zijn mij bekend *Staatkundige Bedenkingen Briefsgewyze voorgedraagen aan de Heeren Schryveren van het Vaderlandsche Weekblad De Post van den Nederrhyn. Rakende de Auctoriteit van Z. D. H. in het verzwygen van zyne orders, als Admiraal Generaal aan de Lands-Officieren gegeven, voor 's Lands Souverainen; volgens de instructien der Stadhouderen, Capiteins en Admiraal Generaals. Zyn te bekomen Amsterdam, by Schuurman*, enz. enz. 1783. 16 blz. 8o. Van Goens zegt in zijnen Catalogus, blz. 66, dat dit stuk in Juni 1783 is verschenen; ik heb het aangetroffen in de Rotterdamsche Bibliotheek, en op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 55. — Verder: *Bedenkingen briefswyze voorgesteld, aan den Directeur van de Paddenburgsche Post van den Neder-Rhyn. Grootendeels gevolgd, naar eenen Brief, geplaatst in de egte Courier du Bas-Rhin, welke met Koninglyke Privilegie te Cleef, in 't Fransch, word uitgegeeven No. 46 en 47. Te Rotterdam, En overal By alle Boekverkoopers. MDCCLXXXIII.* 16 blz. 8o., waarvan blz. 13—16 worden ingenomen door een gedicht: »Aan den Post van den Neder-Rhyn. Byzonder over No. 122. enz.", onder welken titel hierboven, blz. 333, reeds een gedicht werd vermeld. Volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 66v., verschenen deze Bedenkingen in Juni 1783; ik vond ze op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 56.

Geheel in vijandigen geest gericht »Aan Pieter 't Hoen" is het geschrift: *De Advokaat en Boezemvriend van Js. Le Francq van Berkhey, Verdedigende De Zeetriumph der Bataafsche Vryheid en de Eere van Willem de Vyfde, Prince van Oranje en Nassau Erfstadhouder der Ver-*

eenigde Nederlanden &c. &c. &c. In Holland. MDCCLXXXIII. 151 blz. 8o., blijkens Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseudon., No. 157, gevloeid uit de pen van Le Francq van Berkhey. Een antwoord hierop meen ik te vinden in hetgeen aan het slot van De Post van den Neder-Rhyn, No. 161, van 19 Juli 1783, wordt gezegd in het: »*P.S.* Wij hebben eene Scherpe verdediging van ons weekblad ontvangen, gericht tegen den berugten Dr. J. Le Francq van Berkhey; doch de geëerde zender verschone ons, dat wij dien niet plaatsen; een man, welke door de regtvaardige wrake Gods zoo zigtbaar vervolgd wordt, vindt kastijding genoeg in zijn eige geweeten."

In mijne, hierboven reeds aangehaalde, studie over De Post naar den Neder-Rhyn van Ph. Verbrugge, welk blad te 's Gravenhage uitkwam als tegenhanger van het Utrechtsche blad, heb ik medegedeeld, hoe op 30 Juni 1783 door Schout en Burgemeesteren van 's Gravenhage een verbod van uitgave werd afgekondigd tegen genoemd orgaan. Tegelijkertijd evenwel werd aan alle boekverkoopers daar ter stede verboden het verder verkoopen van De Post van den Neder-Rhyn, en werden de bij hen voorhanden nummers van dat blad opgehaald, terwijl twee dagen later een besluit van 2 Juli bepaalde dat voortaan geen naamlooze geschriften hoegenaamd binnen de jurisdictie van 's Gravenhage mochten verkocht worden. Tegen zulk een' krassen maatregel kwamen de boekverkoopers in Den Haag in verzet. Van dat verzet getuigt het *Request van Deken, Hoofdman, en eenige Gildebroeders van het Boekverkopersgilde in 's Hage, gepresenteerd aan de Edele Achtbaare Heeren, Schout en Burgemeesteren van 's Gravenhage, Omme redres van de bezwaaren, voor hun in de Interdictien van hun Ed. Achtb. van den* 30 *Juny en* 2 *July* 1783 *residerende, Benevens de Memorie, Tot apui van 't Request, by hetzelve gevoegd. Mitsgaders de Resolutie van Hun Ed. Achtb. van den* 28 *July* 1783, *daar op gevolgd. MDCCLXXXIII.* II en

47 blz. 8o. Deze stukken, waarvan ik op de Kon. Bibliotheek een exemplaar aantrof in Politike Tractaaten, 1780—1787, dl. XXVII, verschenen volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 69, in Augustus 1783. Het Request, onderteekend door J. Gaillard, Deken; P. F. Gosse, Hoofdman; en J. Mensert, J. Van Cleef, H. H. Van Drecht, en C. Plaat, broeders van het Boekverkoopersgild, en de toelichtende memorie toonden aan, hoe ongerijmd het uitgesproken verbod was ten opzichte van een blad als De Post van den Neder-Rhyn, dat elders uitgegeven toch wel op de eene of andere wijze zijne lezers zoude vinden; gelijk dan ook werkelijk plaats vond, doordien het aanstonds te Voorburg werd verkrijgbaar gesteld. De genomen maatregel zou dus alleen de boekverkoopers treffen. Dit begrepen Schout en Burgemeesteren dan ook, en reeds den 28sten Juli werd het verbod ingetrokken, en werden de opgehaalde nummers teruggegeven [1].

Tusschen den 28sten Augustus en den 2den September 1783 hadden te Utrecht de gebeurtenissen plaats waarbij de Leidsche Advocaat Elias Luzac, de Rotterdamsche Hoogleeraar Petrus Hofstede, en de Utrechtsche koopman Huibert van Ee zwaar mishandeld werden. Manzon, de schrijver van den Courier du Bas-Rhin te Kleef, nam aanstonds de vrijheid om in No. 77 van zijn blad drie Utrechtsche Heeren, J. Van Schalkwyk, A. Van Schermbeek, en Pieter 't Hoen te beschuldigen, dat zij zich beroemd hadden op Maandag 1 September den Hoogleeraar Hofstede de eerste slagen te hebben toegebracht. Genoemde heeren evenwel daagden den 14den October 1783 — men vindt hunne uitdaging in De Post van den Neder-Rhyn, No. 181, van 18 October 1783 — Manzon uit, om binnen den tijd van één maand aan het Gerecht der stad Utrecht

[1] N. Nederl. Jaarb. 1783, blz. 1084—1117. Wagenaar, Vad. Hist., Vervolg, dl. 6, blz. 377.

de afdoende bewijzen te leveren van zijn beweren, bewijzen die Manzon natuurlijk schuldig bleef [1]. Dit is intusschen waarschijnlijk wel de eenige maal geweest dat Pieter 't Hoen in zijn eigen belang van De Post heeft gebruik gemaakt.

Van Goens maakt in zijnen Catalogus, blz. 76, melding van zeker vlugschrift onder den titel: *Mercuriale à l'auteur du Post van den Nederrhyn*, 8 pag. 8o., dat in November 1783 moet zijn verschenen, maar mij onbekend bleef. Wel vond ik op het Gemeente-Archief te Utrecht, in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 58, een stuk dat Van Goens niet gekend schijnt te hebben, en naar aanleiding van No. 182 [2] van de Post uitgegeven is onder den titel: *Nederlandsche Oogezalf in Oranjepotten, Of zamenspraak tusschen twee Boeren, Pieter en Klaas, Over het honderd twee en tachtigste Nommer van den Post van den Neder-Rhyn. Zynde twee Boeren, welken het welzyn van Haardstede, en Altaren, ter harte gaat. Opgesteld door C: Van Oeveren. Te Rotterdam, By J. P. Kraefft. En Alom voor* 3 *St.* 16 blz. 8o. Omgekeerd weder maakt Van Goens in zijnen Catalogus, blz. 79, melding van een vlugschrift, door mij niet aangetroffen, dat in December 1783 moet zijn verschenen, met het opschrift: *Oranjes Eer gehandhaaft tegen den Schryver van het infaame Dichtstukje in den Post van den Neder-Rhyn No.* 187 [3], 4 pag. 8o., op rijm. Weder een ander vlugschrift daarentegen wordt door Van Goens in zijnen Catalogus, blz. 80, vermeld als verschenen in December 1783, op blz. 81 als uitgekomen in Januari 1784, maar is nog te vinden op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende parti-

---

[1] In deze Bijdr. N. R. dl. 4, blz. 240, heb ik reeds melding van een en ander gemaakt. Bedoelde mishandelingen hebben aanleiding gegeven tot de uitgave van onderscheidene vlugschriften.

[2] De inhoud van No. 182, van 25 October 1783, liep „Over de Propositie der Stad Schiedam over het begeven van Stads Ampten".

[3] No. 187, van 15 November 1783, bevat drie dichtstukjes.

culieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 57, onder den titel: *Brief van het Rotterdamsch Vrycorps, aan de edele schryveren van den Nederrynschen Post. M.DCC.LXXXIII. Alöm voor 4 Stuivers te bekomen.* 15 blz. 8o.

Tot het jaar 1783 behoort ook nog zeker »*Request van Utregts Burgeren, tot eene vrije electie van Vroedschappen*, met een aanhangsel tot de P. v. d. N. en bijvoegsel voor 2 st.," aangekondigd in het P.S. van No. 200 van De Post van den Neder-Rhyn, van 3 Januari 1784. Evenzoo eene plaat »De Postbode (n. l. van den Nederrhijn)" voorkomende in het »Eerste Vervolg der Vaderl. Merkwaardigheden in het Wonderjaar 1783. Dordr., J. P. Streccius. 1783," gelijk wordt opgegeven door F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4498.

De denkbeelden die bij de schrijvers van De Post op den voorgrond stonden, de gedachten die hunne pennen bestuurden, worden het best gekend uit de voorreden en der onderscheidene deelen. Zoo verklaren zij in het voorbericht van dl. 3, dat niet vóór de maand Maart 1784 is verschenen, voornemens te zijn, zooveel in hun vermogen was »te blijven aantoonen, waarin de behoudenis des Vaderlands, de herstelling der verdonkerde Voorregten, de fnuiking van heerschzugt en alle onwettig gezag, geleegen" was; zij zouden »blijven voortvaren, *bedaardheid* en *standvastigheid* te prediken, het eenigst middel, om het heil des Vaderlands daar te stellen, en bestendig te maken;" zij zouden »niet ophouden allen" hunnen »Medeburgeren Eendragt inteprenten, en tevens hen te waarschuwen tegen eene Vrijheid vernielende Aristocratie, zoo wel als tegen eene rampzalige Regeeringloosheid." Toch werden de schrijvers, hoe vreemd zulks ook schijnt, van aristocratische neigingen verdacht. Want in het voorbericht van dl. 4, dat eerst tusschen Augustus 1784 en Februari 1785 het licht zag, betreuren zij het, dat sommige Patriotten, door misleiding, evenals Anti-patriotten, het zwaard tegen hen scherpten,

en hen met hunnen haat, hoe onverdiend ook, vervolgden. Sommige lichtgeloovigen, ja zelfs eenige weinigen hunner beste Vrienden, die met hen tot 's Lands behoudenis en welvaart de handen in een sloegen, hielden hen verdacht bezield te zijn met *Aristocratische* denkbeelden; daarom verklaarden zij rondborstig, dat zij *alle overheersching, alle verscheuring van de banden onzer edele Vrijheid*, tot in den afgrond vloekten, dat zij alle *Despotismus*, alle *Aristocratie*, verfoeiden! En dat niet alleen in eenen Stadhouder, in Staats- of Stads-Regenten, maar ook in ambtelooze burgers, gelijk er toen meer dan te veel werden gevonden.

Tot tweemalen toe was ook De Post van den Neder-Rhyn betrokken bij klachten door Baron Von Thulemeyer namens Frederik de Groote ingediend over de losbandigheid der pers hier te lande. De eerste maal gold het No. 226 en 228, van 17 en 24 April 1784, inhoudende »Consideratien op de Missive van den Koning van Pruissen." Over hetgeen toen voorviel heb ik uitvoerig gehandeld in mijne studie over De Fransche Leidsche Courant, in de Handel. en Mededeel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1870, bl. 92 en vlgg. De tweede maal betrof het No. 232, van 12 Mei 1784, handelende onder meer »Over de klagt van den Pruissischen Minister over den Post van den Neder-Rhijn &c.", waarin, gelijk het heette, de houding van den Pruisischen Koning en zekere memoriën door hem aan de Staten-Generaal toegezonden, op ongepaste wijze waren ontleed [1].

---

[1] Resol. Staten-Generaal van 11 Juni 1784, pag. 497. Zie vooral ook De Politieke Kruyer, No. 142, dl. 3, blz. 2107—2120, waar men vindt een „Briev van H. C. J. Vryburger, over het voorbeeldig gedrag van de brave Vertegenwoordigers des Volks omtrent de Missive van Z. Majesteit den Koning van Pruissen, en de Memorien van Hoogstdeszelvs Envoyé van Thulemeijer, inhoudende klagten over eenige periodicque Geschriften en Couranten, mitsgaders over en ten geleide der voortreffelyke Resolutien, met opzigt tot den Post van den Neder-Rhyn, zo by de Ed. Gr. Achtb. Vroedschap der Stad, als ter Vergadering van hun Ed. Mog. de

In de maand Maart 1784 verscheen volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 85v., een vlugschrift, 40 pag. 8o., dat ik in de 's Gravenhaagse Vrydagse Courant van 18 Juni 1784, No. 74, aldus vind opgegeven: *Beoordeelend onderzoek der 112 en 113 Nos. van het eerste Deel, en een Bylaag van de Post van den Neder-Rhyn; waar in ten klaarste uit Echte Stukken word beweezen, dat de Schryvers van die Nos. en Bylaag, de Privilegien en Voorrechten van Dordrechts Gilden in een valsch en verkeerd Daglicht hebben geplaatst, door een Oud-Deken van het *** Gilde.* [1] Maar volgens de Rotterdamsche Courant van Dinsdag 5 October 1784, No. 120, was toen »wederom te bekomen": *Beoordeelend onderzoek van No. 112 en 113, en eene Bylaag van de Post van den Neder-Rhyn, waar in de Rechten en Privilegien van Dordrechts Gilden worden aangetoond en bewezen; zeer nuttig voor alle Beminnaren der Burger Vryheit in het gemeen en onontbeerlyk voor Dordrechts Ingezetenen, in het byzonder nu, daar de Electie hunner Representanten in den Oud-Raad aanstaanden is. Te Dordrecht by van Braam, de Haas, Streccius en Wanner; Rotterdam* enz. enz. Dit laatste was dus waarschijnlijk een tweede druk, waarvan de titel nog al verschilde met dien van de eerste uitgave. Ik teeken

---

Heeren Staaten 's Lands van Utrecht genomen", dd. Utrecht 11 Juni 1784, waarin men vindt Extracten uit de Resol. Staten van Utrecht van 19 Mei 1784, Resol. Vroedschap van Utrecht van Maandag 1 Juni 1784, Resol. Staten van Utrecht van 2 Juni 1784, betreffende deze zaak. — In de Kroniek van het Hist. Gen. te Utrecht 30ste Jaarg. 1874, 6de Serie, 5de Deel, blz. 244, wordt intusschen ook gezegd, dat men in Utrecht verscheiden malen aanschrijving uit Holland had gehad over den inhoud van No. 214 van De Post van den Neder-Rhyn.

[1] In De Politieke Kruyer, No. 126, dl. 3, blz. 1851, komt voor een „Briev van D. Onderzoek uit Dordrecht, over zeker Werkje, genaamd: Beoordeelend Onderzoek der 112 en 113. Nommers van den Post van den Neder-Rhyn, enz.", dd. Dordrecht, April 1784. In No. 148, dl. 3, blz. 2203, komt voor een „Briev van D. Onderzoek, over een nader Werkje van zeker Oud-Deken van het Dordrechtsche.... Gilde".

hierbij aan dat De Post van den Neder-Rhyn No. 112, van 16 November 1782, eene »Wederlegging van het libel, getijteld *de onschatbare Vrijheid en eerste edele Grondwet der Burgeren &c. van Dordregt*" bevatte, en No. 113, evenzoo van 16 November 1782, een »Vervolg op het vorige Nommer"; dat de bedoelde Bylaag waarschijnlijk is No. V, die in 1784 het licht zag, waar blz. 33 en 34 van Dordrecht sprake is.

Het was volgens den Catalogus van Van Goens, blz. 88, in de maand April 1784 dat het volgende vlugschrift het licht zag, waarvan een exemplaar te vinden is in het pakje »Post van den Neder-Rhyn" onder de papieren van Van Goens ter Kon. Bibliotheek. Het voert den titel: *Vraagen, aan de lasterzieke schryvers van de Post van den Neder-Rhijn, Over de verdervende Hand. MDCCLXXXIV. Alöm a 2 st.* 8 blz. 8o. op rijm. De vraag ligt voor de hand, waarom die vragen thans eerst in 1784 werden gedaan; immers in het aangevallen No. 97, van 31 Augustus 1782, was, gelijk we hebben gezien, reeds gesproken van »een verdervende hand", en in het »Pleydoye" was daarna, blz. 67—79, breedvoerig aangetoond wat men onder die verdervende hand had te verstaan. Van »de verdervende hand" wordt ook gesproken in de reeds vroeger aangehaalde Brieven van en aan Joan Derck Van der Capellen van de Poll, blz. 723.

In ditzelfde jaar 1784 vermoedelijk verscheen zekere *Brief aan de schryvers van de Post van de Neder-Rhyn, over Derzelver Betoog, dat de Stad Utrecht niet alleen zoude wezen afgezonderd van de kleine Steden, maar dat zy ook alleen het derde Lid van Staat zou hebben uitgemaakt, te vinden in de Bylagen van dezelve Post blz. 44*[1]. *Te bekomen: Te Arnhem by Troost, te Zutphen* enz. enz. Onderteekend door: »Een Inwooner van een der Steden van Utrecht"; 32 blz. 8o. Men vindt een exemplaar van dit stuk

[1] Van Bijlage IV namelijk, met het jaartal 1784.

in het pakje »Post van den Neder-Rhyn" onder de papieren van Van Goens ter Kon. Bibliotheek.

In de maand Maart 1785 begon, luidens de opgave in den Catalogus van Van Goens, blz. 105v., de uitgave van een weekblad onder den titel: *Geessel voor de Post van den Nederrhyn*, dat te 's Hage het licht zag, en waarvan niet meer dan 9 nummers zijn verschenen. Geen nummer van dit blad heb ik tot dusverre gezien, maar vroeger reeds [1] heb ik opgegeven dat te Amsterdam Hendrik Arends uitgever ervan was.

Een tweede weekblad dat naar aanleiding van De Post van den Neder-Rhyn uitkwam, zag bij het begin van Juni 1785 het licht onder den titel: *Rotterdamsche Berigten, tegens de Post van den Neder-Rhyn; den Republikein aan de Maas* [2]. *Of andere schryvers, die zig toeleggen om Rotterdamsche zaken te behandelen.* In een pak op de Kon. Bibliotheek te 's Hage vond ik van dit blad 8 nummers [3], waarvan de drie eersten alleen den naam dragen van »Rotterdamsche Berigten, tegen den Post van den Neder-Rhyn". Uitgevers waren Van Dijk en Hofhout te Rotterdam, en de prijs was $1^1/_2$ St. Eene dagteekening draagt het blad niet, maar No. 2 is onderteekend: 6 Juni 1785, en No. 3: 11 Juni 1785, terwijl het P.S. in laatstgenoemd nummer is van 15 Juni 1785. Behalve No. 4 dat 24 blz. 8o., en No. 8 dat 12 blz. 8o. groot was, zijn alle nummers van 8 blz. 8o., zoodat het geheel 84 blz. omvat.

---

[1] Zie mijne studie over de Na-Courant en de Vaderlandsche Byzonderheden in De Nederl. Spectator van 13 September 1873, No. 37, blz. 295.

[2] Blijkens Catal. Tydeman, dl. 3, No. 939, verscheneu van dit blad te Rotterdam bij De Leeuw 2 dln. met de jaartallen 1786 en 1787. Hier blijkt intusschen dat het blad reeds in Juni 1785 bestond, en waarschijnlijk voor de eerste maal verscheen toen reeds drie nummers van de Rotterdamsche Berigten waren uitgekomen, wier opschrift geen melding maakt van dit blad.

[3] Ook de Catal. Van Voorst, II, No. 2289 (1769—1801) geeft op 8 nummers.

Verder zijn mij uit het jaar 1785 twee vlugschriften bekend, waarvan ik exemplaren aantrof op het Gemeente-Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 61 en 62. Het eerste voert tot opschrift: *Een gevonden Brief te rechtgebracht by den schryver van de Post van de Neder-Rhyn. MDCCLXXXV.* 17 blz. 8o., waarvan de inhoud is gericht tegen De Post No. 349, blz. 314, waar eene wederlegging heette voor te komen van *De Vrye Nederlander* [1] No. 13, blz. 241; de brief is onderteekend door: »C. Van Sticht." Het tweede is getiteld: *Missive aan den Wel Ed. Gestrengen Heer Rentmeester J. Burman. over den gevonden Brief te rechtgebracht by den schryver van De Post van de Neder-Rhyn. MDCCLXXXV.* 28 blz. 8o.; deze missive is onderteekend door: »J. Van Sticht".

Behalve het te Utrecht in 1782 tegen De Post van den Neder-Rhyn gevoerd proces, is geen gebeurtenis uit de geschiedenis van dit blad van zooveel beteekenis als hetgeen in het voorjaar van 1786 te Arnhem plaats greep. Die stad was sedert het uitbreken der binnenlandsche onlusten voortdurend het tooneel van allerlei baldadigheden geweest. Vooral in den laatsten tijd was de tweespalt tusschen burgers en soldaten nog aanmerkelijk toegenomen, maar bereikte haar toppunt toen, hoe dan ook, een zeker burger Dirck Hendericksen ten gevolge van mishandelingen van den kant der soldaten het leven had verloren. Hevig was toen de verbittering tegen het te Arnhem gelegen regiment van Douglas, die nog meer toenam toen een Korporaal van dat regiment, die men algemeen als mede-

[1] De Vrye Nederlander was een weekblad dat sedert Maart 1785 te Utrecht door de Wed. Mulder werd uitgegeven; later, reeds met No. 21, moet J. Weppelman te Amsterdam uitgever van het blad zijn geweest, waarvan ik No. 30 vond aangehaald. Daarna schijnt het een tijdschrift te zijn geworden, waarvan het 2de en laatste stuk in November 1786 werd aangekondigd. Met dat al vind ik in De Post No. 349, blz. 314, geen melding gemaakt van De Vrye Nederlander.

dader beschouwde aan den gepleegden moord, door den Magistraat op vrije voeten werd gesteld. Het was toen dat De Post van den Neder-Rhyn in No. 433, van 10 April 1786 (zie dl. 9, blz. 1049—1056), een stuk bevatte, blz. 1050—1053, met het opschrift: »Zoude men eenen openlijk onregtdoende Magistraat niet aldus mogen aanspreeken?" voorafgegaan door een begeleidend schrijven dd. Arnhem 1 April 1786 aan »Mijnheeren De Post!" Over dit vinnig artikel, te uitvoerig om hier te worden overgenomen, was de Arnhemsche regeering zoo geraakt, dat zij den 22sten April 1786 eene publicatie deed afkondigen, waarbij onder meer 100 Zilveren Ducatons werden beloofd aan hem die den schrijver van het gemelde nummer zou weten te ontdekken. Tegelijkertijd werd door een der Heeren Secretarissen van de pui van het Stadhuis eene resolutie afgelezen, waarbij bepaald was dat »dit vuil en oproerig Libel als onwaardig om door het daglicht beschouwd en in de samenleving getolereert te worden, openlyk, voor zo veel het daar in voorkomende oproerige betrof, op een daar toe opgerigt Schavot, door des Scherprechters handen, tot assche zou werden verbrand". Den Stads Roedrager werd tevens gelast alle de exemplaren van het bedoelde nummer op te halen, en aan alle boekverkoopers, herbergiers, koffiemeesters en sociëteiten aangezegd in het vervolg De Post noch te verkoopen noch ter lezing te leggen op boete van 100 Goudguldens [1]. En nu werd in tegenwoordigheid van den Onderschout met zijne dienaren op een daartoe opgericht schavot het bedoelde nummer aan de vlammen prijsgegeven door »Andries Van Anholt, Mr. van den Scherpen Zwaarde, van de Provintie Gelderland, resideerende te Arnhem" [2].

---

[1] N. Nederl. Jaarb. 1786, blz. 308—320, 684. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 12, blz. 300 en volgg. spreekt ten onrechte van 21 April.

[2] Zie zijn' brief, dd. Arnhem 14 Mei 1786, „Aan den Delftschen Courantier Wybo Fynje", voorkomende in de Nassausche en Pruissische Couriers In Compagnie, No. 46, van 1786, dl. 1, blz. 387. In De Politicke

Zoo was dan de voorzegging vier jaren vroeger in de »Brieventas van den Ouderwetsen Nederlandschen Patriot", 2de stuk, blz. 197, in een' brief dd. Middelburg 28 April 1782, gedaan: »*De Post van den Neder-Rhyn* kon nog wel eens verbrand worden, doch de tyden zyn nog niet tot rypheid gekomen", vervuld geworden. Maar, moge het grijs verleden te Athene het schouwspel hebben opgeleverd van het allereerst verbranden van geschriften, te weten van den wijsgeer Protagoras [1]; moge in latere tijden de inquisitie kettersche geschriften op den brandstapel getracht hebben te vernietigen, zooals in 1520 te Leuven met die van Luther plaats had [2]; het bleef hier te lande voor het revolutionaire tijdvak op het laatst der 18de eeuw bewaard, om door beulshanden één enkel nummer van een staatkundig weekblad te zien verbranden! Het is het eenige mij bekende feit van dien aard in de geschiedenis van Noord-Nederland, dat vreemd genoeg door de beide zooeven aangehaalde schrijvers onvermeld is gelaten. En toch is het ook door den tijdgenoot als eene zoo buitengewone gebeurtenis aangemerkt, dat die executie in plaat is gebracht, waarop men eene belangstellende menigte in de eigenaardige kleederdracht van den tijd vindt afgebeeld, de oogen gericht houdende naar het tegen de pui van het Arnhemsch stadhuis opgeslagen schavot, waar in tegenwoordigheid van den onderschout en drie zijner dienaren, de scherprechter een blad papier prijs geeft aan de uit een' pot opstijgende vlammen, terwijl de figuren van drie heeren van den Gerechte zich vertoonen in een uitbouwsel van den gevel boven het schavot. Wat ook het oordeel zij over deze strafoefening,

---

Kruyer, No. 343, dl. 7, blz. 447, wordt verteld, dat de Arnhemsche scherprechter zinneloos werd ten gevolge van den hem opgedragen last om De Post te verbranden.

[1] Zie F. De Gijselaar, Diss. De libertate preli, Lugd. Batav. 1818, blz. 21.

[2] Zie J. T. Bodel Nyenhuis, Diss. De Juribus Typograph. et Bibliop in regno Belgico, Lugd. Bat. 1819, blz. 87, aant.

dankbaarheid voegt het nageslacht, dat een dergelijk feit plaats moest vinden om het aanzijn te schenken aan de eenige afbeelding van de bijzonder fraaie pui van het in 1830 afgebroken oude Stadhuis van Arnhem [1]. Maar behalve door die plaat is het feit nog vereeuwigd door een allergeestigst vers, dat ik aantrof op de Koninklijke Bibliotheek in Politike Tractaaten 1780—1787, dl. XIV, waarin een vlugschrift voorkomt getiteld: »De gevonden Brieven-Tas, met Patriottische stukken" cet. cet. 77 blz. 8o., waarvan de laatste ingenomen wordt door het 57ste stuk, met het opschrift:

»Op 't verbranden van de Post van den Neder-Rhyn te Arnhem".

„Myn klyne Jonge dwong my laast al te godloos,
Vergeefsch vermaande ik hem, en eind'lyk wierd ik boos
Ik nam een stuk papier, (om hem beschaamd te maken)
En schreef 'er op DWINGLAND, en zeid: — ik zal u raken! —
Ik hong het om zyn hals en zette hem te pronk,
Maar ik was naulyks weg, of (zo men zegt) van honk,
Of hy wierp het in 't Vuur, met vloeken en met drygen,
Wat ook zyn Moeder zei, hy wilde niet eens zwygen; —
Zy riep my dan te rug, ik vroeg hem naar de reên,
Ik vroeg: wel Goossen zyt gy Gek? — maar hy zei neen! —
Ik wilde hem te lyv om hem braaf aftesmeren!
En hem een zulk gedrag toekomend afteleren; —
Hy riep wel Vader deed ik daaraan zo veel kwaad?
Ik volg hier in niets meêr als Arnhems Magistraat".

De Post zelf liet zich aan het slot van No. 437, van 24 April 1786, blz. 1090, volgenderwijs uit over het gebeurde: »*NB.* Hoe zeer men klaagt over gebrek van goede Justitie in *Arnhem*, wanneer het den *Vaderlandlievenden Burger* betreft hebben wij egter thans een bewijs, dat men aldaar gauw genoeg is, zonder *wederhooren* een vonnis te vellen; — men heeft in de Stad *Arnhem* hebben kunnen

---

[1] Zie F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4707 en 4708.

goedvinden, om aldaar No. 433. van ons weekblad door beulshanden openlijk te doen verbranden, en het uitgeven van ons weekblad aldaar te verbieden; het is 'er zeer ver van daan, dat wij dit voor den schrijver van dat Nommer of voor ons weekblad als fletrissant of infameerend zouden beschouwen; integendeel, elk waar, braaf, eerlijk Vaderlander, die nagaat wat in *Arnhem* zedert 4 jaaren zich heeft toegedragen, zal door dit vonnis zelve kunnen overreed zijn, dat dat opgemelde Nommer *waarheid* en *liefde voor 's Burgers welzijn* behelzen moet".

»Zeker is het, dat wij niet geloofden, dat een bal, in het honderd gesmeeten, door den Magistraat van *Arnhem* zou zijn opgevangen; edoch het spreekwoord, *dien de schoen past*, *trek hem aan*, is en blijft eene waarheid. — *Rabener* was verblijd, dat 'er *Origineelen* van zijne *geschetste copijen* waren, schoon hij en wij met hem lagchen, over de buitensporigheid van hen, die zich zelven openlijk als zoodanige *Origineelen* verklaaren".

»Schoon wij dus die geheele gebeurtenis met een veragtenden glimlagch zouden kunnen voorbijgaan, nogthans zullen wij, om des onkundigen te gemoet te komen, zoo spoedig mogelijk, eene DEDUCTIE *tegen den* MAGISTRAAT *der Stad* ARNHEM, in een eerst volgend Nommer onzer Bijlagen in het licht geven".

»Het geen ons alleen in dit geval smart, is, dat onze geëerde *Arnhemsche* Correspondent, de zender dier Missive, waarschijnlijk zeer bevreesd zal zijn, dat zijn Wel Ed. door ons, of door ons toedoen, zal worden ontdekt, en dus blootgesteld aan de woedenste wraak; edoch eens voor al hebben wij onzen Correspondenten eene stipte geheimhouding beloofd, en wat ook gebeure, eer zullen Zon en Maan hunne loopkringen verlaaten, eer wij een jota of tittul ten opzigt van zijn Wel Ed. ontdekken! Hij zij en blijve dus zoo gerust, als wij wel te vreeden!"

»*De Schrijvers*".

Bedoelde »Deductie" heeft intusschen nooit het licht gezien. Wel luidde het P.S. van No. 450, van 9 Juni 1786, blz. 1194: »De Deductie omtrent het voorgevallene te *Arnhem*, met de *Post van den Neder-Rhijn*, welke wij gemeend hadden in het 15de Stuk onzer Bijlagen te plaatsen, is om gewigtige redenen tot nog toe niet kunnen geschieden, en zal zoo dra mogelijk aan de belofte voldoen"; en wel werd in het P.S. van No. 468, van 11 Augustus 1786, blz. 1338, bekend gemaakt: »Door eenige omstandigheden en gemis van Stukken tot nog toe onze *Deductie* niet ter Pers gereed zijnde, moeten wij de volgende — Stukken — in het volgende 17de Stuk onzer *Bijlage* den voorrang geven", — maar verder wordt van die Deductie niet gesproken.

De Arnhemsche regeering deed evenwel nog meer als verbranden en verbieden. Zij schreef ook over de zaak aan die van Utrecht, opdat men daar den uitgever af zou vragen wie de schrijver en inzender was van het bedoelde stuk, ten einde dan *ex Lege Diffamari* tegen zoodanigen persoon voor het Hof van Gelderland eisch te doen. De Utrechtsche regeering echter voldeed aan dat verlangen niet, maar Pieter 't Hoen zelf bevredigde de nieuwsgierigheid te Arnhem door het volgende te plaatsen aan het slot van No. 455, van 27 Juni 1786, blz. 1234:

»*P.S.* De Ondergetekende had naauwelijks met veel bevreemding vernomen, dat de Magistraat der Stad ARNHEM had kunnen goedvinden, No. 433. van het Weekblad DE POST VAN DEN NEDER-RHIJN, opentlijk door Beulshanden te doen verbranden, inzonderheid wegens eene daar in gevonden wordende AANSPRAAK AAN EENE OPENLIJK ONREGTDOENDE REGEERING, of met even zoo veel blijdschap ontving hij berigt, dat door den Magistraat dier Stad aan den Ed. Agtb. Geregte der Stad UTREGT was aangeschreven en verzogt, alle mogelijke devoiren, ter ontdekking van den Schrijver of Aucteur te willen aanwenden: het welk hem

Ondergetekenden eenen geruimen tijd heeft doen afwagten wat daar in door zijnen Competenten Regter zoude worden verrigt; dan daar het den Ondergetekenden toeschijnt, dat die van den Geregte der Stad UTREGT van gedagten zijn, dat in deezen door Hun Ed. Agtb. niets behoort te worden gedaan, vind de Ondergetekende zich verpligt te declareren, dat hij is de Steller en Schrijver van bovengemelde *Aanspraak aan eene openlijk onregtdoende Regeering;* zullende afwagten, welke Actie tegen hem, door den Magistraat der Stad ARNHEM, zoude mogen worden geinstitueerd".

»*Utregt* 21 *Junij* 1786". »PIETER 'T HOEN",
»*Rentmeester van 't Coll. Willebrordi*".

Hiermede was deze zaak afgeloopen, maar de Arnhemsche regeering was Pieter 't Hoen eigenlijk 100 Zilveren Ducatons schuldig!

Nogmaals wijs ik er op dat het onmogelijk is eene volledige opgave te doen van al hetgeen haat en wrok tegen De Post van den Neder-Rhyn, bovenal in dag- en weekbladen, in de pen gaf. Maar tot hetgeen ik aantrof behoort ook zeker gedicht, dat voorkomt in de Nassausche en Pruissische Couriers In Compagnie, No. 57, van 1786, dl. II, blz. 473, 16 regels groot, onderteekend door: »L. A. I.......:" met het opschrift: *Aan Zijne Stichtsche Majesteit Pieter 't Hoen, Verleider en Verdrukker van Neerlands Volk: mitsgaders Schrijver van den Nederrhijnschen Post*, waarin ook sprake is van zijne afkomst als kaaskoopers zoon, en van zijne opsluiting in het verbeterhuis.

Op welke wijze het patriotisme te Hattem en Elburg in het begin van September 1786 door krijgsvolk werd geknuikt, kan men in elk handboek van de geschiedenis van ons vaderland vinden. Dit feit intusschen heeft aanleiding gegeven tot de uitgave der *Informatien Wegens de Plunderingen en Geweldenarijen van de Militie te Hattem*, op

verzoek van den Raad van Staaten, Ingewonnen door den Magistraat der Stad Zwolle. Uitgegeven door de Schrijvers van het weekblad De Post van den Neder-Rhyn. Te Utrecht, Bij G. T. van Paddenburg, en Zoon, en verder bij alle Boekverkopers, daar de Post van den Neder-Rhijn word uitgegeven. 1786. 23 blz. 8o. Het stuk behelst »beëdigde verklaringen" hoe er te Hattem door militairen was huis gehouden, want de berichten tot dusverre door de Couranticrs omtrent het te Hattem gebeurde gegeven, waren door de Oranjegezinden beschouwd als afkomstig van »salaristrekkende lasteraars en leugenaars". Blijkens het P.S. van No. 497, dl. 10, blz. 272, was het stuk te groot voor De Post zelf, en De Post te zeer overladen met gewichtige vertoogen, waarom het in de daaraanvolgende week afzonderlijk, doch tegelijk met De Post werd uitgegeven. En zoo werd het dan ook voor de eerste maal aangekondigd in het adres van No. 503, dl. 10, blz. 336.

Dat De Post van den Neder-Rhyn overladen werd met vertoogen, is een punt dat ook wordt aangeroerd in het Voorbericht van het 6de deel, dat eerst in het begin van Augustus 1786 het licht zag. De schrijvers verklaren daar, gelijk reeds vroeger in het P.S. van No. 370, van 14 September 1785, dat het hun onmogelijk was alles te plaatsen wat ze kregen, tenzij zij dag aan dag een nummer uitgaven; ook ontvingen ze vele stukken die hetzelfde onderwerp behandelden, waarom zij dan uit allen één samenstelden; sommige stukken waren niet voor plaatsing geschikt omdat ze bijzondere personen betroffen, voor Stad noch Burgerij van belang, en die voor zoodanige personen aanstootelijk en beleedigend waren. Daar waren er die niet voldaan waren, omdat hunne heethoofdigheid niets liever had gezien, dan dat de schrijvers op personen, die niet in alles met hen instemden, als op de snoodste booswichten zouden hebben losgebrand, zonder namen of geslachten te sparen; maar de schrijvers verklaarden, dat de zoodanigen

hoe langer hoe minder voldaan zouden worden, omdat zij hoe langer hoe meer begrepen, dat dit voor de goede zaak des Vaderlands ten uiterste schadelijk was; zij zouden blijven trachten te verbeteren en niet te verbitteren; zij zouden blijven trachten vrienden voor 's Lands zaak te winnen, en geen nieuwe vijanden tegen haar te verwekken. Deze goede geest spreekt ook in het oordeel van de steeds naar onpartijdigheid strevende Nieuwe Nederl. Jaarb. 1787, blz. 4151, waar melding wordt gemaakt van »de Heer 't Hoen van Utrecht, meer beschaafd dan de andere Weekschryvers, wanneer hem zyne drift voor de Nieuwstaatsgezindheid niet vervoert, en wiens styl althans de verdienste van vloeyendheid heeft".

Hoe De Post van den Neder-Rhyn mede begrepen was in het verbod der Staten van Gelderland, bij publicatie van 8 September 1786, bekend onder den naam van Bloed-Plakkaat, kan men vinden in Nieuwe Nederl. Jaarb. 1786, blz. 304—307; 935—947; Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 12, blz. 277—285.

In een volledig exemplaar van De Post van den Neder-Rhyn behoort, gelijk de opgave luidt in Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1790—1793, blz. 36 (Juli 1790), het »Pourtrait van F. Mourand, getekend op de Gevangenpoort in 's Hage, 1786, om te voegen in de Post van den Neder-Rhyn, IXde Deel, No. 431. gr. 8o." Dit portret van den Haagschen pruikenmaker, die in Maart 1786 de Heeren Gevaerts en De Gijzelaar het doorrijden van de Stadhouderspoort wilde beletten, zal intusschen wel hetzelfde zijn dat opgegeven wordt in F. Muller's Catalogus van 7000 portretten, Suppl. No. 6446. — In dl. 11, bij No. 559, behoort verder eene plaat, die ik intusschen niet aldus vind opgegeven bij F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4793 & volgg., maar die in de Oprechte Nederlandsche Courant (van Dirk Schuurman) van Zaterdag 28 Juli 1787, No. 92, volgenderwijze wordt aangekondigd: »Afbeelding

van de Remotie der Negen Raden in de Vroedschap te Amsterdam, den 21 April 1787, in prezentie der Gewapende Burgery, op de Zaal van 't Stadhuis. Nauwkeurig getekend en cierlyk in 't Koper gesneden, in gr. 8vo. om gevoegd te worden in De Post van den Neder-Rhyn, No. 559. Werd heden uitgegeven te Amsterdam by H. Keyzer, en by alle de Uitgevers van gemelde Post, zo binnen Amsterdam als in de Buitensteden. De Prys is 10 Stuiv."

Bij het gevecht nabij Vreeswijk op 9 Mei 1787 — een soortgelijke slag als die bij Thermopylae, maar op eenigszins kleiner schaal — waren blijkens De Post, No. 565, van 18 Mei 1787, tegenwoordig zoowel P. 't Hoen, in den rang van Luitenant bij de compagnie Turkije [1] van de Schutterij, als zijn zoon R. 't Hoen in hoedanigheid van vrijwilliger, gelijk ook Ondaatje. Cornelis Govert Visscher, de Kommandant der Scherpschutters, sneuvelde dien dag aan de zijde van Pieter 't Hoen [2]. Een en ander was het voorspel van het naderend einde. Toen weldra Utrecht niet langer »houdbaar was tegen de vereenigde legers van twee tirannen, den stadhouder der Vereenigde Nederlanden en den koning van Pruissen", en Zondag 16 September 1787 weder Oranje was geworden, terwijl de Patriotten van daar naar Amsterdam weken, werd De Post van den Neder-Rhyn — die sedert No. 313, van 23 Februari 1785 (het eerste nummer

[1] De stad Utrecht was destijds verdeeld in acht wijken, waaruit de 8 Compagnien Burgers voorkwamen, genaamd: Turkije, Pape Vaandel, 't Fortuin, Bloedkuil, Zwarte Knechten, Oranjestam, Pekstokken, Handvoetboog. Zie De Politieke Kruyer, No. 102, dl. 2, blz. 1477.

[2] Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XVII, blz. 299. In F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4804 en 4807, worden twee platen opgegeven: „Gevecht bij het Dorp: De Vaart (Vreeswijk) buiten Utrecht", en het portret van „Mr. Corn. Gov. Visscher, bevelhebber v. h. Burgervaandel: Turkyen, oud ruim 23 jaar, gesneuveld in het gevecht bij het dorp: de Vaart. Borstbeeld links in medaillon, waaronder eene afbeelding van het gevecht. Zonder naam v. grav. 8o", beiden behoorende bij De Post v. d. Neder-Rhyn, No. 565, dl. 11, blz. 887.

in dl. 7), tot en met No. 601, van 14 September 1787, »Te Utrecht, bij Gisbert Timon van Paddenburg en Zoon" was verschenen — met No. 602 »Te Amsterdam, bij Harmanus Keyzer, op de Gelderse Kaai" uitgegeven [1], en werden ook, blijkens No. 603, de correspondenten verzocht voortaan hunne brieven aan dien boekverkooper op te zenden. Maar toen ook Amsterdam »door de eerste najaarswinden van de maand October volkomen geel en Oranje" werd, eindigde De Post zijn bestaan met No. 614, zonder dat er met een enkel woord gewag werd gemaakt van staking der uitgave.

Bij de reactie die weldra plaats greep werd het verder verkoopen van De Post van den Neder-Rhyn op verschillende plaatsen verboden, gelijk te Zalt-Bommel, in Drenthe, en te Utrecht [2].

Pieter 't Hoen nam, gelijk de meeste bekende Patriotten, de wijk naar Frankrijk. Omtrent zijn verblijf aldaar is weinig bekend. Een bereidwillig onderzoek door Dr. W. N. du Rieu ingesteld in de papieren van Mr. J. Valckenaer op de Academische Bibliotheek te Leiden, heeft helaas weinig opgeleverd. Toch komt daarin de naam van 't Hoen een enkele maal voor, zooals bij het »Premier arrangement pour les pensions que Mr. de Capellen fit avec Mr. de St. Priest, en faveur de ceux qui se trouvaient en France, Décembre 1787". Hier namelijk is sprake van eene toelage van 4000 Livres aan Pieter 't Hoen. Dit bedrag is hem evenwel niet toegekend, want in de »Décision du Roi sur les pensions accordées aux Hollandais réfugiés sur les fonds des affaires étrangères", volgens eene aanteekening met

[1] Bij dezen overgang ging de pagineering 16 blz. terug; trouwens vergissingen van dien aard komen meer voor in De Post van den Neder-Rhyn.

[2] Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 18, blz. 178; dl. 21, blz. 332 en 156, vergeleken met N. Nederl. Jaarb. 1787, blz. 5780—83.

potlood van het voorjaar van 1788, staat aangeteekend: »Pour le sieur 't Hoen, auteur patriotte, chargé d'une femme et 9 enfans,[1] 2400 Livres. Il a tout perdu par la révolution". Aan het slot van die beschikking staat de bepaling dat de begunstigden verplicht waren »d'habiter dans le royaume sous peine de radiation".

Een en ander is duidelijk genoeg. Doch nu komt Pieter 't Hoen als »pensionné", genietende 8 Livres in de week, voor op eene lijst van Collignon, die het beheer had over de uitbetaling der toegekende pensioenen, van het jaar 1788, maar als vertrokken op 27 Juli. Zoowel dat verminderde cijfer van onderstand, als dat vertrek naar elders, verdiende nadere toelichting; doch de gegevens ontbreken. Mijn vermoeden dat bedoeld vertrek zijne verplaatsing naar Watten bij St. Omer aanwijst, waar hij weldra eene tabaksfabriek oprichtte[2], wordt bevestigd door zekere »Liste de gens partis depuis 12 May 1788", bevattende »l'Etat nominatif des réfugiés Hollandais à St. Omer et environs", waar de naam van 't Hoen voorkomt bij de afdeeling »Département d'Utrecht"; welke beteekenis aan het cijfer 60, dat hier bij zijn' naam is gevoegd, moet worden toegekend, is twijfelachtig. Uit een folio-boek met aanteekeningen van Valckenaer, betreffende »onderstand uit eigene middelen verstrekt 1788—1791", blijkt verder nog dat 't Hoen den 11den Augustus 1788 bij Valckenaer vertoefde, die toen ook te Watten verblijf hield.

Ruim een jaar later eerst, den 3den October 1789, werd Pieter 't Hoen voor den tijd van 25 jaren, en zijn zoon Reinier pas den 29sten Augustus 1790 voor den tijd van 12 jaren uit Utrecht verbannen[3]. Of die verbanning beider

---

[1] Namelijk 6 kinderen en 3 kindskinderen; zie 't Hoen's brief aan Marron van 2 October 1810, waarover straks.

[2] Zie zijn' brief aan Marron van 2 October 1810.

[3] Zie lijst der „Bij de Stadt Utrecht gesententieerden" onder de papieren van Valckenaer, Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XXIV, bl. 38,

slechte toestand te Watten zoo mogelijk nog verergerde, valt niet te bepalen. Zekere lijst onder de papieren van Valkenaer van Februari 1791 maakt van hem melding als »ayant femme et 8 (*sic*) enfans, se trouve hors d'état de vivre avec sa pension. Il demande en conséquence l'admission de son fils, à la place de Mr. Snoeck, avocat, qui a passé un acte par devant notaire, de vouloir résigner sa subsistance, en faveur du fils de M. 't Hoen." Op eene andere lijst, na Februari 1791 opgesteld, strekkende om van den Franschen Koning gelden te krijgen voor de uitgewekenen, komt 't Hoen's naam natuurlijk ook voor, met bijvoeging intusschen van Valckenaer's persoonlijke aanbeveling.

Watten en St. Omer liggen op korten afstand zuidelijk van Duinkerken. Of Pieter 't Hoen hier meer dan ginds heeft vertoefd, valt niet te beslissen, maar dat hij te Duinkerken heeft gewoond is zeker. Daar ter plaatse heeft ook in 1792 een tijdschrift het licht gezien, dat ik, jammer genoeg, nergens heb aangetroffen, omdat het misschien eenig licht kon verspreiden over Pieter 't Hoen's verblijf in het noorden van Frankrijk. Het wordt vermeld door Mr. J. I. Van Doorninck, Bibl. v. Nederl. Anon. en Pseudon., No. 1600, maar in Naamlijst van Nederd. Boeken 1790—1793, blz. 229 (Juli 1792) wordt het uitvoeriger, en wel aldus beschreven: *Gedenkschriften van Martinus Schriblerus, den Jongsten, 1ste Stukje, een Maand-werk, bestaande uit Brieven, Antwoorden, oude Gedenkstukken, Fragmenten, Samenspraaken, zo wel op deeze, als in de andere waereld gehouden, Levensbeschrijvingen, Reisbeschrijvingen, Texten, Nooten, Advertentien, Droomen, Gezigten, Fabelen, enz. Uitgegeven door de Schrijvers van den Post van den Neder-Rhijn. gr. 8vo. te Duinkerken, bij*

---

en de N. Nederl. Jaarb. 1790, blz. 2142, geven geen dagteekeningen op. Zie ook hieronder blz. 372.

van Schelle en Comp. [1], *elk stukje à 12 stuivers.* Het geheel moet volgens genoemde Naamlijst, blz. 272, uit 3 stukjes bestaan [2]. — Uit dezen zelfden tijd is het *Victorielied van Frederik Willem Koning van Pruissen, en Ferdinand Hertog van Brunswyk, door 't Hoen, Burger van Frankryk. In Holland, MDCCXCII.* 24 blz. 8o., onder anderen te vinden in de verzameling pamfletten der Acad. Bibl. te Leiden, portef. 1792, IV, en Catal. Bibl. Maatsch. der Nederl. Letterk. III, 122, No. 11.

Bij eene overhaaste vlucht als die der Patriotten in September 1787 viel aan regeling van zaken niet te denken; nabestaanden en vrienden werden daarmede later belast [3]. Zoo werd ook de boekverkooper J. Mulder te Utrecht in 1788 door 't Hoen gemachtigd, om met de Van Paddenburgen eene overeenkomst aan te gaan, waarbij 't Hoen voor eene zekere som zijn aandeel in den eigendom van De Post van den Neder-Rhyn aan hen afstond. De Van Paddenburgen als koopers hebben beweerd dat die som verbazend hoog was, en veel meer bedroeg dan 't Hoen naar gelang van de helft in de winst toekwam; doch zij rekenden op eene tegen-omwenteling en op de belofte, ofschoon niet in bedoelde overeenkomst opgenomen, dat 't Hoen De Post dan weder zou opnemen en bij hen vervolgen. Toen die blijde verwachting niet spoedig werd vervuld, verscheen 't Hoen in 1790 heimelijk te Amsterdam, en had er eene ontmoeting plaats tusschen hem en

---

[1] Later, van 1796—1799, waren Van Schelle en Co. te 's Gravenhage werkzaam; zie de werken van Dr. A. M. Ledeboer.

[2] Op de auctie Van Stockum, 's Gravenhage, November 1879, kwamen onder No. 861, bij een exemplaar van De Post en De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn, slechts 2 stukjes van deze Gedenkschriften voor. Ook in den Catal. C. W. H. Van Kaathoven, Leiden, Januari 1880, No. 3519, is van slechts 2 stukjes sprake.

[3] Mr. Johan Luzac trok zich de zaak van zijn' zwager Wybo Fynje aan. Zie Handel. en Mededeel. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. 1872, blz. 56.

een der Van Paddenburgen; beiden logeerden daar bij eene kennis op eene en dezelfde kamer, en een groot gedeelte van den nacht werd besteed met het vormen van een plan om De Post te Duinkerken, voor beider rekening, te vervolgen. De afspraak werd gemaakt, dat 't Hoen, daartoe in staat gesteld door het krijgen van echte stukken betreffende het gebeurde in de laatste tijden vóór de omwenteling van 1787, de nog ontbrekende nummers aan het 12de deel — 10 nummers zijn waarschijnlijk bedoeld — te Duinkerken zou opstellen, die dan voor beider rekening heimelijk zouden worden uitgegeven. Zoo werd dan ook door Van Paddenburg en Zoon weldra aan 't Hoen, onder zijn gewoon adres, het papier voor dat werk afgezonden. Maar over hetgeen verder gebeurde loopen de voorstellingen van partijen uiteen. Volgens de Van Paddenburgen hinderden de omstandigheden in Frankrijk en de gestoorde vrije vaart deerlijk de gemaakte afspraak, en deden die op niets uitloopen. Toen in 1793 de hoop op terugkeer naar het vaderland werd verlevendigd, schreef 't Hoen hun dd. Duinkerken, 15 Februari 1793: »Laat nu een woord genoeg zijn, weldra zal de Post weêr in de waereld verschijnen, en eclatant in de waereld verschijnen, *doch op UEds. drukkery*". En in een' volgenden brief schreef hij: »Het is thans zeeker, dat wij den Post te Utrecht en niet hier zullen vervolgen". Doch zoover kwam het nog niet in 1793, en sedert tot in 1795 ontvingen Van Paddenburg en Zoon geen letter schrift van 't Hoen. Volgens dezen intusschen liep de in 1790 te Amsterdam gemaakte afspraak ook wel op niets uit, maar werden toch de ontbrekende nummers te Duinkerken gedrukt en naar Utrecht overgezonden; en schrijft 't Hoen: »indien de gelukkigen oorlog tusschen de *Fransche* Natie en onze Dwingelanden niet was uitgeborsten, zou dat laatste gedeelte of het slot van het 12de deel van den *Post van den Neder-rhijn* reeds voor twee jaaren" — 't Hoen schreef deze woorden in 't

begin van Maart 1795 — »in handen mijner Landgenooten geweest zijn". Toen intusschen 't Hoen in 1795 teruggekeerde waren die nummers nog niet uitgegeven, omdat de Van Paddenburgen daaraan verlangden te zien toegevoegd een kort verhaal van het gebeurde tusschen 1787 en 1795; iets dat 't Hoen volstrekt niet verlangde, omdat het met zijn' arbeid niets gemeens had [1]. Eerst op het einde van 1798 heeft die uitgave het licht gezien, maar 't Hoen spreekt in De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn, No. 46, van 17 November 1795, blz. 365, aant., uitdrukkelijk van »onze slotnommers van het 12de deel van onzen vorigen *Post van den Neder-Rhyn*, gedrukt te *Duinkerken*, en thans te bekomen bij *G. T. Van Paddenburg* en Zoon boekhandelaars alhier". Mij zijn die nummers niet bekend; het is mogelijk dat er exemplaren van De Post van den Neder-Rhyn bestaan waarin die nummers voorkomen; maar anders houd ik het voor waarschijnlijk, dat de Van Paddenburgen, teleurgesteld, gelijk we aanstonds zullen zien, in hunne verwachting, dat 't Hoen zijnen nieuwen arbeid bij hen zou uitgeven, geweigerd hebben bedoelde door 't Hoen bij hen verkrijgbaar gestelde slotnummers afteleveren. Het opschrift toch van het kort verhaal van het gebeurde tusschen 1787 en 1795 door hen in 1798 bezorgd, sluit zich wel aan bij de te Amsterdam met No. 614 gestaakte uitgave van De Post, maar niet aan eene te Duinkerken geëindigde uitgave.

De titel nu van bedoeld kort verhaal luidt: *De Post van den Neder-Rhijn. No.* 615 *tot* 624. *Behelzende een naauwkeurig Historiesch verhaal van het gebeurde binnen deze Republiek*, *sedert de omwenteling van* 1787 *tot de Revolutie van* 1797. *Onpartijdig samengesteld. Te Utrecht*, *Bij G. T. van Paddenburg en Zoon*. 1798. VIII en 186 blz. 8o.

---

[1] Zie voor een en ander het „Berigt" vóór dat kort verhaal; No. 1 van De Nieuwe Post, en het Voorbericht vóór dl. 4.

In het »Berigt van de Uitgeevers aan de Nederlandsche Natie" dd. »Utrecht den 1 van Wintermaand 1798" bieden G. T. Van Paddenburg en Zoon (Otto Van Paddenburg) »hier het slot tot het XIIde deel van den POST VAN DEN NEDER-RHIJN, benevens de Tijtelplaaten, voor de *vier laatste deelen* van dat werk", aan. Het cijfer 1797 in den titel is intusschen eene drukfout, want vooreerst had er in 1797 geen revolutie plaats, en ten tweede zegt het Berigt, dat dit boekje »een beknopt verslag van het gebeurde, sedert September 1787, tot het einde der maand Januarij 1765" (*lees:* 1795) bevat, waarin »het eindelijk gelukken der wenschen en bedoelingen hier en daar in het geheele werk verspreid, als de eindelijke uitslag van zo veele onvermoeide pogingen", wordt aangewezen; ten derde loopt de inhoud ook niet verder. Voorts zetten de uitgevers in dit »Berigt" uiteen, hoe het kwam dat De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn niet door hen werd gedrukt en uitgegeven. Van hunne verhouding tot 't Hoen tusschen 1788 en 't begin van 1795 heb ik hierboven reeds melding gemaakt; op laatstgemeld tijdstip, even na de omwenteling, bracht J. Mulder hun namens 't Hoen de volgende advertentie, om in de Leidsche en Utrechtsche Couranten te plaatsen, gelijk die dan ook in genoemde bladen van 9 Februari moet voorkomen:

»De SCHRYVER van het *Weekblad* de POST VAN DEN NEDERRHYN, door het geweld, eenigen tijd buiten zijn Vaderland verbannen zijnde, maakt bij dezen bekend, dat hij van voorneemen is, binnen weinige weeken weder te keeren en dat hij dan zijnen arbeid aan het schrijven en opstellen van het gemelde Weekblad zal te koste leggen. Aparte Nommers en ook compleete Exemplaaren zijn nog te bekomen te *Utrecht* bij *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, en alom bij hunne Correspondenten".

Weinige dagen later kwam 't Hoen zelf in Utrecht, en bij de Van Paddenburgen, hartelijk als altijd. In de

volgende week hoopte hij met De Post te zullen beginnen. »Alles was toch nieuw en zo veele vrienden, die men in geen zeven jaaren gezien had, vereischten eenige ogenblikken verademing, eer men aan het werk kon gaan". De volgende week evenwel bracht geen kopij; ook 't Hoen liet zich niet zien; de Van Paddenburgen vroegen naar de reden, maar 't Hoen maakte uitvluchten. Op het onverwachtst lazen ze daarop in de Utrechtsche Courant »dat *de Post v. d. N.Rhijn*, voordaan bij *J. Mulder*, zoude worden uitgegeeven". Nu zochten ze 't Hoen op, die verklaarde, dat hij aan Mulder veel te danken had, en Mulder zelf verklaarde: »hoor Paddenburg, geef mij den winst van den Post dien gij van No. 1—601 getrokken hebt, en ik zal van het vervolgen afzien". Volgens de Van Paddenburgen werd 't Hoen's handelwijze duchtig gewroken. Zij richtten de vraag tot hem: '*T Hoen!* waar is die achting voor uw weekblad; — waar die gewigtige Correspondentie; — waar die lust tot het leezen van uw vertoog; — waar die brandende ijver tot het verkrijgen van uw werk; — waar is dit alles, dat zo zichtbaar in het Jaar 1781 tot 1787, bij Neêrlands volk gehuisvest heeft? — Waar is dat debiet? — *Is het thands niet tot de laagte van* 1400 *Exemplaaren gevallen?* — een debiet dat reeds hooger was toen gij 12 Nommers bij ons in het Jaar 1780 (*lees:* 1781) hadt uitgegeeven! — Ach! '*T Hoen!* gij waart ons altijd zulk een dierbaar vriend! waarom moest gij ons op zulk eene wijze verongelijken?"

't Hoen is op die vraag het antwoord niet schuldig gebleven. In het Voorbericht van het 4de deel van De Nieuwe Post, dat niet vóór het einde van 1799 het licht heeft gezien, vertelt hij, hoe de Van Paddenburgen, die door zijn toedoen met het uitgeven van De Post van niets tot het bezit van een aanzienlijk fortuin waren geraakt, en dus reden hadden om trouw te blijven aan de partij der Patriotten, terstond na de omwenteling van 1787 de portretten

van de geheele Stadhouderlijke familie in hunne zijd- of spreekkamer hadden opgehangen, welke portretten hunne openbare pronkstukken waren gebleven, zelfs zeer lang na die omwenteling; en dit niet alleen, maar zij waren laag genoeg geweest, om kort na die omwenteling een allerlafst, allerkruipendst Oranjelibel op hunne pers te leggen, op de pers die onder het drukken van patriotsche werken had gezweet, onder den titel: *Eerezuil Zijner Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prins van Orange, Nassau, Erfstadhouder enz. over deszelfs hooge afkomst en geboorte, opgericht, uitgegeeven en toegewijd tot vreugd, roem en eer van het Doorluchtig Huis &c.*, welk stukje zoowel hoogst beleedigend was voor de pas in ketenen geklonken Patriotten, als voor den Stadhouder, daar zulk eene lafhartige, lage vleierij iederen vorst moest mishagen. En, terwijl de Van Paddenburgen, die alles aan 't Hoen verschuldigd waren, zich na zijn vertrek noch aan zijne bezittingen noch aan zijne betrekkingen lieten gelegen liggen, was het J. Mulder die voor hem en zijn huisgezin belangloos zorg droeg; aan dezen, en aan dezen alleen, had hij het behoud van zijne goederen te danken; deze trok zich zijne zaak aan, herbergde zijne verstooten familie, en verzettede zich moedig tegen de wraakzucht zijner vervolgers, met opoffering van eigen belang. Nadrukkelijk verklaart 't Hoen, dat hij bij zijn' terugkeer geen ander voornemen had dan om zijnen nieuwen arbeid weder bij Van Paddenburg ter perse te leggen, maar tevens dat hij op het vernemen hoe schandelijk hunne drukpers door de Eerezuil was bezoedeld, van dat plan had afgezien.

Bij zijne terugkomst in het vaderland werd 't Hoen tot Secretaris-Generaal van de Representanten 's Lands van Utrecht aangesteld [1], aan welken eersten post dezer Provincie

[1] Zie zijn' brief aan Ds. Marron, dd. Utrecht 2 Oct. 1810. Een afschrift van een Extract uit de Resol. der Prov. Repres. 's lands van Utrecht, van Zaterdag 28 Februari 1795, is onderteekend: „P. 't Hoen amanuensis".

verbonden waren die van Grootzegelbewaarder, Rekwestmeester en Stadhouder van de Leenen der Provincie. De weinige oogenblikken, die hem deze openbare, zwaarwichtige post in dienst van het Landschap Utrecht overliet, wijdde hij wederom aan zijne mede-landgenooten »ten einde het vuur van Vrijheids-liefde in hunnen boezem brandende te houden". Zoo verscheen No. 1 van *De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn* op 10 Maart 1795, »Het Eerste Jaar der Bataafsche Vryheid", bij J. Mulder te Utrecht, en voortaan zag geregeld wekelijks een nummer van 8 blz. 8o., behoorlijk voorzien van eene dagteekening, à $1^1/_2$ Stuiver bij hem het licht; eene enkele maal verscheen een dubbeld nummer, meermalen een extra-nummer, want ook nu was de toevloed groot van ingezonden stukken. In 't geheel zijn er 5 deelen van De Nieuwe Post uitgekomen: dl. 1 inhoudende No. 1, van 10 Maart 1795, tot No. 52, van 22 December 1795; dl. 2 inhoudende No. 53, van 29 December 1795, tot No. 104, van 22 November 1796; dl. 3 inhoudende No. 105, van 29 November 1796, tot No. 156, van 17 October 1797; dl. 4 inhoudende No. 157, van 24 October 1797, tot No. 208, van 18 September 1798; dl. 5 inhoudende No. 209, van 25 September 1798, tot No. 260, van 6 December 1799. De pagineering over deze 5 deelen is doorloopend. Vóór elk deel vindt men zoowel een Voorbericht en Korte Inhoud als een vignet; dat in dl. 1 is van de hand van J. Buys, de teekenaar van al de vignetten van De (oude) Post behalve van dat vóór het eerste deel; die in dl. 2, 3 en 4 daarentegen zijn van J(an) Bulthuys, volgens Immerzeel te Groningen geboren, en overleden in het begin der 19de eeuw; allen vier zijn ze gegraveerd door P(ieter) H(endrik) Jonxis, volgens Immerzeel te Utrecht in 1757 geboren, en een kweekeling der Renswoudsche stichting aldaar; onder het vignet vóór deel 5 staat noch naam van teekenaar noch van graveur. Al die vignetten, van allegorischen aard, vinden hunne

verklaring in bijgevoegde dichtregelen; men vindt ze niet opgegeven bij F. Muller, Nederl. Historieplaten. — Ofschoon het Voorbericht vóór dl. 1 gedagteekend is: Utrecht 17 Februari 1796, werd de verschijning van vignet en voorwerk van dit deel eerst aangekondigd in het P.S. van No. 69, van 12 April 1796; maar de aankondiging der verschijning van dien arbeid van het tweede deel heb ik niet gevonden. In het P.S. van No. 182, van 27 Maart 1798, wordt de verschijning van een en ander van het derde deel aangekondigd; toen de uitgave werd gestaakt was het voorwerk van dl. 4 nog niet gereed, en natuurlijk ook niet van dl. 5.

Bij De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn behooren ook Bijlagen, in het geheel 10, waarvan sommigen uit meer dan één stuk bestaan [1]. Men vindt ze allen opgegeven in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798 en 1799—1803. Toch is het niet van belang ontbloot aanteteekenen, dat No. 1 wordt aangekondigd in het P.S. van De Nieuwe Post, No. 35, van 24 September 1795; zoo wordt No. 2 aangekondigd in het P.S. van No. 64, van 8 Maart 1796, en No. 3 in het P.S. van No. 73, van 10 Mei 1796, terwijl No. 4 spoedig zou verschijnen. Van No. 5 en 6 heb ik geen aankondiging gevonden, maar in het P.S. van No. 172, van 24 Januari 1798, worden Bijlage 8 (*lees:* 7), Stuk 3, behelzende »de Maatschappelijke toestand der Bataafsche Republiek, of het Vaderland bij het einde van het jaar 1797", en Bijlage 9 (*lees:* 8) zijnde de »Rekening

---

[1] Twee van deze Bijlagen hebben voor schrijver dezes een bijzonder belang. No. 4, Stuk I, toch behelst eene verdediging van Mr. H. Kluit van Rhynsaterwoude (mijnen overgrootvader), en No. 6 het „Pleidooy in de zaken van Margaretha Weygel, Over het gestelde in de Utrechtsche Courant van den 30 September 1796" (zie mijne studie over Holl. en Fransche Utrechtsche Couranten in Bijdr. en Mededeel. v. h. Hist. Gen., dl. 1, blz. 141, waar in de aant., ten gevolge van een misverstand gezegd is, dat deze Bijlagen ook niet te vinden zijn op de Utrechtsche Acad. Bibliotheek).

van Ontvang en Uitgaave gehouden door het Provinciaal Bestuur 's Lands van Utrecht. Zederd den 18 October 1796. tot en met den 17 October 1797. ingeslooten" (verg. hierbij het P.S. van No. 177, van 19 Februari 1798) aangekondigd. In het P.S. van No. 182, van 27 Maart 1798, wordt later Bijlage 7, Stuk 3 (*lees:* 2), inhoudende twee redevoeringen van P. Linthorst, waarmede No. 7 dezer Bijlage compleet was, aangekondigd. Het heeft er dus veel van alsof én bij de verschijning, én bij de aankondiging der Bijlagen eenige verwarring heeft bestaan. Bijlage No. 9 vindt men aangekondigd in het P.S. van No. 209, van 25 September, en No. 211, van 9 October 1798.

Van de vroegere medewerkers aan De Post treedt Lubbert (den) Droomer weder op in No. 7, van 17 April 1795. Hij zegt gehoord te hebben, dat de schrijvers van De Post na 1787 hunne stem in de Republiek wel hadden laten hooren »schoon gekleed in een ander gewaad als het Postwambuisje". Ik vermoed dat met dit ander gewaad de hierboven vermelde Gedenkschriften van Martinus Schriblerus, den Jongsten, zijn bedoeld. Verder ontmoet men Lubbert Droomer in No. 52, 72, 73, 74, 81 en 89. Zijne bekentenis in dit nummer, dat de tweedracht tusschen de Patriotten de *meeste* schuld had aan de reactie van 1787, komt mij voor merkwaardig genoeg om te worden aangeteekend. Nogmaals treedt hij op in No. 90, 122, 123 en 183. Een ander »voormaligen correspondent en hartevriend W. V. H." (zie No. 6, blz. 52) laat wederom van zich hooren in No. 10 en 16, en Goossen Eenvoudig, die zich ook »in Frankrijk opgehouden" had (zie No. 12, blz. 96,) treedt wederom op in No. 12, 49, 85, 88, 114, 149 tot 151, 165—168, 174—177, en 179.

Dezelfde goede gezindheid, die in De (oude) Post doorstraalde, spreekt ook in het P. S. van No. 2, van 17 Maart 1795, waar door den schrijver gezegd wordt: »daar ons plan altijd geweest is, om voortelichten, en zoo mooglijk,

te verbeeteren, maar nooit te verbitteren verzoeken wij, dat men ons zijne gevoelens niet met hatelijkheden, welke altijd verwijderen, en niets ter zaake afdoen, maar met de edele gevoelens van waare broederschap en vaderlandsliefde toezende." Zoo wordt ook in het P. S. van No. 53 gezegd: »Wij beroepen ons op onzen, reeds van het begin van ons voorig weekblad, *de Post van den Neder-rhijn*, gemanifesteerde denkwijze, om alle personaliteiten, die nooit anders dan hatelijk kunnen zijn, te vermijden."

Van een verzoekschrift door Pieter 't Hoen als schrijver, en Jan Mulder als uitgever van De Nieuwe Post ingediend bij de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland op Maandag 13 Juli 1795, om bevrijd te worden van den impost van 2 duiten per blad, die in Holland van gedrukte Nieuwspapieren werd gevorderd, welke van elders werden ingevoerd [1] — een impost die een gruwel was in een land, waar het woord Vrijheid iets meer was dan een klank — is sprake in No. 33, van 15 September 1795. Op advies van het Committé van Algemeen Welzijn werd dit verzoek evenwel van de hand gewezen. Naar aanleiding van deze zaak werden de schrijvers herinnerd hoe »in het Jaar 1783. en vervolgens toen (hun) voorige POST VAN DEN NEDER-RHYN wierd uitgegeeven, men hen twee Jaaren lang in de uitgeeving (had) laten voortgaan, zonder dat men dien impost van (hun) werk (had) gevergd, en toen men eindelijk (uit hoofde [zij] over de *aristocraaten* ook de zweep [begonnen] te leggen) te raade wierd, dien impost (hun) aftevergen, wierden de collecteurs de handen vrij gelaaten, om met de uitgeevers van (hun) weekblad in de *Hollandsche* steden een maatig verdrag te maaken, het welk

---

1 Verg. Handel. en Mededeel. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. 1870, blz. 138 en volgg. Dagbladen v. h. verhandelde ter Verg. v. d. Prov. Repraesent. v. h. Volk v. Holland, in dato, blz 2. N. Nederl. Jaarb. 1795, blz. 4425.

van Ontvang en Uitgaave gehouden door het Provinciaal Bestuur 's Lands van Utrecht. Zederd den 18 October 1796. tot en met den 17 October 1797. ingeslooten" (verg. hierbij het P.S. van No. 177, van 19 Februari 1798) aangekondigd. In het P.S. van No. 182, van 27 Maart 1798, wordt later Bijlage 7, Stuk 3 (*lees:* 2), inhoudende twee redevoeringen van P. Linthorst, waarmede No. 7 dezer Bijlage compleet was, aangekondigd. Het heeft er dus veel van alsof én bij de verschijning, én bij de aankondiging der Bijlagen eenige verwarring heeft bestaan. Bijlage No. 9 vindt men aangekondigd in het P.S. van No. 209, van 25 September, en No. 211, van 9 October 1798.

Van de vroegere medewerkers aan De Post treedt Lubbert (den) Droomer weder op in No. 7, van 17 April 1795. Hij zegt gehoord te hebben, dat de schrijvers van De Post na 1787 hunne stem in de Republiek wel hadden laten hooren »schoon gekleed in een ander gewaad als het Postwambuisje". Ik vermoed dat met dit ander gewaad de hierboven vermelde Gedenkschriften van Martinus Schriblerus, den Jongsten, zijn bedoeld. Verder ontmoet men Lubbert Droomer in No. 52, 72, 73, 74, 81 en 89. Zijne bekentenis in dit nummer, dat de tweedracht tusschen de Patriotten de *meeste* schuld had aan de reactie van 1787, komt mij voor merkwaardig genoeg om te worden aangeteekend. Nogmaals treedt hij op in No. 90, 122, 123 en 183. Een ander »voormaligen correspondent en hartevriend W. V. H." (zie No. 6, blz. 52) laat wederom van zich hooren in No. 10 en 16, en Goossen Eenvoudig, die zich ook »in Frankrijk opgehouden" had (zie No. 12, blz. 96,) treedt wederom op in No. 12, 49, 85, 88, 114, 149 tot 151, 165—168, 174—177, en 179.

Dezelfde goede gezindheid, die in De (oude) Post doorstraalde, spreekt ook in het P. S. van No. 2, van 17 Maart 1795, waar door den schrijver gezegd wordt: »daar ons plan altijd geweest is, om voortelichten, en zoo mooglijk,

te verbeeteren, maar nooit te verbitteren verzoeken wij, dat men ons zijne gevoelens niet met hatelijkheden, welke altijd verwijderen, en niets ter zaake afdoen, maar met de edele gevoelens van waare broederschap en vaderlandsliefde toezende." Zoo wordt ook in het P. S. van No. 53 gezegd: »Wij beroepen ons op onzen, reeds van het begin van ons voorig weekblad, *de Post van den Neder-rhijn*, gemanifesteerde denkwijze, om alle personaliteiten, die nooit anders dan hatelijk kunnen zijn, te vermijden."

Van een verzoekschrift door Pieter 't Hoen als schrijver, en Jan Mulder als uitgever van De Nieuwe Post ingediend bij de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland op Maandag 13 Juli 1795, om bevrijd te worden van den impost van 2 duiten per blad, die in Holland van gedrukte Nieuwspapieren werd gevorderd, welke van elders werden ingevoerd [1] — een impost die een gruwel was in een land, waar het woord Vrijheid iets meer was dan een klank — is sprake in No. 33, van 15 September 1795. Op advies van het Committé van Algemeen Welzijn werd dit verzoek evenwel van de hand gewezen. Naar aanleiding van deze zaak werden de schrijvers herinnerd hoe »in het Jaar 1783. en vervolgens toen (hun) voorige POST VAN DEN NEDER-RHYN wierd uitgegeeven, men hen twee Jaaren lang in de uitgeeving (had) laten voortgaan, zonder dat men dien impost van (hun) werk (had) gevergd, en toen men eindelijk (uit hoofde [zij] over de *aristocraaten* ook de zweep [begonnen] te leggen) te raade wierd, dien impost (hun) aftevergen, wierden de collecteurs de handen vrij gelaaten, om met de uitgeevers van (hun) weekblad in de *Hollandsche* steden een maatig verdrag te maaken, het welk

[1] Verg. Handel. en Mededeel. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterk. 1870, blz. 138 en volgg. Dagbladen v. h. verhandelde ter Verg. v. d. Prov. Repraesent. v. h. Volk v. Holland, in dato, blz. 2. N. Nederl. Jaarb. 1795, blz. 4425.

zij thans, zeeker uit een bijzonder bevel, niet (durfden) doen."

Pieter 't Hoen keerde, gelijk we hebben gezien, eerst na de omwenteling van Januari 1795 te Utrecht terug. [1] Als Amanuensis van de Prov. Representanten 's Lands van Utrecht werd hij in Februari 1795 met nog twee anderen naar Rhenen afgevaardigd om daar de regeering in Patriottischen geest te veranderen; hij hield er toespraken zoowel tot de aftredende regeering als tot de voor het raadhuis verzamelde burgerij. [2] En, als 't Hoen aan het hoofd van De Nieuwe Post No. 43, van 3 November 1795, spreekt van »eene commissie voor deeze landschap", waarvan hij »in de afgeloopen week" deel had uitgemaakt, heeft hij wederom het oog op eene andere bezending. De Jaarboeken der Bataafsche Republiek I, 265, maken ook nog melding van eene »Aanspraak van P. 't Hoen aan (de) Municipaliteit te Utrecht", zonder dagteekening, maar blijkbaar van 1795, die aldus aanvangt: »Toen ik de laatstemaal in deeze Raadzaal verscheen, was ik afgevaardigd door de Schuttery deezer stad, benevens anderen myner Mede-Officieren, om de toenmalige Raaden op hun declaratoir den eed afteneemen. — De Heerschzucht heeft my, om het volvoeren van deezen mynen pligt vervolgd, en ik heb de eer gehad, om die rede, uit deeze myne Geboortestad te worden verbannen. — Thans in den boezem van myn Vaderland en myner beste vrienden wedergekeerd, verschyn ik hier met eene onuitspreeklyke blydschap in het midden van de Vertegenwoordigers eener vrye Bataafsche Burgerye." Enz. Enz. In welke hoedanigheid die aanspraak door Pieter 't Hoen werd gedaan is mij niet bekend.

Vóór het 1ste deel van een volledig exemplaar van De

[1] Vandaar dat het door Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XXVII, blz. 233, vermelde lid 't Hoen van het Committé Revolutionair te Amsterdam in 1794, gelijk het Register aangeeft, niet Pieter 't Hoen was, zooals ook de aangehaalde bronnen aantoonen.

[2] Zie Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XXVIII, blz. 299 en volgg.

Nieuwe Post van den Neder-Rhyn[1] behoort het portret van P. 't Hoen. Blijkens eene aankondiging toegevoegd aan dit deel, toch verscheen: »Het welgelykend portrait van den schryver van De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn, de burger P. 't Hoen, Geteekend en Gegraveerd door den beroemden Gaucher te Parys, Uitgegeven door de Boekverkoopers G. T. Van Paddenburg te Utrecht, en M. Schalekamp te Amsterdam" — »te gelyk met den Tytel voor het 1ste Deel" — »om voor dat Deel by het inbinden geplaatst te worden. — Hoewel dit Portrait, om de kostbaarheid der uitvoering, Een Gulden behoorde te kosten, (had) men, in vooruitzicht van een algemeen debiet van hetzelve, de prys der ordinaire drukken op slechts 12 st. gesteld, en de proefdrukken op 18 st." Ofschoon uitgegeven te gelijk met den titel vóór het 1ste deel, en dus in April 1796, moet dit portret, blijkens F. Muller, Catal. v. Portretten, van het jaar 1791 zijn [2]; zoo is het ook begrijpelijk dat Van Paddenburg, die toen nog op goeden voet stond met P. 't Hoen er de uitgever van is. De aanteekening t. a. p. bij dit portret, dat Pieter 't Hoen afgevaardigde is geweest ter Nationale Vergadering in 1796, komt mij evenwel voor onjuist te zijn; immers zijn naam komt niet voor op de lijsten der leden dier vergadering in het Dagverhaal der Handelingen van de Nat. Verg., dl. I, blz. 4, 102 en 172, en ook elders in bedoeld Dagverhaal was mijn zoeken vruchteloos, evenals in Rogge's Gesch. der Staatsregeling voor het Bataafsche Volk. Of bovendien 't Hoen als Secretaris van de gewestelijke Utrechtsche ver-

---

[1] In de verzameling Potgieter op de Bibliotheek der Amsterdamsche Universiteit zijn de 5 dln. voorhanden, maar zonder Portret en Bijlagen, welke laatsten ook voorhanden zijn op de Academ. Bibliotheek te Utrecht.

[2] Het wordt dan ook aangekondigd in Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1790—1793, bladz. 166 (November 1791). Het woord „uitgegeven" van April 1796, schijnt dus te moeten worden opgevat in den zin van verkrijgbaar gesteld.

tegenwoordiging, eene betrekking die hem volgens zijne eigen verklaring slechts weinige oogenblikken overliet voor het schrijven van zijn weekblad, tijd over had om zich te 's Hage optehouden, mag met grond worden betwijfeld.

Bij het portret van 't Hoen moet ook melding worden gemaakt van zeker gedicht, 12 regels groot, *Op de afbeelding van den braaven schryver van De Post van den Neder-Rhyn*, waarvan de tegenhanger was een dergelijk vers van 12 regels, *Op de afbeelding van den snooden schryver van De Post naar den Neder-Rhyn.* Beide stukken zijn te vinden op het Gemeente Archief te Utrecht in Stukken rakende particulieren, dl. XIX, 1ste stuk, No. 52. F. Muller, Nederl. Historieplaten, No. 4387, maakt ook van beide stukken melding, maar bij die opgave is het tweede vermelde vers niet tot zijn recht gekomen [1]. Van welk jaar nu zijn die twee stukken? Naar het mij voorkomt moeten zij omstreeks 1783, toen de partijen hoe langer hoe heftiger tegenover elkander kwamen te staan, het licht hebben gezien, maar dan rijst de vraag of er toen reeds een portret van Pieter 't Hoen bestond, evenals van Ph. Verbrugge, of wel dat die afbeeldingen beiden slechts in de verbeelding bestonden? De orde, waarin beide gedichten in den bundel te Utrecht voorkomen, pleit voor dit beweren. In mijn artikel over De Post naar den Neder-Rhyn maakte ik ook melding van twee gedichten, het eene getiteld: *Op het verbieden van de Post naar den Nederrhyn*, 32 regels groot, het andere: *Antwoord van de Post van den Nederrhyn*, 52 regels groot.

Buiten moeielijkheden bleef ook De Nieuwe Post niet, want in het Voorbericht van deel 3, in Maart 1798 uitgekomen, zeggen de schrijvers, hoe zij, naar aanleiding dat ze de Natie deden. opmerken »hoe haar zuur gewonnen zweet tot vetmesting van in een patriotsch kleed vermomde

[1] T. a. p. namelijk staat: „Op den braven schrijver v. d. Post v. N." en „Op den snooden schrijver v. d. Post v. N."

roovers wierd misbruikt" — »deswegens meer dan eens voor de Geconstitueerde Magten aangeklaagd, en gedagvaard (werden), om de bewijzen van (hunne) gezegden te leveren en (hunne) beschuldigingen te staaven." Welke die »Geconstitueerde Magten" waren die Pieter 't Hoen bij herhaling ter verantwoording riepen, is mij niet bekend; dat die herhaalde dagvaardingen tot veroordeelingen hebben geleid, betwijfel ik, op grond dat ik er nergens eenig spoor van heb ontdekt.

Van slechts één vlugschrift tegen De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn uitgekomen vind ik melding gemaakt, en wel in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798, blz. 254 (Mei 1796), waar sprake is van eenen *Brief van Jan Zwaarmoedig den IIden, met Bedenkingen over Zwaarigheden, die gevonden worden in den Post v. d. Neder-Rhijn, No.* 17. gr. 8vo. Prijs 3 stuivers.

Tot en met No. 85, van 12 Juli 1796, werd elk nummer van De Nieuwe Post door den uitgever J. Mulder onderteekend, maar sedert bleef die onderteekening »om redenen" achterwege. Die redenen zijn mij even onbekend, als de oorzaak waarom op het titelblad van het 5de deel te lezen staat: »Te Amsterdam, bij M. Schalekamp", want nog het laatste nummer was door J. Mulder uitgegeven. Met het einde van dit 5de deel eindigde De Nieuwe Post zijn bestaan. Twee redenen droegen krachtig bij tot het staken der uitgave: de toestand van het Patriotisme op dat oogenblik, en drukke beroepsbezigheden die tot herhaaldelijke afwezigheid aanleiding gaven. Van dit laatste bezwaar wordt reeds melding gemaakt aan het hoofd van No. 229, van 18 Februari 1799, waar sprake is van vertraging in de uitgave. Maar tot geheelen stilstand kwam het tusschen September en November 1799. Schier gelijktijdig toch met de landing der Engelschen en Russen in Noord-Holland, werd door de uitgeweken Oranjeklanten in Gelderland een aanslag beproefd. Pieter 't Hoen woonde toen te Arnhem.

Immers de Bataafsche Republiek had sedert het vorige jaar het grondgebied in acht Departementen verdeeld, en het Departement van den Rijn omvatte toen onder meer de voormalige provincie Utrecht en het grootste gedeelte van Gelderland. Arnhem was de hoofdplaats, en Pieter 't Hoen was in zijne vorige betrekking te Utrecht gehandhaafd maar had zich moeten verplaatsen. In zijne hoedanigheid nu van Secretaris van het Departementaal Bestuur maakte 't Hoen in September 1799 deel uit van eene Commissie, die den Franschen krijgsoverste Girot ter zijde stond bij het in staat van beleg stellen van het Ambt van Bredevoort [1]. Bedoelde commissie hield 't Hoen verscheidene weken bezig, en dit was de reden dat, terwijl No. 257 de dagteekening voert van 9 September 1799, No. 258 eerst op 15 November 1799 het licht zag. Dit nummer nu vangt aldus aan: »Daar de twee voorige Nommers" — derhalve No. 256, van 2, en No. 257, van 9 September 1799 — »van dit periodiek werk, reeds gezet en afgedrukt, door de requisitie van die persoonen, welke met de pakking, schikking en verzending van het zelve zijn belast, moest(en) blijven liggen, heeft de Uitgever die niet dan na derzelver terugkomst kunnen doen verzenden; ook heeft het werk zelve moeten stilstaan; zoo door het vertrek der letterzetters naar het leger, als door de overkropping der werkzaamheden van den Redacteur, als Minister van het Departementaal Bestuur van den Rhyn, het welk, door den onverwagten aanval van eenige Emigranten in de nabijheid der Hoofdstad van dat Departement, en door de daar uit geprofluëerde oproerige bewegingen, zich heeft gedrongen gezien, om daar tegen de serieuste maatregelen te neemen, en, zich permanent te verklaaren." — »Daar die bezigheden van den Redacteur, schoon thans minder, door de schandelijke ontruiming van den Bataafschen grond door deszelfs buitenlandsche

[1] Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XLI, blz. 287.

vijanden, en de demping der oproeren in een gedeelte van het voormalig Gewest *Gelderland*, hem niet toelaaten, om deezen vaderlandschen arbeid met die zorge en oplettendheid doortezetten, welke dezelve vereischt; en de aanzoeken tot het voortzetten van dien uit alle gedeeltens der Bataafsche Republiek van dag tot dag vermenigvuldigen, heeft de Redacteur alles aangewend, om dit werk door een gezelschap van bekwaame en kundige Vaderlanders, die zoo wel in de geleerde waereld als in het vak van warme vaderlandsliefde met roem bekend zijn, te doen opneemen, en doortezetten, het welk door hen geschieden zal, onder den eenvouwigen tijtel DE POST." .— »Het zelve zal wekelijksch op de gewoone dagen en plaatzen, als mede op den gewoone voet der uitgaave van den *Nieuwen Post van den Neder-Rhyn* en tegen denzelven prijs worden uitgegeeven; terwijl de schikking van dit periodiek werk zoodanig zal zijn ingerigt, dat het zelve als een vervolg op den *Nieuwen Post van den Neder-Rhyn*, als ook bij den voormaligen *Post van den Neder-Rhyn* zal kunnen verzameld en ingebonden worden." — »Met het einde van het *vijfde Deel* van dit periodiek werk, en dus met No. 260, zal het zelve worden geslooten; dan, bij de twee laatste Nommers zullen *gratis* aan de gewoone leezers van den *Nieuwen Post van den Neder-Rhyn* worden uitgegeeven, No. 1. en No. 2. van DEN POST, ten einde een ieder onzer goedgunstige lezeren zal kunnen oordeelen, of hem een periodiek, staatkundig werk van dien aart *al* of *niet* behaagt." — »Voor het overige zal de Redacteur van deezen *Nieuwen Post van den Neder-Rhyn* zijne snipperuuren met vermaak besteden, om van tijd tot tijd in 't volgend werk over deeze en gene voorwerpen zijne gedachten aan zijne *Bataafsche* Medeburgeren medetedeelen."

In het Voorbericht van het 5de deel dat veel later is uitgekomen, heeft 't Hoen zich volgenderwijs over de staking der uitgave van De Nieuwe Post uitgelaten: »De menigvuldige bezigheden, —, bragten niet weinig toe, om onze

pen ter neder te leggen; dan wel allermeest wierden wij, onzes ondanks, daar toe gedrongen, door de droevige ondervinding van het weinige nut, het welk wij daar door thans konden aanbrengen, daar het Patriottisme van oogenblik tot oogenblik meêr en meêr scheen te verzwakken, en de voormalige vuurigste Patriotten thans voor alles wat tot aanmoediging van het Patriottisme kon verstrekken, geheel gevoelloos scheenen [1]. — Wij zullen hier niet onderzoeken, of hier toe *al* of *niet* aanleiding gegeeven wierd; wij zouden daar door gebeurenissen moeten ophalen, die de schande der tegenwoordige dagen uitmaken; dan het kan niet ontkend worden, dat de verkeerdheden, de dwalingen, nimmer het Patriottisme, nimmer de energie en geestdrift des Volks behoorden ter neder te drukken, maar die in tegendeel aantevuuren, en ons allen te bezielen met eenen gepasten, door rede en waarheid bestierden, moed, om de dwaas- en slegtheden te keer te gaan, en met wortel en tak uitteroeijen. — God geve dat dit altijd bij ons aan de orde van den dag zij. — Wij hoopen, — dat eene waare Volksvrijheid, onder de beste Volksregeering, een eindpaal stelle aan alle Broedertwist, factiezugt, en dien Aristocratischen zuurdeessem, waar mede nog alles te veel doortrokken is."

Omtrent het blad dat aan De Nieuwe Post van den Neder-Rhyn is opgevolgd, *De Post*, ontbreekt het mij ten eenenmale aan berichten. Dit alleen weet ik dat, volgens de Naamlijst van Nederd. Boeken 1799–1803, blz. 95, er 4 nummers van zijn uitgekomen, ook te Utrecht bij J. Mulder, à $1^1/_2$ Stuiver. Het vermoeden ligt voor de hand,

[1] In No. 222, van 24 December 1798, was ook reeds geklaagd over de verdeeldheid onder de Patriotten, die door de droevige ondervinding van 1787 niet schenen te hebben geleerd.

dat, toen Pieter 't Hoen niet meer de ziel der onderneming was, deze terstond moest tenietgaan.

Ofschoon het geven eener levensbeschrijving van Pieter 't Hoen niet het doel was dezer bijdrage, wensch ik haar toch te besluiten met de mededeeling van hetgeen mij omtrent zijnen verderen levensloop is bekend geworden. Tot 1802 bleef hij te Arnhem Secretaris van het Departement van den Rijn. In dat jaar evenwel had er, ten gevolge van de staatsregeling van het jaar 1801, eene nieuwe verdeeling van het land in 8 Departementen plaats, allen nagenoeg met dezelfde grenzen als vóór 1795. Zoo kreeg men toen onder anderen het Departement Utrecht. Tot Secretaris van dat Departement werd toen benoemd Mr. J. Hinlopen, den lateren Staatsraad onder Koning Lodewijk, en niet Pieter 't Hoen, die toch, naar het schijnt, eenige aanspraak kon doen gelden op die betrekking. Omtrent de redenen dier achteruitzetting loopen de voorstellingen uiteen. In eene *Toespraak van J. H. Baron Van Lynden van Lunenburg, aan een gezelschap van ruim 120 Heeren, uitgenoodigd ter gedachtenis van de 60ste verjaring van zijnen politieken dienst, op den avond van den 28 April 1848*, wordt hieromtrent op blz. 15 en 16 gezegd: »Alleen was men eenigzins verlegen met den heer *Pieter 't Hoen* die *Secretaris* was *van het Departement van den Rhijn*, waar een groot gedeelte van Utrecht toen bijgevoegd was, en nu bij de herstelling van de oude grenzen der provinciën te *Arnhem* niet kon geplaatst worden, en alzoo op *Utrecht* eenige aanspraak scheen te kunnen maken: doch de heer *'t Hoen* had zooveel achting voor den heer *Hinlopen*, dat hij zich zijnent halve met den titel van eerste commies en een goed tractement daar bij, gaarne heeft willen contenteren, gelijk het ook daarna nimmer eenige de minste botsing

gegeven heeft" [1]. Dat het met dit »zich gaarne willen contenteren" geheel anders gesteld was, blijkt uit den reeds meer aangehaalden brief van Pieter 't Hoen aan Ds. Marron te Parijs, dd. Utrecht 2 Oct. 1810. Daar zegt 't Hoen hoe hij te Arnhem Secretaris bleef »tot in den jare 1802, wanneer het toenmalig Staatsbewind, ontwyfelbaar uit vreedzame principes, goedvond, om, by de nieuwe organisatie der Departementale Besturen, ook de leden der voorgaande staatsregeering voor 1795 aandeel in Lands- en Stadsregeringen te geven, waar door de Engelschgezinde partij wederom op het kussen geraakte, — en door haar onderling verband weldra wederom geheel de teugels van regeering in handen kregen". — »Schoon bij de aanstaande organisatie van het Departementaal Bestuur van *Utrecht*, *alle* de patriotsche en Fransgezinde leden tot het zelve benoemd, mij hun woord hadden gegeven, dat ik tot Secretaris Generaal van het zelve zou worden benoemd en aangesteld, en ik dus daar van mij verzekerd hield, daar zes derzelve tegen vier der vorige daar in waren verkozen, hadden de laatsten echter twee derzelven weten te winnen, door eigenbelang; ik wierd dus verkozen in plaats van tot Secretaris Generaal, tot Chef van de Generale Secretarie, of eersten Commis van het Bureau, op een jaarlyksch tractement van *f* 2000:—: naderhand vermeerderd tot *f* 2200:—: — behalven de emolumenten; hoe zeer mij deze vernedering smertede, moest ik mij dit echter laten welgevallen, en dien post aannemen, daar ik een huishouden had van eene vrouw zes kinderen en drie kindskinderen, allen tot mijnen laste, en geene andere vermogens of middelen van bestaan hebbende, als hebbende in Vrankrijk alles verloren, daar ik in 5 jaren mijn mij toegelegd pensioen door den Koning niet had genoten, en bij mijn vertrek van daar niet alleen mijne te *Watten* opgerigte tabaksfabriek, de voorhanden zijnde tabak,

[1] Mededeeling van den Hoogleeraar Mr. G. W. Vreede.

maar ook mijne goederen, meubelen, en alles wat los en vast was, had verkogt, voor assignaten, welke in rook zijn vervlogen". — »De redenen, waarom de *Engelschgezinden* mij dwarsboomden, waren zeer natuurlyk deze; 1°. ik was schrijver van den Post van den Nederrhijn, en had daar door de Natie ingelicht, dat het hare zaak was, uit aanmerking van den koophandel, zich van *Engeland* los te rukken, en zich op het naauwste met *Vrankryk* te verbinden; 2°. ik was de eerste Ontwerper en mede doorzetter van de nadere alliantie met *Vrankryk*[1]; 3°. na de omwenteling van 1795 en vervolgends stond mijn huis en onzer aller harten open voor de Fransche Generaals en Fransche Officieren, die daaglyks mijn huis frequenteerden; — 4°. bij de inval der *Engelschen* en *Russen* in *Noordholland* in 1797 (lees: 1799), waren mijne 4 zonen, welker 2 oudsten niet behoefden uittetrekken, als bekledende politieke posten, en de 2 jongsten buiten de requisitie waren, om hunne jaren, met mijne toestemming, niet alleen met de gewapende burgers naar *Haarlem* uitgetrokken, maar hadden zich naar de voorposten in de compagnie vrijwilligers, onder commando van den Heer *Thijssens*, begeven, en zich in alle de Batailles tegen de vijanden bevonden, en met roem gedragen; — zie daar mijne doodzonden in het oog der *Antifranschgezinden*."

Zoowel deze brief als een tweede, dd. Amersfoort 24 October 1812, van 't Hoen aan Ds. Marron, met wien hij sedert jaren schijnt bevriend te zijn geweest, herkomstig uit den Catal. Mr. L. C. Luzac, Autographes (December 1872), blz. 81, No. 811, is sedert in het bezit van den Heer Fred. Muller, die mij het gebruik maken van beide stukken bereidwillig toestond.

Weemoedig wordt men gestemd, als men de eenmaal ge-

---

[1] Verg. over die Alliantie met Frankrijk het Zakelijk Register op De Post van den Neder-Rhyn.

vierde schrijver van De. Post van den Neder-Rhyn in October 1810 den Parijschen predikant aldus hoort toespreken: »Och! neem het Uwen Ouden Vriend *Pieter* niet kwalijk, dat hij de vrijheid neemt UWel Ed. Gestr. dezen toetezenden, en UWel Ed:'s adsistentie en veel vermogende invloed tot behoud van hem en zijne talrijke familie van 6 kinderen en 3 kindskinderen tot zijnen laste te imploreeren, daar door de tegenwoordige tijdsomstandigheden, zonder eene gunstrijke beschikking der Godlyke voorzienigheid, en de tusschenkomst zijner veel vermogende vrienden, deszelfs totale ondergang onvermydelyk is". Hierop deelt hij mede wat er sedert 1795 met hem voorviel tot dat hij in 1802, in plaats van Secretaris van het Departementaal Bestuur van Utrecht, Eerste Commies op het bureau werd; daarna gaat hij aldus voort: »Ik heb dien post tot nu toe bekleed, en bekleed dien nog; ik had daar bij van andere administraties, die nu ook reeds vervallen zijn nog een redelijk inkomen, zoodat ik kon berekenen jaarlijks tusschen de 4 à 5000 guldens inkomen te hebben, waar van ik, niettegenstaande de schrikkelijke duurte der tijden, de zware en bijkans ondragelijke lasten en mijn talrijk huisgezin, als een fatzoenlijk man, volgends mijn rang kon bestaan, echter met goede oeconomie". — »Daar ik mijne bovengemelde administraties door andere schikkingen heb zien annulleeren, komt er nog dit bij, dat door het Decreet van Zijne Majesteit, den Groten Napoleon, ons Departementaal Bestuur vervalt, waar door ik geheel en al van alle middelen van bestaan ontzet ben". — »Welk een verschriklijk vooruitzicht! — ik verstout mij dus, hooggeachte beste vriend! wetende Uwel Ed: Gestr.'s invloed en vermogen om mij tot Uwel Ed: Gestr. te wenden, met ootmoedige sollicitatie, om in dezen aan mij en mijne talrijke famille te denken, en alle vermogen in te spannen, om bij den Groten Napoleon door UWel Ed: Gestr. zelven, of door UWel Ed: Gestr. vermogende vrienden, mij als een geschikt voorwerp

tot het bekleeden van den Post van *Sous-Prefect*, in eenig gedeelte van ons vaderland aantebevelen, op welken post ik, door de bekleding der vorenstaande aanzienlijke bedieningen, ik vermeene eene billijke aanspraak te hebben". — »Ik hebbe tot dat einde mij reeds bij memorie geaddresseerd aan Zijne Doorl: Hoogheid, den Prins Aartstresorier, Hertog van Plaisance alhier; dan, wanneer men geen bijzonder appui heeft, klopt men veelal aan een doof mans deur; daar mij verzekerd is, dat zijne Doorl: Hoogheid een belijder is van den Protestantschen Godsdienst, geloof ik ook zeker, dat UWel Ed: Gestr: met Hoogstdenzelven zeer bekend is; dit zoo zijnde, solliciteer ik op het nederigst UWel Ed: Gestr: mij bij eene missive aan dien Vorst, als een verdienstelijk *Fransgezind* vaderlander aantebevelen, en dezelve missive mij te willen toezenden, ten einde die, bij eene nadere memorie, eigenhandig aan Zijne Doorluchtige Hoogheid overtegeven". — »O mijn edel denkende Hoog Geachte Vriend! Vergeef uwen ouden *Pieter* deszelfs stoutmoedig verzoek en nederigé bede in deze! de nood dringt, — om 's Hemels — om der vriendschaps wille, weiger hem in deze Uwen veel zeer veel vermogenden invloed niet, en help hem en de zijnen redden".

Tot eene aanstelling als »Sous-Prefect'' kwam het niet, wel tot die van Griffier bij het vredegerecht te Amersfoort, gelijk blijkt uit den tweeden brief aan Ds. Marron, dd. Amersfoort 24 October 1812, waarbij 't Hoen andermaal de tusschenkomst inroept van den Parijschen predikant, maar thans ten behoeve van zijne kinderen. »Vergeef mij mijne vrijmoedigheid", aldus luidt dit schrijven, »dat ik den toevlugt neeme tot UWel Ed.'s mij bekende toegenegenheid voor mij, en veel vermogenden invloed; — daar mijn post van Griffier bij het vredegerecht te Amersfoort mij dwingt, om, ook tot verligting van mijn zwaar huisgezin, voor een bestaan van mijne kinderen omtezien, heb ik voor mijne oudste dogter, de weduwe Doctor List (welke ook

met 3 kinderen ten mijnen lasten is) verzogt en geobtineerd, het debiet der Fransche loterij alhier te *Amersfoort*, — en om zich daar toe te bekwamen, is zij benevens mijne dogter *Ceetje*, ook oud dertig jaren, zederd een geruimen tijd, op het bureau van den Heer Directeur *Le Boeuf* te Amsterdam geweest, — daar men gedagten heeft, dat het getal der ontvangers der *Fransche Loterij* te *Amsterdam* zal worden vermeerderd, solliciteert mijne voornoemde dochter *Ceetje*, om met een dier posten te worden begunstigd; dan daar toe behoort appui en protectie te Parijs; — ik neem dus de vrijheid, daar UWel Ed: Gestr: mijne omstandigheden kent, mijne toevlugt tot UWel Ed: Gestr: te neemen, en te solliciteeren, . dat het UWel Ed: Gestr: gelieve, deze mijne dogter *Ceetje* daar toe (ingevalle het getal der ontvangers dier Loterij te Amsterdam mogt worden geaugmenteerd) gunstig aan de administratie derzelve à costij, voortedragen en aantebevelen, — zij is de zaak dier Loterij ten vollen kundig, en draagt de approbatie van den Heer *Le Boeuf* weg, ook, in geval zij het mogt obtineeren, is haar borgtogt gereed. — Nu Wel Edele Gestrenge Heer! hoog geachte Vriend! ik bid ik smeek UWel Ed. Gestr. stel uwen veel vermogende invloed, voor uwen ouden vriend toch in het werk; ik heb veele en zware verliezen geleden, mijne dagen worden hoog, en geven mij kommerlijke vooruitzichten; — nogmaals smeek ik UWel Ed. Gestr. op het dringendste, verleen mij en mijn talrijk huisgezin in dezen uwen weldadigen invloed."

Tijdens zijn hernieuwd verblijf te Utrecht moet Pieter 't Hoen ook buiten zijnen gewonen werkkring nuttig werkzaam zijn geweest. Een bewijs hiervan is zekere redevoering door hem gehouden, waarvan de titel, mij medegedeeld door Mr. S. Muller Fz., deze is: *De lof der schilder- of tekenkunst, en de hoofdvereischten, welke zij in haren onvermoeiden betrachter vordert. Uitgesproken op Woensdag den* 7 *Mey* 1806 *in de Teken-academie te Utrecht, bij gelegenheid van de*

uitdeling der prijzen aan de kwekelingen derzelve Academie door P. 't Hoen lid dier Academie. Te Utrecht, bij P. Muntendam, Stadsdrukker. 1806. IV en 36 pag. 8o.

Wat de laatste 16 levensjaren voor 't Hoen hebben opgeleverd is niet bekend. Tydeman, die in zijne Bijvoegselen op Bilderdijk, XII, 150, opkwam tegen Bilderdijks minachtend spreken van »zekeren Pieter 't Hoen" getuigt van hem: »deze, min of meer smadelijke, aanwijzing, verdiende (mijns oordeels) de man niet, die, door het wapen der drukpers alleen, een krachtig bestrijder was der gebreken en misbruiken der toenmalige regeering: die sedert, in het tijdperk na 1795, als Secretaris der Provinciale Regeering van *Utrecht*, zich als een gematigd en achtingwaardig man heeft doen kennen; en in gezegenden ouderdom, ook nog de weldaden der tegenwoordige Regeering genoten hebbende, ten grave gedaald is." 't Hoen overleed intusschen in het jaar 1828 als een vergeten burger, want nergens wordt plaats of dag van zijn verscheiden opgegeven. Omtrent zijnen zoon Reinier, — hij heeft, gelijk uit zijnen brief van 2 October 1810 blijkt, er 4 gehad — zegt Tydeman verder: »Ik heb, na 1815, kennis en vriendschap gehad met zijn zoon, *Reinier 't Hoen*, een kundig, schrander en braaf man, die in 1787 geëmigreerd, in 1795 weer in 't land gekomen en in krijgsdienst gebleven, na het herstel des Vaderlands met lof gefungeerd heeft in militair en burgerlijk bewind op de Kust van Guinea, en in onze West-Indiën, en als Gezaghebber op *St. Eustatius* is overleden."

Amsterdam, November 1879.

VERSLAG

VAN DE VOORNAAMSTE WERKEN OVER VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS, IN 1878 EN 1879 IN NEDERLAND VERSCHENEN.

DOOR

Jhr. J. E. H. HOOFT VAN IDDEKINGE.

Even verschillend als de in dit verslag genoemde grootere en kleinere werken, wat inhoud en vorm, belangrijkheid en bewerking betreft, het zijn, even zoo uiteenloopend zijn zij hier aangestipt of besproken, genoemd of uitvoeriger aan den lezer voorgesteld.

Terwijl grootere werken over algemeene vaderlandsche geschiedenis, gelijk die van Arend, de Jonge en Nuyens, van zoo algemeene bekendheid zijn dat niemand, stellig, ze niet kent, en het dus daarvoor voldoende mocht geacht worden wanneer slechts werd aangegeven tot hoever die uitgaven zijn gevorderd, waren er een aantal kleinere werkjes, monographiën en periodieke geschriften, die in den regel minder algemeen bekend worden, wier verschijning dikwerf onopgemerkt voorbijgaat en die zoodoende, hoewel ten onrechte, de aandacht van hem die zich met geschiedkundige studiën bezig houdt, ontgaan. Op die geschriften te wijzen, daarvan den inhoud meer uitvoerig op te geven, hebben wij gemeend dat de hoofdbedoeling van een verslag als dit moest zijn; vandaar eene oogenschijnlijk geheel onevenredige bespreking der hierna te noemen geschiedkundige werken.

Bij de bespreking — opzettelijk bezigen wij het woord beoordeeling niet, — is er naar gestreefd om elk geschrift zoo objectief mogelijk te behandelen. De juiste mate van belangrijkheid blijve ter beoordeeling van den lezer; in een verslag als dit mag men alleen vragen in hoever een werk, in het algemeen, van belang zij voor een vak van studie of wetenschap, zonder af te dalen in een onderzoek, en beschouwingen daaromtrent te geven, die hier te ver zouden leiden en die bijna geheel afhankelijk blijven van het standpunt waarop de beoordeelaar zich plaatst of het oogpunt waaruit hij het boek wil beschouwen. Vele der hier genoemde werken toch, vereischen voor eene goede beoordeeling grondige voorafgaande studie, anderen ontsnappen daaraan wegens hunne eigenaardige beteekenis, b. v. de zuiver kerkhistorische geschriften, of kunnen alleen door ervaren vakmannen goed beoordeeld worden, zooals die betrekkelijk archiefwezen, museologie enz., zoodat een verslag als dit, niet aan de gestelde eischen zou beantwoorden, juist dan, wanneer het verder ging dan tot eene aankondiging en bespreking der daarin genoemde werken, alleen met het doel om de aandacht der geschiedkundigen daarop te vestigen.

Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling letterkunde. Amsterdam, C. G. van der Post. roy. in 8o. *Tweede reeks, VIe, VIIe en VIIIe deel* 1877-1879.

Onder de verschillende opstellen in de bovengenoemde Verslagen opgenomen, verdienen de volgende hier vermelding omdat daarin onderwerpen, aan de vaderlandsche geschiedenis ontleend, behandeld worden.

In deel VI treft men de volgende stukken aan. Eene verhandeling van Dr. W. G. Brill, over de oorzaak van den moord op Aleid van Poelgeest gepleegd, waarin de schrijver

tot de slotsom komt dat de aanleiding van dien moord gezocht moet worden in Aleid's afval van de Hoeksche partij, waartoe haar geslacht behoorde, een gevoelen dat door Dr. Fruin wordt bestreden. Eene bijdrage van Dr. W. Moll, over Gozewijn Comhaar, een Nederlander die in de eerste helft der XVe eeuw aan het hoofd der kerk van IJsland heeft gestaan. Van Mr. L. A. J. W. Sloet, iets over het wapen der eerste graven van Gelre en Zutphen. Eene: »kritiek van eenige der bronnen van de geschiedenis der laatste dagen van het leven van Hendrik IV, koning van Frankrijk", door Dr. W. G. Brill, en eene belangrijke studie van den heer W. G. Knoop, over Willem III en den slag van St. Denis, besluiten dit deel.

De slotsom waartoe de heer Knoop was gekomen, dat namelijk Willem III bij het leveren van den slag bij St. Denis op den 14den Augustus 1678, vier dagen na het sluiten van den vrede te Nijmegen, van die vredesluiting zeker zou geweest zijn en dus noodeloos slag leverde, vindt bestrijding bij Dr. Fruin, wiens betoog (Deel VII bl. 26–99) den heer Knoop tot een repliek aanleiding geeft (VII. 111—132). Ten slotte komt Dr. Fruin daarop nog eens terug (VII. 234—242) nu hij in eene tot dusver niet geraadpleegde bron, het dagboek van den jongeren Constantijn Huygens, het stellige bewijs heeft gevonden dat het punt in geschil beslist. Schoon het aan Willem III officieel nog niet bekend was dat de vrede gesloten was, wist hij dit officieus, uit een brief van den raadpensionaris van Beverningh, sedert 13 Augustus. Eene belangrijke gebeurtenis uit onze geschiedenis is door deze polemiek duidelijk en in bijzonderheden uiteengezet, terwijl tevens voor de beoordeeling van het karakter van Willem III daardoor een helder licht is opgegaan.

In ditzelfde deel (VII. 276—293) is nog eene studie op geschiedkundig gebied van den heer Knoop opgenomen, over de impopulariteit van ons leger tijdens de republiek.

De historische bijdragen in het achtste deel bepalen zich tot de volgende: van Dr. Eelco Verwijs, over Heer Nicolaas van Cats. (VIII, 6—21), van den heer Knoop over den aanslag van prins Maurits op Maastricht, in 1794. (VIII. 237—263) en van Mr. G Mees Az. over een Hollandschen luitenant onder Koning Lodewijk, naar aanleiding van een aantal brieven door den, in Spanje gesneuvelden, luitenant Bernard Coenraad Meijer aan zijne verwanten geschreven, thans in het bezit der familie Dijckmeester te Tiel.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Utrecht, Kemink en Zoon. roy. 8o. Eerste deel..(Titel, inhoud en 436 bladz. met vier kaartjes) 1878. *Tweede deel (Titel en 416 bladz.)* 1879.

Met de in 1876 verschenen 31e jaargang, die het zesde deel der zesde reeks vormt, heeft het Historisch Genootschap te Utrecht de uitgaaf zijner Kroniek gestaakt, of liever, van titel doen veranderen, zoodat datgeen wat vroeger als Kroniek verscheen, thans het licht ziet onder den meer juisten naam van Bijdragen en Mededeelingen.

Gelijk te voren, en meer nog dan toen bij de Kronijk het geval was, bevatten de beide eerste deelen dezer nieuwe uitgave, uitvoeriger of korter mededeelingen, onuitgegeven stukken en correspondentiën, ook een enkele keer meer bepaalde studiën, allen gewijd aan of in verschillende mate van belang voor onze geschiedenis en hare nevenvakken. Als de belangrijkste daaronder noemen wij de volgende. In het eerste deel treft men twee studiën aan, de eerste is eene uitvoerige, met groote zorg en nauwkeurigheid bewerkte geschiedenis der Hollandsche en Fransche Utrechtsche couranten, bewerkt door Mr. W. P. Sautijn Kluit, die hiermede wederom eene bijdrage leverde tot de door hem,

met zooveel voorliefde beoefende, geschiedenis der periodieke pers in ons vaderland.

Eene andere, evenzeer uitvoerige studie is meer van bibliografischen aard, het is die van den heer P. A. M. Boele van Hensbroek, over de verschillende uitgaven en vertalingen van het bekende werk van Guicciardini, Descrittione di tutti i Paesi Bassi De waarde van deze bijdrage, waarin men mag zeggen dat de schrijver zijn onderwerp geheel heeft uitgeput, wordt verhoogd door de daarin opgenomen aanteekeningen van den heer Dr. R. Fruin.

Eene laatste studie leverde de heer Mr. J. Heydanus in zijn: »Wanneer is de mond van het Naardermeer gestopt?" welke vraag, na een, door verschillende kaartjes opgehelderd, betoog, beantwoord wordt met de verzekering dat dit omstreeks het midden der XIVe eeuw, en stellig vóór 1388 heeft plaats gehad.

Het overige van dezen bundel wordt ingenomen door een aantal onuitgegeven stukken, even verschillend van inhoud als uiteenloopend in tijd. Gelijk vroeger bij de Kroniek, vormen thans bij deze Mededeelingen, de jaarlijks verschijnende deelen, als het ware portefeuilles met varia van historisch belang, die na verloop van eenige jaren een goed algemeen register behoeven om er al die dienst van te hebben welke met de uitgaaf wordt beoogd. De heer P. A. Leupe deelde een aantal stukken mede uit het Rijksarchief, welke van belang zijn voor de historie van het zeewezen in de XVIIe en XVIIIe eeuw; de heer Jhr. Mr. J. L. A. Martens deed hetzelfde met bescheiden welke meer bepaald betrekking hebben op de geschiedenis der stad Utrecht en hare regeering in de XVIIIe eeuw. Van ouder datum zijn de oorkonden met korte toelichtingen, gegeven door Jhr. J. J. de Geer van Oudegein, betreffende het voormalig klooster der Zakbroeders binnen Utrecht, en: Iets over de oudste heeren van Beverwaard onder Werkhoven, terwijl de heeren Fr. Baron van Lynden van Hemmen enkele

brieven van prinses Wilhelmine in 1787 geschreven en een in 1793 aan haar gerichte van J. E. van Lynden; Mr. G. W. Vreede, missiven van R. J. Schimmelpenninck en Johan Valckenaer geven, en ten slotte de heeren R. C. H. Römer en Mr. W. H. de Beaufort kleinere bijdragen tot dit eerste deel der Mededeelingen hebben geleverd.

Minder rijk in uitgewerkte studiën dan het eerste, is het tweede deel, dat bijna uitsluitend is gevuld met tot dusver onuitgegeven stukken. Men ontvangt daarin: Memorie van den Capitain ter zee Ver-Huell, met 's lands Esquader in het jaar 1784/5 in Indie geweest zijnde, als mededeeling van Jhr. H. C. A. Verhuell. Dan wederom een aantal mededeelingen betreffende zeezaken van den heer P. A. Leupe; verder, van belang voor de geschiedenis onzer koloniën in Oost en West, »Papieren van D. Bavay wegens het voorgevallene te Bengalen in 1763", en eenige stukken uit het archief van Hilten, vooral van waarde voor de geschiedenis der Hollanders in Brazilie.

Mr. S. Muller Fzn. gaf eene mededeeling getiteld: Het oprichten eener vroedschap te Utrecht; Mr. J. Soutendam een verhaal van het gepasseerde binnen de stad Delft, bij de electie van prins Willem IV tot Stadhouder in 1747; Mr. W. H. de Beaufort plaatste een belangrijk rapport van den ambassadeur Aubery du Maurier na zijn terugkeer uit Holland in 1624 ingediend aan den koning van Frankrijk, terwijl eene aardige bijdrage van den heer J. H. Hofman over het feestmaal, dat vóór de hervorming, telken jare gehouden pleegt te worden door de priester-broederschap in de vijf kapittel kerken te Utrecht, dit deel besluit.

Waar de inhoud zoo verschillend van aard is als hier, en voor een zeer aanzienlijk deel bestaat uit, tot dusver, onuitgegeven stukken, daar is een objectief oordeel over de meerdere of mindere belangrijkheid moeilijk, zoo niet onmogelijk, aangezien dit geheel afhangt van het standpunt waaruit men het gegevene wil beschouwen. Men neme het

dus als een gedrukt archief, als een magazijn van bouwstoffen, en zóó beschouwd mag men deze nieuwe jaarboeken van het Historisch Genootschap als een welkom geschenk voor den geschiedvorscher, dankbaar aanvaarden.

Studien en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren, *door R. C. Bakhuizen van den Brink. Vierde deel*, *'s Gravenhage*, *Martinus Nijhoff* 1877. *roy.* 8*o*. (*VIII en* 456 *bladz.*)

Zoo ooit een ongeluk goede gevolgen heeft gehad, dan was het wel de ballingschap van Bakhuizen van den Brink die hem, ongezocht en onwillekeurig, tot historicus heeft gemaakt. Gedurende zijne uitlandigheid gedwongen zich met iets anders onledig te houden dan zijne letterkundige en philosophische studiën, waartoe hem, volgens zijne brieven, toen de noodige boeken ontbraken, zocht hij bezigheid en troost in nasporingen op het gebied van de geschiedenis des vaderlands, Reeds spoedig is dit vak van wetenschap voor hem hoofdzaak geworden, en onder de eerste vruchten zijner werkzaamheid behooren de rapporten in 1846 en 1847 bij onze ministers van buiten- en binnenlandsche zaken ingediend, over zijne nasporingen op de rijksarchieven te Weenen en te Brussel. Met die stukken, hier voor het eerst gedrukt wordt den hierboven genoemden bundel geopend. Behalve om den inhoud, verdienen die stukken in hooge mate de aandacht, omdat daaruit eene methode van werken spreekt, die niet genoeg ter navolging kan aanbevolen worden aan hen, die zich met grondige bronnenstudie wenschen bezig te houden. En wil men Bakhuizen op een ander gebied, op dat van het archiefwezen, waarop hij zoo veel tot stand heeft gebracht, leeren kennen en beoordeelen, dan leze men zijn stuk over het Oost- en West-Indisch archief te Amsterdam, oorspronkelijk in de Kunst- en Letterbode van 1855 opgenomen, nu hier herdrukt. De geniale, veelzijdig ontwikkelde

man, treedt daarin op in zijn volle kracht; hij toont zich bij uitstek bevoegd en geschikt voor de taak om het archiefwezen hier te lande te hervormen. Maar het genot dat het laatste deel der studiën en schetsen, den lezer verschaft, is niet onvermengd. Wie de beide uitstekend fraaie stukken, het voorstel door Bakhuizen ingediend bij de Kon. Akad. van Wetenschappen aangaande eene geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat, en zijn rapport over een voorstel van den heer Knoop aan dezelfde Akademie, over de uitgave van bronnen en bouwstoffen voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis, heeft gelezen, en dan vraagt waartoe Bakhuizens pogingen hebben geleid, die kan niet anders dan zeer ontnuchterd zijn en moet zich teleurgesteld gevoelen even als hij, die in den herfst te vergeefs naar vruchten zoekt aan den boom welke in het voorjaar boven allen, schitterde door rijkdom van veelbeloovenden bloesem. Ook hier ontbreken vruchten, maar dat zij er niet zijn, is waarlijk de schuld van Bakhuizen niet geweest. Zijne overige, hier opgenomen studiën, die bijv. over Lord Macaulay en over Isaak Lemaire, stellen Bakhuizen's geschied- en letterkundige talenten in een helder licht; zijne korte opstellen en karakterschetsen zijn in hunne soort meesterstukken die, als voorbeeld genomen, den navolgers succes moeten schenken, en die, uit een ander oogpunt beschouwd, hier en daar wenken bevatten welke ook nu nog niet overbodig, op nieuw verdienen ter harte genomen en opgevolgd te worden; als voorbeeld daarvan wijzen wij op hetgeen B. (bl. 352) omtrent eene herstelling van de hofzaal op het Binnenhof heeft gezegd. Wat hier uit Bakhuizen's brieven aan Bake en Geel werdt opgenomen, heeft ook voor den historicus waarde, maar doet ons in de eerste plaats den schrijver, in zijne ontwikkeling als geschiedvorscher, kennen en beoordeelen.

Den heer P. A. Tiele voor de zorg aan het opsporen en bijeenbrengen van de vele, overal verspreide, geschriften die Bakhuizen naliet, dankbaar, zal wel ieder die in onze his-

torie en zijne beoefenaars belang stelt, dit boek neerleggen met de verzuchting: Waarom is dit deel het laatste.

Algemeene Geschiedenis des Vaderlands van de vroegste tijden tot op heden, door Dr. J. P. Arend, voortgezet door Mr. O. van Rees, Dr. W. G. Brill, en Dr. J. van Vloten. roy. 8o. Leiden, P. van Santen, 1879. *4e deel, eerste en tweede stuk.*

Niet ongelijk aan die groote bouwwerken welke meer dan één menschenleeftijd vereischten alvorens voltooid te zijn, heeft ook deze, op zeer breeden schaal aangelegde uitgave, de gebreken, onvermijdelijk eigen aan elk werk, wat achtereenvolgens aan verschillende handen, ter leiding was toevertrouwd. Onwillekeurig drukt, gelijk bij gene elken bouwmeester, hier iedere geleerde, den stempel zijner individualiteit op dat deel wat onder hem ontstond; en moge zoodoende een werk langzamerhand zijne voltooijng naderen, ten slotte ook bereiken, de eenheid en vooral de eenvormigheid van het geheel, zal daaronder lijden of grootendeels te loor gaan.

Evenwel bij het hierboven genoemde werk bleef geen keus; de beide eerste bewerkers stierven en zoodoende moest de voortzetting, zou die plaats hebben, wel aan anderen worden opgedragen.

De beide stukken van het vierde deel, welke in 1879 het licht zagen, omvatten respectievelijk de geschiedenis der jaren 1648—1672 en 1672—1713 Dat het droevige maar belangrijke jaar 1672 daarvan een aanzienlijk deel beslaat, ligt voor de hand; weinige jaren toch hebben zich in onze landshistorie gekenmerkt door zulke gewichtige gebeurtenissen in even groot aantal, als bij dit jaar het geval is.

De uitvoering dezer stukken toont, bij die van vroeger vergeleken, eenig verschil. Vele portretten en de meeste platen, voorheen in plaatdruk uitgevoerd, zijn thans in steen-

druk gegeven, en ook de keus, inzonderheid der platen, werdt gewijzigd, immers deze bepaalde zich thans met voorliefde bij de reproductie van spotprenten waaraan het behandelde tijdperk zeer rijk is. Dat er naast de afbeeldingen van vele staats- en krijgslieden ook die van den grootsten denker dezer tijden is gegeven, is ongetwijfeld een gelukkig denkbeeld; in een werk als dit mocht het portret van den man die ook lang na zijn verscheiden, die heden nog invloed oefent, van Spinoza in éen woord, zeer zeker niet ontbreken.

Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks van de vroegste tijden tot op onze dagen, *door Dr. W. J. P. Nuyens*, *gr.* 8o. *Amsterdam*, *C. L. van Langenhuysen. Deel X*, 1876; *XI*, 1877; *XII en XIII*, 1878; *XIV en XV*, 1879.

Op dezelfde wijze als de vorige deelen, welke in vroegere verslagen (Zie Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. Nieuwe reeks dl. VII, 7, VIII, 1 en IX, 2.) vermeld werden, bewerkte de ijverige schrijver, de hierboven genoemde die, te zamen, onze geschiedenis omvatten van het begin der XVIIe tot in de eerste jaren der XVIIIe eeuw. Waar het gebeurtenissen betreft zooals de kerkelijke twisten en de daarop gevolgde Dortsche synode van 1618 en 1619, moet het den schrijver op zijn standpunt, moeite hebben gekost, objectief geschiedschrijver te zijn. Of hem dit gelukte, laten wij liefst onbeslist, maar ons komt het voor dat men deze vaderlandsche geschiedbeschrijving zou kunnen vergelijken bij een marmer beeld, geplaatst in eene zaal waarvan alle ramen met gekleurd in stede van kleurloos glas, zijn gedicht. Het beeld, in vorm en grondstof, veranderd daardoor wel niet, het is en blijft marmer, maar toch geeft het den aanschouwer den indruk van iets anders, van bijv. een wassen beeld te zijn. Zoo ook ontvangen wij in het werk des heeren

koloniale geschiedenis behandeld onder het beheer der gouverneurs-generaal van Swol, Zwaardekroon, de Haan, Durven, van Cloon, Patras, Valckenier, Thedens, van Imhoff, Mossel en van der Parra, waarvan meer dan één onbeduidende personen waren, tot die hooge waardigheid opgeklommen zonder daarvoor bekwaamheid of geschiktheid te bezitten. Allertreurigst en van steeds dieper verval getuigend, is het hier beschreven tijdvak in de geschiedenis der eenmaal zoo bloeiende compagnie, wier ambtenaren het zich ten doel schenen gesteld te hebben om de spreekwoordelijk bekende hollandsche goede trouw en eerlijkheid te logenstraffen, zoo zeer werdt destijds algemeen geknoeid en gestolen.

Treurig maar leerzaam is de geschiedenis van dit tijdperk van verval; ook voor onze tegenwoordige toestanden is daaruit nog menige les te trekken, wanneer men bedenkt welke de gevolgen zijn, en hoe die nimmer uitblijven, van een slecht, slap bestuur waarbij persoonlijke belangen boven die van het algemeen, behartiging vinden.

De schrijver heeft in dit gedeelte van zijn werk de niet benijdenswaardige taak om eene der schandelijkste en bloedigste bladzijden onzer koloniale geschiedenis te schrijven, op uitstekende wijze vervuld. De treurige Chineezenmoord te Batavia en omstreken in 1740 gepleegd, met hare oorzaken en gevolgen, worden hier op de meest onpartijdige en toch volledige wijze geschetst, en daardoor blijkt dat de gouverneur generaal Valckenier, hoe schuldig ook, niet alleen oorzaak was van deze treurige gebeurtenis, die misschien meer geweten mag worden aan de algemeene rotheid van het toenmalig bestuur dan aan enkele personen.

Het mag bevreemdend genoemd worden dat van een werk zoo belangrijk en uitgebreid als dat van den heer de Jonge, een werk geheel uit officieële bescheiden opgebouwd, waaruit voor het eerst de geschiedenis onzer vestiging en van het beheer in de voornaamste onzer overzeesche bezittingen kan gekend en met juistheid beoordeeld worden, dat van zulk

een werk zoo weinig wordt gesproken en dat daarvan nog nimmer eene goede, uitvoerige, het werk waardige, beoordeeling het licht heeft gezien; waarlijk werk en schrijver beide, hadden beter lot verdiend dan zoo onopgemerkt te blijven, zoowel in het moederland als in de kolonie zelve.

Pleyte (*Dr. W.*) *Nederlandschen oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote. Afbeeldingen naar de oorspronkelijke voorwerpen of naar photographiën, met begeleidenden tekst en oudheidkundige kaart. Leiden*, *E. J Brill* 1877, 4o. *Afl.* 1 *en* 2 (1—68 *met* 27 *gekl. gelith. platen en* 2 *gekl. gelith. kaarten.*) 1878 *Afl.* 3. (87—103 *m. pl.* 28—36 *en* 1 *kaart*). 1879 *Afl.* 4, *en* 5. (105—154 *m. pl.* 37—53, *en m. pl. I—VII en* 2 *kaarten.*)

Gelijk een kind zich uit zijne eerste levensjaren, op enkele vage herinneringen na, later niets meer weet te herinneren, zoo ligt ook voor schier elk volk, de geschiedenis van zijn oorsprong, eerste ontwikkeling en beschaving, zoo goed als geheel in het duister. Toch doet zich later de behoefte gevoelen om die eerste wording en ontwikkeling na te sporen; en wanneer in dat geval de geschreven geschiedenis, ook die van naburige volken, het antwoord ten deele of geheel schuldig blijft, dan peinst men op middelen om van elders licht te erlangen. De vruchtbaarste bron blijkt daarvoor den bodem te zijn waarop het voorgeslacht zich in lang verleden tijden heeft gevestigd en waarin het, geheel onbewust, als het ware zijne geschiedenis heeft nedergelegd. Immers, naast de graven met hunnen inhoud, treft men daarin steeds allerlei overblijfselen aan van kunstvlijt, die, hoe ruw en onvolkomen, hoe fragmentariesch en onvolledig, toch een hulpmiddel kunnen worden dat ons een blik verschaft in het leven

van dat voorgeslacht, ons den maatstaf geeft van den trap van ontwikkeling en beschaving waarop dit stond. Als zoodanig is de naam van prae-historie, in de laatste jaren aan de studie der, uit de allereerste kindsheid der volken overgebleven oudheden, gegeven, juist en gewettigd.

En voor die prae-historie, die geschiedenis zonder data en namen, heeft, voor zoover ons vaderland betreft, Dr. Pleyte een bron geopend in zijn hierboven genoemd werk.

Meer verzameld dan nog verwerkt, heeft de schrijver daarin met groote vlijt alles bijeen gebracht wat hij op verschillend gebied, met betrekking tot het vóór-karolingisch tijdvak, in ons land heeft aangetroffen. Naast berichten van Romeinsche schrijvers, vindt men in zijn werk reeksen van oude plaatsnamen, maar bovenal en in de eerste plaats de, meestal naar de natuur uitgevoerde, afbeeldingen in kleurdruk, van allerlei voorwerpen uit onzen bodem te voorschijn gekomen, vergezeld van korte toelichtingen en somtijds onder bijvoeging van elders gevondene oudheden, tot verklaring der inlandsche.

In hoever het mogelijk is om, met behulp dezer studie langzamerhand een juist en aanschouwelijk overzicht te geven van ons land en zijne bewoners in de eerste eeuwen onzer jaartelling en misschien reeds vroeger, moet de tijd leeren. Het onderzoek op dit gebied, ofschoon niet geheel nieuw, is nog te weinig gevorderd, de vruchten daarvan nog ntet genoeg verwerkt, om thans reeds te beslissen, of hier al dan niet, hoop bestaat op het verkrijgen eener afdoende en stellige uitkomst.

Terecht heeft Dr. Pleyte begrepen dat bij een werk als het zijne, waarin den bodem van ons land eene hoofdrol speelt eene goede kaart in de allereerste plaats wordt vereischt. Hij heeft daarom, met Starings geologische kaart van Nederland ten grondslag, eene kaart ontworpen welke duidelijk den aard en de gesteldheid van onzen bodem, den loop van rivieren en beken zoo vroeger als later, weer geeft. Daarop

zijn verder aangegeven den loop van zeer oude dijken en wegen, de ligging van terpen en wierden, alsmede van plaatsen waar oudheden gevonden zijn, die door verschillende teekens aangeduid en in eenige klassen verdeeld zijn. De tot hiertoe verschenen vijf bladen bevatten, behalve den titel, het geheele noorden van ons land, als de noordhoek van Noordholland met Texel en de verdere eilandenketen, Friesland, Groningen en een deel van Drenthe. Vermoedelijk vormt dit een derde deel der gansche kaart, die het beste en gemakkelijkste hulpmiddel oplevert om in een enkele oogopslag, een indruk te verkrijgen van ons vaderland voor dat het, door menschenhand, geworden is zooals wij het nu kennen.

Men mag het werk van den heer Pleyte, dat door eene tegelijker tijd in het fransch uitgegeven tekst ook voor het buitenland toegankelijk is, begroeten, als eene even nuttige als belangrijke verschijning, op een gebied dat den historicus niet onverschillig kan wezen, en dat ook de verdienste bezit van de eerste proeve te zijn, ten onzent geleverd, om vele verspreide berichten en op zich zelf staande onderzoekingen bijeen te brengen en tot een geheel te vereenigen.

De rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitgegeven door Dr. H. G. Hamaker. Derde Deel. Utrecht. Kemink en Zoon. 1878. *gr.* 8o. (*Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe Serie No.* 26.)

Ten vervolge op de beide in 1875 en 1876 uitgekomen deelen, besproken Bijdr. v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk. 1877. Nieuwe reeks IX bl. 11 van het verslag, verscheen in 1878 het hierboven genoemde, inhoudende: 1°. Thesoriersrekening van Jan Philipszoon van Leyden, 25 Febr.

1340—25 Sept. 1341, 2°. Idem van Johannes van Nederhem, 8 Aug. 1343—8 April 1344. 3°. Rekening van den kost van 's Graven Herberge gedaan door Ysebout 6 Aug. 1343—8 April 1344. 4°. Rekening van den kost van 's Graven herberge gedaan door Ysebout, 's Graven klerk, 8 April 1344-14 December 1344. 5°. Thesoriersrekening van Johannes van Nederhem 15 Nov. 1344—31 Maart 1345, met eene inleiding over het oorspronkelijk handschrift; 6°. Rekening van den kost van 's Graven Herberge gedaan door Ysebout 30 Maart 1345—3 October 1345.

Daaraan zijn toegevoegd, als bijlagen: I. Provanchie geörbaert in mijns heren herberghe van 6 April tot 6 Juny; II. Item voer Utrecht van 6 Juny tot 27 July; III. Item van 13 Augustus tot 30 September; verder de Rekening van Jan meester Lamszoon wegens krijgsbehoeften in den Stichtschen oorlog, en ten slotte eene algemeene inhoudsopgave van dit deel, benevens eene lijst verbeteringen van daarin voorkomende onnauwkeurigheden

Zijn dergelijke rekeningen, gelijk reeds vroeger bij de aankondiging der beide eerste deelen is opgemerkt, in velerlei opzicht hoogst belangrijk, onder die welke in dit deel werden uitgegeven, verdienen bijzondere aandacht de sub 3 en 4 genoemde, omdat daaruit de reizen van Willem IV, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, naar het heilige graf, en naar Pruissen, tot in kleine bijzonderheden gekend kunnen worden. Eene verklarende woordenlijst of enkele aanteekeningen, waren hier voorzeker niet overbodig geweest; om slechts één enkel voorbeeld te noemen, zoo is op bl. 344 de uitdrukking: Item..... te Colberghe betaelt om 3 ellen..... 18 sc. *vinckenoghen*, 1 scilt voor 19 sc. 6 d. enz, niet duidelijk voor ieder die niet weet dat de zeer kleine XIVe eeuwsche zilveren muntjes, in de Pommersche steden geslagen, daar bekend waren onder de benaming Finkenaugen; ook de plaatsnamen hadden nu en dan wel eenige opheldering noodig gehad, en

evenzoo vele uitdrukkingen. Het blijft daarom te hopen dat eene verklarende woordenlijst nog moge volgen.

Amersfoort. 777—1580, *door W. F. N. van Rootselaar. Amersfoort, B. Blankenberg en Zoon.* 1878. *Twee deelen in roy.* 8o. (*XII en* 516; 512 *en XII bladz. met platen*).

Dit werk, meer dan duizend bladzijden druks, doet in velerlei opzicht aan menigen arbeid van geleerde benedictijnen uit vroeger dagen, denken. Het midden houdende tusschen eene kronijk en eene monographie, bevat het eene, met groote vlijt uit allerlei bronnen, waaronder eenige tot hiertoe ongebruikte en weinig gekende, saamgelezen geschiedenis van alles wat de stad Amersfoort rechtstreeks en van veel wat haar zijdelings betreft. Als leiddraad volgt de schrijver daarbij de regeering der opeenvolgende bisschoppen van Utrecht, tot wier gebied Amersfoort sedert de vroegste tijden heeft behoord. Vele oude bescheiden werden in dit werk ingelascht, zoo b. v. vindt men bl. 182—273 van het eerste deel »*der Stadt Wilkueren*", met het »*Raitboick*" en het »*Scepenboeck*", in hun geheel opgenomen, volgens een handschrift uit de XVe eeuw, bewaard in het gemeente-archief van Amersfoort. [1] Eenige platte gronden en afbeeldingen van gebouwen versieren dit werk, dat, als bron voor de plaatselijke geschiedenis van Amersfoort meer bijzonder, en voor de kerkhistorie van het oude bisdom Utrecht meer algemeen, van blijvend belang is.

---

[1] Veel nauwkeuriger zijn, kort daarop, „*der Stadt Wilkueren van Amersfoort*" door Mr. B. J. L. de Geer, uitgegeven in de N. Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving, N. R. IV. 1878. Dit tijdschrift is ook voor den geschiedvorscher van belang om de vele daarin opgenomen oude keurboeken, b. v. die van Brielle, Delft, Dordrecht, Rotterdam, Utrecht enz.

Sancte Marie. Gedenkschriften ariëngaarde in Friesland. Naar bewaarde handschrift uitgegeven, , aanteekeningen en register, door Wybrands. Uitgegeven voor rekening Friesch Genootschap van Geschied-, en Taalkunde. roy. 8o. (met plaat, 276 en X bladz.) Leeuwarden, H. 1879.

al bronnen voor de kennis onzer geschiedenis naarmate men opklimt tot een verder ver- dan natuurlijk, maar dat er eeuwen zijn, welke ider hebben nagelaten dan enkele andere, daaraan n, is een verschijnsel wat zich alleen laat ver- r de vele oorlogen en andere volksrampen, welke te boek stellen der landshistorie hebben verminderd, k de geschreven nalatenschap van het voorgeslacht nieling prijs gaven. Bijzonder karig zijn ons toege- echte gelijktijdige historieschriften uit de tiende tot aalfde eeuw; eerst uit deze laatste en de volgende, bleven enkele gespaard die daardoor dan ook dubbel onze aan- it verdienen, en, wegens hunne schaarschheid, in waarde en. Opmerkelijk is het dat, terwijl er voor de geschiedenis n het midden en het zuiden des lands meer oorkonden en harters tot op onzen tijd bewaard bleven, er voor het noorden, met name de streken door Friezen bevolkt en bewoond, bij een uiterst bescheiden voorraad van deze documenten, weder meer kronijken behouden zijn. Zonderling echter is het dat, bij die schaarschte van bronnen, er nog zijn, die tot op onzen tijd niet of onvolledig uitgegeven waren, iets wat onder anderen het geval was met de hierboven genoemde kloosterkronijk. Wel was daarvan een deel, de levens der abten Sibrandus, Jaricus en Ethelgerdus omvattend, in het laatst verschenen deel der Monumenta Germaniae

Scriptores opgenomen, maar die der vroegere abten zouden misschien nog lang onbekend gebleven zijn, indien niet de heer Wybrands de bewerking en het Friesche Genootschap de uitgaaf daarvan, op zich hadden genomen. Beiden verdienen daarvoor grooten dank, want naast de bekende Wierummer kronijken van Emo en Menco, is nu de belangrijkste bron toegankelijk geworden voor de geschiedenis, van het kloosterleven meer bijzonder, voor die der Friesche gewesten meer algemeen, in de laatste helft der twaalfde en de eerste van de dertiende eeuw (1136—1259). Beter dan uit charters mogelijk zou zijn, leert men daaruit de volkshistorie kennen, ziet men tot welken trap van ontwikkeling Friesland toen was gevorderd en hoe daar, meer dan ergens anders in die dagen, eene voor de middeleeuwen welgeordende maatschappij met goede rechtsbedeeling bestond.

Door toevoeging van enkele andere op het klooster Mariëngaarde betrekkelijke stukken en een register, heeft de schrijver zijn werk zoo volledig en bruikbaar mogelijk gemaakt.

Albergensia. Stukken betrekkelijk het Klooster Albergen, Zwolle de Erven J. J. Tijl. 1878. *in* 8o. (412 *en IX bl.) Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis.*

Op den weg van Almelo naar Ootmarsum lag, in de buurtschap Albergen, het erve Hobergen of Schultenhuis. In 1470 vestigden zich hier eenige broeders van het Gemeene leven onder het opzicht van Henrick Wetter, opgevolgd door Godert of Gerard Scherpynck, wiens plaats in 1445 wederom werdt ingenomen door Reynerus van Teyel. Het was onder zijn bestuur, den 4 Mei 1447, dat dit gesticht tot een klooster van reguliere kanunniken der orde van Augustinus werd ingericht, toegewijd aan den

heiligen Antonius, en opgenomen in de congregatie van Windesheim. Na eene korte poos onder den prior Walraven van Meurs gestaan te hebben, hervatte Reynerus van Teyel het beheer tot aan zijnen dood (30 April 1472); hij had het genoegen de, aanvankelijk van hout en leem opgetrokken kerk- en kloostergebouwen, in steen herbouwd, te zien inwijden op 28 Juni 1471. Na hem volgden nog een drietal prioren tot dat eindelijk in 1520—1525 deze waardigheid ten deel viel aan Johannes van Lochem, die zich onledig heeft gehouden met het opstellen eener latijnsche kronijk, waarin hij de geschiedenis van het klooster Albergen heeft opgeteekend en verder de voornaamste gebeurtenissen te boek stelde, welke in zijnen leeftijd, in Gelderland en in Overijssel voorgevallen zijn.

Dit als: Chronicon Albergense, bekende, tot hiertoe onuitgegeven handschrift, berustende in het archief van den Hoogen Raad van Adel, is volgens besluit der algemeene vergadering, in Juni 1872 gehouden, door de Vereeniging tot beoefening van Overrijsselsch regt en geschiedenis, onder bovengenoemden titel uitgegeven, onder toevoeging van eene korte inleiding, waarbij in enkele lijnen de geschiedenis van dit klooster aangegeven en de daarvoor bekende bronnen opgenoemd worden. Verder zijn in deze uitgaaf nog opgenomen: een schrijven van 2 December 1539 van den stadhouder Schenk van Toutenburg, aan den prior, subprior enz. van Albergen; eene reeks meer of minder uitgebreide aanteekeningen en eene, helaas zeer uitgebreide, lijst van verbeteringen. Vooral voor de kennis der gewestelijke geschiedenis in het eerste vierde deel der XVIe eeuw en voor die van het, tot in kleine bijzonderheden medegedeelde, kloosterleven te Albergen, levert deze uitgaaf belangrijke gegevens op.

Oorkonden der Geschiedenis van het Sint-Anthony-Gasthuis te Leeuwarden, uit de 15*e en* 16*e eeuw. Door de voogden dezer Stichting naar de oorspronkelijke bescheiden uitgegeven. (Door W. Eekhoff.) Niet in den handel. Zonder plaats of naam in* 1876 *uitgegeven.* 1*e deel van* 1406—1562, 2*e van* 1562—1600, *beiden met historische toelichtingen. gr.* 8*o.* (12 *en* 1 — 560, *en* 4 *en* 561—1044 *bl.*).

Misschien is, betrekkelijk gesproken, geen onzer provinciën zoo arm aan oude oorkonden als de provincie Friesland. Toch schijnt er hier en daar nog wel wat te schuilen dat voor en na aan het licht wordt gebracht. Een bewijs hiervoor levert het bovengenoemde werk waarin ongeveer driehonderd oorkonden, (87 uit de XVe, de overige uit de XVIe eeuw herkomstig), zijn opgenomen en met zorg uitgegeven. Al deze stukken staan in betrekking tot de bekende zeer vermogende stichting: het St. Anthony Gasthuis te Leeuwarden, waarvan wel geen stichtingsoorkonde bekend is, doch dat dagteekent uit den aanvang der XVe eeuw. Een kort overzicht van de geschiedenis van dit gasthuis volgt op de oorkonden, waaraan verder nog zijn toegevoegd: eene verklaring van eenige verouderde woorden, spreekwijzen, gebruiken enz., met eene daarbij behoorende toelichting van den heer Eekhoff, verder, den korten inhoud der in dit werk opgenomen oorkonden met verklarende aanteekeningen; een alphabetisch register der voornaamste personen en zaken, in dit werk vermeld, en ten slotte twee bijlagen: A. Namen van oldermans en schepenen van Leeuwarden, en B. Namen van geestelijken der parochiekerken van Leeuwarden, beide voor zooveel die in dit boek vermeld worden, volgens tijdsorde gerangschikt.

Behalve dat deze verzameling oorkonden van geschiedkundig belang is voor het gewest en meer bijzonder nog

voor de stad waarin het St. Anthony-gasthuis wordt aangetroffen, zoo levert zij ook eene zeer rijke bron op voor de beoefening der oud-friesche landtaal, omdat daarin meer dan honderd stukken voorkomen welke in het oud-friesch zijn geschreven. Voor zooveel het tegendeel niet vermeld wordt, bevinden al deze documenten zich in het archief van meergemeld gesticht. Een vijftigtal der oudere (uit de XVe eeuw) werden, hoewel minder nauwkeurig, reeds vroeger uitgegeven achter de, in 1854 verschenen, geschiedenis van het gasthuis. Andere, uit de XVIe eeuw, komen hier en daar voor in de gedrukte justificatoire bescheiden tot het groote gasthuis-proces, maar allen te zamen, met groote nauwkeurigheid gedrukt, chronologisch geordend en van toelichtingen voorzien, zagen eerst in dit oorkondenboek het licht door de goede zorg van den archivaris der gemeente Leeuwarden, de heer W. Eekhoff, die daartoe in staat was gesteld door het bestuur der inrichting waarop zij betrekking hebben.

Het hoogadelijk, vrij wereldlijk stift te Bedbur bij Kleef en zijne juffers, door Mr. L. A. J. W. Baron Sloet. Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Met een plaat en eene kaart. Amsterdam, Johannes Müller, 1879 *in* 4o. (108 *en CXCVI bladzijden*) (*Letterk. Verhand. deel XII*).

Hoe belangrijk de geschiedenis van sommige geestelijke gestichten kan zijn voor de kennis van het verleden der streek of der plaats waar zij gelegen waren, is te bekend om nog door voorbeelden aangetoond te worden. Menige stad heeft haar ontstaan te danken gehad aan een daar gevestigd klooster, en meer dan eene landstreek vond de zetel harer regeering in de eene of andere abdij. Daarom zijn geschiedkundige monographiën van geestelijke gestichten

den geschiedvorscher een steeds welkom geschenk en als zoodanig mag ook beschouwd worden het jongste, hierboven genoemde, werk van den op het gebied onzer middeleeuwsche geschiedenis, inzonderheid die van Gelderland, zoo hoog verdienstelijken schrijver, Mr. L. A. J W. Baron Sloet.

Het juiste jaar der stichting van de eenmaal zeer aanzienlijke vrouwenabdij te Bedbur nabij Kleef, is onbekend, maar zeker is het, dat dit niet ver van het, als zoodanig genoemde jaar 1124, af zal zijn.

Arnold graaf van Kleef was haren stichter en koos binnen hare muren, gelijk destijds veel gebruikelijk was, ook zijn graf. Gaande weg door schenkingen rijk geworden bestond deze stichting eerst als klooster, later als vrij wereldlijk stift voor dochters van edelen huize, sedert dat paus Leo X. het daartoe in 1519 had verheven, tot aan de opheffing in 1802.

Het even rijke als belangrijke kloosterarchief, dat aan oorlogs- en andere gevaren die het klooster in den loop der eeuwen meermalen teisterden, gelukkig ontsnapt was, werd in 1802 aan den, als geschiedschrijver van Gelderland beroemd geworden, rijks-vrijheer W. A. Van Spaen in bewaring gegeven, op voorwaarde van teruggave in geval deze opgeheven stichting eenmaal hersteld mocht worden. Geschiedde dit niet, dan kon de bewaarder, het archief in eigendom behouden. Aan dien maatregel heeft men het ongeschonden behoud, in zijn geheel, van dit kloosterarchief te danken, immers, de aloude stichting is nimmer hersteld en de historisch-genealogische nalatenschap van den heer Van Spaen werd later door het Rijk aangekocht, en, voor het grootste gedeelte opgenomen onder de archieven van den Hoogen Raad van Adel, voor een geringer in het Rijksarchief, alwaar die bescheiden nog te vinden zijn

Hoofdzakelijk uit deze bronnen, doch ook geholpen door bescheiden van elders, onder anderen uit het Staats-archief te Dusseldorp en uit de kerkelijke en stedelijke archieven

van Kleef, verkregen, heeft de heer Sloet de geschiedenis van het stift Bedbur en zijne bewoonsters bewerkt, en daaruit bijzonderheden aan den dag gebracht welke een, zij het ook al niet gunstig, toch zeer eigenaardig licht werpen op het kloosterleven, ook der aanzienlijkste vrouwen in de XVIe eeuw

Wat het belang van dit werk niet het minst verhoogt, zijn de daaraan toegevoegde bijlagen, als: een codex diplomaticus waarin een 165-tal oorkonden, loopende van 1138 tot 1671, vermeld en, voor zoover zij niet elders zijn uitgegeven, ook gedrukt werden, en ten slotte eene alphabethische lijst der in de abdij opgenomen nonnen, veelal onder toevoeging van genealogische bijzonderheden en stamdeelen.

Voor de geschiedenis van Gelre en Kleefsland mag men dit werk als eene belangrijke bijdrage begroeten, dewijl het, vooral door de oorkonden, wederom gegevens bevat, welke het van elders bekende aanvullen of bevestigen.

Werken der Marnix-Vereeniging. Serie III, Dl. III. Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen, uitgegeven door H. Q. Janssen. Utrecht Kemink en Zoon. (in 4o. *en* 8o.) *royaal* 8o. 1877. — *Serie III. Deel II,* 1e *en* 2e *stuk. Brieven uit onderscheidene kerkelijke archieven verzameld en uitgegeven door H. Q. Janssen en J. J. van Toorenenbergen. Utrecht, Kemink en Zoon.* (296 *bl. met titel en register royaal* 8o).

Wat voor de Roomschkatholieke kerkgeschiedenis ten onzent de beide periodieke geschriften: Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, en Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem zijn, dat zijn voor de geschiedenis der hervormde kerk in Nederland de werken der Marnix-vereeniging. Daarin toch zijn verzameld en uitgegeven velerlei stukken, oorkonden en brieven, welke tot dusver onuitgegeven en weinig of niet bekend

waren, alle echter van belang, sommige van groote waarde zelfs, voor de geschiedenis van de opkomst, vestiging en uitbreiding der Nederlandsche hervormde kerk. Deze werken zijn gesplitst in drie seriën, waarvan ieder wederom uit verschillende deelen bestaat. Tot hiertoe zagen daarvan het licht:

1e Serie, deel I. Kerkeraadsprotocollen der Holl. gemeente te Londen. (1569-1571), door Dr. A. Kuyper; deel II. Stukken betreffende de Diaconie der vreemdelingen te Emden (1550—1576), door Dr. J. J. van Toorenenbergen.

2e Serie. deel I. Acten van de Colloquia der Nederlandsche gemeenten in Engeland (1575—1624), door Dr. J. J. van Toorenenbergen.

3e Serie, deel I. Geschiedenissen ende Handelingen die voornemelick aengaen de Nederduitsche Natie en de gemeynten in Engelant, vergadert door S. Ruytinck, door Dr. J. J. van Toorenenbergen; verder het IIe en IIIe deel hierboven genoemd.

Het is te betreuren dat deze werken, die alleen voor de leden der Marnix-vereeniging schijnen gedrukt te worden, niet in den handel, en dus moeielijk te verkrijgen zijn, want, wat inhoud en uitgaaf betreft, verdienden zij in breeder kring bekend en geraadpleegd te worden.

Philips van Marnix van St. Aldegonde, Godsdienstige en Kerkelijke geschriften voor het eerst of in herdruk uitgegeven met historische en taalkundige opheldering, door J. J. van Toorenenbergen, predikant te Rotterdam. Aanhangsel; verscheidenheden uit- en over de nalatenschap. Met portret en twee facsimilés. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1878, (*één deel roy.* 8o. 6, *LXXIV*, 240 *bladz. inhoud en verbeteringen*).

Met dit deel is een werk voltooid, waarvan de beide eerste deelen besproken zijn op bl. 26 van het verslag in de Bij-

dragen voor Vaderl. Geschied. en Oudheidk. Nieuwe reeks deel VIII.

Men ontvangt hier, behalve een voorbericht waarin de verzamelaar het hier gegevene opnoemt en hen, die hem bij zijne taak behulpzaam waren, dankbaar gedenkt, en eene inleiding waarin hij de inhoud van dit deel toelicht en bespreekt, het volgende: I. Brieven en fragmenten 1570—1597. Zestien in getal, alleen die welke òf nog ongedrukt, òf geheel vergeten en dus onbekend waren. Noode onthield zich den verzamelaar om aan deze reeks meer uitbreiding te geven.

II. Verspreide gedichten; een vijftal van Marnix afkomstig, waarbij gevoegd is een sonnet van de hand zijner weduwe, Josine de Lannoy, door haar geschreven in het exemplaar van het Traicté du Sacrement de la Ste Cene du Seigneur, in 1600 aan de Leidsche Hoogeschool geschonken. III. Catalogus librorum bibliothecae D. Phil. Marnixii, ten sterfhuize te Leiden publiek verkocht den 6n Juli 1599, herdrukt volgens het eenig bekende exemplaar dat in de bibliotheek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam bewaard wordt. Ook uit een bibliografisch oogpunt is dit stuk zeer merkwaardig. IV. Hoogduitsche vertaling en tegenhanger van het Wilhelmuslied, waarschijnlijk in 1608 te Heidelberg, het eerst in druk verschenen. V. Bibliographie van den Biênkorf en het Tableau des différens de la religion, welke men te danken heeft aan den heer Th. J. I. Arnold, thans medewerker aan de Bibliotheca Belgica, te Gent. VI. een aanhangsel waarin bijlagen, aanteekeningen, verbeteringen, eene opsomming der van Marnix bestaande portretten enz. en ten slotte een door hem geschreven albumblaadje, dat hier ook in facsimilé weergegeven is, opgenomen zijn.

Wat dit deel tot sieraad strekt is eene fraaie reproductie van een uiterst zeldzaam portret dat Marnix op 43-jarigen leeftijd voorstelt, gegraveerd door Johan Wierx in 1581.

Met de bezorging van dit gedeelte heeft de heer van Too-

renenbergen, op uitstekende wijze, eene taak volbracht, waarvoor ieder die eenig belang stelt in onze geschiedenis uit de XVIe eeuw, hem erkentelijk zal zijn.

Johannes Wtenbogaert en zijn tijd, *door H. C. Rogge. Amsterdam*, *Y. Rogge*, *roy.* 8o. 1e *deel* (*voor het bestand*) 1874, (*VII en* 392 *bl.*); 2e *deel* (*het twaalfjarig bestand*) 1875, (*XII en* 392 *bl.*); 3e *deel* (*nà het bestand*) 1876, (*VIII en* 356 *bl.*)

Een verzuim, onwillekeurig ten opzichte van dit werk gepleegd, doet ons daarop thans nog terugkomen. In geen der vroegere verslagen, opgenomen in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, wordt daarvan melding gemaakt, en dat een werk, waaraan zooveel vlijt besteed, en zooveel arbeid ten koste gelegd zijn, hier met stilzwijgen voorbij gegaan, en onbesproken zou blijven in een overzicht der op het gebied onzer vaderlandsche geschiedenis verschenen werken, dat is een lot dat het werk van den heer Rogge allerminst heeft verdiend.

Nadat de heer Rogge alle door hem opgespoorde brieven van Johannes Wtenbogaert, in drie deelen welke, sedert 1868 achtereenvolgens in zeven stukken, onder de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht opgenomen, het licht hebben gezien, had bijeengebracht, gerangschikt en uitgegeven, ondernam. hij, daartoe nu als aangewezen, de bewerking eener levensgeschiedenis van den grooten remonstrant.

Gemakkelijk was die taak niet, want zoo het inspanning kost om, tot het einde toe, de drie lijvige boekdeelen te doorlezen waarin ons Wtenbogaert's leven en bedrijf, te midden der twistende godgeleerden van zijn tijd wordt geschilderd, hoeveel volharding moet er dan niet noodig geweest zijn om 's mans omvangrijke geschriften en brieven,

benevens zooveel andere gedrukte en ongedrukte bescheiden te verwerken en tot het geheel te brengen, wat dat drietal deelen vult! Maar daarin heeft de schrijver zijn onderwerp dan ook uitgeput. Na hem valt er over Wtenbogaert weinig of niets nieuws meer te zeggen, en niet enkel voor onze kerkhistorie, ook voor de geschiedenis des vaderlands in het algemeen, schonk ons de schrijver eene belangrijke bijdrage.

Hij heeft, dit erkent hij zelf, zich daarbij niet op een onzijdig standpunt geplaatst, maar de geschiedenis als remonstrant opgevat en beschreven, hij heeft in spijt van het weinig aantrekkelijke, dat er gelegen is in de geschiedenis der twisten op godgeleerd gebied, die in het eerste vierendeel der XVIIe eeuw ons vaderland beroerden, zijn boek toch zoo onderhoudend mogelijk geschreven. Hij heeft, eindelijk, ons Wtenbogaert, gedurende zijn lang en veel bewogen leven, onder allerlei lotswisselingen en in velerlei betrekking tot zijne tijdgenooten, zeer aanschouwelijk voorgesteld. Daarom mag men dit werk ook achten te behooren tot die welke blijvende waarde hebben, niet voor den geschiedvorscher alleen, maar ook voor allen die belang stellen in een droevig maar belangrijk tijdperk van ons verleden, de onzalige dagen namelijk, die in het tragische einde van Oldenbarnevelt met zijne oorzaken en gevolgen, als het ware zijn gekarakteriseerd.

Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 *October* 1688 *tot* 2 *Sept.* 1696 (*Handschrift van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*). *Tweede deel. Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe Serie n*o. 25. *Utrecht. Kemink en Zoon.* 1877. *roy.* 8o. (630 *bladz*).

Met dit deel, dat van 1 Januarij 1692 tot 2 Sept. 1696, het dagboek van den jongeren Constantijn Huygens bevat,

is een werk voltooid, waarvan het eerste deel is besproken, bl. 44 van het verslag van de voorn. werken over Ned. Geschiedenis, in deel IX. Nieuwe Reeks, der Bijdragen voor Vaderlandsche Gesch. en Oudheidk. Het eindigt plotseling met zijne tehuiskomst te 's Gravenhage, den eersten September 1696. Waarom het niet vervolgd werd is een raadsel; de schrijver toch, overleed eerst meer dan een jaar daarna. Dit deel bevat, evenals het vorige, weder een tal van alleronbeduidendste mededeelingen, van aanteekeningen betreffende de chronique scandaleuze uit 's schrijvers omgeving en van bijzonderheden die oogenschijnlijk zonder eenig belang zijn. En toch mag men beweren dat met de uitgaaf van dit dagboek eene zeer belangrijke bron is geopend voor grondiger kennis dan men tot hiertoe bezat, van de geschiedenis van Willem III, zijne omgeving en het leven aan zijn hof, alsook, dat de uitgaaf niet anders had mogen geschieden dan zij thans geleid is geworden. Immers het laat zich vooruit moeilijk bepalen of juist datgene wat thans geheel zonder belang schijnt te zijn, niet te eeniger tijd nog van waarde kan worden voor den geschiedvorscher, die dikwerf slechts enkele aanwijzingen behoeft, welke hij dan uit werken als het hier bedoelde, mits zij in haar geheel en onveranderd ter zijner beschikking staan, vermag te putten.

Dat er geene ophelderende aanteekeningen aan toegevoegd zijn, mag men als een gebrek dezer uitgaaf aanmerken. Wel zouden dan de toelichtingen den, toch reeds lijvigen tekst, in omvang, waarschijnlijk nog hebben overtroffen en de kosten van uitgaaf aanzienlijk hebben doen stijgen, maar bij een werk als dit mist men ze noode, en had men, althans hier en daar, eenige ophelderingen mogen verwachten. De secretaris van Willem III, die stellig nimmer heeft vermoed en gewild dat zijn dagboek eenmaal zou worden uitgegeven, gaf ons daarin eene fotografie van zijn dagelijks leven, en deze litterarisch-historische fotografie mag hier en daar misteekening vertoonen, zij draagt den stempel van de onopgesmukte

zuivere waarheid te geven. Daarin ligt ook de verdienste, die dit, schijnbaar onbeteekenend, werk van een onbeduidend man, voor ons, tot meer maakt dan vele fraaie verhandelingen die geschreven zijn met de bedoeling om eenmaal gedrukt te worden, ooit vermogen. De uitgaaf, ook van de vroegere journalen van Huygens, is daarom zeer gewenscht; moge zij, kan het zijn met aanteekeningen verrijkt, eerlang volgen.

Overblyfsels van Geheugchenis, der bisonderste voorvallen In het leeven van den Heere Coenraet Droste. Terwyl hy gedient heeft in veld- en zeeslaagen, belegeringen en ondernemingen. Als ook mede Syn verdere bejegeningen aan en in verscheyde vreemde Hoven en Landen.

Derde druk, uitgegeven van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Leiden. E. J. Brill 1879. 2 *deelen.* (1*e dl. tekst*, *VIII en* 264 *blz.*; 2*e deel*, *aanteekeningen*, 548 *bladz.*) *klein in* 4*o.*

Met den regel:

Ontfermt u over my; dit is mijn laetste wensch;

besluit heer Coenraet Droste zijn, weinig minder dan acht duizend verzen tellend rijmwerk, of juister, zijne berijmde gedenkschriften. En die laatste wensch is verhoord, al geschiedde de vervulling ook in gansch anderen zin dan Droste het bedoelde en op eene wijze, zeer verschillend van die, welke hij zich zal hebben voorgesteld.

Hij, die zich over den langvergeten Droste ontfermde, is de hoogleeraar Dr. R. Fruin, die niet alleen eene nieuwe uitgaaf van 's mans rijmelarij bezorgde, maar die dit werk, door toevoeging van een deel met aanteekeningen, even lijvig als dat met den tekst, tot een rijke bron heeft verheven voor onze kennis van een aantal bijzonderheden zoowel uit de geschiedenis, als betreffende personen, gebruiken en zeden in de tweede helft der zeventiende eeuw. De heer Fruin heeft daarmede aan Droste,

anderhalve eeuw na zijn verscheiden, eene bekendheid geschonken en hem een gedenkteeken gesticht, waarvan de oude man waarschijnlijk nooit gedroomd, waarop hij stellig nimmer gerekend zal hebben.

Coenraet Droste, te Dordrecht in 1642 geboren, studeerde te Leiden van 1660—1665; begaf zich vervolgens in krijgsdienst, waarin hij het tot kapitein bij de mariniers bracht in 1667, doch die hij in 1676 verliet, omdat hij, door de revolutie van 1672 zijne beschermheeren verloren hebbende, zijne vooruitzichten op verhooging in rang, moest derven. Hij heeft zich toen te 's Gravenhage gevestigd, alwaar hij, na een weinig bewogen leven, op zeer hoogen ouderdom in den jare 1734 overleden is.

Behalve met het verzamelen van schilderijen, en het schrijven van tooneelstukken en andere gedichten, die volstrekt geen waarde hebben, heeft Droste zich bezig gehouden met het opstellen zijner berijmde gedenkschriften. De eerste druk verscheen daarvan onder den titel: »Verversing van geheugchenis" te 's Gravenhage in 1723. Vijf jaren later zag, mede aldaar, de tweede die veel vermeerderd was, het licht onder den veranderden titel welke ook voor de thans verschenen uitgaaf is behouden, doch de onvermoeide rijmelaar rustte daarna niet, want bij zijn overlijden lag de copie, andermaal, en nu met meer dan 2600 verzen, vermeerderd, voor de pers gereed. Tot een derden druk is het destijds niet gekomen; Droste's handschrift echter bleef bewaard, en kwam, schoon men niet weet in wiens handen het al geweest is, eindelijk in behouden haven, toen het, als geschenk van Meinart Tydeman, opgenomen is in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Op een voorstel van het bestuur, besloot de jaarlijksche vergadering der genoemde maatschappij, tot eene nieuwe uitgaaf, (de beide vroegere waren zeer zeldzaam geworden) en droeg de bewerking op aan Dr. Fruin die het belang daarvan in de volgende woorden schetst: »Het zijn niet de

weinige van elders onbekende feiten, welke Droste vermeldt, die zijn boek voor ons belangrijk maken: het zijn de kleine op zich zelf niets beduidende bijzonderheden die hij verhaalt, het is de toon waarop hij spreekt, de levensbeschouwing die hij uit, de geest der eeuw waarvan hij zich doordrongen toont, wat mij althans in zijn autobiographie belang doet stellen. Een uittreksel van de voornaamste zaken zou juist die kleur en dien geur doen verloren gaan, en ten slotte voor de geschiedenis al zeer weinig wetenswaardigs opleveren. Daarom aarzelde ik niet lang wat mij te doen stond; een volledige uitgaaf of anders volstrekt geen uitgaaf."

En zoo ontvangt men hier Droste's werk dan ook zoo volledig mogelijk, want wat de drie vroegere bewerkingen van elkander deed verschillen, wordt hier vereenigd gegeven, echter zoodanig, dat men terstond kan zien wat uit elke bewerking herkomstig is. Heeft de lezer daarvoor den heer Fruin te danken, in veel grooter mate is dit het geval met betrekking tot de aanteekeningen die, door aantal zoowel als inhoud, een schat vormen, welke niemand kan vergaderen die niet volkomen te huis is in de geschiedenis van het betrokken tijdperk en die niet ongeveer alles kent wat daarmede in verband staat of wat daarover het licht heeft gezien.

Missio Foederati Belgii seu Missionis Batavae descriptio quam R^{mus} D^{nus} Theodorus de Cock deposito provicarii munere S. R. congregationi obtulit A^{o}. 1706. *nunc primum edidit A. van Lommel, S. J. Hagae Comitis apud Martinum Nijhoff, MDCCCLXXIX. in* 8o, (*VIII et* 108 *pag.*)

Dit, door Paulus Doncker uit Gouda, in het begin der vorige eeuw geschreven werkje, thans voor het eerst door de zorg van den heer A. van Lommel in druk verschenen, heeft meer bijzonder belang voor de geschiedenis der Roomsch-

Katholieke kerk in Nederland. Het bevat veel wat tot verbetering en aanvulling van het bekende werk »Batavia Sacra", en andere geschriften over dat onderwerp, kan dienen. Uit dien hoofde mag men den ijverigen bezorger voor de moeite, door hem aan deze uitgaaf besteed, dank weten; hij heeft daardoor deze en gene, ook onder hen die zich niet uitsluitend met kerkgeschiedenis onledig houden, aan zich verplicht.

Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenooten (1737—1800) *uit de nagelaten papieren van den raadpensionaris, toegelicht door Mr. G. W. Vreede. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Middelburg, I. C. & W. Altorffer. IVe. deel, de toestand van Nederland en van Europa* (1788—1795). *groot* 8o. (60 *en* 704 *bl.*).

Met dit vierde en laatste deel is een werk voltooid waarvan reeds vroeger, (Bijdragen v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk. Nieuwe Reeks IX. Verslag van enz. bl. 46) een kort bericht is gegeven. Daarin worden de, aan staatkundige gebeurtenissen zoo rijke, jaren 1788—1795 behandeld en een schat van bescheiden medegedeeld welke dien veelbewogen tijd nader doen kennen. Maar ook voor de kennis van van de Spiegel zelf, worden hier vele nieuwe bijdragen gegeven; 's mans laatste levensjaren, de treurige, hem daarin tebeurt gevallen behandeling en ten slotte zijn overlijden als balling buiten het vaderland waaraan hij zijn leven had gewijd, schetst ons de geleerde schrijver in eene even boeiende als belangrijke inleiding, waarin onder anderen eene karakterschets van van de Spiegel door zijn voormaligen medearbeider ter Dagvaart van Holland, Mr. B. P. van Wesele Scholten, in haar geheel is opgenomen.

Onder de bijdragen tot de kennis onzer geschiedenis ge-

durende de XVIIIe eeuw, mag men dit werk in de eerste rij noemen; ook in meer andere opzichten verdient het gelezen en gekend te worden. Zoo b. v. zijn de daarin afgedrukte diplomatieke correspondentiën slechts niet voor ons, maar ook voor buitenlandsche historici van belang, en eenige verhandelingen van de hand van van de Spiegel, mede in dit deel opgenomen, hebben waarde voor breeder kring van lezers dan voor geschiedkundigen alleen.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll, uitgegeven door Mr. W. H. de Beaufort. Utrecht, Kemink en Zoon. 1879. *Een deel in roy.* 8o.; (*X en* 856 *bladz.*)

Onder hen die zich een naam gemaakt hebben in het onrustige tijdvak dat aan de revolutiën, tegen het einde der achttiende eeuw, in Nederland voorafging, is Joan Derck van der Capellen tot den Poll een der bekendste figuren. Geen wonder dan ook dat meer dan eens den wensch werd geuit dat zijne zeer uitgebreide correspondentie, want van der Capellen heeft een overgroot aantal brieven geschreven, verzameld en uitgegeven mocht worden. 's Mans meeste brieven waren bewaard gebleven bij zijne dochter en eenig kind, mevrouw van Rechteren van Westerveld, die Mr. Jacobus Scheltema in 1801 uitnoodigde om daarvan inzage te nemen ten behoeve eener, door hem te bewerken, levensbeschrijving van Joan Derck v. d. C. Scheltema, daarin verhinderd door familie-omstandigheden, gaf aan die uitnoodiging geen gevolg, zoodat de hoogleeraar H. W. Tydeman later nog eens denzelfden wensch kon uitspreken met zeer geringe hoop echter op vervulling. Een lange reeks van jaren zijn sedert dien tijd voorbijgegaan zonder dat er pogingen tot de uitgaaf van van der Capellens brieven werden gedaan; eerst in het jaar 1879 zijn die, door de zorg van den heer Mr. W. H. de Beaufort, met ondersteuning van

het Historisch Genootschap te Utrecht, dat de uitgaaf bekostigde, door den druk tot gemeen goed gemaakt.

De oorspronkelijke brieven vormen thans, eenige weinige welke elders bewaard worden uitgezonderd, twee verzamelingen, waarvan de eene berust bij den heer Mr. Godert Graaf van Rechteren van Appeltern, achterkleinzoon des schrijvers, en de andere, vroeger door eenen anderen achterkleinzoon, den heer J. D. van Hasselt, bezeten, nu als een geschenk van laatstgenoemde het eigendom is van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis.

De brieven, hier volgens tijdsorde uitgegeven, loopen van 1770 tot den dood van v. d. Capellen in Juni 1784; zij zijn aan en door vele zeer verschillende personen geschreven en daardoor natuurlijk even uiteenloopend van inhoud als van geschiedkundig belang, maar ongetwijfeld zal deze bundel welkom zijn aan ieder die zich met de geschiedenis des Vaderlands gedurende het laatste vierendeel der vorige eeuw bezig wenscht te houden.

Wat aan deze uitgaaf ontbreekt is een register; onthield zich de bewerker ook al van het geven van aanteekeningen, hij had den gebruikers van dit werk toch nog eene uitnemende dienst bewezen wanneer hij hen, zoo al geen uitvoerig register, dan ten minste eene inhoudsopgave en een lijst der correspondenten had gegeven, waardoor hij hen bij het naslaan van dit lijvige boekdeel veel moeite en tijd had doen besparen. Men ziet b. v. aan het keurig bewerkte register, dat aan de uitgaaf der ambtsbrieven van A. R. Falck is toegevoegd, van hoeveel dienst zulk een hulpmiddel den gebruiker kan zijn.

De eerste Coalitie en de republiek der Vereenigde Nederlanden, door Theod. Jorissen. Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Amsterdam, C. G. van der Post, 1877, *in* 4o. (176 *bladz.*).

In het deftige quarto formaat der Akademische verhandelingen ontvangt men, in het hier genoemde werk, eene uitvoerige studie over een onderwerp uit de geschiedenis des Vaderlands gedurende een treurig maar belangrijk tijdvak, eene studie waarvan bevoegde beoordeelaars het volgende getuigen.

»Door de vervulling dier taak" (de beoordeeling of deze verhandeling al dan niet in de werken der K. A. zou worden opgenomen) »hebben wij kennis gemaakt met een klaar geschreven verhaal van de handelingen en onderhandelingen der Nederlandsche staatslieden in een tijdperk, hetwelk, hoewel bedroevend omdat het ons den staat van ons land in zijne machteloosheid te beschouwen geeft, toch, ruim zoo zeer als roemrijker tijdsgewrichten, ons onderzoek uitlokte, verdient en loont."

»Gemakkelijk noemde ik onze taak, omdat ons oordeel dat deze arbeid alleszins eene plaats in onze werken verdient, ons geenerlei beraad gekost heeft. Immers is er slechts grond om den heer Jorissen erkentelijk te zijn voor zijne studie, aan de geschiedenis der Nederlanden in het genoemde tijdperk gewijd. Hij heeft daartoe, behalve van de buitenlandsche schrijvers, die in onze dagen hetzelfde tijdvak in zijn geheel of in enkele zijner gestalten geschilderd hebben, van handschriftelijke bronnen, vóór hem of nimmer of niet zoo volledig doorzocht, gebruik gemaakt. Het Rijksarchief en het Koninklijk Huisarchief hebben hem die bronnen verstrekt, en de talrijke *Bijlagen*, bij de verhandeling gevoegd, bewijzen den ijver van den onderzoeker even zeer als zij de kennis onzer geschiedenis verrijken".

Mr. Hendrik van Stralen. Aanteekeningen uit zijne nagelaten geschriften, uitgegeven door Jhr. Mr. D. van Akerlaken. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1878. *gr.* 8o. (*IV en* 321 *bl.*)

»Het doel des schrijvers was, om met de mededeeling »van van Stralen's politiek leven eene bijdrage te leveren »over het werkzaam bedrijf van een bekwaam, welligt niet »genoeg bekend en gewaardeerd, vaderlandsch staatsman »en daaraan toe te voegen eenige nieuwe tot dusver niet »of niet genoeg gekende bijzonderheden voor de geschiedenis »van zijn tijd." Beter dan in deze woorden, waarmede Mr. van Akerlaken het naschrift op zijn werk besluit, kan de bedoeling er van, wel niet worden uitgedrukt. Wat den inhoud betreft, afgedeeld in zes hoofdstukken, deze omvat het veelbewogen tijdvak onzer geschiedenis, waarin zich van den stadhouder, Willem V, af, tot op den koning Willem I, een tal van regeeringen hebben opgevolgd, waaronder van Stralen, zoo in lager- als tot in do hoogste rangen, verschillende betrekkingen heeft bekleed. Te Hoorn geboren in 1751, begon hij zijn loopbaan in 1774 als schepen der stad Enkhuizen om dien den 6n November 1822 als lid der Eerste Kamer der Staten Generaal, oud commissaris generaal voor Binnenlandschen Zaken, met zijn overlijden, te besluiten. De inhoud der opvolgende hoofdstukken zij hier vermeld, teneinde een zoo beknopt mogelijk overzicht van het geheel te geven. Behalve een naschrift en enkele bijlagen, bevat dit werk: I. van Stralen's ambtsleven onder de republiek der vereenigde Nederlanden, 1775—1795; II. van Stralen tijdens de Engelsch-Russische landing in het jaar 1799; III. zijne werkzaamheden op kerkelijk gebied, 1798—1802; IV. zijn ambtelijk leven onder de Bataafsche republiek tot aan de instelling van het koninkrijk Holland, 1802—1806; V. van Stralen's werkzaamheid onder het koningrijk Holland en het Fransche keizerrijk, 1806—1813;

en VI. zijne medewerking aan de herleving van Nederlands zelfstandigheid, — zijn aandeel in de regering, — zijn dood. De mededeeling van een aantal officiele brieven en stukken, hier en daar in den tekst opgenomen, verhoogen de waarde van deze belangrijke monographie.

Ambts-brieven van A. R. Falck. 1802—1842. *'s Gravenhage, W. P. van Stockum en Zoon.* 1878. 1 *deel* 8o. (*XVI en* 360 *bladz. met fotografisch portret naar een boetseersel in was*).

De in 1857 verschenen eerste uitgaaf der brieven van A. R. Falck, heeft zóóveel bijval gevonden dat reeds in 1861 eene tweede kon volgen. Ook deze vond een gunstig onthaal, hetgeen den heer O. W. Hora-Siccama deed besluiten om nu ook over te gaan tot de uitgaaf van een zeker aantal door Falck gestelde ambtsbrieven, die totnutoe verspreid en..... vergeten, ten minste door slechts zeer weinigen gekend, waren, en die bewaard werden in de archieven van het Rijk en van verschillende departementen van algemeen bestuur. De verzamelaar gaf er in het geheel 180, die aldus verdeeld zijn: I. 1802—1805, Falck bij het Gezantschap in Spanje, acht stuks; II. 1806—1808, Falck als chef de division bij het ministerie van buitenlandsche zaken, slechts een negental van de meer dan zeshonderd door F. geschreven minuten; III. 1808—1810, Falck als commissaris-generaal, sedert 29 Nov. 1808 secretaris-generaal, bij het ministerie van marine en koloniën, eene keuze van acht stuks uit de meer dan tweehonderd en vijftig minuten van zijne hand; IV. 1814—1817, Falck algemeen secretaris van staat, twee stukken; V. 1817—1824, Falck als minister van publiek onderwijs, nationale nijverheid en koloniën. Uit de meer dan tweehonderd stuks brieven betreffende onderwijs en nijverheid en over de driehonderd en vijftig betrekkelijk de overzeesche bezittingen welke door Falck in genoemde

betrekking geschreven werden, is hier eene bloemlezing gegeven die, betrekkelijk onderwijs 9 stuks, nijverheid 18, oostindische zaken 26, en westindische zaken 9 stuks missives telt; VI. 1823—1824, Falck, buitengewoon gezant te Londen, drie brieven; meer andere waren reeds vroeger elders uitgegeven; VII. 1824—1832, Falck, ambassadeur te Londen. Uit de meer dan vijfhonderd minuten door Falck bewaard, zijn er hier een zeventigtal gegeven; VIII. 1839—1842, Falck als buitengewoon gezant en gevolmagtigd minister te Brussel. Uit dit laatste tijdperk van zijn leven zijn hier achttien brieven medegedeeld.

Dienstbrieven leveren in den regel geen aangename lectuur op, en somwijlen is de ijzeren dwang der ambtsplicht volstrekt noodig om de verveling te overwinnen waarmede zij den lezer bedreigen. Toch heeft de heer Hora Siccama niet geschroomd hier een boekdeel met ambtsbrieven te vullen, en hij deed er wel aan, want wie daarin ook maar ééne missive verwacht die men bij het doorlezen onverschillig zou overslaan, die toont Falck niet te kennen. Zeldzaam begaafd en veelzijdig ontwikkeld, als hij was, erlangen de meeste zijner ambtsbrieven, wellicht in nog grooter mate belangrijkheid door de persoonlijkheid van den schrijver dan tengevolge van de hooge betrekkingen door hem bekleed. Niet voor geschiedkundigen en voor staatslieden alleen, maar voor geheel het beschaafde publiek in Nederland vormt dezen bundel ambtsbrieven eene leerrijke en aangename lectuur, die, waar de inhoud minder belang inboezemt, hetgeen trouwens tot de uitzonderingen behoort, ons nog treft door den vorm, die in den schrijver den man van smaak en geest doet kennen.

Hier de belangrijkste onder die vele brieven aan te geven is moeilijk, dewijl Falck, die in zijne vele uiteenloopende betrekkingen gedurende veertig jaren en in een veelbewogen tijdperk onzer geschiedenis werkzaam is geweest, van zooveel verschillende zijden kan beschouwd worden en derhalve het

grooter of minder belang zijner ambtelijke correspondentiën ook geheel afhankelijk is, van het standpunt waarop men zich bij die beoordeeling plaatst en waaruit men den grooten man wenscht te beschouwen. Toch noemen wij hier, als bijzonder merkwaardig, de missive aan koning Willem I over da Costa's »Bezwaren tegen den geest der eeuw", (bl. 66 no. 9), waarvan de schrijver den koning een exemplaar had aangeboden. In die missive leert men Falck kennen en hoogschatten als een verlicht en verziend man, als een onpartijdig beoordeelaar en een vrijmoedig raadsman van zijn' vorst.

Wie dit werk ter hand neemt, zal het onwillekeurig doorlezen om het niet voor de laatste bladzijde neder te leggen met de gedachte: waarom was Falck zijn' tijd zoover vooruit en waarom ontbreekt hij aan den onzen?

Geschiedenis en beschrijving der Stad van der Goude, meest uit oorspronkelijke stukken bijeenverzameld door C. J. de Lange van Wijngaerden. 3e *deel. Bewerkt en vermeerderd door J. N. Scheltema, en verrijkt met 4 lithographische Kunstplaten, naar teekeningen van den heer Schipperus. Gouda, G. B. van Goor*, 1879, *in* 8o (*XVI. en* 320 *bl.*)

Toen de gemeentearchivaris van Gouda het oorspronkelijke handschrift van het bekende werk over die stad van de Lange van Wijngaerden, eenige jaren geleden bij wijze van legaat in dat archief gekomen, nader onderzocht, bemerkte hij dat daarbij, behalve de twee uitgegeven deelen, zich ook nog een derde bevond hetwelk nooit in druk was verschenen. Hoewel niet voltooid en bij enkele hoofdstukken slechts uit losse aanteekeningen bestaande, zoo kwam het den heer Scheltema toch belangrijk genoeg voor om alsnog te worden gedrukt. Gesteund door den gemeenteraad van

Gouda en de uitgevers, de heeren van Goor Zonen, heeft hij het handschrift van de Lange van Wijngaerden toen op nieuw bewerkt, aangevuld en voltooid, waaruit het hierboven genoemde werk is ontstaan, dat, op hollandsch papier gedrukt, zich goed aansluit bij eene der oude stedebeschrijvingen waarvan Nederland eene zoo breede reeks bezit. In een dertigtal hoofdstukken wordt de geschiedenis behandeld der openbare stedelijke gebouwen, kerken, kloosters, scholen, instellingen van weldadigheid, verder die der verschillende godsdienstige gezindten, en eindelijk die van waterschappen, bruggen, sluizen, vaarten, wegen enz. Daardoor levert het geheel een supplement op, onmisbaar voor hen die het boek van de Lange van Wijngaerden, wiens portret onder het viertal platen aangetroffen wordt, bezitten of raadplegen. De voor eene goede geschiedbeschrijving onmisbare objectiviteit en gepaste, waardige, woordenkeus, worden in dit werk hier en daar gemist, b. v. in de hoofdstukken over de gasthuiskerk, de oud-katholieken en in het slot; dit is eene schaduwzijde van dit overigens niet onverdienstelijke werk.

Geschiedenis van Amsterdam door J. ter Gouw. Amsterdam. Scheltema en Holkema. 1879. *Eerste deel, royaal* 8o. (*XVI en* 420 *bladz. met drie zegelafbeeldingen*).

Aan stedebeschrijvingen ontbreekt het de vermaarde koopstad aan het Y in geenen deele, en onder de tot hiertoe gegevene stond die van Wagenaar bovenaan. Maar de tijd is voorbij dat men folianten leest; slechts door hem die zich met historische onderzoekingen onledig houdt worden zij nog nageslagen en in dit opzicht zal Wagenaars werk ook wel altijd geschat en van dienst blijven. Dat hij voor langen tijd eene nieuwe stedebeschrijving zijner vaderstad overbodig heeft gemaakt, blijkt uit het feit dat er eene

eeuw voorbij ging zonder dat iemand zijn voorbeeld heeft gevolgd. Eerst in onzen tijd wekte Amsterdams verleden den lust tot nieuwe beschrijvingen op. Gaf, in Havard's Amsterdam et Venise, een buitenlander ons eene, meer schilderachtige dan historische studie over de hoofdstad des rijks, in het hierbovengenoemde boek geeft een Amsterdammer de vrucht zijner onderzoekingen, omtrent het ontstaan en de geschiedenis zijner geboortestad ten beste. Blijkens de inleiding zal het een omvangrijk werk worden; het nu voltooide eerste deel toch, bevat alleen het eerste der zeven tijdvakken waarin de schrijver de geschiedenis van Amsterdam heeft afgedeeld, het omvat den vóórhistorischen tijd en den historischen tot 1350. Veel werk is daarbij gemaakt van de geschiedenis en de genealogie der heeren van Amstel. De titels der vier boeken, welke, met eenige bijlagen, dit deel vormen, zijn: I. *Eer Amsterdam bestond;* II. *Toen Amsterdam een dorp was;* III. *Toen Amsterdam een stad was;* IV. *Beschrijving van Amsterdam in het midden der veertiende eeuw;* — daaruit ziet men eenigermate het schema door den schrijver gevolgd bij de bewerking van zijn boek, dat de blijken draagt van ijverige nasporingen en goeden wil, en dat ongetwijfeld, voor ieder die gaarne iets omtrent het ontstaan en de ontwikkeling van Amsterdam verneemt, eene in veel opzichten aangenamer en misschien ook op enkele punten wat vollediger lectuur oplevert dan de oude stedebeschrijvingen hem kunnen bieden, ofschoon die, inzonderheid het werk van Wagenaar, door deze nieuwe proeve geenszins ter zijde worden gesteld.

Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, door F. Allan, leeraar aan 's Rijks kweekschool voor onderwijzers te Haarlem, onder medewerking van Dr. C. Ekema, bibliothecaris van Teyler, Mr. A. J. Enschedé, gemeente-archivaris, Mr. H. Gerlings Cz. Stads-bibliothecaris en C. G. Gonnet, Adjunct-archivaris. Haarlem, J. J. van Brederode, roy. 8o. 1 *deel.* (*XII en* 512 *bladz. met* 9 *platen*) 1874. *II deel* (*VI en* 720 *bladz. met* 5 *platen*) 1877 *en III deel, aflevering* 1—11 (*bl.* 1 —352 *met* 8 *platen*).

De aanleg van dit werk mag inderdaad reusachtig genoemd worden, immers het eerste hoofdstuk alleen, beslaat meer dan vijfhonderd bladzijden druks en vormt, met enkele bijlagen, het eerste deel. Het is gewijd aan de plaatsbeschrijving van Haarlem zelf. Het tweede deel geeft die van Haarlems naaste omgeving, bestaat uit twee hoofdstukken en telt over de zeven honderd bladzijden. Hoeveel het vierde hoofdstuk, gewijd aan de kerken en geestelijke gestichten welke binnen Haarlem eenmaal bestonden of nog bestaan, dat tegelijk met het derde deel aanvangt, zal beslaan, is onzeker, maar wat van dit werk tot hiertoe het licht zag, bevestigde meer en meer de vrees, gëuit op bl. 29 van het verslag in de Bijdragen voor Vad. Geschied. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, VIIe deel, bij de aankondiging van de beide eerste afleveringen, de vrees namelijk, dat de oorspronkelijke raming van 30 afleveringen wel eens vertiendubbeld kon worden als de schrijver voortging zooals hij had aangevangen.

Dit zou men hem echter nog vergeven indien zijn werk, zoo wel door belangrijkheid als door degelijke bewerking uitblonk, maar of dat het geval is mag met reden betwijfeld worden. Mindere uitvoerigheid bij meer kritischen arbeid had deze, om het eens zoo te noemen, waterzuchtige stedebe-

schrijving, in waarde doen winnen en tevens vrij wat minder duur gemaakt dan de inteekenaars het thans, tot hunne schade, moeten ondervinden.

Zoo als men het werk nu ontvangt, is het niet ongelijk aan eene mand met vruchten, waarin alles, rijp en onrijp, rot zelfs, bijeen werd vergaderd wat onder een boom was te vinden; naast het wetenswaardige bleef veel wat onbeduidend is niet achterwege, ja niet weinig vindt men hier opgenomen dat, als geheel onjuist, sedert lang is afgekeurd, en daarom had behooren weggelaten te worden. Dit is jammer omdat onder het kaf inderdaad ook goede korrels worden gevonden, die nu verscholen, veelal onopgemerkt blijven en niet genoeg naar verdiensten worden geacht.

Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, *Haarlem W. Küppers*. 5*e*, 6*e en* 7*e deel* 1877—79.

Meer dan twee eeuwen lang is een belangrijk onderdeel onzer geschiedenis bijkans geheel, op den achtergrond gedrongen tengevolge van staatkundige oorzaken, en zoodoende weinig beoefend geworden, te weten onze kerkhistorie tot op den hervormingstijd in het algemeen, en die der Roomsch Katholieke kerk in ons land na dat tijdperk, meer in het bijzonder. Bestonden er tot 1795 redenen welke den roomsch katholieken voorzichtig deden zijn met het toegankelijk stellen en openbaar maken hunner archieven en bescheiden, thans heeft de volkomen gelijkstelling van alle gezindten die bezorgdheid overbodig gemaakt, en daar langzamerhand een geest van degelijk onderzoek gegrond op betere bronnenstudie over velen vaardig is geworden, zoo vermeerderen nu ook de beoefenaars der bovengenoemde, lang verwaarloosde, Nederlandsche kerkhistorie. Een gelukkig gevolg daarvan is dit, dat wij langzamerhand meer en meer bekend worden met, zoo wel het kerkelijk leven van vóór de XVIe eeuw,

als met de, somwijlen treurige lijdensgeschiedenis, der streng bewaakte roomsch katholieken in de beide volgende eeuwen.

Onder de werken welke meer bijzonder aan de behandeling dezer onderwerpen zijn gewijd, behoort het hierboven genoemde tijdschrift mede in de eerste plaats genoemd te worden. Daarin leggen velen, waaronder ijverige en bekwame R.-K. geestelijken, de uitkomsten hunner onderzoekingen neder, op eene wijze welke een onpartijdig onderzoeker voldoet, al is ook niet alles wat daarin wordt gegeven van groot en van algemeen belang.

Onder het voornaamste wat in de drie hierboven genoemde deelen voorkomt, mag genoemd worden: in deel V, de parochie van den H. Laurentius te Weesp, door G. G. Honig; vier parochiën in de middeleeuwen, Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerwoude, door C. J. Gonnet, de O. L V., St. Nicolaas en St. Adrianus kerken te Dordrecht door L. C. Spoorman.

In deel VI. Vier parochiën enz. (vervolg). Het necrologium van het voormalig Dominicaner nonnenklooster te Leiden, door A. van Lommel. Drie klopjes voor het gerecht te Leiden, door A. J. J. Hoogland, en bouwstoffen voor de kerkelijke geschiedenis van verschillende parochiën, thans behoorende tot het Bisdom van Haarlem, door A. van Lommel. Verder ten vervolge op vroegere bijdragen: aanteekeningen betreffende de Leidsche pastoors sedert de Hervorming enz. door Dr. J. D. Frenay; en eindelijk: De Haarlemsche Noon, door J. F. Vregt, het door een ooggetuige opgestelde verhaal van de gewelddadige in bezitneming der St. Bavokerk op Sacramentsdag, 29 Mei, 1578; Kerken en Parochiën op Walcheren door van der Horst; en in deel VII, behalve vervolgen van verschillende in de beide vorige deelen opgenomen bijdragen, nog: kloosters en gasthuizen te Dordrecht door L. C. Spoorman; onderhandelingen tusschen het oud-kapittel van Haarlem en den nuntius van den H. Stoel te Brussel, Joseph Spinelli, in het jaar 1726.

Een uitvoerig alphabetisch naamregister aan het einde van ieder deel, vergemakkelijkt het naslaan van dit tijdschrift zeer.

Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Middelburg, J. C. & W. Altorffer. gr. 8o. 3e *deel* 2e *stuk* (4, 104 *bl. m. pl.*) 1877. 3e *deel* 3e *stuk* (20 *en* 368 *bl. met portret, platen en houtsneden in den tekst*). 1878.

Onder de verschillende periodieke genootschapswerken is er wellicht geen waarvan de afleveringen elkander zoo langzaam volgen en de deelen met zóoveel tusschenruimte in tijd verschijnen als het bovengenoemd archief, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. De uitgaaf van het eerste deel liep over zeven jaren, (1856—1863); voor het tweede waren er drie noodig (1866—1869), en het derde eindelijk, waarvan het eerste stuk in 1873 het licht zag, is voltooid met de derde en laatste aflevering die in 1878 uitkwam.

Of die langzame voortgang te laken valt? Volstrekt niet, ja bijna zou men het tegendeel kunnen beweren, en mogen vragen of niet elders dit voorbeeld navolging verdiende, want niet de breede reeks boekdeelen, niet de uitgaaf van het eerste het beste wat zich voordoet, oud zoowel als pas geschreven, maakt de verdienste uit van periodieke geschriften, wier bezorging onze geleerde genootschappen zich ten doel stellen of ten minste bevorderen. Wanneer derhalve een genootschapswerk in degelijkheid en belangrijkheid wint, naarmate de uitgaaf trager volgt, dan heeft men zich over dit laatste niet te beklagen, maar mag zich daarmede veeleer geluk wenschen.

Zonder te willen beslissen of, met het oog op het boven-

staande, het genoemde Archief andere genootschapswerken zoo verre achter zich laat, mag men het rangschikken onder onze verdienstelijke periodieke geschriften, en wel ter wille van eenige bijdragen die, op verschillend gebied, blijvende waarde bezitten. Daaronder verdienen in de beide laatste stukken de volgende vermelding, voor zooveel betreft die weinige welke tot de geschied- en oudheidkunde behooren, want de overige die onder andere vakken van wetenschap vallen, blijven hier natuurlijk onvermeld. In het tweede stuk treft men aan eene: Naamlijst van de poorten, torens, steegen, markten, straten enz. der stad Sluis, in het midden der 15e eeuw, samengesteld en verrijkt met aanteekeningen door J. H. van Dale, benevens eene toelichting van H. Q. Janssen, voor de topografie der, in de middeneeuwen zoo beroemde Vlaamsche stad, van groot belang en ook verder lezenswaard voor ieder die belang stelt in de geschiedenis van Staats-Vlaanderen. Eene bijdrage van Mr. G. A. Fokker over de bevolking van Middelburg vóor 1795, staat eveneens met geschiedkundige onderzoekingen in verband.

In het derde stuk komen twee bijdragen voor welke, ten minste zijdelings, den geschiedkundige belang kunnen inboezemen; het zijn die van Mr. B. C. Cau, »Eenige geschiedkundige bijzonderheden betreffende den polder Schouwen, uit authentieke en andere geloofwaardige bescheiden in chronologische orde verzameld"; vooral van waarde voor de geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat, en: »Iets over armverzorging in vroeger dagen", door Mr. A. J. van Deinse en Mr. E. Fokker, welk laatste stuk voornamelijk de armenzorg te Vlissingen, gedurende het tijdperk 1580—1800, betreft.

Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. Bijdragen, verzameld en uitgegeven op last en onder toezigt van Z. D. H. den Aartsbisschop. Utrecht, wed. J. R. van Rossum, roy. 8o. Deel II. 1875 (496 *bladz. titel en inhoud); III.* 1876. (484 *bladz. en titel); IV.* 1877. (464 *bladz. en titel); V.* 1877 (486 *bladz. en titel); VI.* 1878 (478 *bladz. en titel) en VII.* 1879 (480 *bladz. en titel*).

In het verslag van de voornaamste werken over Nederlandsche geschiedenis enz., opgenomen in deel IX, Nieuwe reeks, der Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, is op bladz. 59 in een korte aankondiging, over het eerste deel van het bovengenoemde »Archief" gesproken. Sedert dien tijd zijn van dit, met ijver voortgezette, tijdschrift een zestal deelen verschenen, waarvan de inhoud geheel is gewijd aan onderwerpen ontleend aan- of in verband tot de geschiedenis der Roomsch-katholieke kerk in Nederland, inzonderheid wat betreft het aartsbisdom Utrecht.

Heeft nu dit tijdschrift de meeste waarde voor hen die van kerkgeschiedenis hunne bijzondere studie maken, ontkend worden kan het niet, dat het ook nu en dan van eenig belang is voor anderen wien de geschiedenis des vaderlands in het algemeen, ter harte gaat. Nuttig vooral is dit tijdschrift omdat daarin veel is medegedeeld uit bronnen, die tot hiertoe onbekend en weinig of niet toegankelijk waren, en dewijl daarin meermalen oorkonden werden afgedrukt welke, zonder dat, nog lang ongekend in archieven verscholen zouden zijn gebleven. Om slechts bij één voorbeeld te blijven, wijzen wij op de reeks oorkonden door den heer J. H. Hofman, betrekkelijk de broeders van het gemeene leven en de Windesheimsche kloostervereeniging, medegedeeld volgens stukken, in het archief van het aartsbisdom Utrecht voorhanden; een vijf- en- dertigtal is daarvan opgenomen in deel II en V. terwijl meer anderen zullen volgen.

Wij maken van deze gelegenheid gebruik om eene aanteekening van den heer Hofman, op bladz. 96 deel V, ter verklaring van den term *Zantgang*, aan te vullen en te verbeteren. *Zantgang* of *Santgangen*, was geen ommegang of processie, maar den dag toegewijd aan den heiligen Gangulphus, een heilige die in de provinciën Groningen en Drenthe bijzondere vereering schijnt genoten te hebben. Zoo was bijv. de kerk te Eelde, voor de hervorming, onder aanroeping der H. Maagd en St. Gangolf, geplaatst. Over den dag waarop Santgangen viel, is in het breede gehandeld bl. 302—6 der nadere aanteekeningen ter opheldering van het stadboek van Groningen van 1425, te vinden in de werken van het genootschap Pro excolendo jure patrio, te Groningen.

Behalve van genoemden heer, een der ijverigste medewerkers, vinden wij in dit tijdschrift inzonderheid bijdragen van de heeren: A. van Lommel, A. A. J. van Rossum, O. A. Spitzen, G. Hilhorst, E A. Geerdink, terwijl meer anderen enkele malen als medewerkers optreden. Voor de geschiedenis der Roomsch katholieke kerk in Nederland die, inzonderheid gedurende het tijdperk na de kerkhervorming, over het algemeen weinig wordt gekend, levert dit tijdschrift een schat van gegevens en bijzonderheden omtrent kerken, geestelijke gestichten, personen, zendingen enz. Duidelijke en uitvoerige registers maken daarbij het naslaan en raadplegen voor een ieder gemakkelijk.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, uitgegeven door Mr. J. I. van Doorninck, Archivaris van Overijssel, en Mr. J. Nanninga Uitterdijk; Archivaris van Kampen. Deel IV. (368 *bl.*, *m. pl.*) 1877—1878 *Deel V.* (364 *bl. m. pl*) 1878—1879. *Deel VI.* 1*e en* 2*e Aflevering* 1879 *bl.* 1—192. *Zwolle, de erven J. J. Tijl.*

Toen de drie eerste deelen van dit tijdschrift hier werden aangekondigd (Zie Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk.

Nieuwe reeks IX. Verslag enz. blz. 22) werden daarbij een paar opmerkingen gemaakt welke allicht aanleiding kunnen geven tot het vermoeden dat dit een werk van mindere beteekenis is, en de inrichting er van, te wenschen over zou laten, zonder dat een overzicht van den inhoud der toen verschenen deelen, den lezer tot eigen oordeel in staat stelt. Dit noopt ons om thans, nu wederom twee deelen het licht hebben gezien, de inhoud breeder op te geven dan anders mag verwacht worden in een verslag dat, uit zijn aard zeer beknopt, alleen bij het aanstippen van het allerbelangrijkste moet bepaald blijven.

Uitgebreide studiën en verhandelingen worden in dit tijdschrift zelden aangetroffen; het bevat in den regel allerlei korte bijdragen en aanteekeningen betrekking hebbende op of van belang voor de geschiedenis van Overijssel. In één woord, van die korte mededeelingen welke het bewerken van archieven dikwerf ongezocht opleveren of die zich bij toeval voordoen aan hen, welke oude bescheiden met het een of ander doel raadplegen. In vroegere jaren boden de bekende volksalmanakken, waaronder die voor Overijssel boven aan stond, eene zeer geschikte plaats aan voor dergelijke kortere en kleinere bijdragen, maar sedert hun ophouden was daartoe geen orgaan meer voorhanden. In deze leemte voorziet vooral het aan het hoofd dezes genoemde jaarboek. Onder datgene, wat het vierde deel bevat, verdient voornamelijk het volgende vermelding: Racionarius proventuum incertorum Ecclesiae Campensis, 1532, — eene opgaaf der niet vaste inkomsten van de St. Nicolaas en O. L. V. kerken te Kampen, loopende van 17 Mei 1532 tot 29 Mei 1533, met aanteekeningen van Mr. Nanninga Uitterdijk, voor de geschiedenis dier kerken en van het volksleven van eenig belang. Voor dit laatste vooral niet minder belangrijk zijn de mededeelingen door denzelfden schrijver bijeengebracht onder den titel: de geneeskunstbeoefenaars te Kampen, welke vervolgd worden, en waaruit blijkt, dat reeds in 1434 Kampen een stads-

geneesheer aanstelde. Mr. van Doorninck gaf eene niet minder lezenswaardige bijdrage in zijne: Bouwstoffen voor eene geschiedenis van het onderwijs in Overijssel, toegelicht door afbeeldingen van scholen, onder andere eene uit 1457 te Kampen (vervolgd in het Ve deel). Dezelfde gaf: Bijdragen tot de geschiedenis van Twente 1581—1608; Vijanden en vrienden van Spanje; S. Augustinus-gilde te Deventer; Burgerboek van Vollenhove 1379—1493; Iets over tijdrekenkunde (een niet onbelangrijk memorieboek van 1501—1548 uit het klooster Sipculo); De provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant; Stadbrief van Hardenberg 1362; Gardes d'honneur; Het wapen van Overijssel; Willem Nagge; en voor geslachtskunde van belang: Aanteekeningen betreffende het geslacht Knoppert. Van den heer N. Uitterdijk verdienen nog vermelding: Aanteekeningen uit de Sinodale acten nopens de Roomsch-katholieken, 1611—1630; Vereering van geschilderde glasvensters door den raad van Kampen (1625—1645) en Aanteekeningen uit de rekeningen der St. Nicolaaskerk te Kampen, betreffende kunst en kunstvoorwerpen, 1526—1536, in het Ve deel vervolgd tot 1574, beide voor onze kunstgeschiedenis van belang; verder: Een kijkje in de bibliotheken te Kampen 1570; zeer interessant voor de kennis van hetgeen men las en, al dan niet, mogt lezen in het laatst der XVIe eeuw. Eindelijk bevat dit deel een aantal kleinere bijdragen waaronder een herdruk der, in een uniek exemplaar overgebleven, Camperlof door Franciscus Martinius, van Dr. Campbell te 's Gravenhage, en van den heer R. E. H. (ofman?): Ootmarsum voor het Veemgericht, en: De Hervorming te Albergen vernomen, 1521.

Het vijfde deel bevat, behalve vervolgen van bijdragen in vorige deelen, in hoofdzaak, het volgende: Een Overijsselsche landdags-ruzie, 1619—1623; Koning Lodewijk Napoleon in Overijssel, 1809; Lodewijk Gansneb Tengnagel tot Marxveld, 1680; Het recht van Urk en Emmeloord, 1415; Portret van Willem III door Terburg, (van belang voor de

kunstgeschiedenis); Vrees voor de Franschen in Overijssel, 1742; Wijze van stemmen ten landsdage in Drenthe, 1601; Opdragt en aanbieding van boeken aan den magistraat van Kampen. 1561—1658; Meester Frederik, de vervaardiger van het snijwerk op het oude raadhuis te Kampen, eene aardige bijdrage ter beoordeeling van het leven en van den trap van beschaving waarop, in het midden der XVIe eeuw, kunstenaars stonden; Het opschrift der predikstoel in de St. Michaelskerk te Zwolle; Een heiden te Kampen, 1558; Verbod van maatschap buiten de stad Kampen, 1326. De heer van Doorninck leverde in dit deel, onderanderen: Herman Modet; Jan Norel; Derde bijdrage tot een Overijssels wapenboek; De bewoners van Overijssel in 1812; Een topographisch praatje over Deventer; Straatwetten; Abdissen van ter Hunnep; Het tooneel te Zwolle. Van den heer Redtenbacher bevat dit deel een kort stukje, getiteld: »Iets over de Lebuinuskerk te Deventer, en van den heer J. H Hofman eene niet onaardige bijdrage tot de kennis van gebruiken en gewoonten in vroeger dagen in zijn: Ter uitvaart van Jr. Herman Frans Kockman en diens zoon Hendrik. Eenige andere zeer korte stukjes blijven hier onvermeld.

De beide eerste afleveringen van het VIe deel bevatten, in de eerste plaats vervolgen op de bijdragen in vroegere deelen (De geneeskunst-beoefenaren te Kampen, De Chirurgijns; Bouwstoffen voor eene geschiedenis van het onderwijs in Overijssel. De Fransche school); en verder grootere en kleinere bijdragen zooals: Adelbrief van Hendrik Martens 1532; Getuigenis omtrent de plaats van sommige altaren in de St. Nicolaaskerk te Kampen, 1623; Inboedel van een drapenier te Kampen 1565; Kamper hoek; Herdenking van Deventers verlossing 1608; Koning Eduard III van Engeland, burger van Kampen, 1350; De kerk te Kuinre, 1511; Arend van Holtzende in 't Karthuizer klooster op den Sonnenberg, 1575—1579; allen van de hand van Mr. Nanninga Uitterdijk, terwijl zijn mederedacteur, Mr. van Doorninck, de volgende

schreef: Schepenkeur; Leekebroeders; Hagepoorters, Paalburgers; Eene kloosterontvlugting (in 1643 te Oldenzaal); Burgerboek van Hasselt, 1463—1606; Trouw- en eedsformulieren; Essensche leenen; Swelinck; en, wat zeer belangrijk is: Onuitgegeven charters uit de XIIIe (13 stuks) en XIVe eeuw (16 stuks).

Deze oorkonden van 1227—1347, zijn grootendeels ontleend aan het archief van Deventer en verder aan de archieven van het huis Almelo of van Zwolle, en meestal naar de origineele stukken, hier voor het eerst, bekend gemaakt. De waarde en het belang van deze bijdrage behoeft daarom wel geen verder betoog. Ten slotte bevat de laatst verschenen aflevering eenige bijzonderheden, meest aan Deensche bronnen ontleend, omtrent een geleerd Zwollenaar, Albertus Knoppert, die in 1549 tot professor in de rechten te Kopenhagen benoemd, in 1576 of '77 nabij Leuven vermoord is geworden, medegedeeld door Mr. J. de Wal.

Het opgegevene toont genoegzaam den aard en de verscheidenheid der in dit tijdschrift opgenomen bijdragen, terwijl het tevens een denkbeeld geeft van de waarde en het belang dezer periodieke uitgaaf.

Om het geheel in bruikbaarheid te doen winnen, zal eerlang eene, thans in bewerking zijnde uitvoerige bladwijzer op de vijf eerste deelen, het licht zien.

Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Zwolle, de erven J. J. Tijl. 1877—1879.

Niet minder ijverig dan zij hare taak begon, om de gewestelijke oude rechtsbronnen uit te geven, heeft de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis die voortgezet sedert dat daarv [illegible] is gemaak

op bl. 23 van het negende deel der nieuwe reeks dezer Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. De toen verschenen en aldaar ten deele opgenoemde stukken zijn na 1876 vermeerderd met de volgende.

Van het eerste deel, dat de Stad-regten bevat, verscheen in 1878 het tweede stuk, wat, onder den titel: *Decretum dominorum alias digestum vetus*, een oud regtboek uit het Kamper archief, bevat, een boek dat niet het minst merkwaardig is om de vele daarin voorkomende, met de pen geteekende, afbeeldingen die betrekking hebben op de naaststaande verordeningen, vonnissen enz., en die op een tiental platen worden weêrgegeven.

Het tweede deel, dat der dijkregten, ontving vermeerdering door de uitgave van het oude dijkregt van Zalk, dat in 1879 verscheen; en van het derde deel, gewijd aan de markeregten, zagen een vijftal afleveringen het licht, te weten het 10e stuk, bevattende het markeregt van Gietmen, het 11e dat van Herculo, het 12e dat van Lutte, het 13e dat van Hengvorden en het 14e eindelijk, dat van Rande.

Met de uitgaaf van deze, veelal weinig en buiten het gewest waarin zij tehuis behooren, dikwerf in het geheel niet bekende rechtsbronnen, maakt zich de genoemde vereeniging verdienstelijk jegens allen die belang stellen in het verleden en meer nog in de rechtsgeschiedenis van Overijssel. Ook was geen tijd daartoe geschikter dan de onze, omdat thans, nu die rechten meerendeels buiten gebruik zijn gekomen, de weinige daarvan bestaande handschriften, nu verder zonder praktisch nut, uit het oog geraken en daardoor ook de inhoud allicht verloren zou gaan.

Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda; dat is van het Noord-Brabandsche deel van het voormalig bisdom van Antwerpen (met inbegrip van dat Bisdom en der Stad als verblijfplaats der toenmalige Bisschoppen); mitsgaders van de Vierde en Vijfde Districten van Zeeland, welke een bestanddeel van het huidig Bisdom Breda vormen, door Johannes Baptista Krüger, R. K. pastoor te Hoogerheiden. Te Rosendaal, bij M. D. van Leeuwen. Eerste deel 1872 (6 *en* 358 *bl.*)*; Tweede deel* 1874 (456 *bl.*) *gr.* 8o.

Van de bisdommen, opgericht sedert de in 1853 herstelde hierarchie der R. K. kerk in Nederland, zien drie hunne geschiedenis beschreven, namelijk het bisdom Roermond door den heer Habets, dat van 's Hertogenbosch door den heer Schutjes, en dat van Breda, in het onder bovenstaanden titel verschenen werk, door den heer J. B. Krüger, pastoor te Hoogerheiden. En dewijl, evenals gene, ook dit bisdom is samengesteld uit gedeelten van verschillende vroegere bisdommen, inzonderheid dat van Antwerpen, zoo heeft de schrijver gemeend de geschiedenis van dit bisdom meer of minder uitvoerig, te moeten opnemen in zijn werk. Van den tijd af toen het Christendom in de streken, welke thans het bisdom Breda vormen, ingevoerd is, tot op onze dagen geeft hij een overzicht der hem bekend geworden bijzonderheden en is daarbij vooral uitvoerig sedert de oprichting van het bisdom Antwerpen in het laatst der XVIe eeuw. De levensbeschrijving van bisschoppen en andere hooge geestelijken, alsmede de geschiedenis van vele kerken, kloosters en geestelijke gestichten, vullen daarbij een aanzienlijk deel van zijn boek. De hoofdinhoud en de indeeling leert men kennen uit de volgende opgaaf zijner hoofdstukken en paragrafen, die, na de opdracht van het werk aan den thans levenden bisschop van Breda, aldus volgen:

Hoofdstuk I. Overzicht over het bisdom van Antwerpen, waaronder vroeger de meeste plaatsen van het tegenwoordige bisdom Breda hebben behoord. Inleiding. Verkondiging van het H. Evangelie in deze streken. Oprigting van het bisdom Antwerpen, omschrijving daarvan; het geestelijk gerechtshof en de officialen.

II. De residentie der bisschoppen, Antwerpen; het kapittel der O. L. V. kerk aldaar; de plebanie der stad; het seminarie en de presidenten.

III Beschrijving der dekanaten; inleiding, verdeeling van het bisdom in dekanaten; het aartspriesterschap der stad en de kerken die daaronder behoorden; abdijen en mannenkloosters te Antwerpen; vrouwenkloosters en het begijnhof; het groot of St. Elisabethsgasthuis en andere gast-, gods- en weeshuizen, aldaar. In het tweede deel:

IV. Algemeen verslag wegens den toestand des bisdoms tot aan deszelfs opheffing; toestand, woelingen, afkondiging van het concilie van Trente; beeldstormerij, vervolging van het geloof en indringing der nieuwsgezinden, hunne trouweloosheid en verdrukking der katholieken.

Twaalfjarig bestand; de godsdienst vrij; vrije uitoefening beloofd; de vredesvoorwaarden geschonden door de nieuwsgezinden, onderwijs.

De vrede van Munster, met grievende gevolgen; de R. K. godsdienst bij plakkaten vervolgd enz.

Eerste inval der Franschen; de toestand der godsdienst in het zuidelijk deel des bisdoms in de tweede helft er 18e eeuw. Het seminarie-generaal opgerigt en vernietigd.

Tweede inval der Franschen; vervolging der geestelijkheid, roof en verwoesting; de paus gevangen; hij sterft.

Een nieuwen paus; een concordaat; hierbij het bisdom Antwerpen vernietigd. Ten slotte eene beknopte (?) kerkgeschiedenis van het begin dezer eeuw.

V. Levensberigten der kerkvoogden van het bisdom van Antwerpen. De bisschoppen. Aanstelling der vikarissen-

generaal bij afwezigheid des bisschops; het overlijden van den laatsten bisschop.

Algemeene vicarissen, hunne levensberigten, hunne verrigtingen.

Tijdelijk vikariaat bij het openstaan van den bisschoppelijken zetel; levensberigten der vikarissen, opheffing van het bisdom. Aanhangsel, (het leven van den kardinaal van Franckenberg).

VI. Apostolisch vikariaat van Breda. Oprigting; inrigting; toestand, ook onder de Bataafsche republiek; nieuwe staatsregeling; naasting der kerken.

Koning Lodewijk in Holland; het Fransche keizerrijk.

De Pauw en Van Camp, twee ingedrongen bisschoppen; vervolging der geestelijkheid; de val van Napoleon.

Koningrijk der Nederlanden; de vrijheid gewaarborgd en gefnuikt; sluiting der seminariën en de gevolgen; collegium philosophicum; het concordaat.

Belgische opstand; Koning Willem I verjaagd; scheiding van het Koningrijk der Nederlanden; uitbreiding van het vikariaat; opheffing daarvan.

VII. Het bisdom van Breda; oprigting; het seminarie, het kapittel; de eerste kerkvergadering.

Levensbeschrijvingen der kerkvoogden van het vikariaat en van het bisdom van Breda.

Dat dit werk, voorał daar, waar uit nog ongedrukte bescheiden is geput, een en ander geeft wat van geschiedkundig belang kan geacht worden te zijn, is te begrijpen; maar hetgeen over het geheel te betreuren valt is de groote subjectiviteit des schrijvers. Al wil men dit echter voorbijzien, aan iemand die in onze dagen een ernstig historisch werk schrijft, kan men het zeer moeilijk vergeven dat hij zich uitdrukkingen veroorlooft gelijk de volgende, die wij op bl. 256 van het eerste deel lezen en die, in hare soort helaas niet alleen staat: »In 1574 kregen de Jesuïeten dit »huis (te Antwerpen) op hunnen naam en zijn zij naar het-

»zelve overgetrokken op den dag van de H.H. Petrus en »Paulus. Zoodra zij hier woonden, kwam de duivel er tus»schen en bewerkte, dat eenige, voor de Sociëteit minder »genegenen den Visitator der Carmelieten overhaalden, om »aan de Jesuïeten te verbieden voortaan in hunne kerk te »preêken of biecht te hooren."

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le duché de Limbourg. Tome XIII, XIV et XV. 1876, 77 *et* 78. *Ruremonde, Typographie de J. J. Romen et fils. Grand in* 8o.

Meer wellicht dan eenig ander genootschapswerk, gelijkt ieder der lijvige boekdeelen, waarvan de Limburgsche Société Historique et Archéologique, er telken jare een het licht doet zien, op eene portefeuille waarin zich allerlei stukken bevinden, even verschillend in taal, vorm en inhoud als in onderwerp of behandeling, onderling alleen hierdoor verbonden dat zij, zonder uitzondering, betrekking hebben op het gewest waarin de genoemde vereeniging is gevestigd. Trouwens het doel, met de uitgaaf dezer jaarboeken beoogd, wordt daarin volkomen bereikt; allerlei wetenswaardigs, veel belangrijks uit Limburgs verleden, somtijds ook bijdragen op ander dan geschiedkundig gebied, brengen de Publications onder een uitgebreiden kring van belangstellenden, zoo leden van het genootschap als anderen, en langzamerhand vormen de talrijke jaargangen als het ware een hoogst belangrijk archief, waarin voor zeer verschillend gebruik, nuttige bouwstoffen te vinden zijn. En wat de waarde nog verhoogd zijn de voorbeeldig ingerichte registers. Een: Table des Matières, afgedeeld in rubrieken (Notices et mémoires, Mélanges, Variétés, Nécrologie, Bibliographie, Acquisitions, Diplômes et autres documents, volgene tijdsorde gerangschikt, Epitaphes, Chronogrammes, et inscriptions,) en eene

ook door de gekozen lettervormen duidelijke Table alphabetique, gevolgd door afzonderlijke, in alphabetische orde gerangschikte, registers van zegels en geslachtwapens en van geslachtlijsten, besluiten elk deel, dat daardoor zeer gemakkelijk wordt bij het naslaan, veel gemakkelijker dan bij de meeste onzer genootschapswerken het geval is. Eene andere bijzonderheid, die deze jaarboeken gunstig kenmerkt, is de buitengewoon lage prijs waarvoor men elk deel, dat van vijf tot zeshonderd bladzijden druks beslaat, nu en dan nog versierd met afbeeldingen in houtsnee of steendruk, kan bekomen, namelijk acht franken, dat is nog niet ten volle vier gulden.

Een woord van dank aan den ijverigen voorzitter van het Limburgsche genootschap, den heer J. Habets, aan wiens vruchtbare pen men zoo menige bijdrage, en daaronder van de verdienstelijkste, in deze jaarboeken is verschuldigd, moge hier vooraf gaan aan de opsomming der belangrijkste opstellen, vervat in de drie laatst verschenen deelen.

De jaargang van 1876 vangt aan met eene zeer uitvoerige geschiedenis en plaatsbeschrijving, door den heer G. Peeters opgesteld, van het dorp Tegelen nabij Venlo, eene plaats waar sedert de dagen der Romeinen tot nu toe onafgebroken potte- en steenbakkerijen hebben bestaan. Gelijksoortige bijdragen leverde den heer J. Habets in zijne: Notice sur la ci-devant seigneurie de Cadier et le château de Blankenberg, en: De voormalige heerlijkheid en vesting Stevensweert. Onder de kleinere stukken verdient eene bijdrage van den heer W. J. Biesten over de twee laatste abdissen van Thorn, vermelding, maar van veel meer belang in dezen bundel is: Het necrologium der adelijke abdij van O. L. Vrouwe Munster te Roermond door J. B. Sivré, welk necrologium ten deele door Fahne in 1863 opgenomen is in zijn werk over de Dynasten, Freiherren und jetzigen Grafen von Bocholtz, doch dat hier voor het eerst volledig en nauwkeurig wordt uitgegeven. Voor de ge-

schiedenis der beroemde abdij in het bijzonder en voor, die van een aantal edele geslachten uit het voormalig Overkwartier van Gelder, in het algemeen, is dit eene kostelijke hulpbron. Eenige aanteekeningen over het praalgraf van de stichters der abdij zijn aan deze bijdragen toegevoegd.

Heeft de heer Sivré een tot dusver onvoldoend gekend handschrift toegankelijk gemaakt, twee andere medearbeiders, de heeren A F. Haakman en H. J. Allard, gaven hier eene studie ten beste, welke ongetwijfeld van alles wat dit deel bevat, het meest van algemeen belang is. Naar aanleiding van het beweren van van Meteren, Hooft en eenige latere geschiedschrijvers, dat Maastricht na de inname door Parma in 1579, geheel ten onder gegaan en ontvolkt zou zijn, hebben genoemde heeren een uitvoerig onderzoek ingesteld waarvan de slotsom is, dat dit bericht onjuist schijnt te zijn, en de stad, die wel door het beleg en de inname veel heeft geleden, toen niet verwoest en evenmin ontvolkt werdt.

Deel XIV bevat eene, voor de topographie van Maastricht belangrijke studie van den heer P. H. Eversen, over de inlijving van de Nieuwstad bij Maastricht, wijders gelijksoortige bijdragen van plaatselijk belang in de: Notice historique sur la seigneurie de Nedercanne près de Maastricht, door E. Poswick, en in de bijdragen tot de geschiedenis van Sittard door M. Janssen. Van den heer J. Habets treft men daarin aan: Les gouverneurs des duchés de Limbourg et de Gueldre; Notice biographique de Godefroid Stas met eene genealogie zijner familie, alsmede een opstel over oudheidkundige verzamelingen, in 1848 door wijlen dr. Janssen, in Limburg bezocht en besproken. Verder bevat dit deel behalve een aantal kleinere aanteekeningen en berichten door verschillenden, eene monographie van den rector Ch. Creemers, over het praalgraf van graaf Gerhard III en Margaretha van Brabant in de O L. V. Munsterkerk te Roermond, waarin verslag wordt gegeven van de grafopening die daar in 1876

heeft plaats gehad. Het XVe deel is voor bijkans de helft gevuld met eene allerbelangrijkste studie van den heer J. Habets, over de wederdoopers te Maastricht tijdens de regeering van keizer Karel V, en aanteekeningen over de opkomst der hervorming te Susteren en omstreken 1527—1535. In beide stukken die voor onze kerkhistorie van waarde zijn, worden een tal van tot hiertoe geheel onbekende feiten en bijzonderheden medegedeeld.

Verder verdienen vermelding een klein maar degelijk stuk van den Bn. J. de Chestret de Haneffe: Recherches sur le village et la famille de Bunde, en: Een blik op Valkenburg en andere landen van Overmaas door E. Slangen, ten vervolge op eene verhandeling in de: Bijdrage tot de geschiedenis van Limburg van denzelfden schrijver, en ten slotte eene, voor onze handelsgeschiedenis niet onbelangrijke bijdrage:

Het gilde der »Schoensche Verderen" (vaarders op Schoonen) enz. door den heer H. P. H. Eversen. Het uittreksel, voor zooveel Limburg betreft, uit het journaal van den hopman Splinter Helmich, mede in dit deel opgenomen, is overgedrukt uit deel XXXII der kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht. Gelijk gewoonlijk bevat ook dit deel eenige kleinere mededeelingen, van belang voor de gewestelijke geschiedenis en topographie.

Catalogus van het Oud Synodaal Archief, *bewerkt door H. Q. Janssen*, *predikant te St. Anna ter Muiden. Met de indices der oude provinciale kerkelijke Archieven. Uitgegeven op last van de algemeene synode der Nederlandsche Hervormde Kerk. 's Gravenhage*, *bij A. van Hoogstraten en Zoon.* 1878. *in* 8o. (4, 196 *en II. bladz.*).

Wanneer men nagaat van welk hoog belang het Oudsynodaal archief moet zijn voor allen die zich bezig houden met kerkgeschiedenis in het algemeen, en met de geschiedenis

der Nederlandsche hervormde kerk meer in het bijzonder, en daarbij bedenkt hoe thans de geheimhouding en het ontoegankelijk zijn van archieven, in vroegeren tijd niet vreemd, meestal hebben opgehouden en plaats gemaakt voor onbekrompen openstelling, dan baart het verwondering dat van het bovengenoemde archief tot hiertoe geen overzicht, veel minder een' catalogus het licht nog had gezien. Dat was eene leemte welke menig kerkhistoricus moet hebben gevoeld en gehinderd, en daarom verdienen zoowel de heer H. Q. Janssen, die den hierbovengenoemden catalogus bewerkt heeft, als de algemeene synode der Ned. herv. kerk welke het initiatief voor deze uitgaaf nam en den bewerker daartoe in staat heeft gesteld, algemeenen dank. Voor zooveel een catalogus kan beoordeeld worden zonder dat men die door het gebruik nader leerde kennen, kan men, van de hier bedoelde zeggen, dat hij met zorg en nauwkeurigheid schijnt bewerkt te zijn. Ook door de toevoeging der indices van de in verschillende provinciale archieven aanwezige kerkelijke stukken en van drie registers welke de in den catalogus voorkomende zaken, personen, landen en plaatsen in alphabetische orde vermelden, is de waarde van het geheel zooveel doenlijk verhoogd, terwijl het voorbericht een kort overzicht geeft omtrent het ontstaan en den inhoud van het hier behandelde archief.

Inventaris van het Archief der provincie Utrecht, van den vroegsten tijd tot en met het jaar 1810, *door Dr. P. J. Vermeulen, archivaris der provincie. Boekdeelen en Bundels. Utrecht. Kemink en Zoon.* 1875. *in* 8o. (*XXI en* 231 *bladz.*)

Na lang en rijp beraad heeft de nu overleden archivaris der provincie Utrecht, het bovengenoemde nuttige werk het licht doen zien, en, in de daaraan toegevoegde inleiding, de

schreef: Schepenkeur; Leekebroeders; Hagepoorters, Paalburgers; Eene kloosterontvlugting (in 1643 te Oldenzaal); Burgerboek van Hasselt, 1463—1606; Trouw- en eedsformulieren; Essensche leenen; Swelinck; en, wat zeer belangrijk is: Onuitgegeven charters uit de XIIIe (13 stuks) en XIVe eeuw (16 stuks).

Deze oorkonden van 1227—1347, zijn grootendeels ontleend aan het archief van Deventer en verder aan de archieven van het huis Almelo of van Zwolle, en meestal naar de origineele stukken, hier voor het eerst, bekend gemaakt. De waarde en het belang van deze bijdrage behoeft daarom wel geen verder betoog. Ten slotte bevat de laatst verschenen aflevering eenige bijzonderheden, meest aan Deensche bronnen ontleend, omtrent een geleerd Zwollenaar, Albertus Knoppert, die in 1549 tot professor in de rechten te Kopenhagen benoemd, in 1576 of '77 nabij Leuven vermoord is geworden, medegedeeld door Mr. J. de Wal.

Het opgegevene toont genoegzaam den aard en de verscheidenheid der in dit tijdschrift opgenomen bijdragen, terwijl het tevens een denkbeeld geeft van de waarde en het belang dezer periodieke uitgaaf.

Om het geheel in bruikbaarheid te doen winnen, zal eerlang eene, thans in bewerking zijnde uitvoerige bladwijzer op de vijf eerste deelen, het licht zien.

Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Zwolle, de erven J. J. Tijl. 1877—1879.

Niet minder ijverig dan zij hare taak begon, om de gewestelijke oude rechtsbronnen uit te geven, heeft de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis die voortgezet sedert dat daarvan gewag is gemaakt

gesplitst, is vervat. In chronologische orde volgen daarin: Bestuur van het bisdom; bestuur der provincie, onder keizer Karel V, en koning Filips II; in de Vereenigde Nederlanden, in het koningrijk Holland; de twee eerste leden der Staten; collegiën, commissiën en instellingen met het bestuur van bisdom of provincie in verband staande; kerkelijke zaken; kerkelijke stichtingen; financiën; justitie; leenen; waterstaat; defensiewezen; bestuur van steden en gemeenten; bestuur der Vereenigde Nederlanden en van het koningrijk Holland; betrekkingen met het buitenland; besturen der overige gewesten.

Trouw volgehouden, levert deze inventaris zeker een voorbeeld op van wetenschappelijke indeeling voor een uitgebreid archief. Een goed register aan het einde, maakt het raadplegen er van zeer gemakkelijk.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Register op het oud-archief van Ootmarsum, bewerkt door mr. R. E. Hattink. Zwolle, erven J. J. Tijl. roy. 8o Eerste stuk 1878. (*IV en* 80 *bladz.*)

Zal de geschiedvorsching vorderingen maken dan is kritische bronnenstudie voor alles een vereischte, en om deze laatste te bevorderen is het noodig dat zooveel doenlijk alle bronnen algemeen toegankelijk worden gemaakt. Hiertoe draagt inventarisatie van archieven veel bij, en daarom mag men elke lijst van oorkonden die het licht ziet, met belangstelling begroeten. Het hierboven genoemde register, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, geeft een volledig overzicht van alle, tot hiertoe ten raadhuize wedergevonden, oorkonden en bescheiden betreffende Ootmarsum, van de oudste tot op het jaar 1550. Daaronder zijn stukken die tot hiertoe verborgen waren gebleven, zoodat de heer Molhuysen, die dit archief in 1842 nazag en voor zijne geschiedkundige herinneringen omtrent de

Inventaris van het oud archief der gemeente Sittard, door Martin Janssen, archivaris en griffier bij het Kantongerecht aldaar. I. 1243—1609. *Sittard, Snelpersdruk J. L. M. Janssen. roy. 8o. (VIII en* 209 *bladz.)*

Gelijk op zooveel plaatsen, dagteekent ook te Sittard de belangstelling en de zorg voor het oud-archief der gemeente eerst van nieuweren tijd. Lange jaren schijnt dit archief, zonder behoorlijk toezicht, met zóó weinig zorg behandeld te zijn geweest, dat nu menig stuk daaraan blijkt te ontbreken en het slechts gelukken mocht, enkele onder de afgedwaalden terug te bekomen. Kort na de overbrenging van deze archieven naar het nieuwe raadhuis, ving de heer Martin Janssen aan met daarin orde te brengen, en het geheel te inventariseren. Als eerste vrucht zijner werkzaamheid ontvangt men nu het hierboven genoemde werkje, dat de oorkonden en stukken bevat van den oudsten tijd af tot op het jaar 1609, en dat verder zal voortgezet worden. De bewerker opent zijn werk met een der voor Sittard allerbelangrijkste documenten, te weten, de oorkonde van April 1243, waarbij Walram, heer van Valkenburg en Montyoie en zijne moeder Elisabeth van Bar aan Sittard voor het eerst stedelijke rechten verleenen, eene oorkonde waarvan het oorspronkelijke diploma verloren ging doch die in nauwkeurige afschriften bewaard is gebleven. De heer Jansen eindigt zijne eerste afdeeling met eene schepenbrief van 27 Juni 1609 omdat, gelijk hij getuigt, dit het laatste stuk is, opgemaakt voor de in bezitneming van Sittard door de paltsgravin Anna van Beijeren en den keurvorst Johan Sigismund, markgraaf van Brandenburg, eene gebeurtenis welke een hoofdstuk in de geschiedenis van genoemde stad geleidelijk besluit.

Onder de 363, hier geinventariseerde oorkonden, dagteekenen er 6 uit de XIIIe, 45 uit de XIVe, 116 uit de XVe,

chronologische orde der stukken, die wel volgens jaren doch in die jaren door elkander, zonder orde der dagteekening, zijn gerangschikt. Ook had de rangschikking der ongedateerde stukken beter kunnen zijn, want al is het niet mogelijk de meesten eene bepaalde dagteekening te geven, het ware toch bij velen doenlijk geweest, althans eenigermate, den tijd te bepalen waarin zij tehuis behooren.

Om slechts een voorbeeld te noemen, op bl. 135 no. 256 komt een stuk voor van den Gelderschen muntmeester C. C. Novisadi. Daar deze muntmeester der Geldersche munt is geweest van 16 December 1757 tot 2 December 1776 (de Voogt bl. 71) zoo valt de dagteekening van dit stuk tusschen die beide dagen in, en dewijl hij van 1770—1772 werkelijk duiten voor de provincie Groningen sloeg, zoo is zijn schrijven vermoedelijk van omstreeks 1770. Op gelijke wijze waren, door de daarin genoemde personen, meer andere stukken nader te bepalen wat hunne dagteekening betreft.

Op het gebied van het archiefwezen is, gelijk op elk ander gebied, vooruitgang, en daarom mag men thans ook hooger eischen stellen dan vroeger. Een stelsel dus dat voor eene halve of een kwart eeuw voldeed, doet dit somwijlen thans niet meer, en zoo er iets is wat bij inventarisatie van archieven op den voorgrond staat en in de allereerste plaats in het oog dient gehouden worden, dan zijn het eene systematische indeeling en chronologische orde, wat dat nu betreft, moet het hier bedoelde register onderdoen voor de meeste in den laatsten tijd uitgegevene werken van dien aard. Gelukkig dat een uitvoerig alphabetisch naam- en zaakregister het gebruik vergemakkelijkt en zoodoende aan de genoemde gebreken eenigermate te gemoet komt.

Inventaris van het oud archief der gemeente Sittard, door Martin Janssen, archivaris en griffier bij het Kantongerecht aldaar. I. 1243—1609. *Sittard, Snelpersdruk J. L. M. Janssen. roy. 8o. (VIII en* 209 *bladz.)*

Gelijk op zooveel plaatsen, dagteekent ook te Sittard de belangstelling en de zorg voor het oud-archief der gemeente eerst van nieuweren tijd. Lange jaren schijnt dit archief, zonder behoorlijk toezicht, met zóó weinig zorg behandeld te zijn geweest, dat nu menig stuk daaraan blijkt te ontbreken en het slechts gelukken mocht, enkele onder de afgedwaalden terug te bekomen. Kort na de óverbrenging van deze archieven naar het nieuwe raadhuis, ving de heer Martin Janssen aan met daarin orde te brengen, en het geheel te inventariseren. Als eerste vrucht zijner werkzaamheid ontvangt men nu het hierboven genoemde werkje, dat de oorkonden en stukken bevat van den oudsten tijd af tot op het jaar 1609, en dat verder zal voortgezet worden. De bewerker opent zijn werk met een der voor Sittard allerbelangrijkste documenten, te weten, de oorkonde van April 1243, waarbij Walram, heer van Valkenburg en Montyoie en zijne moeder Elisabeth van Bar aan Sittard voor het eerst stedelijke rechten verleenen, eene oorkonde waarvan het oorspronkelijke diploma verloren ging doch die in nauwkeurige afschriften bewaard is gebleven. De heer Jansen eindigt zijne eerste afdeeling met eene schepenbrief van 27 Juni 1609 ómdat, gelijk hij getuigt, dit het laatste stuk is, opgemaakt voor de in bezitneming van Sittard door de paltsgravin Anna van Beijeren en den keurvorst Johan Sigismund, markgraaf van Brandenburg, eene gebeurtenis welke een hoofdstuk in de geschiedenis van genoemde stad geleidelijk besluit.

Onder de 363, hier geinventariseerde oorkonden, dagteekenen er 6 uit de XIIIe, 45 uit de XIVe, 116 uit de XVe,

en alle overigen uit de XVIe eeuw, behalve een vijftiental die tusschen 1600 en 1609 zijn geschreven. De hoofdinhoud van elk stuk bijna, is duidelijk en nauwkeurig opgegeven, somwijlen nog onder toevoeging van wapen- en zegelbeschrijvingen, terwijl het geheel besloten wordt door twee alphabetische registers, het eene voor zaken, persoon- en plaatsnamen, het andere voor zegels en wapens van plaatsen, kerken, vorstelijke en andere personen, welke in dit werk vermeld worden.

Onder de vele bijdragen welke in de laatste jaren op het gebied van ons archiefwezen het licht zagen, mag men de door den heer Martin Jansen opgemaakte inventaris, wat zorgvuldige bewerking aangaat, mede boven aan stellen.

Inventaris van het Oud-archief der Provincie Zeeland. Deel II, Chronologische tafel van de charters en oorkonden der grafelijke regeering. 1119—1574 *2e aflevering, No.* 1178—2464. *bewerkt door J. P. van Visvliet, archivaris der provincie. Middelburg, van Benthem en Jutting.* 1877. *roy.* 8o.

Het eerste deel en de eerste aflevering van het tweede van bovenstaanden inventaris zijn vroeger breedvoerig besproken in dit tijdschrift (Zie Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. Nieuwe reeks IX verslag bl. 62) en bij hetgeen daar is opgemerkt valt weinig nieuws te voegen. Deze aflevering bevat de lijst der in het provinciaal archief van Zeeland aanwezige stukken, van 7 December 1178 tot op 4 September 1529. Het onbeslist latende of men wellicht bij de uitvoering heeft opgezien tegen den meerderen daaraan verbonden arbeid, tegen grootere kosten aan drukloon en papier of wat dan ook, zooveel schijnt ons zeker dat, wat den vorm betreft, deze inventaris niet gelijk staat met menig andere welke in de laatste jaren het licht zag. Behalve dat een archief-inventaris in tabelvorm, zooals hier, onbehagelijk mag genoemd worden, zoo is het een schier onver-

mijdelijk gevolg van deze wijze van bewerken, dat de inhoudsopgave der oorkonden tot een minimum wordt teruggebracht en zoodoende de vermelding van een aantal wetenswaardige bijzonderheden, zegelbeschrijvingen enz., geheel achterwege blijft. Vooral bij een zeer belangrijk en uitgebreid archief als dat der provincie Zeeland, valt dit gemis te betreuren.

Register op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, Berichten en den Codex diplomaticus, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, (bewerkt door P. A. Tiele). Utrecht, Kemink en zoon 1877. *roy.* 8*o*. (4 *en* 138 *bl*).

Zoo ergens dan zijn algemeene registers onmisbaar bij het gebruik van groote reeksen werken van zeer verschillenden inhoud, gelijk dit bij genootschapswerken dikwerf het geval is. Steeds aangroeiend in getal van boekdeelen en verscheidenheid van inhoud, wordt het naslaan van dergelijke werken moeielijk en tijdroovend wanneer niet nu en dan een algemeen register daarop wordt uitgegeven. Daarbij doet zich echter de vraag voor hoe dit moet worden ingericht, want men kan het even gemakkelijk te breed als niet volledig genoeg opvatten. De bewerker van het hierboven genoemde register heeft beide vermeden en de vraag op gelukkige wijze opgelost door zich te bepalen bij een register op de onderwerpen en niet op den inhoud der stukken. Dit laatste zou, goed bewerkt, een buitengewoon omvangrijken arbeid zijn, waarvoor niet gemakkelijk iemand ware te vinden geweest en waarvan, in het gegeven geval, het nu niet geëvenredigd zou wezen aan het daaraan te besteden werk. Men kan de uitgebreidheid daarvan eenigermate afmeten uit de omstandigheid dat het register, wat nu alleen de onderwerpen bevat, reeds 138 bladzijden druks beslaat. De uitvoering laat niets te wenschen over, en de met oordeel

gekozen benamingen der onderwerpen welke, alphabetisch gerangschikt, met vette letter gedrukt staan, maken het naslaan zeer gemakkelijk, terwijl talrijke verwijzingen aan de dikwerf zeer uiteenloopende eischen, welke men aan dergelijke registers stelt, tegemoet komen. De belangrijke reeks werken door het Historisch Genootschap te Utrecht uitgegeven, heeft zonder twijfel, voor hem die daarvan gebruik maakt, veel gewonnen door de uitgaaf van dit geleidelijk en nuttig hulpmiddel.

Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker. Door Mr. W. B. S. Boeles, vice-president van het Geregtshof te Leeuwarden. Met Platen. Uitgegeven door het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. 1e *deel te Leeuwarden bij H. Kuipers* 1878. *roy.* 8°. (*XX en* 506 *bl.*) *Tweede deel eerste helft. Idem* 1879. (*IV en* 350 *bl. beide met platen en portretten*).

Door zijne: Levensschetsen der Groninger Hoogleeraren in 1864 achter het Gedenkboek der Groninger Hoogeschool van Dr. Jonckbloet uitgegeven, was Mr. W. B. S. Boeles als het ware de aangewezen persoon om ook als geschiedschrijver van Frieslands hoogeschool op te treden, toen het Friesch Genootschap voor die taak iemand zocht. Jaren zijn er verstreken sedert het oogenblik dat hij die opdracht aanvaardde, en lang bleef zijn werk uit, maar die vertraging is volkomen gerechtvaardigd en opgehelderd, thans nu het grootste deel van den veel omvattenden arbeid het licht heeft gezien. De voorstudie, de vele tijdroovende onderzoekingen en het raadplegen van omvangrijke verzamelingen ongedrukte bescheiden, waarvan de naamlijst der bundels alleen tot vijftig nommers klimt, eischten noodwendig een schat van tijd, waaraan de schrijver alleen die uren kon geven

welke zijne, somwijlen drukke, ambtsbezigheden hem overlieten. Zijn werk is gesplitst in twee afdeelingen. Het eerste omvat in drie deelen: *de uitwendige geschiedenis*, *de huishouding*, en *het onderwijs*, de eigenlijke geschiedenis der hoogeschool en het rijks-athenaeum, en vormt, met een tiental stukken op die instellingen betrekkelijk als bijlagen, het eerste deel des werks. Het tweede deel, eerste stuk, is uitsluitend gewijd aan de levensbeschrijvingen der hoogleeraren, voorafgegaan door de opgaaf van alle curatoren der hoogeschool en van het athenaeum, benevens hunne secretarissen, vergezeld van korte biografische aanteekeningen. Eenige levensbeschrijvingen zijn opgeluisterd door, in steendruk uitgevoerde, portretten.

Een arbeid, zoo breed opgevat, met zooveel ijver bewerkt, en zoo uitvoerig behandeld, als dit werk van den heer Boeles, waarin naast de geschiedenis eener inrichting voor hooger onderwijs, die gedurende meer dan twee en eene halve eeuw bestond, ook de geschiedenis van het onderwijs zelf in Friesland is gegeven, zulk een arbeid verdient ten volle algemeen gekend en gewaardeerd te worden, iets waartoe eene meer uitvoerige bespreking veel zou kunnen bijdragen. Dat deze tot dusver uitbleef is mogelijk daaraan te wijten dat het tweede deel nog niet geheel verscheen, anders is het onverklaarbaar dat de uitgave van een belangrijk werk als het bedoelde, met onverschilligheid en stilzwijgen zou begroet worden.

Bannerheeren en Ridderschap van Zutphen. Van den aanvang der beroerten in de XVIe eeuw, tot het jaar 1795. Geschiedkundig gedeelte, door Mr. W. J. Baron d'Ablaing van Giessenburg, 's Gravenhage. C. van Doorn en Zoon, Hofboekhandelaren. 1877. *roy.* 4o. (4 en 62 *bladz*).

Terecht zegt de schrijver van dit werk in zijn voorwoord: »Wordt in *Nederland* de vaderlandsche geschiedenis door

betrekkelijk velen beoefend; de geslachtkundige studie, voor zoo verre die niet de familie der betrokken personen zelf betreft, is bijna verlaten. Toch is zij zoo noodig om de betrokken geschiedenis goed te begrijpen; vooral nu men deze meer dan vroeger, in bijzonderheden nagaat."

Vele aanstellingen, en benoemingen, vele beslissingen en handelingen worden duidelijk, en eerst dan volkomen verklaarbaar, wanneer men de genealogie der betrokken personen volkomen kent; dit was vroeger het geval, en zoo zal het misschien wel altijd blijven. Daarom verdient de geslachtkunde, een gebied waarop de heer d'Ablaing reeds meer dan eene verdienstelijke bijdrage leverde, de aandacht ook van den geschiedkundige. Deze nieuwe arbeid van zijne hand bevat de geschiedenis van de ridderschap van Zutphen, ingedeeld in de volgende zeven hoofdstukken: I. Het graafschap Zutphen bij den aanvang der beroerten in de XVIe eeuw. II. De graafschap (waarom niet *het*, of hiervoor *de?*) gedurende en na het bestand tot 1795. III. Bannerheeren. IV. Bannerijen en hooge heerlijkheden. V. Heerlijkheden, havezaten, adelsvrijdom en uitsluiting. VI. Gebruiken bij, en regten van de ridderschap, standen, ambten en commissiën, landdrost en scholtus van Zutphen, lijsten der landdrosten en scholtussen. VII. Ridderschap, vereischten ter toelating, reglementen, slot.

Duidelijk wordt de geschiedenis der ridderschap daarin uiteengezet en toegelicht door vele bijzonderheden die aan oorspronkelijke bescheiden schijnen ontleend te zijn; daardoor erlangt dit werk ook waarde voor hen die zich met de geschiedenis van Gelderland meer in het algemeen, bezig houden. Wanneer deze uitgave bijval zal vinden en de schrijver daardoor in staat wordt gesteld om ook het tweede, dat is: het geslachtkundige gedeelte, het licht te doen zien, dan zal dit laatste, dat reeds geheel voor de pers gereed ligt, eerlang volgen.

---

betreffende de geschiedenis der bakkers en der broodfabrikatie te Rotterdam, van den aanvang der vijftiende eeuw tot op het midden van de onze. Opmerkelijk zijn daaronder die welke ontleend zijn aan het oude bakkers gildeboek, een handschrift dat door den heer Scheffer wordt gebracht tot omstreeks 1450, en dat, onder alle overblijfselen van het voormalig gildewezen te Rotterdam, het oudste is wat tot ons kwam. Behalve de legende van St. Aubert, den bekenden schutsheilige der bakkersgilden, wordt daaruit eene lijst medegedeeld der namen van de broeders en zusters van meergenoemd gilde, bijgehouden tot ongeveer 1550. Uit andere bronnen, bijv. het oudste keurboek van Rotterdam, worden hier eveneens verschillende stukken, het behandelde onderwerp betreffend, meegedeeld. Als bron van gegevens is dit boekje dan ook van belang voor ieder die zich, hetzij met de geschiedenis van het gildewezen en der neeringen, hetzij met die van Rotterdam wil bezig houden, maar wat daaraan ontbreekt, is een historisch overzicht, eene beknopte geschiedenis van de bakkers en van het brood te Rotterdam in den loop van vier en eene halve eeuw, zooals de titel het in dit boekje doet verwachten. Gemakkelijker dan voor ieder ander zou het den Rotterdamschen archivaris geweest zijn zulk een overzicht te geven, immers door het bijeenbrengen, ordenen en uitgeven der hier vereenigde bescheiden was hij daartoe vroeger en beter in staat dan elk ander, en als het ware reeds halverwege daarmede gereed. Dat hij zijne taak anders opvatte en die beperkte enkel tot de uitgaaf van allerlei stukken en keuren, blijft te bejammeren; immers in het tegenovergestelde geval had zijn arbeid in waarde veel gewonnen en de schrijver ook die lezers aan zich verplicht, die zijn werk nu met onverschilligheid zullen voorbij gaan, omdat het eene verzameling bevat van enkel stukken en bescheiden.

De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld door Mr. Jacob Dirks. Uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap. Haarlem, de erven F. Bohn, roy. 8o. Eerste deel, 1878 (*XIV en* 468 *bladz*). *Tweede deel,* 1879, (*VIII* 422 *en* 64 *bladz.*) *Atlas van platen* 1879. (*CXLIII platen*).

Toen Teyler's tweede genootschap voor het jaar 1874 als prijsvraag uit het vak der penningkunde: »*Eene wetenschappelijk historische beschrijving van de Noord-Nederlandsche gildepenningen*" had uitgeschreven, kwam daarop één antwoord in, dat na de bekrooning bleek te zijn ingezonden door den heer Mr. J. Dirks te Leeuwarden die sedert langen tijd de bedoelde klasse van penningen had verzameld en bestudeerd. Na de toewijzing van het gouden eermetaal, in April 1876, door heeren directeuren van Teylers stichting daartoe uitgenoodigd, heeft de schrijver zich op nieuw beijverd om zijn werk, door aanvulling en uitbreiding op vele punten, zoo volledig mogelijk te maken, en dat hij dit trouw tot het einde toe vol hield, blijkt onder anderen uit de »nalezingen," die niet minder dan vier vel druks beslaan, en die door hem in den tijd, verstreken tusschen het drukken van den tekst en van de laatste plaat, nog aan zijn werk zijn toegevoegd. Ingedeeld volgens de provinciën, te beginnen met de hoofdstad des Rijks, geeft de heer Dirks van een veertigtal plaatsen de penningen der verschillende, somtijds talrijke, daar bestaan hebbende gilden, zoo in beschrijving als in afbeelding. Bovendien heeft hij dikwerf andere voorwerpen, op de gilden betrekking hebbende, zooals zegels, versierselen, waardigheidsteekens enz., in zijn werk opgenomen, gelijk mede verschillende brandspuit- en toegangspenningen.

Dit werk legt eene gunstige getuigenis af voor den ijver en de belezenheid van den schrijver, die daarin zijne uitgebreide verzameling aanteekeningen betrekkelijk de gilden welke eenmaal in ons vaderland bestonden, benevens hunne

penningen, blazoenen enz., ten beste heeft gegeven aan allen die zich met dit een en ander wenschen bezig te houden en daaronder, in de eerste plaats, aan de verzamelaars van gildepenningen.

De Nederlandsche Geschiedenis in Platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche Historieplaten, Zinneprenten en Historische kaarten, verzameld, gerangschikt en beschreven door F. Mulder, boekhandelaar te Amsterdam. 5e *stuk of IIIe deel*, 1795—1879. *roy.* 8*o.* (*IV*, 388 *en XXIV bladz*).

Met dit derde deel van zijne uitgebreide monographie onzer geschiedenis in platen, heeft de heer Muller onzen tijd bereikt. Het bevat de beschrijving van meer dan drie duizend stuks (no. 5310—8443) en sluit als laatste prent met een spotprent, in Mei 1879 verschenen, op het bedrog van L. Pincoffs te Rotterdam. Daarop volgen de prenten van historische beteekenis welke, van 1860 tot 1878, in den Nederlandschen Spectator verschenen zijn (No. 7523—8361), en verder die uit de studenten almanakken, van Leiden, 1838—1878, (No. 8362—1840); van Utrecht, 1828—1875 (No. 8411—8433); van Amsterdam 1851—1862 (No. 8431—8435) en van Delft 1855—1876 (No. 7436—8143).

Een uitvoerig register besluit het geheel. Waren in vroeger tijd dergelijke prenten schier uitsluitend uitgevoerd in plaatdruk of in houtsnede, gedurende het hier behandelde tijdvak; inzonderheid sedert 1825, zijn die meest door steendruk vervaardigd en het daarvoor gebezigde papier is somwijlen van zóó slechte hoedanigheid geweest dat het nu reeds vergaan is zoodat betrekkelijk nieuwe platen over het geheel veel zeldzamer en moeielijker te vinden zijn dan tal van prenten, die een of twee eeuwen ouder zijn. Gelukkig schijnt, volgens den heer Muller, er weinig reden te bestaan om dit verlies te betreuren, aangezien de, van ongeveer 1825 tot

omstreeks 1865 vervaardigde platen, in verschillende opzichten weinig te beteekenen hebben.

Ofschoon deze veelomvattende arbeid hiermede haar einde heeft bereikt, zoo ondernam de bekwame bewerker, tot aanvulling daarvan, de zamenstelling van een omvangrijk supplement, hetwelk reeds in handschrift gereed en ten deele afgedrukt is. Het geheel vormt, zoowel voor onze vaderlandsche geschiedenis als voor de geschiedenis der kunst, een even nuttig als belangrijk hulpmiddel. Tijdgenoot en nakomeling zullen den bekwamen bewerker daarvoor ongetwijfeld nog dikwerf dankbaar gedênken.

Wandelingen door Nederland met pen en potlood, door J. Craandijk en P. A. Schipperus. Haarlem H. D. Tjeenk Willink. roy. 8o. Deel I—V, 1e en 2e aflev. 1874—1879. *met platen.*

Bij het ter hand nemen van bovengenoemd werk, doet zich de vraag voor, of het wel in een verslag als dit, dient vermeld te worden. Niet dat het werk zonder beteekenis of verdienste zou zijn, het tegendeel mag er van gezegd worden, maar ook bij de ruimste opvatting van wat tot den kring der werken over onze vaderlandsche geschiedenis en hare hulpwetenschappen kan worden geteld, zal het nog twijfelachtig blijven of deze wandelingen door Nederland daartoe gerekend mogen worden. Alleen de gedachte aan het: beter te veel dan te weinig, heeft hier beslist ten gunste van een geschrift dat het midden houdt tusschen een bellettristischen en een wetenschappelijken arbeid, tusschen eene verzameling van reisindrukken, op vaderlandschen bodem ontvangen en gegaard, en een bundel topographische aanteekeningen en bijzonderheden, uit verschillende werken en meer nog door des schrijvers plaatselijke opneming bijeengebracht.

Sedert 1874, toen de heeren Craandijk en Schipperus hunne wandelingen begonnen uit te geven, verschenen daarvan vier deelen geheel, en van het vijfde een paar afleveringen. Eene korte opgave der verschillende wandelingen doet den inhoud op de beknoptste wijze het volledigst kennen. In 1874—1875 verscheen het eerste deel met 17 platen, daarin vindt men: Beverwijk, Assumburg en Marquette; — Voorst en omstreken; — Woerden, Montfoort, IJsselstein; — Van Heerenveen naar Oldeterp; — Drachten en omstreken; — Heilo, de Egmonden, Bergen; — Een bezoek te Gouda; — In den omtrek van Amersfoort; — Diepenheim. Deel II. 1875—1876 met 15 platen, bevat: Twente; — Een bezoek aan eenige romaansche dorpskerken in Friesland, — In de graafschap Zutphen; — In het Overmaasche; — langs de Vecht; — in en bij Valkenburg (Limburg).

Deel III. 1877—1878 met 11 platen. Brederode, Bloemendaal, Overveen; — Over de bergen in 't Limburgsche, Rijckholt, Meerssen ; — Rotterdam; — Ruïne van het huis ter Haar. — Rotterdam; — Naar Overflakkee en Goeree; — Overveen, Bennebroek, Heemstede.

Deel IV, 1878—1879 met 14 platen. De Amsterdamsche waterwegen naar zee. — Twee merkwaardige kasteelen, (Helmond en Croy.) — In en bij Roermond; — In den omtrek van Arnhem, Baarn en Soestdijk; — In het Gooi, de beide Eemnessen en het huis Groeneveld. — Een paar uitstapjes in Groningerland. (Slochteren, Zuidbroek, Schildwolde enz). — Naar Apeldoorn en het Loo; — De Kannenburg bij Vaassen.

Van het Ve deel verschenen twee afleveringen met 2 platen, en: Het kasteel van Kessel in Limburg. — Het kasteel Oud-Wassenaer — Een paar uitstapjes in Drenthe.

De platen, die somwijlen een aantal afbeeldingen op één blad bevatten, en de druk zijn uitgevoerd op eene wijze zoo als men die verwacht bij een werk hetwelk meer bestemd is voor de huiskamer dan voor het studeervertrek, en de

aan ieder deel toegevoegde aanteekeningen en verbeteringen leggen een gunstige getuigenis af voor de zorg, waarmede de bewerkers hunne taak volbrengen.

Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht.

I. Catalogus van het museum van Oudheden door Mr. S. Muller Fz. Gemeente-archivaris. Utrecht J. L. Beyers 1878, 1 *deel roy.* 8o. (*XVI en* 238 *bladz. met vijf platen*).

II. Catalogus van den historischen atlas van Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J. L. Beyers 1878. *roy.* 8*o.* (*VI en* 72 *bladz*).

III. Catalogus van den topographischen atlas der stad Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, Beyers 1878. *roy.* 8*o.* (*XVIII en* 190 *bladz*).

IV. Catalogus van den topographischen atlas der provincie Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, Beyers 1878. *roy.* 8*o.* (*VI en* 92 *bladz*).

De richting die de beoefening der geschiedkundige wetenschap in onzen tijd heeft genomen, onderscheidt zich vooral daarin van de vroeger gevolgde, doordien thans elke studie meer dan ooit, en terecht, moet gegrond zijn op kritisch onderzoek en bronnenstudie. Aan gezag van schrijvers wordt dan alleen waarde toegekend, wanneer het blijkt dat hunne werken den toets eener scherpe, degelijke kritiek ongehinderd kunnen doorstaan.

Een gevolg dezer nieuwere richting is, onder meer, ook dit, dat men langzamerhand uitbreiding geeft aan de hulpmiddelen tot geschiedkundig onderzoek, dat men nieuwe bronnen opspoort, dat men eindelijk hooger eischen gaat stellen aan deze en gene onder de zoogenaamde historische hulpwetenschappen, welke zich dan in nieuwe onderdeelen splitsen die wederom afzonderlijke beoefening vorderen,

Zoo bijv. dagteekent een onderdeel der archeologie, hetwelk men museographie zou kunnen noemen omdat het de praktische behandeling der verzamelingen van oudheden met het oog op wetenschappelijk gebruik en bedoeling, omvat, eerst uit de laatste jaren. Zal de archeologie, bijzondere zoowel als algemeene, vruchtbaar zijn voor historiestudie en kunstgeschiedenis, dan is het volstrekt noodzakelijk dat zij op haar gebied geholpen worde door praktischen voorarbeid, met andere woorden, dat musea van oudheden en merkwaardigheden, niet meer worden beschouwd als verzamelingen van curiosa, maar dat zij oordeelkundig geordend en beschreven worden, evenals dit met bibliotheken en archieven sedert lang geschiedt. Musëen kunnen daardoor belangrijke diensten aan den wetenschappelijken beoefenaar der historie bewijzen, immers, een blik op een oorspronkelijk voorwerp, geeft ons in den regel spoediger en vollediger voorstelling van den tijd waarin het tehuis behoort dan de beste beschrijving, ja dan zelfs afbeeldingen het veelal vermogen te doen.

Daarom verdienen de pogingen, hier en daar gedaan om verzamelingen van oudheden en dergelijke in den aangegeven zin te behandelen, toejuiching en navolging, en zal ieder die in onze vaderlandsche geschiedenis belang stelt, met genoegen de uitgaaf hebben begroet van de hierboven genoemde werkjes die ook uit dien hoofde, aan het eind van dit verslag, vermelding verdienen.

Met veel zorg heeft de heer Muller de onder zijn beheer gestelde verzamelingen geheel op nieuw geordend en beschreven, en, hoe men ook over de door hem gevolgde indeeling moge denken, daarvan catalogussen uitgegeven die, niet het minst door de vele daarin opgenomen aanteekeningen en toelichtingen uit archieven enz. getrokken, eene blijvende waarde bezitten, zoowel voor de geschiedenis en de topographie van eene der belangrijkste steden in geheel Nederland, als voor onze kunsthistorie en de geschiedenis

aan ieder deel toegevoegde aanteekeningen en verbeteringen leggen een gunstige getuigenis af voor de zorg, waarmede de bewerkers hunne taak volbrengen.

Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht.

I. Catalogus van het museum van Oudheden door Mr. S. Muller Fz. Gemeente-archivaris. Utrecht J. L. Beyers 1878, 1 *deel roy.* 8o. (*XVI en* 238 *bladz. met vijf platen*).

II. Catalogus van den historischen atlas van Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, J. L. Beyers 1878. *roy.* 8o. (*VI en* 72 *bladz*).

III. Catalogus van den topographischen atlas der stad Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, Beyers 1878. *roy.* 8o. (*XVIII en* 190 *bladz*).

IV. Catalogus van den topographischen atlas der provincie Utrecht, door Mr. S. Muller Fz. Utrecht, Beyers 1878. *roy.* 8o. (*VI en* 92 *bladz*).

De richting die de beoefening der geschiedkundige wetenschap in onzen tijd heeft genomen, onderscheidt zich vooral daarin van de vroeger gevolgde, doordien thans elke studie meer dan ooit, en terecht, moet gegrond zijn op kritisch onderzoek en bronnenstudie. Aan gezag van schrijvers wordt dan alleen waarde toegekend, wanneer het blijkt dat hunne werken den toets eener scherpe, degelijke kritiek ongehinderd kunnen doorstaan.

Een gevolg dezer nieuwere richting is, onder meer, ook dit, dat men langzamerhand uitbreiding geeft aan de hulpmiddelen tot geschiedkundig onderzoek, dat men nieuwe bronnen opspoort, dat men eindelijk hooger eischen gaat stellen aan deze en gene onder de zoogenaamde historische hulpwetenschappen, welke zich dan in nieuwe onderdeelen splitsen die wederom afzonderlijke beoefening vorderen,

Heraldieke Bibliotheek. Tijdschrift voor Geslacht- en Wapenkunde. Uitgegeven door J. B. Rietstap. 's Gravenhage, Martinus Nyhoff. Nieuwe reeks. 1e deel 1879. *roy.* 8o. (*VI en* 386 *bladz.*) 2*e deel* 1880. (*VI en* 370 *blz.*)

Ofschoon dit tijdschrift in handen van eenen anderen uitgever overging en de titel, door weglating der woorden zegel- en penningkunde, gewijzigd is geworden sedert dat de vier eerste deelen daarvan werden besproken op bladz. 70 van het verslag, tevinden in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde Nieuwe reeks IXe deel, zoo blijven toch de daar in het algemeen gemaakte opmerkingen ook op de hierboven genoemde deelen toepasselijk. Onder de daarin opgenomen bijdragen verdienen als van geschiedkundig belang vermelding, in het eerste deel: Schets van oorsprong en geschiedenis der aloude heerlijkheid Eck en Wiel, en in het tweede: Kroniek van Ravenswaay, waaraan een aantal, nog ongedrukte, verzegelingen als bijlagen zijn toegevoegd, beide van den heer J. Anspach. Verder eene lijst der zegels, onder opgaaf van de jaren der stukken waaraan zij gehecht zijn, welke berusten op het archief te Harderwijk, medegedeeld door den heer J. E. G. Backer van Leuven. Onder de in deze deelen voorkomende geslachtlijsten, verdienen vermelding die van van Balveren, Vijgh en de Jonge, de laatste met eene wapenafbeelding versierd.

OVERZICHT

DER WERKEN OVER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS IN HET BUITENLAND VERSCHENEN, 1877—1879.

---

* *Geschichte der Niederlande*, *von K. Th. Wenzelburger. Erster Band*, *Gotha F. A. Perthes* 1879.

't Mocht een heuglijk feit heeten, dat de nieuwe redactie der Heeren en Uckertsche *Geschichte der europäischen Staaten* ook onze geschiedenis de eer waardig keurde om op nieuw te verschijnen in eene uitgave, waarin met al de onderzoekingen uit den laatsten tijd op het gebied der vaderlandsche historie rekening werd gehouden. De »Geschichte der Niederlande" van Van Kampen behoorde onder die afdeelingen van het groote werk, die geheel verouderd waren. En tevens zou nu in het buitenland dat gebeuren, waar men in ons land reeds zoo lang te vergeefs naar had uitgezien; er zou eene geschiedenis van Nederland verschijnen, welke de resultaten van het historisch onderzoek zóo mededeelde, dat deze het eigendom werden van iedereen, waarin voor goed gebroken was met al de verouderde voorstellingen, met al de opsieringen en onjuistheden, waarmede traditie, ijdelheid en onwetendheid onze geschiedenis zoo ruimschoots had overladen.

't Was evenwel geen lichte taak, die den bewerker wachtte. Want, terwijl op het gebied onzer Nederlandsche geschie-

denis oneindig veel is afgebroken en misschien evenveel nieuwe bouwstof is aangevoerd, is er nog niet veel gedaan om het overgeblevene oude met het nieuwe tot een geheel te vereenigen en is dit zelfs menigmaal onmogelijk gebleken.

Hoewel wij veel beter met onze oude geschiedenis bekend zijn dan vroegere geslachten, moeten wij veel meer vraagteekenen plaatsen dan deze, of het een of ander punt, dat vroeger geene moeilijkheden scheen op te leveren, voorbijgaan met een hoopeloos »ik weet het niet", terwijl zelfs de opene vakken onrustbarend zijn toegenomen. Wil men daarvan een bewijs, men neme bv. de Middel-Nederlandsche Geographie van Mr. Van den Bergh. Welk eene studie is daar niet aan besteed, hoe en met welk talent zijn niet alle bronnen gebruikt, en toch, wat een dikwijls gering resultaat! En in vele opzichten is dit toch nog wel het laatste woord der wetenschap, althans bij den huidigen stand van zaken! Zoo is 't zoowat overal in onze geschiedenis; de 16e en 17e eeuwen alleen maken eene gunstige uitzondering.

De heer Wenzelburger had dus een uiterst moeilijken arbeid, overal vond hij puinhoopen en nieuw bouwmaterieel dooreen; bijna nergens was een gedeelte zoo afgewerkt, dat hij het terstond kon gebruiken. Hij moest soms kiezen tusschen twee strijdige voorstellingen, zonder in staat te wezen door nieuw eigen onderzoek den strijd uit te maken. Zijn boek draagt daar de sporen van. Niet overal kan het bevredigen, hoe ijverig ook alle bronnen zijn geraadpleegd, hoezeer menige bijna vergeten kleine monographie of tijdschriftartikel er weder door is aan het licht gebracht. 't Zijn bij uitnemendheid Nederlandsche bronnen, slechts weinig brengt het buitenland. Jammer maar, dat wij niet altijd gemakkelijk kunnen nagaan, hoe de schrijver tot zijne voorstelling is gekomen, daar hij in den regel maar eenmaal eene bron aanhaalt en over sommige tijdperken, b. v. over het Bourgondische, in het geheel niet.

In het eerste deel wordt de geschiedenis tot en met

Karel V behandeld. Op dat punt, de regeering van Keizer Karel, loopt de geschiedenis aller Nederlandsche gewesten als 't ware straalsgewijze samen; al de Middeleeuwen door groeien uit de verschillende kleine landen groepen aaneen, welke dan eindelijk een geheel worden. De heer W. heeft daarnaar zijn plan ingericht.

In het eerste boek behandelt hij den Romeinschen en Frankischen tijd, waarbij staatkundige en sociale geschiedenis natuurlijk niet gescheiden worden. Alleen zijn de veranderingen, welke de bodem onderging en de daarmede in verband staande verdeeling van het land in den Frankischen tijd in een een afzonderlijk hoofdstuk samengevat, dat grootendeels uit Van den Bergh's Middel-Nederlandsche Geographie is opgebouwd

Terwijl in het eerste boek de geschiedenis van het geheele land in één tijdperk, in dat van onze »Urzeit" zouden wij haast zeggen, is samengevat, behandelt het tweede uitsluitend Holland tot aan het einde der 14e eeuw. Ook hier is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan datgene, wat op de geschiedenis van Holland in de Middeleeuwen het kenmerk drukt, aan de opkomst der steden, een hoofdstuk, dat kenlijk met ingenomenheid bewerkt is en waar de schrijver blijkbaar meer vasten grond onder de voeten had dan bij de eigenlijke geschiedenis van het graafschap. Daaraan althans schrijven wij toe, dat in de laatste de strijd met Vlaanderen zoo kort behandeld wordt, hoewel wij daarom nog niet begrijpen, waarom bv. het traktaat van Hedensee niet vermeld wordt, en daarom ook, dat van de regeering van Floris V zoo weinig wordt gezegd. Treurig voorzeker, dat het geheele tweede deel van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland aan dat tijdperk is gewijd en dat het toch nog zoo onmogelijk blijkt, er eene voldoende geschiedenis van te schrijven. Want uit het verhaal van den heer W. zal wel niemand kunnen opmaken, dat hij hier een allergewichtigst deel onzer Hollandsche geschiedenis behandelt, al tracht

hij dit ook door algemeene maar door zijn eigen verhaal niet voldoende gestaafde opmerkingen aan te toonen.

Het derde boek spreekt over den Bourgondisch-Nederlandschen staat, eerst over diens ontstaan en over de omwentelingen en gebeurtenissen, welke Vlaanderen, Brabant en de met Holland vereenigde landen onder het gezag van het Bourgondische huis brachten, dan over de geschiedenis van dien staat onder het Bourgondische en Oostenrijksche huis tot aan Karel V. 't Is zeer merkbaar, dat hier veel meer geordende bouwstof gereed lag en dat de schrijver hier gaarne de gelegenheid waarneemt om voor zijne lezers een toestand te schetsen, welke betrekkelijk kort geleden nog slechts in onduidelijke omtrekken bekend was, maar dien wij nu beter beginnen te kennen dan eenig deel onzer Middeleeuwsche geschiedenis.

Eenigszins vreemd is 't dat de heer W. althans niet getracht heeft op Sloets Oorkondenboek eene geschiedenis van Gelderland tot aan het einde der 13e eeuw op te bouwen, maar 't zij dat hij dit onmogelijk achtte, 't zij dat hij vreesde dan te uitvoerig te zullen worden, hij besteedt er slechts een viertal bladzijden aan, hoewel hij voor de latere geschiedenis van dat gewest bijna het geheele vierde boek open heeft gesteld. Ook trekt het de aandacht, dat die geschiedenis bijna uitsluitend tot de staatkundige geschiedenis beperkt is en dat de van de Hollandsche zoozeer verschillende maatschappelijke toestanden en instellingen in Gelderland zoo weinig zijn aandacht waardig schijnen te worden gekeurd.

Zeer natuurlijk daarentegen, dat de geschiedenis van het Noorden, van Friesland en Groningen, althans vóór den Oostenrijkschen tijd, vóór den strijd om die gewesten tusschen de Oost Friezen, Gelderschen, Saksers en Oostenrijkers, zoo kort wordt behandeld, maar men mist met smart de geschiedenis van Utrecht vóór de 14e eeuw, welke toch in vele opzichten zoo bijzonder belangrijk is. Doch ook hier zijn de bronnen nog niet aan het licht gebracht, althans niet

bewerkt; het weinige dat bekend en bewezen was, had de heer W. al bij de geschiedenis van Holland aangevoerd

Terwijl de staatkundige geschiedenis van Utrecht in de 14e eeuw het eerste hoofdstuk van het vijfde boek, dat *Utrecht* getiteld is, beslaat, heet het volgende *die Kirche* Men zou allicht meenen dat wij hier te doen hebben met eene kerkelijke geschiedenis van het bisdom Utrecht, een hoofdstuk, dat in eene geschiedenis van Nederland zeer zeker wel op zijne plaats is, ook al is deze geenszins een kerkgeschiedenis, maar 't is iets geheel anders, nl. eene beschrijving van de godsdienstige toestanden in Nederland in de 15e eeuw, waarbij, zeer begrijpelijk, aan Geert de Groote en vooral aan zijne stichtingen, de Broederschap des gemeenen levens' en de reguliere kloosters van de Windesheimsche congregatie, de grootste plaats is gegeven. Delprat en Acquoy hadden hier den bouwstof bruikbaar gemaakt.

Het zesde boek eindelijk omvat de regeering van Karel V, waarbij een afzonderlijk hoofdstuk aan het opkomen der hervormingsbeweging in ons land en aan de Wederdoopers is gewijd. Naar verhouding misschien wat al te breedvoerig, vooral als men het daaraan volgende hoofdstuk, dat de regeering en toestand van het tijdperk beschrijft, daarmede vergelijkt.

Over 't geheel is die ongelijkmatigheid de grootste grieve, welke tegen het boek van den heer W. kan worden aangevoerd. Zij ligt echter vooral aan de bouwstoffen, welke hij gebruiken moest en aan den eisch, dien hij zich kenlijk heeft gesteld, van alleen te beschrijven, niet te onderzoeken, van alleen de resultaten mede te deelen van hetgeen nieuw aan het licht is gebracht en van het oude is overgebleven.

Dat hij dat gedaan heeft in een aangenamen vorm en met in vele opzichten zeer goed gevolg, is een lof, dien niemand hem kan onthouden. Door hem zijn wij weder in het bezit van eene voor het groote publiek bruikbare geschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen.

P. L. MULLER.

First to Seventh Report of the R. Commission on historical manuscripts. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1874 (1870) — 79. *In fol.*

In 1869 werd door de koningin van Engeland eene commissie benoemd, bestaande uit aanzienlijke mannen, archivisten en historici, om onderzoek te doen bij welke instellingen en privaatpersonen zich verzamelingen van handschriften en stukken van algemeen belang bevonden, waarvan de kennis van groot nut zou zijn voor de opheldering van geschiedenis, staatsrecht, wetenschap en algemeene letterkunde. Met behulp van eenige bezoldigde »inspectors" ging deze commissie aanstonds aan den arbeid en binnen het jaar bracht zij haar eerste verslag uit. Reeds 180 personen en hoofden van instellingen hadden haar toen hunne bereidwilligheid te kennen gegeven om òf met de commissie mede te werken, òf hare hulp te verzoeken om den inhoud hunner verzamelingen bekend te maken. Sedert nam dit getal aanzienlijk toe. Het eerste verslag werd in Engeland met zooveel belangstelling ontvangen, dat in 1874 een derde uitgave noodzakelijk was geworden. Wij hebben nu reeds zeven verslagen voor ons, die te zamen omstr. 4000 in twee kolommen met kleine letter dichtgedrukte fol. bladzijden beslaan, met inbegrip van de uitvoerige registers.

Deze verslagen behelzen min of meer uitvoerige inventarissen der onderzochte verzamelingen, somtijds met mededeeling van den hoofdinhoud der enkele stukken. Dat op deze wijze schatten aan het licht gekomen zijn waarvan men het bestaan nauwelijks vermoedde, behoeft haast niet gezegd te worden, evenmin als het onberekenbaar nut behoeft te worden aangetoond dat door deze bekendmaking aan historiestudie bewezen is. Om slechts een voorbeeld te noemen: in het Heerenhuis bevonden zich *twaalf kamers*

vol oude papieren, waarvan de inhoud nimmer onderzocht was en die thans bij onderzoek bleken van de grootste geschiedkundige waarde te zijn en stukken te behelzen (oorspronkelijke brieven enz.), die men sinds lang als verloren beschouwde en waarvan vroegere geschiedschrijvers als Macaulay en anderen, gewatertand zouden hebben. Deze verzameling is thans in de voor ons liggende verslagen reeds voor een groot deel beschreven.

In de eerste plaats heeft natuurlijk de geschiedenis van Engeland bij deze uitgave baat gevonden. Maar ook voor andere landen, vooral die met Engeland in langdurige betrekking gestaan hebben, zooals Nederland, is zij van groote waarde. Talrijk zijn de stukken die men in de registers op *Low Countries*, *States General*, *Netherlands*, *Holland* enz. vermeld vindt, maar ook buiten deze zijn er nog een aantal voor onze geschiedenis van belang. Wie de moeite deed om met het oog daarop uittreksels uit deze verslagen te vervaardigen, zou zijn arbeid wel beloond vinden. Ik vestig slechts de aandacht op de verzamelingen van graaf Spencer, van lord Calthorpe (Documenten betr. de Hanzesteden en den Nederl. handel, van de conferentie te Utrecht in 1473 af; betr. het Leicestersche tijdvak, betr. de »Merchant Adventurers", betr. O. Indië, enz.), van G. M. Fortescue, waar de inhoud bij vele brieven is opgegeven), van J. R. Ormsby Gore, alle in het *Second Report*; op de Phelips' Mss. in Montacute House (tijd van Elizabeth) in het *Third Report*; op de verzameling van den graaf van Salisbury (een der leden van de commissie) in het *Third* en volgende Reports, vooral rijk aan stukken betreffende ons land, enz.

Welk een aanwinst zou het zijn voor onze geschiedenis niet alleen, maar voor alle geschiedvorschers, indien zich eene dergelijke commissie hier te lande vormde! Mochten zich eenige voorname geschiedvorschers vereenigen, en er de Regeering op wijzen wat men in Engeland tot stand

gebracht heeft, — wij zijn nog optimistisch genoeg om hoop te koesteren dat zij haar materieelen steun niet zou weigeren.

La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination Romaine, etc. par A. G. B. Schayes. IIe édition. Volume supplémentaire ou tome IV publ. par Cam. van Dessel. Bruxelles 1877. *XII et* 259 *pp. Avec carte.*

Het verdienstelijke werk van Schayes, waarvan hij zelf in 1858 eene tweede uitgave in het licht gaf, althans de twee eerste deelen — het derde verscheen na zijn dood in 1859 door de zorg van den heer Piot — is nog het eenige waarin de archaeologische ontdekkingen in België tot een geheel zijn verwerkt. Het had echter, tengevolge der veelvuldige ontdekkingen van den laatsten tijd, dringend aanvulling noodig. De heer Cam. van Dessel, bekend door menige oudheidkundige monographie betreffende opgravingen in België, nam die op zich en geeft ons in dit deel: 1°. eene topographie der Romeinsche wegen in België; 2°. eene »archaeologische statistiek", met andere woorden een register der plaatsen waar opgravingen zijn geschied met aanduiding van de soort van opgegraven voorwerpen en van de werken waarin deze beschreven zijn; 3°. eene bibliographie. Een groote kaart waarop men alle in den tekst vermelde wegen en plaatsen vinden kan, zetten dit deel waarde bij. De heer H. Schuermans te Luik heeft er eene korte inleiding voor geschreven.

Die Freiheit der Friesen im Mittelalter und ihr Bund mit den Versammlungen beim Upstallsbom. Von Okko Leding Dr. phil. Emden, W. Haynel. 1878. (*II*) *en* 58 *blz.*

Men dacht vroeger heel wat te weten van de vroegere geschiedenis van Friesland, toen men nog op de vertelsels, die lang voor geschiedenis gegolden hebben, vertrouwde. Maar sedert ook op dit terrein de kritiek zich deed gelden, bleek het dat wij er eigenlijk bitter weinig van weten. Tot dezelfde gevolgtrekking zal men ook komen na de lezing van het geschrift van Dr. Leding. Hij heeft aan de hand der zeer enkele gelijktijdige berichtgevers onderzocht wat wij van de vrijheid der Friezen in de Middeleeuwen en van hun bond bij den Upstallsbom te gelooven hebben, tegenover vroegere fantastische en willekeurige meeningen. Helder kon hij ons de zaak wel niet maken, door de schaarschte van berichten, maar wij vinden hier althans eenige vaste punten, waaraan later onderzoek misschien met vrucht kan worden vastgeknoopt.

Table chronologique des chartes et diplomes imprimés concernant l'histoire de la Belgique par Alphonse Wauters. (*Publication de l'Académie royale de Belgique. Commission d'histoire*). *Tome V*(1251—1279). *Bruxelles, Hayez.* 1877. *X et* 819 *pp. in 4o.*

Onder de uitstekende registerwerken, die den geschiedschrijver zijn arbeid zoo zeer verlichten door hem het naslaan van tallooze bronnen te besparen, bekleedt het groote werk van Wauters eene voorname plaats. Als gewoonlijk heeft hij dit deel, dat slechts een tijdvak van 29 jaren omvat, door eene korte historische inleiding doen voorafgaan, waarin op het algemeene karakter der medegedeelde stukken verwezen wordt, en er uitvoerige registers van personen- en plaats-

namen aan toegevoegd. Daar de geschiedenis der Noord- en Zuid-Nederlandsche provincien in de middeleeuwen nooit geheel te scheiden is spreekt het van zelf dat deze arbeid ook aan hen die de geschiedenis van Noord-Nederland in dit tijdvak zullen behandelen, ten goede komt. Eene Regeering die tot uitgaven als deze in staat stelt, toont de eischen der wetenschap te erkennen.

The Libell of English Policye 1436. *Text und metrische Uebersetzung von Wilh. Hertzberg, mit einer geschichtl. Einleitung von Reinh. Pauli. Leipzig, S. Hirzel.* 1878. *(IV) en* 120 *blz.*

Dit merkwaardige document voor de geschiedenis van den handel in de Middeleeuwen was niet onbekend: reeds Hakluyt had het in zijne »Principal Navigations" opgenomen; maar eene kritische uitgave was gewenscht. Zij wordt ons thans geschonken met eene metrische duitsche vertaling, en eene inleiding van een der beste kenners der Engelsche geschiedenis, Reinhard Pauli, die de aanleiding tot het schrijven van het gedicht en den inhoud uiteenzet en een onderzoek instelt naar den schrijver.

In den tijd toen dit »Libell" geschreven werd was Calais nog in handen der Engelschen, maar de langdurige oorlog met Frankrijk had hunne krachten uitgeput en aan hun macht op zee een gevoelige knak toegebracht. De S. nu dringt er ten sterkste op aan dat zij 't bezit van dien dubbelen wachter aan den mond van 't kanaal: Dover en Calais, te baat nemen om zich de heerschappij op zee te verschaffen en daardoor het overwicht te krijgen over den handel waarvan de Nederlanden thans het middelpunt zijn. Thans zijn de Engelschen genoodzaakt in Nederland ter markt te komen en moeten zich Engelsche handelaars daar aan onbillijke bepalingen onderwerpen, hoewel zij de voornaamste afnemers zijn en

de handel zonder hen zijn voornaamste beteekenis zou verliezen. Daarom sluite men de zee af, want

If wel the see were kept in gouvernannce
They shulde by see have no deliverance,
We shulde hem stop and we shulde hem destroy,
As prisoners we shulde hem bring to noy,
And so we shulde of our cruel enmyes
Maken our frendes for fere of marchaundyes
It they were not suffered for to passe
Into Flaundres

Gelukkig voor de Nederlanden was de tijd nog niet gekomen dat de Engelschen zich in staat konden stellen zijn raad op te volgen!

De bizonderheden omtrent den Nederlandschen handel in dit geschrift vervat, geven aanleiding om er hier de aandacht op te vestigen.

Filipe segundo rey de España. Al Ser. Principe su nieto esclarecido D. Filipe de Austria, Luis Cabrera de Córdoba, *criado de su Maj. Catól. y del Rey D. Filipe III. Edicion publicada da Real órden. Madrid* 1876—77. 4 *tomi. gr. in* 4o.

Het eerste gedeelte van dit werk verscheen te Madrid in 1619 onder den titel van »Historia de Filipe II", doch ging niet verder dan het jaar 1583. Toen de schrijver het tweede gedeelte ter perse zou leggen, vernamen de afgevaardigden van Aragon dat hij in zijn verhaal van de veranderingen in 1591 in dat rijk voorgevallen, een ongunstig oordeel over hen geveld had. Zij verzochten hierop aan den koning dat de uitgave zou gestaakt worden. De »Consejo" aan wien de koning opdroeg de zaak te onderzoeken, verzocht Cabrera hun in handen te stellen wat hij over de

bewuste gebeurtenissen geschreven had, en zond dit naar Zaragoza. De afgevaardigden droegen den bekenden geschiedschrijver Argensola op er in hun geest aan den kant bij te voegen wat hem toescheen wijziging te behoeven.

De Consejo stelde toen de bladen weder aan Cabrera ter hand, met volstrekt verbod om ze zonder de wijzigingen van Argensola te drukken. Cabrera heeft zich blijkbaar niet aan die voorwaarde willen onderwerpen, want het tweede gedeelte van zijn werk bleef ongedrukt.

Dat dit tweede gedeelte bestond, was nog tegen het eind der zeventiende eeuw eene bekende zaak, maar sedert werd het te vergeefs gezocht en meende men dat het verloren was gegaan. Eerst voor weinige jaren werd het op de Nationale Bibliotheek te Parijs (fonds van Mazarin) teruggevonden, en tevens kwam het afschrift van de bladen waarbij Argensola zijne opmerkingen aan den kant geschreven had, aan het licht. Een en ander is thans met het reeds vroeger gedrukte eerste gedeelte op last der Spaansche Regeering uitgegeven.

Cabrera's geschiedenis van Filips II is het werk niet alleen van een tijdgenoot, maar ook van iemand die den vorst van nabij gekend heeft en aan wien verschillende diplomatische zendingen en andere staatszaken werden toevertrouwd. Men beschouwt zijn werk, in weerwil van den duisteren en verwarden stijl, als »de getrouwste en levendigste schildering en den zekersten gids bij de studie van de geschiedenis van Spanje in de tweede helft der zestiende eeuw."

Ook voor de geschiedenis van onzen strijd met Spanje, hebben wij ons over deze uitgave te verheugen. Dat Cabrera die van een zeer eenzijdig standpunt beschouwt, spreekt van zelf, doch daar hij in de gelegenheid was zich van nabij met de toestanden hier te lande bekend te maken — hij vertoefde een tijd lang in de Nederlanden in 't gevolg van den hertog van Parma — kan zijn verhaal zonder twijfel dienen om over sommige gebeurtenissen een helderder licht te verspreiden.

Het tweede gedeelte, dat thans voor het eerst wordt uitgegeven, is niet geheel afgewerkt. Zoo ontbreekt het verhaal van de laatste ziekte en den dood van Filips II. De uitgevers hebben getracht hierin te voorzien door er bij te voegen: een herdruk van de zeldzame verhalen van Antonio Cervera de la Torre, in 1600, en van Christoval Perez de Herrera, in 1604 te Madrid uitgegeven. Ook is eene vertaling der »Relaciones" betreffende Spanje van de Venetiaansche gezanten Leonardo Donato en Giov. Franc. Morosini en een alphabetisch register der eigennamen aan het werk toegevoegd. De druk is uitstekend.

Les Pays-bas sous Philippe II. Les Gueux au 16*e siècle. Par Max Gossi. Anvers, J. E. Buschmann.* 1877. 2 *tomes.*

Men moge min of meer sympathie hebben met deze warme verdediging der »Geuzen," maar zal moeten erkennen dat wanneer de historie tot voertuig gemaakt wordt van zekere overtuiging op staatkundig of maatschappelijk gebied, de Muze recht heeft zich met een sluier te bedekken. Wetenschap noch kunst dulden bijoogmerken. Voor den geschiedvorscher heeft een werk als dit geringe waarde.

Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-bas, publiée d'après les originaux conservés dans les archives royales de Simancas par M. Gachard. Tome V. Bruxelles, C. Muquardt. 1879.

Het was eene aangename verrassing na 17 jaren wachtens het vijfde deel van dit belangrijke werk te ontvangen. Het omvat slechts eene korte periode: de komst en het verblijf van Don Juan van Oostenrijk in de Nederlanden tot de vermeestering van Namen: 3 Nov. 1566—14 Juli 1577. Voor

de briefwisseling van Don Juan met den Koning en zijne ministers heeft de heer G. behalve uit het archief van Simancas, ook geput uit de Belgische en Fransche rijks-archiven, en uit het HS. van Ant. Perez op de Kon. Bibliotheek in Den Haag. Maar hij heeft zich niet tot deze correspondentie alleen bepaald; tot beter begrip van den loop van zaken zijn daaraan door hem toegevoegd de brieven gewisseld tusschen Don Juan en den Raad van State en de Staten Generaal, zoo mede eenige andere stukken die tot opheldering kunnen dienen. Wij hebben dus hier een goed geheel voor deze episode uit den tachtigjarigen oorlog voor ons.

Histoire des troubles religieux de Valenciennes 1560—1565 *par Charles Paillard. Tome IV. Bruxelles et La Haye* 1876.

Les grands prêches Calvinistes de Valenciennes 7 *Juillet* — 18 *Août* 1566, *par Charles Paillard. Paris et La Haye* 1877. 45 *pp.*

Le procès de Pierre Brully, successeur de Calvin comme ministre de 'l Église Française de Strasbourg. Poursuites intentées contre ses adhérents à Tournay, Valenciennes, Lille, Douay et Arras. 1544—45. *D'après les papiers inédits des archives du royaume de Belgique par Charles Paillard. Paris et la Haye* 1878. *VII et* 177 *pp.*

Huit mois de la vie d'un peuple. Les Pays-bas du 1 *Janvier au* 1 *Sept.* 1566 *d'après les mémoires et les correspondances du temps. Par Charles Paillard. (Extrait du tome* 28 *des Mémoires couronnés etc. publ. par l' Académie roy. de Belgique.) Bruxelles* 1877. 261 *pp.*

In ons vorig overzicht gaven wij verslag de drie eerste deelen van het groote werk van den heer Paillard over de godsdienst-onlusten te Valenciennes. Zijn plan was toen, dit

werk tot 1567 te vervolgen. Hij heeft dit plan echter bij nader inzien gewijzigd en met het jaar 1565 de »Histoire des troubles" afgesloten. Het vierde deel behelst dus slechts de minder gewichtige jaren 1564—65. Wij hopen dat hij dien arbeid eenmaal moge hervatten, want alleen een dergelijke consciencieuse behandeling van het onderwerp, met bijvoeging van de oorspronkelijke documenten, stelt ons in staat over het voorgevallene een zelfstandig oordeel te vellen.

Voorloopig heeft hij de hagepreken in Juli en Augustus 1566 door Pérégrin de la Grange, Guy de Bray (de Bres) en Jehan Leseur te Valenciennes gehouden in een afzonderlijk geschrift behandeld. Geheel naar de authentieke stukken bewerkt, op de zakelijke wijze die hem eigen is, verdient het ten volle onze aandacht.

Een vroeger tijdperk der calvinistische prediking in de Zuidelijke Nederlanden wordt behandeld in Paillard's geschrift over P. Brully, dat slechts ten deele in de »Mémoires" van de Belgische Akademie was opgenomen. Ook hierin worden de oorspronkelijke documenten in hun geheel medegedeeld.

Van een anderen aard is de studie van den heer P. die onder den titel van: »Huit mois de la vie d'un peuple" in de »Mémoires couronnés et autres" van de Belgische Akademie geplaatst werd. In aansluiting aan zijne vroeger uitgegeven beschouwingen over de algemeene oorzaken van den Nederlandschen opstand (zie ons vorig overzicht) heeft hij het gewichtige tijdperk van 1 Januari tot 1 September 1566 van zijn bekend standpunt willen schetsen en daartoe meerendeels slechts van uitgegeven documenten gebruik gemaakt. Hoe goed geschreven ook, openen die beschouwingen weinig nieuwe gezichtspunten. Bovendien heeft de S., zoo als reeds prof. Wijnne in de »Revue historique" heeft aangetoond, geen kennis genomen van 't geen door Bakhuizen van den Brink en anderen in het Hollandsch over dit tijdvak geschreven is.

Troubles relgieux du 16e *siècle dans la Flandre maritime* 1560—1570. *Documents originaux par Ed. de Coussemaker. Bruges* 1876. 4 *vol. gr. in* 4o.

Edmond de Coussemaker, in 1876 op 71-jarigen leeftijd overleden, heeft met dezen arbeid, waarvoor hij gedurende de laatste twintig jaren van zijn leven uit de Belgische en Fransche archieven alles bijeenbracht wat over het onderwerp licht kon verspreiden, aanspraak gemaakt op onze groote erkentelijkheid. IJverig toonkunstenaar en beoefenaar der muziekgeschiedenis, had hij eerst jaren lang daaraan zijne krachten gewijd, en wij herinneren ons nog welk een levendig genot ons zijne »Chants populaires des flamands de France" (1856) verschaften. In 1853 werd op zijn initiatief het »Comité flamand de France" opgericht. De Annales en Bulletins door dat genootschap uitgegeven, bevatten een groot aantal studies van zijne hand, die meerendeels op plaatselijke geschiedenis betrekking hebben. Ook met het bovengenoemde werk heeft hij zijn terrein afgebakend. Het district waarover hij zijn onderzoek uitstrekte, bevatte in de 16e eeuw vier »casselrijen" (châtellenies), nl. van Belle (Bailleul), Cassel, Bergen en Burburch (Bourbourg) en twee zeesteden: Duinkerken en Grevelingen. Hier, in het vaderland van Dathenus (een Casselaar van geboorte), had de kerk met de nieuwe leer een harden strijd te verduren en dit maakt de geschiedenis van de »godsdienst-troebelen" in deze gewesten van meer algemeen belang; ook voor Noord-Nederland, daar verschillende personen die daarin een rol speelden, later in het noorden een schuilplaats hebben gevonden. Bij eene geschiedenis van den invloed dien Zuid-Nederlanders op de ontwikkeling van den geest in Noord-Nederland hebben uitgeoefend, mogen werken als dit niet ongeraadpleegd blijven.

De uitgever heeft de documenten naar hun inhoud gegroepeerd en van inleidingen voorzien, waarin hij op de voornaamste feiten de aandacht vestigt. C. was geloovig

katholiek en overtuigd, dat de »sectarissen" van de zestiende eeuw slechts misdadigers waren, *geuzen* in den slechten zin, en dat men hen willens en wetens tot slachtoffers gemaakt heeft, terwijl het tegendeel uit de stukken blijkt. Daar wij nu die stukken zelve voor ons hebben, kunnen wij ook zelf beoordeelen in hoever die beschouwing juist is, en of de uitgever zich niet aan dezelfde fout (indien het een fout mag genoemd worden) heeft schuldig gemaakt, die hij aan Ch. Paillard verwijt, den uitgever der »Histoire des troubles religieux de Valenciennes" (1560—67), welke wij in ons vorig overzicht bespraken; namelijk, dat hij van een eenzijdig standpunt, naar eene vooraf gevestigde overtuiging, de feiten beoordeelt. Iemand toch, die als C., in de Nederlandsche opstandelingen niet anders dan rebellen kan zien, die de wetten van Staat en Kerk overtraden, in verstandhouding stonden met de vijanden van beiden in het buitenland en dus onder de strafwet vielen, kan moeielijk gezegd worden een »onpartijdig" standpunt in te nemen. Men zal dus wel doen zich evenmin als bij Paillard alleen door de conclusies van den uitgever te laten leiden maar ook de stukken te raadplegen.

Het werk is door de »Société d'émulation pour l'étude de l'histoire de Flandres" te Brugge met zorg uitgegeven en met uitvoerige registers van plaats- en personennamen voorzien.

Correspondance du Cardinal de Granvelle, 1565-1586; *publiée par M. Edmond Poullet*, *faisant suite aux Papiers d'état du Cardinal de Granvelle*, *publiés dans la Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Tome I.* (1565—66). *Bruxelles*, *F. Hayez.* 1877.

Men weet dat de uitgave van Granvelle's staatspapieren door den heer Weiss in de bekende verzameling der »Docu-

ments inédits sur l'histoire de France" gestaakt werd na de uitgave van het 9e deel. De laatste daarin uitgegeven brief van Granvelle was van 25 November 1565. Met dien tijd hield het groote gewicht dezer verzameling voor de geschiedenis van *Frankrijk* op, maar des te meer gewicht verkreeg zij nu voor de geschiedenis der *Nederlanden;* daarvoor kan o. a. ten bewijze strekken dat de heer Groen van Prinsterer, na het archief te Besançon geraadpleegd te hebben, waar zich de meeste papieren van Granvelle bevinden, zich verplicht achtte het eerste deel zijner »Archives" te herdrukken.

De Belgische regeering besloot, toen zij de zekerheid verkregen had dat men in Frankrijk de uitgave der »Papiers d'état" niet dacht voort te zetten, de »Commission d'histoire" van hare Akademie daartoe te machtigen. Op het initiatief en met medewerking van den heer Gachard, werd hierop een plan vastgesteld. De verzameling te Besançon (papieren van Granvelle zelven afkomstig), zouden tot grondslag dienen, maar verder zouden ook alle van elders bekende brieven van en aan den grooten staatsman en andere die men nog hoopte op te sporen, voor zoover het tijdvak van 1565—86 betreft, in de uitgave begrepen worden. Vooral de K. Bibliotheek te Brussel en de archieven te Rome hebben daarvoor een rijken oogst geleverd.

De heer Edmond Poullet, hoogleeraar te Leuven, aan wien de uitgave werd opgedragen, heeft aan dit eerste deel eene inleiding en voorrede laten voorafgaan. In de eerste zet hij de wording der »correspondance", en zijn plan van uitgave uiteen. Er blijkt uit dat hij het plicht heeft geacht waar de feiten en beschouwingen in deze stukken voorkomende, van die in andere werken (zoowel staatsstukken als historieschrijvers) afweken, daarop in den vorm van aanteekeningen opmerkzaam te maken. Hij heeft hierdoor allen die zijn werk zullen raadplegen, veel arbeid bespaard. In de voorrede deelt de heer Poullet een en ander

mede omtrent 29 onuitgegeven brieven van 1561—65, die hij in een Appendix aan dit deel heeft toegevoegd, en geeft hij een overzicht van den politieken toestand in de Nederlanden in het jaar aan deze correspondentie voorafgaande. Wij leeren hem daarin kennen als een man die de taak van den geschiedvorscher begrijpt: wien het slechts te doen is om de waarheid te leeren kennen.

Een alphabetische bladwijzer van personen en zaken maakt het gebruik van dit deel gemakkelijk. Een fraai portret naar het oorspronkelijke van Scipio Gaetano (Pulzone), is tegenover den titel geplaatst.

Extraits sommaires des Mémoires de La Huguerie par M. le Comte Léonel de Laubespin avec une préface par M. Pingaud, prof. d'hist. à la fac. des lettres de Besançon. Poligny, G. Mareschal 1877. (*Extrait du Bulletin de la Société d'agriculture, sciences et arts de Poligny*). *X et* 77 *pp.*

Mémoires inédits de Michel de La Huguerye, publiés d'après les manuscrits autogr. pour la Société de l'histoire de France par le baron A. De Ruble. Paris, Renouard 1877, 78. *Tome I, II.* (1570—1587).

Voor dat de Société de l' histoire de France tot de uitgave dezer gedenkschriften besloot, hadden zij de aandacht gewekt van den graaf De Laubespin, en hem aanleiding gegeven tot het schrijven en uitgeven van bovengenoemde »Extraits sommaires," waaraan prof. Pingaud een voorrede heeft toegevoegd die ons omtrent La Huguerye eenig uitsluitsel geeft. »Cet homme, qui avait appris à ne rougir de rien," zoo als De Thou hem met een enkele trek kenschetst, een geboren intriguant, zoo als ze destijds door de grooten gebruikt werden voor »diplomatische" zaken en zendingen,

was geruimen tijd in dienst van Coligny en andere protestantsche hoofden om zich later weder aan de Ligue te verkoopen. Het is over dien eersten tijd (1570—87) dat deze vier boeken zijner Mémoires loopen. Het vijfde wacht nog op de uitgave.

De gebeurtenissen waaraan La Hugueryе een werkzaam aandeel nam, staan in nauw verband met de geschiedenis van onzen opstand tegen Spanje. Van Mei 1572 af, is hij zelfs in dienst van graaf Lodewijk van Nassau; als deze in den slag op de Mookerheide (14 April 1574) gesneuveld is wordt hij als onderhandelaar gebruikt door den Prins van Oranje, den Paltsgraaf (keurvorst Frederik III), den Prins van Condé, enz. in 't belang van de zaak der Protestanten.

»Sceptique par nature ou traitre par interêt," zegt prof. Pingaud, »La Huguerie n'en est par moins un témoin attentif, judicieux, bien informé des choses de son temps, un peintre sans artifice (?) de ses contemporains." Hoewel wij het oordeel van lieden van dien stempel niet zwaar mogen laten wegen, en op onze hoede moeten zijn of er redenen bestaan voor de gunstige of ongunstige meening omtrent de personen met wie zij in aanraking komen, gebeurt het toch dikwijls dat de feiten die La H. vermeldt zelve spreken. Zoo kan bijv. de weinige sympathie van La Hugueryе voor Willem den Zwijger daarin haar oorzaak gehad hebben dat de Prins hem doorzag en wantrouwde, maar dit neemt niet weg dat wij aan andere gegevens de feiten te toetsen hebben die hij omtrent 's Prinsen verhouding tot de andere Protestantsche vorsten mededeelt. In elk geval dus zijn deze gedenkschriften een schatbare bijdrage voor de geschiedenis dier moeielijke jaren waarin ons vrije volksbestaan op het spel stond.

L'Espagne au 16e et au 17e siècle. Documents historiques et littéraires, publiés et annotés par Alfred Morel-Fatio. Heilbronn, Henninger frères. 1878. *XI en* 698 *blz.*

In dezen voortreffelijk uitgegeven bundel treft men aan (blz. 97—150): 15 brieven van Don Juan van Oostenrijk, in 1576—78 uit Nederland geschreven aan D. Rodrigo de Mendoza en aan den graaf van Orgaz, ontleend aan een HS. op de Nationale Bibliotheek te Parijs. In de voorafgaande inleiding zegt de uitgever: »Ces lettres adressées à deux amis intimes de la *corte* se distinguent par le fond et la forme des dépêches que le gouverneur envoyait au Roi et à ses ministres; elles supposent connu tout ce qui fait l'objet de la correspondance officielle, les détails du gouvernement, les pourparlers avec les Etats généraux, les opérations militaires, et ne nous renseignent vraiment que sur les impressions personnelles de D. Juan, sur ses amitiés, ses regrets et ses espérances. En un mot ces lettres nous font connaître l'homme, tantôt exaspéré par les exigences et l'entêtement des Flamands, tantôt désespéré par les lenteurs et l'inaction de la cour de Madrid, tantôt enflammé par le désir de prendre sa revanche à la tête de ses compagnons d'armes des Alpujarras et de Lépante."

Als bijlagen zijn aan deze brieven toegevoegd:

1o. eene aanvulling van de geheime instructie door Filips II aan D. Juan medegegeven bij zijn vertrek naar de Nederlanden, evenals de beide volgende stukken eveneens ontleend aan een HS. ter Nat. bibliotheek te Parijs. De instructie was reeds gedrukt door Gachard in zijne Correspondance de Philippe II, tome IV. p. 425—27;

2o. een verhaal van de samenkomst van Filips II met Sebastiaan van Portugal te Guadelupe in Dec. 1576 door een ooggetuige;

3o. een brief van D. Juan aan den hertog de Sesa om

hem kennis te geven dat hij met de Staten-Generaal gebroken en het kasteel van Namen in bezit genomen heeft, in d. 27 Juli 1577.

Ook behelst deze bundel 57 brieven, geschreven door den bekenden secretaris van Filips II: Antonio Perez, gedurende zijn verblijf in Engeland en Frankrijk. Deze verspreiden geen licht over de oorzaken van zijn ongenade, maar in eene goed geschreven inleiding bespreekt de uitgever die kwestie in verband met het bekende werk van Gaspar Muro over de prinses Eboli. — Eindelijk staat Francisco de Harra's Guerra del Palatinado (1620—21), dat hier voor het eerst wordt uitgegeven, ook in genoegzaam verband met de geschiedenis van onzen Tachtigjarigen Oorlog, om er hier de aandacht op te vestigen.

Comentario del coronel Francisco Verdugo, de la guerra de Frisia, en 14 años que fué gobernador y capitan general de aquel estado y ejército por el Rey D. Felipe II. Madrid, imprenta y estereotip. de M. Rivadeneyra. 1872.

Dit keurig uitgevoerde werkje maakt deel uit van eene »Colleccion de libros Españoles raros ó curiosos", en is een herdruk van de allerzeldzaamste Napelsche uitgave van 1610. Blijkens de initialen aan het einde der voorrede hebben de bekende historici: de markies de la Fuensanta del Valle en José Sancho Rayon de zorg daarvoor op zich genomen, en zijn wij hun de bijvoeging verschuldigd van eenige onuitgegeven brieven van Requesens aan Verdugo van 1574 en enkele andere niet onbelangrijke documenten.

Comentarios de las cosas sucedidas en los Paises Baxos de Flandes desde el año de 1594 hasta el de 1598 compuesto por D. Diego de Villalobos y Benavides capitan de caballos lanzas españoles, con una introduccion, notas é ilustraciones por D. Alejandro Llorente. Madrid, A. Duran 1876. CXI & 461 blz. in 8o.

Deze herdruk van een zeer zeldzaam werkje, in 1612 te Madrid in 't licht gegeven, verscheen als zesde deeltje eener serie die den titel voert: »Libros de antaño nuevamente dados à luz por vários aficionados", eene verzameling die uitmunt door haar keurigen druk met elzevier-letter. Indien wij hier te lande ooit ondernemen eene serie van zeldzame geschriften uit vroegeren tijd te herdrukken, kan deze reeks tot voorbeeld dienen.

Wat nu de »Comentarios" van dezen Spaanschen kapitein betreft, hoewel ze over dezelfde jaren en gebeurtenissen handelen, waaromtrent twee andere gelijktijdige Spaansche schrijvers, Coloma en Carnero ons hebben ingelicht, zijn ze als het werk van een ooggetuige niet zonder waarde. Zijne aanteekeningen zijn het uitvoerigst waar hij de krijgsbedrijven in 't noorden van Frankrijk in 1597 (het beleg van Amiens enz.) beschrijft.

De uitgever Alejandro Llorente heeft, ten gerieve zijner Spaansche lezers in eene uitvoerige inleiding de gebeurtenissen waarover de »Comentarios" loopen geschilderd, en uit het archief van Simancas enkele documenten betreffende het beleg van Amiens medegedeeld. In de achteraan gevoegde noten behandelt hij nog eenige bijzondere punten, zooals: de muiterijen van het Spaansche krijgsvolk in de Nederlanden; den loopbaan van den hertog van Pastrana (Rodrigo de Silva y Mendoza, die een korten tijd het bewind voerde in de zuidelijke Nederlanden), den admirant van Aragon

(Francisco de Mendoza), ons door zijne gevangenschap zoo bekend, enz. De bewerking getuigt dus van veel zorg.

Philipp's II. Abschied von den Niederlanden. Ein Beitrag zur Geschichte der Erzherzöge Albert und Isabella, von H. Schmolke. Berlin, C. Heymann 1878. (*VI*) *en* 80 *blz.*

De bedoeling van dit geschrift is de oorzaken van den afstand der Nederlanden door Filips II aan zijne dochter en haar echtgenoot uiteen te zetten. Voor ons, die het 19e hoofdstuk der »Tien jaren" van Fruin kunnen raadplegen, was dit overbodig, maar Fruin's arbeid was aan Schmolke niet bekend en er ontbreekt meer bij hem aan eene grondige studie van dit tijdvak Hij meent bijv. dat de geheime artikelen der overdracht door nieuwere schrijvers »nirgend in den Kreis der Betrachtung gezogen" zijn. Nu is het wel waar dat de tekst eerst in het 42e deel der »Documentos ineditos para la historia de España" is afgedrukt, maar men kende het bestaan dier artikelen toch reeds met genoegzame zekerheid. Zie: Fruin, a. w. bl. 410 aant.

Lettres de Louise de Colligny princesse d'Orange à sa belle-fille Charlotte-Brabantine de Nassau duchesse de la Trémoille, publiées d'après les originaux par Paul Marchegay. Les Roches Baritaud (Paris, Sandoz et Fischbacher). 1872. *XVI en* 112 *blz.*

Louise de Coligny. Lettres à Henri la Tour vicomte de Turenne, publ. d'après les originaux conservés aux Archives nationales par Aug. Laugel. Paris, Sandoz et Fischbacher 1877. *IV en* 61 *blz.*

Zie hier weder nieuwe en niet verwerpelijke bijdragen voor eene toekomstige biographie der edele vorstin op wie

het Huis van Oranje zoo fier mag zijn. Charlotte-Brabantine, eene der dochters van Willem I bij Charlotte de Bourbon, moest zooals wij weten op zeer jeugdigen leeftijd hare beide ouders verliezen, en werd toen met drie van hare zusters door haar stiefmoeder Louise de Coligny opgevoed. In 1598 trad zij in het huwelijk met een der voornaamste Fransche edelen Claude de la Trémoille, duc de Thouars, en van dien tijd af dagteekenen de brieven door den heer Marchegay uitgegeven. De laatste (No. 68) is van 7 Maart 1620, het jaar waarin de oude vorstin overleed. Wel een bewijs voor de wederzijdsche gehechtheid van de beide vorstinnen dat die briefwisseling in weerwil van zoo langdurige verwijdering nimmer werd afgebroken.

In een bijvoegsel heeft de heer M. nog eenige familiebrieven medegedeeld (o. a. twee van Louise de C. aan Trémouille vóór zijn huwelijk), die op de vorigen betrekking hebben.

De brieven der Prinses aan Turenne den vader van den beroemden maarschalk, die in 1588 na den dood van zijn zwager het hertogdom Bouillon erfde en in 1595 voor de tweede maal in 't huwelijk trad met Elizabeth van Nassau, eene oudere zuster van Charlotte-Brabantine zijn uit Middelburg geschreven in 1590—91. De heer Laugel laat daaraan eene zeer lezenswaardige inleiding voorafgaan.

Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltendes Einflusses der Wittelsbacher. Dritter Band. Der Jülicher Erbfolgekrieg (1610). Bearbeitet von Moriz Ritter. München 1877. — Vierter Band. Die Politik Bayerns 1591—1607 1e Hälfte. Bearb. von Felix Stieve. München 1878.

Men ziet uit de jaartallen op bovenstaande titels dat de uitgevers dezer verzameling tot den eigenlijken »Dertigjarigen

Oorlog" nog lang niet genaderd zijn; de tot nu toe verschenen deelen behandelen nog altijd het »voorspel", en behelzen daarvoor een uitmuntend diplomatisch apparaat, dat niet allen uit de Beiersche maar ook uit verschillende andere Europeesche archieven, o. a. het Nederlandsche, geput is. De uitgevers, door de Historische Commissie der Beiersche Akademie, van wie de uitgave uitgaat, daartoe aangewezen, hebben de massa stukken die hun onder de oogen kwamen met oordeel verkort en uit velen alleen het wezenlijke medegedeeld. Wij behoeven niet te doen uitkomen, dat deze uitgave ook voor onze historie gewichtig is.

Geschichte des dreissigjährigen Krieges von. Anton Gindely. II und III Bd. Prag, Tempsky 1878.

Met de uitgaaf dezer beide deelen -- het eerste verscheen in 1869 — is de eerste afdeeling van dit belangrijke werk compleet geworden. Zij bevat de »Geschichte der böhmischen Aufständes von 1618 tot 1621." Niet minder dan 5—6000 onuitgegeven stukken, die de S. in verschillende Europeesche archieven verzamelde (ook op ons Rijks-archief was hij werkzaam) hebben tot grondslag gestrekt voor dezen arbeid.

De tweede afdeeling zal de jaren 1621—1629 omvatten, »welche als das Nachspiel des böhmischen Krieges zu betrachten ist und hauptsächlich als die Zeit des dänischen Krieges bezeichnet wird." De derde afdeeling behandelt de geschiedenis van Gustaaf Adolf, Waldstein én hun tijd; de vierde gaat van den vrede van Praag (1635) tot dien van Munster. Wij hopen dat de kundige schrijver zijn veelomvattende taak ten einde zal kunnen brengen.

Histoire politique et diplomatique de Pierre-Paul Rubens par M. Gachard. Bruxelles, Office de publicité. 1877. *XX en* 355 *blz.*

De onvermoeide Belgische archivaris, een der eersten die (nu veertig jaren geleden) op het werkzame aandeel gewezen heeft door België's grootste schilder in de staatsaangelegenheden van zijn vaderland genomen, voegt in dit werk alle gegevens bijeen die hij uit de archieven van verschillende landen en uit de sedert uitgegeven staatsstukken over dat onderwerp heeft kunnen verzamelen. Men weet dat Rubens in 1632, 1633 en 1635 ook ons land bezocht als gezant van de Regeering der Spaansche Nederlanden. Aan die zendingen is het tiende en laatste hoofdstuk (blz. 239—263) van dit werk gewijd, maar ook de vorige hoofdstukken zal men niet zonder vrucht voor onze geschiedenis raadplegen.

Coleccion de documentos inéditos para la historia de España. Tomo 59. *Madrid, Mig. Ginesta* 1873; — *Tomo* 67. *Ibidem* 1877.

Het 59e deel dezer bekende verzameling is geheel aan de Nederlanden gewijd. Het behelst: 1. Relacion de la campaña de Flandes en 1636 por Juan Ant Vincart, secretario de los avisos secretos de guerra; 2. Relacion de la campaña de Flandes en 1642 (door denzelfden); 3. Negociacion secreta que de órden de Felipe IV trujo à Flandes para hacer la paz con los holandeses Francisco de Galarreta Ocariz (1643); 4. Cartas de D. Manuel de Moura marques de Castel-Rodrigo al rey D. Felipe IV tocantes al gobierno de Flandes en el año 1644. — Het 67e deel behelst onder andere stukken die niet op Nederland betrekking hebben, de »Relacion de la campaña de 1645" van Vincart.

Deze stukken zijn alle uitgegeven naar handschriften in de Nationale Bibliotheek te Madrid. De verhalen van Vincart

sluiten zich aan bij die van 1644 en 1646, uitgegeven door Paul Henrard in de »Collection de mémoires relatifs à l'histoire de Belgique", naar handschriften op het Rijksarchief te Brussel.

History of the administration of John de Witt, grand Pensionary of Holland, by James Geddes. Vol. I. 1623—1654. The Hague, M. Nyhoff 1879. *XI en* 463 *blz.*

Leven en bestuur van Johan de Witt door James Geddes. Uit het Engelsch vertaald door J. C. van Deventer. Haarlem, Erven Bohn.

Wij willen hier voorloopig slechts de aandacht vestigen op het pas verschenen eerste deel van dit werk, dat de blijken draagt van onafhankelijke studie en ijverig onderzoek, zoowel in Nederlandsche als buitenlandsche archieven. In hoever ze den schrijver geleid hebben tot een juist inzicht in het karakter van den grooten staatsman en van zijne tijdgenooten, zal eerst beoordeeld kunnen worden wanneer wij het werk geheel voor ons hebben. Genoeg dat het ten volle de kennismaking verdient van ieder die in onze geschiedenis belang stelt.

Das Leben des Generals Dumouriez, von A. v. Boguslawski, Major und Bataillons-Commandeur im 1 *Westpreuss. Grenadier-Regiment Nr.* 6. *II Bd., mit* 2 *Karten und* 3 *Skizzen. Berlin, F. Luckhardt* 1879. *VIII en* 312 *blz.*

Boguslawski heeft voor dit deel van zijn werk, dat o. a. den inval in Holland in 1793 behandelt, gebruik mogen maken van de eigenhandige uittreksels van Heinrich von Sybel uit de oorlogsarchieven te Parijs. Het is echter niet zoozeer het gebruik van onuitgegeven documenten waaraan

de S. de waarde van zijn werk getoetst wil hebben, dan wel de schifting en verwerking van het nieuwe en oudere materiaal. Het oordeel van een bekwaam militair over die voor ons land zoo gewichtige gebeurtenis, kan de beoefenaars onzer historie niet anders dan welkom zijn.

Le Jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas par le Dr. J. F. Dugniolle, membre de la Société royale de numismatique belge. Tome I, 1e partie. Quinziéme siècle. Bruxelles, Fr. Gobbaerts. 1876; — *Tome I, 2e partie; Tome II. Seizième siècle. Ibid.* 1876; — *Tome III. 16e et 17e siècles. Ibid.* 1877.

»En publiant cette nouvelle monographie sur les jetons historiques des dix-sept provinces des Pays-Bas, l'auteur n'a eu pour but que de faciliter aux nombreux amateurs de ces intéressants monuments une classification plus méthodique, et de leur permettre, en même temps, des comparaisons plus faciles et plus exactes, par le rapprochement des pièces éditées et classées sous des dates différentes. Il s'est particulièrement attaché, dans son travail, à ranger ces pièces par règne, en prenant pour guide les armoiries des princes qui ont regné sur ces provinces..... Nous laisserons à d'autres le soin de parler de ce que l'on est dans l'habitude de nommer *méreaux*, tant ceux des corporations religieuses que ceux des métiers. Notre intention est de ne nous occuper que des jetons proprement dits, et particulièrement des jetons historiques, tels que ceux qui ont été décrits par les savants Van Mieris, Van Loon, Van Orden et Van Hende, et ceux qui ont été publiés dans les différentes revues: non point que nous ayons la prétention de déterminer chacun d'eux d'une manière certaine et de faire mieux que nos devanciers, mais nous avons pris

à tâche de mettre un peu d'ordre dans la chronologie des événements paur lesquels ils ont été frappés."

Op dit bescheiden voorbericht laat de heer Dugniolles eene belangrijke inleiding volgen over den oorsprong en de beteekenis der legpenningen. Het werk zelf loopt thans tot 1679 en behelst de beschrijving van 4427 dier gedenkstukken. De S., heeft het plan een bijvoegsel te geven waarin de fouten waarop men hem opmerkzaam heeft gemaakt zullen verbeterd en de aanvullingen die men hem heeft doen toekomen zullen opgenomen worden.

Description de méreaux et autres objets anciens des gildes et corps de métiers, églises etc. [*des Pays-bas*] *par L. Minard van Hoorebeke. Gand, I. S. van Doosselaere.* 1877—79. 3 *tomes gr. in* 4°.

Dit voortreffelijk uitgevoerde, met fraaie afbeeldingen der legpenningen en andere voorwerpen, van de gilden en verschillende instellingen in Nederland afkomstig, versierde werk is de laatste arbeid van een bekend bouwkundige en oudheidkenner, die een groot deel dezer stukken zelf had verzameld en op zijn eigen kosten van de overigen afbeeldingen had laten vervaardigen. Louis Minard overleed in 1875 en door de zorg zijner weduwe en vrienden is thans zijn werk volledig uitgegeven. De beschrijving is in het Hollandsch en Fransch. Het eerste deel behelst de »beschrijvingen van de gilden en neringen der stad Gent"; het tweede de »Noord-Nederlandsche gildepenningen, presentie-, kerk- en armloodjes van de 15e tot de 18e eeuw"; het derde de »Brabandsche en Vlaamsche gildepenningen" enz. Met de pas verschenen werken van Dugniolles en onzen Dirks vormt dit een uitstekend geheel.

Histoire de Danemarc, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec une bibliographie et des tables généalogiques, par C. F. Allen; ouvrage couronné, traduit d'après la septième édition Danoise par E. Beauvois, etc. Copenh. Adr. Fred. Höst et Fils. 1878. 2 *tomes, gr.* 8o. [1])

De bijzondere welwillendheid van den Hr. G. Burman Becker, den zoon van Dr. J. G. Burman Becker te Kopenhagen, wiens vaak gebleken belangstelling in hetgeen ons Land aangaat hier niet nader behoeft te worden aangetoond, bezorgde mij het geschiedwerk, waarvan ik den titel opgaf. Aan zijn wensch, dat door mij Allen's arbeid in een onzer geschiedkundige tijdschriften zou worden aangekondigd, geef ik gaarne gehoor en des te eer, omdat mijne meerdere belangstelling in Denemarken en zijn geschiedenis, tengevolge van voor eenige jaren aangeknoopte vriendschapsbetrekkingen en sedert voortgezette briefwisseling met den vader ontstaan, gedurende dien tijd steeds toenam door de geregelde toezending van werken van geschiedkundigen aard, wier lezing mij een diepen blik vergunde te slaan in de historische ontwikkeling van een land, dat weleer met ons vaderland op verschillend gebied in de naauwste betrekking stond.

Evenmin als het Nederlandsch, draagt het Deensch als taal een cosmopolitisch karakter, en ofschoon vele werken in allerlei vakken van kunst en wetenschap door een Duitsche overzetting meer gemeengoed zijn geworden, bleef en blijft er evenwel nog veel meer binnen de enge grenzen van het Koninkrijk Denemarken besloten, dat in ruimer kring allezins verdient te worden gekend en gewaardeerd.

Het geschrift van Allen, sedert het in 1836 uitkwam,

---

1) De titel, welken de schrijver aan zijn werk gaf, luidt: *Haandbog i Faedrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling.* (Handboek der Vaderl. geschiedenis, met doorgaande inachtneming der inwendige volks- en staatsontwikkeling.)

zevenmaal in het oorspronkelijke herdrukt, werd ook in het Duitsch en het Zweedsch overgezet. Door middel eener Fransche vertaling, die in het loopende jaar verscheen en het onderwerp dezer korte aankondiging is, zal, gelijk de uitgevers hopen, de gansche geleerde wereld overal er kennis van kunnen nemen.

Chr. Bruun, de kundige bibliothecaris van de groote Koninkl. Bibliotheek te Kopenhagen, gaf in 1877 een biographie van Carl. Ferdinand Allen [1]) uit, waarin 's mans loopbaan — hij was van Schotsche afkomst — vrij uitvoerig wordt beschreven. Daarbij komt duidelijk aan het licht wat een uitstekende aanleg, met onvermoeide vlijt gepaard en door krachtige hulp van Staats- en vriendschapswege gesteund vermogten te maken van een »burgermanskind," dat door de zucht naar kennis en de liefde tot zijn land gedreven, van een geringen maatschappelijken stand zich tot een hoogen trap van aanzien, maar vooral van kennis en ontwikkeling, wist te verheffen. Het ligt niet in mijn plan de lotgevallen van den Deenschen geschiedvorscher en geschiedschrijver te verhalen; alleen wensch ik te wijzen op de groote verdiensten van een werk, dat, volgens het bevoegd oordeel van zijn biograaf, al had hij nooit iets anders geschreven, alleen voldoende zou zijn geweest om den maker ervan een plaats onder de duchtige historici en tevens onder de politieke opvoeders van zijn volk te verzekeren.

Bruun's gevoelen, dat Allen's geschiedenis van Denemarken is: een degelijk boek, leerrijk in de hoogste mate en dat bovendien een belangwekkende lectuur verschaft, deel ik volkomen, terwijl ik evenmin aarzel zijn uitspraak te onderschrijven, dat de auteur door zijn voorstelling der feiten en van hun onderlingen zamenhang het bewijs heeft geleverd

---

[1]) De Deensche titel is: Carl Ferdinand Allen. Dr. Phil., Professor. En Biografi af Chr. Bruun. Kjöbenhavn, 1877. (kl. 8⁰.)

van zelfstandige opvatting, die zich overal in zijn werk openbaart.

Aan allen, die op de hoogte wenschen te geraken van wat de onderzoekingen der laatstverloopen jaren op het gebied der geschiedenis van Denemarken hebben opgeleverd — de jongste werken over de algemeene geschiedenis van dat land dagteekenen van voor meer dan een eeuw en verschenen, vóór dat de studie der desbetreffende authentieke bescheiden een nieuw licht had ontstoken — en die het meesterstuk van Allen niet in 't oorspronkelijke kunnen lezen en genieten, mag de vertaling van Eugène Beauvois,[1]) »ecclésiastique à Corberon, Côte d'or," volgens de inlichtingen van Dr. B. B., gerust worden aanbevolen. Zijn kennis van het Deensch is een waarborg voor de naauwgezetheid en getrouwheid, waarmede de denkbeelden van den auteur door hem zijn weergegeven.

Door de medewerking van Bruun is aan het vertaalde geschrift toegevoegd een »Catalogue systématique des matériaux pour l'histoire de Danemarc" tot en met 1877; m. a. w., met een bibliographie onmisbaar voor de kennis der voornaamste geschiedkundige werken, Denemarken betreffende, heeft de geleerde conservator het gewrocht van zijn vriend verrijkt. De uitgevers hebben voorts drie kaarten doen vervaardigen, die even zoo veel verschillende toestanden van Denemarkens grondgebied voorstellen, te weten: D. ten tijde van de togten der Noormannen; D. tijdens de regering van Margaretha, Waldemars dochter, en D. met zijn tegenwoordige, ingevolge den oorlog van 1864 bestaande grenzen.

Hiermede hoop ik aan het verlangen van den heer B. B. voldaan en de aandacht onzer geschiedkundigen, voor zooveel

---

[1]) Volgens het „avis des éditeurs" en de mededeeling van Dr. B. B. heeft Beauvois reeds talrijke werken en verhandelingen betreffende „le Nord scandinave" vertaald en is hij tevens met de overzetting in het Fransch van het jaarverslag der „Société royale des antiquaires du Nord" belast.

noodig, gevestigd te hebben op den degelijken arbeid van den in 1871 overleden Deenschen geleerde, die gedurende zijn buitenlandsche reizen in 1845 o. a ook Nederland bezocht, waar hij in het Rijksarchief bijdragen zocht en vond voor de geschiedenis der regeringsjaren van Christiaan den IV. en Christiaan den V. van Denemarken. Allen's oordeel over ons volk, dat Bruun in de aangehaalde levensbeschrijving meedeelt — hij putte dat uit het dagboek van den reiziger — loopt zeer uiteen. O. a. vond hij »de Hollanders vrij egoïstisch, weinig gastvrij, zeer prozaïsch en in niet geringe mate ijdel." [1]) Daarentegen trof hij onder hen ook »brave, weldenkende, verstandige en werkzame lieden aan, die tevens natuurlijk waren en openhartig." Dergelijken indruk zal m. i. nagenoeg elke vreemdeling ontvangen, die, zooals onze Deen (door geboorte nl.) slechts weinige maanden in een klein gedeelte van Nederland en, zonder kennis van zaken, over zijn bewoners een oordeel uit, dat niet anders dan hoogst onbillijk en oppervlakkig kan uitvallen.

Delft, 28 Febr. 1879.

MR. J. SOUTENDAM.

---

1) „Temmelig egoïstiske, lidet gjaestfri, meget prosaïske og ikke lidet forfaengelige." — Hij bezocht eenige steden van Noord- en Zuidholland en Utrecht. Verder kwam hij niet. —

HET PRIVILEGIE DER SEMEINEN.

Nadat het opstel over het privilegie der familie Semeins in deze Bijdragen opgenomen was, ontving ik daarover verschillende reclames van ambtenaren; de een beweerde dat reeds vroeger op soortgelijke gronden de verzoeken van afstammelingen dier familie waren afgewezen; een ander verklaarde, dat men van oordeel geweest was, dat door de grondwet alle privilegiën vervallen waren. Ik geef hier acte van die mededeelingen.

L. PH. C. B.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF,

THANS DOOR

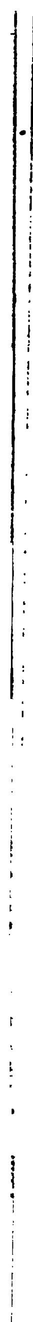
Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

REGISTERS
OP DE TIEN DEELEN DER NIEUWE REEKS.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1881.

INHOUD.

Register der schrijvers 1
Register der voornaamste zaken 9
Register der aangekondigde werken 17

REGISTER DER SCHRIJVERS.

B.

Bergh. (Mr. L. Ph. C. van den) Berigt over eenige handschriften betreffende onze Geschiedenis, in het Britsch Museum te Londen bewaard. I. 113.

— Aanteekeningen over den oorsprong van het geslacht van Brederode. III. 183. Toevoegsel daarop. III. 344.

— Een brief van Balthasar Geraerts aan Willem I. III. 342.

— Het Nijmeegsche geslacht Kanis. IV. 147.

— Nog een woord over de Zutphensche munt, als toevoegsel op de verhandeling van wijlen den heer Schultz Jacobi. IV. 364.

— Eene merkwaardige Geldersche oorkonde der elfde eeuw. V. 49.

— Berigt over eenige onbekende bronnen voor de geschiedenis van Overijssel en aangrenzende streken. V. 59.

— De geslachten van Velsen en Woerden. VII. 29.

— Nasporingen naar den oorsprong der stad Schoonhoven. VII. 247. Toevoegsel daarop. VII. 449.

— Het privilegie der Semeinen. X. 71, boekbeschouwing. 118.

— Eene aanteekening betreffende Oldenbarnevelt. X. 80.

— De Lijmers. X. 253.

— Boekbeschouwing. I. 119, II. 47, V. 90, VI. 23, 26, VII. 46, 49.

Bodel Nyenhuis. (Mr. J. T.) Johan Nieuhof. III. 32.

Bolhuis van Zeeburgh. (Dr. J.) Over de geschiedenis der eerste graven uit het Hollandsche huis. VI. 249.

— Hollandsche geschiedbronnen voor het Beiersche tijdperk, 1345—1436. VIII. 347.

— Herman van Kuik en graaf Floris I. X. 29.

— Otto voogd van Holland. X. 75.

BRILL. (Dr. W. G.) Beschouwingen, naar aanleiding van prof. Löher's werk over Jacoba van Beijeren. III. 320.
— Berigt van de Koningin van Boheme aan de Staten-Generaal, aangaande het overlijden van haren gemaal. V. 139.
— Brief, aan den uitgever der « Bijdragen », over zijne voortzetting van ARENDS Algem. Geschied. des Vaderl. V. 144.

C.

CITTERS. (Jhr. Mr. J. DE WITTE VAN) Een brief uit Oost-Duiveland, tijdens het beleg van Zierikzee in 1576. V. 128.

D.

DELPRAT. (G. H. M.) De Keulsche maçonnieke oorkonde van 1585. III. 105.
— De abdij Prumen onder Trier, in betrekking tot de landstreken aan den IJssel en de hoofd- of St. Maartenskerk te Arnhem, in de XIVe eeuw. V. 1.
— Boekbeschouwing. III. 103. V. 46, 75.
D[ELPRAT]. (G. H. M.) Boekbeschouwing. V. 12.
D[EVENTER]. (M. L. VAN) Boekbeschouwing. III. 103; V. 46, 75.

E.

E[BERSON]. (L. H.) Boekbeschouwing. V. 30, 31.
EVERS. (Mr. W. STAATS) Het landgerigt v. Veluwe. II. 255.
EVERTSZ. (Mr. U. A.) Geldersch Liedje. I. 316.

F.

FEITH. (Mr. H. O.) Bijdrage tot de geschiedenis der Heksen-processen in de provincie Groningen. I. 43.
FOKKER. (Mr. G. A.) Boekbeschouwing. V. 62.
FREDERICIA. (J. A.) Boekbeschouwing, Deensche en Noordsche hist. letterkunde. VIII. 70.
FREDERIKS. (J. G.) Ysebouts ontfanc ende wtgheven (1345). Eene bijdrage tot de geschiedenis van Graaf Willem den Vierde. VII. 65.
— Verbeteringen op dit opstel. VII. 450.
— Clais Corff, Diericxz. VII. 144.
— Het geslacht van de Wateringe. Eene bijdrage tot de geschiedenis van den Hollandschen Adel. VIII. 1.
FRUIN. (Dr. R.) Geheime briefwisseling van Lieuwe van Aitzema, 1654—1660. III. 218.
— Willem III en zijn geheime onderhandelingen met Karel II van Engeland in 1672. III. 288.
— Over de verschillende uitgaven van Emanuel van Meteren's Historiën. IV. 83.
— Nog iets over de houding

van Engeland voor en na den zeeslag bij Duins. IV. 206, 258.
— De slag bij Nieuwpoort. V. 65.
— Bericht over de voortzetting dezer Bijdragen. V. Boekbeschouwing. 103.
— De waarheid aangaande Albert Beilinc. VI. 1.
— De sleutels van de Sont. VI. 214.
— Een Hollander op de kermis te Antwerpen in 1654. IV. 314.
— Toestand eener gevangenis in Holland onder Keizer Karel V. VI. 361.
— Nog eens over Albert Beilinc. VII. 14.
— Aanteekening op: de geslachten van Velsen en Woerden. VII. 42.
— Naschrift op het opstel: « Nog eens over A. Beilinc. » VII. 93.
— Toevoegsel tot de vroegere opstellen over Allaert Beyling. VIII. 169.
— Van Meteren vrijgepleit van een dwaling VIII. 204.
— De moord van Gerard van de Wateringe. VIII. 227.
— Over de muntverzwakking in de 14[e] eeuw. IX. 1.
— Over de historie van het leven en sterven van Heer Johan van Oldenbarnevelt, beschreven door een liefhebber der waarheyt. IX. 119.
— Naschrift op dit opstel. IX. 354.
— Erasmiana. X. 85.
— Over de dubbele ebbe in het jaar 1672. X. 125.
— Boekbeschouwing. VI. 28; VIII. 54.

G.

GEBHARD. (J. F. — Jr.) Amsterdamsche aanteekeningen uit 1672. X. 139.
GIJN. (Mr. S. VAN) Jan van Dijk. V. 307.
GOUW. (J. TER) Over den oorsprong der wapens. II. 1.
— Over den oorsprong van het geslacht van Brederode. III. 1.
— Nog een woord over Dirk Drossaet en het wapen van Brederode. III. 345.
— Over het zegel en het wapen van Willem van Brederode, 1274. IV. 74.
— Is Jan van Persijn heer van Amsterdam geweest? V. 52.
— Boekbeschouwing. V. 6.
GREGORY. (Mr. J. L. G.) Martinus Gregorii of Goris, laatste kanselier van Gelderland. IV. 344.
GUYOT. (P. C. G.) Rood, wit en blaauw, ook de landsheerlijke kleuren van Holland onder het huis van Bourgondië en onder dat van Oostenrijk. I. 69.

H.

HAMAKER. (Dr. H. G.) Historische aanteekeningen in het Memoriale Fautorum Capituli

Sti Pancratii te Leiden, 1367—1408. VI. 126.
HINGMAN. (I. H.) Twee Nederlandsche Staatscommissien. VIII. 173.
HOFMAN. (I. H.) Gelderland en den hertog van Anjou. VII. 294.
HOOFT VAN IDDEKINGE. (Jhr. J. E. H.) Proeve eener verklaring van artikel XXI der Upstalsboomsche wetten van het jaar 1323. VIII. 251.
— Overzigt Boekbeschouwing. X. 1—84.
HUBERTS. (Dr. W. J. A.) Een oude inventaris. III. 131.

I.

ISING. (A.) Voor en na den zeeslag bij Duins. IV. 99.
— Nog een woord over den zeeslag bij Duins, met wederwoord van Dr. R. Fruin. IV. 255.

J.

JACOBI. (J. C. SCHULTZ) Aanteekeningen omtrent de Zutphensche munt en de Zutphensche munten. IV. 171.
JAGER. (H. de) Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster en de goederen der regulieren te Rugge. X. 1.
JANSSEN. (Dr. L. J. F.) Oudheidkundige reisberigten uit Duitschland, Hongarije, Bohemen en Zwitserland. 1. II. 315. III. 52, 146, 234.
— Over een gepresumeerde munt van Graaf Wigman van Hameland. VI. 110.
— Een Romeinsch toilet-doosje uit de tweede eeuw, aan den Waal-oever bij Nijmegen gevonden. VI. 113.
— Boekbeschouwing. III. 137.
JONGE. (Jhr. Mr. J. K. J. DE) Een onderzoek naar de waarheid aangaande Allairt of Albert Beilinc. VI. 145.
JORISSEN. (Dr. Th.) De Commissie van 22 Juli 1810 te Parijs. IX. 65.

K.

KEMPER. (Jhr. Mr. J. DE BOSCH) Briefwisseling over de niet weder inkiezing van den Heer J. C. van Nes, als Lid der Staten-Generaal in 1818. V. 147.
KLUIT. (Mr. W. P. SAUTIJN) Bijdrage omtrent de Fransche, Amsterdamsche en Leidsche Couranten. IV. 20.
— Opmerkingen en mededeelingen omtrent Fransche dagbladen en tijdschriften in Nederland uitgegeven. IV. 213.
— De Amsterdamsche courant. V. 209.
— De Noordhollandsche, Diemer- of Watergraaf-Meersche, en de beide Nederlandsche couranten. VI. 365.
— Jacob Campo Weijerman als Journalist. VII. 193.
— De Amsterdamsche Prijscourant in de 17e en 18e eeuw. VIII. 58.

— De Zuid-Hollandsche Courant. VIII. 207.
— De ouderwetsche Nederlandsche Patriot. IX. 231.
— De Post van den Neder-Rhijn. X 293.
— Boekbeschouwing. IV. 101.
KRUL VAN STOMPWIJK. (J. V. W. en Dr. J. H. A. SCHEERS) zie Scheers.

L.

LENTING. (Mr. L. ED.) Verslag van de zending van Frans Halewijn, heer van Sweveghem, en Adolf van Meetkercke, pensionaris van het vrije van Brugge, naar den prins van Oranje, den 22sten Februarij 1577. I. 268.
— Gelderland in betrekking tot de Unie van Utrecht. IV. 259.
— Boekbeschouwing. I. 18, 25, 28, 39, 80, 85. II. 8, 85. III. 43, 118. IV. 15, 47, 97. V. 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 28. VI. 1.
LEUPE. (P. A.) Brievenvervoer over land naar Indië door de O.-I. Compagnie in de 17e eeuw. VI. 54.
— De handschriften der ontdekkingsreis van Abel Jansz. Tasman, Schipper Commandeur en François Jacobsz. Visscher, Opper-Piloot-Major, 1642—1643. VII. 254.

M.

M[ARONIER]. (J. H.) Boekbeschouwing. I. 113. III. 17. V. 40.
MENSINGA. (J. A. M.) De Hollandsche Familiën in Frederikstad aan de Eider. IX. 331.
— Bijdragen tot de geschiedenis onzer middeleeuwsche kolonien, bijzonder die in Holstein. X. 34.
MOLHUYSEN. (P. C.) Het stift ter Hunnepe. I. 103.
— De Vuurproef en geregtelijke tweekamp in de veertiende eeuw. I. 159.
— Bijdragen tot de geschiedenis der Heksen-processen in Gelderland. I. 194.
— Aanteekeningen uit de geschiedenis van het Strafrecht. II. 51, 195.
— Public Records. II. 183.
— De visscherij in de Zuiderzee. III. 307.
— Boekbeschouwing. II. 1. IV. 68.
MULLER. (Dr. P. L.) Een Brandenburgsche zending in Nederland in 1685 VI. 77.
— Nederland en de Groote Keurvorst. VI. 169.
— Overzigt van eenige onlangs in Duitschland verschenen werken betreffende de geschiedenis van Nederland. VI. 410.
— Spanje en de partijen in Nederland in 1650. Uit de correspondentie van Antonie Brun. VII. 136.
— Briefwisseling tusschen den Raadpensionaris Fagel en den Veldmaarschalk graaf van Waldeck in 1677. VIII. 133.

— Boekbeschouwing. V. 98. VII. 53. Verslagen. VII. 1—45. VIII. 1—53. IX. 1—71. X. 85.
MULLER. (Mr. S. — Fz.) Brieven van Louise de Colligny. VIII. 305.
— Grotius contra mare liberum. IX 222.
— Een en ander over Trecht en Utrecht. IX. 282.

N.

NANNINGA UITTERDIJK. (Mr. J.) Zie UITTERDIJK.
NETSCHER. (Majoor P. M.) Een woord naar aanleiding van een nieuw werk over den strijd der Nederlanders in Brazilië, in de zeventiende eeuw. VIII. 123.
NETTESHEIM. (FRIEDR.) Bijdrage tot den veldtocht van prins Willem van Oranje in 1672. I. 296.
— Boekbeschouwing. IV. 75, 80, 84, 86, 91, 93.
NYENHUIS. (Mr. J. T. BODEL) Zie BODEL.
NIJHOFF. (Mr. Is. AN.) Berigt aangaande het oud-Archief der stad Doesburg. II. 103.
— Verordening betreffende het beheer der inkomsten van den Valeweerd, als bezitting van het Fraterhuis te Doesburg. II. 128.
— Wat Karel van Egmond hertog van Geldre en graaf van Zutphen, in de Vaderlandsche Geschiedenis beteekent. II. 240.
— Boekbeschouwing. I. 1, 8, 95. II. 7, 13, 20, 23, 50, 54, 67, 74, 79, 83. III. 1, 13, 32, 68 en 71.
NIJHOFF. (P.) Berigt aangaande het oud-Archief van de heerlijkheid Almelo. I. 123.
— Het Huis Rechteren en zijn oud-Archief. I. 229.
— Berigt aangaande het oud-Archief der stad Doetinchem. II. 275.
— Berigt over de voortzetting dezer «Bijdragen». III. Boekbeschouwing bl. 99.
— Iets over Wageningen en zijn oud-Archief. IV. 356.
(—) Berigt aangaande den Heer P. C. Molhuijsen. IV. Boekbeschouwing, 44.
— Tijdrekenkundige opgave van eenige oorkonden betreffende het adelijk jufferenstift te Elten. V. 42.
— Boekbeschouwing. IV. 1, 94. V. 1 en verv.

R.

ROGGE. (H. C.) Brief van den hoogleeraar Philippus van Limborch, over het oproer te Amsterdam in den aanvang des jaars 1696. I. 288.
— Een brief van Hogerbeets op Loevestein geschreven. III. 182.
— De Resolutie der Staten van Holland tot vrede der kerk. VIII. 79.
— De roomsche feestdagen en hunne viering in de 16e eeuw. VIII. 277.

S.

[SCHEERS. (Dr. J H. A. en J. V. W. KRUL VAN STOMPWIJK)] Eenige voorwerpen van Romeinschen oorsprong uit de gemeente-verzameling op het raadhuis te Nijmegen, beschreven door de Commissie ter bewaring der gedenkstukken van geschiedenis en kunst aldaar. IV. 249.
SCHELTEMA. (Dr. P.) Proeve ter verklaring van een nog onverklaard opschrift. I. 309.
— Boekbeschouwing. I. 33.
SCHOTEL. (Dr. G. D. J.) Briefwisseling tusschen Karel II, koning van Engeland en Willem III, prins van Oranje-Nassau, in 1672. IV. 1.
SLOET. (Mr. L. A. J. W. Baron) Marken op de Veluwe. I. 1, 175, 211.
— De rechten van Loel, Milster- en Waverholt in de gemeente Didam. V. 92.
— Bredevoort en eene verzoening in het einde der 13e eeuw. V. 171.
— Mededeeling uit de Archieven van Van Spaen. VI. 143.
— Over den giftbrief betreffende Broek, thans Biljoen, van 1076. VI. 336.
— Episoden uit de geschiedenis van Doetinchem tusschen de jaren 1585 en 1599. VII. 1.
— Eene wonderdoende pijp van den rechterarm der H. Moeder Anna te Hattem. VII. 44.
— Des hertogs huis te Hattem in het begin der XVe eeuw. IX. 12.
— Opzegging van ambts- en leenplicht. IX. 170.
— Verbeteringen in Sloet's Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutfen. X. 119.
— Gerrit van Bevervoorde schaakt iure militari juffer Anna Magdalena van Rheden in het jaar 1589. X. 259.
SOUTENDAM. (Mr. J.) Bijdrage tot de geschiedenis van den ouden lakenhandel te Delft. II. 360.
— Latere toepassing der galeistraf in Nederland. III. 180.
— Uit het oude keurboek van Delft. III. 329.
— De Engelsche court of Lakenstapel te Delft, 1621—1635. VI. 21.
— Keuren van Delft, uit de XVe eeuw. VI. 343.
— Christiaan de Vierde in 't Listerdiep. (1644). VII. 101.
— Uit het oude keurboek van Brielle. VII. 328.
— Beeldstormerij te Delft in Augustus en October 1566. IX. 173.
— Testament van Lambrecht Willemsz. van Varick, Pastoor van de Oude Kerk te Delft 1550. IX. 314.
— Boekbeschouwing. X. 115.

T.

TADAMA. (Mr. R. W.) Merkwaardige brief van Johan de Witt aan Hieronymus van Beverningk. I. 305.

— Verslag van het Archief van de havezathe den Dam onder Gorssel. II. 112.
TIELE. (P. A.) De scheeptocht naar Oost-Indië onder Wolfert Harmensz. (1601—1603). VI. 217.
— Het origineel van twee korte reisverhalen in « Begin en Voortgangh. » VII. 10.
— Boekbeschouwing. V. 4. IX. 75. X. 90—114.
TYDEMAN. (H. W. T.) Drie brieven van Prins Willem I. Voor het eerst uitgegeven. VII. 45.

U.

UITTERDIJK. (Mr. J. NANNINGA) Vervolging van boekdrukkers te Kampen wegens het drukken van fameuse libellen en geuzenliederen 1566—67. VIII. 192.

V.

VEEGENS. (D.) De schrijver der « Mémoires de Fréderic Henri. » VII. 207.
VLOTEN. (Dr. J. VAN) Oranje's krijgsbeweging in 't Overkwartier van Gelderland (1572). II. 89.
VOOGT. (W. J. DE) Bijdragen voor de geschiedenis van de munt der stad Nijmegen. IV. 50. Idem, vervolg en slot. V. 174.
VREEDE. (Mr. G. W.) Stukken betreffende Corn. en Franc. van Aerssen, Oldenbarnevelt, Philips Willem van Oranje en de XXIV regters. III. 197.
— G. K. van Hogendorp aan den Raadpensionaris van de Spiegel, over den staat en het redres der admiraliteiten, in het jaar 1793. Uit de nagelaten papieren van L. P. van de Spiegel. VIII. 67.
— Brieven van en aan den Raadpensionaris van de Spiegel, over de acte van Consulentschap. Uit de nagelaten papieren van L. P. van de Spiegel. VIII. 73.

W.

WAL. (Mr. J. DE) Boekbeschouwing. I. 44.
WIJNNE. (Dr. J. A.) Twee punten van de « scherpe resolutie. » II. 135.
— Nadere bijzonderheden over het lot van Floris van Montmorency, baron van Montigny. III. 262.
— De ontmoeting van de Merlijn in Augustus 1671. V. 293.
WTTEWAAL (B. W.) Drie schoft Oranje boven. Eene bijdrage tot de kennis van het openbare verzet tegen het Napoleontische bestuur in Holland, in de maand April 1813. VII. 343.

REGISTER

DER

VOORNAAMSTE ZAKEN.

A.

AERSSEN. (Corn. en Franç. van) Stukken betrekkelijk. III. 197.

AITZEMA. Geheime briefwisseling van Lieuwe van. III. 218.

Almelo. Berigt over het oud archief van de heerlijkheid. I. 123.

Ambts- en leenplicht. Opzegging daarvan. IX. 170.

Amsterdam. Oproer te, in 1696. Zie *Limborch.*

— Fransche courant aldaar. Zie *Couranten.*

— Is Jan Persijn, heer van A. geweest? V. 52.

— Prijs-courantiers aldaar in de 17 en 18[de] eeuw. VIII. 58.

Amsterdamsche aanteekeningen uit 1672. X. 139.

Archief (Het) van de heerlijkheid Almelo. I. 123.

— van het huis Rechteren. I. 229.

— van Doesburg. II. 103.

— van de havezathe den Dam onder Gorssel. II. 112.

— van Doetinchem, II. 275.

— van Wageningen, IV. 356.

Archieven. (Mededeeling uit de) van Van Spaen. VI. 143.

B.

Beeldstormerij te Delft. Zie *Delft.*

BEILINC. (De waarheid aangaande Albert) VI. I.

— Een onderzoek naar de waarheid aangaande Allairt of Albert. VI. 145.

— Nog eens over Albert. VII. 14.

— Naschrift daarop. VII. 93.

— Toevoegsel tot de vroegere opstellen over Allaert B. VIII. 169.

BENTINCK. (Henrik) Hoe hij zijn regt op het Loo kocht. IV. 366.

Bevelschrift. (zeldzaam) van Karel hertog van Gelder I. 210.

BEVERNINGK. (H. van) Zie DE WITT.

Bijdragen. Berigt over de voortzetting der. III. boekbesch. 99.

— Brief v. Prof. W. G. Brill aan den uitgever der. V. 144.
Biljoen. Over den giftbrief betreffende Broek, thans B., van 1076. VI. 336.
Boekdrukkers te Kampen in 1566 - 67 vervolgd. Zie *Kampen*.
Boheme. (De koningin van) bericht aan de Staten Generaal het overlijden van haren gemaal. V. 128.
Brandenburgsche zending in Nederland in 1685. VI. 77.
Brazilië. Een woord naar aanleiding van een nieuw werk over den strijd der Nederlanders in. VIII. 123.
BREDERODE. (Jonker Frans van) Zijne nederlaag vermeld door Jan graaf van Egmond. II. 269.
— over den oorsprong van het geslacht van. III. 1.
— Aanteekeningen over den oorsprong van het geslacht van III. 183.
Toevoegsel daarop. III. 344.
— Nog een woord over Dirk Drossaet en het wapen van B. III. 345.
— Over het zegel en wapen van Willem van. IV. 74.
Bredevoort en eene verzoening in het einde der 13de eeuw. V. 171.
Briefwisseling tusschen Fagel en Waldeck in 1677. Zie FAGEL.
Brielle. Uit het keurboek van. VII. 328.
Brievenvervoer over land naar Indie door de O. I. Compagnie in de 17de eeuw. VI. 54.
Britsch Museum, berigt over handschr. betrekkelijk Nederl. geschiedenis, aldaar bewaard. I. 113.

C.

CHRISTIAAN IV in het Listerdiep 1644. VII. 101.
COLLIGNY. Brieven van Louise de. VIII. 305.
Commissie van 22 Juli 1810 te Parijs tot regeling der zaken van de Unie. IX. 65.
CORFF DIERICXZ. (Clais) VII. 184.
Couranten. Bijdr. omtrent de Fransche Amsterd. en Leidsche. IV. 20.
— Opmerkingen en mededeelingen omtrent Fransche dagbladen en tijdschriften in Nederl. uitgegeven. IV. 213.
— De Amsterdamsche courant. V. 209.
— De Noordhollandsche, Diemer- of Watergraafs-Meersche en beide Nederlandsche. VI. 365.
— De Amsterdamsche-prijscourantiers in de 17de en 18de eeuw. VIII. 58.
— De Zuid-Hollandsche courant. VIII. 207.
— De Ouderwetse Nederlandsche Patriot. IX. 231.
— De Post van den Neder-Rhijn. X. 293.

D.

Dam. (havezathe den) onder Gorssel, archief aldaar. II. 112.
Delft. Bijdr. tot de Geschied. v. d. ouden lakenhandel te, II. 360,

— Uit het oude keurboek van. III. 329.
— De Engelsche court of lakenstapel aldaar 1621—1635. VI. 21.
— Keuren van D. uit de XVI^de^ eeuw. VI. 343.
— Beeldstormerij in 1566, aldaar. IX. 173.
— Testament van L. Wzn. v. Varick, pastoor v. d. Oudekerk aldaar. IX. 314.
Didam. De rechten van Loel, Milster- en Waverloholt in de gemeente D. V. 92.
DIJK. (Jan van). V. 307.
Doesburg, Berigt over het oud archief aldaar, II. 103.
— Verordening betreffende het beheer der inkomsten van den Valeweerd, als bezitting van het Fraterhuis aldaar. II. 128.
Doetinchem, Oud archief van D. II. 275.
— Episoden uit de geschied. van D. tusschen 1585 en 1599. VII. 1.
Drie schoft Oranje boven. Bijdr. tot de kennis v. h. openbare verzet tegen het Napoleontisch bestuur in Holland. VII. 343.
Duins. Voor en na den zeeslag bij. IV. 99.
— Nog iets over de houding van Engeland voor en na den zeeslag bij. IV. 206.
— Nog een woord daarover. IV. 255.

E.

Ebbe. Over de dubbele ebbe in 1672. I. 125.
EGMOND. (Karel v.) Zie KAREL.
— (Jan v.) Zie BREDERODE.
— (Willem v.) wettigt zijn natuurlijken zoon Gerardt v. E. VI. 143.
Elten. Tijdrekenk. opgave van eenige oorkonden betreffende het adelijke jufferenstift aldaar. V. 42.
Erasmiana. X. 85.

F.

FAGEL. Briefwisseling tusschen hem en den veldmaarschalk graaf van Waldeck in 1677. VIII. 133.
Feestdagen, (De roomsche) en hunne viering in de 16de eeuw. VIII. 277.
FLORIS I (graaf) en Herman van Kuik. Zie KUIK.
FREDERIK HENDRIK. De schrijver der «Memoires de F. H.» VII. 307.
Frederikstad aan de Eider. Hollandsche familiën aldaar. IX. 331.

G.

Galeistraf in Nederland. (Latere toepassing der) III. 180.
Gelderland. Heksenprocessen in de prov. I. 194.
— Oranje's krijgsbeweging in het Overkwartier van. II. 89.
— in betrekking tot de Unie van Utrecht. IV. 259.
— De laatste kanselier van Gelderland. Zie GREGORII.
— Vergunning aan de inwoners om handel te drijven in Oostfriesland. V. 64.
— en de hertog van Anjou. VII. 294.

Geldersch liedje. Zie *Liedje*.
— (Merkwaardige) oorkonde der elfde eeuw. V. 49.
GERAERTS. (Balthasar) een brief van hem. Zie WILLEM I.
Geschiedbronnen voor Overijssel en aangrenzende streken. Zie *Overijssel*.
— voor het Beiersche tijdperk 1345—1436 in Holland. VIII. 347.
Gevangenis. Toestand daarvan in Holland onder Karel V. Zie *Holland*.
GREGORII (Martinus), laatste kanselier v.Gelderland.IV.344.
Groningen. Heksenprocessen in de prov. I. 43.
GROTIUS contra mare liberum. IX. 222.

H.

HAASTRECHT. De Heeren van. VII. 449.
HALEWIJN, (F.) heer van Sweveghem. Zie *Zending*.
Hameland. Eene munt van Wigman van. Zie *Munt*.
Handschriften. Berigt over H. S. betreffende onze geschied. in het Britsch Museum. I. 113.
Hattem. Een wonderdoende reliek aldaar. VIII. 44.
— Des hertogs huis aldaar in het begin der 15[de] eeuw. IX. 12.
Heksenprocessen in de provincie Groningen. I. 43.
— in de provincie Gelderland. I. 194.
HOGERBEETS, (Een brief van) op Loevestein geschreven. III. 182.
Holland. Over de geschiedenis der eerste graven uit het Hollandsche huis. VI. 249.
— Toestand eener gevangenis in H. onder Keizer Karel V. VI. 361.
— Napoleontisch bestuur in. Zie *Drie Schoft Oranje boven*.
— Bijdr. tot de gesch. v. d. Hollandschen adel in. VIII. 1.
— Resolutie der Staten van H. tot vrede der kerk. VIII. 79.
— Geschiedbronnen voor het Beiersche tijdperk aldaar. VIII 347.
— OTTO voogd van. X. 75.
Hollander op de kermis te Antwerpen in 1654. VI. 314.
Hollandsche familiën te Frederikstad. Zie *Frederikstad*.
— koloniën in Holstein. Zie *Holstein*.
Holstein. Middeleeuwsche kolonien aldaar. X. 34.
Hunnepe. Het stift *ter*. I. 103.

I.

Inquisitie. (Bijdr. tot de geschied. der). III. 179.
Inventaris. (Een oude) III. 131.

J.

JACOBA VAN BEIJEREN. Beschouwingen naar aanleiding van prof. Löher's werk over haar. III. 320.

K.

Kampen. Vervolging van boekdrukkers aldaar 1566—67. VIII. 192.

KANIS. Het Nijmeegsche geslacht, IV. 147.
KAREL *hertog van Gelder*. Zeldzaam bevelschrift van hem. I. 210.
— Wat hij in de Vaderl. Geschiedenis beteekent. II. 240.
Keuren van Delft. Zie *Delft*.
Keurboek van Brielle. Zie *Brielle*.
Koloniën. Bijdr. t. d. geschied. onzer middeleeuwsche k. bijzonder die in Holstein. X. 34.
Krijgsbeweging, v. Oranje in 1572. Zie *Gelderland*.
KUIK. (Herman van) en graaf Floris I. X. 29.

L.

Lakenhandel te Delft. Zie *Delft*.
Landgerigt. (Het) van Veluwe. Zie *Veluwe*.
Leiden. Fransche courant aldaar. Zie *Couranten*.
— Hist. aanteekeningen in het Memoriale Fautorum Capituli S^ti^ Pancratii 1367—1408 te L. VI. 126.
Liedje. Geldersch. I. 316.
Lijmers. (De) X. 253.
LIMBORCH. (Ph. v.) brief over het oproer te Amsterdam in 1696. I. 288.
Loo. (Het) Zie BENTINCK.

M.

Maçonnieke oorkonde (de Keulsche) van 1535. III. 105.
Malthezer ridders. (de stijl van .de) Zie *Stijl*.
Marken op de Veluwe. I. 1.
MEETKERCKE. (A. van) Zie *Zending*.
Merlijn. De ontmoeting daarvan in Aug. 1671. V. 293.
METEREN. (E. v.) Over de verschillende uitgaven van E. v. M. Historiën. IV. 83.
— Vrijgepleit van een onvergefelijke dwaling. VIII. 204.
MOLHUIJSEN. Berigt aangaande den Heer P. C. IV. Boekbesch. 44.
MONTIGNY. Nadere bijzonderheden over het lot van Floris van Montmorency, baron van Montigny. III. 262
Munt. Bijdr. voor de geschied. van de Nijmeegsche. IV. 50.
— — Vervolg en slot. V. 174.
— Aanteek. omtrent de Zutphensche munt en de Z. munten. IV. 171. Nog een woord daarover. IV. 364.
— (Over eene gepresumeerde) van graaf Wigman van Hameland. VI. 110.
— Muntwezen in Friesland in de 14de eeuw. Zie *Upstalboomsche wetten*.
Muntverzwakking in de 14de eeuw. IX. 1.

N.

Nederland en de groote keurvorst. VI. 169.
— Overzicht van eenige onlangs in Duitschland verschenen werken betreffende de geschiedenis van. VI. 410.
— Spanje en de partijen in N. in 1650. Zie *Spanje*.
Nederlanders in Brazilië. Zie *Brazilië*.

Nederlandsche (Twee) Staatscommissiën. VIII. 173.
Nederlandsche patriot. (De ouderwetse) Zie *Couranten.*
NES. (J. C. van). Briefwisseling over zijne niet wederinkiezing als lid der Staten-Generaal in 1818. V. 147.
NIEUHOF. (Johan) III. 32.
Nieuwpoort. (De slag bij) V. 65.
Nijmegen. Munt aldaar. Zie *Munt.*
— geslacht Kanis aldaar. Zie KANIS.
— Voorwerpen van Romeinschen oorsprong aldaar gevonden en bewaard. Zie *Oudheden.*
— Romeinsch toilet-doosje, aldaar gevonden. Zie *Oudheden.*

O.

OLDENBARNEVELT. Stukken betrekkelijk hem. III. 197.
— Over de historie van het leven en sterven van Heer Johan van O. beschreven door een liefhebber der waarheyt. IX. 119.
— Naschrift op dit opstel. IX. 354.
— Eene aanteekening hem betreffende. X. 80.
Oorkonde. Merkwaardige Geldersche. Zie *Geldersche.*
— betrekkelijk Biljoen, van 1076. Zie *Biljoen.*
Oorkondenboek. (Verbeteringen in Sloet's) van Gelre en Zutfen. X. 119.
Oostfriesland. Vergunning aan de Gelderschen verleend om daar handel te drijven. V. 64.
Oost-Indië. (Scheepstocht onder Wolfert Harmensz. 1601—1603 naar). VI. 217.
— Het origineel van twee korte reisverhalen naar. VII. 10.
Opschrift. Proeve ter verklaring van een nog onverklaard. I. 309.
Ordaal. Zie *Vuurproef.*
OTTO, voogd van Holland. Zie *Holland.*
Oudheidkundige reisberigten uit Duitschland, Hongarije, Bohemen en Zwitserland. II. 315. III, 52, 146, 234.
Oudheden. (Romeinsche) te Nijmegen gevonden en bewaard, afgebeeld en beschreven. IV. 249.
— Romeinsch toilet-doosje uit de tweede eeuw, aan den Waaloever bij Nijmegen gevonden. VI. 113.
Overijssel. Berigt over eenige onbekende bronnen voor de geschiedenis van O. en aangrenzende streken. V. 59.
Overkwartier v. Gelderland. Zie *Gelderland.*

P.

PERSIJN. (Jan) Zie *Amsterdam.*
PHILIPS WILLEM VAN ORANJE. (Stukken betrekkelijk). III. 197.
Post van den Neder-Rhijn. (De) Zie *Couranten.*
Prijscourantiers. te Amsterdam. Zie *Amsterdam.*

Prumen. (De abdij van) onder Trier in betrekking tot de landstreken aan den IJssel en de hoofdkerk te Arnhem. V. 1.
Public Records. II. 183.

R.

Rechteren. (Het huis) en zijn oud archief. I. 229.
Regters. (De XXIV). Stukken betrekkelijk hen. III. 197.
Reisverhalen. (Het origineel van twee korte). Zie *Oost-Indië.*
— De handschriften der ontdekkingsreis van Abel Jansz. Tasman, 1642—1643. VII. 254.
Resolutie der Staten van Holland tot vrede der kerk. Zie *Holland.*
Rood, wit en blaauw, de landsheerlijke kleuren van Holland onder het huis van Bourgondië en onder dat van Oostenrijk. I. 69.
Rugge. Bijdrage tot de geschied. v. h. klooster en de goederen der regulieren aldaar. X. 1.

S.

Schaking iure militari. X. 259.
Scheepstocht naar O. I. onder Wolfert Harmensz. Zie *Oost-Indië.*
Scherpe resolutie. (Twee punten van de) II. 135.
Schoonhoven. Nasporingen naar den oorsprong der stad. VII. 247. Toevoegsel daarop. VII. 449.
SEMEINEN. (Het privilegie der) X. 71. boekbesch. 118.
Sont. (De sleutels van de) VI. 214.
SPAEN. (Van) Mededeeling uit zijne archieven. Zie *Archieven.*
Spanje en de partijen in Nederland in 1650. VII. 136.
SPIEGEL. (L. P. v. d.) Brief v. G. K. v. Hogendorp aan hem over den staat en het redres der admiraliteiten in 1793. VIII. 67.
— Brieven van en aan hem over de acte van consulentschap. VIII. 73.
Staatscommissiën. (Twee Nederlandsche) Zie *Nederland.*
Stijl (De) der Orde v. S. Jan v. Jeruzalem of der Malthezer ridders. II. 267.
Strafregt. Aanteek. uit de Geschied. van het, II. 51, 195.

T.

TASMAN. (Abel Jansz.) Handschr. zijner ontdekkingsreis 1642—1643. Zie *Reisverhalen.*

U.

Upstalboomsche wetten van 1323. Proeve eener verklaring van art. XXI. VIII. 251.
Utrecht. Een en ander over Trecht en U. IX. 282.

V.

Valeweerd. Zie *Doesburg.*

VARICK (L. Wz. van) pastoor van de Oudekerk te Delft. Zie *Delft.*
Veldtogt in 1672, Zie *Willem prins van Oranje.*
Veluwe. Marken aldaar. I. 1.
— Het landgerigt van. II. 255.
VELZEN en WOERDEN. (De geslachten van). VII. 29. Aanteekening daarop. VII. 42.
Visscherij. Zie *Zuiderzee.*
Vrijmetselaars. Zie *Maçonniek.*
Vuurproef. (De) en geregtelijke tweekamp in de 14de eeuw. I. 159.

W.

Wageningen, en zijn oud archief. IV. 356.
WALDECK. Briefwisseling tusschen hem en den raadpensionaris Fagel in 1677. Zie FAGEL.
Wapens. (Oorsprong der) II. 1.
WATERINGE. (Het geslacht van de). VIII. 1.
— (De moord van Gerard van de). VIII. 227.
WEIJERMAN. (Jacob Campo) als journalist. VII. 193.
WILLEM IV. (Bijdrage tot de geschied. v. graaf) VII. 65.
— Verbeteringen daarop. VII. 450.
WILLEM I. Brief van Balth. Geraerts aan. III. 342.
— (Drie brieven van) voor het eerst uitgegeven. VII. 45.
WILLEM. Prins v. Oranje, veldtogt in 1672. I. 296.
WILLEM III. Zijn geheime onderhandelingen met Karel II. van Engeland in 1672. III. 287.
— Briefwissel. tusschen Karel II en W. III in 1672. IV. 1.
WITT. (Johan de) Merkwaardige brief van hem aan H. van Beverningk I. 305.
WOERDEN. (De geslachten van Velzen en) Zie VELZEN.
WOLFF. (A. R. de Flavard de). Zijn Journaal over het gebeurde te Zwolle 13—27 Nov. 1813. Zie *Zwolle.*

Y.

YSEBOUTS ontfanc ende wtgheven. Zie WILLEM IV.

Z.

Zending van F. Halewijn en A. v. Meetkercke naar den prins van Oranje 22 Febr. 1577. I. 268.
Zending. (Eene Brandenburgsche) in Nederland. Zie *Brandenburgsche zending.*
Zierikzee. Een brief uit Oost-Duiveland, tijdens het beleg van Z. in 1576. V. 133.
Zuiderzee. De visscherij in de. III. 307.
Zutphen. Munt aldaar. Zie *Munt.*
Zwolle. Journaal van A. R. de Flavard de Wolff over de gebeurtenissen 13—27 Nov. 1813, aldaar. VIII. 234.

REGISTER

DER

AANGEKONDIGDE WERKEN.

A.

ABLAING VAN GIESSENBURG (Mr. W. J. B^{n}. D') De Ridderschap van Veluwe, of Geschiedenis der Veluwsche Jonkers. II. 50.
— Bannerheeren en Ridderschap van Zutphen. X. 72.
ACQUOY. (Dr. J. G. R.) Het Klooster te Windesheim en zijn invloed, 1ste en 2de dl. IX 14.
AKADEMIE (Koninklijke) van Wetenschappen. Verslagen en Mededeelingen, Afd. Letterk. 2de reeks, 6^{e}—8^{e} dl. X. 2.
AKERLAKEN (Jhr. Mr. D. van) Mr. Hendrik van Stralen. Aanteekeningen uit zijne nagelaten geschriften. X. 38.
ALBADA. (Agg. de) Zie FRIEDLAENDER.
ALBERGENSIA. Stukken betrekkelijk het Klooster Albergen. X. 20.
ALI COHEN. (Dr. L.) Zie BRUGSMA.
ALLAN. (F.) Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem 1ste en 2de aflev. VII. 29. 1ste — 3de dl. X. 44.
ALLEN (Dr. C. F.) Histoire de Danemarc. X. 115.
ANNALEN des historischen Vereins für den Niederhein, 5^{e} — 7 Heft II. 13. 8^{e} — 16^{e} Heft IV. 94.
ANTHONY-GASTHUIS. (S^{t}. te Leeuwarden) Oorkonden en Geschiedenis van het. Zie EEKHOFF.
ARCHIEF. Vroegere en latere mededeelingen, voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap. 6de stuk. V. 62. 3de dl. 2de en 3de stuk X. 47.
ARCHIEF (Kerkhistorisch), uitg. door N. C. Kist en W. Moll. 1ste dl. I. 113. 2de dl. III. 17. 3de en 4de dl. V. 40.
ARCHIEF voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. 1ste dl. IX. 59. 2de — 7de dl. X. 49.
ARCHIEF. (Het Brielsche) Zie JAGER. (H. de)
ARCHIEF van Kampen. Zie MOLHUYSEN.

ARCHIEF. (Oud Synodaal) Zie JANSSEN (H. Q.)
ARCHIEF. (der provincie Utrecht) Zie VERMEULEN.
ARCHIEF. (van Ootmarsum) Zie HATTINK.
ARCHIEF. (van Groningen) Zie FEITH.
ARCHIEF. (van Sittard) Zie JANSSEN (Martin).
ARCHIEF. Zie Inventaris.
ARCHIVES D'YPRES. Documents du XVIe siècle, publiés par J. L. A. Diegerick. T. 1 et 2. IX. 83.
AREND. (J. P.) Algemeene geschiedenis des vaderlands, achtereenvolgens bewerkt door Mr. O. van Rees, Dr. W. G. Brill en Dr. J. van Vloten. V. 12. IX. 1. X. 9.

B.

BACKER. (S) Levens- en karakterschets van Mr. Joachim Rendorp. II. 8.
BACKER DIRKS. (J. J.) De Nederlandsche Zeemagt in hare verschillende tijdperken geschetst. 4de stuk, van 1795 tot den tegenwoordigen tijd. IX. 6.
BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. (Dr. R. C.) Les Rubens à Siegen. II. 83.
— Studiën en schetsen over Vaderlandsche geschiedenis en letteren. 4de dl. X. 7.
BARTHÉLEMY. (Edouard de) Mémoires de Charlotte Amélie de la Tremoille Comtesse d'Altenbourg (1652—1719). IX. 86.
BAUDET. (P. J. H.) Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu. VII. 15.
BAVAY. (Charles Victor de) Histoire de la révolution Belge de 1830. VIII. 49.
BEAUFORT. (Mr. W. H. de) Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen v. d. Poll. X. 35.
BEER. (Dr. Adolf) Holland und der Oesterreichische Erbfolge Krieg. VII. 53.
— Zur Geschichte des Friedens von Aachen im Jahre 1748. VII. 53.
BEYER. (H.) Urkundenbuch zur Geschichte der jetzt die Preussischen Regierungsbezirks Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien. I. Band. IV. 84. II. Band door BEYER, ELTESTER en GOERZ. IV. 85.
BEINS. (Dr. L.) Jan de Witt en zijn buitenlandsche politiek tijdens den vrede van Westminster en de Noordsche kwestie 1653—1666). VII. 8.
BERGH. (Mr. L. PH. C. van den) Grondtrekken der Nederlandsche zegel- en wapenkunde. 2[de] druk. II. 67.
— Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Eerste afdeeling tot het einde van het Holl. huis, bewerkt door Mr. L. PH. C. V. D. BERGH. V. 46. 2[de] dl. VIII. 9. VIII. 54—69.
— Handboek der Middel-Nederlandsche Geographie. Tweede verbeterde druk. VIII. 1.
— Het proces van Oldenbarnevelt getoetst aan de Wet. XI. 33.

— Intendit of Acte van Beschuldiging tegen Mr. Johan van Oldenbarnevelt. IX. 34.
— Beschrijving der vroegere Nederl. gemeente-zegels in het Rijks-archief en ook elders bewaard. X. 74.
BERGMAN. (Anton) Geschiedenis der stad Lier. VIII. 51.
BIBLIOTHEEK. (Heraldieke). Tijdschrift van wapen-, geslacht-, zegel- en penningkunde, onder redactie van J. B. Rietstap. Dl. 1—4. IX. 70. N. Reeks, dl. 1 en 2. X. 84.
BIJDRAGEN tot de Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen, onder redactie van Dr. G. Acker Strating, Mr. H. O. Feith en Mr. W. B. S. Boeles. 1—3de dl. V. 64. 8e dl. VII. 24. 9de en 10de of laatste dl. VIII. 23.
— voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem, 1e dl. VIII. 35. 2de — 4de dl. IX. 57. 5de — 7de dl. X. 45.
— (Nijhoff's) Bericht over de voortzetting, III. 99.
— tot de geschiedenis van Overijssel, uitgegeven door Mr. J. I. van Doorninck en Mr. J. Nanninga Uitterdijk. 1ste — 3de dl. IX. 22. 4de — 6de dl. X. 50.
BIJLEVELD. (Mr. H. J.) Verhandeling over de geschillen met Frankrijk, betrekkelijk Vlissingen, sedert 1795 tot op den afstand dier vesting in 1807. V. 20.
BIOGRAPHIE (Allgemeine Deutsche) Bd. 1—4. (A. Deck). IX. 94.
BOELES (Mr. W. B. S.) Frieslands hoogeschool en het Rijks-Athenaeum te Franeker. 1ste en 2de dl. X. 71.
— Zie Bijdragen.
BOGAERTS (H.) en I. Smulders, Nieuwe prov. Atlas van het koningr. der Nederl. enz. V. 2.
BOGUSLAWSKI (A. von) Das Leben des Generals Dumouriez. II. bd. X. 112.
BÖHTLINGK. (Arthur) Die Holländische Revolution 1787 und der Deutsche Fürstenbünd. Weimar. IX. 89.
BOLHUIS VAN ZEEBURGH. (Dr. J.) Kritiek der Friesche geschiedschrijving. Eerste (en eenige) gedeelte. VIII. 31.
BOSSCHA (J.) Neerlands heldendaden te land. Herziene en verbeterde uitgaaf. IX. 5.
BRANDELER. (Mr. P. van den) Inventaris van het archief der gemeente Dordrecht. 1ste gedeelte III. 85. 2de gedeelte. 1ste en 2de stuk. V. 61.
BRILL. (Dr. W. G.) Voorlezingen over de geschied. der Nederl. X. 11.
— Zie AREND.
BRUGSMA (F. C.) Atlas van het koningr. der Nederl. en zijne overzeescbe bezittingen enz. 2de druk uitgeg. door dr. L. Ali Cohen. V. 3.
BRUIJN KOPS. (Mr. J. L. de) Zie KOPS.
BRUUN (Chr.) Niels Juel og Hollaenderne. VII. 46.

BUREN. (C. A. Chais van) Zie WICQUEFORT.

C.

CABRERA DE CORDOBA. (L.) Felipe II. rey de España. X. 95.
CAPELLEN V. D. POLL. (J. D.) Brieven van en aan. Zie BEAUFORT.
CATALOGUS der verzameling van voorwerpen betrekkelijk geschied- en oudheidk., ten stadhuize van Goes. III. 91.
— v. h. Stedelijk Museum te Leiden. Zie PLEYTE.
CATALOGI der Gemeente-verz. te Utrecht. Zie MULLER.
CHAIS VAN BUREN. Zie BUREN.
CHARTERS en bescheiden over de betrekking der Overijsselsche steden, bijzonder van Kampen, op het noorden van Europa. 1251—1398. III. 94.
CHIJS. (Dr. P. O. v. d.) De munten der Frankische- en Duitsch-Nederl. vorsten. V. 35.
CITTERS. (Jhr. Mr. J. de Witte van) Contracten van Correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. VIII. 29.
COCK. (TH. DE) Missio Foed. Belgii missionis Batavae ed. A. van Lommel. X. 33.
COLLECCION de documentos ineditos para la historia de España. Tom. 59, 67. X. III.
COLLIGNY. (Louise de) Lettres à Charlotte Brabantine de Nassau, publ. par. P. Marchegay. X. 108.
— Lettres à Henri Latour Vicomte de Turenne, publ. par A. Langel. X. 108.
CORSTIENS. (P.) Bernhard van Galen, Vorst-bisschop van Munster. VIII. 16.
COUSEMAKER. (Ed. de) Troubles religieux du 16e siècle dans la Flandre. X. 100.
CRAANDIJK (J.) en P. A. SCHIPPERUS. Wandelingen door Nederland met pen en potlood. 1e—5de dl. X. 79.
CREEMERS (CH.) Aanteekeningen over het Dorp Stamproy. VII. 34.
CRUSIUS. (A.) Der Winterfeldzug in Holland, Brabant und Flandern. VI. 26.
CUYPERS VAN VELTHOVEN. (Prosper) Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIe siècle dans le Brabant septentrional. Tome I. II. 20.

D.

DALE. (J. H. van) Een blik op de vorming der stad Sluis. VII. 30.
DÄNDLIKER (K.) Ursachen und Vorspiel der Burgunderkriege. IX. 78.
DEE. (C.H.) Eene Crisis in Rijnland. 1509—1515. IX. 24.
DEENSCHE en Noordsche Histo-

rische letterkunde, beschouwing van verschillende in Denemarken en in Noorwegen van 1863 tot 1873 verschenen geschiedkundige werken, door J. A. Fredericia. VIII. 70—80.

DIRKS. (Mr. Jacob) De Noord-Nederlandsche gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld. X. 77.

DISSERTATIËN. Zie REPERTORIUM.

DOORNINCK. (Mr. J. van) Tijdrekenkundig register op het oud provinciaal archief van Overijssel. 1e—3de gedeelte 1225—1456. III. 91.

DOORNINCK. (Mr. J. I. van) Staatkunde der Nederl. Republiek van 1697 tot 1795 in betrekking tot het evenwicht van Europa. V. 21.

— Geslachtkundige aanteekeningen ten aanzien van de gecommitteerden ten Landdage van Overijssel zedert 1610—1794. VII. 26.

— Zie Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel.

DROSTE. (C.) Overblijfsels van Geheugchenis (m. aanteek. v. Dr. R. Fruin). X. 31.

DRUFFEL (AUGUST VON) Briefe und Acten zur Geschichte des Sechszehnten Jahrhunderts. I. Bd. Beiträge zur Reichsgeschichte 1546—1551. VIII. 40.

DUGNIOLLE. (Dr. J. F.) Le Jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas. Tome. 1—3. X. 113.

DUMBAR. (Mr. G.) Verhandeling over het graafschap Goor. II. 7.

DUYCK, ANTH., Journaal. 1591—1602. uitg. door Lod. Mulder. 3 dln. V. 16.

E.

ECKERTS. (Dr. G.) und Dr. L. Ennen. Zie ENNEN.

[EEKHOFF. (W.)] Oorkonden en Geschiedenis van het Sint-Anthony-Gasthuis te Leeuwarden. X. 22.

EENENS. (A.) Les conspirations militaires de 1831. 2 tomes. Supplément, Réponses aux généraux P. G. Booms, Kessels etc. IX. 94.

EKAMA. (Dr. C.) Beleg en verdediging van Haarlem. VIII. 5.

ELISABETH DE NASSAU, Lettres à sa soeur Charlotte Brabantine, publ. par P. Marchegay. IX. 84.

ELIAS. (Mr. W. H.) Zie Inventaris.

ELSEVIER. (Jhr. W. J. C. Rammelman) Inventaris van het (oud) archief der gemeente Leyden 1240—1644. 1ste deél III. 87.

EMO en MENKO. Zie KRONIJKEN.

ENSCHEDÉ (Mr. J. A.) Inventaris v. h. archief der stad Haarlem. Eerste en tweede afdeeling. V. 57.

— Index op de Keur- en Gebodregisters van de stad Haarlem. IX. 17.

ENNEN. (Dr. L.) und Dr. G. Eckertz, Quellen zur Geschichte der Stadt Köln. I. Band. IV. 91.

ENQUESTE ende Informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van der schiltaelen voertijt getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vriesland, gedaen in den jare 1494. (uitg. door Dr. R. Fruin). IX. 13.
EVERS. (Mr. J. W. Staats) Beschrijving van Arnhem. VI. 23.
— Kroniek van Arnhem van 1789 tot 1868, uit officieele bescheiden bijeenverzameld. IV. 23.
EVERWIJN. (D.). Abraham van Wicquefort en zijn proces. I. 25.

F.

FAHNE VON ROLAND. (A). Zijne historische en genealogische geschriften. I. 119.
FALCK. (A. R.) Ambts-brieven. X. 39.
FEITH (Mr. H. O.) Register van het archief van Groningen. 6 deelen. 1853—1858. III. 95. 2de vervolg. X. 66.
— Zie Bijdragen.
— Zie Kronijken.
[FERBER] Geschichte der Familie Schenk von Nydeggen. II. 54.
FREDERICIA. (J. A.) Danmarks ydre politiske Historie. (1629-1635). IX. 85.
FREDERICQ (Paul). Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas. IX. 75.
FRIEDLAENDER. (Dr. ERNST) Ostfriesisches Urkundenbuch. 1e en 2e Heft. IX. 83.
— Briefe des Aggaeus de Albada an Rembertus Ackema und Andere, aus den Jahren 1579—1584. IX. 83.
FRUIN. (Mr. J. A.) Zie WIELAND.
FRUIN. (Dr. R.) Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog I. 95.
— Zie DROSTE, ENQUESTE, INFORMACIE, VERHALEN.

G.

GACHARD. (L. P.) Rapport sur les travaux entrepris pour la formation du tableau des anciennes assemblées nationales de la Belgique. IV. 97.
— Les Bibliothèques de Madrid et de l'Escurial. Notices et extraits des manuscrits qui conc. l'histoire de la Belgique. IX. 79.
— La Bibliothèque nationale à Paris. Tome. Ier. IX. 79.
— Correspondance de Philippe II. Tome. Vième. X. 97.
— Histoire politique et diplomatique de Pierre-Paul Rubens. X. 111.
GARDE. (H. G.) Den dansk-norske sömagts historie 1535-1700. V. 90.
GEDDES (James) History of the administration of John de Witt. Vol. I. (ook de Holl. vertaling door J. C. van Deventer) X. 112.
GEER (Mr. B. J. Lintelo Bn de) Zie Lex Frisionum.

GEER. (Jhr. J. J. de) Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der provincie Utrecht. III. 1.
GENOOTSCHAP. (Friesch) Zie Vrije Fries.
GENOOTSCHAP. (Hist.) gevestigd te Utrecht. Werken, Nieuwe Serie N⁰. 14—16. VII. 16. Kronijk Jaarg. 26. VII. 16. J. 27 en 28. VIII 21. I. 29—31 enz. IX., 52. Bijdr. en mededeelingen dl. 1 en 2. X. 4. Register. Zie TIELE.
GÉRARD. (P. A. F.) Notice sur les relations politiques de la Belgique avec la Hollande depuis la séparation des deux pays au 16de siécle, jusqu'en 1830. IX. 91.
GRANVELLE. (CARD. de) Correspondance, publiée par P. Poullet. X. 101.
GINDELY. (Anton) Geschichte des dreissigjährigen Krieges II en III bd. X. 110.
GOSSI. (Max.) Les Pays-Bas sous Philippe II. X. 97.
GOUW. (J. ter) De Gilden. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het Volksleven. V. 38.
—Geschiedenis van Amsterdam. 1ste dl. X. 42.
GROEN VAN PRINSTERER. (Mr. G.) Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Oranje-Nassau. 2e série tome 1—4. II. 23. Tome 5. III. 32.
— Maurice et Barnevelt. Etude historique. IX. 32.
GROSSMANN. (Dr. Julius) Die Amsterdammer Börse vor zwei hundert Jahren. IX. 42.

H.

HABETS. (Jos.) De laatste vorstin abdis van het keizerlijke stift Thorn. VIII. 38.
— Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond. 1ste dl. IX. 59.
HAEGHEN. (Ferd. van der) Zie VAERNEWIJCK.
HAMAKER. (Dr. H. G.) De rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, 1ste en 2de dl. IX. 11. 3de dl. X. 16.
HANSISCHE Geschichtsquellen; Hansische Geschichtsblätter; Hanserecesse; Hansisches Urkundenbuch. IX. 72.
HEIM. (Jhr. Mr. H. J. van der) Het Archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius. 2de dl. IX. 43.
HATTINK. (Mr. R. E.) Register op het oud-archief van Ootmarsum. 1ste stuk. X. 65.
HENRARD. (P.) Marie de Médicis dans les Pays-Bas. 1631—28. IX. 85.
HERTZBERG. (Wilh.) The libell of English policye. 1436. X. 94.
HEUSDEN. (Dr. A. A. v.) Handb. der aardrijksk. enz. v. h. kon. der Nederlanden. V. 11.
HEUTERUS. Over het leven en de werken van Paulus Heuterus. (De Katholiek van Januari 1866). VI. 28.
HEZENMANS. (J. C. A.) De St. Janskerk te 's Hertogenbosch. V. 71.

HINGMAN. (J. H.) Zie Inventaris van kaarten enz.
HOFDIJK. (W. J.) Leydens wee en zegepraal. 1573—1574. IX. 28.
HOGENDORP. (Mr. F. B^n van) Gijsbert Karel van Hogendorp in 1813. IX. 51.
HOGENDORP. (G. K. van) Brieven en gedenkschriften. V. 22.
— Idem, voortgezet door Mr. H. Graaf van Hogendorp, 3de dl. 1788—1813. IX. 49.
HOLZWARTH. (F. J.) Der Abfall der Niederlände. Band I. 1559-1566. IV. 75.
HORTENSIUS. (Lamb.) Over de opkomst en den ondergang van Naarden, uitg. door A. Perk. V. 58.
HUBERTS. (Dr. W. J. A.) Zie TADAMA.
HUGUERIE. (Michel de La) Mémoires inédits, publies par A. de Ruble. Tome I. II. X. 103. — Zie de LAUBESPIN.
HUYGENS. (Constantin), Mémoires, publiés par Th. Jorissen. VIII. 27.
HUYGENS. (Constantijn — de zoon) Journaal van 21 Oct. 1688 tot 2 Sept. 1696. 1ste dl. IX. 44. 2de dl. X. 29.

I.

INFORMACIE up den staet, faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, gedaen in den jare 1514, uitg. van wege de Maatsch. van Nederl. letterk, (door Dr. R. Fruin.) V. 54.
INVENTARIS der verzameling kaarten berustende in het Rijksarchief, uitgeg. op last v. d. Min. v. Binnenl. Zaken, (door J. H. Hingman). 2de gedeelte. VIII. 32.
INVENTARIS der charters en privilegiën berustende op het archief der gemeente Delft, door Mr. J. Soutendam. III. 88.
INVENTARIS van het Oud-Archief der Stad Middelburg, 1217—1581, door Mr. J. H. de Stoppelaar. Afl. 1—3. VIII. 33.
INVENTARIS van het oud-archief der provincie Zeeland. Bewerkt door J. P. van Visvliet. dl. 1, 2, eerste aflev. IX. 62. dl. 2. X. 69.
INVENTARIS van de registers en stukken, afkomstig van de vóór Maart 1811 bestaan hebbende Rechterlijke Ligchamen, welke zich thans bevinden in het Archief der arr. regtbank te Amsterdam. opgemaakt door Mr. W. H. Elias. IX. 64.
INVENTARIS van het oud-archief der Gemeente Gouda, van het jaar 1325 tot 1812. Opgemaakt door Ds. J. N. Scheltema en Dr. C. A. Tebbenhoff. IX. 65.
INVENTARIS van het archief der prov. Utrecht, door Dr. P. J. Vermeulen. X. 63.
INVENTARIS der archieven van de stad 's Hertogenbosch opgemaakt door R. A. v. Zuylen Jr. 1ste deel. III. 80.

J.

JAGER. (H. de) Het Brielsche Archief. Geschied- en Letterkundige Naoogst. 1ste stuk. IX. 67.
JANSSEN. (H. Q.) Petrus Dathenus. Een blik op zijne laatste levensjaren. VIII. 20.
— Zie Marnix-vereeniging.
— Catalogus van het Oud-Synodaal Archief. X. 62.
JANSSEN. (Dr. J.) Schiller als Historiker. IV. 80.
JANSSEN. (Dr. L. J. F.) Oudheidkundige Verhandelingen en Mededeelingen. I. II. I. 1.
—Hilversumsche Oudheden. I. 1.
JANSSEN (Martin) Inventaris van het oud-archief der gemeente Sittard. X. 68.
JONGE. (Jhr. Mr. J. K. J. de) Documents politiques et diplomatiques inédits sur les révolutions de 1787 et 1795. I, II. I. 28.
— De oorsprong van Neerlands Bezittingen op de Kust van Guinea. VII. 13.
— De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal Archief, 6de en 7de dl. VIII. 6. 8ste dl. IX. 37. 9de en 10de dl. X. 12.
— Nova Zembla. De voorwerpen door de Nederlanders gedurende hunne overwintering aldaar in 1597 achtergelaten. VIII. 8.
JORISSEN. (Th.) Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1813, 1ste en 2de stukje. V. 23.
— de ondergang van het Koningrijk Holland. Eene historische studie. VII. 2.
— Constantin Huygens. Studiën. 1ste dl. VII. 4.
— De Patriotten te Amsterdam in 1794. IX. 48.
— De eerste coalitie en de republiek der Vereenigde Nederlanden. X. 37.
— Zie Huygens.
JUSTE. (Th.) Histoire des États Généraux des Pays-Bas. IV. 15, 47.
— Guillaume le Taciturne d'après sa correspondance et les papiers d'état. VIII. 45.
— Le Baron Nothomb. (Notice biographique, Discours diplomatiques). IX. 92.
— Zie Nothomb.

K.

KELLEN. Jr. (D. v. d.) Neerlands oudheden. Le Moyen âge et la Renaissance dans les Pays-Bas. V. 30.
KEMPER. (Mr. J. de Bosch) De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1795. V. 15.
— Geschiedenis van Nederland na 1830. 1ste dl. VIII. 4.
KINDEREN. (Mr. F. der) De Nederl. Republiek gedurende de jaren 1650—1660. VII. 9. VIII. 17.
— De Nederlandsche Republiek

en Munster, gedurende de jaren 1666—1679. IX. 40.
KIST. (N. C.) Zie Archief. (kerkhistorisch.)
KOENEN. (Mr. H. J.) Voorlezing over de geschiedenis der finantiën van Amsterdam. I. 33.
— De Nederlandsche Boerenstand. I. 80.
KOPS (Mr. J. L. de Bruijn) Stukken der grafelijke tijden uit het archief der stad Haarlem. III. 88.
KNEPPELHOUT VAN STERKENBURG. (Mr. K. J. F. C.) Kerkelijke Monumenten in Noord-Nederland. De gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leyden. V. 31.
KRONIJKEN van Emo en Menko, abten van het klooster te Wittewierum; uitg. door Mr. H. O. Feith en Dr. G. Acker Stratingh. V. 69.
KRONIJK v. h. Hist. Genootschap enz. Zie Genootschap.
KRÜGER. (Joh. Bapt.) Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom Breda. 1ste dl. X. 56.
KRUL VAN STOMPWIJK. (J. V.W. en Dr. J. H. A. SCHEERS) Beschrijving van de oudheidkundige verzameling op het raadhuis te Nijmegen. III. 137.
KUYPER. (J.) Gemeente Atlas van Nederland. V. 3.
— Nederland, zijne provinciën en koloniën. Land en volk beschreven. V. 11.
KUYPERS. (F. H. W.) Willem Meester. Een paar bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche pontonniers. (Overdruk Mil. Spectator). V. 35.
KWARTIERSTATEN (genealogische) van Nederlandsche geslachten. V. 39.

L.

LANGE VAN WIJNGAERDEN. (C. J. de) Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude, 3de dl. bewerkt door J. N. Scheltema. X. 41.
LACOMBLET. (Dr. Th. Jos.) Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins, u. s. w. III. en IV. Band. I. 39. Band II—IV. IV. 93.
LAUBESPIN (Comte Léonel de) Extraits sommaires des Mémoires de La Huguerie. X. 103.
LAUGEL. (Aug.) Zie COLLIGNY.
LEDING. (Dr. Okko) Die Freiheit der Friezen im Mittelalter und ihr Bund mit den Versammlungen beim Upstallsbom. X. 93.
LENNEP. (Mr. J. van) Het leven van Mr. Cornelis van Lennep 1751—1813. III. 43.
— Het leven van Mr. D. J. van Lennep. 1774—1845. III. 118.
— Ons rijk in vroegere tijdperken. V. 6.
LENTING. (Mr. L. Ed.) Handboek voor de Geschiedenis des Vaderlands. 1ste dl. V. 14.
— Zie NIJHOFF. (Mr. Is. An.)
LEX FRISIONUM. (De), uitgegeven en toegelicht door Dr. K. von Richthofen. Gevolgd

door eene verhand. over de zamenstelling van de L. F. van Mr. B. J. Lintelo de Geer V. 70.

LOMMEL. (A. van) Zie DE COCK.

M.

MARCHEGAY (Paul) Zie ELISABETH DE NASSAU.

MARNIX, (Philips van) van St. Aldegonde, Godsdienstige en Kerkelijke geschriften, uitg. door J. J. van Toorenenbergen. Aanhangsel. X. 26.

MARNIX-VEREENIGING. (Werken der) Serie III. dl. III Bescheid. aangaande de kerkherv. in Vlaand. uitgeg. d. H. Q. Janssen. dl. II, 1ste en 2de stuk. Brieven enz. uitg. d. H. Q. Janssen en J. J. van Toorenenbergen. X. 25.

MEES. (Mr. G. Az). Historische Atlas van Noord-Nederland, van de XVIde eeuw tot op heden 5de en 7de aflev. II. 74. V. 1.

MINARD VAN HOOREBEKE. (L.) Description des méreaux et autres objets anciens des gildes etc. des Pays-Bas. X. 114.

MOLHUIJSEN. (P. C.) Public Records. II. 1.

— De Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. IV. 68.

[—] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen, dl. 1. 1251—1496. III. 92.

MOLL. (Dr. W.) Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, 1ste dl, III. 103. 2de dl. 1ste en 2de stuk. V. 45. en 75.

— Zie Kerkhist. Archief, Studiën en Bijdragen.

MOORREES. (Mr. C. W.) Zie Placcaatboek.

MOREL-FATIO. (Alfred) L'Espagne au 16e et 17e siècle. X. 105.

MOTLEY. (J. L.) History of the United Netherlands from the Death of William the Silent to the twelve Years-Truce. V. 98.

MULDER. (Lodewijk) Handleiding tot de kennis der vaderlandsche geschiedenis. V. 12.

— Zie DUYCK.

MULLER. (Fred.) De Nederlandsche Geschiedenis in Platen. 3de aflev. 1702—1749. IX. 69. 5de stuk 1795—1879. X. 78.

MULLER. (Dr. P. L.) Geschiedenis der regeering in de nader geunieërde provinciën tot aan de komst van Leycester (1579—1585). Acad. Proefschrift. VI. 1.

— De Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording, 1572—1594. VIII. 3.

— Willem III von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck. 1er Bd. VIII. 16.

MULLER. (Mr. S., Fz.) Mare clausum. Bijdr. t. d. Geschied. der rivaliteit van Engeland en Nederland in de 17de eeuw. VIII. 12.

— Geschiedenis der Noordsche Compagnie. IX. 36.

— Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht. 4 catalogi. X. 81.

N.

[NAIRAC. (Mr. C.A.)] Barneveld onder de regeering der Ampts-Jonkers 1648—1795. VII. 32.
NAIRAC. (Mr.C.A.) Geschiedenis van de kerk te Barneveld, van 1533 tot 1795, VII. 34.
NANNINGA UITTERDIJK. (Mr. J.) Zie UITTERDIJK.
NETTESHEIM. (Fr.) Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern nach Archivalischen Quellen. IV. 1.
NOTHOMB. (A.) Essai historique et politique sur la révolution Belge, 4e éd. publiée par Th. Juste. IX. 92.
NIJHOFF. (Mr. Is. An.) Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland. VIe dl. 3de stuk uitgegeven onder toezicht en met eene inleiding van Mr. L. Ed. Lenting. IX. 9.
NIJHOFF. (P.) Registers op het archief, afkomstig van het voormalig hof des vorstendoms Gelre en graafschaps Zutphen. III. 82.
— Tijdrekenkundig register van oorkonden berustende in het oud-archief der gemeente Hattem. III. 85.
— Kort overzicht van het provinciaal archief van Gelderland. V. 62.
— Inventaris van het oud-archief der gemeente Doesburg. V. 64.
NUIJENS. (Dr. W. J. F.) Algemeene Geschiedenis des Nederlandschen Volks. 1ste dl. VII. 7; 2de—5de dl. VIII. 1; 6de—9de dl. IX. 2; 10de—15de dl. X. 10.
— Geschiedenis van het beleg en ontzet van Leiden in 1574. IX. 29.

O.

OBREEN. (Fr. D.) Zie Rotterdamsche Historiebladen.
OORKONDEN v. h. St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden. Zie EEKHOFF.
OORKONDENBOEK van Gelre. Zie SLOET.
OORKONDENBOEK van Holland. Zie BERGH (L. Ph. C. v. d.)
OVERIJSSELSCHE Stad-, Dijk- en Markregten. VIII. 35. IX. 23. X. 54.
OVERZIGT van de tot heden (Junij 1863) in Nederland gedrukte inventarissen van oude archieven, (van Mr. Is. An. Nijhoff). III. 71. Zie verder op de afzonderlijke titels.

P.

PAILLARD. (Charles) Considérations sur les causes générales des troubles des Pays-Bas au 16e siècle. IX. 81.
— Histoire des troubles religieux de Valenciennes, 1560—1567. T. 1—3. IX. 81. T. 4. X. 98.
— Les grandes prêches Calvinistes de Valenciennes, 7 Juillet—8 Août 1566. X. 98.

PAILLARD.(Charles) Le procès de Pierre Brully. X. 98.
— Huit mois de la vie d'un peuple. X. 98.
PERK. (A.) Zie HORTENSIUS.
PIOT. (G. J. Ch.) Le règne de Marie-Thérèse dans les Pays-Bas Autrichiens. IX. 88.
PLACCAATBOEK. Vervolg van Mr. Johan van de Water's Groot Placcaatboek 's lands van Utrecht. Door Mr. C. W. Moorrees en Dr. P. J. Vermeulen. V. 71.
PLEYTE. (Dr. W.) Leiden voor 300 jaren en thans, enz. IX. 30.
— Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote. 1e dl. afl. 1—5. X. 14.
(—) Catalogus van het Stedelijk Museum te Leiden. X. 83.
POULLET. Zie GRANVELLE.
PUBLICATIONS de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg. Tome 11 et 12. IX. 56. Tome 13—15. X. 59.

R.

REPERTORIUM der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des Vaderlands in mengelwerken en tijdschriften tot op 1860 verschenen. Aanhangsel daarop: Register van Academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des Vaderlands. IV. 101.
REPORT. First to Seventh, of the R. Commission on historical manuscripts. X. 90.
RICHTHOFEN. (Dr. K. Freiherr von) Zie Lex Frisionum.
RIEMSDIJK. (Th. H. F. van) De Hooge Bank van het Veluwsche Landgericht te Englanderholt. IX. 20.
RIETSTAP. (J. B.) Zie Bibliotheek (Heraldieke.)
RITTER. (Moriz) Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. I.u.II. Bd. VIII. 39. III. u. IV. Bd. X. 109.
RIVE. (Mr. G. W.) Schets der staatkundige betrekkingen tusschen de Republiek der Vereen. Nederlanden en het Kon. Pruissen, tot het huwelijk van Prins Willem V (1701—1767). VIII. 14.
ROCQUAIN. (Félix) Napoléon I et le roi Louis, d'après les documents conservés aux Archives nationales. IX. 90.
ROGGE. (H. C.) Beschrijvende catalogus der pamfletten verzameling v. d. boekerij der remonstrantsche kerk te Amsterdam. V. 5.
— Johannes Wtenbogaert en zijn tijd. X. 28.
ROOTSELAAR. (W. F. N. van) Amersfoort 777—1588. X. 18.
ROTTERDAMSCHE Historiebladen door J. H. Scheffer en Fr. D. Obreen. VII. 27.
ROUBAULX DE SOUMOY (A.L.P.de) Considérations sur le gouvernement des Pays-Bas, pu-

bliées par R. d. S. VIII. 48.
RUBLE. (B^n. A. De) Zie DE LA HUGUERYE. X. 103.

S.

SASSEN. (Mr. J. N. G.) Charters en Privilegiebrieven berustende in het archief der gemeente 's Hertogenbosch, 1ste stuk. III. 79.
SATTLER. (Dr. C.) Die Flandrisch-Holländischen Verwicklungen unter Wilhelm von Holland, 1248—1256. VIII. 41.
SCHAYES. (A. G. B.) La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination Romaine. 2de éd. vol. supplémentaire. X. 92.
SCHEERS. (Dr. J. H. A. en J. V. W. Krul van Stompwijk) Zie KRUL VAN S.
SCHEFFER. (J. G. de Hoop) Zie Studiën en Bijdragen.
SCHEFFER. (J. H.) Sint Autbaertus, de bakkers en het brood te Rotterdam 1400—1850. X. 75.
— Zie Rotterdamsche Historiebladen.
SCHELTEMA. (J. N.) Zie Inventaris, — DE LANGE VAN WIJNGAERDEN.
SCHELTEMA. (Dr. P.) Het archief der ijzeren kapel in de oude of St. Nikolaaskerk te Amsterdam. III. 90.
— Het Archief van Amsterdam beschreven door den archivaris. III. 90.
SCHEVICHAVEN. (H. D. J.) Bijdragen tot eene geschiedenis der Bataven. IX. 7.
SCHIPPERUS. (P. A.) Zie CRAANDIJK.
SCHMOLKE. (H.) Philips II. Abschied von den Niederlanden. X. 108.
SCHNEIDER. (Dr. Jacob) Neue Beiträge zur alten Geschichte und Geographie der Rheinlande, ook o. d. titel: Die Rheinlandschaft von Nymwegen bis Xanten unter der Herrschaft der Römer. II. 47.
SCHOTEL. (Dr. G. D. J.) De Akademie te Leiden in de 16de, 17de en 18de eeuw. IX. 57.
SCHRÖTELER. (F. J.) Die Herrlichkeit und stadt Viersen. IV. 91.
SCHUTJES. (Z. H. C.) Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch. 1e—3e dl. VIII. 37.
SEPP. (Dr. Chr.) Geschiedkundige nasporingen. IX. 61.
SILLEM. (Mr. J. A.) Het leven van Mr. Johan Valckenaer (1759—1821). IX. 47.
SIVRÉ. (J. B.) De oude landregten en andere geregtelijke documenten van het voormalig Sticht en Rijksvorstendom Thorn. VII. 36.
— Narratio de obsidione et expugnatione Ruremondae 1637. VII. 37.
SLEE. (J. C. van) De Klooster-vereeniging van Windesheim. IX. 16.
SLOET. (Mr. L. A. J. W. B^n.)

Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen tot op den slag van Woeringen 5 Juni 1288, 1ste en 2de gedeelte. VIII. 10. 3de ged. IX. 8.
— Het hoog adelijk, vrij wereldlijk stift te Bedbur bij Kleef en zijne juffers. X. 23.
SOUTENDAM (Mr. J.) Zie Inventaris.
STALLAERT. (Karel F.) Geschiedenis van hertog Jan den Eersten van Brabant en zijn tijdvak, 1ste dl. II. 79.
STANHOPE. (Earl) History of England comprising the reign of Queen Anne until the peace of Utrecht. VII. 39.
STOPPELAAR. (Mr. J. H. de) Zie Inventaris.
STRALEN. (Mr. H. van) Aant. uit zijne nagel. geschriften. Zie AKERLAKEN.
STRATINGH. (Dr. G. Acker) Zie Bijdragen. — Kronijken.
STUDIËN en Bijdragen op het gebied der Historische Theologie verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer. 1ste en 2de dl. VII. 21.

T.

TADAMA. (Mr. R. W.) Geschiedenis van het Veemgerigt en van het latere Duitsche Kamergerigt, in hunne betrekking tot Nederland. I. 8.
— Tijdrekenkundig register van alle oorkonden in het stedelijk archief te Zutphen berustende. Voortgezet door dr. W. J. A. Huberts. 1e en 2de deel. III. 84.
TEBBENHOF. (Dr. C. A.) Zie Inventaris.
TIDEMAN. (Joannes) De Stichting der Remonstrantsche Broederschap, 1619—1634. VIII. 17.
TIDEMAN. (Dr. M. C.) De zee betwist. Geschiedenis der onderhandelingen over de zeeheerschappij tusschen de Engelsche Republiek en de Vereenigde Provinciën voor den eersten zeeoorlog. IX. 39.
TIELE. (P. A.) Bibliotheek van pamfletten, traktaten, plakkaten en andere stukken over de Nederlandsche geschiedenis. Eerste afdeeling. I. 125. 2de en 3de afd. III. 68.
(—) Register op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, Berichten en den Codex diplomaticus, uitg. d. h Hist. Gen. te Utrecht. X. 70.
TOORENENBERGEN. (J. J. van) Zie Marnix-Vereeniging.

U.

UITTERDIJK. (Mr. J. Nanninga) De Kameraars-en Rentmeesters rekeningen der stad Kampen van 1515—1540. IX. 21.

V.

VAERNEWIJCK. (Marcus van) Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voorname-

